

Coperta:
Larisa Barbu

© Gheorghe Braniște
© Oferta SRL
pentru prezenta ediție – 2005

Lumea Credinței – Magazin ilustrat
Str. Armenească 13, sector 2,
București, cod 021042;
tel./fax: 021/211.16.62;
e-mail: r_bucuroiu@yahoo.com

Director: Răzvan Bucuroiu
Redactor-șef: Răzvan Codrescu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BRANIȘTE, ENE
Liturgica specială: pentru facultățile de teologie / pr.
Prof. dr. Ene Braniște. – București : Oferta, 2005

ISBN: 973- 87506-2-8

Preot Prof. Dr. Ene Braniște

LITURGICA SPECIALĂ pentru facultățile de teologie

Ediția a IV-a

Retipărită cu binecuvântarea
Înalt Prea Sfințitului LAURENȚIU,
Mitropolitul Ardealului

Un produs

LUMEA
EDITURA
București – 2005

Preot Prof. Dr. Ene Braniște

LITURGICA SPECIALĂ
pentru facultățile de teologie

Distribuție:

Supergraph Prest Com SRL
Str. Ion Minulescu 36
031216, Sector 3, București
Tel. 021/320.61.19; 021/319.10.83
Fax: 021/319.10.84

Mateiaș Media SRL
B-dul Regina Maria 50,
Sector 4, București
Tel. 021/335.42.23; 0723/192.909; 0788/635.186

Distribuție directă:

Sorin Savin
Tel. 0788/456.090

Prefață

În vastul și importantul domeniu al studiului Liturgicii, atât de necesară vieții cultrice a Bisericii, Părintele profesor Ene Braniște și-a dobândit locul de cinste, impunându-se prin întreaga sa activitate de maiestuos *liturghisitor*, de *dascăl* de mare vocație și de *teolog* de mare profunzime. Bogata și prodigioasă sa operă de istorie, *teologie* și *spiritualitate liturgică*, de *pastorală* și de *artă creștină* a completat și fundamentat aceste discipline ale Teologiei. S-au întâlnit, întotdeauna, în lucrările și în studiile Părintelui Braniște, seriozitatea și acrvia cercetătorului, dublate de dragostea și sensibilitatea trăitorului, toate redată de măiestria condeierului.

Mai presus de toate: „Părintele profesor ne-a învățat ce este *Sfânta Liturghie*”, s-a apreciat într-una din cuvântările la înmormântarea magistrului nostru, la care noi putem adăuga: „ne-a învățat ce este *sfîntenia* și cum se poate dobîndi prin rînduielile cultului divin”. În acest scop, Părintele Braniște a lăsat învățământului teologic universitar un curs de Liturgică, în două volume: *Liturgica generală*, care studiază cultul divin, persoana liturgică, timpul și spațiul liturgic, și *Liturgica specială*, care prezintă instituirea, rînduiala și semnificația mistico-simbolică a tuturor slujbelor cultului ortodox, împărțite în trei mari capitole: Cele șapte Laude, Sfânta Liturghie și Tainele și Ierurgiile bisericești. Pragmatismul, sistematizarea și sintetizarea materialului, prin planșe și tablouri sinoptice, adaugă o notă valorică acestei cărți.

Necesitatea și utilitatea practică a acestor manuale, la care se adaugă și valoarea lor teologică, au determinat apariția acestora în mai multe ediții. *Liturgica generală* apare în prima ediție, din multiple pricini, abia în 1985, la un an după moartea autorului, iar în a doua ediție, „revizuită și completată” de către doamna profesoară Ecaterina Braniște, în 1993. *Liturgica specială* apare în prima ediție în 1980, spre bucuria și mulțumirea autorului, în ediția a doua în 1985, prin stăruința și grija doamnei Ecaterina Braniște, și în ediția a treia, la Editura Nemira, în 2002.

Editura Lumea Credinței din București împlinește acum o cerință a tineretului studios și a tuturor celor dornici de a pătrunde misterul slujbelor liturgice săvârșite în cadrul Bisericii noastre, ceea ce duce implicit la o participare reală și conștientă în cadrul serviciului liturgic, sfânt și sfințitor. Ediția a patra, pe care o *binecuvântăm* și o *recomandăm iubitorilor de cele sfinte*, respectă întru totul edițiile precedente.

Dr. Laurențiu STREZA
Mitropolitul Ardealului
Sibiu, 30 noiembrie 2005
Sf. Apostol Andrei, cel întâi chemat,
ocrotitorul României

Prescurtări folosite

- AS – Patr. Justinian al Bisericii Ortodoxe Române, *Apostolat Social – Pilde și îndemnuri pentru cler*, 12 vol., București, 1948 ș.u.
- BOR – Revista „Biserica Ortodoxă Română” (a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române), București, 1874 ș.u.
- BCMI – *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, București, 1908-1945.
- BMI – *Buletinul Monumentelor Istorice*, București, 1970 ș.u.
- BRV – I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografie românească veche, 1508-1830*, 3 tomuri, București, 1903, 1910, 1912-1916 (t. III, în colaborare cu Dan Simionescu).
- CBO – Dr. Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, însoțite de comentarii*, trad. de Uroș Kovincici și Dr. N. Popovici, 2 vol. în 4 părți, Arad, 1930-1936.
- CLEU – *Codex Liturgicus Ecclesiae Universae...*, edit. Jos. Aloys. Assemanus, 15 vol., Roma, 1749-1766.
- Const. Ap. – *Constituțiile Apostolice* (Așezămintele Sfinților Apostoli).
- CSEL – *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum...*, Viena, 1866 ș.u.
- DAC – J. Martigny (L'Abbé), *Dictionnaire des Antiquités chrétiennes*, ed. a III-a, Paris, 1889.
- DACL – *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, editat de F. Cabrol, H. Leclercq și H. Marrou, Paris, 1907-1953 (15 tomuri în 30 volume).
- DB – *Dictionnaire de la Bible*, ed. F. Vigouroux, P.S.S. 5 vol., 1895-1912; Suplément éd. par. S. Pirot, Paris, 1912 ș.u.
- DHGE – *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques* ed. de A. Baudrillart, A. Vogt et U. Rouziès, Paris, 1912 ș.u.
- D Sp. – *Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et Mystique, Doctrine et Histoire*, publicé sous la direction de M. Viller, S.J., assisté par. F. Cavallera et J. De Guibert, S.J., Paris, 1932 ș.u.
- DTC – *Dictionnaire de Théologie Catholique*, red. de A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann, III-e tirage, Paris, 1923-1950.
- EL – *Eastern Liturgies*, ed. by F.E. Brightman, Oxford, 1896.
- Enc. gr. – Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία (Marea Enciclopedie greacă), 24 tomuri, Atena, 1926-1934.
- Enc. relig. și morală – Ὁρθόδοξη καὶ ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, publicată de profesorii facultăților de Teologie din Grecia, 12 volume, Atena, 1962-1968.
- EO – Rev. „Echos d'Orient”, Paris, Constantinopol, București, 1897-1942 (39 vol.).
- GB – Rev. „Glasul Bisericii”, a Mitropoliei Ungrovlahiei, București, 1941 ș.u.
- Ir. – Rev. „Irenikon”. Prieuré d'Amay-sur-Meuse, Chevetogne (Belgique), 1926 ș.u.
- JMP – „Jurnal Moskovskoi Patriarhii” (Revista Patriarhiei de Moscova).
- Liturgia – *Liturgia. Encyclopédie populaire des connaissances liturgiques*, publiée sous la direction de R. Aigrain, Paris, 1930 (un singur volum).
- LOC – *Liturgiarum Orientalium Collectio*. Collegit Eus. Renaudot. Ed. secunda, 2 tomuri, Francofurti ad Moenum, 1847.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

- L Th K – *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zweite Auflage des *Kirchlichen Handlexikon* in Verbindung mit Fachgelehrten und mit Dr. K. Hoffmann als Schriftleiter, herausgegeben von Dr. M. Buchberger, 10 vol., Freiburg im Breisgau, 1930-1938.
- MA – Rev. „Mitropolia Ardealului”, Sibiu, 1956 ș.u.
- MB – Rev. „Mitropolia Banatului”, Timișoara, 1951 ș.u.
- MD – „La Maison-Dieu”. Revue française du Centre National de Pastorale Liturgique, Paris, 1945 ș.u.
- MELV – *Monumenta Eucharistica et Liturgica Vetustissima*, Collegit, notis et prolegomenis instruxit J. Quasten, Bonnae, 1935-1937 (volum unic).
- MMS – Rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, 1949 ș.u.
- MO – Rev. „Mitropolia Olteniei”, Craiova, 1949 ș.u.
- OC – Rev. „Oriens Christianus”, Leipzig, 1901 ș.u.
- OCP – Rev. „Orientalia Christiana Periodica”, Roma (Inst. Pontifical de Studii Orientale), 1935 ș.u.
- Ort. – Rev. „Ortodoxia”, a Patriarhiei Române, București, 1948 ș.u.
- OT – *Opuscula et textus historiam Ecclesiae ejusque vitam atque doctrinam illustrantia*, Series liturgica, edita curantibus R. Stapper et A. Rücker, Münster, 1933 ș.u.
- PG – J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series graeca, Paris, 1857-1866 (161 vol.).
- PL – J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, Series latina, Paris, 1844-1864 (221 vol.).
- PO – *Patrologia Orientalis*, Editée (d'abord) par R. Graffin et F. Nau, Paris, 1903 ș.u.
- POC – Rev. „Proche-Orient Chrétien”, Jérusalem, 1951 ș.u.
- RAC – *Reallexikon für Antike und Christentum*, Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der antiken Welt, in Verbindung mit F. J. Dölger – H. Lietzmann und unter besonderer Mitwirkung von J.H. Waszing – L. Wenger, herausgegeben von Th. Klauser, Stuttgart, 1950 ș.u.
- ROAS – H. Denzinger, *Ritus Orientalium, Coptorum, Syrorum et Armenorum in administrandis sacramentis...* 2 tomuri, Graz-Austria, 1961.
- ROC – *Revue de l'Orient chrétien*, Paris, 1896-1946.
- SC – Sources chrétiennes. Colecție de texte patristice, ed. de H. de Lubac S.J. et J. Danielou S.J. (†), Paris, 1942, ș.u.
- SCNAC – Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio. Edidit J.D. Mansi, Florentia – Venetia, 1757-1798, 31 vol. (reprod. fasc. și continuare), Paris-Leipzig-Arnheim, 1901-1927, 53 vol. Reproducere fotografică la Graz-Austria, 1960.
- Sint. Aten. – Σύνταγμα τῶν Φεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων. (Colecția dumnezeieștilor și sfințitor canoane), ed. de G.A. Ralli și M. Potli, 6 vol., Atena, 1852-1859.
- SPA – *Scrierile Părinților Apostolici împreună cu Așezămintele și Canoanele apostolice*, traduse din original de Pr. I. Mihălcescu, Ec. M Păslaru și Ec. G.N. Nițu, 2 vol, 1927, 1928.
- ST – *Studii Teologice*, Revista Institutelor teologice din Biserica Ortodoxă Română, București, 1949 ș.u. (Serie nouă).

PARTEA ÎNTĂI

Introducere în Liturgica specială

CAPITOLUL I

Liturgica specială ca disciplină de învățământ teologic

1. Obiectul sau materia de studiu a Liturgicii speciale

A doua parte a cursului de Liturgică se intitulază, în general, *Liturgica specială*. Ea se ocupă cu studiul special, sistematic și amănunțit al unităților cultului divin public ortodox, pe care le numim de obicei *slujbe religioase* sau *servicii bisericești*.

Acestea vor fi prezentate dintr-un întreg punct de vedere: *tipiconal, istoric și exegetic*. Vom descrie, adică, mai întâi, *rânduiala* sau *înfățișarea* lor, așa cum o găsim în *Tipic* sau în alte cărți de slujbă (*Liturghier, Molitfelnic, Ceaslov, Catavasier* ș.a.) și cum se oficiază în biserici. În al doilea rând, ne vom ocupa de *istoria* lor, adică de modul cum au luat naștere și au evoluat de-a lungul vremii, cu diferitele forme sau *înfățișări* pe care le-au avut în trecut și cu modificările (adăugirile, dezvoltările, prescurtările etc.) survenite treptat în *rânduiala* lor, până la forma pe care o au astăzi; informațiile de această natură, privind adică istoria sfintelor slujbe, vor fi date însă cât mai pe scurt, în măsura în care ele vor fi absolut necesare pentru lămurirea acelor rituri și ceremonii din ritualul actual al serviciilor divine, care nu pot fi înțelese exact fără cunoașterea trecutului, a originii și a evoluției lor. În al treilea rând, vom expune *interpretarea*, *tâlcuirea* sau *explicarea* ritualului sfintelor slujbe, arătând rostul sau scopul pentru care au fost introduse în uzul liturgic al Bisericii diferitele rugăciuni, imne, rituri și ceremonii de cult, nevoile cărora ele corespund în evoluția pietății sau a vieții religioase creștine, precum și sensurile diferite (istorico-simbolice, doctrinare, mistico-eschatologice), care li s-au atribuit de către tâlcuitorii cultului, prin punerea lor în legătură cu istoria sfântă a mântuirii, cu dogma sau învățătura de credință creștină ortodoxă, cu doctrina despre sfârșitul lumii și viața viitoare etc.

2. Izvoarele Liturgicii speciale

Izvoarele pe care le vom folosi în această parte a cursului nostru vor fi mai întâi cărțile de cult, indispensabile pentru partea descriptivă a rânduiei sfintelor slujbe. Vom lua, desigur, ca normative pentru aceasta edițiile cele mai noi ale cărților de slujbă folosite azi în Biserica Ortodoxă Română; vom apela și la cărțile folosite în celelalte Biserici ortodoxe (greacă, rusă etc.), numai atunci când va fi nevoie, spre a semnală unele practici, rituri sau rânduiei deosebite de cele din Biserica noastră. Vom indica, de asemenea, în măsura în care va fi necesar, și diferitele variante de practică, mai importante, din diferitele regiuni (eparhii) ale Bisericii Ortodoxe Române, spre a desprinde concluziile care se impun în vederea uniformizării cultului.

Pentru expunerea istorică a sfintelor slujbe (originea, dezvoltarea și evoluția rânduiei lor) vom face apel la toate informațiile pe care ni le oferă, în acest sens, diferi-

PREOT PROF. DR. ENE BRANISTE

tele documente și izvoare liturgice: manuscrisele și edițiile vechi ale cărților de slujbă, colecțiile de texte liturgice vechi, editate mai ales în Apus din sec. al XVI-lea înainte (vezi la cap. despre *Literatura liturgică*, din *Liturgica generală*), vechile „Rânduieli bisericești” din secolele IV-V, canoanele Sfinților Părinți și ale sinoadelor ecumenice și locale, rânduielele monahale, tâlcuirile liturgice din literatura patristică și bizantină ș.a.

Cât privește expunerea exegetică a serviciilor religioase, adică explicarea sau tâlcuirea lor, ea se va întemeia în primul rând pe comentariile sau tâlcuirile liturgice, clasice, din epoca patristică și bizantină; ceea ce au spus Părinții și scriitorii bisericești din secolele I-XV (ca de ex. Sfântul Chiril al Ierusalimului, Sfântul Ambrozie al Milanului, Sfântul Maxim Mărturisitorul, patriarhul Gherman al Constantinopolului, Nicolae Cabasila, Simeon al Tesalonicului ș.a.) în domeniul interpretării cultului rămâne pentru noi normativ, căci numai în această perioadă se poate vorbi de o exegeză *originală* a cultului ortodox. Interpretările și părerile personale ale unora dintre teologii ortodocși de mai târziu (după căderea Constantinopolului sub turci), care se ocupă cu tâlcuirea cultului – ca de ex. Nicolae Vulgaris, Meletie Sirigul (sec. XVII), arhiep. rus Veniamin Krasopievkov (sec. XVIII) ș.a. – vor fi luate în considerație numai în măsura în care ele aduc contribuții noi, de un real progres în dezvoltarea literaturii mistagogice ortodoxe.

3. Metoda folosită

Metoda pe care o vom folosi la redactarea acestei părți din cursul nostru va fi o îmbinare a metodei descriptive cu cea istorică și exegetică, potrivit celor trei aspecte sau puncte de vedere din care vom prezenta materia tratată. Fără îndoială, în expunerea tipiconală a serviciilor divine va predomina *metoda descriptivă* (expozitivă); în expunerea privitoare la istoria sfințelor slujbe vom face uz de *metoda interpretării istorice*, iar când va fi vorba de tâlcuirea sau explicarea lor, vom folosi *metoda exegetică*.

În general, cele trei aspecte sub care vom trata serviciile divine (tipiconal, istoric și exegetic) vor fi expuse separat, pe rând. Spre deosebire de alți liturgiști (ca de ex V. Mitrofanovici și colaboratorii), care prezintă concomitent, în una și aceeași lecție, atât rânduiala, cât și istoria și explicarea fiecărui serviciu divin în parte, noi preferăm să descriem mai întâi rânduiala actuală a fiecărui serviciu divin (îndeobște cunoscută), pentru ca după aceea să revenim, în capitole separate, cu informațiile de ordin istoric și exegetic care sunt necesare pentru înțelegerea justă și deplină a ritualului actual al Bisericii Ortodoxe. Vor fi mai rare cazurile când informațiile de această natură se vor da concomitent cu descrierea tipiconală, într-unul și același capitol, fie în text, la locurile respectivem fie în note subsidiare; așa vom proceda, de exemplu, la unele slujbe, mai puțin importante, din capitolul ultim al cursului (taine și ierurgii).

Cu toate că ne vom strădui să dăm expunerii noastre un caracter cât mai științific – orice afirmație fiind întemeiată pe consultarea și folosirea, cinstită și obiectivă, a izvoarelor celor mai demne de încredere – totuși, ne vom feri de excesul de erudiție care îngreuiază de obicei lectura și utilizarea de către nespecialiști a unor astfel de tratate universitare; de aceea vom reduce la minimum posibil aparatul critic și trimiterile bibliografice, care vor fi date în cursul expunerii numai în măsura în care vor fi absolut necesare pentru indicarea surselor de informație și pentru sprijinirea ori verificarea unor afirmații, păreri sau atitudini discutate sau controversabile. În schimb, la sfârșitul capitolelor principale vom indica bibliografia principală a chestiunii respective, menționând îndeosebi lucrările mai noi și mai importante.

4. Împărțirea materiei

Împărțirea cursului nostru de *Liturgică specială* va fi cea îndeobște urmată în mai toate tratatele similare. După această scurtă introducere despre cuprinsul (obiectul sau materia) *Liturgicii speciale* și despre izvoarele, metoda și împărțirea ei, prima parte a cursului va fi consacrată serviciilor divine din grupa numită *Laudele bisericesti* (*cele șapte Laude*), care alcătuiesc serviciul divin public al Bisericii pentru fiecare zi liturgică (Vecernia, Utrenia, Ceasurile etc.).

Partea a doua se va ocupa cu studiul separat al *Sfintei Liturghii*, slujbă căreia i se acordă, în cadrul cursului nostru, o extindere proporțională cu importanța ei în cadrul cultului divin.

Partea a treia va prezenta serviciul celor *șapte sfinte taine* ale Bisericii noastre, care constituie o grupă aparte în cadrul cultului, atât prin structura (rânduiala) lor, cât și prin scopul și destinația lor în viața religioasă.

Partea a patra și ultima va cuprinde studiul celor mai importante servicii religioase din grupa cunoscută sub denumirea de *ierurgii*, adică acele slujbe din *Molitfelnic*, care au ca scop binecuvântarea și sfințirea credincioșilor, în anumite împrejurări și momente din viața lor religioasă, precum și a lucrurilor de care omul are nevoie în viața sa religioasă, în general.

5. Folosul și importanța studiului Liturgicii speciale

Despre aceasta s-a vorbit îndeajuns, credem, la începutul primului volum din cursul de față (*Liturgica generală*). În plus față de ceea ce s-a spus acolo, subliniem numai că, din punct de vedere practic (profesional), această parte a studiului Liturgicii este și mai importantă și mai utilă decât prima, deoarece ea are o legătură mai directă cu funcția sacramentală (sfințitoare) a preoției, familiarizându-i pe studenții teologi și pe slujitorii bisericilor noastre cu rânduiala și ritualul sau modul săvârșirii corecte a serviciilor divine. Căci la aceasta țintește, în primul rând, acea parte din cursul nostru care se ocupă cu expunerea tipiconală a serviciilor divine.

Cât privește cunoștințele cu caracter istoric și exegetic, care se adaugă la cele tipiconale, acestea nu trebuie considerate ca adaosuri ale unei erudiții superflue din punct de vedere practic, ci ca niște completări necesare ale culturii liturgice a oricărui cleric și teolog, menite să-i lărgască orizontul și să-i dea o înțelegere mai înaltă și mai științifică a ritualului sacru al cărui interpret este; căci, cu cât slujitorii cultului nostru vor cunoaște mai bine rânduiala, istoria și explicarea serviciilor divine pe care ei le săvârșesc, cu atât se vor strădui să le officieze cu mai multă pătrundere, pietate și credință, cu demnitate și cu respectul integral al rânduielilor tipiconale, consfințite de Biserică, de tradiție și de practica unanimă a slujitorilor. Un îndoit câștig indirect va rezulta din acest spor al instruirii noastre liturgice: pe de o parte, uniformizarea modului de săvârșire a serviciilor divine de către toți sfinții slujitori, conform indicațiilor date de Sfântul Sinod al Bisericii noastre, iar pe de alta, sporirea frecvenței și a participării active a credincioșilor noștri la sfintele slujbe oficiate în biserici – două obiective, deopotrivă de importante și deopotrivă de vrednice de urmărit în activitatea noastră pastorală. Studiul aprofundat al *Liturgicii speciale* ne va ajuta să le atingem pe amândouă, așa cum ne îndeamnă și conducerea Sfintei noastre Biserici.

CAPITOLUL II

Slujbele bisericesti si impartirea lor

1. Ce sunt slujbele bisericesti

Încă din partea întâi a Liturgicii (cap. despre *Cultul public și cel particular*), am văzut că, atunci când este vorba de rugăciunea particulară, personală sau individuală, pe care fiecare credincios o înalță lui Dumnezeu, aceasta se poate face oricând și oricum, adică în forme neîngrădite de nici o regulă sau rânduială. Pentru o astfel de rugăciune nu există, deci, nici termene sau soroace anumite și nici formulare sau rânduieli oficiale, fixate sau stabilite dinainte. În cultul particular, putem să ne rugăm lui Dumnezeu, să-L cinstim și să-L laudăm în orice vreme, neconținut, precum zice psalmistul: „Binecuvânta-voi pe Domnul în toată vremea, pururea lauda Lui în gura mea” (Ps. XXXIII, 1). Tot așa ne îndeamnă Mântuitorul însuși: „Privegheați, deci, rugându-vă în toată vremea...” (Lc. XXI, 36; comp. Mt. XXIV, 42 și Mc. XIII, 33; XIV, 38); iar Sfântul Apostol Pavel repetă această recomandatie: „Rugați-vă neîncetat” (1 Tes. V, 17) și: „Mulțumiți pururea pentru toate, în numele Domnului nostru Iisus Hristos !” (Efes. V, 20).

Cu totul altfel stau însă lucrurile când este vorba de rugăciunea obștească a Bisericii, adică rugăciunea făcută în comun, de către toți credincioșii, sau pentru nevoile spirituale și materiale ale obștii credincioșilor, prin mijlocirea sfinților slujitori. Pentru a se putea crea și păstra atmosfera de liniște, de ordine și de rânduială, necesară bunei desfășurări a rugăciunii colective, ea se face după un „tipic”, adică după rânduieli dinainte stabilite, în forme și cu cuvinte fixate, știute și reglementate precis de către Biserică (consfințite de practica și tradiția bisericească). Ea se săvârșește, de asemenea, la termene sau momente anumite din cursul timpului, pe care toți slujitorii și credincioșii unei Biserici sunt obligați să le respecte, atunci când vor să ia parte la cultul public, fiindcă ele sunt aceleași pentru toți.

Aceste rânduieli sau formulare de rugăciune, potrivit cărora se oficiază cultul public al Bisericii, adică prin care obștea credincioșilor, aduce lui Dumnezeu prinosul ei de cinstire, de laudă, de mulțumire și de slăvire și prin care ea cere și obține de la El harul și ajutorul Său, se numesc *slujbe bisericesti*, *slujbe sfinte*, *oficii (servicii) religioase* etc. Fiecare din ele are un scop anumit, care determină și forma, structura sau rânduiala fiecărei slujbe în parte.

2. Alcătuirea (componenta) slujbelor bisericesti

Din punctul de vedere al structurii lor externe (ca formă verbală), formularele verbale sau textele slujbelor bisericesti se prezintă ca niște opere literare (unități euhologice) cu o individualitate distinctă, perfectă, având un cuprins (o parte principală), în care se exprimă scopul de căpetenie al slujbei respective și care este încadrat la început

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

de o formulă de introducere (binecuvântare), iar la sfârșit de una de încheiere (otpus sau apolis).

Rânduială serviciilor religioase e alcătuită din rituri sau ceremonii liturgice complexe, compuse, la rândul lor, din formele generale de exprimare a cultului, adică:

a) *Rugăciuni* (sub formă de molitfe și ectenii) și diferite formule sacramentale, care alcătuiesc partea verbală a slujbei respective și în care se exprimă, de obicei, scopul (scopurile) de competență ale fiecărui serviciu religios, adică ideile, simțămintele și cere- rile sau nevoile imediate ale Bisericii;

b) *Cântări* sau *imne liturgice*, sub diversele forme și numiri (tropare, stihiri, con- dace, canoane, catavasii etc.) care exprimă mai ales funcția latreutică a cultului, adică cinstirea și lauda lui Dumnezeu;

c) *Lecturi* din cărțile sfinte (citiri de pericope biblice), sub diferitele lor forme și denumiri (paremii, psalmi izolați sau în grupe, catisme, apostole, evanghelii) sau chiar lecturi ziditoare de suflet, din operele Sfinților Părinți (sinaxare sau vieți de sfinți, omilii sau cuvinte de învățătură etc.), prin care cultul divin își îndeplinește mîi ales funcția lui didactică sau învățătoarească;

d) *Acte liturgice*, adică gesturi sau mișcări rituale (îngenuncheri, facerea semnului crucii, vohode sau procesiuni, binecuvântări etc.), care alcătuiesc partea ceremonială (ritualistică) a cultului;

e) La acestea se adaugă uneori *mărturisirea credinței*, sub forma simbolului de credință, sau a diferitelor formule sacramentale și imne, în care se exprimă, în forme poetice și pe înțelesul tuturor, diferite adevăruri de credință și care contribuie la în- struirea religioasă a credincioșilor.

În rânduială sfintelor slujbe, toate aceste forme de exprimare a ideilor și a senti- mentelor religioase ale „Bisericii rugătoare” se înlănțuiesc într-o ordine dată sau di- nainte stabilită pentru fiecare serviciu divin; proporția în care sunt dozate (combinat) și ordinea în care ele se succed variază de la slujbă la slujbă. Astfel, în unele slujbe, lo- cul predominant din punct de vedere cantitativ îl ocupă rugăciunea, în diferitele ei va- rianțe (de cerere, de pocăință, de laudă și de mulțumire etc.), cum se întâmplă, de ex., în *Rânduiala împărtășirii* (din *Liturghier* și din *Ceaslov*), în care rugăciunea de cerere predomină în prima parte (înainte de împărtășire), iar cea de mulțumire în a doua parte (după împărtășire); în alte servicii divine predomină lecturile biblice (ca la Ve- cernia din Sâmbăta Paștilor, unită cu Liturghia Sfântului Vasile), în altele, imnele sau cântările liturgice (ca în serviciul Prohodului de la Denia din Vinerea Patimilor) ș.a.m.d. Proporția aceasta a elementelor componente ale rânduicilor de slujbă este determinată de legea (principiul) *echilibrului liturgic*, despre care am vorbit mai îna- inte și care cere ca, înăuntrul oricărui serviciu religios, fiecare din cele trei funcții sau scopuri fundamentale ale cultului (latreutic, harismatic și didactic) să fie satisfăcut în chip just, proporțional cu scopul principal sau particular al fiecărei slujbe, cu ideile și sentimentele sau nevoile religioase ale credincioșilor, care se cer exprimate în situația sau împrejurarea respectivă etc.

De asemenea, din punctul de vedere al ordinii sau succesiunii acestor forme, unele slujbe încep cu citirile și continuă cu rugăciunea și cântările (ca de ex. slujba Vecerniei și cea a Utreniei), altele încep, dimpotrivă, cu rugăciunea și continuă cu citirea și cântările (ca de ex. rânduială botezului și cea a cununiei) ș.a.m.d. Tocmai din această variație a proporției în care sunt dozate și a ordinii în care se succed aceste elemente componente ale rânduiei slujbelor bisericești (rugăciunea, cântarea, lectura religioasă și acțiunea liturgică sau ritualul) în cuprinsul slujbelor bisericești, rezultă forma sau

structura individuală, specifică, a fiecărei slujbe divine, și de aici provin deosebirile de structură dintre diferitele servicii religioase.

3. Împărțirea slujbelor bisericești

Slujbele bisericești se pot împărți în mai multe categorii sau grupe, atât după structura sau extensiunea lor, cât și după scopul sau destinația, locul și timpul în care se săvârșesc.

Astfel, după extensiunea (mărimea sau lungimea) lor, găsim trei feluri de servicii divine, deosebite între ele chiar prin numirile pe care le poartă în cărțile de slujbă.

a) Cele mai reduse ca mărime sunt alcătuite din simple *rugăciuni* sau *molitfe* (εὐχαῖ, orationes, molitfa)¹, citite de preot pentru diferite scopuri sau nevoi din viața credincioșilor. Așa avem, de ex., *Rugăciune la însemnarea pruncului* (Εὐχή εἰς τὸ κατασφραγῖσαι παιδίον), *Rugăciune la a opta zi după cununie*, *Rugăciune* (de citit) *la temelia casei*, *Molitfa Sfântului Mucenic Trifon, la grădini, la vii și la holde*, *Molifte* (blestemele) *Sfântului Vasile*, care se citesc în biserici la 1 ianuarie ș.a. (a se vedea *Molitfelnicul*). Unele din acestea sunt de fapt menite să fie citite în cadrul altor servicii religioase mai mari, ca de ex.: *Rugăciunile la binecuvântarea salciei* din Duminica Florilor și *Rugăciunea pentru binecuvântarea diferitelor prinoase aduse la biserică*, care se citesc după *Rugăciunea amvonului* din rânduiala Liturghiei, *Rugăciunea pentru binecuvântarea artosului* (anafurei) din ziua de Paști (în *Molitfelnicul* ed. 1937 și 1950) ș.a.; cele care se citesc singure sunt încadrate de obicei între o formulă de binecuvântare simplă (ca la ierurgii), urmată de rugăciunile introductive, și o formulă de încheiere (apolis sau otpust).

b) Ceva mai mari sunt așa-numitele rânduiele (la sing. = τάξις διατάξις, ordo, cin); acestea, pe lângă rugăciunea în care se exprimă scopul și care alcătuiește partea principală a rânduielelor respective, conțin și imne (tropare, condace etc.), lecturi și acte liturgice (rituri sau ceremonii diverse). Așa avem, de ex.: *Rânduiala binecuvântării colivei* (în *Liturghier* și *Molitfelnic*), care se citește ori la Liturghie, după *Rugăciunea amvonului* (ca o simplă rugăciune), ori seara, la sfârșitul Vecerniei, înainte de otpust, *Rânduiala împărtășirii* (în *Liturghier* și în *Ceaslov*), *Rânduiala parastasului pentru morți*, *Rânduiala în ziua întâi (după naștere) la femeia lăuză*, *Rânduielele pentru binecuvântarea și sfințirea diferitelor obiecte bisericești* (cruce, troiță, clopot, icoane, steaguri ș.a.), *Rânduielele pentru consacrarea celor ce intră în călugărie* (*Rânduiala la facerea rasoforului*, *la schima mică*, *la schima mare*) ș.a.

c) Cele mai întinse ca dimensiune sunt *slujbele* divine propriu-zise (la sing. = ἀκολουθία², latinescul *officium*, slavo-rus *posleodovania*), care, pe lângă părțile compo-

¹ Credincioșii ortodocși români întrebuintează de preferință termenul de *molitvă* (*moliftă*) pentru rugăciunile bisericești citite de preot din cărțile de slujbă, iar pe cel de *rugăciune* (*rugă*) pentru cele pe care și le fac credincioșii singuri (comp. Pr. Nic. M. Popescu, *Diortosind Molitfelnicul*, Buc., 1937 – extras din „B.O.R.”, pp. 11 și 13).

² În unele ediții vechi ale *Molitfelnicului* românesc ἀκολουθία s-a tradus cu *urmărire*: „Urmărea chipului celui mic” ș.a. (vezi, de ex., *Evhologhiu*, Buc., 1854 și 1858). În terminologia liturgică, διατάξις înseamnă și rânduiala unei slujbe redată pe scurt (tipicul ei), spre deosebire de ἀκολουθία, care indică rânduiala completă a unui serviciu divin, cuprinzând adică nu numai regulile de tipic, ci și formularul sau textul rugăciunilor, al imnelor și al lecturilor ei (vezi Pr. P. Vintilescu, *Sensul cuvintelor διατάξις* și ἀκολουθία în *terminologia liturgică*, în vol. „Prinos la sărbătorirea a optzeci de ani de vârstă ai Patriarhului Nicodim al României”, Buc., 1946, pp. 299-310).

nente ale rânduielilor (rugăciuni, cântări, acte rituale etc.), au în plus *Apostol* și *Evanghelie*, în această categorie intră, de ex.: *slujba botezului*, *slujba Sfintei Liturghii*, *slujba sfințirii apei* (mici și mari), *slujba înmormântării*, *slujba sfințirii bisericii* ș.a.³

Din punct de vedere al timpului și locului în care se săvârșesc, precum și al destinației sau scopului lor special în cadrul cultului public, slujbele bisericești se pot împărți, de asemenea, în mai multe grupe sau categorii.

a) Astfel, unele dintre ele, ca Vecernia, Utrenia și Liturghia, au un caracter periodic, săvârșirea lor fiind legată de termene stabilite în timp (perioade și zile anumite din cursul anului bisericesc, ceasuri sau momente anumite din cursul zilei), repetându-se în fiecare zi (la mănăstiri și la catedralele episcopale), sau măcar în fiecare sărbătoare (la bisericile de enorie) și succedându-se într-o ordine fixă, aceeași de fiecare dată (Vecernia – Pavecernița – Miezonoptica și Utrenia – Ceasurile I-VI – Liturghia – Ceasul IX). Toate laolaltă alcătuiesc serviciul divin public al Bisericii pentru fiecare zi liturgică, adică rânduiala de slujbă prin care Biserica aduce lui Dumnezeu și sfinților cuvenitul prinos zilnic de rugăciune, de mulțumire, de laudă și cinstire, din partea și în numele tuturor credincioșilor. Ele sunt cunoscute sub numirea îndătinată de „*Cele șapte Laude*” sau „*Laudele bisericești*” (vezi despre ele mai pe larg în cap. următor). Rânduiala lor o aflăm în *Ceaslov* (pentru cântăreții de strună) și în *Liturghier* (pentru diaconi și preoți).

Atât prin destinația lor, cât și prin locul unde se săvârșesc, slujbele din această categorie au, deci, un caracter prin excelență colectiv și totodată *eclesologic*, adică ele se săvârșesc numai în *biserică*, în ambele înțelesuri ale acestui cuvânt: acela de locaș de cult și acela de colectivitate sau obște a credincioșilor, deoarece ele se oficiază în prezența sau în numele și spre folosul tuturor credincioșilor care alcătuiesc Biserica, în totalitatea ei (Biserica universală), sau în părțile ei componente (eparhii, parohii, filiale etc.).

În ceea ce privește *scopul* pentru care se săvârșesc, Laudele bisericești satisfac mai ales funcția sau latura latreutico-euharistică a cultului ortodox; în ele predomină nota doxologică, adică lauda și slăvirea lui Dumnezeu și venerarea sfinților, adusă neconținut de către Biserică, de unde și denumirea colectivă de „*Laude bisericești*”.

Rânduiala acestor slujbe este alcătuită din două părți:

Una invariabilă (neschimbătoare), formată din rugăciuni, rituri și imne, care se repetă în fiecare zi (ca de ex. Ps. 103, „Doamne, strigat-am...”, imnul „Lumină lină...”, rugăciunile „învrednicește-ne, Doamne...” și „Acum slobozește...”, în rânduiala Vecerniei); această parte constituie cadrul, tiparul sau tipicul fix al rânduielii acestor slujbe, pe care îl găsim în *Ceaslov* (pentru cântăreți) sau în *Liturghier* (pentru sfințiții slujitori).

Alta variabilă sau schimbătoare, alcătuită din rugăciuni și mai ales cântări care se schimbă după zile (sărbători), după săptămâni, sau după diferitele perioade mari ale anului bisericesc, cum sunt, de ex.: stihirile de la „Doamne, strigat-am...” și de la stihovna din rânduiala Vecerniei, sau cele de la „Laude”, din slujba Utreniei și de la „Fericiri”, din rânduiala Liturghiei ș.a. Pe acestea le găsim în cărțile de slujbă care cuprind imnele schimbătoare (variabile) din rânduiala slujbelor: *Octoih*, *Triod*, *Penticostar* și *Mineie*.

³ Atât în edițiile grecești, cât și în cele românești ale *Molitfelnicului* și *Liturghierului* se întrebuintează uneori termenul de *rânduială*, unde ar trebui *slujbă* și invers. Pentru edițiile vechi ale *Molitfelnicului*, vezi de ex. *Molitfelnic*, 1937: „*Slujba* (ἀκολουθία) plecării genunchilor în ziua de Rusalii” (în loc de „*Rânduiala*...”); „*Rânduiala de rugăciune* la vreme de secetă sau neplouare” în loc de „*slujbă*...”, cum este în *Evhologhiul* grecesc (Ἐκκολουθία εἰς ἀνομβρίαν).

b) Pe lângă cele șapte Laude, mai există în cultul ortodox și alte slujbe, rânduiri și rugăciuni cu caracter periodic, de o importanță secundară, alcătuite tot spre slăvirea lui Dumnezeu și spre cinstirea sfinților, dar care nu fac parte din programul clasic (oficial) de rugăciune zilnică a Bisericii. Acestea sunt: *Rânduiala rugăciunii de dimineață* (după scularea din somn), *Rugăciunea la masă*, *Ridicarea Panaghiei* (specifică vieții mănăstirești), *Rugăciunea de seară* (dinainte de culcare), *Paraclisele*, *Canoanele de rugăciune* și *Acatistele* alcătuite în cinstea diferiților sfinți. Ele sunt la origine expresii și manifestări mai noi ale pietății personale a unor clerici, mai ales monahi, sau chiar a unor simpli credincioși. Menite la început să satisfacă nevoile religioase ale monahilor din mănăstiri și ale credincioșilor cu pietate mai profundă, fiind practicate, deci, ca forme ale cultului particular, ele au intrat apoi în circulația generală și în cuprinsul *Ceaslovului*. Cu excepția Acatistelor – care au pătruns și în practica bisericilor de enorie, mai ales la orașe, devenind, deci, forme ale cultului public – celelalte au rămas până acum în practica exclusivă a mănăstirilor, ca forme de expresie ale cultului particular al călugărilor, care le citeșc în chilii (Rugăciunile de seară și cele de dimineață), la trapeză (Rugăciunea la masă), sau chiar în biserică (Paraclisele și Panaghia), ele fiind menite să încadreze în rugăciune toate momentele de căpetenie ale fiecărei zile din viața lor, ori ale unor zile mai importante din cursul anului bisericesc.

c) O altă categorie de numeroase slujbe bisericești sunt destinate pentru binecuvântarea și sfințirea diferitelor lucruri, persoane, momente și situații (împrejurări) din viața religioasă a credincioșilor. Acestea sunt *sfințele taine* și *ierurgiile*, care alcătuiesc cuprinsul *Molitfelnicului* ortodox. Din punctul de vedere al timpului de săvârșire, ele au caracter ocazional sau întâmplător, adică nu sunt legate de termene sau date fixe și nici nu se repetă zilnic (sau în fiecare sărbătoare), ca cele șapte Laude, ci se oficiază atunci când cer credincioșii sau când se ivesc cazurile speciale pentru care au fost alcătuite astfel de slujbe.

Prin destinația lor, ele au o sferă de aplicare mai restrânsă decât aceea a Laudelor bisericești, fiind menite să satisfacă nu nevoile religioase ale Bisericii sau ale unei parohii în întregime, ci ale membrilor ei izolați sau ale unor grupuri restrânse de credincioși (ca familia sau diverse comunități)⁴. Cât privește *scopul* lor, ele corespund mai ales laturii harismatice sau sfințitoare a cultului divin, deoarece mai ales prin ele Biserica cere și obține de la Dumnezeu harul, ajutorul și darurile Sale, necesare credincioșilor ei, în diferitele nevoi sau împrejurări ale vieții omenești.

Privite deci mai ales din punctul de vedere al *scopului pentru care au fost alcătuite*, slujbele bisericești se pot împărți în *două mari categorii*, după cele două scopuri (funcții) fundamentale ale cultului, la care ele corespund:

a) Cele de la punctele a și b (*Laudele bisericești și slujbele speciale din Ceaslov*) sunt alcătuite spre cinstirea lui Dumnezeu și a sfinților, fiind deci mijloace de expresie ale cultului de adorație și de venerare adus de Biserică persoanelor și lucrurilor sfinte.

b) Cele de la punctul c (*Sfințele taine și ierurgiile*) sunt forme de expresie, prin excelență, ale funcției harismatice sau sfințitoare a cultului, adică mijloace de împărtășire a harului divin.

O poziție intermediară între aceste două categorii o ocupă *Sfânta Liturghie*, care ține și de una, și de cealaltă; în rânduiala ei se îmbină slujba celei mai sfinte taine de care pot beneficia credincioșii (Sfânta Euharistie), cu slujba celei mai înalte laude și

⁴ Aceasta îi făcea pe unii liturgiști (ca V. Mitrofanovici și colab., *Liturgica*, ed. 1929, p. 718) să considere tainele și ierurgiile ca „rânduiri liturgice particulare sau, mai potrivit, periodice...”.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

cinstiri pe care Biserica o poate aduce lui Dumnezeu prin jertfa liturgică (a se vedea capitolul despre Sfânta Liturghie ca act de cult).

După această introducere generală în slujbele bisericești, ne vom ocupa în continuare de fiecare slujbă în parte, începând cu grupa *Laudelor bisericești zilnice*, continuând cu *Sfânta Liturghie*, asupra căreia vom stărui mai mult, dată fiind importanța ei, și terminând cu *sfintele taine și ierurgiile* sau slujbele de binecuvântare și de sfințire a credincioșilor și a lucrurilor. La fiecare din ele vom expune, în primul rând, rânduiala sau modul săvârșirii de azi, apoi – în măsura în care este posibil și necesar – istoria sau evoluția și dezvoltarea în timp a rânduiei lor, precum și explicarea sau lămurirea acestei rânduiei, dând informațiile istorice, exegetice, doctrinare, simbolice etc., necesare pentru a pătrunde și a înțelege scopul, spiritul și diferitele semnificații (istorice, simbolice, doctrinare etc.) legate de riturile sau ceremoniile lor.

PARTEA A DOUA

**Laudele bisericesti
sau slujbele serviciului divin zilnic
al Bisericii Ortodoxe**

Noțiuni generale despre cele șapte Laude bisericești

1. Care sunt cele șapte Laude bisericești

Am spus că Biserica aduce prinosul său de slăvire, laudă și mulțumire lui Dumnezeu, printr-o serie de slujbe care se săvârșesc în fiecare zi (în mănăstiri și catedrale) sau cel puțin în fiecare sărbătoare (în bisericile de enorie) și care se numesc în general, cu un termen consacrat, *cele șapte Laude*¹. Ele sunt următoarele:

- a) *Vecernia* (slujba de seară);
- b) *Pavecernița* sau *După-cinarea* (rugăciunea de după cină sau dinainte de culcare);
- c) *Polunoșnița* sau *Miezonoșnica* (rugăciunea de la miezul nopții);
- d) *Utrenia* (slujba de dimineață) și

e-h) *Orele* sau *Ceasurile*, în număr de patru (I, III, VI, IX), adică rugăciunea de la începutul celor patru sferturi ale zilei.

Șirul lor începe cu *Vecernia*, adică slujba de seară, pentru că, precum am văzut², Biserica creștină a moștenit din Vechiul Testament, între altele, și tradiția de a socoti începutul zilei liturgice sau bisericești nu de la miezul nopții, ca în viața civilă, ci cu seara³. De aceea, în *Mineie*, *Octoih*, *Triod* și *Penticostar*, lauda liturgică a fiecărui sfânt sau a fiecărei zile bisericești începe cu slujba de seară, adică cu *Vecernia*. Arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului găsește acestui fapt și o explicație simbolică: „începem cu *Vecernia* laudele sfinților și ale praznicelor, ca și cum aceștia ar viețui ca ziua cu lumina darului lui Dumnezeu și ca sfârșindu-și viața în lumea aceasta într-o zi. Cu sufletele, ei sunt în lumina cea neapusă, iar cu trupurile sunt încă ținuți de moarte, așteptând ziua de apoi cea neînserată, când, potrivit făgăduinței, vor învia împreună cu noi, spre a primi acolo starea cea desăvârșită împreună cu trupul”⁴.

2. Pentru ce sunt șapte Laude bisericești

De ce li se spune acestor slujbe *cele șapte Laude*? Ele sunt de fapt opt, dar *Utrenia* și *Ceasul I* se socotesc de obicei amândouă ca o singură Laudă, așa că rămân șapte. De

¹ Mai găsim și denumirea de *ore canonice*, adică momente reglementare și obligatorii de rugăciune zilnică, pentru clerici și credincioși, numire întrebuințată mai ales la catolici și uniți, dar și la unii liturgiști ortodocși bucovineni (vezi, de ex., *Liturgica* de Juvenal Stefanelli, București, 1886, p. 83 ș.u.).

² Vezi *Liturgica generală*, la cap. despre Anul bisericesc.

³ Unii încep însă enumerarea Laudelor bisericești cu *Miezonoșnica*, adoptând deci uzul civil de a socoti începutul zilei la miezul nopții. Așa face, de ex., Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului (*Despre sfintele rugăciuni*, cap. 298 și 329, în trad. rom., tip. de Toma Teodorescu la București, 1865, pp. 196-213). Aceeași enumerare o găsim și în cartea numită *Synopsis* a mitropolitului Iacov Putneanul al Moldovei (Iași, 1751, f. 47), precum și în prefața *Ceaslovului* românesc revizuit și editat de mitropolitul Nifon, la București, 1854.

⁴ *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 300, trad. rom. cit. p. 197 (reprodusă și de mitropolitul Iacov Putneanul al Moldovei, în *Synopsis*, Iași, 1751, f. 49 v-50 r).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

aceea Ceasul I se citește totdeauna îndată după Utrenie, înainte de otpustul acesteia și fără binecuvântarea de început, obișnuită la celelalte slujbe.⁵

De ce s-a fixat numărul Laudelor zilnice la șapte, iar nu mai multe sau mai puține? Se știe că la vechile popoare din Orientul apropiat, ca asiro-babilonienii, și apoi și la evrei, numărul șapte juca un rol însemnat, ca simbol în viața religioasă. Astfel, zilele creației lumii erau socotite șapte (comp. și Ieș. XXXI, 15-17); șapte zile avea și săptămâna (erau și săptămâni de luni și de ani, vezi Lev. XXV); șapte brațe avea sfeșnicul din Cortul mărturiei și șapte candelă ardeau deasupra, ca simbol al plinătății dumnezeiești (Ieș. XXV, 31 ș.u.); șapte zile stăteau pâinile punerii înainte la altar, șapte zile ținea sărbătoarea Paștilor sau Azimile (Lev. XXIII, 4 ș.u.) etc. (vezi și în *Noul Testament*, Apoc. V, 1, 6 și VIII, 6)⁶. De la evrei a moștenit și Biserica creștină numărul de șapte al slujbelor sau momentelor din zi, în care ea se simte îndatorată să-și aducă aminte de Dumnezeu, să-L slăvească, să-I mulțumească și să I se roage, după cuvântul psalmistului: „De șapte ori pe zi Te laud, Doamne, pentru judecățile Tale cele drepte” (Ps. CXVIII, 164). Liturgiștii ortodocși pun de obicei numărul acesta simbolic în legătură și cu cele șapte daruri ale Sfântului Duh, deoarece rugăciunea este privită, în viața religioasă creștină, ca un dar sau o roadă a Sfântului Duh: „Vremile orânduite și rugăciunile sunt în număr de șapte, după numărul darurilor Duhului, căci și sfintele rugăciuni sunt prin Duhul”, zice Simeon al Tesalonicului⁷, referindu-se la spusele Sfântului Apostol Pavel că „Însuși Duhul se roagă pentru noi, cu suspine negrăite” (Rom. VIII, 26).

3. Temeiurile biblice și religioase ale instituirii Laudelor bisericești

Pentru fiecare din aceste laude găsim, de altfel, *temeiuri scripturistice* în textele Vechiului Testament și mai ales în Psalmi. Astfel, Vecernia, Utrenia și rugăciunile din timpul zilei (Ceasurile) pot fi considerate ca o aplicare a cuvintelor psalmistului: „Seara ți dimineata și la amiază mă voi ruga și voi striga și El va auzi glasul meu” (Ps. LIV, 19). Mai ales rugăciunea de dimineată este amintită des, în multe locuri din Psalmi: „Dimineata vei auzi glasul meu, Împăratul meu și Dumnezeul meu... Dimineata voi sta înaintea Ta și mă vei vedea” (Ps. V, 2-3. A se vedea pentru aceasta mai ales psalmii de la începutul Utreniei: Ps. LXII, 1; LXXXVII, 14. Comp. și Ps. CXVIII, 147; CXLII, 8 ș.a.). Cât privește Pavcernița, adică rugăciunea dinainte de culcare, și Miezonoptica sau rugăciunea de la miezul nopții, sunt și ele amintite și practicate de psalmist: „Spăla-voi în toate nopțile patul meu, cu lacrimile mele voi uda așternutul meu” (Ps. VI, 6); sau: „În miezul nopții m-am sculat să Te slăvesc, pentru judecățile Tale cele drepte” (Ps. CXVIII, 62 ș.a.)⁸.

În afară de aceste temeiuri biblice, fiecare din cele șapte Laude zilnice are și anumite înțelesuri *istorice* sau *simbolice*; ele sunt puse adică în legătură cu unele evenimente

⁵ Vezi, de ex., Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 324, pag. 211. Alții socotesc însă Utrenia și Ceasul I ca laude separate, dar unesc Vecernia cu Pavcernița, făcând din ele o singură laudă, sub denumirea de „*Rugăciunea de seară*” (vezi *Ceaslovul* rom. ed. Nifon, București, 1854, în *Prefață*).

⁶ Comp. și Pr. V. Aga, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic*, Timișoara, 1935, p. 287.

⁷ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 298, p. 196. Comp. și mitropolitul Iacov Putneanul, *Synopsis*, Iași, 1751, f. 47. A se vedea și J. Pinell, *El número sagrado de las horas del oficio*, în „*Miscellanea liturgica* Card. G. Lercaro”, Roma, 1967, pp. 887-934.

⁸ Comp. Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, supra.

sau momente din istoria sfântă a mântuirii, pe care le comemorează zilnic sau le simbolizează, împrăștiându-le astfel în amintirea noastră și făcându-ne să ne aducem aminte totdeauna de ele⁹. Ele corespund totodată unei nevoi psihologice a credincioșilor (îndeosebi a celor mai zeloși), de a-și aduce aminte neconștient de Dumnezeu și a I se ruga în momentele mai importante ale fiecărei zile din viața noastră religioasă. Atât scopul particular, cât și înțelesurile istorico-simbolice ale fiecărei slujbe în parte vor fi arătate, mai pe larg, la capitolele respective; aici le vom enunța numai pe scurt, pentru toate laolaltă.

Astfel, *Vecernia* se aduce ca o mulțumire la sfârșitul zilei, pentru că am ajuns cu bine la apusul soarelui și că am adăugat încă o zi la vârsta noastră. Ea ne aduce totodată aminte și de răstignirea și punerea Domnului în mormânt, care a avut loc spre seară.

Pavecernița este slujba prin care cerem de la Dumnezeu ajutor și pază pentru trecerea în pace a nopții care începe, rugându-L să ne dea odihnă netulburată și să ocrotească somnul nostru de primejdii, de năluciri și de ispitele păcatelor, care ne pândesc mai ales noaptea, din întuneric. Ea ne duce cu gândul la moarte – noaptea vieții – care este închipuită prin întunericul nopții și pentru care ne rugăm lui Dumnezeu să ne ajute a o întâmpina pregătiți și fără teamă. Ne aduce aminte totodată de coborârea la iad a Mântuitorului, cu sufletul și cu Dumnezeirea, spre a-i slobozi pe cei din veac legați.

Miezonoaptea sau rugăciunea de la miezul nopții este expresia nevoinței monahale și pustnicești a privegherii (slujbei de noapte) și totodată simbol și imitație a laudei necurmăte pe care îngerii o aduc pururea lui Dumnezeu, în ceruri. Ea ne aduce totodată aminte de începutul patimilor Domnului (prinderea Lui în grădina Ghetsimani și aducerea la judecată), dar și de Învierea Lui, precum și de judecata din urmă.

Utrenia exprimă primele gânduri ale sufletului credincios, îndreptate către Dumnezeu, după scularea din somnul nopții, cuprinzând mulțumirea pentru trecerea în pace a nopții și rugăciunea pentru trăirea cu folos și cuviință a zilei care începe. Ea ne aduce aminte de patimile îndurate de Domnul, de la miezul nopții până la ziuă (ducerea Lui de la Ana la Caiafa, scuipările și lovirile etc.).

Ceasurile de rugăciune (I, III, VI, IX) cuprind rugăciunea adusă lui Dumnezeu în momentele cele mai de seamă ale zilei (începutul zilei, al doilea sfert din zi, miezul zilei și ultimul sfert al zilei), simbolizând astfel lauda necurmată pe care Puterile cerești o aduc lui Dumnezeu în tot timpul. Revenind din trei în trei ore, prin multiplii cifrei trei, ele au și un simbolism trinitar, exprimând lauda neîncetată adusă de Biserica pământească Sfintei Treimi și aducându-ne aminte, totodată, de evenimentele din istoria patimilor Domnului, întâmplare la ceasurile respective (judecata în fața lui Pilat și osândirea la moarte, răstignirea și moartea pe cruce).

Ceasul IX încheie serviciul divin public al fiecărei zile liturgice, care începe cu *Vecernia* și se termină cu *Ceasul al nouălea*.

Serviciul divin zilnic al celor șapte Laude este completat, desăvârșit și încununat de *slujba Sfintei Liturghii*, care se săvârșește după *Ceasul VI*, sau de *Obedniță* (*Țipică* sau *Prânzândă*), în zilele în care nu se săvârșește Sfânta Liturghie.

⁹ Despre aceasta vezi îndeosebi: Sfântul Ciprian, *De dominica oratione*, cap. 34 (P.L., t. IV, col. 559-560); Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile monahale pe larg*, 37 (P.G., t. XXXI, col. 1009-1016); *Constituțiile Apostolice*, cart. VIII, cap. 34 (trad. rom. din col. SPA, vol. II, 1928, p. 258); Sfântul Ioan Cassian, *De institutis coenobiorum*, III, 3 (P.L., t. XLK, col. 53-476); Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 299 ș.u. (trad. rom. p. 196 ș.u.); *Liturghierul*, la începutul Povățuirilor (ed. 1956, pp. 414-417); Pr. P. Vințilescu, *Misterul liturgic*, București, 1929, p. 10 ș.u.

4. Împărțirea (gruparea) Laudelor bisericesti după momentele din zi când se săvârșesc

Astfel, după timpul din zi în care se săvârșesc, slujbele care alcătuiesc serviciul divin public al unei zile liturgice se pot împărți în trei cicluri sau grupe, formate fiecare din câte trei slujbe, și anume:

Ciclul întâi, în care intră Ceasul al nouălea, Vecernia și Pavecernița, alcătuiește rugăciunea de seară;

Ciclul al doilea, în care intră Miezonoptica, Utrenia și Ceasul întâi, alcătuiește rugăciunea de noapte și de dimineață;

Ciclul al treilea, în care intră Ceasul al treilea, Ceasul al șaselea și Liturghia (sau Obednița, în zilele în care nu se face Liturghie), alcătuiește rugăciunea din timpul zilei.

Gruparea aceasta a slujbelor zilnice într-o triplă triadă de slujbe, adică în trei etape sau momente de rugăciune din cursul zilei, formate fiecare din câte trei slujbe, are și o semnificație trinitară: ea s-a făcut pe de o parte în cinstea și spre slava Sfintei Treimi, iar pe de alta, după asemănarea celor nouă cete îngerești, împărțite în triade de câte trei cete, care-L laudă neconținut pe Dumnezeu și pe care Biserica le imită în acest chip¹⁰.

În practică, acolo unde se săvârșesc zilnic toate cele șapte Laude, adică la mănăstiri și la catedralele episcopale, ciclul al doilea se împreună de obicei cu ciclul al treilea; toate slujbele din aceste două cicluri se săvârșesc adică în timpul dimineții, una după alta, fără pauze sau întreruperi. La bisericile de mir – cu rare excepții – nu se mai săvârșesc de fapt decât cele trei mai importante dintre ele, adică *Vecernia*, *Utrenia* și *Liturghia*, și numai în zilele de sărbătoare. De fapt, numai pentru săvârșirea acestor trei slujbe zilnice este absolută nevoie de prezența preoților și a cântăreților, ele fiind alcătuite mai ales din cântări, pe când restul celorlalte Laude, fiind alcătuite aproape numai din citiri, se pot citi și fără preoți, chiar afară din biserică, de către fiecare creștin la el acasă sau de către călugări în chilii¹¹. Importanța și întâietatea acestor trei sfinte slujbe, față de celelalte, reiese și din aceea că ele singure se încep și se termină în altar, adică în partea cea mai dinăuntru și cea mai sfântă a bisericii; celelalte se săvârșesc în întregime fie în naosul, fie în tinda sau pronaosul bisericii.

La slujba Vecerniei și a Utreniei s-a aplicat, de altfel, îndeosebi, calendarul ortodox; în rânduiala lor a intrat cea mai mare parte a poeziei imnografice creștine, adică acele cântări (canoane, condace, tropare, sedelne, svete și stihiri), în care imnografii sau poezii creștini îi laudă și îi preamăresc pe sfinți sau evenimentele sărbătorite în fiecare zi liturgică; textele acestor cântări, care variază de la zi la zi, alcătuiesc cuprinsul de azi al *Mincielor*, al *Octoihului*, al *Triodului* și al *Penticostarului*¹². Participarea la cele trei slujbe zilnice principale constituie o datorie sau o obligație liturgică minimală a fiecărui credincios mirean, pe când participarea la celelalte, obligatorie pentru monahi, este facultativă pentru credincioșii mireni: „Orice credincios este dator să asculte negreșit aceste slujbe (adică Vecernia, Utrenia și Liturghia), iar pentru celelalte să se îngrijească pe cât îi va sta în putință”¹³.

De aceea, în studiul separat al fiecărei laude bisericesti, vom stăruii ceva mai mult asupra Vecerniei și Utreniei și vom trece mai repede peste rânduiala și explicarea Pavecerniței, a Miezonopticii și a Ceasurilor.

¹⁰ Vezi mai ales Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Despre ierarhia cerească și despre Ierarhia bisericască*, trad. rom. de Pr. Cic. Iordăchescu, 1932. Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 327-328, trad. rom. cit., p. 213.

¹¹ Vezi Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 301 și 303, trad. rom. cit., pp. 198-199.

¹² Vezi cursul de *Liturghică generală*, la cap. despre *Cântarea bisericască și formele ei în cult*.

¹³ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 331, trad. rom. cit., p. 214.

Istoria Laudelor bisericești. Formarea serviciului divin public zilnic al Bisericii

1. Caracterul nocturn al serviciului divin public în Biserica primară

Serviciul divin public al primelor comunități creștine (epoca Sfinților Apostoli) se săvârșea noaptea, și anume în noaptea de sâmbătă spre duminică, precum reiese, de exemplu, din descrierea activității Sfântului Apostol Pavel la Troia (Fapte XX, 6-11) și din scrisoarea proconsulului Pliniu cel Tânăr al Bitiniei către împăratul Traian, scrisă prin anii 111-113¹.

La aceasta au contribuit mai multe cauze:

Mai întâi, primii creștini, recrutați mai mult dintre iudei, căutau să-L imite astfel pe Mântuitorul Însuși, care instituisese Sfânta Euharistie într-o seară, la Cina cea de taină; ei alegeau pentru aceasta seara de sâmbătă, păstrând oarecum importanța pe care o avea această zi la iudei.

În al doilea rând, trebuie să avem în vedere concepția despre *parusie*, adică despre a doua și apropiata venire a Domnului, idee atât de răspândită și familiară primelor generații creștine. Primii creștini credeau și nădăjduiau că Mântuitorul va veni a doua oară în *timpul nopții* din ziua întâi a săptămânii, când a și înviat. De aceea, ei așteptau această venire petrecând noaptea de sâmbătă spre duminică în rugăciuni până la ziuă. Așa a rezultat forma de priveghere a serviciului lor divin public.

În al treilea rând, împrejurările istorice în care trăiește Biserica creștină până la începutul veacului al IV-lea au favorizat în mare măsură, ba chiar au impus menținerea acestei situații; din pricina persecuțiilor, creștinii primelor trei veacuri erau nevoiți să se adune pentru rugăciune, de preferință în timpul nopții, în locuri ferite și ascunse, ca de ex. în catacombe, pentru a scăpa astfel mai ușor de vigilența și urmărirea persecutorilor.

La aceste explicații firești ale caracterului nocturn al serviciului divin public de la începuturile Bisericii s-au adăugat cu timpul și altele, de ordin teologic și simbolic. Astfel, autorul lucrării anonime cu titlul *Întrebări către conducătorul Antioh* (atribuită odinioară Sfântului Atanasie) spunea că serbarea duminicii începe de sâmbătă seara, pentru ca să simbolizeze chemarea lumii de la întunericul neștiinței la lumina cunoașterii².

¹ Ep. X, 97: „Ei susțin că toată greșeala și vina lor constă în aceea că aveau obiceiul să se adune într-o anumită zi (*stato die*), înainte de ivirea zorilor (*ante lucene*) și cântau alternativ un imn lui Hristos, ca unui zeu... După aceea se despărțeau, spre a se aduna din nou, pentru ca să ia împreună o hrană (*cibum*), de altfel obișnuită și nevinovată...” (textul latinesc al epistolei la J.P. Kirsch, *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae*, Freiburg im Br., 1910, pp. 18-19).

² *Întrebări către conducătorul Antioh*, întreb. LIV, P.G., t. XXXVIII, col. 632 A.

2. Scindarea serviciului divin și formarea primelor Laude bisericești

Pentru a se preîntâmpina oboseala privegherii continue de toată noaptea, serviciul de sâmbătă spre duminică s-a împărțit, curând, în două: o parte care se oficia de vreme, seara, și alta care se oficia după miezul nopții sau către dimineată; între ele rămânea deci un răstimp de odihnă și somn, așa cum reiese chiar din felul cum descrie Pliniu cel Tânăr adunările de cult ale creștinilor, în scrisoarea menționată mai înainte.

Astfel, din această scindare a serviciului nocturn al primilor creștini, au rezultat cele două slujbe zilnice de căpetenie, care sunt totodată și cele mai vechi dintre cele șapte Laude bisericești: *Vecernia* sau slujba de seară (τὸ λυχνικὸν, *Lucernare* sau *Vesperae*) și *Utrenia*, sau slujba de dimineată (ὁ ὄρθρος sau τὸ ὄρθρινόν). La acestea se adaugă *Liturghia*, oficiată în continuare, tot în timpul nopții (dis-de-dimineată), și formată și ea din două părți:

a) *Liturghia catehumenilor*, care – precum vom vedea – nu este la origine altceva decât transpunerea creștină a serviciului sinagogii iudaice – și

b) *Liturghia credincioșilor* (Liturghia euharistică sau specific creștină), în timpul căreia avea loc frângerea pâinii sau imitația Cinei Domnului (împărțășirea).

Toate acestea la un loc: *Vecernia*, *Utrenia* și *Liturghia*, alcătuiesc serviciul divin public sau oficial al Bisericii primare, la care luau parte toți membrii primelor comunități creștine, cel puțin o dată pe săptămână, și anume sâmbătă spre duminică.

3. Ceasurile de rugăciune zilnică a Bisericii în primele trei secole

Mântuitorul ne îndemna însă să ne rugăm în toată vremea (Lc. XXI, 36), sfat pe care Sfântul Apostol Pavel îl repeta, cu alte cuvinte, astfel: „Rugați-vă neîncetat!” (1 Tes. V, 17). De aceea, în afară de participarea obligatorie la serviciul comun sau public și oficial de noapte, primii creștini au adoptat și alte ore sau momente de rugăciune, în timpul zilei. Și cum aceștia erau recrutați mai ales dintre evrei, ei au păstrat orele oficiale iudaice de rugăciune, cu care erau deprinși: în primul rând *Ceasul al treilea* (ora de dimineată), *Ceasul al șaselea* (ora de amiază) și *Ceasul al nouălea* (ora de seară), care erau orele de rugăciune zilnică la mai toate popoarele antichității și pe care le adoptaseră și evreii (vezi, de exemplu: 1 Paralipomena XXIII, 30-31)³.

Sfinții Apostoli înșiși au dat, cei dintâi, exemplu în acest sens. Astfel, Sfântul Apostol Pavel se roagă la Iope în foisorul de sus, la vremea *Ceasului al șaselea* (Fapte X, 9). Tot el, împreună cu Sfântul Ioan, se suie la templul din Ierusalim la vremea rugăciunii și anume la *Ceasul al nouălea* (Fapte III, 1), iar în ziua Cincizecimii, toți Sfinții Apostoli se aflau adunați pentru rugăciune în foisorul Cinei, la *Ceasul al treilea*, în clipa pogorării Sfântului Duh (Fapte II, 15).

Puțin mai târziu (pe la sfârșitul secolului I), Sfântul Clement Romanul face aluzie clară la existența unor ore stabilite (reglementare) pentru rugăciune, deosebite de *Liturghia euharistică*⁴, iar *Didahia celor 12 Apostoli* (cap. 8) reglementează numărul acestor ore și caută să le imprime totodată un conținut sau un caracter creștin, recoman-

³ Vezi cap. *Anul bisericesc (liturgic) și subdiviziunile lui*, din *Liturgica generală*.

⁴ Vezi *Epist. I către Corinteni*, cap. XI (trad. rom. din col. SPA, vol. I, p. 119): „...Datori suntem să facem cu bună rânduială toate câte ne-a poruncit Stăpânul să facem la anumite timpuri. Să săvârșim jertfele și liturgiile a poruncit și ca aceasta să se facă nu numai de formă sau fără rânduială, ci la anumite timpuri și ceasuri...”.

dând credincioșilor să se roage de trei ori pe zi, zicând *Tatăl nostru*, în opoziție cu practicile fariseice⁵. Desigur, se vede de aici și preocuparea de a-i sustrage pe primii creștini de la frecventarea templului și a sinagogii, prescriindu-le o rugăciune specific creștină, acasă la ei. Aceste ore de rugăciune zilnică aveau deci, la început, un caracter particular, neoficial și totodată facultativ sau benevol.

Încă din a doua jumătate a secolului întâi, cultul creștin era alcătuit, deci, din două cicluri de rugăciune:

a) Unul nocturn (*πανεύχια, vigiliae*), cu caracter public și oficial, care se săvârșea o dată pe săptămână, adică în noaptea de sâmbătă spre duminică, de care era legată amintirea învierii Domnului și nădejdea parusiei Lui, precum și în ajunul aniversărilor martirilor, iar mai târziu, și în fiecare miercuri și vineri ;

b) Altul, de ziua, cu caracter neoficial sau particular și facultativ, care se săvârșea zilnic, fiind lăsat pe seama evlaviei sau pietății personale a fiecăruia.

Situația aceasta se menține în tot timpul, până în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Chiar atunci când cele două părți ale privegherii originare de noapte (Vecernia și Utrenia) au început să fie oficiate zilnic, ele au rămas singurele Laude sau slujbe zilnice cu caracter comun și obligatoriu, adică intrate în canonul oficial de rugăciune al Bisericii; de aceea, Tertulian le numește *legitimae orationes* (*De oratione*, 23, 25, P.L., t. I, col. 1191-1192, 1193), pe când celelalte aveau caracter facultativ, depinzând de pietatea sau râvna individuală a fiecăruia.

Astfel, în sec. III, *Tradiția apostolică*, atribuită de obicei lui Ipolit Romanul, dar care era poate de origine orientală, prescrie următoarele momente de rugăciune particulară zilnică, obligatorii pentru orice creștin:

Dimineața, îndată după scularea din somn și spălare; la Ceesul al III-lea; la Ceesul al VI-lea;	la Ceesul al IX-lea; înainte de culcare; la miezul nopții; la cântarea cocoșului (dimineața) ⁶ .
--	--

Aceleași momente de rugăciune zilnică sunt prescrise și într-un alt document de mai târziu, derivat din Tradiția apostolică, și anume *Testamentum Domini*⁷.

În *Constituțiile apostolice*, redactate în forma de azi spre sfârșitul secolului al IV-lea, este păstrat același program al rugăciunii zilnice, dar fără rugăciunea de la miezul nopții, dându-se și o explicare a rostului fiecăruia din aceste momente, în viața religioasă a creștinilor:

„*Dimineața*, (rugăți-vă) pentru că Domnul v-a luminat, alungând noaptea și aducând ziua.

⁵ „Nu vă rugați ca fățarnicii, ci cum a poruncit Domnul în Evanghelia Sa, așa să vă rugați: *Tatăl nostru*... De trei ori pe zi să vă rugați așa” (*trad. rom. din col. cit. supra.*, vol. I, p. 87).

⁶ „Toți credincioșii, bărbați și femei, când se scoală dimineața din somnul lor, înainte de a-și începe munca își vor spăla mâinile și se vor ruga lui Dumnezeu și numai așa se vor apuca de lucru. Dacă este (la biserică) cuvânt de învățătură, fiecare e mai bine să meargă acolo... Dacă ești acasă la tine, roagă-te lui Dumnezeu și adu-I laudă la Ceesul al treilea... Roagă-te și la Ceesul al șaselea... Vei face, de asemenea, o rugăciune și laudă mai lungă la Ceesul al IX-lea... Roagă-te și înainte de a-ți întinde trupul în pat pentru odihnă, iar la miezul nopții scoală-te, spală-ți mâinile și roagă-te... Făcând deci astfel toți credincioșii, învățându-vă unii pe alții și dând pildă catehumenilor, nu veți putea fi nici ispițiți și nu veți fi pierduți, câtă vreme vă veți aduce continuu aminte de Hristos” (*Trad. apost. cap. 41*, trad. de B. Botte, Paris, 1968, pp. 125-133).

⁷ Cartea a II-a, cap. 27 (ed. Rahmani, p. 144).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

La *Ceasul al treilea*, pentru că în acest moment a primit Domnul de la Pilat hotărârea de osândă.

La *Ceasul al șaselea*, pentru că atunci a fost răstignit.

La *Ceasul al nouălea*, pentru că toate s-au cutremurat când Domnul a fost răstignit, înfricoșându-se de îndrăzneala nelegiuitorilor iudei și neputând răbda batjocura adusă Domnului.

Seara (la Vecernie), drept mulțumire pentru că v-a dat noaptea spre odihnă de ostenelele din timpul zilei.

La *cântatul cocoșilor* (la Utrenie), pentru că acest ceas vestește sosirea zilei, spre a face lucrurile luminii⁸.

Precum se vede, repetarea rugăciunii la aceste momente din cursul fiecărei zile ținea la aplicarea poruncii Mântuitorului de a se ruga neîncetat (Lc. XXI, 36) și de a întreține permanentă amintirea Sa, care-i întărea pe credincioși în ostenele și ispite.

4. Fixarea numărului de azi al Laudelor bisericesti (sec. IV ș.u.)

Consacrarea oficială ca servicii divine publice și, deci, obligatorii, a orelor de rugăciune din timpul zilei, alături de cele din serviciul de noapte, s-a făcut în cursul jumătății a doua a secolului al IV-lea. Orelor de rugăciune din timpul zilei, care până aici constituiau un sfat sau o problemă de pietate individuală, devenira acum o poruncă valabilă pentru toți credincioșii.

La aceasta a contribuit, în cea mai mare parte, influența crescândă a monahismului asupra vieții religioase a laicilor. Se știe că vechii asceți din timpul primelor trei veacuri creștine trăiau în general în mijlocul lumii, sub numele de *solitari* (μονάζοντες) sau *asceți* și *fecioare* (παρθέναι), ducând o viață de înfrânare și de continuă rugăciune; ei alcătuiau un fel de stare sau categorie intermediară între clerici și laici. Se înțelege că zelul lor pentru rugăciune, mult mai mare decât al laicilor, era pilduitor și molipsitor pentru mulți dintre laici⁹. Dar începând din epoca de pace a Bisericii, în viața vechilor asceți se întâmplă o schimbare fundamentală. Ei părăsesc de aici înainte lumea, pentru a se retrage în pustie, punând temelia vieții chinovitice și eremitice (idioritnice), pentru a se putea astfel consacra mai ușor și deplin desăvârșirii spirituale, prin asceză și neîncetată rugăciune. În bisericile lor se îndeplinea în chipul cel mai complet și mai riguros, ba chiar cu prisosință, pravila de rugăciune zilnică, a cărei practică însă ei o aduceau de fapt, după mărturia Sfântului Vasile cel Mare, tot din bisericile de enorie, de unde proveneau¹⁰. Prestigiul monahismului a făcut ca bisericile mănăstirești să devină apoi exemple și modele în această privință, mai întâi pentru bisericile catedrale (din orașe) cu cler mai numeros și apoi și pentru bisericile de enorie.

Cel mai mult a contribuit la generalizarea serviciului Laudelor bisericesti, așa cum se oficia în mănăstiri, Sfântul Vasile cel Mare, prin *Regulile* sale pentru viața monahală, în care el enumeră și consideră obligatorii pentru toți creștinii nu numai Laudele existente până atunci, ci și altele noi, care se dezvoltaseră între timp în serviciul mănăstiresc,

⁸ *Const. Apost.*, cart. VIII, cap. 34, trad. rom. din col. SPA, vol. II, p. 258.

⁹ Vezi mai ales Aetheria (alias Silvia), *Peregrinatio ad loca sancta*, cap. XXIV ș.u. (ed. IV de W. Heraeus, Heidelberg, 1939, p. 28 ș.u.).

¹⁰ *Scrisoarea CCVII* (din 375, către clerul din Neo-Cezareea), 2-4, unde descrie serviciul rugăciunii de noapte, așa cum se făcea el pe atunci în bisericile de enorie din Cezareea, Egipt, Libia, Siria, Fenicia, regiunile din părțile Eufratului etc. (*P.G.*, t. XXXII, col. 764).

expunând și temeiurile sau motivele lor biblice și disciplinare sau morale. El enumeră în plus: *rugăciunea din amurg* sau de la începutul nopții (deosebită de cea de la Ceasul al IX-lea și cea de la sfârșitul zilei sau Vecernia), *cea de la miezul nopții și rugăciunea de dimineață*, care se făcea după revărsatul zorilor (deosebită de Utrenie), înainte de Ceasul al treilea¹¹. Rugăciunea aceasta de dimineață, de care vorbește Sfântul Vasile, nu poate fi altceva decât *Ceasul I*, după care veneau *Ceasul al III-lea*, *al VI-lea și al IX-lea*, precum și rugăciunea de seară (Vecernia), mai dinainte cunoscute și practicate; rugăciunea din amurg sau de la începutul nopții (la care se citea Psalmul XC) nu e altceva decât *Pavecernița*, cea de la miezul nopții e *Miezonoptica*, iar cea din zorii zilei, *Utrenia*. Iar cum în chip practic Ceasul I nu putea fi oficiat decât unit cu Utrenia, adică după ea, ca și azi, putem spune că spre sfârșitul secolului al IV-lea găsim deja încheiat *numărul de șapte Laude*, preconizat de glasul psalmistului (Ps. CXVIII, 164: „De șapte ori pe zi Te laud, Doamne, pentru judecățile Tale cele drepte”), număr la care Biserica a rămas și pe care l-a consacrat oficial în cele din urmă, adică:

a) Ceasul al IX-lea ¹² ,	e) Utrenia cu Ceasul I,
b) Vecernia,	f) Ceasul al III-lea și
c) Pavecernița,	g) Ceasul al VI-lea.
d) Miezonoptica,	

După cum se vede, toate aceste slujbe și-au luat denumirea după momentul din zi în care se săvârșeau la început în mănăstiri. Împăcând astfel, pe de o parte, recomandarea apostolică de a se ruga neîncetat (1 Tes. V, 17), pe de alta, datoria monahilor de a lucra zi și noapte, după pilda Sfântului Apostol Pavel (2 Tes., III, 8), se ajunge la împlinirea idealului muncii și rugăciunii continue, cărora se vor consacra viețuitoarii mănăstirilor de obște¹³.

Rânduiala serviciului divin zilnic din mănăstirile Sfântului Vasile a fost adoptată apoi de mănăstirea Sfântului Sava de lângă Ierusalim, care a dat Ortodoxiei răsăritene, dintre călugării ei, teologi și imnografi iluștri, ca Sfântul Sofronie al Ierusalimului, Sfântul Ioan Damaschinul, Cosma de Maiuma și Ștefan Melodul, ale căror imne și rugăciuni au contribuit mult la dezvoltarea cultului ortodox în general și îndeosebi a serviciului Laudelor zilnice. Din mănăstirile savaite, rânduiala aceasta a trecut mai târziu (secolele VIII-IX) în cele studite, din jurul Constantinopolului, înființate sau organizate de cei doi frați: Teodor și Iosif Studitul, dintre care al doilea a ajuns mai târziu episcop al Tesalonicului. O ultimă fază de dezvoltare, în care se ajunge aproape de rânduiala de azi, capătă serviciul Laudelor zilnice în mănăstirile din Atos, începând din secolul X, când Sfântul Atanasie Atonitul fondează (în 963) Marea Lavră. De aici, datorită mai ales expansiunii panortodoxe a marii mișcări spirituale a *isihasmului*, rânduiala s-a întins și s-a generalizat în mănăstirile din Balcani, prin traduceri slave ale cărților de slujbă datorate patriarhului Eftimie al Bulgariei (sec. XIV), în cele din Țările Române, prin călugărul Nicodim și mitropolitul Antim Critopulos, iar în Rusia prin mitropolitul Grigore (Ciprian) Țamblac (†1406), recunoscut în 1390 ca mitropolit al întregii Rusii.

¹¹ Vezi *Regulile mari*, răsp. la întreb. 37 (P.G., t. XXXI, col. 1016).

¹² Menționat și în canonul 18 al sinodului din Laodicea (a doua jumătate a sec. IV): „Aceeși slujbă a rugăciunilor trebuie să se facă totdeauna, și la Ceasul al nouălea și seara” (CBO, vol. II, part. I, p. 96).

¹³ Cf. Sfântul Vasile cel Mare, *Cuvânt ascetic*: „Toată viața trebuie să fie un timp de rugăciune...” (P.G., t. XXXI, col. 877).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Generalizarea tuturor celor șapte Laude în pravila sau canonul oficial de slujbă a Bisericii nu s-a făcut dintr-o dată peste tot. Completarea numărului Laudelor bisericești și generalizarea lor în practica tuturor bisericilor mănăstirești și de enorie se datorește nu numai influenței monahismului, precum am spus, ci și ierarhilor care, fiind recrutați în general dintre monahi și având strânse legături cu aceștia, erau un fel de exponenți ai vieții monahale în mijlocul lumii și căutau să impună astfel și bisericilor de mir rânduiala de slujbă cu care erau obișnuiți în mănăstiri. Definitivarea și uniformizarea rânduiei de slujbă a celor șapte Laude, care au intrat în cuprinsul cărții de slujbă numită *Ceaslov* sau *Orologion*, a fost realizată, în sfârșit, prin tipărirea acestei cărți, începând cu edițiile slave de la sfârșitul secolului XV (Cracovia, 1491, și Veneția, 1493) și cea greacă de la începutul secolului XVI (Veneția, 1509).

În Apus, introducerea și generalizarea Ceasurilor zilnice de rugăciune s-a făcut sub influența Regulilor monahale ale Sfântului Ioan Cassian, organizatorul monahismului apusean din Galia (+435)¹⁴ și ale Sfântului Benedict de Nursia (sec. VI)¹⁵. Un rol important îl avusese de asemenea, încă mai dinainte, Sfântul Ambrozie, episcopul Milanului (+397), care a introdus acolo, cel dintâi, modul de *cântare antifonică* a psalmilor și a imnelor noi în cursul laudelor bisericești, ca mijloc de luptă împotriva ereziilor ariene.

O dezvoltare mai nouă a serviciului Ceasurilor din mănăstiri o reprezintă *Mezorele* (Μεσώρια) sau *Mijloceasurile* (rugăciuni care se citesc numai în mănăstiri, între Ceasuri) și *Obednița* sau *Prânzânda* (rugăciunea de la amiază).

În ceea ce privește elementele constitutive care au intrat treptat în rânduiala slujbei Laudelor din Ceaslovul ortodox (rugăciuni, lecturi biblice, cântări etc.), acestea vor fi arătate mai departe, la studiul separat al fiecărei Laude (cap. *Istorie și simbolism sau explicare*). Precum se va vedea din capitolele următoare, rânduiala de azi a Laudelor noastre bisericești este rezultatul unei evoluții dinamice și continue, la care au contribuit toate epocile istoriei bizantine, cu centrele, personalitățile și curente teologice mai importante ale vieții lor spirituale, în necontenită mișcare și prefacere. Influențe multiple la origine, în care se amestecă substanța spirituală a cultului sinagogal cu elemente ale cultului Bisericilor celor mai vechi din Ierusalim și Antiohia, cu spiritul ascetic al mănăstirilor Sfântului Vasile din Capadocia, alcătuiesc nucleul original al acestor slujbe, la care apoi, mari ierarhi și teologi, ca Sfântul Sofronie al Ierusalimului, mari întemeietori și organizatori de obști monahale, ca Sfântul Sava, Sfântul Teodor și Iosif Studitul și Sfântul Atanasie Atonitul sau smeriți monahi, ca Sfântul Efrem Sirul ori Sfântul Ioanichie cel Mare, ba chiar și simpli laici, martiri, ca Sfântul Mardarie și Sfântul Evstratie, și-au adăugat partea de contribuție, cu rugăciuni și imne rămase în întrebuințare până azi în rânduiala acestor slujbe.

BIBLIOGRAFIE

- B. Batiffol, *Histoire du Bréviaire romain*, ed. a III-a, Paris, 1911.
J. Baudot, *Le Bréviaire romain, ses origines, son histoire*, Paris, 1907 (Col. „Science et Religion”).

¹⁴ Vezi Ioan Cassian, *De institutis coenobiorum*, P.L., t. XLIX, col. 53-476. Ed. mai nouă; Jean Cassian, *Institutions cénobitiques*, ed. par J.C. Guy, S.J. Paris, 1965 (Col. SC, 109).

¹⁵ *Regula (monachorum)*, cap. 16-18, P.L., t. LXVI, col. 455-456; *matutinae* (utrenia), *prima, tertia, sexta, nona, vesperae, completorium* (Pavecernița).

- Același, *Le Bréviaire...* Paris, 1929 (ed. nouă: 1941, Bibl. Cath. des Sciences religieuses).
- S. Bäumer, *Geschichte des Breviers*, Freiburg, 1895. Trad. fr. de R. Biron, *Histoire du Bréviaire romain*, Paris, 1983, ed. a III-a, 1911.
- Nilo Borgia, *Orologion („Diurno” delle chiese di rito bizantino)*, Roma, 1929, (*Orientalia Christiana*, vol. XVI, 2).
- B. Botte, *Les Heures de prière dans la „Tradition Apostolique” et les documents dérivés*, în „La prière des heures”, Paris, 1963 („Lex Orandi”, 35), pp. 101-115.
- F. Cabrol, *Les origines liturgiques*, Paris, 1906.
- Același, artic. *None, Sexte, Tierce*, în „Catholic Encyclopedia” (New York), vol. XI (1911), p. 97 ș.u., vol. XIII (1912), p. 747 ș.u. și vol. XIV (1912), p. 514 ș.u.
- P. Cagin, *Les origines de la Messe*, Paris, 1921.
- C. Callewaert, *De parvis horis romanis ante Regulam Sancti Benedicti*, în „Collationes Brugenses”, XXIX (1929), pp. 481-492 (retip. în vol. *Sacris Erudiri*, Steenbrugge, 1940, pp. 119-126).
- I.H. Dalmais, *Origine et constitution de l'office*, M.D., 21 (1950), pp. 21-39.
- Același, *Les sens des heures dans les liturgies orientales*, M.D., 64 (1960), pp. 53-64.
- E. Diakovski, *Rânduiala Ceasurilor (slujbelor) de noapte*. Studiu în *Lucrările (Trudi) Acad. Teol. din Kiev*, 1909, t. II, pp. 546-595.
- L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*, ed. V, Paris, 1925.
- L. Eisenhofer, *Handbuch der Katolischen Liturgik*, vol. II (1933), pp. 527-537.
- J. Lebreton, *La vie chrétienne au I-er siècle de l'Eglise*, Paris, 1927.
- H. Leclercq, *Bréviaire*, în DACL, t. II, col. 1262-1316.
- Același, *Laudes*, ibidem, t. VIII, col. 1887 ș.u.
- Același, *None, Sexte et Tierce*, ibidem, t. XII, col. 1554-1557 și t. XV, col. 1396.
- J. Mateos, *L'office monastique à la fin du IV-e siècle: Antioche, Palestine, Cappadoce*, în OCP, 47 (1963), 53-88.
- Müller Joh. Bardorff, *Nachtlicher Gottesdienst im apostolischen Zeitalter*, în „Theologische Literaturzeitung”, 81 (1956), pp. 347-351.
- P. Paris, *Bréviaire*, în „Dict. pratique des connaissances religieuses”, red. de J. Bricout, t. I, col. 961 ș.u.
- O. Rousseau, *La prière des moines au temps de Jean Cassien*, în vol. 35 din col. „Lex Orandi” (Paris 1963), pp. 117-138.
- Salmon Pierre, *L'Office divin. Histoire de la formation du Bréviaire*, Paris, 1959 (col. „Lex Orandi”, 27).
- Același, *La prière des heures*, în vol. *L'Eglise en prière. Introduction à la Liturgie*, red. de A. Martimort, Paris, 1961, p. 787 ș.u.
- M. Scabalanovici, *Tipicul comentat* (în rus.), ed. II, Kiev, 1913.
- J.B. Thibaut, *Ordre des offices de la semaine sainte à Jérusalem du IV-e au X-e siècle*, Paris, 1929.
- J. Tyciak, *Moranatha. Die geheime Offenbarung und die kirchliche Liturgie*, Warendorf, 1947.
- Pr. Prof. P. Vintilescu, *Încercări de istoria Liturghiei. Liturghia creștină în primele trei veacuri*, București, 1930 (extras din rev. S.T.).
- Același, *Curs (litografiat) de Istoria Liturghiei*, București, 1940, p. 305 ș.u.

Vecernia

A. RÂNDUIALA SLUJBEI

1. Denumirile slujbei

Vecernia sau slujba de seară este prima dintre cele șapte Laude bisericești, adică slujba cu care se începe serviciul divin public al fiecărei zile liturgice.

Termenul de *Vecernie*, întrebuințat astăzi în chip curent pentru denumirea acestei slujbe, este de origine slavonă (de la *veceru* – seară); el traduce exact cuvântul grecesc ἑσπερινός (de la ἑσπέρα – seară), care la greci înseamnă „vecernie”. Echivalentul latinesc al acestuia este *vesperae* sau *vespertina collecta* (rugăciunea de seară), de unde vine și denumirea românească latinizată de *vesperina*, întrebuințată uneori¹, precum și cea franceză (*vêpres*). Se mai întrebuințează, de asemenea, în unele regiuni ale țării, și termenii românești *Serare*, *Serar* și *Serândă*² sau *Însărat*³.

2. Timpul săvârșirii

În vechime, *Vecernia* se săvârșea după apusul soarelui, la ieșirea luceafărului de seară sau pe la aprinsul luminilor, de unde vine și denumirea grecească cea mai veche: λυχνικόν (lat. *lucernare*), pe care o găsim în scrieri din sec. IV⁴. Astăzi, după *Tipic*, vremea săvârșirii *Vecerniei* este ceasul al zecelea din zi, adică aproximativ ora. 4 p.m., deci înainte de căderea serii (iarna pe la orele 34 p.m., iar vara pe la 5-6 p.m.)⁵. În mănăstiri, la sărbătorile cu priveghere (sâmbătă seara, în ajunul praznicelor împărătești și al sărbătorilor sfinților mai importanți), *Vecernia* se oficiază după apusul soarelui, urmată de Litie și Utrenie. Ca excepție de la regula generală, în ceea ce privește timpul săvârșirii, *Vecernia* se face în timpul dimineții în următoarele cazuri: în Duminiica Rusaliilor (*Vecernia* Lunii Rusaliilor, care se săvârșește în ziua de Rusalii, îndată după Liturghie), în Vinerea Patimilor (*Vecernia* Sâmbetei Patimilor, care în unele părți, mai ales la bisericile de enorie, se face dimineața, după slujba Ceasurilor împărătești), și în toate cazurile când *Vecernia* se unește cu una din cele trei Liturghii: cu Liturghia Sfântului Grigore Dialogul (în toate miercurile și vinerile din Păresimi, afară

¹ Vezi, de ex., *Dumnezeieștile Liturghii...*, București, 1886, 1895 și Juv. Stefanelli, *Liturgia Bisericii ortodoxe-catolice*, București, 1886, p. 86 ș.u. (la Ghenadie Enăceanu, *Liturgia*, București, 1877, p. 54, găsim și forma *Vesperă*).

² Vezi, de ex., *Liturgia...*, de Cal. Coca, Cernăuți, 1905, p. 83 ș.u.

³ I. Bojor și P. Roșianu, *Tipic bisericesc*, ed. II, Blaj, 1931, p. 77 ș.u., p. 84 ș.u.

⁴ Vezi, de ex., Aetheria (Silvia), *Peregrinatio ad loca sancta*, cap. XXIV (ed. W. Heraeus, IV, Heidelberg, 1939, p. 29): „Hora autem decima, quod appellant hic *licinicon*, nam nos dicimus *lucernare*...” etc. Termenul grecesc λυχνικόν vine de la λυχνία sau λύχνος (opaîť, lampă, lumânare, sfeșnic) și corespunde cu cel latinesc *lucerna*, de la *lux-lucis* (lumină), de unde și termenul francez *lucernaire*, întrebuințat uneori pentru *vecernie*.

⁵ După unele vechi cărți românești de învățătură pentru preoți (ca *Synopsis*, Iași, 1751, f. 48 v.), *Vecernia* se face la Ceasul al 12-lea din zi (adică la trei ceasuri după Ceasul al IX-lea).

de Vinerea Patimilor); cu cea a Sfântului Vasile (de patru ori pe an: în ajunul Crăciunului, în ajunul Bobotezei, în Joia și în Sâmbăta Patimilor), sau cu cea a Sfântului Ioan Gură de Aur (la Buna-Vestire, în cazul când acest praznic cade într-una din zilele de rând ale săptămânii, adică de luni până vineri, inclusiv, în Păresimi.).

3. Scopul Vecerniei

Scopul sau rostul rugăciunii de seară este să aducem lui Dumnezeu mulțumire pentru ziua care a trecut și să-I cerem ajutorul pentru petrecerea în pace a nopții care se apropie⁶.

În legătură cu istoria sfântă a mântuirii, Vecernia ne aduce aminte de ridicarea de pe cruce și înmormântarea Domnului, care, precum știm, au avut loc spre seară⁷. Vechii Părinți bisericești o puneau în strânsă legătură cu Cina Domnului și cu moartea Lui pe cruce⁸.

4. Rânduiala Vecerniei

Rânduiala Vecerniei diferă, ca dezvoltare sau extensiune și solemnitate, după importanța zilei liturgice, adică după cum e vorba de:

- zi de rând peste săptămână;
- ziua unui sfânt cu doxologie mare (însemnat în calendar cu cruce neagră);
- ziua unui sfânt cu polieleu (însemnat cu cruce roșie);
- sâmbătă seara (Vecernia duminicii);

⁶ Vezi, de ex.: Sfântul Ciprian, *Despre rugăciunea domnească* cap. 35 (P.L., t. IV, col. 559-560): „După ce a apus soarele și ziua s-a sfârșit, din nou, trebuie să ne rugăm; căci Hristos fiind soarele cel adevărat și ziua cea adevărată, de aceea și noi, când ne rugăm la apusul soarelui și al zilei din acest veac și cerem ca să răsară din nou lumina peste noi, ne rugăm pentru venirea lui Hristos, Care ne va da harul luminii celei veșnice”; *Const. Apost.*, VIII, 39 (trad. rom. cit., p. 258): „Rugăciuni faceți... seara, drept mulțumire că v-a dat noaptea spre odihnă de ostenele din timpul zilei”; Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile mari*, 37, 4 (P.G., t. XXXI, col. 1016 A): „Iar când ziua se sfârșește, se cade să mulțumim pentru toate câte am luat în curgerea acestei zile și pentru cele ce am împlinit cu bun spor, apoi să mărturisim toate câte nu le-am împlinit...” etc.; Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 299, trad. rom. cit., p. 197: „Cântarea Vecerniei înseamnă că laudăm pe Făcătorul nostru că am ajuns la apus, adică la sfârșitul zilei și hărăzim lui Dumnezeu tot ce am făcut într-însa. De aceea, mulțumim pentru viața noastră, pentru hrana, pentru cugetele, cuvintele și faptele noastre. Ne rugăm totodată să petrecem noaptea în pace, fără păcat și fără sminteală. Căci noaptea este ca un simbol al sfârșitului vieții noastre; căci ca o moarte ne vine nouă noaptea”.

⁷ Vezi, de ex., *Povățuirile din Liturghier* (ed. 1956, p. 417); „...Slujitorul altarului... dator este... să săvârșească Vecernia (sau s-o asculte); la care, cu cucernicie să gândească în sine și cu umilință să cugete, cum Domnul... Hristos, după mântuitoarele Sale patimi, vineri seara s-a răstignit pe cruce pentru păcatele noastre și a murit pentru mântuirea noastră...” etc.

⁸ Vezi, de ex., Sfântul Ioan Cassian, *De institutis coenobiorum*, cart. III, cap. 3 (P.L., t. XLIX, col. 123-125): „Cum că jertfele de seară se aduceau în biserică, o putem dovedi chiar din cuvintele lui David: *Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămădia înaintea Ta; ridicarea mâinilor mele ca o jertfă de seară* (Ps. CXL, 2); cuvinte prin care se poate înțelege și acea adevărată jertfă de seară pe care, de asemenea, seara a dat-o Domnul și Mântuitorul Apostolilor Săi, care ședea la Cină, când a încredințat Bisericii Sfintele Taine, precum și acea jertfă de seară, pe care El însuși în ziua următoare, la sfârșitul veacurilor, a adus-o Tatălui Său prin ridicarea mâinilor Sale pentru mântuirea a toată lumea. Întinderea mâinilor Mântuitorului pe cruce pe drept cuvânt se numește *ridicare*...”.

– praznic împărătesc sau hramul bisericii.

Mai simplă, mai puțin dezvoltată și mai puțin solemnă este Vecernia zilelor de rând (de lucru) din cursul săptămânii, adică zilele sfinților care nu sunt însemnați în calendar cu nici un semn; e formată mai mult din lecturi și se săvârșește de obicei numai în mănăstiri și în catedrale.

Ceva mai dezvoltată, mai solemnă și cu cântări mai multe e Vecernia sărbătorilor cu ținare din cursul săptămânii (sfinți cu doxologie sau cu polieleu, praznice și hramuri), precum și Vecernia de sâmbătă seara (Vecernia duminicii).

Vom descrie, pe larg, mai întâi rânduiala Vecerniei sărbătorilor (singura care se oficiază, de fapt, la bisericile de mir), și apoi, mai pe scurt, rânduiala Vecerniei zilelor de lucru. Descriind în amănunt rânduiala Vecerniei sărbătorilor, vom stărui îndeosebi asupra rolului preotului, slujind singur (fără diacon), așa cum e cazul în majoritatea bisericilor.

a. Rânduiala Vecerniei sărbătorilor. La vremea convenită, cântărețul sau paracliserul toacă (în toaca mare), trage clopotul și aprinde candelile. Intrând în biserică, preotul zice rugăciunea: „Intra-voi în casa Ta...” (vezi *Liturghierul*). Înainte de Vecernie se citește Ceasul al nouălea, cu care încheiem slujba zilei respective și despre care vom vorbi mai târziu⁹.

În timp ce la strană se citește rugăciunea de la sfârșitul Ceasului al IX-lea („Stăpâne Doamne, Iisuse Hristoase, Dumnezeuul nostru...”) preotul „ia vremea” (binecuvântarea) pentru începerea slujbei zilei care urmează, în chipul următor: lasă epitrahilul pe Sfânta Masă, iese pe ușa dinspre nord, trece printre strana stângă și masă, vine în mijlocul bisericii sub policandru, se închină de trei ori spre răsărit, depune metanie la scaunul arhieresc (fără a se închina) și intră în altar pe ușa de sud, trecând printre iconostas și strana dreaptă, sărută Sfânta Masă și își pune din nou epitrahilul. Deschide *dvera* (perdeaua ușilor împărătești) și dă *binecuvântarea* („Binecuvântat este Dumnezeuul nostru...”), stând *în fața Sfintei Mese* și închinându-se¹⁰.

Cântărețul (sau cel mai mare, dacă este de față) răspunde: „Amin. Veniți să ne închinăm...” și citește Psalmul CIII („Binecuvântează, suflă al meu, pe Domnul...”). În acest timp, preotul, cu capul descoperit (dacă poartă culion), își ia *Liturghierul*, iese pe ușa dinspre miazănoapte și vine înaintea ușilor împărătești, unde, stând cu fața spre altar, se închină de trei ori și citește în taină *cele șapte rugăciuni ale luminilor*, închinându-se la sfârșitul fiecăreia.

După ce se termină citirea Psalmului CIII, preotul zice *ectenă mare* din fața ușilor împărătești, având capul acoperit (dacă poartă culion). La sfârșitul ei, se închină și intră în altar, pe ușa dinspre miazăzi. Dacă până atunci preotul n-a avut timp să termine citirea celor șapte rugăciuni, le termină în altar.

⁹ Vezi mai departe, la cap. despre *Ceasurile liturgice*.

¹⁰ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, titlul cap. 331, trad. rom. p. 214; *Liturghierul*, București, 1937, p. 11 și București, 1956, p. 21; Gherasim Saffirin, *Tipic asupra serviciilor divine*, București, 1905, p. 6; Ic. D. Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, București, 1926, p. 9; F. Balamace, *Explicațiuni la practica liturgică* (curs litogr.), p. 5, 130; A. Popoviciu, *Tipicul Bisericii Ortodoxe*, ed. a II-a, Sibiu, 1927, p. 57; B. Cireșeanu, *Tezaurul liturgic*, vol. III, p. 127; V. Mitrofanovici și colab., *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, ed. 1929, p. 472 ș.a. Numai câteva tipice particulare, ca cel de P. Procopoviciu (*Ritualistica*, p. 18) și cel de C. Teleaga (*Tipicon*, p. 49), precum și *Liturghierul* din 1950 (p. 21), recomandă binecuvântarea din fața sfintelor uși ca la Ceasul al IX-lea, conform practicii mănăstirești, după care preotul, îmbrăcat numai cu epitrahilul, nu zice nimic din altar, ci numai din fața ușilor împărătești.

Urmează citirea *Catisme* de rând din *Psaltire*, pe analogul fără acoperământ, așezat din vreme în mijlocul bisericii. Sâmbătă seara, în mănăstiri, se citește Catisma întâi în trei stări: la fiecare stare, preotul zice ectenia mică. În timpul citirii Catisme, preotul poate sta jos, sculându-se numai la ectenii. La bisericile de enorie, atât sâmbătă seara, cât și la sărbătorile din timpul săptămânii (mai ales la praznice și la hramuri), se cântă de obicei: „Fericit bărbatul...”, adică stihuri alese din prima stare a Catisme I (Ps. I, vers. 1, 6; Ps. II, vers. 11 și Ps. III, vers. 7-8), urmate de „Slavă..., Și acum... Aliluia” (de trei ori)¹¹.

După Catisma (sau după „Fericit bărbatul...”), preotul zice *ecten*ia mică, iar la strană se cântă după aceea „Doamne, strigat-am...”, pe glasul de rând al *Octoihului* (sâmbătă seara) sau pe glasul indicat de *Minei* (la sărbătorile din cursul săptămânii), cu stihurile și stihirile sărbătorii la care ne aflăm, precum ne arată *Tipicul* și *Mineiul* respectiv, *Triodul* sau *Penticostarul* – la fiecare sărbătoare¹².

În timp ce la strană se cântă „Să se îndrepteze rugăciunea mea...”, în altar preotul începe și face *cădirea mare*.

După ce termină cu căditul, sau în timp ce la strană se cântă ultima stihiră de la „Doamne, strigat-am...” (înainte de „Slavă...”), preotul își descoperă capul și îmbracă felonul.

Când la strană începe să se cânte „Slavă...” de la „Doamne, strigat-am...”, preotul deschide ușile împărătești, plecându-se către credincioși. Iar când se începe stihira de la „Și acum...” se face *vohodul* (ieșirea) cu *cădelnița*, în chipul următor: stând în fața Sfintei Mese, preotul primește cădelnița binecuvântând tămâia, se închină în fața Sfintei Mese și, ocolind-o pe dreapta, fără a cădi¹³, iese pe ușa dinspre miazănoapte, fiind precedat de paracliser cu o lumină (dacă vrem să dăm mai mare strălucire slujbei, ies doi purtători de lumini). Ajungând în mijlocul bisericii, sub policandru, stă cu fața spre răsărit, se pleacă și zice în taină *Rugăciunea intrării* („Seara și dimineața și la amiază...” etc.). Apoi, trecând cădelnița în mâna stângă, binecuvântează intrarea, zicând încetișor: „Bine este cuvântată intrarea Sfinților Tai...”. Purtătorul făcliei merge cu lumânarea în fața icoanei Mântuitorului, unde rămâne până când preotul intră în altar, iar preotul înaintând pe solee face cădirea mică, astfel: cădește icoanele împărătești și pe cele laterale, iconostasul, strana arhierască, strana dreaptă și cea stângă, apoi spre răsărit de trei ori și din nou strana arhierască, iconostasul și icoanele

¹¹ Cântarea aceasta corespunde simbolic polieleului de la Utrenie și de aceea nu se cântă în ajunul praznicelor cu polieleu care cad în timpul Postului Mare. De asemenea, nu se citește catismă la vecerniile dintre Miercurea Săptămânii Sfințelor Patimi (după Liturghie) și Duminica Tomii, la Vecernia Înălțării Domnului (atât în ajunul serbării, cât și în însăși ziua serbării seara) și la Vecernia din Duminica Rusalilor. La Vecernia din ajunul și din ziua Schimbării la față citim catismă numai dacă este duminică ori luni seara.

¹² Odinioară, atât cântarea stihirii precedată de ultimul stih din psalmi („Că s-a întărit mila Lui spre noi...”), cât și a stihirilor cu „Slavă..., Și acum...” se făcea de ambele strane (coruri) reunite în mijlocul bisericii, ceea ce reprezenta un moment solemn (festiv) al slujbei, închipuind unirea a toată lumea, care s-a făcut prin venirea Mântuitorului (vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 332, P.G., t. CLV, col. 605 și *trad. rom. cit.*, p. 217, – Comp. și V.N. Iliin, *Vsenoşnoe vdeanie* (Privegherea de toată noaptea), Paris, 1927, p. 43).

¹³ Unii, înainte de a ieși, cădesc altarul ca și la cădirea mare (vezi, de ex., *Liturghierul*, 1956, p. 29 și *Tipicile* de: Saffirin, p. 31; Balamace, p. 68, 131; Lungulescu, p. 25). Rânduiala Vecerniei mari din *Tipicul mare*, din *Liturghiile slave* (ca de ex. *Slujebnik*, Kiev, 1907, t. 5 și *Slujebnik*, Sofia, 1928, p. 16) și din fruntea *Liturghiilor românești* (vezi de ex. ed. 1950, p. 10) nu pomenesc însă nimic despre o astfel de cădire; *Liturghierul* din 1937 (p. 23) chiar precizează că nu se cădește altarul înainte de ieșire.

împărătești, oprindu-se pe solee, în fața ușilor împărătești. Când strana a terminat cântarea stihirei de la „Și acum...”, preotul cădește cruciș spre sfântul altar, rostind: „Înțelepciune, drepti!”, după care intră în altar, prin ușile împărătești, continuând căderea în jurul Sfintei Mese și cădind tot altarul.

Cântărețul sau cel mai mare, rostește (ori cântă, dacă e cazul) „Lumină lină...”. După aceasta, preotul stând în spatele Sfintei Mese, cu fața spre credincioși, zice:

„Să luăm aminte ! Pace tuturor !” (La strană: „Și duhului tău”).

„Înțelepciune ! Să luăm aminte !”, iar la strană se cântă *prochimenul zilei săptămânii*, de trei ori, cu stihurile indicate în *Ceaslov (Catavasier)*.

La sărbătorile care au paremii (citiri din cărțile sfinte ale *Vechiului și Noului Testament*), îndată după prochimen se citesc *paremiile*, din mijlocul bisericii. În timpul citirii lor, preotul, rămânând înapoia Sfintei Mese, poate sta jos.

La sfârșitul paremiilor sau îndată după prochimen, când nu sunt paremii, preotul *închide ușile împărătești* și rostește *ectenia întreită*: „Să zicem toți din tot sufletul și din tot cugetul nostru, să zicem...”, din altar, fiind îmbrăcat în felon.

După aceasta, cântărețul (la mănăstiri, cel mai mare) citește rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”, după care preotul rostește, tot din altar, *ectenia cererilor*: „Să plinim rugăciunea noastră cea de seară...”. Preotul se întoarce apoi spre credincioși și îi binecuvântează, zicând: „Pace tuturor !”; apoi, întorcându-se din nou spre răsărit, zice: „Capetele noastre Domnului să le plecăm !”, după care citește în taină *Rugăciunea plecării capetelor*, pe care o încheie cu efonisul: „Fie stăpânirea împărăției Tale binmecuvântată !”.

La strană se cântă acum *Stihoavna* cu stihurile și stihurile ei, apoi cântărețul citește „Acum liberează...”, Sfinte Dumnezeule...” și celelalte rugăciuni introductive (în mănăstiri și la catedrale, „Acum liberează...” îl citește cel mai mare, iar cântărețul continuă cu „Sfinte Dumnezeule...” și celelalte).

După „Tatăl nostru” și efonisul respectiv, la strană se cântă *troparele*, cu rânduiala lor. Sâmbătă seara: troparul Învierii glasului de rând, „Slavă...”, al sfântului de la *Mînei*, „Și acum...”, al Născătoarei de Dumnezeu, din ale Învierii, dar pe glasul troparului sfântului; la praznicele împărătești, troparul praznicului respectiv de trei ori; la sărbătorile sfinților, troparul sărbătorii de două ori, „Slavă..., Și acum...” al Născătoarei de Dumnezeu din ziua săptămânală respectivă, pe glasul troparului sfântului. După tropare, preotul deschide ușile împărătești și zice: „Înțelepciune !”, după care face otpustul, după regula arătată în *Liturghier* (vezi ed. 1956, pp. 33-36). Apoi închide ușile împărătești și dvera.

În toate *duminicile Postului Mare* (începând cu cea a lăsatului sec de brânza și terminând cu cea a Floriilor), seara la Vecernie se cântă, alternativ, cele două prochimene mari, specifice postului; „Să nu întorci fața Ta...” și: „Dat-ai moștenire...”. De aceea, în aceste duminici, seara, se face slujba Vecerniei mari, până la prochimen, punându-se stihurile de la „Doamne, strigat-am...” pe 10 (ca sâmbătă seara), făcându-se vohod cu cădelnița și cântându-se prochimenul mare, de rând (unul din cele două indicate mai înainte). Dar de la prochimen înainte, slujba urmează după rânduiala Vecerniei din zilele de rând, din cauza postului, lăsându-se deci ectenia întreită la sfârșit (înainte de otpust)¹⁴.

Tot după rânduiala sărbătorilor se face Vecernia în zilele de rând din Săptămâna Luminată, care au prochimene speciale în *Penticostar*, în seara duminicii Sfântului Toma și în seara Duminicii Rusaliilor (stihurile de la „Doamne, strigat-am...” pe șase,

¹⁴ Vezi *Triodul*, la Vecernia din Duminica lăsatului sec de brânză și la Vecernia Duminicii I din Păresimi (ed. București, 1946, p. 120 ș.u., 238-239) și *Tipicul* de G. Teleaga, p. 310.

vohod cu cădelnița, prochimenul mare al Paștelui: „Cine este Dumnezeu...”¹⁵. Se face, de asemenea, vohod și la Vecernia din seara următoarelor praznice: Joia Înălțării, Schimbarea la față și Înălțarea Sfintei Cruci; precum și a zilei hramului bisericii.

b. Vecernia mică și Vecernia mare. Sărbătorile mari (duminicile, praznicele împărătești și sfinții mai importanți) care au slujbă cu Priveghere, au de regulă în cărțile de cult (*Mineie*, *Triod*, *Penticostar* și *Octoih*) două Vecernii: *Vecernia mică* și *Vecernia mare*.

1) *Vecernia mică* a acestor sărbători este un fel de anticipare și prescurtare a Vecerniei mari. Ea se săvârșește numai la mănăstiri, înainte de apusul soarelui, după ceasul al IX-lea (adică la vremea obișnuită pentru Vecernie) și numai arunci când urmează a se face Priveghere de toată noaptea (vezi denie). După Vecernia mică se ia cina și apoi, după apusul soarelui, se începe Vecernia mare cu Priveghere. Dacă, deci, nu se face Litie sau Priveghere, Vecernia mică nu se face nici în mănăstiri, în bisericile de mir, Vecernia mică nu se săvârșește niciodată.

Prin ce se deosebește Vecernia mică de cea mare? – La Vecernia mică se toacă în roaca cea mică (tochiță); nu se zice nici ectenie mare, nici ectenie mică și nu se citește Catismă, ci îndată după Psalmul CIII se cântă: „Doamne, strigat-am...” cu stiluri mai puține (numai patru). Nu se face vohod și nu se zic nici ecteniile de după vohod. La sfârșit (după tropare) se zice ectenia întreită scurtă (ca la începutul Utreniei). Iată deci schema rânduielii Vecerniei mici:

Binecuvântarea;	Stihoavna;
Psalmul CIII;	„Acum liberează...” și rugăciunile
„Doamne, strigat-am...”	introdutive;
(numai 4 stihiri);	Troparul;
„Lumină lină...” (citit);	Ectenia întreită (scurtă) și
Prochimenul zilei săptămânale;	Apolisul (mic),
„Învrednicește-ne, Doamne...”;	

2) *Vecernia mare* a sărbătorilor cu Priveghere este de fapt Vecernia sărbătorilor, așa cum am descris-o mai înainte, având în vedere îndeosebi practica bisericilor de enorie.

Dar la mănăstiri și catedrale, unde Vecernia aceasta se face în cadrul Privegherii, după regula din *Tipicul mare* (înscrisă și la începutul *Liturghierului*), ea are unele particularități care ținesc să dea slujbei o solemnitate mai mare și pe care le vom enumera la rânduiala Privegherii din cap. despre *Utrenie*.

c. Rânduiala Vecerniei din zilele de rând, în perioada Octoihului și a Penticostalului se deosebește de cea pentru duminici și sărbători prin următoarele amănunte:

– Catisma de rând se citește fără a fi întreruptă de ecteniile mici, la cele două stări¹⁶.

– La „Doamne, strigat-am...” nu se cântă decât primele două stihuri (pe glasul indicat de *Minei*), iar celelalte se citesc; stihurile se pun mai puține (pe șase).

¹⁵ Vezi *Penticostarul* la locurile respective (ed. 1936, pp. 53-54 și 316), *Tipicul mare*, pp. 589 și 591 și G. Teleaga, *Tipic*, p. 310.

¹⁶ În tot cursul anului, duminica seara nu se citește catismă la Vecernie, dar la „Doamne, strigat-am...” se cântă toate stihurile (se citește catismă ori se cântă „Fericit bărbatul...” numai dacă luni cade praznic împărătesc, ori sfânt cu Polieleu); luni seara se citește Catisma a 6-a, marți seara Catisma a 9-a, miercuri seara Catisma a 12-a, joi seara Catisma a 15-a și vineri seara Catisma a 18-a. În timpul Postului Mare (cu excepția săptămânii a cincea), în toate zilele de rând de peste săptămână la Vecernie se citește numai Catisma a 18-a; la fel în răstimpul dintre 22 sept. – 20 dec. și dintre 15 ian. – sâmbăta dinaintea duminicii Fiului risipitor. În săptămâna a cincea din Postul Mare, la Vecernie, se citesc următoarele catisme: luni seara, a 10-a; marți seara, a 19-a; miercuri seara, a 7-a; joi seara, a 12-a; iar vineri, a 18-a; (vezi *Rânduiala citirii Psaltirii*, în *Psaltirea*, ed. București, 1978).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

– Nu se face vohod sau ieșire cu cădelnița (de aceea preotul nu îmbracă felonul, ci rămâne până la sfârșit cu epitrahilul, și nici nu se deschid ușile împărătești, care rămân închise în tot timpul slujbei); deci, îndată după „Slavă..., Și acum...”, de la „Doamne, strigat-am...”, se citește „Lumină lină...”, apoi se cântă prochimenu l zilei săptămânii și îndată se citește rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”, urmată de ectenia cererilor: „Să plinim rugăciunea noastră cea de seară...”, pe care preotul o zice din fața ușilor împărătești și cu capul acoperit. Apoi, ca de obicei, Stihovna (de la *Octoih*, glasul de rând al săptămânii), după care „Acum liberează...” și celelalte, troparele, ectenia întreită, începând de la „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...”, pe care preotul o zice din fața ușilor împărătești închise, de unde, întorcându-se cu fața spre credincioși, face îndată și otpustul¹⁷.

1) *Vecernia din zilele de rând ale Păresimilor*, care se face de altfel numai în mănăstiri și catedrale, se deosebește de cea a zilelor de rând din restul anului prin următoarele particularități (pe care le indică *Triodul* și *Ceaslovul*):

Tabloul comparativ al rânduielii Vecerniei de diferite categorii

VECERNIA SĂRBĂTORILOR (la sărbătorile cu Priveghere – Vecernia mare)		VECERNIA ZILELOR DE RÂND	VECERNIA MICĂ (numai la sărbătorile cu Priveghere)
Preotul	(îmbrăcat cu epitrahilul, din fața Sfintei Mese): „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”	(îmbrăcat cu epitrahilul, din fața Sfintei Mese): „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”	(îmbrăcat cu epitrahilul, din fața Sfintei Mese): „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”
Cânt.	„Amin. Veniți să ne închinăm...”, Psalmul 103	„Amin. Veniți să ne închinăm...”, Psalmul 103	„Amin. Veniți să ne închinăm...”, Psalmul 103
Preotul	(iese în fața Sfintelor Uși și citește rugăciunile luminilor)	La fel ca la Vecernia sărbătorilor	La fel ca la Vecernia sărbătorilor
Preotul	(din fața Sfintelor Uși) Ectenia mare	La fel ca la Vecernia sărbătorilor	La fel ca la Vecernia sărbătorilor
Cânt.	„Fericit bărbatul...” (cântat)	Catisma de rând (citită în mijlocul bisericii)	
Preotul	Ectenia mică („Iară și iară, cu pace...”)	Ectenia mică („Iară și iară, cu pace...”)	
Cânt.	„Doamne, strigat-am...”, cu stihurile și stihurile rânduite (stihurile pe 10, pe 8 ori pe 6)	„Doamne, strigat-am...”, stihurile pe 6	„Doamne, strigat-am...”, stihurile pe 4
Preotul	(La „Să se îndrepteze...”, cădire mare)	La fel ca la Vecernia sărbătorilor	La fel ca la Vecernia sărbătorilor

¹⁷ *Ceaslovul* adaugă la sfârșitul Vecerniei o frumoasă rugăciune a Sfântului Vasile („Bine ești cuvântat, Stăpâne Atotțiitorule...”), de citit benevol („de-ți este voia”; vezi *Ceaslov*, București, 1945, p. 14).

LITURGICA SPECIALĂ

Preotul	îmbracă felonul, deschide ușile împărătești și face Vohodul (ieșirea) cu cădelnița, cădind în naos și altar		
Preotul	(cădind, de pe solee: „Înțelepciune, drepti!”)		
Cânt.	„Lumină lină...” (cântat)	„Lumină lină...” (citit)	„Lumină lină...” (citit)
Cânt.	Prochimenul zilei săptămânale (cântat)	Prochimenul zilei săptămânale (cântat)	Prochimenul zilei săptămânale (cântat)
Cânt.	Paremiile (numai la praznice și sărbătorile sfinților)		
Preotul	(din altar): Ectenia întreită („Să zicem toți...”)		
Cânt.	Rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”	Rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”	Rugăciunea „Învrednicește-mă, Doamne...”
Preotul	(din altar): Ectenia cererilor („Să plinim rugăciunea noastră cea de seară...”)	Ectenia cererilor („Să plinim rugăciunea noastră cea de seară...”)	
Cânt.	Stihoavna, cu stihurile și stihurile ei, „Acum liberează...” și rugăciunile începătoare	Stihoavna, cu stihurile și stihurile ei, „Acum liberează...” și rugăciunile începătoare	Stihoavna, cu stihurile și stihurile ei, „Acum liberează...” și rugăciunile începătoare
Preotul	(după „Tatăl nostru...”) „Că a Ta este împărăția...”	(după „Tatăl nostru...”) „Că a Ta este împărăția...”	(după „Tatăl nostru...”) „Că a Ta este împărăția...”
Cânt.	Troparele rânduite	Troparul sfântului zilei din <i>Minei</i> și al Născătoarei	Troparul Sfântului zilei din <i>Minei</i> și al Născătoarei
Preotul		(din fața Sfintelor Uși) Ectenia întreită	(din fața Sfintelor Uși) Ectenia întreită
Preotul	deschide Sfintele Uși și face Apolisul (Otpustul)	(din fața Sfintelor Uși) Apolisul (Otpustul)	(din fața Sfintelor Uși, închise) Apolisul (Otpustul)

Luni, marți și joi seara, după prochimen (din *Triod* sau din *Ceaslov*) se adaugă două paremii, iar finalul (începând de la troparele apolisului) este mult mai lung ca cel obișnuit, și anume: troparele *Mineiului* se înlocuiesc cu cele 4 tropare din *Triod* („Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te...!; Botezătorul lui Hristos...; Rugați-vă pentru noi Sfinților Apostoli...; Sub milostivirea Ta...”), urmate fiecare de câte o metanie. Apoi: „Doamne miluiește”, de 40 de ori, „Slavă...”, „Și acum...”, Ceea ce ești mai cinstită... Întru numele Domnului...”. Preotul: „Cel ce este binecuvântat...”, iar la strană se citește rugăciunea „Împărate ceresc...” (în *Ceaslov*). Apoi, preotul zice rugă-

ciunea Sfântului Efrem Sirul („Doamne și Stăpânul vieții mele...”), cu metaniile și stihurile ei; urmează rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte), iar după „Tatăl nostru”, „Doamne miluiește” de 12 ori: rugăciunea „Preasfântă Treime, stăpânie deoființă..., Fie numele Domnului binecuvântat” (cu trei metanii), „Slavă..., Și acum...”, Ps. XXXIII („Bine voi cuvânta pe Domnul în toată vremea...”¹⁸). Apoi: „Cuvine-se cu adevărat să te fericiim...”, „Slavă..., Și acum..., Doamne miluiește” (de trei ori), „Binecuvântează...”, după care preotul face otpustul Vecerniei.

Acest final se adaugă (numai până la rugăciunea Sfântului Efrem Sirul inclusiv urmată de otpust) și la *Vecernia de duminică seara* în Postul Mare, care, pentru rest, urmează rânduiala obișnuită a Vecerniei duminicilor (vezi mai înainte).

2) *Vecernia de miercuri și vineri seara* în Păresimi se unește cu Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, după o rânduială specială, pe care o vom descrie pe larg, mai departe, la cap. despre *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite*.

Dăm acum într-un tablou sinoptic (comparativ) schița rânduiei Vecerniei sărbătorilor (mică și mare) și a zilelor de rând, pentru a se vedea deosebirile dintre ele (vezi pp. 40-41).

d. *Vecernii cu rânduială specială (deosebită), în cursul anului bisericesc*. Pentru unele zile liturgice mai importante din cursul anului bisericesc avem Vecernii care, deși urmează rânduiala obișnuită a Vecerniei sărbătorilor, se deosebesc, prin unele amănunte, care le sunt specifice, adică prin rituri și ceremonii care se săvârșesc o singură dată pe an, în amintirea unor evenimente de căpetenie din viața Mântuitorului.

În această categorie intră următoarele:

1. *Vecernia Sâmbetei celei mari*, care se oficiază în Vinerea Patimilor, fie la vremea ei reglementară, adică în jurul orei 4 p.m. (în mănăstiri), fie înainte de amiază (cum se obișnuiește în bisericile de enorie). Rânduiala ei este ca la Vecernia sărbătorilor. Preotul îmbracă de la început toate veșmintele (de culoare neagră). Nu se citește catismă, se face vohod cu Evanghelia; după prochimen, care este special, al zilei: „Împărțit-au hainele Mele...”, se citesc *paremii*, *Apostol* și *Evanghelie*, iar la stihovăna *preotul scoate Sfântul Epitaful din altar și îl așază în mijlocul bisericii* (sub policandru). Triodul nu spune nimic despre scoaterea Sfântului Epitaful, dar ritualul acesta este descris mai pe larg într-un capitol deosebit din *Liturghier*, intitulat: „Învățătură pentru scoaterea Sfântului Aer”¹⁹; el simbolizează coborârea de pe Cruce a trupului Domnului și pregătirea lui pentru înmormântare²⁰. La sfârșit, se rostește apolisul special al Vecerniei Patimilor (vezi în *Liturghier*).

Schema rânduiei acestei Vecernii este, deci, următoarea (sublinierile indică părțile specifice):

Preotul (*îmbrăcat în toate veșmintele*): Binecuvântarea obișnuită.

Cânt.: „Amin. Veniți să ne închinăm...”, Ps. CIII (preotul citește rugăciunile *în altar*).

Preotul (din altar): Ectenia mare.

¹⁸ În *Ceaslov* se adaugă aici și Psalmul CXLIV („Înălța-Te-voi, Dumnezeul meu...”), care însă în *Triod* este rânduit pentru vremea mesii.

¹⁹ Vezi de ex., *Liturghier*, București, 1956, p. 404, ș.u. După învățătura din *Liturghiere*, scoaterea Epitafului are loc în timp ce se cântă „Slavă...” de la Stihovăna („Pe Tine, Căla ce Te îmbraci cu lumina ca și cu o haină...”); dar după învățătura corespunzătoare din *Tipicul bisericesc* (vezi, de ex., ed. Cernica, 1925, pp. 259-260), scoaterea începe mai devreme, și anume încă de la prima stihiră a Stihovănei („Când Te-a pogorât de pe lemn, mort...”).

²⁰ Vezi mai pe larg Pr. M. Apostol, *Epitaful liturgic și întrebuintarea lui în cultul ortodox*, în G.B., an. 1961, nr. 7-8, p. 124.

Cânt.: „Doamne, strigat-am...”, cu stihurile din *Triod* (preotul, cădere mare).

Preotul: *Vohod cu Evanghelia*.

Cânt.: „Lumină lină...” (citit), *Prochimenul special al zilei* („Împărțit-au hainele Mele...”), Paremiile (trei, precedate fiecare de câte un prochimen special), *Apostolul* (preotul, cădere mică).

Preotul: *Evanghelia* (din fața ușilor împărătești).

Preotul: Ectenia întreită (din altar).

Cânt.: Rug. „Învrednicește-ne, Doamne...”.

Preotul: „Pace tuturor! Capetele noastre...”. Ecf.: „Fie stăpânirea împărăției Tale binecuvântată...”, ectenia cererilor („Să plinim rugăciunile noastre cele de seară...”).

Cânt.: Stihovna, cu stihurile din *Triod* și scoaterea *Sfântului Epitaf* de către preot, în mijlocul bisericii.

Cânt.: „Acum liberează...” și rug. începătoare.

Troparele zilei („Iosif cel cu bun chip...” și „Mironosițelor femei...”).

Preotul: *Apolisul special al zilei*: „Cela ce pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire...” (vezi *Liturghierul*).

2. **Vecernia zilei de Luni din Săptămâna Luminată** se face în Duminica Paștilor, fie la vremea ei reglementară (după-amiază, cum se face în mănăstiri și la bisericile de țară), fie către amiază (orele 11-12, cum se obișnuiește la unele biserici de enorie, mai ales la orașe), fiind cunoscută în general sub denumirea de *a doua Înviere*. Ea ne aduce aminte de prima arătare a Mântuitorului către ucenicii Săi, în însăși ziua Învierii, spre seară (Ioan XX, 19 ș.u.); rânduiala ei se deosebește prin următoarele:

Preotul îmbracă de la început toate veșmintele (luminate) și dă binecuvântarea ca la Priveghere („Slavă Sfintei și Celei de o ființă... Treimi...”)²¹, după care se cântă „Hristos a înviat...” (de trei ori) și stihurile Paștilor („Să învieze Dumnezeu...”), cu înconjurarea și căderea Sfintei Mese ca și în noaptea Învierii, la Utrenie și la Sfânta Liturghie. Nu se citește nici Psalmul CIII, nici catismă, ci îndată după stihurile Paștilor, preotul rostește ectenia mare, din sfântul altar. După „Doamne, strigat-am...”, cu stihurile prevăzute în *Penticostar*, preotul face vohod cu *Evanghelia*. După „Lumină lină...” se cântă prochimenul praznicelor mari („Cine este Dumnezeu...”), iar îndată după prochimen, în loc de paremii se citește *Evanghelia* de la Ioan XX, 19-25 (la catedrale, în 12 limbi)²². Apoi obișnuitele ectenii, Stihovna (fără „Acum liberează...” și rugăciunile începătoare) și otpustul Paștilor, făcându-se la sfârșit sărutarea Sfintei Cruci și a Sfintei *Evanghelii*, lângă iconostas, cu miruirea credincioșilor.

Iată, deci, schița rânduiei acestei Vecernii (cu sublinierea părților proprii):

Preotul (în toate veșmintele luminate): Binecuvântarea („Slavă Sfintei... Treimi...”).

Preotul și cânt.: „Hristos a înviat...”, de trei ori.

Preotul: *Stihurile Paștilor*, cu înconjurarea și căderea Sfintei Mese.

Preotul: Ectenia mare (din sfântul altar).

Cânt.: „Doamne, strigat-am...”, cu stihurile din *Penticostar* (preotul cădere mare).

Preotul: *Vohod cu Evanghelia*.

²¹ Aceasta este o practică mai nouă, prevăzută în *Tipicul bisericesc al Sfântului Sinod* (vezi, de ex., ed. București, 1893, p. 331, nota 1). Dar după *Penticostar* și *Tipicul mare* (al Sfântului Sava), se dă binecuvântarea obișnuită la Vecernie în tot timpul anului („Binecuvântat este Dumnezeu nostru”). Pentru justificarea practicii mai noi vezi C. Erbiceanu, *Tipicul în Biserica Ortodoxă*, în B.O.R., an. XVI (1892), nr. 7, p. 536.

²² La bisericile de enorie se obișnuiește să se bată clopotul și toaca după fiecare verset al *Evangheliei*.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Cânt.: „Lumină lină...”. Prochimenul („Cine este Dumnezeu...”).

Preotul: *Evangelhia* (dintre ușile împărătești).

Preotul (din sfântul altar): Ectenia întreită („Să zicem toți...”).

Cânt.: Rug. „Învrednicește-ne, Doamne...”.

Preotul: Ectenia cererilor („Să plinim rugăciunile noastre cele de seară”).

Cânt.: Stihovna, cu „Slavă..., Și acum..., Ziua Învierii...” „Hristos a înviat...” (de trei ori).

Preotul: Apolisul Paștilor și miruirea credincioșilor, lângă iconostas, cu sărutarea Sfintei Cruci și a Sfintei Evanghelii.

După aceeași rânduială se face Vecernia și în celelalte zile ale Săptămânii Luminate, cu deosebirea că nu se mai citește *Evangelhia* și de aceea vohodul se face cu cădelnița, ca la sărbătorile obișnuite, iar prochimenele obișnuite ale zilelor săptămânii se înlocuiesc cu prochimenele speciale ale zilelor Săptămânii Luminate, din *Penticostar*.

3. Vecernia pentru Luni după Rusaliu (Lunea Sfintei Treimi), a cărei rânduială o găsim atât în *Penticostar*, cât și în *Molitfelnic* (sub titlul *Slujba plecării genunchilor*), se oficiază, atât în bisericile de enorie, cât și în mănăstiri, îndată după Liturghia din Duminica Rusaliilor. Ea amintește de pogorârea Sfântului Duh, precum și de procesiunea care se făcea odinioară (secolele IV-V) la Ierusalim, în ziua Rusaliilor, după Liturghie, când se mergea de la biserică de pe Golgota la Muntele Măslinilor, unde se făcea slujba Vecerniei²³. Slujba are următoarele particularități:

Preotul oficiază îmbrăcat în toate veșmintele, ca la Liturghie;

După binecuvântarea preotului, începutul se face cu „Împărate ceresc...”, de obicei cântat, „Sfinte Dumnezeule...” și celelalte;

Ectenia mare, de la început, are, în plus, cereri speciale pentru coborârea Sfântului Duh asupra Bisericii;

Nu se citește catismă (deci nu se cântă nici „Fericit bărbatul...”);

Se cântă prochimenul sărbătorilor mari („Cine este Dumnezeu...”);

După prochimen, în loc de paremii, preotul, stând în genunchi între ușile împărătești, cu fața spre credincioși, citește șapte rugăciuni (molitfe), așezate între prochimen și ectenia cererilor și împărțite în trei grupe, prin două ectenii mici (după prima grupă, de două rugăciuni, și ectenia mică, se adaugă ectenia întreită, iar după a doua grupă, tot de două rugăciuni, și ectenia mică, se adaugă „Învrednicește-ne, Doamne...”; urmează apoi a treia grupă, de trei rugăciuni, și ectenia). În aceste rugăciuni se invocă Sfânta Treime și se amintește despre cele șapte daruri ale Sfântului Duh, coborât peste Biserică, în ziua Rusaliilor, făcându-se totodată mijlociri pentru morți. După unii, aceste frumoase rugăciuni se datoresc Sfântului Vasile cel Mare²⁴, iar după alții, Sfântului Sofronie al Ierusalimului sau Sfântului Mitrofan Mărturisitorul, din secolul IX²⁵.

²³ Vezi, *Peregrinatio Aetheriae (Egeriae) ad loca sancta*, XLIII, 4-7 (ed. Hélène Pétré, pp. 248-250).

²⁴ Vezi, de ex., V. Mitrofanovici, *Liturgica*, ed. 1929, p. 204 și Pr. D. Buzatu, în rev. „Renașterea” (Craiova), an. 1945, nr. 7-8, p. 322.

²⁵ Vezi, de ex., V. Mitrofanovici, *op. cit.*, p. 717. De fapt, cele șapte rugăciuni din rânduială acestei Vecernii alcătuiesc o dublură a celor șapte rugăciuni ale luminilor, pe care preotul le citește în taină la orice Vecernie, în timpul Psalmului CIII. Dintre ele, patru (și anume: prima, a treia, a cincea și a șasea) sunt rugăciuni speciale ale Vecerniei Rusaliilor; primele două dintre acestea conțin cereri legate de evenimentul prăznuit (Pogorârea Sfântului Duh), iar celelalte două sunt rugăciuni pentru iertarea păcatelor și odihna celor morți, fiind legate de pomenirea morților din sâmbăta precedentă.

Celelalte trei rugăciuni (a doua, a patra și a șaptea) sunt rugăciuni ale serii, fiind deci legate de momentul din zi în care ar trebui oficiată slujba. Acestea sunt luate din rânduială altor slujbe. Prima dintre ele este rugăciunea de la sfârșitul primei părți a Pavecerniei mari, din *Ceaslor*, unde este

Otpustul are o formulă specială, unică prin lungimea ei (a se vedea *Liturghierul*).

Iată, deci, sub formă de schiță, rânduiala acestei Vecernii:

Preotul (*în toate veșmintele*): „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”.

Cânt.: „Amin. Împărate ceresc... (cântat), Sfinte Dumnezeule...” și celelalte; după „Tatăl nostru.... Veniți să ne închinăm...” și Ps. CIII (preotul citește rugăciunile luminilor, în altar).

Preotul (din altar): Ectenia mare (*cu cereri speciale, potrivite sărbătorii*).

Cânt.: „Doamne, strigat-am...”, cu stihurile din *Penticostar* (preotul, cădere mare).

Preotul: Vohod cu cădelnița.

Cânt.: „Lumină lină...”. Prochimenul („Cine este Dumnezeu...”).

Preotul (*în genunchi, dintre ușile împărătești*): *Cele șapte rugăciuni (împărțite în trei grupe, prin două ectenii mici)*, ectenia întreită și rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”.

Preotul: Ectenia cererilor, „Pace tuturor, Capetele noastre...” etc.

Cânt.: Stihovna, „Acum liberează...”, rugăciunile începătoare și celelalte, Troparul praznicului („Bine ești cuvântat, Hristoase, Dumnezeu nostru...”).

Preotul: *Otpustul special al sărbătorii*: „Cela ce din părinteștile și dumnezeieștile sânurii...” (vezi *Liturghierul*).

4. Tot ca Vecernii deosebite putem considera și cazurile când Vecernia se săvârșește împreună cu Sfânta Liturghie, oficiindu-se în cursul dimineții. În aceste cazuri, începutul Vecerniei ține locul primei părți din Liturghia catehumenilor (până la vohodul cu Evanghelia) și prezintă unele deosebiri față de Vecernia obișnuită.

Astfel, Vecernia se poate uni cu *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite*, așa cum se face în toate miercurile și vinerile din Păresimi; particularitățile ei în acest caz le vom arăta la rânduiala Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite.

Vecernia se unește și cu *Liturghia Sfântului Vasile* de patru ori pe an (în ajunul Nașterii și al Bobotezei, în Joia și în Sâmbăta Patimilor), precum și cu *Liturghia Sfântului Ioan*, într-un singur caz, și anume, în ziua Bunei-Vestiri, atunci când acest praznic cade în zilele de rând ale săptămânii, adică de luni și până vineri, în Păresimi. În toate aceste cinci cazuri, preotul îmbracă de la început toate veșmintele, deschide ușile împărătești și dă binecuvântarea, ca la Liturghie („Binecuvântată este împărăția Tatălui...”). La strană se citește Psalmul CIII, în timp ce preotul citește rugăciunile Vecerniei (în altar); apoi preotul rostește, din altar, ectenia mare, după care îndată se cântă „Doamne, strigat-am...”, cu stihurile și stihurile prevăzute în *Minei*, sau în *Triod* (Catismă nu se citește). La „Să se îndrepteze...” preotul face obișnuita cădere mare, iar la „Și acum...” face Vohod cu Evanghelia. La strană: „Lumină lină...”, apoi prochimenul²⁶ și paremiile sărbătorii²⁷, după care îndată preotul rostește ectenia mică și se în-

atribuită Sfântului Vasile cel Mare; a doua este rugăciunea pe care o găsim în *Ceaslov* la sfârșitul Vecerniei, fiind atribuită tot Sfântului Vasile cel Mare; iar ultima este de fapt a șaptea rugăciune a luminilor din rânduială Vecerniei, din *Litrghier*. Toate aceste șapte rugăciuni se disting prin remarcabila lor frumusețe de fond și de formă.

²⁶ În ajunul Crăciunului și al Bobotezei se cântă prochimenul zilei săptămânale; în Joia din Săptămâna Patimilor se cântă prochimenul special din *Triod* („Scoate-mă, Doamne, de la omul viclean...”); în Sâmbăta cea Mare nu se cântă prochimen, iar la Buna-Vestire se cântă prochimenul zilei, din *Triod*.

²⁷ În ajunul Crăciunului se citesc opt paremii, împărțite în trei grupe prin tropare cu stihuri; în ajunul Bobotezei sunt 13 paremii, împărțite de asemenea în trei grupe, prin tropare care se cântă precedate de stihuri; la Buna-Vestire se pun întâi ale *Triodului* și apoi trei ale praznicului; în Joia cea Mare sunt trei paremii, iar în Sâmbăta Mare, 15 paremii, împărțite de asemenea în trei grupe, prin cântarea lui Moise (din Ieșire) și prin cântarea celor trei tineri (din profeția lui Daniil), cu stihurile lor (vezi *Triodul*).

cepe partea de Liturghie, de la „Sfinte Dumnezeule...” înainte (în Sâmbăta Patimilor, în loc de „Sfinte Dumnezeule...”, se cântă „Câți în Hristos v-ați botezat...”).

Iată, deci, *schiza rânduielii Vecerniei, în cele cinci cazuri în care ea se îmbină cu Liturghia Sfântului Vasile și cu Liturghia Sfântului Ioan* (cu sublinierea particularităților):

Preotul (în toate veșmintele): „Binecuvântată este împărăția Tatălui...”

Cânt.: „Amin. Veniți să ne închinăm...”, Ps. CIII (preotul citește rugăciunile luminilor, în altar).

Preotul (din altar): Ectenia mare.

Cânt.: „Doamne, strigat-am...”, cu stihurile și stihirile respective (preotul, cădire mare).

Preotul: *Vohod cu Evanghelia..*

Cânt.: „Lumină lină...”, prochimenu; paremiile (din *Minei*, respectiv *Triod*).

Preotul: *Ectenia mică*, cu ecfonisul „Că sfânt ești, Dumnezeul nostru...”

Cânt.: „Sfinte Dumnezeule...” (în Sâmbăta Patimilor: „Câți în Hristos...”) și celelalte, ale Liturghiei obișnuite.

Unirea Vecerniei cu Liturghia, în toate cazurile menționate mai înainte, constituie o reminiscență a timpurilor vechi, când Liturghia se săvârșea, în zilele de ajunare, nu dimineața, ca azi, ci spre seară, după vremea Vecerniei. Cum în zilele acestea se ajuna, adică nu se mânca nimic până după Ceasul al IX-lea sau după Vecernie, pentru a nu se întrerupe ajunarea, Liturghia se săvârșea spre seară, după Vecernie, când credincioșii se împărtășeau și apoi puteau mânca (vezi și la cap. despre Liturghia Darurilor mai înainte sfințite)²⁸. De altfel, pe atunci Liturghia se începea (în toate zilele) de la vohodul cu Evanghelia (intrarea slujitorilor în altar), însoțit de cântarea „Sfinte Dumnezeule...” (vezi mai departe, la cap. despre *Istoria Liturghiei*).

Cu timpul, pravila tradițională a ajunării nu s-a mai respectat cu strictețea de odinioară și nici credincioșii nu se mai împărtășeau în aceste zile; de atunci, Liturghia a început a se oficia și în zilele de ajunare tot dimineața, ca în zilele fără ajunare, iar o dată cu ea a fost atrasă la ora dimineții și Vecernia (până la paremiile), care o preceda odinioară și care constituie și acum partea introductivă a Liturghiei din zilele de ajunare, ținând locul părții respective a Liturghiei catehumenilor din celelalte zile.

B. ISTORIA ȘI EXPLICAREA VECERNIEI

1. Scopul și semnificația religioasă a rugăciunii de seară

Sfârșitul zilei și apropierea serii sunt momente de popas important în viața noastră zilnică. O zi trăită înseamnă un pas în plus spre sfârșitul fatal și ireversibil al vieții noastre pământești; întunericul nopții care se apropie ne duce cu gândul, fără să vrem, la apusul vieții noastre, la moarte, iar gândul morții i-a făcut întotdeauna pe oameni să-și aducă aminte și de Dumnezeu, Stăpânul vieții și al morții.

²⁸ Canonistul bizantin Matei Vlastare (*Sint. Aten.*, VI, 345, 460-462) explică săvârșirea Liturghiei serale (sau chiar nocturne) în aceste zile liturgice prin aceea că evenimentele istorice comemorate în ele (Nașterea și Botezul Domnului, Cina și Învierea Domnului) s-au petrecut noaptea (Cf. și Placide de Meester, *Rituale benedizionale bizantine*, Roma, 1929, p. 419).

Asemenea gânduri și stări sufletești trăiau, mai intens decât noi, creștinii Bisericii primare, care raportau totul la Dumnezeu. După cum am văzut, seara reprezenta pentru ei nu numai încheierea unei zile de muncă, ci și începutul unei noi zile. În momentul de răscruce dintre două zile consecutive din viața lor, ei se simțeau datori să aducă lui Dumnezeu, ca pe o „jertfă de seară”, ofranda laudei lor de mulțumire pentru ziua încheiată și totodată să-l ceară, prin rugăciune smerită, ajutorul pentru trecerea în pace a nopții care se apropia; de aceea rugăciunea de seară era socotită ca o datorie de căpetenie a vechilor creștini și ea avea, în viața lor religioasă, o semnificație și o importanță deosebită.

Identificarea lui Hristos cu Lumina spirituală și veșnică, pe care „întunericul nu a cuprins-o” (In. I, 5) și care nu apune niciodată, inspira și caracteriza rugăciunea de seară a Bisericii primare. Ideea aceasta o dezvoltă, printre cei dintâi, Sfântul Ciprian, episcopul Cartaginei (†258): „Ni se cuvine a ne ruga din nou la apusul soarelui și la sfârșitul zilei; căci Hristos este soarele adevărat și ziua adevărată. Și apunând soarele și (sfârșindu-se) ziua lumii, când ne rugăm și cerem ca să vină peste noi iarăși lumina, implorăm venirea lui Hristos, Cel ce ne va da harul luminii veșnice”²⁹.

Cu un veac mai târziu, vorbind despre datoria creștină a rugăciunii de seară, Sfântul Vasile cel Mare spunea: „...Când ziua se sfârșește, se cade să mulțumim pentru toate câte am primit în curgerea zilei aceleia și pentru toate câte am împlinit cu bun spor; apoi să mărturisim toate câte nu le-am împlinit, fie că greșeala noastră e cu voie, sau fără voie, sau în taină făcută, fie prin cuvinte, ori prin fapte, ori ascunsă în inimă; pentru toate trebuie să-L facem pe Dumnezeu îndurător, prin rugăciune. Căci cugetarea asupra celor trecute e de mare folos, ca să nu cădem iarăși în asemenea păcate; căci de aceea s-a și spus (Ps. IV, 4): „*De cele ce ziceți în inimile voastre, întru așternuturile voastre vă căăți*”³⁰. Cam în aceeași vreme (secolele IV-V), autorul anonim al *Așezămintelor apostolice* îi îndemna pe creștini: „Seara (faceți rugăciuni) drept mulțumire (lui Dumnezeu) că v-a dat noaptea spre odihnă de osteneala din timpul zilei”³¹.

Ideile Sfântului Ciprian și ale Sfântului Vasile despre scopul și semnificația rugăciunii de seară în viața religioasă creștină au inspirat, în cea mai mare parte, și textul celor șapte rugăciuni ale serii (ale luminilor), citite de preot în taină la începutul Vecerniei (a se vedea textul lor, în *Liturghier*).

2. Originea ritualului principal al Vecerniei.

Descrieri vechi ale Vecerniei

Obiceiul de a sfinți seara printr-o rugăciune sau slujbă specială exista la evrei. Esențialul acesteia îl constituia *ritul aprinderii și așezării sfeșnicului cu lumini*, în fața căruia arhiereul aprindea tămâie și care apoi trebuia să ardă toată noaptea „înaintea Domnului”, adică în fața perdelei din Cortul mărturie (vezi Ieș. XXX, 6-8 și Lev. XXIV, 14). Ritul acesta a trecut și în viața religioasă a primelor generații creștine, alcătuite în cea mai mare parte din foști evrei, el căpătând o semnificație nouă, creștină: lumina „lină” a sfeșnicului aprins la vreme de seară le aducea aminte creștinilor despre „Cuvântul (care) era lumina cea adevărată și Care, venind în lume, luminează pe tot omul” (In., I, 19).

²⁹ *De dominica oratione*, cap. 35 (P.L., t. IV, col. 560).

³⁰ *Regulile monahale mari*, XXXVII, 4 (P.G., t. XXXI, col. 1016 A).

³¹ Cart. VIII, cap. 34 (SPA, II, p. 258).

Încă din veacul al doilea, Tertulian amintește despre obiceiul aprinderii sfeșnicului la adunările de seară pentru rugăciune, în desfășurarea cărora domnea încă improvizația³². Curând însă s-a constituit un ritual întrebuițat peste tot, în cadrul căruia rugăciunea principală, care însoțea ritul aprinderii sfeșnicului de seară, avea ca temă predominantă exprimarea mulțumirii pentru lumina naturală a zilei și pentru cea spirituală adusă de Mântuitorul. De o astfel de „mulțumire de seară” (εὐλὺχνιος εὐχαριστία) amintește atât Sfântul Grigore de Nisa, în *Viața Sfintei Macrina*³³, cât și Sfântul Vasile cel Mare, care vorbește despre obligația creștinilor de a aduce lui Dumnezeu laudă de mulțumire la sfârșitul zilei, prin cântarea imnului „Lumină lină...”, din care el citează un scurt fragment³⁴. Cam în aceeași vreme, în Apus, Fericitul Ieronim o îndemna pe una din corespondentele sale ca, „aprinzând sfeșnicul, să aducă jertfă de seară”³⁵.

Cea dintâi descriere a ritualului rugăciunii de seară o găsim în așa-numita *Rânduială bisericească egipteană*, care este o prelucrare a lucrării *Tradiția apostolică*, a lui Ipolit Romanul din secolul III (cap. 25)³⁶.

Un ritual asemănător ne transmite și un alt document, similar, din aceeași grupă a „Rânduielilor bisericești”, și anume *Testamentum Domini* (cart. II, cap. 11)³⁷.

Mai amănunțit ni se descrie rânduiala slujbei de seară în al treilea document, din aceeași categorie cu cele dinainte, adică în *Constituțiile apostolice* (Așezămintele Sfinților Apostoli) din secolele IV-V³⁸.

Informații interesante despre felul cum se săvârșea slujba de seară la Ierusalim, mai ales în Săptămâna Patimilor, slujbă care prezenta multe analogii cu cea descrisă până aici, ne dă, prin anii 380-385, pelerina apuseană *Etheria* sau Egeria (alias Silvia), în însemnările ei de călătorie la Locurile Sfinte³⁹.

Din informațiile date de aceste izvoare, vedem că în a doua jumătate a secolului IV se fixase deja o rânduială a slujbei de seară, cu ritul originar și central al aprinderii luminilor, cu rugăciuni și cântări de imne și de psalmi (antifoane), care erau în general întrebuițate în tot Răsăritul creștin; la această rânduială făcea aluzie și sinodul din *Laodicea* (can. 18).

În jurul anului 600, călugărul Ioan Moshos și Sofronie (viitorul patriarh al Ierusalimului), vizitându-l pe starețul Nil al Mănăstirii din Sinai, asistă acolo la slujba unei vecernii de sâmbătă seara, pe care ei o descriu. Ea cuprindea, între altele: Psalmul I („Fericit bărbatul...”), Psalmul CXL („Doamne, strigat-am către Tine...”), imnul „Lumină lină...”, rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...” și rugăciunea lui Simeon („Acum slobozește...”) ⁴⁰.

Către sfârșitul secolului VII, *Sinodul trulan* (692) vorbește, în canonul 90, despre intrarea poezilor în altar (vohodul de astăzi), la Vecernia de sâmbătă seara și duminică seara.

³² *Apologeticum*, cap. 39 (P.L., t. 1, col. 540 A).

³³ P.G., t. XLVI, col. 985.

³⁴ Despre Sfântul Duș, XXIX, 73 (P.G., t. XXXII, col. 205 A).

³⁵ *Epistola ad Laetam*, 9 (P.L., t. XXII, col. 875).

³⁶ Hippolyte de Rome, *La Tradition Apostolique d'après les anciennes versions*. Introd., trad. et notes par B. Botte, 2-e éd., Paris, 1968 (SC, 11 bis), p. 100.

³⁷ Ed. Ign. Ephraem II Rahmani, Mainz, 1899 (reed. la Hildesheim 1968), p. 135.

³⁸ Cart. VIII, cap. 35-37 (în trad. rom. din SPA, II, pp. 259-260).

³⁹ *Peregrinatio ad loca sancta*, cap. 24 (Ethérie, *Journal de voyage*, texte latin, introd. et trad. de H. Pétré, nouveau tirage, Paris, 1971, p. 188 ș.u.).

⁴⁰ Povestirea lui Ioan Moshos și a lui Sofronie, ed. de J. B. Pitra, în *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, I, Roma, 1864, pp. 220-221.

Cele mai vechi manuscrise de cărți liturgice care se păstrează (ca de ex. *Codex-le-Evloghiu Barberini grec 336* din Biblioteca Vaticanului, secolele VIII-IX) ne transmit textul rugăciunilor citite astăzi de preot în timpul Vecerniei, iar manuscrise din secolul X înainte ne dau și alte amănunte din rânduiala Vecerniei de odinioară, cu variațiile ei de timp și loc.

Pe la începutul secolului XV, *Simeon al Tesalonicului* ne dă cea dintâi descriere amănunțită și explicare a Vecerniei din timpul său, care era absolut identică cu cea de azi, atât pentru zilele de rând, cât și pentru cele de sărbătoare⁴¹. În afară de vecernia obișnuită, Simeon a mai descris și o rânduială mai dezvoltată, a *Vecerniei cu cântări* (ἁσματικὸς ἑσπερινός), care se făcea mai mult la mănăstiri și catedrale, în ajunul duminicilor și al sărbătorilor mari, fiind combinată cu Litia, ca la Privegherea mănăstirească de azi. Ea urma schema obișnuită a Vecerniei, dar avea în plus unele antifoane, adică grupe de psalmi cântați antifonic.

Chiar de pe vremea arhiepiscopului Simeon acest gen de Vecernie solemnă ieșise din uz mai peste tot, din cauza lungimii ei excesive și a lipsei de cântăreți buni.

La uniformizarea rânduiei Vecerniei, adică la fixarea ei în forma pe care o are azi, a contribuit și apariția cărților liturgice tipărite (*Ceaslovul*, *Evloghiul* și *Tipicul*), de la sfârșitul secolului XV înainte.

3. Explicarea rânduiei actuale a Vecerniei

a. **Partea introductivă.** Precum am spus, toate cele șapte Laude sunt puse în legătură intimă cu istoria sfântă a mântuirii neamului omenesc. Fiecare dintre ele amintește sau simbolizează una ori alta dintre perioadele sau din momentele și faptele cele mai însemnate ale economiei mântuirii. Din punctul acesta de vedere, Vecernia evocă epoca cea mai veche din istoria sfântă: epoca Vechiului Testament, adică vremea revelației nedepline, dinainte de venirea Mântuitorului.

Formula de binecuvântare de la începutul Vecerniei („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”) arată că, în epoca de început a istoriei mântuirii, pe care o reprezintă această slujbă, omenirea nu știa altceva despre Dumnezeu decât că El există și că e Unul singur. Caracterul nedesăvârșit al revelației din acele îndepărtate vremuri este simbolizat și prin faptul că, la începutul slujbei, se deschide numai *dvera* (perdeaua ușilor împărătești), pe când ușile împărătești rămân închise, închipuind astfel cunoașterea nedeslușită și vagă, pe care lumea o avea atunci despre Dumnezeu și care se întemeia mai mult pe amintirea revelației primordiale, de la creație.

Preotul dă binecuvântarea de început, din altar, deoarece altarul bisericii închipuie cerul sau paradisul, iar preotul îi închipuie acum pe primii oameni, în timpul cât erau încă în rai, înainte de căderea lor în păcat.

Psalmul CIII („Binecuvântează, suflete al meu, pe Domnul...”), care, în *Psaltire*, are ca suprascriere (titlu) „Pentru facerea lumii”, ne vorbește despre creația lumii, despre frumusețea și minunățiile firii, așa cum se înfățișa ea atunci când ieșise din mâna Ziditorului și când toate câte făcuse Dumnezeu erau „bune foarte” (Facere, I, 31); el zugrăvește totodată, cu măiestrie, providența sau purtarea de grijă a lui Dumnezeu față de făpturile Sale. De aceea, Biserica l-a găsit potrivit pentru preamărirea lui Dumnezeu-Creatorul la începutul unei noi zile și de aceea i se mai spune și *psalmul intro-*

⁴¹ *Despre dumnezeiasca rugăciune*, cap. 331-334, 336-348, în trad. rom. tip. de Toma Teodorescu, *Traktat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe...*, București, 1865, pp. 214-229.

ductiv sau *începător* (al Vecerniei și totodată al zilei: προοιμιακὸς ψαλμὸς, prednaci-natelnîi psalom). El a fost consacrat ca psalm specific al slujbei de seară (ψαλμὸς ἑσπερινὸς), mai ales pentru că în versetele 20-21, care se repetă la sfârșitul psalmului, se vorbește și de apusul soarelui: „Soarele și-a cunoscut apusul său; pus-ai întuneric și s-a făcut noapte, întru aceea vor trece toate fiarele pădurii”.

Ieșirea preotului din altar și rămânerea lui în fața ușilor împărătești închise, unde el citește (în taină) rugăciunile luminilor și de unde rostește apoi ectenia mare, închipuie alungarea din rai a primilor oameni, după căderea lor în păcat; preotul reprezintă acum omenirea de dinainte de venirea Mântuitorului, implorând mila dumnezeiască, în fața porților zăvorâte, ale cerului.

Rugăciunile pe care preotul le citește în taină, în fața ușilor împărătești, se numesc *rugăciunile Vecerniei* sau *ale luminilor de seară* (εὐχαρίτου λυχνικοῦ) pentru că ele se citeau odinioară la vremea când se aprindeau în biserici luminile sfeșnicelor și ale candelor, menite să risipească întunericul nopții. De aceea, în ele este vorba de lumina spirituală a cunoștinței de Dumnezeu, care luminează cărările oamenilor în întunericul necunoștinței și al păcatului. În rânduiala de azi a Vecerniei, ele sunt în număr de șapte, număr socotit sfânt, care amintește atât cele șapte zile ale creației lumii, cât și numărul Laudelor bisericești ale unei zile liturgice. Ele alcătuiesc una dintre părțile cele mai vechi ale slujbei de seară, păstrând reminiscențe (formule și expresii) din rugăciunile serviciului divin zilnic, de seara și dimineața, al sinagogii iudaice. Textul lor de azi îl putem urmări în manuscrise până în secolul VIII. O astfel de rugăciune ne transmite chiar cea mai veche rânduiala a Vecerniei, păstrată în „Tradiția apostolică” a lui Ipolit⁴². Dintre cele șapte rugăciuni ale luminilor, cea mai frumoasă și mai expresivă pentru scopul Vecerniei ca rugăciune de seară este ultima; ea seamănă mult cu rugăciunile corespunzătoare din rânduiala slujbei de seară în vechile Rânduiele bisericești⁴³.

Ca și la cele 12 rugăciuni ale dimineții, de la începutul Utreniei, despre care vom vorbi mai târziu, rugăciunile luminilor din rânduiala Vecerniei actuale erau odinioară mai numeroase (în unele manuscrise erau, de ex., nouă) și răspândite de-a lungul întregii slujbe, fiind citite de preot în timpul ecteniilor rostite de diacon (prima rugăciune se citea în timpul ecteniei mari de la începutul slujbei; a doua, în timpul ecteniei mici de după prima stare a Catismei din rânduiala Vecerniei sărbătorilor; a treia, concomitent cu ectenia mică de după starea a doua ș.a.m.d.); cu timpul, au fost grupate toate la un loc, la începutul slujbei (în timpul citirii Psalmului CIII), pentru ca preoții să rămână liberi și să poată rosti ei înșiși ecteniile rostite odinioară de către diaconi, după împutinarea și dispariția treptată a acestora din serviciul bisericilor parohiale. De altfel, cele mai vechi manuscrise ale *Liturghierului* nu cuprindeau decât rugăciunile preotului, așezate una după alta, fără ecteniile diaconale, care se scriau în manuscrise aparte; de aceea Liturghiile noi au preluat aceste rugăciuni așa cum erau așezate în manuscrisele vechi.

Catisma de rând, adică psalmii care se citesc la Vecernie după ectenia mare (azi numai la Vecernia zilelor de rând), reprezintă perioada de pregătire a omenirii de dinainte de venirea Mântuitorului, cu ajutorul învățăturilor divine date de *Legea Veche*, prin patriarhi și prooroci.

Psalmul CXL („Doamne, strigat-am către Tine...”), care se cântă după catismă, e psalmul propriu și caracteristic al Vecerniei (*psalmus lucernalis*). E menționat ca făcând

⁴² Vezi în urmă, nota 8.

⁴³ Vezi, de ex., *Const. apost.*, VIII, 37, în *trad. rom. cit.*, pp. 259-260.

parte din rânduiala rugăciunii de seară chiar în *Constituțiile apostolice*⁴⁴, la Sfântul Ioan Gură de Aur⁴⁵ și la Sfântul Ioan Cassian⁴⁶ și e întrebuințat, în această calitate, atât la rugăciunea de seară a evreilor, cât și în toate riturile liturgice creștine, împreună cu psalmii următori, cântați (citiți) – în acest moment al Vecerniei încă din vechime (Ps. CXLI, CXXIX și CXVI) și numiți în general *psalmii de seară* sau *psalmii luminilor* (pentru că ei se cântau odinioară în timp ce în biserici se aprindeau sau se aduceau sfeșnicele cu lumini) – psalmul CXL exprimă, în accente duioase și impresionante, starea de rătăcire și de deznădejde a omului despărțit de Dumnezeu, izvorul și dreptarul vieții sale spirituale, precum și ideea de pocăință, intim legată de rugăciunea de seară, încă din cultul iudaic.

Căderea de la „Doamne, strigat-am...” este simbolul văzut al rugăciunii noastre, pe care o înălțăm spre Dumnezeu, așa cum se înalță fumul de tămâie, cerând să fie bine-primită de El ca o jertfă de seară, precum zice psalmistul: „Să se îndrepteze rugăciunea mea, ca tămâia, înaintea Ta; ridicarea mâinilor mele (ca) jertfa de seară, auzi-mă, Doamne!” (Ps. CXL, 2), care se cântă la începutul căderii. După unii liturgiști, căderea aceasta ar fi, totodată, o reminiscență a ritualului iudaic prin care se împlinea porunca dată de Dumnezeu lui Moise de a se aduce ofrandă de tămâiere seara și dimineața, în fața altarului în semn de ispășire a păcatelor (Ieș. XXX, 7 și Num. XVII, 6-15). În riturile Bisericilor Orientale necalcedoniene (la copti, sirienii iacobiti și maroniți) ea s-a dezvoltat mai mult decât în ritul bizantin, luând extensiunea unei slujbe deosebite de Vecernie (slujba tămâierii de seară), în care se accentuează ideea originară de pocăință, legată de ritualul rugăciunii de seară.

b. Ritualul vohodului (ieșirea cu cădelnița). Cu toate că slujba Vecerniei reprezintă, în general, vremea de dinainte de venirea Mântuitorului, totuși rânduiala ei anticipază, oarecum, venirea Aceluia care este țelul ultim al istoriei mântuirii și în Care s-au împlinit toate aspirațiile lumii precreștine și toate preînchipuirile și simbolurile *Legii Vechi*. De aceea, stihuri din unii psalmi, ca: „De Te vei uita la fărădelegi, Doamne, Doamne, cine va suferi? Că la Tine este milostivirea!” (Ps. CXXIX, 3) exprimă, de fapt, încrederea omului vechi-testamentar în mila și îndurarea lui Dumnezeu, deci nădejdea lui în mântuirea după care suspină. Astfel de versete servesc drept introduce-re la *stihirile* din rânduiala Vecerniei, compuse sub inspirația mântuirii realizate în *Noul Testament*.

Cântările *Legii Vechi*, adică versetele sau stihurile din Psalmii CXL, CXLI, CXXIX și CXVI, cântate irmologic înainte de fiecare stihiră, se împletesc deci și alternează cu cele ale *Legii Noi*, arătând astfel legătura indisolubilă dintre cele două mari perioade ale istoriei mântuirii.

Stihirile de la „Doamne, strigat-am...”, ca și cele de la Stihovă, comemorează și slăvesc fie învierea Domnului (la Vecernia din ajunul duminicilor), fie praznicul respectiv sau faptele sfinților sărbătoriți în zilele respective. Numărul lor este în raport cu gradul de importanță al fiecărei sărbători: la Vecernia învierii (duminicilor) se cântă 10 stihiri, la Vecernia sfinților mari 8, la Vecernia zilelor de rând 6, iar la Vecernia mică (a sărbătorilor cu Priveghere) numai 4.

Venirea Domnului în lume este simbolizată mai sugestiv de *ritualul vohodului* de la Vecernia sărbătorilor, adică ieșirea cu cădelnița sau *intrarea mică*.

⁴⁴ Cart. II, cap. 59, *trad. rom. cit.*, p. 80.

⁴⁵ *Cam. la Ps. CXL*, P.G., t. LIX, col. 426, 427.

⁴⁶ *Collationes Patrum*, IX, 36 (P.L., t. XLIX, col. 818).

Deschiderea ușilor împărătești înainte de vohod simbolizează redeschiderea raiului pentru om, prin venirea lui Adam cel Nou, iar lumina purtată înaintea slujitorilor închipuie lumina adusă în lume de Mântuitorul, Care a spus despre Sine: „Eu sunt lumina lumii” (In. VIII, 12). După cum spunea Simeon al Tesalonicului, prin ieșirea preotului în mijlocul bisericii și apoi prin intrarea lui din nou în altar „se arată cum că Unul-Născut, Fiul lui Dumnezeu, pogorându-Se până la noi din crugurile cerului, iarăși la cer S-a înălțat și pe noi ne-a suit... Pentru că ieșirea și pogorârea (preotului) însemnează și smerenia lui Hristos; îmbrăcarea în veșminte (felon) simbolizează întruparea; șederea în mijlocul bisericii și plecarea capului înseamnă că Mântuitorul S-a răstignit în mijlocul pământului, a murit și S-a pogorât în iad pentru noi... întoarcerea din nou și intrarea în altar înseamnă că (Domnul) S-a înălțat de pe pământ la ceruri și S-a suit acolo de unde a venit, cu trupul pe care l-a luat... Vohodul Vecerniei înseamnă totodată și pogorârea lui Dumnezeu, care va fi în veacul cel de apoi”⁴⁷.

Căderea de la vohod reprezintă tămâia despre care este vorba în rugăciunea intrării, ca simbol al rugăciunii noastre. Ea se aduce spre slava și cinstea lui Hristos, a Cărui venire în lume este înfățișată de vohod și a Cărui viață și lucrare răscumpărătoare a constituit o adevărată jertfă bine-plăcută lui Dumnezeu. După unii liturgiști, fumul de tămâie simbolizează acum norul în care Domnul S-a înălțat în cele cerești!

Imnul „Lumină lină...” (Φῶς ἱλαρόν, *lumen jucundum*; slav. = *sviate tibii* – lumină veselă, aducătoare de bucurie), care se cântă sau se citește la vohod, este unul dintre cele mai vechi imne de inspirație creștină, intrate în uzul liturgic. După unii istorici, imnul provine chiar din secolele II sau III. Întrebuințarea lui în cult, ca imn specific al rugăciunii de seară, prin care creștinii aduceau lui Dumnezeu „mulțumire pentru sfeșnic”, este menționată în chip expres, încă din secolul IV, de către Sfântul Vasile cel Mare⁴⁸, care citează un fragment din el, numindu-l „cântare veche” (ἀρχαία φωνή), cunoscută încă de pe atunci ca fiind a Sfântului Antinoghen martirul, episcop originar din Sevastia Capadociei, martirizat în persecuția lui Dioclețian (303 sau 311) și amintit în sinaxarul ortodox, la 16 iulie. Vechimea imnului este confirmată și de faptul că îl găsim, ca parte a rânduielii Vecerniei, și în riturile liturgice ale Bisericii orientale ne-calcedoniene, adică la monofiziții sirieni (iacobiți) și egipteni (copti), cu mici variante de text. Numai *Ceasloavele* slave și românești îl pun greșit sub numele Sfântului Sofronie, patriarhul Ierusalimului (†638), căruia îi putem atribui, cel mult, consacrarea oficială sau generalizarea acestui imn în serviciul liturgic al Bisericii de răsărit.

După cuprins, imnul „Lumină lină...” are un caracter hristologic și totodată trinitar. El este, adică, adresat lui Hristos, Care este „lumina cea lină” (aducătoare de bucurie) a slavei Tatălui ceresc”, – dar, totodată, afirmă cu precizie atât distincția celor trei persoane ale Sfintei Treimi, cât și unitatea lor în dumnezeire („...lăudăm pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh, Dumnezeu...”). Textul imnului ne face deci să bănuim că alcătuirea și introducerea lui în serviciul liturgic s-a făcut pe vremea discuțiilor trinitare și hristologice, din secolele III-IV. Textul acesta constituie, de altfel, un ecou fidel al celei mai vechi rugăciuni de mulțumire pentru lumina de seară, care ni s-a transmis în cadrul ritualului descris în *Rânduiala bisericească egipteană* (sec. III), amintită mai înainte.

În vechime, imnul se cânta în momentul când pe cer se iveau luceafărul de seară, iar în biserici se aprindea (se aducea) sfeșnicul cu lumina menită să împrăstie întunericul serii, sfeșnic a cărui amintire clară o păstrează, de altfel, atât textul imnului („...văzând

⁴⁷ *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 333-334 și 347, în trad. rom. cit., pp. 218, 226.

⁴⁸ *Despre Sfântul Duh*, XXIX, 73 (P.G., t. XXXII, col. 205).

lumina cea de seară” = φῶς ἑσπερινόν), cât și lumânarea aprinsă sau sfeșnicul purtat înaintea preotului la vohodul Vecerniei sărbătorilor, dar mai ales ritul luminii (sfeșnicului) din rânduiala Vecerniei unite cu Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, în Păresimi (a se vedea mai departe, la rânduiala și explicarea acestei Liturghii). Lumina care apărea în mijlocul credincioșilor adunați pentru rugăciunea de seară era ca o prezență simbolică (spirituală) a Mântuitorului, Care se identificase pe Sine cu lumina lumii (In. VIII, 12). Rostirea sau cântarea imnului în acest moment, voia să spună că, în haosul și întunericul în care se zbătea omenirea din perioada *Legii Vechi*, așteptarea și venirea lui Mesia erau ca luceafărul de seară, ca o stea călăuzitoare, dătătoare de încredere și de nădejde.

De aceea, importanța momentului este marcată prin formula „Înțelepciune, dreptă!”), care – ca și cea de la vohodul cu Sfânta Evanghelie din rânduiala Liturghiei – vrea să atragă luarea-aminte a credincioșilor asupra prezenței simbolice a lui Hristos, Care este „Înțelepciunea de la Dumnezeu” (1 Cor. I, 30) și trebuie întâmpinat prin atitudine fizică de respect, adică prin poziția dreaptă a corpului și prin cuviința și atenția cu care trebuie să ascultăm imnul care se va cânta (citi) și care ne vorbește tot despre Hristos-Mântuitorul.

c. Partea de după vohod. Prochimenenele și stihurile care le însoțesc sunt resturi din psalmii care se cântau printre lecturile biblice de la Vecernie (paremii), Utrenie și Liturghie. Acești psalmi se cântau odinioară în întregime, dar cu timpul au rămas sub forma unor simple versete așezate înainte de paremii (la Vecernie), de Evanghelia dîmineții (la Utrenie) sau de Apostol și Evanghelie (la Liturghie). De aceea și poartă denumirea de προκείμενος, adică așezat înainte.

Prochimenenele de la Vecernie sunt rânduie pe zilele săptămânii, fiecare zi având prochimenul ei, iar cele de la Utrenia duminicilor, pe glasurile *Octoihului*. La Utrenia altor sărbători se cântă prochimenul propriu al sărbătorii respective, iar la Liturghie fiecare Apostol are prochimenul și stihul lui.

La Vecernia din Sâmbăta Patimilor prochimenul nu se cântă, în semn de întristare pentru Domnul, Care atunci Se află în mormânt.

Paremiiile, care se citesc astăzi după prochimen, la Vecernia sărbătorilor din perioada Octoihului și a Penticostarului și la Vecernia zilelor de rând din perioada Triodului (miercuri și vineri seara din săptămâna brânzei și toate zilele din Păresimi), sunt lecturi (pericope biblice) alese din anumite cărți ale *Vechiului* și *Noului Testament*. Cuvântul grecesc παροιμία înseamnă, de fapt, *proverb*, *parabolă*, *pildă* și se aplică *Proverbelor* (*Pildelor*) *lui Solomon*. Cu timpul, denumirea de *paremie* s-a generalizat pentru toate lecturile biblice folosite la Vecernie, pentru că de cele mai multe ori aceste lecturi se iau din *Proverbele lui Solomon*. Numărul lor e variabil. La Vecernia sărbătorilor din perioada Octoihului și a Penticostarului sunt, de obicei, trei paremii. La Vecernia de miercuri și vineri seara în săptămâna brânzei, se citește o singură paremie (cu câte două prochimenene). La Vecerniile zilelor de rând din Păresimi sunt câte două. Vecernia din ajunul marilor praznice împărătești se distinge și prin numărul mai mare de paremii care se citesc: la Vecernia din ajunul Nașterii Domnului sunt 8; la cea din ajunul Bobotezei sunt 12; iar la cea din Sâmbăta Patimilor (unită cu Liturghia Sfântului Vasile) sunt 15 (vezi și nota 27 a capitolului precedent).

Rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...” pare să fie de o adâncă vechime, prin stilul ei, care amintește nota de smerenie și evlavie caracteristică rugăciunilor Bisericii primare. Ea apare ca făcând parte din rânduiala Vecerniei de sâmbătă seara în *Povestirea lui Ioan Moshos și a lui Sofronie* de pe la începutul secolului VII (vezi în urmă).

Cât privește *ectenیا cererilor* („Să plinim rugăciunea noastră cea de seară, Domnului”), care se rostește îndată după rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”, întrebuintarea ei în slujba de seară se ridică la o adâncă vechime; în rânduiala slujbei de seară, descrisă în secolele IV-V în *Constituțiile apostolice*⁴⁹, găsim textul ei actual redat în formă de rezumat.

Tot atât de veche trebuie să fie și *rugăciunea plecării capetelor* („Doamne Dumnezeul nostru, Cel ce ai plecat cerurile...”), pe care preotul o citește în taină după ectenia de mai sus; ea corespunde, ca idee și funcție, celor două rugăciuni citite odinioară de către episcop pentru binecuvântarea credincioșilor, înainte de concedierea lor din biserică, la sfârșitul rugăciunii de seară, rugăciuni al căror text ni s-a păstrat în *Constituțiile apostolice*⁵⁰.

Stihoavna sau *apostihurile* (τὰ ἀποστιχα), care urmează după ectenia cererilor, este o serie de stihuri, strofe sau tropare (de obicei patru sau cinci), numite așa fiindcă două sau trei dintre ele – și anume a doua, a treia (și a patra când e cazul) – sunt totdeauna precedate de câte un stih (prima se cântă fără stih, iar a patra și a cincea cu „Slavă..., Și acum...”). Acest stih poate fi un verset din psalmi sau, mai rar, din alte cărți ale *Vechiului Testament* (ca, de ex., *Pildele lui Solomon*).

Ca și stihurile de la prochimen, stihurile de la Stihavna reprezintă resturi ale unor psalmi care se cântau odinioară în întregime în acest moment al Vecerniei. Din secolul V înainte, printre versetele lor au început a fi intercalate, ca și în grupul psalmilor de la vohod (Ps. CXL și ceilalți), noile strofe ale poeziei imnografice, de inspirație creștină (troparele sau stihurile de azi). Acestea înlocuiesc apoi, cu încetul, stihurile vechilor psalmi cântați, dintre care au rămas până azi numai două sau trei, adică cele care preced stihurile a doua, a treia și a patra.

Rugăciunea dreptului Simeon („Acum liberează pe robul Tău, Stăpâne...”), care se citește îndată după Stihavna, este una dintre rugăciunile de origine biblică, întrebuintate în cultul ortodox. Textul ei îl aflăm în Evanghelia de la Sfântul Luca (II, 29-32); este exclamația dreptului și bătrânului Simeon în momentul când el întâmpină și ține în brațele sale pe pruncul Iisus, adus de Sfânta Sa Maică la templu, la 40 de zile după naștere. Ca și cântarea „Mărește, suflete al meu, pe Domnul...”, text consemnat de același sfânt evanghelist ca fiind exprimat de Maica Domnului, această rugăciune de origine biblică aparține perioadei de întrepătrundere a celor două Testamente, adică epocii în care amurgul Legii Vechi se amestecă cu zorile Legii Noi. Autorul imnului, bătrânul Simeon, face parte din lumea Vechiului Testament, ca și alte personalități biblice pomenite în Sfintele Evanghelii (Sfântul Ioan Botezătorul, Sfântul Iosif și Sfânta Fecioară, Ana prorocița ș.a.). Toți reprezintă apusul epocii Vechiului Testament, după cum Vecernia este amurgul zilei naturale. Cu ei se încheie și se stinge perioada istoriei omenirii dinainte de Hristos; după ei, se începe o eră nouă în istoria omenirii: era creștină. Mesia cel așteptat venise, dar era încă prunc și nu se descoperise decât la puținii privilegiați ai cerului, ca bătrânul Simeon, care închide ochii cu sufletul împăcat și plin de bucuria venirii lui Mesia.

Pe bună dreptate s-a așezat deci către sfârșitul Vecerniei cântarea de mulțumire a bătrânului Simeon, care exprimă liniștea împlinirii unui țel și împăcarea pe care o dădeau acestor suflete nădejdea și siguranța apropiatei venituri a Răscumpărătorului făgăduit și așteptat de atâta amar de vreme. Ca și Simeon, putem închide și noi ochii

⁴⁹ Cart. VIII, cap. 36, în *trad. rom. cit.*, p. 259.

⁵⁰ Cart. VIII, cap. 37, în *trad. rom. cit.*, p. 260.

în pacea nopții și a somnului aducător de odihnă și întremare. Iar cum somnul nopții îl închipuie pe cel al morții, rugăciunea dreptului Simeon ne aduce aminte și de sfârșitul vieții noastre, când va trebui ca și noi să spunem, cu conștiința liniștită și cu inima împăcată: „Acum liberează, Doamne, pe robul Tău în pace...”.

În cultul creștin, rugăciunea dreptului Simeon s-a întrebuițat din cea mai adâncă vechime. O găsim în cele mai vechi *Rânduiești bisericești*, ca de exemplu în *Constituțiile apostolice*⁵¹, unde este așezată ca final al doxologiei („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...”, cu titlul „Imn de seară” (εσπερινός ὕμνος), fiind folosită, probabil, încă de pe atunci, ca rugăciune de seară.

Troparele, care se cântă la sfârșitul Vecerniei, înainte de otpust, și în care se proclamă pe scurt virtuțile de căpetenie ale sfinților zilei sau măreția și importanța sărbătorii, se numesc la greci απολυτικά (slavo-rusă: *otpusitelnii tropari*), adică troparele apolisului, tropare finale sau de încheiere a slujbei.

Pentru motivul arătat mai sus, la *otpusul (apolisul)* Vecerniei îi pomenim, printre alții, pe Sfinții Ioachim și Ana, părinții Născătoarei de Dumnezeu. Ei îi reprezintă aici pe dreptii Vechiului Testament, care L-au așteptat pe Mesia, fără să fi avut bucuria de a-L vedea. Cu ei se încheie șirul sfinților pomeniți la otpustul de la sfârșitul Vecerniei, deoarece cu ei s-a încheiat epoca Legii Vechi, pe care o reprezintă sau o simbolizează această slujbă sfântă.

4. Simbolismul Vecerniei în raport cu viața Mântuitorului

Raportată la fazele vieții și activității Mântuitorului, Vecernia amintește răstignirea Mântuitorului și patimile Sale, care au avut loc spre seară: „Dator este preotul să săvârșească sau să asculte, seara, Vecernia, la care cu cucernicie să gândească în sine și cu umilință să cugete cum Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, după mântuitoarele Sale Patimi, vineri seara S-a răstignit pe cruce pentru păcatele noastre și a murit pentru mântuirea noastră...”⁵².

BIBLIOGRAFIE (Izvoare și lucrări auxiliare)

M. Arranz, S.J., *Les prières sacerdotales des vêpres byzantines*, în O.C.P., vol. XXXVII (1971), pp. 85-124.

Dr. A. Baumstark, *Abendgebet*, în R.A.C., Band I (Stuttgart, 1950), col. 9-12.

Ierom. Nilo Borgia, *Orologhion*, „Diurno della chiese di rito bizantino”, Roma, 1929 („Orientalia Christiana”, vol. XVI, 2, num. 56).

Pr. Prof. E. Braniște, *Istoria și explicarea Vecerniei*, în rev. B.O.R., an. 1966, nr. 5-6.

A.A. Dmitrievski, *Descrierea manuscriselor liturgice păstrate în mănăstirile Răsăritului ortodox* (în rus.), 3 vol., Kiev, 1895, 1901, Petrograd, 1917.

Același, *Serviciul divin din Săptămâna Patimilor și din cea luminată la Ierusalim* (în rus.), Kazan, 1894.

I.M. Funtuli, *Vecernia mănăstirească* (în grec.), Tesalonic, 1971.

V.N. Iliin, *Denia (Privigherea) de toată noaptea* (în rus.), Paris, 1927.

Veniamin (Krasnopievkov) *Novaia Scrijal* (Tablă Nouă), ed. XVII, Petersburg, 1908.

⁵¹ Cart. VII, cap. 48, în trad. rom. cit., p. 215.

⁵² Vezi *Povăuirile din Liturghier*, București, 1956, p. 414.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Juan Mateos, *Un Horologion inédit de Saint-Sabas*, în „Mélanges Eugène Tisserant”, vol. III, Roma, 1964.

Același, *Quelques anciens documents sur l'office du soir*, în OCP, vol. XXXV, fasc. II (1969), pp. 347-374.

Același, *La synaxe monastique des vêpres byzantines*, în OCP, t. XXXVI (1970), pp. 248-272.

Același, *De officio matutino et vespertino in ritibus orientalibus*, Roma, 1968/1969.

F. Mercenier, *L'Office des Vêpres selon le rite byzantin*, Amay-sur-Meuse, f.a.

V. Mitrofanovici și colaboratorii, *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Cernăuți, 1929.

E. Samoilov, *Vecernia ortodoxă* (în rus.), în JMP, an. 1971, nr. 2, pp. 71-78 și nr. 3, pp. 66-70.

M. Scaballanovici, *Tipicul comentat* (în rus.), Kiev, 1910.

Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta, Heidelberg, 1939 (ed. a IV-a îngr. de W. Heraeus).

Simeon al Tesalonicului, *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, trad. rom. tip. de Toma Teodorescu, București, 1865-1866.

E. R. Smothers, $\Phi\omega\varsigma$ ἱλαρόν, în „Recherches de Science religieuse”, 19 (1929), pp. 266-283.

P. Trembelas, *Rugăciunile Utreniei și ale Vecerniei* (în grec.), în rev. Θεολογία Ατena), an. XXIV (1953), pp. 41-48, 175-189, 359-374, 520-535 și an. XXV (1954), pp. 71-87, 244-259, 337-352, 497-520.

Prof. N. Uspenski, *Vecernia ortodoxă* (în rus.), în *Bogoslovskie Trudi* (Opere teologice), vol. I, Moscova, 1960.

Pr. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică din cărțile de ritual...*, București, 1937.

Același, *Vohodul și partea finală a Vecerniei*, în rev. G.B., an. 1961, nr. 7-8.

Aceiași, *Liturghierul explicat*, București, 1972, pp. 27-54.

Winkler G., *Über die Kathedralvesper in den verschiedenen Riten des Ostens und Westens*, în „Archiv für Liturgiewissenschaft”, 16 (1974), pp. 53-102.

Același, *L'aspect pénitentiel dans les Offices du soir en Orient et en Occident*, în vol. „Liturgie et remission des péchés”, Roma, 1975, pp. 273-293.

CAPITOLUL IV

Litia

1. Ce este Litia și când se săvârșește

La unele din bisericile de enorie (mai mult la orașe), în ajunul sărbătorilor mari (praznice, sfinți cu Priveghere, hramuri), iar la mănăstiri și în ajunul duminicilor se unește cu Vecernia o rânduială deosebită, numită *Litie*. Ea nu constituie o slujbă aparte, de sine stătătoare, neavând nici formulă de binecuvântare la început, nici formulă de încheiere (orpust); de aceea nu se săvârșește niciodată singură, ci se încadrează fie în slujba de seară (Vecernia sau Privegherea), fie (mai rar) în cea de dimineață (Utrenia).

Acest serviciu liturgic, propriu la început mănăstirilor, nu este generalizat sau practicat în toate bisericile de enorie, deoarece el *nu face parte dintre cele șapte Laude* oficiale ale cultului ortodox, adică slujbele care alcătuiesc oficiul divin al unei zile liturgice și care au un caracter normativ și obligatoriu, atât pentru bisericile mănăstirești și catedrale, cât și pentru cele de enorie (Vecernia, Pavecernia, Miezonoptica, Utrenia și Ceasurile). De aceea, în bisericile de enorie Litia se oficiază numai sporadic, mai mult pe la orașe și mai rar la sate.

2. Rânduiala Litiei

În ceea ce privește rânduiala Litiei, putem distinge două variante principale:

Una mănăstirească – adică Litia așa cum se săvârșește de regulă în mănăstiri, încadrată în serviciul Privegherii; aceasta este rânduiala corectă și completă a Litiei;

Alta, mai simplă, care se oficiază de obicei în bisericile de enorie, unită numai cu Vecernia.

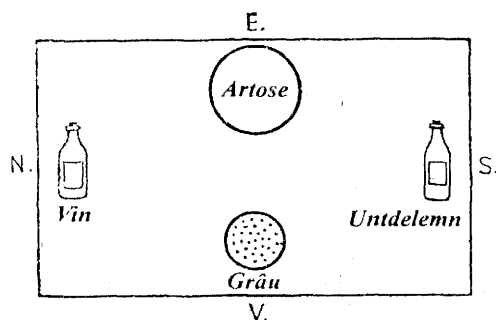

Fig. 1. Așezarea artoselor și a celorlalte ofrande pe masă la Litie.

a) Vom descrie aici mai pe larg pe cea dintâi, arătând apoi numai prescurtările și simplificările care se fac la cea de-a doua.

Când se face Litia, se așază din vreme în mijlocul bisericii, sub policandru, o masă pe care se pun: *artose, o sticlută cu vin, alta cu untdelemn și un vas mic* (o farfurioară) *cu puțin grâu*, așezate în chip de cruce, astfel: artosele spre răsărit, grâul spre apus, vinul spre miazănoapte, iar untdelemnul spre miazăzi (a se vedea Fig. 1 de mai sus).

Se pun, de asemenea, sfeșnice mici cu lumânări aprinse sau trei lumânări așezate cruciș.

Făcându-se, după regulă, slujba Vecerniei mari (vezi în urmă, cap. III), îndată după ecfonisul de dinaintea Stihovnei („Fie stăpânirea împărăției Tale binecuvântată...”), cântăreții încep să cânte stihurile Litiei, sau, cel puțin, „Slavă...” de la Litie, iar preotul, cu capul acoperit, ținând cădelnița în dreapta și precedat de un purtător de lumină (sfeșnic), iese pe ușa de miazănoapte a altarului (ușile împărătești fiind închise) și merge în *pronaos*, unde se așază cu fața spre răsărit în fața unei mese (unui analog), pe care unii așază și icoana sărbătorii și lângă care se pune și un sfeșnic cu lumină aprinsă sau două sfeșnice, de o parte și de alta. Când este și diacon, el merge înaintea preotului, ținând cădelnița.

Aici preotul cădește masa în cele patru laturi, icoanele din pronaos și pe credincioși (dacă este și diacon, el merge cu lumânare înaintea preotului); iar după ce cântăreții au terminat de cântat stihurile („Slava”) de la Litie, diaconul (dacă nu este diacon, preotul însuși) rostește ectenia Litiei, din *Liturghier* („Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...” etc.). La ultimul alineat al ecteniei se face pomenirea nominală a celor pentru care s-au adus (de obicei se pomenesc acum numai credincioșii vii). După ecfonisul ecteniei, preotul, cu fața spre credincioși, zice: „Pace tuturor!”; diaconul (preotul): „Capetele noastre...”. Credincioșii îngenunchează, iar preotul, cu capul descoperit, citește cu glas mare rugăciunea Litiei: „Stăpâne, mult-Milostive...” (după tipicele vechi, preotul o citește cu fața spre apus).

După aceasta, cler și credincioși, precedați de purtătorii luminilor, se întorc în naos, în timp ce cântăreții continuă slujba Vecerniei, cântând stihurile Stihovnei, și celelalte până la tropare. Clerul se așază în fața mesei cu artosele și cu celelalte prinoase, iar după ce a rostit ecfonisul rugăciunii „Tatăl nostru...”, preotul (cu capul acoperit) cădește în cele patru laturi ale mesei cu prinoasele, ocolind-o împrejur, fără să-și plece capul (când este și diacon, el stă în fața preotului, cu lumânarea aprinsă). În timpul căderii se cântă troparele rânduite¹, începând de obicei preotul (primul tropar), continuând cântăreții (al doilea tropar) și încheind preotul împreună cu cântăreții și credincioșii (al treilea tropar). După a treia înconjurare și cădere a mesei, preotul cădește, în continuare, icoanele împărătești, iconostasul, jețul arhieresc, apoi clerul și pe credincioși, încheind căderea în fața mesei cu artosele.

După cădere și cântarea troparelor, preotul ia în mână dreaptă un artos, face cu el semnul crucii peste celelalte și îl așază la loc (unii îl și sărută, înainte de a-l pune la loc, pe masă). Diaconul (preotul, dacă nu este diacon) zice: „Domnului să ne rugăm!”; iar preotul, cu capul descoperit, citește rugăciunea pentru binecuvântarea prinoaselor de pe masă („Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru...”); când spune: „Însuși binecuvântează...”, face semnul binecuvântării întâi spre artose, apoi pe rând, spre celelalte prinoase de pe masă. După aceea, preotul își acoperă capul, iar cântăreții cântă (ca și la sfârșitul Liturghiei): „Fie numele Domnului binecuvântat...” (Ps. CXII, 2), de trei ori. Apoi preotul (clerul) cântă: „Bogații au săracit...” (de obicei pe glasul al

¹ Sâmbătă seara se cântă „Născătoare de Dumnezeu-Fecioară, bucură-te...” de trei ori; la sărbătorile sfinților de două ori troparul sfântului, iar a treia oară „Născătoare de Dumnezeu...”; la praznicele împărătești numai troparul praznicului, de trei ori.

VII-lea), iar cântăreții repetă aceeași cântare de încă două ori², în timp ce preotul ia un artos, îl sărută, îl frânge în chipul crucii și îl pune înapoi pe masă.

Preotul merge apoi pe treptele altarului și, cu fața spre credincioși, îi binecuvântează, zicând: „Binecuvântarea Domnului peste voi...”. Cântăreții: „Amin. Slavă întru cei de sus, lui Dumnezeu...” (de trei ori) și se începe citirea celor șase psalmi ai Utreniei, continuându-se astfel serviciul Privegherii, în timp ce preotul, mergând în altar pe ușa dinspre miazăzi, citește acolo primele șase rugăciuni ale dimineții (a se vedea mai departe, la serviciul Utreniei sărbătorilor). În timpul cântării Laudelor, preotul iese la tetrapod (iconostas) și îi miruiește pe credincioși. Tot atunci se împart și artosele binecuvântate, care s-au tăiat între timp în bucăți.

Rezumată într-o schemă grafică, rânduiala Litiei mănăstirești (încadrată în serviciul Privegherii) este următoarea:

Preotul (din sfântul altar), ecfonisul: „Fie stăpânirea împărăției Tale binecuvântată...”;

Cânt.: Stihirile (sau numai „Slava...” Litiei, concomitent cu ieșirea clerului din altar, pe ușa de nord, mergerea în pronaos și căderea în jurul mesei (analogului) cu icoana sărbătorii, și în tot pronaosul;

Preotul (diaconul, dacă este), ectenia Litiei: „Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...”;

Preotul: „Pace tuturor!”;

Preotul (sau diaconul): „Capetele noastre...”;

Preotul: Rugăciunea Litiei: „Stăpâne, mult-Milostive...”;

Cânt.: Stihioavna Vecerniei – concomitent cu mergerea clerului în naos, „Acum liberează...”, rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte.

Preotul: Întreita înconjurare și cădere a mesei cu prinoasele, concomitent cu cântarea troparelor rânduite, de către cler și cântăreți (credincioși);

Preotul: Rugăciunea pentru binecuvântarea prinoaselor: „Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru...”;

Cânt.: „Fie numele Domnului binecuvântat...” (de trei ori);

Preotul și cânt.: „Bogații au săracit...” (de trei ori: o dată clerul, de două ori cântăreții).

Preotul: Frângerea simbolică a artosului binecuvântat, mergerea pe solee și binecuvântarea finală: „Binecuvântarea Domnului peste voi...” sau otpustul Vecerniei, dacă nu se face Priveghere.

b) *La bisericile de enorie*, unde în ajunul sărbătorilor mai importante de obicei nu se face Priveghere, ci numai Vecernia unită cu Litia, aceasta din urmă se face mai simplu, cu următoarele deosebiri față de serviciul mănăstiresc, descris până aici:

Ieșirea din altar a preoților pentru începerea Litiei se face prin ușile împărătești, care rămân deschise. Întreaga slujbă a Litiei se oficiază în naos, lângă masa cu prinoasele (cu litierul), unde clericii se așază de la început. Unii adaugă partea finală a Vecerniei (de la Stihioavnă înainte), între prima parte a Litiei (cea care la mănăstiri se oficiază în pronaos) și a doua parte (binecuvântarea artoselor); alții însă o omit, și de aceea, îndată după rugăciunea Litiei („Stăpâne, mult-Milostive...”), urmează cântarea troparului „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te...”, cu întreita cădere și înconjurare a mesei cu prinoasele, apoi binecuvântarea pâinilor și celelalte; iar după ce se cântă „Bogații au săracit...”, preotul merge spre altar și face otpustul Vecerniei, ca

² Cântarea „Bogații au săracit...” este vers. 10 al Psalmului XXXIII („Bine voi cuvânta pe Domnul în toată viața mea...”, care, în unele mănăstiri, se citește până la acest verset, iar versetul se cântă de trei ori.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

de obicei. După otpust, preotul vine la tetrapod (iconostas) și îi miruiește pe credincioși cu untdelemnul binecuvântat la Litie, împărțindu-li-se și din artosele binecuvântate, stropite cu vinul binecuvântat la Litie (când preotul însuși împarte artosul, el spune și formula: „Hrană se dă celor ce se tem de Domnul”).

c) În unele părți, Litia se face nu seara la Vecernie, ci dimineata, înainte de Utrenie, fie după Miezonoptică, fie în locul ei. Pâinile binecuvântate la Litia oficiată dimineata se taie în bucăți mici și se împart credincioșilor, făcându-se în același timp și miruirea acestora, ori după Evanghelia de la Utrenie, ori la sfârșitul Liturghiei.

În ziua Nașterii Domnului, a Bobotezei și a Bunei-Vestiri, când aceste praznice nu cad duminica, Miezonoptica fiind înlocuită cu Pavecernița mare (care ține loc de Priveghere și se face fie seara în ajun, ca la mănăstiri, fie dimineata, ca la bisericile de enorie), Litia se unește cu Pavecernița, precum se arată la locurile respective din *Minunile* pe decembrie, ianuarie și martie.

3. Istoria Litiei. Originea și formarea rânduiei de azi

După cum s-a putut vedea din cele expuse până acum, rânduiala de azi a Litiei este compusă din două părți distincte, care au origini, caractere și scopuri deosebite.

Prima parte, destinată să fie săvârșită în pronaosul bisericii și intercalată între ectenia cererilor și Stihovna Vecerniei, cuprinde rugăciuni de umilință și de implorare a lui Dumnezeu (ectenția și rugăciunea Litiei); partea a doua, care se săvârșește în naos, este de fapt o rânduială a binecuvântării solemne a pâinilor și a celorlalte prinoase.

Prima parte este și cea mai veche și are, la origine, caracter penitențial; ea a dat numele ei întregii slujbe de azi a Litiei. Cuvântul *litie* vine de la grecescul *λῑτή*, care înseamnă rugăciune de implorare. De la el derivă și cuvântul *litanie*, adică rugăciune lungă, repetată, stăruitoare și plângătoare, în care invocăm pe Mântuitorul, pe Maica Domnului și pe toți sfinții. Odinioară, prin *litie* se înțelegeau *litanii* sau rugăciunile obștești, făcute de mulțimea credincioșilor, în frunte cu clerul, sub formă de procesiune solemnă, afară din biserică, sau chiar din sat sau din oraș.

Litie, în înțelesul de ieșire procesională din biserică sau din cetate, cu rugăciuni și cu cântări, se făcea încă din vechime, mai ales în cazuri de mari nenorociri sau calamități publice (secetă, inundații, boli și molime, războaie, cutremure ș.a.), când se invoca mila și îndurarea lui Dumnezeu pentru îndepărtarea nenorocirilor. Cu alte cuvinte, în antichitatea creștină se înțelegea prin *litie* ceea ce facem și noi astăzi la acele *litanii* sau *procesiuni* cu rugăciuni ocazionale, ca de ex., la „sfestaniile” pentru ploaie, în vreme de secetă. Așa a procedat, de ex., patriarhul Proclu al Constantinopolului (437-446) cu prilejul unui cutremur pe pământ, care îngrozise orașul și împrejurimile. Se spune că la una din litaniiile organizate de el s-ar fi cântat pentru prima dată imnul întreit-sfânt, Trisaghionul liturgic, generalizat apoi în toate slujbele bisericesti. Tot *litanii* (litanii) se numeau și procesiunile de noapte, organizate de Sfântul Ioan Gură de Aur la Constantinopol, ca și de alți mari ierarhi din secolele IV-V, pentru combaterea ereziilor cu ajutorul imnelor ortodoxe cântate de credincioși. De altfel, termenul *litie* se mai găsește întrebuintat, pe alocuri, atât în graiul popular, cât și în cărțile de slujbă, cu vechea lui însemnare, de *procesiune* pentru rugăciune.

Vechile rugăciuni ale litiilor procesionale din creștinătatea de odinioară au fost păstrate în uz până acum, dar au fost încadrate în serviciul divin din biserici și alcătuiesc prima parte a Litiei de azi. Ele au un accentuat caracter penitențial, adică exprimă

cu insistență sentimentul de pocăință și implorare pentru iertarea păcatelor, deoarece în concepția vechilor creștini, nenorocirile, pentru înlăturarea cărora se rugau, erau considerate urmări sau pedepse ale păcatelor.

La rugăciunile vechilor litii procesionale s-a adăugat cu timpul un ceremonial nou, care alcătuiește a doua parte a Litiei de azi și în cadrul căruia se binecuvântează pâinile (artosele) aduse de credincioși la biserici, spre cinstea și pomenirea sfinților sărbătoriți, sau a praznicelor respective. Această parte a Litiei, care se intercalează la sfârșitul Vecerniei (între tropare și otpustul Vecerniei, sau începutul Utreniei), are origine mănăstirească. Ea a luat ființă și se săvârșea adică la început numai în mănăstiri, atunci când se făcea Vdenie sau Priveghere mare de toată noaptea, adică Vecernia mare, unită cu Utrenia. Cum această Priveghere se începea de cu seară și se prelungea până noaptea târziu (în unele biserici chiar până dimineața), către sfârșitul Vecerniei se aduceau în biserică vreo câteva pâini, care erau binecuvântate de către cel mai mare. Apoi se frângeau și se împărțeau fraților și celor ce luau parte la slujbă, care își astâmpărau astfel foamea și căpătau puțină putere, pentru a putea suporta până la sfârșit osteneala Privegherii și pentru a putea ajuna până a doua zi la vremea împărțării. Apoi se începea Utrenia sau Privegherea propriu-zisă (serviciul de noapte).

Obiceiul acesta era cunoscut, până nu de mult, sub numele de ἀριοκλασία (*fractio panis*, bulg. *petohleabne*), adică *frângerea pâinii* (comp. Fapte II, 42), denumire care se întrebuințează încă și azi pentru Litie în *Liturghierul* grecesc și cel bulgăresc. Ritualul binecuvântării, frângerii și împărțirii pâinilor, care nu avea la început caracter liturgic, a luat treptat o dezvoltare și o solemnitate din ce în ce mai mare și s-a unit cu rugăciunile de implorare citite în vechile procesiuni, devenind o adevărată rânduială sau slujbă aparte.

Din mănăstiri, Litia a trecut cu timpul și în uzul bisericilor de enorii, unde se săvârșește nu numai atunci când se face Vdenie mare sau Priveghere (adică la sărbătorile care au în Mineie stihiri speciale pentru Litie), ci și când se oficiază numai Vecernia obișnuită. Atât în mănăstiri, cât și în bisericile de enorii, binecuvântarea pâinilor nu mai are astăzi rostul de odinioară, când se făcea Priveghere de toată noaptea, ci a căpătat un rost simbolic, ca și prima parte a Litiei, precum vom vedea mai departe.

Deosebirea de origine și de scop dintre cele două părți componente ale serviciului de azi al Litiei se vede și din faptul că astăzi chiar, rugăciunile din prima parte a Litiei se citesc uneori de monahi, fără a fi urmate de ritualul binecuvântării pâinilor.

4. Explicarea rânduiei actuale a Litiei

În vechime, când litiile se făceau afară din biserici sau afară din cetate, ieșirea credincioșilor afară din biserică simboliza alungarea omului din rai: „... Fiind noi afară din biserică, arătăm căderea din rai și cum că ni s-a încuiat raiul și cerul”, zicea Simeon al Tesalonicului, în secolul XV³. Semnificația aceasta simbolică a Litiei se păstrează și atunci când ea se săvârșește în biserică, precum explică același mare liturgist al Bisericii Ortodoxe. După el, *ieșirea clerului și a credincioșilor în pronaosul sau tinda bisericii* (adică în încăperea în care odinioară ședeau penitenții), la începutul Litiei, închipuie alungarea primilor oameni din rai și pocăința noastră, unită cu rugăciunea pentru redeschiderea ușilor cerului și a milostivirii dumnezeiești. Când făceau Litie, credincioșii de

³ Despre sfintele rugăciuni, cap. 342 și 353, în trad. rom. cit., pp. 224, 236.

odinioară se rugau cu atitudinea umilită a vameșului din Evanghelie, care, intrând în templu să se roage și fiind conștient de mulțimea păcatelor sale, s-a oprit într-un ungher din fundul templului, neîndrăznind măcar să-și ridice ochii spre cer sau spre altar și nezicând decât: „Dumnezeule, milostiv fii mie, păcătosului !” (Lc. XVIII, 13).

De aceea, după regula veche din *Liturghiere* și *Tipicuri*, păstrată încă în unele mănăstiri, ușile împărătești rămân închise în timpul Litiei, iar clerul iese pe ușa dinspre nord a altarului. Iar la bisericile de tip vechi, la care naosul este despărțit de pronaos prin zid, uși sau perdele („perdeaua ușilor frumoase”), aceste uși sau perdele se închid după ieșirea clerului și a credincioșilor în pronaos și se redeschid după sfârșitul părții întâi a Litiei, atunci când clericii și credincioșii revin în naos.

Rugăciunile rostite de liturghisitori în pronaos – adică ectenia: „Măntuiește, Dumnezeule, poporul Tău...” și rugăciunile Litiei: „Stăpâne, mult-Milostive...” – au un caracter larg, universal, iar prin mulțimea sfinților pe care îi invocăm în cursul lor se subliniază ideea cultului sfinților și a puterii lor de mijlocire pe lângă Dumnezeu pentru noi.

Reîntoarcerea clerului din pronaos în naos, unde se va săvârși partea a doua a Litiei, închipuie redeschiderea ușilor raiului și a milostivirii dumnezeiești față de noi. Este „ca și cum s-ar fi deschis cerul pentru noi și ca și cum ne-am fi unit cu îngerii prin Hristos”, precum zice Simeon al Tesalonicului⁴. De aceea, după cum ne informează același autor, odinioară cele două strane (coruri) se uneau simbolic în acest moment, cântând împreună stihirile Stihoavnei. Din nefericire, această frumoasă semnificație simbolică a primei părți a Litiei, ca și conștiința despre originea și natura deosebită a celor două părți componente ale acestui serviciu divin, s-au pierdut cu desăvârșire din vedere în practica actuală a bisericilor de enorie, unde întregul serviciu al Litiei se oficiază în naos.

Pâinile care se binecuvăntează la Litie („artosole” sau „litiile”) amintesc și simbolizează cele cinci pâini cu care Mântuitorul a săturat mulțimile în pustie, în chip minunat prin frângerea și înmulțirea lor. De aceea, după unii liturgiști, ieșirea clerului și a credincioșilor în pronaos înseamnă mergerea poporului în pustie spre a-L căuta pe Hristos, iar binecuvântarea artoselor de către preot în mijlocul bisericii înseamnă binecuvântarea pâinilor de către Hristos, în mijlocul adunării poporului.

Simbolismul acesta este, de altfel, indicat chiar în textul rugăciunii de binecuvântare: „Doamne..., Care ai binecuvântat cele cinci pâini și ai săturat cu ele cinci mii de bărbați în pustie...”. De aceea, atunci când preotul ia în mâini artosul pentru a-l binecuvânta și când apoi îl frânge și îl împarte în patru, el imită pe Mântuitorul însuși, Care, cu prilejul acelei minuni, a procedat așa, după cum ne istorisesc Sfinții Evangheliști (Mt. XIV, 15-21; XVI, 9-10; Mc. VI, 31-44; Lc. IX, 12-17 și In. VI, 5-13); de altfel, tot așa a făcut El la Cina cea de taină (vezi Mt. XXVI, 26 și loc. par.).

Cât privește *grâul, vinul și untdelemnul*, care se aduc la Litie și se binecuvăntează o dată cu pâinile, ele reprezintă prinosul sau ofranda adusă de noi lui Dumnezeu din roadele de căpetenie ale pământului și din elementele principale ale hranei noastre, după pilda jertfei aduse la începutul omenirii de către Abel și după modelul jertfelor nesângeroase aduse la templul Legii Vechi, care constau din grâu, vin și untdelemn (comp. Num. XVIII, 12 și Neem. X, 39). Când ne rugăm deci ca Dumnezeu să binecuvânteze și să înmulțească pe pământ aceste roade, ne rugăm de fapt pentru binecuvântarea și îmbelșugarea principalelor surse de întreținere a existenței noastre fizice, ceea ce facem, de altfel, și în alte rugăciuni, în care-L implorăm pe Dumnezeu pentru înmulțirea acelorași roade, ca de ex., prima rugăciune din slujba Cununii: „Umple

⁴ *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 341, trad. rom. cit., p. 221.

casele lor *de grâu, de vin, de untdelemn* și de toate bunătățile, ca toată îndestularea având, să dea și celor lipsiți...⁵. Grâul este, de altfel, roadă pământului din care se face pâinea (prescura), care, ca și vinul, este întrebuințată în cult ca materie a jertfei liturgice, acestea două devenind, prin sfințire, trupul și sângele Domnului din Sfânta Euharistie. Cât privește untdelemnul binecuvântat la Litie, amintește, după unii, untdelemnul din urciorul văduvei din Sarepta Sidonului, care, datorită puterii dumnezeiești ce lucra prin prorocul Ilie, trebuia să nu se mai termine în timpul secetei (3 Regi XVII, 12-16).

Troparul Născătoarei de Dumnezeu, specific Litiei („Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te...”), este alcătuit în cea mai mare parte din salutarea adresată de înger și de Sfânta Elisabeta Sfintei Fecioare, la Buna-Vestire (Lc. I, 28-42). De aceea se cântă la sfârșitul Vecerniei (Litiei), pentru că, după tradiție, Buna-Vestire ar fi avut loc seara. Este considerat ca unul dintre cele mai vechi imne de inspirație creștină, dar cu bază biblică, introducerea lui în cult fiind atribuită patriarhului Chiril al Alexandriei (sec. V)⁶; în tot cazul, alcătuirea lui constituie probabil unul dintre produsele imnografiei prin care Biserica a căutat să dezvolte cultul Maicii Domnului, în urma discuțiilor mariologice provocate, în sec. V, de erezia lui Nestorie și de cea a lui Eutihie. Un echivalent latinesc al acestui imn îl constituie în cultul catolic cunoscutul imn *Ave-Maria*, introdus în secolul XIII de Bonaventura.

Cântarea „Bogații au săracit...”, care se cântă după binecuvântarea pâinilor, este de fapt un rest (și anume versetul 10) din Psalmul XXXIII („Bine-voi-cuvânta pe Domnul...”), psalm care odinioară se cânta sau se citea în întregime, atât la sfârșitul Liturghiei, după împărțirea anafurei, cât și la sfârșitul Litiei, după împărțirea pâinilor binecuvântate. De altfel, încă și acum în unele mănăstiri psalmul acesta se citește de la început, iar versetul al 10-lea se cântă, așa cum prevede încă rânduiala Litiei din *Tipicul mare* și de la începutul *Liturghierului*.

Tot un rest dintr-un psalm cântat odinioară în întregime este și cântarea „Fie numele Domnului binecuvântat...” (Ps. CXII, 2), care se cântă înainte de „Bogații au săracit...” și pe care Simeon al Tesalonicului⁶ o numește „mulțumirea lui Iov” (cf. Iov I, 21).

Despre calitățile prinoaselor binecuvântate la Litie și despre întrebuințarea lor, învățătura de la sfârșitul rânduielii Litiei, din *Liturghier*, spune; „Cade-se a ști că *pâinea*, care s-a binecuvântat, este izbăvitoare de toate relele, pentru cel ce o va lua cu credință... Și aceasta să știi, preotule, și să păzești, ca să se ferească untdelemnul acesta, ce s-a binecuvântat, ca nu cumva și a doua oară să-l binecuvântezi; asemenea nici vinul, nici grâul, nici pâinile, când vei face (din nou) Priveghere; ci altele, nebinecuvântate, să pui, fie cât de puține. Iar *untdelemnul* acesta care s-a binecuvântat, de este candelă la tetrapod, unde stă sfânta icoană spre sărutare, punându-l în candelă, să miruești cu el pe popor; și poți să-l mănânci și în bucate. Iar *vinul* să-l bei cu bună cucernicie, ca pe un lucru binecuvântat. *Pâinile* să le tai și să le împarți credincioșilor, care pot să le mănânce cu cinste, fie în biserică, fie acasă, mai înainte de alte bucate. Iar *grâul*, sau să-l semeni, sau cu altul să-l amesteci și cu mulțumită să-l întrebuințezi. Să nu îndrăznești a face Liturghie cu aceste pâini sau cu acest vin, după cum zic sfintele canoane pentru lucrarea celor sfinte”⁷.

În mănăstiri, împărțirea și consumarea pâinilor binecuvântate la Litie se face în cursul serviciului Privegherii, de la 1 septembrie până la Duminica Tomii, pentru os-

⁵ Pr. Prof. P. Vintilescu, *Poezia innografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937, pp. 58-59.

⁶ *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 342, trad. rom. cit., p. 222.

⁷ *Liturghier*, București, 1956, p. 47.

— PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

teneala slujbei și mărimea nopții, iar de la Duminica Tomii până la 1 septembrie, împărțirea lor se face a doua zi la Liturghie (*Tipicul mare*, p. 598).

— La unele biserici, de obicei la ora șase, din untdelemnul binecuvântat la Litie se fac așa-numitele „miruri”, adică bucățele de vată înmuiate în acel untdelemn și puse în cornulețe de hârtie; acestea se împart la credincioși, care le păstrează la icoane, ca bune de leacuri.

BIBLIOGRAFIE (izvoare și lucrări auxiliare)

a) Cărți de slujbă și manuale de tipic:

— Arhim. F. Balamace, *Explicațiuni la practica liturgică*, Manual de Tipic dactilogr., București, 1924.

— V. Bojor și Șt. Roșianu, *Tipic bisericesc*, ed. a II-a, Blaj, 1931, p. 225 ș.u.

— M. Dracinski, *Ritualul bisericii ortodoxe-catolice* (Manual de Tipic dactilogr.), Cernăuți, 1888.

— Pr. F. Geomoleanu, *Manual de Tipic ortodox*, Cluj, 1940, pp. 50-51.

— *Liturghier*, București, 1956, pp. 9-10, 39-47 (și alte diverse ed. rom. mai vechi).

— *Liturghier rusesc (Slujebnik)*, Kiev, 1907, foaia 43 v, ș.u.

— *Liturghier grecesc (Ιερατικόν)*, Constantinopol, 1895, pp. 13-17; Alte ediții, Atena, 1924 și 1968 (p. 22 ș.u.).

— *Liturghier bulgăresc (Slujebnik)*, Sofia, 1928, p. 166 ș.u. (altă ed. Sofia 1951).

— Ic.D. Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, București, 1926.

— Melchisedek al Romanului, *Manual de Tipicul Bisericii Ortodoxe* Râmnicu-Vâlcea, 1912.

— Dr. P. Procopoviciu, *Ritualistica...*, Oradea, 1936, pp. 21-22.

— Gherasim Saffirin, *Tipic asupra serviciilor divine*, București, 1905, pp. 79-80.

— G. Teleaga, *Tipicomul cu note ritualistice*, Manual dact., Cernăuți, 1901.

— *Tipic (ul mare)*, Iași, 1816, cap. 2, pp. 5-6.

— *Tipic bisericesc* (ed. Sf. Sinod), Cernica, 1925; București, 1976.

b) Tâlcuiri liturgice:

— Pr. V. Aga, *Simbolica biblica și creștină*, Timișoara, 1935.

— Pr. C. Moisiu, „Să stăm bine, să stăm cu frică...”, *Povățuitor liturgic pentru preoți și popor*, București, 1941.

— Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 339-342, 348, în P.G., t. CLV, col. 613-638, și trad. rom. cu titlul *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, București, 1865, pp. 220-222, 227-229.

c) Studii:

— Pr. Prof. Ene Braniște, *Litia – Studiu comparativ al rânduielii ei în diferite liturghiere ortodoxe și manuale de tipic*, în rev. S.T., an. 1956, nr. 5-6.

— J. Braun, S.J., *Liturgisches Handlexikon*, Regensburg, 1924, pp. 195-196.

— Ic. D. Georgescu, *Observațiuni asupra serviciilor divine*, București, 1911, pp. 5-6.

— V. N. Iliin, *Vsenoşnoe Vdeanie (Privegherea de toată noaptea)*, Paris, 1927.

— Prof. N. Uspenski, *Vecernia ortodoxă* (în rus.), în „Bogoslovskie Trudy”, vol. I, Moscova, 1960.

— Pr. Prof. P. Vintilescu, *Despre poezia immografică din cărțile de ritual...*, București, 1937.

LITURGICA SPECIALĂ

Pr. Prof. P. Vintilescu, *Litia*, în rev. *G.B.*, an. 1961, nr. 7-8.
Același, *Liturghierul explicat*, București, 1972, pp. 54-57.

d) Manuale de liturgică:

Episc. Ghenadie, *Liturgica*, București, 1877, pp. 133-135.
P. Lebedev, *Liturgica sau explicarea serviciului divin*, trad. și prelucr. de Icon. N. Filip, București, 1899.
V. Mitrofanovici și colab., *Liturgica Bisericii Ortodoxe – Cursuri univ.*, Cernăuți, 1929, pp. 618-621.
Ierom. G. Rășcanu, *Liturgica...*, București, 1876, pp. 86-87.

Pavecernița

1. Ce este Pavecernița. Timpul săvârșirii. Pavecernița mică și Pavecernița mare

Pavecernița sau *Dupăcinarea* (' Ἀλόδειπνον, *povecerie*, *completorium*, fr. *complies*), numită de unii și *Noptânda*, este slujba de seară, care – precum arată și denumirea ei – se săvârșește fie după cină, ca în unele mănăstiri, adică la începutul nopții, fie – mai ales – îndată după Vecernie, ca în bisericile de enorie, adică la ceasul al zecelea din zi (circa ora 4 p.m.), cum precizează *Tipicul cel mare* și *Triodul*. Cu ea se încheie ciclul slujbelor divine de seară. În mănăstiri și în unele catedrale, Pavecernița se face în tinda bisericii (nartex sau pronaos), ca toate Laudele mici, aducându-se acolo sfeșnicele; în bisericile de enorie se face în naos; în unele chinovii se citește însă în chilii, de către fiecare monah în parte.

Rânduiala Pavecerniței are două variante: mare și mică.

Pavecernița mare se săvârșește în toate zilele din Postul Mare, afară de sâmbete și duminici (zilele care sunt exceptate de la regulile speciale ale Postului Paștilor) și afară de miercuri și vineri din săptămâna a cincea a Păresimilor, precum și de miercuri, joi și vineri din Săptămâna Patimilor, pentru că în aceste zile se face denie și de aceea se citește Pavecernița mică.

Pavecernița mică, având o rânduială mult mai scurtă, se săvârșește în toate zilele din afara Postului Paștilor, iar în timpul acestui post numai în următoarele zile: în toate sâmbetele și duminicile (afară de Sâmbăta Patimilor, când nu se mai citește Pavecernița), miercuri și vineri din săptămâna a cincea, fiindcă atunci se face denie, în ziua Bunei-Vestiri, și miercuri, joi și vineri din Săptămâna Patimilor, fiindcă în aceste zile fiind denie în biserici, la mănăstiri se citește Pavecernița mică în chilii de către fiecare monah în parte.

În general, Pavecernița mică se săvârșește numai la mănăstiri și foarte rar la bisericile de enorie. În bisericile parohiale nu se face decât Pavecernița mare, mai mult miercurea și vinerea din Postul Paștilor și mai mult la bisericile din orașe.

Rânduiala Pavecerniței mici și mari se află în *Ceaslov*.

2. Rânduiala Pavecerniței mici

Se compune din trei părți distincte, spre închipuirea și cinstirea Sfintei Treimi, al căror început este marcat de rugăciunile introductive. În *partea întâi* predomină rugăciunea de mulțumire, pentru ziua care a trecut; *partea a doua* are caracter mai mult penitențial, exprimând mărturisirea și pocăința pentru păcatele săvârșite, iar *partea a treia* conține îndeosebi rugăciuni de cereri, invocând ajutorul de sus pentru trecerea în pace a nopții care începe. Pe scurt, rânduiala este următoarea:

Partea întâi

Preotul (cu epitrahilul pe grumaz, în fața ușilor împărătești, perdeaua fiind închisă de la sfârșitul Vecerniei): „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”.

Cânt.: „Veniți să ne închinăm...” (preotul se închină și intră în altar), Psalmii L, LXIX și CXLII (se citesc în mijlocul bisericii), slavoslovă mică („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...”, citită după *Ceaslov*, cu rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne, în noaptea aceasta...”, Simbolul credinței, Canonul – al Născătoarei de Dumnezeu, al glasului de rând din *Octoih*, sau al sfântului zilei, din *Minei* – (se citește numai la mănăstiri) și „Cuvine-se cu adevărat...” (cântat).

Partea a doua

Cânt.: „Sfinte Dumnezeule...”, și celelalte rugăciuni introductive, Troparele (al sfântului zilei, din *Minei*, al hramului bisericii și al zilei săptămânale, din *Ceaslov*), troparele de invocare, din *Ceaslov* („Dumnezeul părinților noștri...” și celelalte), condacul (sâmbătă seara al Învierii glasului de rând, în celelalte zile ale sfântului sau al sărbătorii respective, din *Minei*), „Doamne, miluiește!” (de 40 de ori), rugăciunea „Cela ce în toată vremea și în tot ceasul...”, „Doamne, miluiește!” (de trei ori), Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”.

Preotul: în Postul Mare: Ecfonisul „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...” (din altar) și rugăciunea Sfântului Efrem Sirul, cu metaniile și închinăciunile obișnuite (din fața ușilor împărătești, sau între sfeșnice).

În tot restul anului: Ecfonisul „Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...” (din altar).

Partea a treia

Cânt.: (numai în timpul Postului Mare): „Sfinte Dumnezeule...” și celelalte rugăciuni introductive (cu metanii); (în tot timpul anului): Se citesc cele două rugăciuni, înaintea icoanelor împărătești, în fața cărora s-au pus dinainte sfeșnice aprinse, astfel:

1. (la icoana Maicii Domnului): „Nespurcată, neîntinată...”;
2. (la icoana Mântuitorului): „Și ne dă nouă, Stăpâne, celor ce mergem spre somn...”; (la strană): Troparele de umilință („Miluiește-ne pe noi, Doamne, miluiește-ne pe noi...” și celelalte).

Preotul (din fața ușilor împărătești și cu capul acoperit): Ectenia întreită „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila Ta...” (o găsim în *Ceaslov*, la sfârșitul Miezonopticii de toate zilele), apolisul mic („Slavă Ție, Hristoase, Dumnezeul nostru...”), ectenia de obște („Să ne rugăm pentru pacea lumii”, „Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...” (în mănăstiri, aceasta o zice cel mai mare).

Precum se vede, rolul preotului în oficierea Pavecerniței (ca la toate Laudele mici) este foarte redus, constând în binecuvântarea de la început, ecfonisul de după tropare și condace, cele două ectenii de la sfârșit și otpustul, iar în Păresimi, în plus, rugăciunea Sfântului Efrem Sirul, cu metaniile și închinăciunile cuvenite, în unele părți (ca de ex., în Bucovina) preoții citesc ei înșiși cele două rugăciuni care se zic, alternativ, în fața icoanelor împărătești; unii citesc aceste rugăciuni stând în genunchi, cu fața către icoane.

3. Rânduiala Pavecerniței mari

Este mai dezvoltată decât cea a Pavecerniței mici, fiind împărțită și ea în trei părți distincte, ca și Pavecernița mică. O redăm mai departe, pe scurt.

Partea întâi

Preotul (cu epitrahil de culoare neagră, în fața sfintelor uși, perdeaua fiind închisă): „Bine este cuvântat Dumnezeul nostru...” (apoi se închină și merge în altar).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Cânt.: „Slavă Ție, Dumnezeuul nostru... Împărate ceresc...” etc. Numai în prima săptămână a Postului Mare: Ps. LXIX și parte din *Canonul cel mare al Sfântului Andrei Criteanul*, precum arată *Triodul*.

În celelalte săptămâni ale postului, după „Veniți să ne închinăm...”, citim: Psalmii IV, VI, XII, XXIV, XXX și XC (în mijlocul bisericii, împărțiți în două stări și făcându-se metanii la „Aliluia...”). Cântarea prorocului Isaia („Cu noi este Dumnezeu...”) cu stihurile respective, cântate alternativ, la cele două strane. Troparele din *Ceaslov*: „Ziua trecând...” și celelalte (citite). Crezul (în mănăstiri îl citește cel mai mare). Stihurile de invocare a sfinților, din *Ceaslov* („Preasfântă Stăpână, de Dumnezeu Născătoare...” și celelalte. „Sfinte Dumnezeule...”, și celelalte (fără metanii). Troparele zilei săptămânale, din *Ceaslov* (la sărbători, troparul sfântului sau al sărbătorii respective, din *Miniei*). „Doamne, miluiește !” (40 de ori), Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”.

Preotul (din altar): „Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...”.

Cânt.: Rugăciunea Sfântului Vasile, din *Ceaslov* („Doamne, Doamne, Cea ce ne-ai mântuit pe noi...”).

Partea a doua

Cânt.: „Veniți să ne închinăm...” (cu metanii). Psalmii L și CI. Rugăciunea lui Manase („Doamne atotputernice, Dumnezeuul părinților noștri...”). „Sfinte Dumnezeule...” și celelalte rugăciuni introductive. Troparele de umilință („Miluiește-ne pe noi...” și celelalte). „Doamne, miluiește !” (40 de ori), Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”.

Preotul (din altar): „Pentru rugăciunile...”.

Cânt.: Rugăciunea Sfântului Mardarie („Stăpâne Dumnezeule, Părinte atotputernice...”).

Partea a treia

(Aproape identică cu Pavcernița mică).

Cânt.: „Veniți să ne închinăm...” și Psalmii LXIX și CXLII (care se citesc la începutul Pavcerniței mici). Slavoslovia mică (citită: „Slavă întru cei de sus...”), „Învrednicește-ne, Doamne, în noaptea aceasta...”. Canonul (citit în mijlocul bisericii, pe tetrapod): în săptămâna întâi, al zilei respective, din *Triod*, în celelalte săptămâni, al Născătoarei de Dumnezeu, glasul de rând, din *Octoih*, și al sfinților care cad între Sâmbăta lui Lazăr și Duminica Tomii. Cântarea „Doamne al Puterilor, fii cu noi...” cu stihurile respective. Troparele din *Ceaslov* („Doamne, de n-am avea pe sfinții Tăi rugători...”), iar la sărbători, condacul sărbătorii respective.

Preotul: Rugăciunea Sfântului Efrem (între sfeșnice sau pe solee), cu cele trei metanii și 12 închinăciuni.

Cânt.: „Sfinte Dumnezeule...”, și celelalte rugăciuni introductive. Cele patru rugăciuni citite alternativ la icoanele împărătești, cum se arată în rânduiala din *Ceaslov*.

Preotul: (numai în prima săptămână din post) îmbracă felonul, deschide sfintele uși și citește Evanghelia, apoi închide ușile și dezbracă sfita. (În tot timpul postului): Rugăciunea „Stăpâne mult-milostive Iisuse Hristoase...”, care ține locul otpustului (citită de pe solee, cu fața spre credincioși și cu capul acoperit). Ectenia de obște („Să ne rugăm pentru pacea lumii”). „Pentru rugăciunile...”.

4. Observații tipiconale în legătură cu Pavecernița

În afară de zilele arătate mai înainte, Pavecernița mare se săvârșește, în mănăstiri, și în zilele de marți și joi seara din săptămâna brânzei, ca o anticipare a rânduielilor Postului Mare. Se face, de asemenea, și în ajunul Nașterii Domnului, al Bobotezei și – în unele cazuri – la Buna-Vestire, fie seara (la ceasul I din noapte), în loc de Vecernie, fie dimineața, înainte de Utrenie sau în loc de Miezonoptică. În aceste cazuri, Pavecernița mare se face unită cu Litia Praznicului respectiv, înlocuind Vecernia mare a Praznicului, care s-a săvârșit dimineața, fiind unită cu Liturghia Sfântului Vasile (în ajunul Nașterii și în cel al Bobotezei), ori cu Liturghia Darurilor mai înainte sfântite (în ajunul Bunei-Vestiri). În toate aceste trei cazuri, Litia împreună cu stihirile Stihoavnei se pun după slavoslovيا mare din rânduiala Pavecerniței, înlocuind astfel restul acestei slujbe (a se vedea rânduiala pe larg în *Minciele* respective). În unele părți, ca de ex.: în nordul Moldovei, Pavecernița acestor trei praznice, cu ori fără Litie, se face dimineața înainte de Utrenie, înlocuind astfel Miezonoptica.

Uneori, vineri seara, în Păresimi, Pavecernița mare este înlocuită cu cea mică, dacă se citește o parte din icoasele Acatistului Maicii Domnului (trei), până la a cincea săptămână, când se citește Acatistul întreg.

Pavecernița mică nu se săvârșește nici în Sâmbăta Patimilor, și nici în toată Săptămâna Luminată, când este înlocuită cu slujba specială a Ceasurilor Paștilor (vezi mai departe la slujba Ceasurilor).

5. Scurte lămuriri în legătură cu istoria și explicarea Pavecerniței

a) Formarea slujbei și intrarea ei în uzul cultului

Slujba Pavecerniței s-a dezvoltat din rugăciunea de mulțumire pe care credincioșii o aduceau lui Dumnezeu, în particular, înainte de culcare, încă din primele trei secole ale istoriei creștine, precum se vede din recomandarea pe care o face, de ex., *Clement Alexandrinul*, în secolul III: „E sfânt lucru să mulțumim lui Dumnezeu pentru toate, înainte de a merge la culcare, căci ne-am bucurat de bunătatea și iubirea Lui de oameni, încât să mergem la somn cu Dumnezeu în suflet”¹. La începutul secolului al IV-lea, Eusebiu al Cezareei vorbește de a șaptea laudă zilnică de rugăciune, care se săvârșea între masa de seară și culcare².

Se pare însă că, până în a doua jumătate a secolului al IV-lea, Pavecernița nu făcea încă parte din programul zilnic, oficial și obligatoriu, de rugăciune, al Bisericii. Consacrarea ei definitivă ca slujbă zilnică a serviciului divin, cu o rânduiala stabilă, a avut loc în comunitatea monahală organizată de *Sfântul Vasile cel Mare* în pustietatea Pontului, pentru care el a scris, între anii 358-362, *Regulile monahale mari*, unde aflăm și cele mai vechi mențiuni despre rânduiala unei astfel de slujbe. Aici (*Regula XXXVII*), Sfântul Vasile vorbește despre o slujbă intermediară, care se oficia între Vecernie și Miezonoptică, la începutul nopții (τῆς νυκτὸς ἀρχομένης), când se citea printre altele și Psalmul XC (τὸν ἐνενηκοστοῦ ψαλμοῦ), în care se cerea lui Dumnezeu o noapte pașnică și fără

¹ *Pedagogul*, II, 4 (trad. rom. de Prof. N. Ștefănescu, în col. „Izvoarele Ortodoxiei”, București, 1939, p. 174).

² *Comentar la Ps. CXVIII*, 161-164, P.G., t. XXIII, col. 1391.

prihană. Psalmul acesta („Cel ce locuiește sub acoperământul Celui Preaînalt...”) s-a păstrat până azi, atât în rânduiala Pavecerniței mari din ritul liturgic ortodox, cât și în slujba corespunzătoare (*Completerium, Complies*), din ritul liturgic catolic.

Se poate spune deci că, pe la anul 360, Pavecernița se adăugase ca a șaptea Laudă la programul celor șase momente de rugăciune zilnică a sihăștrilor din Pont, adunați în jurul Sfântului Vasile cel Mare. Puțin mai târziu, Sfântul Ioan Gură de Aur se pare că se referă la același lucru, vorbind despre viața monahilor din vremea sa. După ce enumeră slujbele zilnice (cea de noapte, cea de dimineață, Ceasurile și Vecernia), el adaugă: „După Vecernie, stând puțin, sau mai bine zis încheind totul cu imne, se culcă fiecare pe așternutul său de paie”³.

Săvârșirea Pavecerniței rămăsese însă deocamdată o practică izolată și limitată la monahismul răsăritean din părțile Pontului și Antiohiei, pentru că nici Etheria (Egeria) nu pomeneste despre Pavecerniță în informațiile ei despre cultul din Ierusalim și nici Sfântul Ioan Cassian, în descrierea rânduielilor comunităților monahale din Egipt, Mesopotamia ș.a., vizitate de el. S-ar putea însă ca o slujbă analoagă să fie aceea *adunare* (synaxis) a celor șase rugăciuni dinainte de culcare (*Vespertina sex orationum*), din rânduiala călugărilor egipteni, despre care amintește de patru ori *Regula Sfântului Pahomie*, păstrată în traducerea latină a lui Ieronim⁴.

În *Viața Sfântului Ipatie* (Hypatius, episcop de Rufiniana, †44), scrisă de discipolul său Calinic în secolul V, se spune că, pe când era într-o mănăstire din Tracia, după opt zile de postire deplină, sfântul a primit de la stareț un pahar și pâine, la *Dupăcinare*, numită aici *Slujba dinaintea somnului* (πρωφύπνια). Slujba aceasta el a săvârșit-o apoi, în fiecare zi, alături de celelalte laude zilnice, împreună cu ucenicii săi, în mănăstirea sa de la Rufiniana⁵.

În Apus, Pavecernița a fost consacrată oficial în oficiul mănăstiresc abia în secolul VI, prin regulile monahale ale lui Benedict de Nursia (†543), care întrebuițează cel dintâi denumirea latină de azi a acestei slujbe: *Completerium, Tempus Completerii*, stabilind și rânduiala ei din vremea aceea⁶. Dar și în Apus, rugăciunea dinainte de culcare era practică în pietatea particulară a monahilor și a credincioșilor cu mult înainte, ea fiind recomandată, de exemplu, de către Sfântul Ambrozie al Milanului, în a doua jumătate a secolului al IV-lea⁷.

Inițial, a existat o rânduiala unică a Pavecerniței, și anume cea numită azi *Pavecernița mare*, singura de care pomeneste *Tipicul cel mare* (călugăresc) al Sfântului Sava. Cea mică a luat naștere, probabil, prin secolul XIII, ca o prescurtare a celei mari, Pavecernița mare rămânând rezervată numai pentru vremea Postului Mare, așa cum o prezintă Simeon al Tesalonicului, în prima jumătate a secolului XV⁸.

b) Explicarea slujbei. Scopul și simbolismul ei

Slujbă de origine evident mănăstirească, Pavecernița nu a putut intra decât sporadic în uzul bisericilor de enorie. În programul zilnic de rugăciune al monahilor, la început ea era destinată – așa cum arată și denumirea – să fie săvârșită după cină, în primele ore ale nopții, cu un întreit scop:

³ Omilia XIV, 5 la I Tim., P.G., t. LXII, col. 577.

⁴ P.L., t. XXIII, col. 67, 76, 77, 79, 84.

⁵ A se vedea *Mineiul* pe februarie, ziua 25, la sinaxar.

⁶ *Regula*, cap. XVI-XVIII, XLII (P.L., t. LXVI, col. 456, 460, 470, 672).

⁷ *De virginibus*, III, 18-19 (P.L., XVI, col. 237 B).

⁸ *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 343, trad. rom. cit., p. 223.

1) Exprimarea mulțumirii către Dumnezeu pentru ziua expirată, care constituie obiectul mai ales al scurtelei tropare din partea întâi a Pavcerniței mari („Ziua trecând, mulțumescu-Ți Ție, Doamne...”):

2) Exprimarea sentimentului de pocăință și implorarea iertării dumnezeiești pentru păcatele săvârșite în ziua trecută. Noaptea a fost privită totdeauna cu teamă, ca o preînchipuire sau ca un simbol al morții, care poate să survină oricând, pe neașteptate; de aceea, rugăciunea pentru iertarea păcatelor la începutul nopții era o grijă firească și o datorie în viața monahilor de odinioară. Așa se explică prezența în rânduiala Pavcerniței a unor citiri, rugăciuni, cântări cu caracter evident penitențial, ca de exemplu, Psalmul L, troparele de umilință și rugăciunea Sfântului Efrem Sirul din Pavcernița mică, rugăciunea lui Manase, regele iudeilor, și cea a Sfântului Mardarie, din a doua parte a Pavcerniței mari, unde caracterul penitențial al slujbei apare și mai vizibil decât în partea corespunzătoare a Pavcerniței mici.

Rugăciunea atribuită lui Manase, regele iudeilor, se zice că a fost alcătuită de acesta în Babilon, unde fusese dus în robie de către asirieni, din pricina păcatelor lui și unde el, „fiind în strâmtorare, s-a rugat fierbinte Domnului Dumnezeuului său și s-a umilit tare în fața Dumnezeuului părinților săi, și I s-a rugat și I s-a închinat, iar El i-a ascultat rugăciunea lui din inimă...” (2 Paralipomena, XXXIII, 12-13). După însemnarea din cartea a doua Paralipomena (cap. XXXIII, 18-19), textul acestei rugăciuni ar fi existat în două cărți pierdute, care au servit ca izvor de informație autorului anonim al celor două cărți Paralipomena, și anume: *Istoria regilor lui Israil și Istoria proorocilor*. Critica biblică o socotește neautentică; rugăciunea ar fi fost compusă de un iudeu palestinian în limba greacă, probabil în epoca Macabeilor (sec. II î.Hr.)⁹. În orice caz, ea este una dintre cele mai vechi rugăciuni folosite în cultul creștin. Exprimând un sentiment profund de căință sinceră, a fost primită în *Septuaginta*, între cărțile necanonice (bune de citit) cu cuprins poetic (liric), iar Biserica Ortodoxă o folosește în timpul Postului Mare, ca una dintre rugăciunile menite să trezească în sufletul credincioșilor sentimente de umilință și pocăință pentru păcate. Textul îl găsim și în *Constituțiile apostolice*¹⁰, care ne-o dau ca pe un model de rugăciune de pocăință, încadrând-o în locul ei firesc din cartea a doua Paralipomena (cap. XXXIII, vers. 12-13). În unele manuscrise vechi, rugăciunea aceasta făcea parte dintr-un serviciu pentru morți, care constituia partea a treia a Pavcerniței mari.

Rugăciunea care încheie partea a doua a Pavcerniței mari („Stăpâne Dumnezeule, Părinte atotputernice...”) se citește și la Miezonoptica de toate zilele (vezi mai departe), precum și la Ceasul al treilea, unde este atribuită *Sfântului Mardarie*, martir în persecuția lui Dioclețian (+303), pomenit în sinaxarul ortodox la 13 decembrie. Ea este luată din *Pătimirea Sfinților Mucenici Evstratie, Auxențiu, Evghenie, Mardarie și Oreste*, pomeniți în această zi¹¹. Mucenicul Mardarie ar fi rostit această rugăciune înainte de a primi cununa martiriului. Unii o atribuie însă Sfântului Vasile cel Mare.

3) În al treilea rând, Pavcernița este menită să dea *glas rugăciunii de cerere pentru solicitarea ajutorului divin în vederea trecerii în pace a nopții care începe*, pentru paza somnului și pentru ferirea odihnei din nopte de primejdiile care, în vremurile de demult, erau mult mai dese și mai mari ca azi, ca și de nălucirile și ispitele diavolești, care

⁹ A se vedea *Studiul Vechiului Testament*. Manual pentru uzul institutelor teologice, București, 1955, p. 257.

¹⁰ Cartea a II-a, cap. 22, în trad. rom. din SPA, II, pp. 41-42.

¹¹ La H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (Propylacum ad Acta Sanctorum Novembris), Bruxelles, 1902, col. 305.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

sunt mai stăruitoare noaptea, când paza cugetului și a minții este adormită sau mai laxă decât în timpul zilei. Acestei nevoi îi corespunde mai întâi seria celor șase psalmi de la începutul Pavecerniței mari, care formează un fel de paralelă la exapsalmul de la începutul Utreniei (vezi mai departe). Dintre ei, cel mai important și mai de mult atestat în documentele vechi este *Psalmul XC* („Cel ce locuiește sub acoperământul Celui Preaînalt și odihnește sub umbra Celui Atotputernic...”), care, precum am văzut, s-a întrebuițat încă de la început în slujba Pavecerniței atât în ritul ortodox, cât și în celelalte rituri liturgice. El exprimă sentimentul de pace, de liniște și siguranță al celui ce se încredințează scutului ocrotitor al lui Dumnezeu. Aceași încredere o exprimă și cele două cântări caracteristice Pavecerniței mari, de o remarcabilă frumusețe poetică și mistică, și anume *cântarea proorocului Isaia* („Cu noi este Dumnezeu...”) și *„Doamne al Puterilor, fii cu noi...”*. Amândouă se cântă și astăzi în mod antifonic (alternativ), de către cele două strane (coruri), ca în Biserica veche. Cea dintâi, cu stihurile ei, este luată, cu unele prescurtări, din cartea *Proorociei lui Isaia* (cap. VIII, versetele 9-11, 12-15, 18 și cap. IX, versetele 2 și 6, în traducerea *Septuagintei*); în ea, concepția celor vechi despre simbolismul morții (preînchipuirea morții) este amestecată cu speranța venirii lui Mesia, care îi însușește și îi întărește pe cei vechi în necazurile și suferințele lor: „Poporul cel ce umblă întru întuneric a văzut lumină mare; cei ce locuiau în latura și în umbra morții, lumină va străluci peste voi... Căci prunc S-a născut nouă Fiul...” etc. Cea de-a doua cântare, luată din *Proorocia lui Isaia* (cap. XXVI, 13, în trad. *Septuagintei*), se cântă cu cele cinci stihuri ale Psalmului CL (primul repetându-se la sfârșit).

Cât privește *cele patru rugăciuni care se citește alternativ în fața icoanelor împărătești la sfârșitul Pavecerniței*, toate de o rară frumusețe euhologică și literară, sunt specifice pentru exprimarea scopului Pavecerniței ca slujbă de cerere la începutul nopții. Cea dintâi dintre ele, adresată Sfintei Fecioare („Nespurcată, neîntinată...”), este făcută de *Pavel din Amoreon*, fondatorul mănăstirii Sfintei Fecioare „Binefăcătoarea” (Ἡεὐεργέτης) din Constantinopol (sec. XI), care a jucat un rol important în istoria cultului și a spiritualității ortodoxe¹². Întrucât somnul era privit în general ca o imagine preînchipuitoare a morții¹³, autorul acestei frumoase rugăciuni invocă ajutorul Maicii Domnului nu numai pentru timpul vieții noastre pământești, ci și în clipele grele ale ieșirii sufletului din trup („și fii lângă mine... și în vremea ieșirii mele, ticălosul meu suflet păzindu-l...”). De aceea, mai ales în Apus, Pavecernița se oficiază și ca o rugăciune de mijlocire pentru un sfârșit creștinesc și ușor al vieții¹⁴.

Cea de-a doua rugăciune, adresată Mântuitorului („Și ne dă nouă, Stăpâne, celor ce mergem spre somn, odihnă sufletului și trupului...”), este opera monahului savant *Antiochus*, din secolul VII, supranumit *Pandectul*, pentru că a scris o lucrare intitulată *Pandectele Sfintei Scripturi* (Πανδέκτης τῆς Ἀγ. Γραφῆς), în 130 de capitole¹⁵.

Cea de-a patra rugăciune („Nădejdea mea este Tatăl...”), remarcabilă prin conciziunea cu care exprimă, în partea finală a Pavecerniței, credința ortodoxă în Sfânta Treime și speranța puternică pe care o inspiră celor ce se încredințează ocrotirii Ei

¹² A se vedea îndeosebi Fr. Gheorghe (V. Căndea), *Un dascăl icumenic uitat: Cuviosul Pavel Everghetinul. Cătoroia și scrierile sale*, în rev. *MO*, 1956, pp. 456-481.

¹³ Vezi, de ex., Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia XXVI, la Fapte* (P.G., t. LX, col. 202): „...A venit somnul și firea a biruit; este icoana morții, este imaginea sfârșitului. Dacă te uiți pe drum, nu auzi nici un glas, dacă te uiți spre casă, îi vezi pe toți zăcând ca în mormânt...”. Cf. și Amalarius. *De eccles. officiis*, IV, 8: „Somnus est imago mortis”.

¹⁴ Cf. L. Eisenhofer, *Katholische Liturgik*, vol. II, Freiburg im Breisgau, 1933, p. 546.

¹⁵ Despre el vezi K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, ed. II, München, 1897, p. 146, și A. Prévost, *Antiochus*, în *DHGE*, t. III, col. 209-210.

înainte de a se cufunda în somnul nopții, este atribuită Sfântului *Ioanichie*, supranumit *cel Mare*, călugăr la mănăstirea Olimpului din Bitinia (sec. IX), sărbătorit la 4 noiembrie¹⁶, dar ea face parte dintr-o serie de tropare mai vechi, dintre care unele se găsesc în *Viața Sfântului Auxențiu din Bitinia* (†470)¹⁷, fiind deci anterioară cu câteva secole Sfântului Ioanichie.

Tot semnificație trinitară au, după Simeon al Tesalonicului¹⁸, și cei trei psalmi care se citesc la începutul Pavcerniței mici (Ps. L, LXIX și CXLII); îndeosebi ultimul dintre ei este expresiv pentru scopul Pavcerniței ca rugăciune de invocare a ajutorului dumnezeiesc împotriva primejdiilor nopții, asemănată cu întinericul morții (vezi versetele 7-8: „Degrab auzi-mă, Doamne, că a slăbit duhul meu ! Nu-ți întoarce fața de la mine, *ca să nu mă asemăn cu cei ce se pogărară în mormânt*. Fă să aud dimineata mila Ta, că la Tine îmi este nădejdea...”).

Raportată la istoria vieții pământești a Mântuitorului, Pavcernița, împreună cu rugăciunile celor ce merg spre somn, ne amintește de pogorârea Mântuitorului, cu sufletul, la iad, după moartea Sa cu trupul, spre a dezlega din robia morții sufletele dreptilor¹⁹.

În *Ceaslov*, Pavcernița mică este urmată de *Rugăciunile de seară* (ale celor ce merg spre somn), care alcătuiesc un capitol deosebit al programului zilnic de rugăciune a monahilor, ele fiind destinate să fie citite de către fiecare călugăr în parte, în chilia sa, fie în continuarea Pavcerniței (când aceasta nu se citește în biserică), fie separat, imediat înainte de culcare. Rugăciunile acestea, emoționante prin puterea credinței și a pietății de care sunt inspirate, sunt îndeaproape înrudite ca idei, conținut și semnificație cu cele din rânduiala Pavcerniței, alcătuind un fel de continuare a acestora.

BIBLIOGRAFIE

a) Cărți de slujbă și manuale de tipic

Ceaslov, București, 1945; *Liturghier*, București, 1956; *Triodul*, București, 1946. Diverse manuale de tipic și de liturgică, indicate la bibliografia capitolelor anterioare.

b) Explicări și studii:

A. Baumstark, *Abendgebet*, în „Reallexikon für Antike und Christentum”, Band I, Stuttgart, 1950, col. 9-12.

A. Dmitriewskii, *Descrierea manuscriselor liturgice păstrate în mănăstirile Orientului ortodox*, vol. I și III (Трпкѡ), Kiev, 1895, și Petrograd, 1917.

Dr. L. Eisenhofer, *Katholische Liturgik*, II Band, Freiburg im Breisgau, 1935, pp. 545-555.

E. Fehrenbach, *Complies*, în *D.A.C.L.*, III, 2466-2470.

S. Petrides, *Apodeipnon*, în *D.A.C.L.*, I, 2579-2589.

Prof. Pr. Vlad. Prelipceanu și colab., *Studiul Vechiului Testament*. Manual pentru uzul studenților institutelor teologice, București, 1955, p. 257 (pentru originea rugăciunii lui Manase, regele iudeilor).

¹⁶ Vezi *Mineiul pe noiembrie*, ziua 4, la sinaxar.

¹⁷ *P.G.*, t. CXIV, col. 1416 (între scrierile lui Simeon Metafrastul). Dar unii teologi apuseni atribuie acest imn lui Auxențiu, episcopul Milanului (vezi *DTC*, t. I, col. 2585).

¹⁸ *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 343, trad. rom. cit., p. 223.

¹⁹ Vezi, de ex., *Liturghier*, București, 1956, p. 415.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

A. Raes, *Les Complies dans les rites orientaux*, în *O.C.P.*, 17 (1951), pp. 133-145.

V. Raffa, *F.D.P.*, *Alcuni problemi relativi a Compieta* (Unele probleme referitoare la Pavecerniță), în rev. „Ephemerides liturgicae” an. 1968, fasc. IV-V, pp. 315-334.

Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni* (slujbe), cap. 343, și *Răsp. la întreb. 79*, în trad. rom. cu titlul *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, București, 1865-1866, pp. 223, 341, 342.

Vandepitte, *Saint Basile et l'origine des Complies*, în „Revue Augustinienne”, 1903, t. II, pp. 258-264.

Miezonoptica (*Polunoșnița*)

RÂNDUIALA SLUJBEI. ISTORIA ȘI EXPLICAREA EI

1. Ce este Miezonoptica. Timpul săvârșirii. Cele trei variante ale slujbei

Miezonoptica (Μεσονυκτικόν) sau *Polunoșnița* (*Nocturnum*) este cea dintâi dintre slujbele divine care alcătuiesc ciclul rugăciunii zilnice de dimineață. Odinioară, ca și azi, numai în unele mănăstiri se săvârșea la miezul nopții, în tinda bisericii. Azi se săvârșește în general dimineața, înainte de Utrenie, în naos.

Rânduiala Miezonopticii, pe care o aflăm în *Ceaslov*, are trei variante, și anume:

- a) Una pentru toate zilele din cursul săptămânii, afară de sâmbete și de duminici;
- b) Alta pentru sâmbete și
- c) Alta pentru duminici.

Toate aceste variante sunt alcătuite după același plan, variind doar citirile și rugăciunile care le alcătuiesc.

2. Rânduiala Miezonopticii de toate zilele

Este alcătuită din două părți, dintre care cea dintâi are caracter doxologic, adică se aduce spre slăvirea lui Dumnezeu, iar a doua este o rugăciune de mijlocire pentru morți.

Partea întâi se începe astfel: După ce s-a bătut toaca, preotul, având epitrahilul pe grumaz, dă *binecuvântarea* obișnuită („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”), din fața ușilor împărătești (dvera fiind închisă). Cântărețul răspunde zicând *rugăciunile începătoare* („Slavă Ție, Dumnezeul nostru..., Împărate ceresc...” și celelalte); la „Veniți să ne închinăm...”, preotul se închină de trei ori și intră în altar pe ușa dinspre miazăzi (sau trece la strană, dacă vrea), iar la strană citește, în continuare, *Psalmul L*, apoi (în mijlocul bisericii) *Catisma a XVII-a*, adică *Psalmul CXVIII* („Fericiți cei fără prihană în cale, care umblă în Legea Domnului...”), împărțit în trei stări. Apoi se citește *Simbolul credinței*, urmat de *rugăciunile începătoare* („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte). Se citesc *troparele din Ceaslov*: „Iată, Mirele vine în miezul nopții...” și celelalte, care la sărbătorile Mântuitorului, ale Sfintei Fecioare și ale Sfântului Ioan Botezătorul, precum și la hramul bisericii, sunt înlocuite cu troparul sărbătorii respective. Apoi: „Doamne, miluiește!” de 40 de ori și rugăciunea „Cela ce în toată vremea și în tot ceasul..., Doamne miluiește (de trei ori), Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”, iar preotul (din altar): „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...” (dacă suntem în Postul Mare, preotul iese acum în fața ușilor împărătești și zice rugăciunea Sfântului Efrem Sirul, cu metaniile și închinăciunile obișnuite). Apoi la strană se citește *rugăciunea Sfântului Mărdarie* („Stăpâne Dumnezeule, Părinte Atotputernice...”), cu care se încheie partea întâi a slujbei.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Partea a doua a Miezonopticii de toate zilele se începe cu „Veniți să ne închinăm...”, după care se citesc *Psalmii CXX și CXXXIII*, urmați de *rugăciunile începătoare* („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte) și de o serie de *tropare* și o *rugăciune pentru pomenirea morților*, din *Ceaslov* („Pomenește, Doamne, ca un bun, pe robii Tăi...”). Apoi se zice *cele trei tropare de umilință* („Miluiește-ne pe noi, Doamne, miluiește-ne pe noi...” și celelalte). După aceasta, preotul zice, din fața ușilor împărătești, *ectenia întreită*: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...” (în *Ceaslov*), face *otrustul mic* („Slavă Ție, Hristoase, Dumnezeul nostru...”), se pleacă spre credincioși cerându-și iertare și se întoarce spre răsărit, zicând *ectenia de obște* („Să ne rugăm pentru pacea lumii...”), după care încheie cu „Pentru rugăciunile...”.

Partea finală a Miezonopticii de toate zilele este deci la fel cu cea de la sfârșitul Pavecerniței mici (vezi în urmă).

3. Rânduiala Miezonopticii pentru sâmbete

Se deosebește de cea pentru toate zilele prin următoarele:

În partea întâi, în loc de *Catisma* a XVII-a, se citește *Catisma* a IX-a (*Psalmii LXIV-LXIX*, împărțiți în trei stări);

Troparele de după *Simbolul credinței* sunt altele („Nezidită Fire, Făcătorule a toate...”);

La sfârșitul părții întâi, după *rugăciunea finală* („Stăpâne Dumnezeule, Părinte Atotputernice...”), se adaugă o altă *rugăciune*, a Sfântului Evstratie („Slăvindu-Te, Te slăvesc pe Tine, Doamne...”). După aceasta urmează *partea a doua* a Miezonopticii de toate zilele, fără nici o schimbare, așa cum a fost expusă mai înainte.

Sâmbăta, în timpul postului, nu se fac metanii și deci nu se citește nici *rugăciunea Sfântului Efrem*.

4. Miezonoptica pentru duminici

Se deosebește de celelalte prin următoarele:

În partea întâi, după *Psalmul L*, în loc de *Catismă* și de *Simbolul credinței*, se citește *Canonul Sfintei Treimi* (*Troieșnicul*) al glasului de rând, din *Octoih*, pe analogul așezat în mijlocul bisericii, lângă care se pune un sfeșnic cu trei lumini, iar după el se cântă, pe glasul II și tot în mijlocul bisericii, *cele 12 tropare treimice sau Triadicele* („Cu vine-se cu adevărat a lăuda pe Treimea cea mai presus de dumnezeire...”).

În loc de *troparele* de după *Tatăl nostru* și *rugăciunea* „Cela ce în toată vremea și în tot ceasul...”, se zice numai *Ipacoi al Învierii*, pe glasul de rând, sau *troparul praznicului*, dacă se întâmplă vreo sărbătoare împărătească.

Rugăciunea finală este adresată Sfintei Treimi („Întru tot puternică și de viață făcătoare, Preasfântă Treime...”), și o citește preotul însuși, înaintea ușilor împărătești, cu fața spre răsărit.

Partea a doua, adică *rugăciunea pentru morți*, se suprimă, deoarece duminica este ziua de pomenire săptămânală a Învierii; deci îndată după *rugăciunea* de mai sus, preotul face *otrustul* („Cel ce a înviat din morți...”), apoi își cere obișnuita iertare și zice *ectenia de obște*, încheind cu „Pentru rugăciunile...”, ca și la Miezonoptica din celelalte zile.

5. Observații tipiconale

a) Din miercură Săptămânii Patimilor până la Duminică Tomii, nu se mai oficiază rânduiala obișnuită a Miezonopticii; în noaptea Paștilor ea este înlocuită cu Canonul Sâmbetei celei Mari (din *Triod*), în Săptămâna Luminată – cu Ceasurile Paștilor (vezi mai departe, la cap. despre Ceasuri); iar la Nașterea Domnului, la Bobotează și la Buna-Vestire se face în locul ei Pavecernița cea mare cu Litia (vezi în urmă, la Pavecerniță).

b) Când Utrenia se face din ajun seara, sub formă de Priveghere, atunci de obicei nu se mai citesc nici Pavecernița și nici Miezonoptica. Numai în unele mănăstiri, Miezonoptica se citește, în acest caz, dimineața înainte de Ceasuri.

6. Tablou sinoptic

Din tabloul sinoptic al celor trei rânduieli ale Miezonopticii, se pot sesiza mai ușor părțile comune și cele deosebitoare dintre ele.

Precum se poate vedea, atât din expunerea rânduielii slujbei, cât și din tabloul comparativ de aici, *rolul preotului la serviciul divin al Miezonopticii* se reduce la următoarele:

- a) Două formule de binecuvântare, dintre care prima pentru începerea slujbei, iar a doua în cursul ei („Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...”);
- b) Ecfonisul rugăciunii domnești;
- c) Rugăciunea Sfântului Efrem Sirul (numai în Păresimi);
- d) Ectenia întreită, apolisul și ectenia de obște, de la sfârșit, la care se adaugă;
- e) Rugăciunea către Sfânta Treime, la Miezonoptica de duminică.

7. Explicarea Miezonopticii

a. **Scopul și istoria slujbei de noapte.** Miezonoptica este expresia cea mai concretă a nevinovăției monahale și pustnicești a privegherii, adică a stării de trezie din timpul nopții și totodată simbol și închipuire a laudei necurmăte pe care îngerii o aduc pururea lui Dumnezeu în ceruri și pe care îndeosebi monahii – adică cei ce se străduiesc să fie „îngeri în trup” – se sârguiesc să o imite pe pământ. Prin ea, în timp ce lumea doarme, Biserica, reprezentată îndeosebi prin călugări și prin credincioșii ei mai zeloși, își îndeplinește datoria de a lăuda toată vremea pe Dumnezeu și de a face neîncetat rugăciuni de mijlocire pentru lume. În secolul III, Ipolit Romanul se referea chiar la o veche tradiție, potrivit căreia la miezul nopții întreaga creație – pământul, astrele, arborii, apele – rămâne un moment în stare de repaus, pentru a lăuda pe Creator împreună cu îngerii și cu sufletele dreptilor, la care credincioșii trebuie să se alăture și ei prin rugăciunea din acest moment (*Tradiția apost.* cap. 42, trad. B. Botte, pp. 130-131).

Îndemn pentru rugăciunea de noapte găseau primii creștini în exemplul Mântuitorului însuși, Care obișnuia să Se roage adesea noaptea, fie singur (Lc. VI, 12), fie împreună cu ucenicii Săi (cf. In. XVIII, 2), cărora le recomanda: „Privegheați și vă rugați în toată vremea!” (Lc. XXI, 36 și XVIII, 1). De altfel, rugăciunea din timpul nopții era practică în pietatea iudaică încă din epoca Vechiului Testament, precum confirmă insistent mai ales Psalmul CXVIII („Fericiți cei fără prihană în cale...”), care alcătuiește

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

singur Catisma a XVII-a și a fost rânduit să se citească la Miezonoptica de toate zilele, tocmai pentru că în el este de mai multe ori vorba despre rugăciunea făcută de psalmist în timpul nopții: „Adusu-mi-am aminte *noaptea* de numele Tău, Doamne, și am păzit Legea Ta” (vers. 55); „*În miezul nopții* m-am sculat ca să Te slăvesc pentru judecățile Tale cele drepte” vers. 62); „Până nu răsar zorile Te chem, căci în numele Tău nădăjduiesc. *Înainte de straja dimineții* deschide ochii mei, ca să-i adâncesc în învățăturile Tale” (vers. 147-148). Referință și îndemn la rugăciunea din timpul nopții se face și în Psalmul CXXXIII din a doua parte a Miezonopticii de toate zilele (vezi vers. 3: „*Noaptea* ridicăți mâinile voastre spre cele sfinte și binecuvântați pe Domnul”). Urmând îndemnul psalmistului și exemplul Mântuitorului, Sfântul Apostol Pavel, împreună cu Sila (ca toți iudeii mai zeloși), când se aflau în temniță la Filipi, în Macedonia, „s-au sculat la *miezul nopții*, s-au rugat și au cântat laude lui Dumnezeu” (Fapre VI. 25).

Tablou sinoptic

Miezonoptica de toate zilele		Miezonoptica de sâmbătă	Miezonoptica de duminică
Preotul	(cu epitrahilul, din fața ușilor împărătești, închise): „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”	La fel ca la Miezonoptica de toate zilele	La fel ca la Miezonoptica de toate zilele
Cânt.	„Amin”. Rugăciunile începătoare și Psalmul 50	La fel ca la Miezonoptica de toate zilele	La fel ca la Miezonoptica de toate zilele
	Catisma a XVII-a (Psalmul 118)	Catisma a IX-a (Psalmii 64-69)	Canonul Treimic al glasului de rând, din <i>Octoih</i>
	Simbolul credinței	Simbolul Credinței	Troparele Treimice (Triadicale) din <i>Ceaslov</i> („Cuvine-se cu adevărat a lăuda pe Treimea...”)
	Rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte)	Rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte)	Rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte)
	Troparele glas 8: „Iată Mirele...” și celelalte	Troparele glas 2: „Nezidită Fire...” și celelalte	Ipacoi al Învierii glasului de rând, din <i>Octoih</i>
	„Doamne, miluiește !”, de 40 de ori	„Doamne, miluiește !”, de 40 de ori	„Doamne, miluiește !”, de 40 de ori
	„Ceea ce ești mai cinstită...”	„Ceea ce ești mai cinstită...”	„Ceea ce ești mai cinstită...”
	„Întru numele Domnului...”	„Întru numele Domnului...”	„Întru numele Domnului...”
Preotul	(din altar): „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...”	La fel ca la Miezonoptica de toate zilele	La fel ca la Miezonoptica de toate zilele
	Rugăciunea Sfântului Efrem Sirul, cu metanii (numai în post)		

Cânt.	Rugăciunea Sfântului Mar-darie	Rugăciunea Sfântului Marda-rie	Rugăciunea către Sfânta Tre-ime, a lui Marcu Monahul (citită de preot)
		Rugăciunea Sfântului Evstra-tie	
	„Veniți să ne închinăm...” și Psalmii 120 și 133	„Veniți să ne închinăm...” și Psalmii 120 și 133	
	Rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte)	Rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte)	
	Troparele și rugăciunea pentru pomenirea morților („Pomenește, Doamne...”)	Troparele și rugăciunea pen-tru pomenirea morților („Pomenește, Doamne...”)	
	Troparele de umilință („Mi-luiește-ne pe noi, Doamne, miluiește-ne pe noi...”)	Troparele de umilință („Mi-luiește-ne pe noi, Doamne, miluiește-ne pe noi...”)	
Preotul	(din fața ușilor împără-tești): Ectenia întreită: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...”	La fel ca la Miezonoptica de toate zilele	
	Otpustul: „Slavă Ție, Hris-toase Dumnezeule...”	Otpustul: „Slavă Ție, Hris-toase Dumnezeule...”	Otpustul: „Slavă Ție, Hris-toase Dumnezeule...”
	„Hristos Adevăratul Dum-nezeul nostru...”	„Hristos, Adevăratul Dum-nezeul nostru...”	„Cel ce a înviat din morți...”
	Ectenia de obște: „Să ne ru-găm pentru pacea lumii...”	Ectenia de obște: „Să ne ru-găm pentru pacea lumii...”	Ectenia de obște: „Să ne ru-găm pentru pacea lumii...”
	„Pentru rugăciunile Sfinți-lor Părinților noștri...”	„Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...”	Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...”

Prin caracterul ei cu totul nocturn, Miezonoptica ne aduce cel mai bine aminte de slujbele sfinte ale creștinilor din Biserica primară, când întreg serviciul divin avea ca-racter nocturn sau sub formă de priveghere, cuprinzând în el și rugăciunea de seară, ca și pe cea de dimineață, a Bisericii (vezi în urmă, la cap. despre *Istoria Laudelor biseri-cești*). Într-adevăr, la început Miezonoptica era parte integrantă din slujba Privegherii de toată noaptea, obișnuită în Biserica veche mai ales în nopțile dinspre duminică, ma-riile praznice și sărbătorile martirilor mai importanți. Cu timpul, sistematizându-se acest serviciu, pentru prescurtarea lui, oficiul Miezonopticii a fost scos și a rămas ca un serviciu separat și independent, care se săvârșește ori la miezul nopții (în unele mănăstiri cu respectul tradiției vechi), ori dimineața (în bisericile de enorie, mai ales la țară și numai în zilele de sărbătoare); dar și într-un caz, și într-altul este unită cu servi-ciul Utreniei, ca un preambul al acesteia.

Despre adunările de noapte ale creștinilor pentru rugăciune amintește, la începutul secolului al II-lea (c. 111-113), scrisoarea proconsulului *Pliniu cel Tânăr* al Bitiniei că-

tre împăratul Traian¹; iar pe la sfârșitul aceluiași secol și începutul celui următor, *Tertulian* le sfătuiește pe femeile creștine să nu se mărite cu bărbați păgâni, pentru că aceia nu le-ar permite să participe la adunările creștine de noapte (*nocturnae convocationes*)². În secolul al III-lea, *Origen* amintește despre rugăciunile din timpul nopții, făcute de creștini³. Cam în același timp, *Sfântul Ciprian*, episcopul Cartaginei, plecând de la identificarea lui Hristos prin lumină (vezi în urmă, la explicarea Vecerniei), justifică și recomanda credincioșilor lui rugăciunea de noapte, astfel: „Aceia care suntem totdeauna în Hristos, adică în lumină, să nu încetăm din rugăciune nici în timpul nopții”. El dă, în continuare, exemplul prorociței Ana, care petrecea zi și noapte în rugăciune, la templu (Lc. II, 37). „Noi, care vom avea în împărăția lui Dumnezeu numai zi – fără intervenirea nopții – să veghem în timpul nopții ca în timpul luminii. Și fiindcă acolo ne vom ruga totdeauna și vom aduce mulțumită lui Dumnezeu, să nu încetăm nici aici a ne ruga și a aduce mulțumită lui Dumnezeu”⁴. În veacul al IV-lea, în Răsărit, *Sfântul Vasile cel Mare* consfințește oficierea serviciului divin de noapte în pravila zilnică a monahilor, justificând necesitatea ei atât cu exemple biblice amintite mai înainte (Ps. CXVIII, 62, și Fapte VI, 25), cât și pe considerentul că dimineata trebuie să ne găsească treji și meditând la învățăturile dumnezeiești, conform recomandărilor psalmistului (Ps. CXVIII, 148)⁵. Către sfârșitul veacului al IV-lea, pelerina apuseană *Egeria* ne spune că, duminica, la Ierusalim ușile bisericii *Anastasia* (Învierea) se deschideau înainte de cântatul cocoșilor („ante pullorum cantum”) și credincioșii zăboveau până dimineata în rugăciuni și imne, la care luau parte totdeauna și preoții și diaconii, pregătiți pentru privegheri („ad vigiliis”)⁶. Cam în același timp, *Sfântul Ioan Gură de Aur* afirmă, de asemenea, că în vremea sa, creștinii zeloși stăruiau în rugăciunea de la miezul nopții până dimineată⁷; „în timpul acesta – zice el în altă parte – și rugăciunile sunt mai curate, precum și mintea este mai limpede”⁸.

b. Simbolismul slujbei. Din punct de vedere simbolic, adică pusă în legătură cu istoria sfântă a mântuirii, *Miezonoaptea* ne aduce aminte de începutul patimilor Domnului, mai ales de rugăciunea Sa cu sudori de sânge din grădina Ghetsimani, urmată de prinderea și aducerea Lui în fața arhiereului Ana, care a avut loc în noaptea trădării, după Cina cea de taină⁹.

Dar *Miezonoaptea* ne aduce aminte și de Învierea Domnului, care a avut loc în a doua parte a nopții, către ziuă¹⁰; iar scularea din somn pentru rugăciune fiind simbo-

¹ *Epist. X*, 97; „Ei (creștinii) susțin că toată greșeala și vina lor constă în aceea că aveau obiceiul să se adune într-o anumită zi (*stato die*), înainte de ivirea zorilor (*ante lucem*), cântau alternativ un imn lui Hristos ca unui zeu... După aceea se despărteau, spre a se aduna din nou, pentru ca să ia împreună o hrană (*cibum*), de altfel obișnuită și nevinovată...” (textul latinesc al epistolei la J.P. Kirsch, *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae*, Freiburg im Breisgau, 1910, pp. 18-19).

² *Ad uxorem*, cart. II, cap. 5, și *Apologeticum*, 39 P.L., t. I, col. 1408 și 540).

³ *Despre rugăciune* 12 (P.G., t. XI, col. 453 A).

⁴ *De dominica oratione* 35-36 (P.L., t. IV, col. 560 C – 562 A).

⁵ *Regulile monahale mari*, XXXVII, 8 (P.G., t. XXXI, col. 1016).

⁶ *Peregrinatio ad loca sancta*, cap. 24 (în ed. Ethérie, *Journal de voyage*, Paris, 1971, pp. 188-190).

⁷ *Omilia IV*, 1 la cuvintele prorocului *Isaia*: „Am văzut pe Domnul...” (P.G., t. LVI, col. 420). Aici Sfântul Ioan întrebuințează termenul de *παινωχίς*, adică priveghere de toată noaptea.

⁸ *Comentar la Ps. CXXXIII*, 3 (P.G., t. LV, col. 586).

⁹ Vezi *Povățuirile din Liturghier*, București, 1967, p. 393.

¹⁰ Vezi scrierea *Despre feciorie*, atribuită Sfântului Atanasie cel Mare, cap. 12, 16, 20 (P.G., t. XXVIII, col. 276): „La miezul nopții te vei scula și vei lăuda pe Domnul Dumnezeuul tău. Căci la acea oră Domnul a înviat din morți și a lăudat pe Tatăl; de aceea s-a rânduit nouă să lăudăm pe Dumnezeu la acea oră”.

lul și preînchipuirea învierii noastre din morți, ne duce cu gândul și la judecata din urmă, când Domnul va veni a doua oară, pe neașteptate, la miezul nopții, ca mirele din pilda celor zece fecioare (Mt. XXVI, 6). De aceea, toaca de la miezul nopții a fost asemănată cu trâmbița îngerilor din vremea de apoi¹¹. Ideea aceasta o exprimă în chip minunat cele două frumoase tropare din partea întâi a Miezonopticii de toate zilele: „Iată, Mirele vine în miezul nopții...” și „La ziua cea înfricoșătoare gândind, suflele al meu, priveghează...”.

Ele se găsesc și în ritul copt și sub diferite variante le găsim în celelalte rituri liturgice orientale, ceea ce înseamnă că sunt mai vechi decât secolele V-VI. Aceste tropare, care dau Miezonopticii culoarea ei proprie, reflectă ideea – foarte curentă și familiară în Biserica primară – a *Parusiei*, adică credința vie în a doua venire a Domnului, venire pe care primii creștini o sperau ca foarte apropiată, trebuind să aibă loc, după credința lor, la miezul nopții, deoarece Domnul însuși le atrăsese atenția: „Privegheați deci, căci nu știți când va veni stăpânul casei: seara, ori la miezul nopții, ori la cântatul cocoșilor, ori dimineața, ca nu cumva venind fără veste, să vă afle dormind. Iar ceea ce zic vouă, tuturor zic: Privegheați!” (Mc. XIII, 35).

Conținutul celor două tropare ne îndeamnă să ne gândim și la sfârșitul vieții noastre, care poate veni pe neașteptate, și să ne rugăm pentru ca el să fie în pace și sub ocrotirea sfinților îngeri. De aceea Biserica pune la îndemâna creștinilor o rugăciune – model în această privință – intercalată la sfârșitul primei părți din Miezonoptica pentru sâmbete: *Rugăciunea Sfântului Evstratie*, unul din cei cinci martiri din persecuția lui Dioclețian (†303), pomeniți în sinaxarul ortodox la 13 decembrie (vezi în urmă, la *Explicarea Pavcerniței*). Sfântul ar fi rostit această frumoasă rugăciune înainte de a fi urcat pe rugul pe care a fost ars și ea se află încadrată în descrierea Pătimirii celor cinci mucenici din sinaxarul de la 13 decembrie¹². Ca și rugăciunea Sfântului Mardarie din rânduiala Pavcerniței mari și a Miezonopticii de toate zilele, rugăciunea Sfântului Evstratie reprezintă rugăciunea exemplară a unor mucenici creștini pe pragul morții și care poate fi rostită de orice credincios în clipe grele și de aceea a fost încadrată în rânduiala slujbei de la miezul nopții pentru sâmbete.

Dar gândul la a doua venire a Domnului, când El va judeca viii și morții, ne îndeamnă să ne aducem aminte și de cei morți și să ne rugăm și pentru ei în ceasul acesta de noapte. Așa se explică prezența troparelor și a rugăciunii pentru cei morți, din a doua parte a Miezonopticii de toate zilele și de sâmbăta: „Pomenește, Doamne, pe cei ce întru nădejdea învierii și a vieții veșnice au adormit, părinții și frații noștri...” etc.

Canoanele treimice ale celor opt glasuri (Troieșnicul) din slujba Miezonopticii de duminică sunt opera marelui dogmatist și innograf răsăritean, Sfântul Ioan Damaschinul (sec. VIII); iar *Troparele Treimice* (Triadicelele) din rânduiala aceleiași slujbe se datoresc Sfântului Grigore Sinaitul (†1310)¹³. Aceste două grupe de imne, împreună cu rugăciunea finală datorată lui Marcu Monahul, episcopul Idruntului („Întru tot puternică și de viață făcătoare, Preasfântă Treime...”), alcătuiesc partea principală a Miezonopticii de duminică, în care predomină lauda și preamărirea Sfintei Treimi. Miezonoptica de duminică este, astfel, una dintre puținele slujbe și forme de expresie directă a cultului de latră (adorare) a Sfintei Treimi, cu accentuat caracter doxologic, în ritul liturgic bizantin.

¹¹ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 304 (P.G., t. CLV, col. 557).

¹² P.G., t. CXVI, col. 468-505 (între scrierile lui Simeon Metafrastul). Cf. și *Bibliotheca hagiographica graeca*, ed. III, de Fr. Halkin, Bruxelles, 1957, col. 646.

¹³ Pomenit în sinaxarul slujbei din *Mineitul pe aprilie*, ziua 6.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

BIBLIOGRAFIE

A. Baumstark, *Nocturna Laus. Typen frühchristlicher Vigiltienfeier und ihr Fortleben vor allem im römischen und monastischen Ritus...*, Münster im Westfalen, 1957 (Liturgie-wissenschaftlichen Quellen und Forschungen, 32).

Ierom. Nilo Borgia, 'ᾠρολόγιον „Diurno” delle Chiese di rito bizantino, Roma, 1929 (Orientalia Christiana, vol. XVI-2, Num. 56).

Ceaslov, București, 1945.

Henry Chadwick, *Prayer at Midnight*, în vol. „Epektasis”. *Mélanges patristiques offerts au Cardinal Jean Daniélou*, Paris, 1972.

Dr. Ludwig Eisenhofer, *Handbuch der Katholischen Liturgik*, II, Band (Spezielle Liturgik), Freiburg im Breisgau, 1933, pp. 500-517.

A. Gastoué, *Les Vigiles nocturnes*, Paris, 1908.

Liturghier, București, 1956 și 1967.

Manuale de tipic și de liturgică (enumerate în bibliografia cap. IV și V).

În plus: Isidor Marcu, *Curs de Teologie pastorală*, vol. I.

Liturgica, Blaj, 1906, pp. 309-310.

J. Mateos, *Office de minuit et office du matin chez Saint Athanase*, în O.C.P. XXVIII (1962), 173-180.

Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 304-305, și *Răspunsuri la întrebările unui arhieru*, 79, (în P.G., t. CLV și trad. rom. cit. la cap. anterioare).

Pr. P. Vintilescu, *Istoria Liturghiei*. Curs dactilografiat, București, 1940.

Idem, *Oficiul Miezonopticii*, în rev. G.B., an. 1961, nr. 7-8.

Vykoukal, *Vigil*, în LThK, t. X, 606-607.

CAPITOLUL VII

Utrenia

A. NOȚIUNI INTRODUCTIVE ȘI RÂNDUIALA SLUJBEI

1. Nimirile slujbei

Cuvântul *Utrenie*, întrebuințat de obicei în limba noastră pentru desemnarea slujbei de dimineață, este de origine slavonă (de la *Utro* = dimineață) și traduce cuvântul grecesc 'Ο Ὁρθρος (auroră, zorii zilei, revărsatul zorilor) sau forma lui adjectivală ὀρθρινός, de unde vine românescul *ortrină*, întrebuințat până nu de mult, în unele regiuni românești, în loc de *utrenie*.

Se mai întrebuințează (mai ales în Transilvania și Bucovina) termenii, de origine latinească, *mănecat*, *mănecare* și *mănecăndă*, derivați de la cuvântul latinesc *manicare* (a se scula de dimineață, în zori, înainte de răsăritul soarelui), derivat și el din *mane* – dimineață. S-a mai întrebuințat și denumirea de *Laude* (ᾠδοί, *Laudes*, *Hvalite*), folosită și acum în Biserica Romano-Catolică pentru indicarea slujbei de dimineață, pentru că una dintre părțile cele mai importante ale acestei slujbe o alcătuiesc *psalmii de laudă* (Ps. CXLVIII ș.u.), cântați spre sfârșitul ei.

2. Timpul săvârșirii

Cât privește *timpul* (*momentul din zi*) la care se săvârșește, odinioară (ca și azi, în unele mănăstiri), slujba Utreniei se săvârșea în ultima parte a nopții, adică începea dis-de-dimineață, cam cu două-trei ore înainte de răsăritul soarelui, așa cum arată rugăciunile citite de preot în taină, în timpul celor șase psalmi (vezi mai departe). Se potrivea așa ca *svetilna sau luminânda* să se cânte când începe să se lumineze de ziua, iar *doxologia* („Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat lumina...”) coincidea cu ivirea primelor raze ale soarelui.

Astăzi, numai Utrenia Paștilor mai păstrează, peste tot, caracterul nocturn al Utreniei de odinioară (iar pe alocuri și cea a Crăciunului), săvârșindu-se, după miezul nopții; în celelalte zile, Utrenia se săvârșește de obicei dimineața, după răsăritul soarelui. În mănăstiri și în unele catedrale, sau chiar biserici de enorie și mai ales la orașe, în ajunul duminicilor, al sărbătorilor împărătești și al sfinților cu priveghere, Utrenia se săvârșește de cu seară, în continuarea Vecerniei și a Litiei, și atunci poartă denumirea de *Priveghere* (slujbă de noapte). Tot de cu seara se face, de regulă (atât în mănăstiri, cât și în bisericile de enorie), miercuri și vineri în săptămâna a cincea a Postului Mare, precum și în toată Săptămâna Patimilor, dar singură, adică fără să fie unită cu Vecernia, și atunci poartă denumirea de *Vdenie* sau *denie* (de la slavonescul *vdenia* = veghere, priveghere).

3. Rânduiala Utreniei sărbătorilor

Ca și la Vecernie, *rânduiala Utreniei* diferă ca mărime și solemnitate după gradul și importanța zilelor liturgice în care se săvârșește. În această privință, putem distinge trei variante mai importante ale Utreniei:

Utrenia duminicilor;

Utrenia praznicelor împărătești și a sfinților cu serbare și

Utrenia zilelor de rând (mai simplă și mai scurtă).

Cum însă între Utrenia duminicilor și cea a sărbătorilor din cursul săptămânii sunt prea puține deosebiri, noi vom expune, ca și la Vecernie, mai întâi *rânduiala Utreniei sărbătorilor* în general, menționând, la timpul cuvenit, micile deosebiri dintre *rânduiala duminicilor*, de o parte, și *rânduiala celorlalte sărbători*, de alta.

La vremea rânduiri, paracliserul (cântărețul) trage clopotele și toacă pentru intrare (toaca mare).

Preotul intră în biserică și apoi în altar, după aceeași regulă ca și seara la Vecernie (vezi în urmă, la cap. respectiv).

Se citește mai întâi *Miezonoptica*, după *rânduiala ei* din *Ceaslov* (vezi la cap. respectiv); iar când trebuie să înceapă Utrenia, preotul vine în mijlocul bisericii, se închină de trei ori spre răsărit, depune metanie la tronul arhieresc (în mănăstiri își ia binecuvântarea de la cel mai mare, dacă e de față), apoi intră în altar pe ușa dinspre miazăzi, se închină în fața Sfintei Mese, își pune epitrahilul după regula știută și ia cădelnița în mână, binecuvântând tămâia, cu formula: „Tămâie Îți aducem...”. Apoi deschide dvera și stând în fața Sfintei Mese, cu capul acoperit, dă *binecuvântarea* („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”), cădind totodată cruciș. Continuă apoi să citească în sfântul altar, făcând cădere mare (în toată biserica).

Cântăreții răspund: „Amin. Veniți să ne închinăm...” (în Postul Mare, încep cu rugăciunile introductive obișnuite: „Sfinte Dumnezeule...” și celelalte) și citesc Psalmii XIX și XX („Auză-te Domnul în ziua necazului...” și: „Doamne, întru puterea Ta se va veseli împăratul...”), continuând îndată cu rugăciunile introductive obișnuite: („Sfinte Dumnezeule..., Preasfântă Treime..., Tatăl nostru...”). În timpul acesta preotul face căderea, în așa fel ca la „Tatăl nostru...” să fie reîntors în naos și stând în mijloc, sub policandru, să rostească ecfonisul: „Că a Ta este împărăția...”; iar când zice: „...a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh...” cădește de trei ori spre altar, după care continuă căderea, ca de obicei, reîntărând în altar pe ușa dinspre miazăzi.

După ecfonisul de mai sus, la strană se citesc cele trei tropare ale crucii („Mântuiește, Doamne, poporul Tău..., Slavă..., Cel ce Te-ai înălțat pe cruce de bunăvoie..., Și acum..., Ocrotitoare, înfricoșată și neînfruntată...”)¹.

După aceasta, preotul, stând în fața Sfintei Mese cu cădelnița în mână, zice *ectenia întreită scurtă*: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...” și celelalte (vezi *Liturghierul*), cădind de câte trei ori spre Sfânta Masă, la fiecare cerere (alineat) din ectenie. După ecfonisul ecteniei, cântăreții zic: „Amin. Întru numele Domnului binecuvântează, părinte”. Iar preotul dă *binecuvântarea pentru începutul propriu-zis al Utreniei*: „Slavă

¹ Aceasta este *rânduiala* prevăzută în *Tipicul cel mare* (fața 15), de acord cu cea din *Ceaslov* și din *Catavasierul Practic* (Octoiul mic). Dar după *Tipicul bisericesc* (de ex., ed. Cernica, 1925, p. 16, 23, 221, n*), Psalmii XIX și XX nu se citesc decât în zilele de rând din Postul Mare, pe când în sâmbetele și duminicile Postului Mare și în zilele din restul anului, îndată după binecuvântarea de început, se citesc rugăciunile introductive („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte), apoi îndată troparele „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...” și celelalte.

Sfintei... Treimi...”, cădind în fața Sfintei Mese, în chipul crucii. La strană (în mănăstiri, cel mai mare, dacă e de față): „Amin. Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” etc. și se începe *citirea celor șase psalmi* ai Utreniei (de regulă în mijlocul bisericii).

În timpul dintre Duminica Tomii și Înălțarea Domnului, toată partea introductivă de până aici se omite, Utrenia începând atunci direct cu binecuvântarea preotului: „Slavă Sfintei... Treimi...”, după care preotul cântă imediat „Hristos a înviat...”, o dată, iar la strane încă de două ori, pe larg, ca în acest timp preotul să poată face obișnuita cădere în roată biserica. Apoi îndară la strană se începe: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” și citirea celor șase psalmi².

Tot cu „Slavă Sfintei... Treimi...” se începe Utrenia și în zilele Săptămânii Luminate, dar cu unele deosebiri față de restul perioadei Penticostarului, pe care le vom arăta mai departe, la cap. despre *Utreniile cu rânduială specială din cursul anului bisericesc*.

În timpul citirii psalmilor, preotul își descoperă capul și citește în taină cele douăsprezece rugăciuni ale Utreniei. Primele șase le citește în altar, în timpul primilor trei psalmi, după care iese pe ușa dinspre mieznoapte a altarului și, stând cu capul descoperit în fața ușilor împărătești, citește acolo ultimele șase rugăciuni, în timp ce la strană se citesc ultimii trei psalmi.

După ce s-a terminat citirea celor șase psalmi, preotul își acoperă capul și rostește *ecteniamare*, din fața ușilor împărătești (dacă slujește și diacon, ectenia o zice el, din mijlocul bisericii, iar preotul, la încheierea citirii psalmilor, se închină și intră în altar). După ecfonisul ecteniei, preotul se închină și intră în altar, închide dvera³, își lasă epitrahilul și iese în mijlocul bisericii, se închină pentru Liturghie⁴, intră înapoi în altar, se îmbracă cu toate veșmintele și începe Proscomidia⁵.

În timpul acesta, la strană se cântă „Dumnezeu este Domnul...”, cu troparele rânduie⁶.

² Vezi *Penticostarul* și *Tipicul cel mare*, la rânduiala Utreniei de luni după Duminica Tomii. Cf. și V. Mitrofanovici, T. Tarnavski și N. Cotlarciuc, *Liturgica* ed. 1929, p. 712; *Catavasier* (Octoih mic), București, 1959, p. 28 notă.

³ Așa e practica generală în bisericile românești din Muntenia, Oltenia și Moldova (vezi, de ex., Arhim. F. Balamace, *Explicațiuni la practica liturgică*, ed. cit., p. 29, și *Liturghierul*, București, 1967, p. 68); iar după indicațiile din *Tipicul cel mare* dvera rămâne deschisă până la sfârșitul Utreniei, cum prescrie și *Tipicul rusesc* (vezi, de ex., S. Bulgakov, *op. cit.*, p. 536, n. 1). Numai *Liturghierul românesc* de București, 1937 (p. 57) prescrie închiderea dverei mult mai devreme decât se obișnuiește în practică, și anume după citirea primilor trei psalmi din cei șase, când preotul trebuie să iasă în fața ușilor împărătești spre a citi ultimele șase rugăciuni ale dimineții.

⁴ Ritualul închinării e descris în *Liturghier*, la începutul Proscomidiei (ed. București, 1967, p. 83 ș.u.).

⁵ În cazul că preotul s-a închinat la icoane și a îmbrăcat toate veșmintele înainte de începerea Utreniei, el nu mai iese pentru citirea ultimelor șase rugăciuni, ci le citește tot din altar, de unde rostește și ectenia mare, după care poate începe sau continua, dacă a început-o mai înainte, lucrarea Proscomidiei. Acolo unde între Utrenie și Liturghie se citesc, după rânduială, Ceasurile, ritualul închinării pentru Liturghie și îmbrăcarea veșmintelor pentru începerea Proscomidiei poate avea loc mai târziu, și anume după ectenia de la cântarea a șasea a Catavasilor, Proscomidia putându-se face, în acest caz, în timpul Laudelor și al Ceasurilor.

⁶ Duminica: troparul Învierii de două ori (o dată la strana dreaptă și o dată la cea stângă), „Slavă...”, troparul sfântului din *Minei*, „Și acum...”, troparul Născătoarei de Dumnezeu (Bogorodîșna Învierii) pe glasul troparului sfântului. Dacă sfântul zilei nu are tropar, se zice „Slavă...”, și acum...”, troparul Născătoarei de Dumnezeu pe glasul de rând al *Octoihului*. La praznicele împărătești, se cântă numai troparul praznicului respectiv, de trei ori, iar la sărbătorile sfinților și în zilele de rând se cântă troparul sfântului de două ori, „Slavă...”, și acum...”, troparul Născătoarei de Dumnezeu după glasul troparului sfântului.

După tropare, la strană se zice: „Doamne, miluiește!”, de trei ori, „Slavă.., Și acum...” și îndată se începe *citirea catismelor de rând* din *Psaltire*, pe analog, în mijlocul bisericii. După prima *catismă*, preotul zice *ectenă mică*, iar la strană se cântă primul rând de *sedelne* (ale Învierii, din *Octoih*, duminica, ori ale sărbătorii respective, din *Minei*, *Penticostar* sau *Triod*, la celelalte sărbători). Apoi: „Doamne miluiește!” de trei ori, „Slavă.., Și acum...”, se citește *a doua catismă*, după care din nou *ectenă mică* și se cântă al doilea rând de *sedelne*. Apoi se citește *a treia catismă de rând*.

În practică, la cele mai multe biserici de enorie, catismele nu se mai citesc, ci îndată după troparele de la „Dumnezeu este Domnul...” se zice *ectenă mică* și apoi se cântă *sedelnele*, fie cu *ectenă mică* între ele, fie fără *ectenă*. În puținele biserici unde se mai citesc catismele, ele se citesc toate trei una după alta, fără întrerupere, apoi se cântă *sedelnele* și *Binecuvântările Învierii*, cum prevede *Tipicul bisericesc*.

Îndată după a treia *catismă* (sau după ultimele *sedelne*), duminica se cântă *Binecuvântările Învierii* („Bine ești cuvântat, Doamne... Soborul îngeresc...”), iar la sărbătorile din celelalte zile, în loc de a treia *catismă* și *Binecuvântări*, se cântă *Polieleul* („Robii Domnului...” la sărbătorile Mântuitorului și ale sfinților, „Cuvânt bun...” la sărbătorile Născătoarei de Dumnezeu), cu stihurile și Mărimurile sărbătorii respective, care se găsesc în *Catavasier* și în *Psaltire*.

La Duminica Fiului risipitor, la cea a lăsatului sec de carne și la cea a lăsatului sec de brânză, după *Polieleul* obișnuit, se cântă și „La râul Vavilonului...” (Ps. CXXXVI) și apoi *Binecuvântările Învierii*.

În duminicile în care cade vreun praznic împărătesc sau sărbătoarea vreunui sfânt cu *Polieleu*, se cântă întâi *Polieleul* și apoi *Binecuvântările Învierii*, îndată după Mărimurile de la *Polieleu*, fără a se mai cânta „Slavă... Și acum...”.

În timpul *Binecuvântărilor Învierii* (sau a Mărimurilor de la *Polieleu*), preotul face *cădere mare*, după rânduială; dacă este și diacon, acesta îl însoțește pe preot, mergând cu lumânarea aprinsă în mână.

După *Binecuvântările Învierii*, duminica preotul zice *ectenă mică*, la strană se citește stihira numită *Ipacoi* (subascultător) și îndată se începe cântarea *Antifoanelor* glasului de rând; la sărbătorile din celelalte zile, după *Polieleu* și Mărimuri urmează *ectenă mică*, ultimul rând de *sedelne* ale serbării și apoi antifonul I al glasului IV („Din tinerețile mele...”); același antifon se cântă și în Duminica Floriilor, Duminica Tomii și Duminica Rusaliilor, deoarece acestea sunt praznice.

La ultimul antifon, preotul deschide dvera (dacă a fost închisă) și ușile împărătești, zicând: „Înțelepciune! Să luăm aminte!”. Cântărețul cântă îndată *prochimenul* glasului de rând, duminica, ori al sărbătorii respective, în celelalte zile.

Apoi preotul (diaconul, dacă este) zice: „Domnului să ne rugăm!”. După răspunsul obișnuit, preotul rostește ecfonisul: „Că Sfânt ești Dumnezeuul nostru...”. Cântăreții: „Amin” și cântă îndată: „Toată suflarea să laude pe Domnul!”, de regulă după glasul *prochimenului*.

Apoi preotul (diaconul, dacă este) zice: „Domnului să ne rugăm!”, către credincioși: „Și pentru ca să ne învrednicim noi a asculta Sfânta Evanghelie...” și celelalte formule introductive la *citirea Sfintei Evanghelii* (vezi *Liturghierul*). În duminici, preotul ia Sfânta Evanghelie, punând Crucea în locul ei pe antimis și, stând în latura de miazănoapte a Sfintei Mese, cu fața spre miazăzi și cu capul descoperit, citește *Evanghelia de rând* a Învierii; în timpul citirii, diaconul (dacă este) sau un paraclicer stă cu

un sfeșnic sau cu o făclie aprinsă în latura opusă a Sfintei Mese. După citire, preotul (diaconul) ori cântărețul cântă (citește) „Învierea lui Hristos văzând...”.⁷ În acest timp, preotul, cu capul acoperit, ținând Sfânta Evanghelic la piept (cu Învierea spre credincioși) și precedat de un purtător de lumină, iese prin ușile împărătești, vine la analogul pus din vreme în mijlocul bisericii și așază Sfânta Evanghelic pe el, iar lângă analog se așază sfeșnicul adus de paracliser. Preotul face două închinăciuni, sărută Sfânta Evanghelic și face încă o închinăciune. Apoi, plecându-se spre credincioși în dreapta și în stânga, se întoarce și intră în altar, tot prin ușile împărătești, după care închide ușile împărătești și dvera⁸. După ce s-a cântat „Învierea lui Hristos...”, la strană se citește *Psalmul L*, în timp ce credincioșii vin și sărută Sfânta Evanghelic.

La celelalte sărbători (afară de duminici), preotul citește Sfânta Evanghelic dintre ușile împărătești, cu fața spre credincioși. După citire, Sfânta Evanghelic nu se mai scoate în mijlocul bisericii și nici nu se cântă „Învierea lui Hristos...”, ci îndată se citește *Psalmul L*, iar preotul face cruce cu Sfânta Evanghelic spre credincioși și apoi o așază la locul ei, pe antimis⁹.

După *Psalmul L*, la strană se cântă „Mărire..., Și acum..., Pentru rugăciunile...” și – duminica – stihira Învierii („Înviind Iisus din mormânt...”) cu stihul respectiv, iar la celelalte sărbători, stihira corespunzătoare din *Minei*. În timpul Triodului (începând din duminica Vameșului și a Fariseului până la duminica a cincea din Postul Mare inclusiv), în locul acestora se cântă „Ușile pocăinței..., În calea mântuirii..., La mulțimea faptelor mele celor rele...”, din *Triod*.

După regula din *Tipic*, ar trebui să urmeze acum *citirea sau cântarea canoanelor*, cu rânduiala lor¹⁰, așa cum se face încă în general la mănăstiri, precum și la unele biserici din nordul Moldovei. În practică, la majoritatea bisericilor de enorie, Canoanele nu mai citesc; de obicei, după ecfonisul „Cu mila și cu îndurările...”, urmează *cântarea Catavasiilor*¹¹. După Cântarea a treia a Catavasiilor, preotul zice ectenia mică; la strană se cântă sau se citesc Condacul, Icosul și Catismala (sedealna) sărbătorii (sfântului) din *Minei*; după Cântarea a șasea a Catavasiilor, preotul zice iarăși o ectenie mică și se citesc Condacul și Icosul Învierii (din *Octoih*) și sinaxarul zilei din *Minei*. La multe biserici, mai ales la orașe, Catavasiile se cântă fără întrerupere, adică fără ecteniile mici, fără condac, fără icos și fără sinaxar.

⁷ Tot Evangheliile dintre cele 11 ale Învierii se citesc și în Joia Înălțării Domnului, în Sâmbăta lui Lazăr, la Înălțarea Sfintei Cruci (în orice zi a săptămânii ar cădea) și în toate zilele Săptămânii Luminate; de aceea, în aceste zile se cântă și „Învierea lui Hristos văzând...”, fără ca să se scoată Evanghelia în mijlocul bisericii. În duminicile dintre Sfintele Paști și Înălțarea Domnului, „Învierea lui Hristos văzând...” se cântă de trei ori.

⁸ La greci, ușile împărătești și dvera rămân deschise tot timpul cât Sfânta Evanghelic rămâne în mijlocul bisericii.

⁹ Nu se cântă „Învierea lui Hristos...” și nu se scoate Sfânta Evanghelic nici în Duminica Florilor și nici în Duminica Rusaliilor, căci atunci se citește Evanghelia praznicului, dintre ușile împărătești. În schimb, la Înălțarea Domnului, în Sâmbăta lui Lazăr și la Înălțarea Sfintei Cruci (în orice zi a săptămânii ar cădea), se citește din Evangheliile Învierii (deci din latura de nord a Sfintei Mese) și se cântă „Învierea lui Hristos văzând...”, dar nu se scoate Evanghelia în mijlocul bisericii (vezi în urmă, nota 7).

¹⁰ Duminica avem patru rânduieli de canoane, dintre care trei din *Octoih* (unul al Învierii, altul al Crucii și altul al Născătoarei de Dumnezeu) și unul de la *Minei*. Stihirile se pun de obicei pe 14 la fiecare peasă sau cântare (vezi regula combinării lor mai clar la Gherasim Saffirin, *Tipic*, pp. 21-22, și la I.D. Lungulescu, *op. cit.*, p. 28).

¹¹ Despre rânduiala cântării Catavasiilor în cursul anului bisericesc (vezi: *Tipicul mare*, cap. 21. (pp. 35-36); Melchisedec, *Tipic*, ed. III, București, 1900, p. 29 n. 1; I.D. Lungulescu, *op. cit.*, pp. 30-32; Pr. C. Moisiu, *op. cit.*, pp. 201-202; *Catavasierul* (Octoih mic); București, 1959, pp. 44-45, notă.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

La Cântarea a noua a Catavasiilor, preotul (sau diaconul, dacă este) ia cădelnița, deschide dvera și cădește în fața Sfintei Mese, zicând: „Pe Născătoarea de Dumnezeu și Maica Luminii întru cântări cinstind-o, să o mărim!”. La strană se cântă duminica stihurile *Mărimurilor Sfintei Fecioare* („Mărește, suflăte al meu, pe Domnul!” cu „Ceea ce ești mai cinstită...”, iar la praznicele împărătești (și în ziua odovaniai lor) se cântă *Mărimurile* sărbătorii respective, de la Cântarea a noua a Canonului sărbătorii.

În timpul cântării *Mărimurilor*, preotul (diaconul) continuă să cădească, făcând *cădire mare*. Duminica, în momentul acesta, Sfânta Evanghelie fiind scoasă în mijlocul bisericii, preotul, după ce a cădit icoanele de la catapeteasmă, îndată cădește Sfânta Evanghelie, stând în fața tetrapodului pe care ea este pusă și făcând de acolo toată cădirea din naosul bisericii. În unele biserici, la Cântarea a noua se trage și clopotul, ori se lovește în toacă.

După irimosul Cântării a noua urmează ectenia mică, după care la strană se cântă duminica „Sfânt este Dumnezeuul nostru...” și *Svetilna* de rând a Învierii (una din cele 11), „Slavă...”, cu *Svetilna* sfântului de la *Minei*, „Și acum...” cu a Născătoarei-Învierii¹². Dacă este și diacon, începe el cântarea, zicând prima dată „Sfânt este Dumnezeuul nostru...” (cântăreții repetă aceeași), a doua oară „Că Sfânt este Dumnezeuul nostru...” iar a treia oară „Și peste tot poporul Dumnezeuul nostru” (vezi *Liturghierul*, București, 1967, p. 74). La sărbătorile din celelalte zile se cântă *Svetilna* de la *Minei*, fără să se mai cânte „Sfânt este Dumnezeuul nostru”¹³.

Îndată după *svetilne* la strană se începe cântarea *Laudelor* („Toată suflarea să laude pe Domnul...”), cu stihurile și stihirile respective, duminica pe glasul de rând al *Octoihului*, iar la celelalte sărbători pe glasul indicat de stihirile din *Minei*¹⁴. Duminica, la Slava *Laudelor* se cântă *Voscreasna* sau *Stihira Evangheliei* (Eotinala) de rând (una din cele 11, indicată de obicei în calendar)¹⁵, iar la „Și acum...” se cântă „Preabinecuvântată ești, de Dumnezeu Născătoare, Fecioară...”, pe glasul *Vosresnei* de rând. La celelalte sărbători se cântă stihirile de la „Slavă... Și acum...” ale zilei, arătate la *Minei*.

Apoi preotul (diaconul, dacă este) deschide ușile împărătești și zice închinându-se către icoana Mântuitorului: „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat nouă lumina!”. Cântăreții cântă *doxologia (slavoslovia) mare* pe glasul *Vosresnei* de rând (duminica), ori al *Slavei Laudelor* (în celelalte sărbători).

Duminica, în timp ce se cântă ultimele stihuri ale *doxologiei* și „Sfinte Dumnezeule...”, preotul iese printre ușile împărătești și vine în fața analogului pe care se așază Sfânta Evanghelie, se închină și sărută Sfânta Evanghelie, după aceeași rânduială ca și

¹² În Duminica Floriilor, se cântă „Sfânt este Domnul Dumnezeuul nostru...” fără *svetilnă* (în *Triod*, locul acestei cântări îl ține rugăciunea pentru binecuvântarea sălciei sau a stâlpărilor). Nu se cântă, de asemenea, „Sfânt este Domnul Dumnezeuul nostru...” nici în duminicile în care cad praznice cu date schimbătoare, la care trebuie să se cânte *svetilna* praznicului respectiv (Nașterea Domnului, Bobotează, Înălțarea Sfintei Cruci).

¹³ În afară de duminici, „Sfânt este Domnul Dumnezeuul nostru...” se mai cântă și în Sâmbăta lui Lazăr, înainte de *svetilnă*, precum și în Sâmbăta din Săptămâna Sfințelor Patimi (Denia Prohodului), fără *svetilnă*.

¹⁴ Duminica avem opt stihiri ale *Octoihului*; dacă și sfântul zilei de la *Minei* are stihiri, la Laude se pun patru de la *Octoih* și patru de la *Minei*. La celelalte sărbători avem, de regulă, patru stihiri.

¹⁵ În duminicile *Triodului* și ale *Penticostarului* (afară de cea a Mironosițelor și de cea a Tuturor Sfinților), în Duminica Strămoșilor și în cea a Părinților după trup ai Domnului (penultima și ultima dinainte de Crăciun), nu se cântă *stihira Evangheliei*, ci *stihira* respectivă de la Slava *Laudelor* indicată în *Triod*, *Penticostar*, ori – respectiv – în *Mineiul pe decembrie*. În aceste duminici, la mănăstiri *voscreasna*, sau *stihira* de rând a *Evangheliei* se cântă după otpustul *Utreniei*.

la scoaterea ei în mijlocul bisericii; apoi o ia și merge spre altar, precedat de un purtător de lumină (făclie ori sfeșnic).

Când a ajuns pe treptele din fața altarului, se întoarce cu fața spre credincioși, îi binecuvântează făcând semnul Sfintei Cruci cu Sfânta Evanghelie spre ei, apoi se întoarce, intră în sfântul altar pe ușile împărătești și, luând Sfânta Cruce de pe sfântul antimis, așază Sfânta Evanghelie la locul ei.

După ce s-a cântat pentru ultima oară „Sfinte Dumnezeule...” de la sfârșitul doxologiei, la strană se cântă *troparul rânduit*: duminica, unul din cele două tropare finale ale Învierii (adică, „Astăzi mântuirea a toată lumea s-a făcut” în duminicile în care este de rând unul dintre primele glasuri, ori „Înviat-ai din mormânt...” în duminicile în care este de rând unul din celelalte patru glasuri), iar la celelalte sărbători, troparul sărbătorii respective.

Apoi preotul (ori diaconul, dacă este) rostește *ectenă întreită* („Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...”) și îndată *ectenă cererilor* („Să plinim rugăciunea noastră cea de dimineață Domnului”). După ecfonisul celei de-a doua ectenii, întorcându-se cu fața spre credincioși îi binecuvântează, rostind: „Pace tuturor !” și „Capetele noastre Domnului să le plecăm”. Apoi întorcându-se iarăși cu fața spre Sfânta Masă, în timp ce la strană se cântă rar „Ție, Doamne !”, preotul citește în taină, cu capul plecat și descoperit, *rugăciunea plecării capetelor*, din *Liturghier* („Doamne Sfinte, Care întru cele de sus locuiești...”). După ecfonisul acestei rugăciuni, preotul se întoarce spre credincioși și face otpustul (*apolisul*), după regulă, dintre ușile împărătești¹⁶.

În practică, la bisericile de enorie din unele părți, mai ales în Muntenia și Oltenia, partea finală a Utreniei (de după troparele de la sfârșitul doxologiei) se suprimă, așa că îndată după troparul de la sfârșitul doxologiei preotul ori face apolisul Utreniei, ori începe îndată Sfânta Liturghie.

4. Rânduiala Utreniei în cadrul Privegherii mănăstirești

Precum am spus, la sărbătorile mai importante (duminici, praznice împărătești și zilele sfinților cu Priveghere), la mănăstiri și la catedralele chiriarhale Utrenia se săvârșește seara, în ajunul sărbătorilor respective, în cadrul slujbei numită *Priveghere*. „Privegherea” (Νυκτική ακολουθία, *Diurnum*, *Pervigiliae*, slav. *Vdenie*, germ. *Nachtwache*) – sau *slujba de toată noaptea* (Παννυχίς, ἀγρυπνία, παραμονή), adică rămânerea în biserică (slav. *Vsenočnoe Vdenie*) este o slujbă complexă, cu caracter nocturn, alcătuită din trei servicii divine deosebite, săvârșite unul după altul, ca o singură slujbă, și anume: Vecernia (mare), Litia și Utrenia. Dintre acestea, cea mai importantă este, în acest caz, Utrenia, care constituie partea centrală și esențială a Privegherii.

Privegherea amintește de vremurile Bisericii primare (epoca persecuțiilor), când întreg serviciul zilnic al Bisericii se oficia noaptea, fiind unit uneori cu masa de seară (cina) a comunităților creștine, luată în cadrul *agapelor* și cu pomenirea mucenicilor și a morților în general, precum și cu Sfânta Liturghie, care se săvârșea spre ziua (așa cum se face și azi, în noaptea Paștilor, în toate bisericile ortodoxe).

¹⁶ La mănăstiri, dacă se citește în continuare Ceasul I, nu se face otpustul complet la sfârșitul Utreniei, ci preotul zice numai: „Înțelepciune !, Cel ce este binecuvântat...”, la care cântărețul răspunde: „Întărește, Dumnezeule...” și începe îndată citirea psalmilor de la Ceasul I. În cazul acesta, otpustul Utreniei se face la sfârșitul Ceasului I, începând preotul: „Slavă Ție, Hristoase Dumnezeule...” etc. Când se citesc în continuare Ceasurile, ușile împărătești se închid la apolisul Utreniei; dacă însă urmează îndată Liturghia, ele rămân deschise.

În cărțile de slujbă (*Octoih, Triod, Penticostar și Mineie*), sărbătorile cu Priveghere se recunosc prin aceea că au câte două vecernii: *Vecernia mică și Vecernia mare*.

Precum am spus deja (când am vorbit de slujba Vecerniei), atunci când se săvârșește Privegherea, în mănăstiri, la timpul obișnuit al Vecerniei (după Ceasul al IX-lea) se citește numai Vecernia mică. După cină începe apoi slujba Privegherii, cu Vecernia mare, urmată de Litie și Utrenie, în chipul următor:

Preotul, îmbrăcat cu epitrahilul și cu felonul, deschide dvera și ușile împărătești și începe să cădească din sfântul altar, făcând *căderea mare*, obișnuită la începutul Utreniei, dar fără să spună nimic, ceea ce creează în biserică o atmosferă de adâncă liniște și mister.

În momentul când preotul iese din sfântul altar prin ușile împărătești, spre a cădi în naos, diaconul (ori, în lipsa acestuia, paracliserul, ținând în mână o făclie sau un sfeșnic portativ), stând în mijlocul bisericii, cu fața spre răsărit, strigă cu glas tare: „Sculați-vă!”, amintind astfel strigarea făcută odinioară monahilor sau celor care moțâiau de somn în strane, spre a sta în stare de trezire și cu atenție la slujba care se făcea în timpul nopții. Diaconul merge apoi înaintea preotului, cu lumina. După ce cădește și în pronaos, preotul se reîntoarce, și ajungând în mijlocul bisericii, glăsuiește: „Doamne, binecuvân-tează!”¹⁷, cădind cruciș spre răsărit. Apoi continuă căderea, intră în altar prin ușile împărătești, stă în fața Sfintei Mese și, cădind în chipul crucii de trei ori, dă *binecuvântarea pentru începutul slujbei*: „Slavă Sfintei... Treimi, totdeauna...” (ca la începutul Utreniei).

Se închid acum ușile împărătești. Cântărețul (la mănăstiri, cel mai mare, dacă e de față) răspunde: „Amin” și începe să cânte, pe larg: „*Veniți să ne închinăm...*”, după care citește *Psalmul CIII* de la începutul Vecerniei, până la stihul: „Deschizând Tu mâna Ta...” (vers. 1-28), iar restul stihurilor se cântă alternativ de către cântăreții celor două strane; stihurile acestea se numesc *anixandare*, de la cuvântul cu care începe textul grecesc, primul stih cântat: *ἀνοίξας σου τὴν χεῖρα...* („Deschizând Tu mâna Ta...”). În timpul acesta, preotul dezbracă felonul și iese pe ușa dinspre miazănoapte în fața ușilor împărătești, citește, ca de obicei, *rugăciunile Vecerniei*, apoi zice *ectenia mare* (dacă este diacon, o zice el, iar preotul intră în altar pe ușa dinspre miazăzi).

De aici înainte, urmează slujba obișnuită a Vecerniei mari, combinată cu Litia, precum am arătat la capitolul despre Litie. La sfârșitul Vecerniei (Litiei), după ce s-a cântat „Bogații au sărăcit...”, în loc de otpustul obișnuit al Vecerniei sărbătorilor, preotul merge pe solee și, stând cu fața spre credincioși, rostește: „Binecuvântarea Domnului peste voi, toți...”, făcând în același timp semnul binecuvântării. Cântăreții: „Amin. Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” (de trei ori), „Doamne, buzele mele vei deschide...” și îndată se începe citirea celor șase psalmi și celelalte ale Utreniei sărbătorilor, cum s-a arătat în urmă¹⁸.

5. Rânduiala Utreniei din zilele de rând

În zilele de rând, rânduiala Utreniei este mult mai simplă și mai scurtă. Ea cuprinde mai puține cântări, predominând citirile; chiar unele cântări pe care le are co-

¹⁷ În *Tipicul* rusesc această formulă e pusă pe seama diaconului sub forma: „*Stăpâne, binecuvân-tează!*” (ceea ce e mai logic).

¹⁸ Despre rânduiala și istoria Privegherii să se vadă mai ales: V.N. Iliin, *Denia (Privegherea) de toată noaptea* (în rus.), Paris, 1927; N. Uspenski, *Rânduiala Privegherii de toată noaptea* (în rus.), Leningrad, 1949 (teză de doct.); A Baumstark, *Nocturna Laus*, Münster, 1957.

mune cu Utrenia sărbătorilor (Canoanele, Laudele, doxologia) sunt citite. Dar ceea ce o deosebește în primul rând de Utrenia sărbătorilor este lipsa citirii Evangheliei, citire care alcătuiește, precum am văzut, una din părțile esențiale ale slujbei sărbătorilor.

a) În perioada *Octoihului* și de la *Înălțarea Domnului* până la începutul acestei perioade, începutul slujbei se face absolut la fel ca la Utrenia sărbătorilor, până la catisme; acestea se citesc fără ectenii între ele. După sedelne, se citește îndată *Psalmul L* (de la Paști până la Înălțarea Domnului după sedelne se citește și „Învierea lui Hristos văzând...”, o dată, și apoi *Psalmul L*). După *Psalmul L*, îndată se începe citirea Canoanelor, cu regula știută; la Cântarea a noua se cadește ca de obicei și se cântă „Ceea ce ești mai cinstită...”, cu stihurile (Mărimurile) din *Ceaslov* sau *Catavasier*. Apoi ectenia mică și svetilnele, fără „Sfânt este Domnul Dumnezeu nostru”¹⁹. Dacă slujba zilei respective are stihuri la laude, se cântă numai primele două stihuri de la Laude („Toată suflarea să laude pe Domnul...” și „Lăudați pe El toți îngerii Lui...” pe glasul stihurilor, apoi citim Laudele după *Ceaslov* (*Psalmii* CXLVIII, CXLIX și CL) până la stihul cu care se leagă prima stihiră a Laudelor și se cântă stihurile, cu Slava lor (dacă există). Dar dacă slujba zilei nu are stihuri la Laude, atunci citim Laudele în întregime, după *Ceaslov*.

Apoi preotul: „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat nouă lumina!”. Ușile împărătești se deschid acum numai dacă după Utrenie urmează îndată Liturghia; dacă urmează Ceașurile (la mănăstiri) ușile rămân închise și se vor deschide numai pentru otpust, în cazul când preotul este deja îmbrăcat pentru Liturghie. La strană se citește *doxologia mică*, după *Ceaslov* (unită cu rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”). Apoi preotul rostește ectenia „Să plinim rugăciunea noastră cea de dimineață, Domnului”; după ecfonis: „Pace tuturor!” și „Capetele noastre...” și rugăciunea plecării capetelor (în taină), cu ecfonismul ei („Că Ție se cuvine a ne milui...”).

După aceasta, se cântă la strană *Stihoavna Laudelor* (specifică Utreniei zilelor de rând), apoi „Bine este a ne mărturisi Domnului..., Sfinte Dumnezeule...” și celelalte rugăciuni începătoare, după *Ceaslov*. După „Tatăl nostru...” se cântă troparul sfântului zilei, „Slavă... Și acum...”, troparul Născătoarei de Dumnezeu (Bogorodișna) al zilei săptămânale respective, pe glasul troparului sfântului.

Apoi preotul rostește *ectenia întreită* („Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...”) și îndată face *otpustul*, ori se citește *Ceasul I* și apoi se face otpustul deplin al Utreniei. Dacă preotul și-a pus numai epitrahilul, atât ectenia întreită, cât și otpustul le zice din fața ușilor împărătești închise. Dacă însă a îmbrăcat toate veșmintele pentru Liturghie, ecteniile le zice din altar, iar pentru otpust deschide ușile împărătești.

b) În *Postul Mare*, la Utrenia zilelor de rând (de luni până vineri inclusiv), în loc de „Dumnezeu este Domnul...” și troparele obișnuite, se cântă „Aliluia” (de trei ori), pe glasul de rând al *Octoihului* (cu stihurile din *Ceaslov*) și Cântărite *Treimice ale glasului de rând* (câte trei la fiecare glas) din *Ceaslov*, ori din *Triod* (unde sunt așezate la sfârșitul cărții). La svetilne se cântă (se citesc) *svetilnele speciale ale Postului*, după glasul de rând, pe care le găsim în *Ceaslov* (câte una pentru fiecare glas), repetând fiecare svetilnă de trei ori. La Canoane (ale *Triodului* și ale *Mineiului*) se adaugă așa-numitele *Cântări ale lui Moise*, care sunt de fapt cântări biblice, luate din diferite cărți ale *Vechiului și Noului Testament*; textul lor îl aflăm în *Psaltire*, iar regula citirii lor o aflăm atât în *Triod* (la Utrenia de luni din prima săptămână a Postului), cât și în *Psaltire* (imediat înainte de *Cântările lui Moise*). La „Bine este a ne mărturisi Domnului..., Sfinte Dumnezeule...”, și celelalte rugăciuni

¹⁹ Întâi cea de la *Octoih*, apoi: „Slavă...”, a sfântului de la *Minei*, dacă există, „Și acum...” a Născătoarei de Dumnezeu din *Minei*. Sâmbăta se pune întâi a sfântului din *Minei*, apoi „Slavă...”, cea de la *Octoih*, și a Născătoarei tot de acolo (*Tipicul mare*, cap. 18, fața 32 și Ic. D. Lungulescu, *op. cit.*, p. 20).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

introdutive, după ecfonisul rugăciunii „Tatăl nostru”, în loc de troparele zilei, se zice troparul special al Postului, din *Ceaslov* sau din *Triod* („În biserica slavei Tale stând...”), apoi „Doamne, miluiește!” de 40 de ori, „Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită... Întru numele Domnului...”, iar preotul zice ecfonisul: „Cel ce este binecuvântat...”. La strănă se citește rugăciunea „Împărate ceresc, pe conducătorii noștri întărește-i...”, preotul rostește rugăciunea Sfântului Eftrem Sirul („Doamne și Stăpânul vieții mele...”) cu stihurile și metaniile rânduite și apoi se citește Ceasul I.

6. Utrenii cu rânduială deosebită din cursul anului bisericesc

Câteva dintre Utreniile unor zile liturgice mai importante din cursul anului bisericesc în care comemorăm evenimente sau persoane importante din istoria sfântă a mântuirii au o rânduială deosebită de cea a zilelor de rând și de cea a sărbătorilor, ele cuprinzând unele rugăciuni, cântări ori rituri și ceremonii care nu se săvârșesc decât o singură dată pe an. Cele mai importante dintre acestea sunt Utreniile unor mari sărbători care au păstrat până acum, chiar la bisericile de enorie, forma veche de Priveghere, adică de slujbă oficiată în timpul nopții. Ele se oficiază și astăzi, de regulă, seara sau în prima parte a nopții dinaintea sărbătorii respective și poartă în general denumirea de denii (de la slavonescul *udenie* = priveghere sau slujbă nocturnă). Una singură se face în a doua parte a nopții (spre ziuă), și anume Utrenia duminicii Sfințelor Paști (Utrenia Învierii). Deosebirea dintre Priveghere și Denie este că, pe când Privegherea înseamnă, precum am văzut, o slujbă complexă, formată din combinarea a trei servicii divine deosebite (Vecernia mare, Litia și Utrenia, săvârșite în continuare, una după alta), prin denie înțelegem de obicei slujba Utreniei, săvârșită în ajunul zilei respective, dar singură, independent de Vecernie sau de Litie. Slujbele deniilor sunt specifice Postului Mare.

a) *Cele dintâi denii*, în ordinea anului bisericesc, sunt cele de *miercuri și vineri seara din săptămâna a cincea a Postului Mare*. Ele sunt de fapt slujba Utreniei de joia dimineată și – respectiv – sâmbătă dimineată din această săptămână, săvârșită în seara precedentă. În general, rânduială lor o urmează pe aceea a zilelor de rând din Păresimi, dar cea dintâi se caracterizează prin aceea că, în locul canoanelor obișnuite, se citește în întregime *Canonul cel Mare (Canonul de pocăință)* al Sfântului Andrei Criteanul, iar cea de-a doua, prin aceea că slujba are în plus *Acatistul Bunei-Vestiri (Acatistul Maicii Domnului)*, compus din 24 de icoase și condace, care alternează cu citirea catismelor de rând și cu primele șase ode din canoanele zilei.

Rânduială pe larg a ambelor denii o găsim în *Triod*, la zilele respective.

b) Tot sub formă de denie se săvârșesc și *Utreniile zilelor din toată Săptămâna Sfințelor Patimi*, începând cu cea din seara Duminicii Floriilor, care este de fapt Utrenia de luni, și terminând cu cea din seara Vinerii Sfințelor Patimi sau Utrenia Sâmbetei celei Mari.

Deniile din Săptămâna Sfințelor Patimi se oficiază de fapt după rânduială Utreniei zilelor de rând din Păresimi, cu deosebirea că au Evanghelie. De aceea, preotul îmbracă și felonul, fie după sedcalna de la ultima catismă, fie îndată după troparul de la „Aliluia”, iar la timpul convenit se deschid ușile împărătești, pentru ca preotul să citească Sfânta Evanghelie din fața ușilor.

Între aceste denii, o grupă aparte o alcătuiesc cele *din Joia și Vinerea Sfințelor Patimi*, numite în popor, prin părțile Munteniei, *denia mică* și *denia mare*, care au o rânduială mai dezvoltată, cuprinzând în plus rituri și cântări în legătură cu patimile Domnului.

Astfel, cuprinsul principal al *deniei de Joi seara* (Utrenia Vinerii Sfințelor Patimi, numită în *Triod* „Slujba Înfricoșătoarelor Patimi...”), îl alcătuiesc cele 12 *Evanghelii* care

se citesc în tot cursul slujbei (Sfânta Evanghelie stând pe analogul așezat în fața ușilor împărătești). Pe lângă acestea, avem în plus cele 15 *antifoane* speciale ale zilei, care descriu patimile Domnului și se cântă, alternând cu Sedelnele, printre primele 6 Evanghelii, precum și *scoaterea Sfintei Cruci* în mijlocul bisericii (după a cincea Evanghelie), care amintește și simbolizează purtarea Crucii de către Mântuitorul, de la locul judecății la Golgota, înainte de răstignire²⁰. După a șasea Evanghelie se adaugă *Fericirile* cu stihirile lor (în număr de nouă), iar după ele (înainte de a șaptea Evanghelie), se cântă *prochimeul special* al zilei („Împărțit-au hainele Mele loruși și pentru cămașa Mea au aruncat sorti”). *Canonul* (facerea lui Cosma Studitul), care se adaugă după Evanghelia a opta, are forma unui tripsniț sau a unei triode, neavând decât cântările a cincea, a opta și a noua; între cântările a cincea și a opta se adaugă condac, icos și sinaxar, iar după cântarea a noua urmează ectenia mică, svetilna zilei („Întru o zi ai învrednicit, Doamne, pe călharul de rai...”, apoi a noua Evanghelie, Laudele, a zecea Evanghelie, slavoslovla mică (citită), ectenia cererilor („Să plinim rugăciunea noastră cea de dimineață...”), Evanghelia a 11-a și apoi Stihoavna, urmată de ultima Evanghelie (a 12-a).

*Denia de Vineri seara (Utrenia Sâmbetei celei Mari)*²¹ este de fapt slujba înmormântării Domnului nostru Iisus Hristos și de aceea are un caracter profund funebru, rânduiala ei cuprinzând următoarele părți specifice:

Tablou comparativ cu rânduiala Utreniei de diferite categorii

	Utrenia duminicilor	Utrenia praznicelor și sfinților	Utrenia zilelor de rând
Preotul	(îmbrăcat în epitrahil cu cădelnița, din fața Sfintei Mese), „Binecuvântat este Dumnezeuul nostru...” și face cădere mare (în toată biserica)	La fel ca la Utrenia duminicilor	La fel ca la Utrenia duminicilor
Cânt.	„Amin. Veniți să ne închinăm...” și Psalmii 19 și 20. Rugăciunile introductive („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte) Troparele Crucii („Măntuiește, Dumnezeule, poporul Tău...” și celelalte)	La fel ca la Utrenia duminicilor	La fel ca la Utrenia duminicilor
Preotul	(din altar) Ectenia „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...” „Slavă Sfintei... Treimi”	La fel ca la Utrenia duminicilor	La fel ca la Utrenia duminicilor
Cânt.	Citirea celor șase Psalmi	Citirea celor șase Psalmi	Citirea celor șase Psalmi

²⁰ Practica scoaterii Sfintei Cruci în mijlocul bisericii în acest moment al slujbei este specific românească; ea nu este menționată nici în rânduială slujbei din *Triod* și nici în *Tipicul cel Mare*, ci e amintită numai în *Tipicul bisericesc*, într-o notă subsidiară, unde se descrie mai pe larg cum se procedează (vezi, de ex., ed. Cernica, 1925, p. 256, nota 1). Acest ceremonial se constată numai la unii ortodocși din Orient, ca de pildă la sirienii melchiți ortodocși și uniți (vezi stud. nostru *Unitate și varietate în cultul liturgic al Bisericilor ortodoxe autocefale*, în rev. S.T. an. 1955, nr. 7-8, p. 438). – În bisericile rusești, toate cele 12 Evanghelii de la Denia din Joia Sfințelor Patimi se citesc ori din altar – și atunci nu se scoate Sfânta Cruce –, ori în mijlocul bisericii, în fața Sfintei Cruci, care este așezată acolo din timp, fără un ceremonial deosebit (Cf. S.V. Bulgakov, *Îndrumător pentru cler*, ed. II, Harkov, 1900, p. 545).

²¹ În unele biserici din Banat, denia aceasta nu se oficiază vineri seara, cum se face peste tot, ci sâmbătă dimineața (Vezi articolul nostru *Câteva lămuriri în legătură cu vremea săvârșirii Utreniei Sâmbetei celei Mari; Sâmbătă dimineața, ori Vineri seara?*, în rev. „Mitrop. Banatului” (Timișoara), an 1956, nr. 4-6, pp. 46-60).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Preotul	Citirea celor 12 rugăciuni ale dimineții	Citirea celor 12 rugăciuni ale dimineții	Citirea celor 12 rugăciuni ale dimineții
Preotul	(din fața ușilor împărătești) Ectenia mare	La fel ca la Utrenia duminicilor	La fel ca la Utrenia duminicilor
Cânt.	„Dumnezeu este Domnul...” și troparele rânduite	„Dumnezeu este Domnul...” și troparele rânduite	„Dumnezeu este Domnul...” și troparul Sfântului zilei (în Postul Mare: „Aliluia...” și Cântările treimice)
Cânt.	Catisme de rând și Sedelnele Învierii, din <i>Octoih</i> , cu ectenii mici între ele Binecuvântările Învierii („Bine ești cuvântat, Doamne..., Soborul îngeresc...”)	Catisme de rând și primele două rânduri de Sedelne ale sărbătorii, cu ectenii mici între ele Polieleul și Mărimurile Sfântului (Praznicului) din <i>Catavasii</i> sau <i>Psaltire</i>	Catisme de rând și Sedelnele (citite), fără ectenii mici între ele
Preotul	face cădere mare	(Preotul face cădere mare)	
Preotul	(din altar) Ectenie mică	La fel ca la Utrenia duminicilor	
Cânt.	Ipacoi al Învierii, glasul de rând, din <i>Octoih</i> Antifoanele Învierii, glasul de rând, din <i>Octoih</i> Prochimenul glasului de rând, din <i>Octoih</i>	Al treilea rând de Sedelne ale sărbătorii Antifonul I al glas. IV („Din tinerețile mele...”) Prochimenul sărbătorii din <i>Minei</i> (ori din <i>Triod</i> sau <i>Pentecostar</i>)	
Preotul	(din latura de nord a Sf. Mese) Evanghelia Învierii, cea de rând din cele 11	Evanghelia sărbătorii din (fața ușilor împărătești)	
Cânt.	(sau preotul) „Învierea lui Hristos văzând...”		(numai între Paști și Înălțare) „Învierea lui Hristos văzând...”
Preotul	Scoaterea Sf. Evanghelii în naos, pentru sărutare	Preotul pune Sf. Evanghelie la loc, pe Sf. Masă	
Cânt.	Psalmul 50 („Miluiește-mă, Dumnezeu...”) „Mărire..., Pentru rugăciunile...” și celelalte (în duminicile Triodului: „Ușile pocăinței...” și celelalte	Psalmul 50 („Miluiește-mă, Dumnezeu...”) „Mărire..., Pentru rugăciunile...” și celelalte	Psalmul 50 („Miluiește-mă, Dumnezeu...”)
Preotul	Rugăciunea „Mântuiește, Dumnezeu, poporul Tău...”, ori numai ecfonisul „Cu mila și cu îndurările...”	La fel ca la Utrenia duminicilor	
Cânt.	Canoanele și Catavasiile de rând, cu ectenie mică după cânt. III și VI	Canoanele și Catavasiile, cu ectenie mică după cânt. III și VI	Canoanele de la <i>Minei</i> și <i>Octoih</i> (citite)
Preotul	(cu cădelnița, din fața Sf. Mese) „Pe Născătoarea de Dumnezeu și Maica Luminii...” și face cădere mare	La fel ca la Utrenia duminicilor	La fel ca la Utrenia duminicilor
Cânt.	„Mărește, suflete al meu, pe Domnul...” și „Ceea ce ești mai cinstită...”, încheind cu Irmosul cântării a IX-a a Catavasiilor	La sfinți: la fel ca duminica La praznice: stihirile și stihurile cânt. a IX-a a Canonului	La fel ca la Utrenia duminicilor Irmosul cânt. a IX-a a Canonului de la <i>Minei</i> și „Cuvine-se cu adevărat...” amândouă stranele
Preotul	Ectenie mică	Ectenie mică	Ectenie mică
Cânt.	„Sfânt este Domnul Dumnezeu-ul nostru” și Svetilna de rând a Învierii Laudele („Toată suflarea să laude pe Domnul...” cu stihurile și	Svetilna (Luminândă sărbătorii)	Svetilna Sf. de la <i>Minei</i> ori a zilei săpt. din <i>Ceaslov</i>
		Laudele („Toată suflarea să laude pe Domnul...” cu stihurile și stihii-	Laudele citite din <i>Ceaslov</i> (Ps. 148-150), iar dacă la <i>Minei</i> sunt

LITURGICA SPECIALĂ

Preotul	stihurile glasului de rând, din <i>Octoih</i> ; la „Slavă...” voscreasna (stihira Evangheliei) cea de rând (din fața ușilor împărătești deschise și închinându-se spre icoana Mântuitorului): „Slavă Ție, Celui ce ne-ai Arătat lumina!”	rile sărbătorii, din <i>Minei</i> ; la „Slavă..., Și acum...”, stihurile sărbătorii La fel ca la Utrenia duminicilor	stihiri la Laude, acestea se cântă „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat lumina!” (ușile împărătești rămân închise)
Cânt.	Doxologia mare (cântată)	Doxologia mare	Doxologia mică (citită după <i>Ceaslov</i> , cu rugăciunea „Învrednicește-ne, Doamne...”)
Preotul			Ectenia cererilor („Să plinim rugăciunea noastră cea de dimineată...”)
Cânt.			Stihovna Laudelor (din <i>Minei</i> ori din <i>Octoih</i>) „Bine este a ne marturisi Domnului”
Cânt.	Troparul de rând al Învierii (unul din cele două)	Troparul sărbătorii, din <i>Minei</i>	
Preotul	Ectenie întreită „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeu...” Ectenia cererilor: „Să plinim rugăciunea noastră cea de dimineată...” „Pace tuturor! Capetele noastre...” și rugăciunea plecării capetelor (în taină), cu ecfonisul „Că al Tău este a ne milui...” Otpustul (apolisul)	Ectenie întreită „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeu...” Ectenia cererilor: „Să plinim rugăciunea noastră cea de dimineată...” La fel ca la Utrenia duminicilor Otpustul (apolisul)	

OBSERVAȚIE: Partea finală a Utreniei duminicilor și a celorlalte sărbători, ca și cea a Utreniei de laude, se suprimă în unele biserici de enorie, după tropare începând îndată Liturghia.

Cele trei stări ale *Prohodului* sau cântarea de jale p Domnului, care se cântă de către preot și credincioși, în mijlocul bisericii încă din timpul Vecerniei (vezi la *Ve* ca simbol al trupului mort al Domnului. În tot timpul rămâne în fața Sfântului Epitaf. Între stările Prohodul cădește Sfântul Epitaf.

Îndată după Prohod se cântă *Binecuvântările Învierii* ne...”, „Soborul îngeresc...”), ca la Utrenia duminicilor, după jalea pentru moartea și îngroparea Celui răstignit, a Prohodului, să ni se insuflă speranța și încrederea în ap

Tot în rânduială Utreniei duminicii (Paștilor) se p Domnul Dumnezeu nostru...”, care se cântă înainte de L doxologia mare, după Laude.

Pe lângă cântarea Prohodului, al doilea rit principal și constituie procesiunea impresionantă a *înconjurării biserii* cu Sfântul Epitaf, care are loc după doxologie și simbol mormântarea trupului mort al Domnului, amintind te

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

facea odinioară în această seară, la Ierusalim, de la Golgota la Sfântul Mormânt. Rânduiala acestei procesiuni este descrisă amănunțit în *Liturghier*, la capitolul „Învățătura pentru scoaterea Sfântului Aer (Epitaf)”.

În al treilea rând, specifice sunt, de asemenea, *acestei denii cele trei lecturi biblice de la sfârșitul slujbei* (o paremie, un apostol și o evanghelie), care se citesc după readucerea Sfântului Epitaf în biserică și așezarea lui pe Sfânta Masă, unde va rămâne până la Înălțarea Domnului. Aceste lecturi constituie un indiciu de adâncă vechime a slujbei Prohodului. Este unul dintre puținele cazuri din tot cursul anului bisericesc când se găsesc toate cele trei genuri de lecturi biblice (paremie, apostol, evanghelie), înșiruite una după alta, în cadrul aceleiași slujbe (numai la Vecernia aceleiași zile și la serviciul Agheasmei mari se mai găsesc toate aceste trei lecturi).

Precum se vede, rânduiala Utreniei Sâmbetei celei Mari a fost asimilată cu cea a Utreniei duminicilor, ceea ce se constată încă în tipicurile din secolele XI-XII²². Îndeo-sebi prin cântarea duioasă a Prohodului și prin ritualul solemn al înconjurării bisericii cu Sfântul Epitaf, denia din Vinerea Sfințelor Patimi constituie una dintre cele mai impresionante slujbe ale cultului divin public ortodox, fiind socotită de către unii teologi, pe drept cuvânt, ca „punctul culminant al creației liturgice ortodoxe”²³.

c) O rânduială cu totul aparte are *Utrenia Învierii (Utrenia Duminicii Sfințelor Paști)*, cunoscută cu denumirea, mai curentă, de *Slujba Învierii*. Ea este de fapt tot o *priveghere* sau *denie*, cu deosebirea că se face în a doua parte a nopții, începând de obicei la orele 12 noaptea. Structura ei se deosebește însă mult de a Utreniei obișnuite a sărbătorilor precum și de a deniilor din timpul Postului Mare²⁴. Astfel, începutul ei se face, în chip neobișnuit, prin ritul aprinderii luminilor de către credincioși de la preot, la chemarea acestuia: „Veniți de luați lumină!”, continuându-se apoi prin *ieșirea procesională a clerului, a cântăreților și a credincioșilor din biserică, cu cântarea „Învierea Ta, Hristoase Mântuitorule...”* și prin *citirea Evangheliei Învierii* (Mt. XXVIII, 1-15), înainte de binecuvântarea de început, ca un fel de trâmbițare a veștii minunate a învierii Domnului în toată lumea. Preotul care citește Evanghelia le închipuie acum pe femeile mironosițe care, după ce văzuseră mormântul gol, au alergat, pline de bucurie, să spună ucenicilor că Domnul a înviat.

Ca la orice priveghere, toată partea de la început a Utreniei se omite, așa că, îndată după citirea Evangheliei, binecuvântarea de început se dă afară din biserică, cu „Slavă Sfintei... Treimi...”²⁵, după care se cântă „*Hristos a înviat...*” de trei ori. Preotul rostește apoi *stihurile Paștilor* („Înviind Dumnezeu, se risipesc vrăjmașii Lui...” și celelalte), înconjurând masa pe care se află așezate Sfânta Evanghelie, Sfânta Cruce, icoana Învierii și sfeșnice cu lumini și cădind succesiv în fața fiecărei laturi a mesei. După fiecare stih rostit de preot, cântăreții (credincioșii sau corul) cântă „*Hristos a înviat*”. Urmează apoi îndată *ectenia mare*, după care slujitorii și credincioșii se reîntorc în biserică²⁵, începându-se *cântarea Canonului Învierii*, alcătuit de Sfântul Ioan Damaschinul („Ziua

²² Cf. Pr. M. Apostol, *Epitaful liturgic și întrebuințarea lui în cultul ortodox*, în rev. „Glasul Bisericii”, an. 1961, nr. 1-2, p. 115. – Vezi și S. Corbin, *La deposition liturgique du Christ au Vendredi Saint. Sa place dans l'histoire des rites et du théâtre religieux*, Lisabona, 1960 („Coll. Portugaise”).

²³ S. Boulgakoff, *L'Orthodoxie*, Paris, 1932, p. 183.

²⁴ Despre evoluția ritualului special al Privegherii pascale vezi mai pe larg: Gabriel Bertonière, *The Historical development of the Easter Vigil and related services in the Greek Church*, Roma, 1972 („Orientalia Christiana Analecta”, 193).

²⁵ Reintrarea clerului și a credincioșilor, din întunericul de afară în biserică luminată, simbolizează lumina Învierii, care a strălucit la mormânt (H.J. Schulz, *Kultsymbolik der byzantinischen Kirche*, în vol. colectiv *Symbolik des orthodoxen und orientalischen Christentums*, Stuttgart, 1962, p. 46.).

Învierii, popoare, să ne veselim...”), care se cântă în întregime (repetându-se, la nevoie, stihirile) și care alcătuiește partea principală a slujbei. La fiecare peasnă (cântare), *preotul cădește toată biserica*, purtând în mâna stângă Sfânta Cruce și o lumânare (făclie) aprinsă, iar după fiecare peasnă rostește *ectenیا mică*.

Se suprimă deci partea de la început a Utreniei, dintre „Slavă Sfintei... Treimi...” și ectenia mare (adică citirea celor șase psalmi și a celor 12 rugăciuni ale dimineții), precum și toată partea Utreniei sărbătorilor dintre ectenia mare și canoane sau catavasii, adică: catismele sau sedelnele, Bindecuvântările Învierii (care s-au cântat, prin anticipare, la slujba Prohodului, în noaptea precedentă), antifoanele, prochimenu și Evanghelia (care s-a citit înainte de binecuvântarea pentru începutul slujbei).

După *Canonul Învierii* urmează, ca de obicei, *Luminânda Învierii* („Cu trupul adormind ca un muritor...”), fără „Sfânt este Domnul Dumnezeuul nostru...” (care s-a cântat la Utrenia Prohodului), apoi *Laudele* cu stihirile Învierii, „Slavă..., Și acum... Ziua Învierii și să ne luminăm cu prăznuirea...”, *ectenیا întreită* și *ectenیا cererilor* de dimineață, omițându-se, deci, doxologia (care s-a cântat și ea, prin anticipație, la slujba Prohodului) și apoi *otpusul special al Paștilor*²⁶.

d) Aceeași rânduială o are slujba *Utreniei în toate zilele Săptămânii Sfințelor Paști* (Săptămâna Luminată), cu deosebirea că începutul slujbei nu se mai face afară din biserică, ci, ca de obicei, în biserică, cu „Slavă Sfintei... Treimi...”, după care se cântă „Hristos a înviat”, de trei ori, apoi stihurile Paștilor, ca și în noaptea Învierii, ectenia mare și îndată canonul, apoi Svetilna și Laudele, fără doxologie (a se vedea mai pe larg în *Penticostar*, ediția 1973, revizuită de autorul acestui curs).

e) *De la Duminica Tomii până la Înălțarea Domnului*, începutul Utreniei se face, atât la sărbători, cât și în zilele de rând, tot cu „Slavă Sfintei... Treimi..., Hristos a înviat...” (de trei ori) și îndată, citirea celor șase psalmi, în timp ce preotul face obișnuita cădere mare de la începutul slujbei²⁷. Apoi ectenia mare și rânduiala obișnuită a Utreniei, cu deosebirea că „Învieria lui Hristos văzând...” se cântă (sau se citește) și în zilele de rând, o singură dată (după sedelne), iar în duminicile din acest interval de timp se cântă de trei ori (după citirea Evangheliei).

f) La Utreniile cu rânduială deosebită, descrise până aici, putem adăuga și *Utrenia sărbătorilor Sfintei Cruci* (1 august, 14 septembrie sau Înălțarea Crucii și Duminica a treia din Postul Paștilor sau Duminica Crucii), la care se adaugă, față de Utrenia celorlalte sărbători, *ritualul solemn al scoaterii și închinării (cinstirii) Sfintei Cruci* în naos, între doxologie și ecteniile finale (vezi rânduială pe larg la locurile respective din *Triod*, *Mineiele* pe august și septembrie și din *Liturghier*, la cap. *Ecteniile la scoaterea Cinstitei Cruci la 14 septembrie*).

²⁶ Despre particularitățile rânduielii slujbei din noaptea Sfințelor Paști în Biserica rusă, vezi descrierea din *Pravoslavniĭ Terkovnii Kalendar* (Calendar bisericesc ortodox), Moscova, 1970, pp. 62-69.

²⁷ Vezi *Penticostarul* la rânduiala Utreniei de luni a doua săptămână după Paști (ed. București, 1973, p. 78).

B. ISTORIE ȘI EXPLICARE

1. Originea Utreniei. Evoluția slujbei până la rânduiala actuală

Ca și Vecernia, Utrenia își are originea și modelul în rugăciunea de dimineată din cultul iudaic, de la templu și sinagogi, prescrisă în Legea Veche și numită „șema” (vezi, de ex., Ieș. XXIX, 38-42; Num. XXVIII, 2-8; I Paral. XVI, 40; II Paral. XIII, 11 ș.a.). Mântuitorul însuși a practicat-o (vezi Mc. I, 35 și Lc. VI, 12).

Dar în cultul Bisericii primare, Utrenia a fost de la început încadrată în serviciul divin de toată noaptea (Priveghere), care, precum am văzut, s-a scindat mai târziu în cele trei slujbe deosebite ale serviciului divin zilnic: Vecernia, Miezonoptica și Utrenia, aceasta din urmă fiind ultima parte a serviciului divin nocturn de odinioară.

Mărturii despre o rugăciune publică de dimineată a creștinilor avem întâi în cunoscuta epistolă a lui Pliniu cel Tânăr către împăratul Traian, de la începutul secolului al II-lea; apoi, la Tertulian, care ne dă și cea dintâi descriere sumară a rugăciunii de dimineată, precum și explicarea ei (*De oratione*, 23-25), la Clement Alexandrinul (*Pedagogul* II, 10), la Origen (*Despre rugăciune*, XII, 2), în așa-numita *Rânduială bisericească egipteană*, care este de fapt *Tradiția apostolică a lui Ipolit*²⁸, la Sfântul Vasile cel Mare (*Regulile monahale mari*, XXXVII), Canoanele 25 și 26 atribuite lui Ipolit Romanul ș.a.

Cea mai veche descriere completă a rânduielii Utreniei din Biserica veche o aflăm în *Așezămintele (Constituțiile) apostolice*²⁹, scrise pe la sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul secolului al V-lea, care are probabil în vedere uzul de atunci din părțile Antiohiei.

Cam în aceeași vreme (circa 385), pelerina apuseană la locurile sfinte, *Aetheria (Silvia)*, descrie cu aproximație rânduiala serviciului divin din a doua parte a nopții, așa cum se desfășura el la Ierusalim, serviciu care se compunea din două părți. Prima parte, alcătuită din psalmi, imne, antifoane și rugăciuni, se oficia după miezul nopții, înainte de cântatul cocoșilor (*ante pullorum cantum*). La ea luau parte ascetii, fecioarele și credincioșii mai zeloși, conduși de câțiva clerici (preoți și diaconi). A doua parte, la care, duminică, asista și episcopul însuși, începea cu cântarea imnelor dimineții („incipiunt *matutinos hymnos* dicere”). Episcopul însuși citea pericopa evanghelică de duminică, în care se vorbea despre învierea Domnului. Rugăciunile continuau apoi până la ziuă (*usque in luce*)³⁰.

Așadar, în rânduiala Utreniei din acea vreme (a doua jumătate a secolului al IV-lea) intrau două servicii, distincte la început: oficiul propriu-zis al Privegherii (*Vigiliae, Nocturnae*), care se oficia dinspre ziuă, și Laudele dimineții (*Laudes Matutinae*), care, după informațiile Aetheriei și ale lui Cassian (vezi mai departe), se cântau la Ierusalim în continuarea serviciului de noapte ca o încheiere a lui. În rânduiala Răsăritului, aceste două servicii s-au contopit de fapt într-o singură slujbă, cea a Utreniei de azi. În rânduiala

²⁸ Cap. 35, 39 și 41, la B. Botte, *La Tradition Apostolique de Saint Hippolyte*, Münster Westf., 1963, pp. 83, 87, 89.

²⁹ Cartea VIII, cap. 34, 38-39 (vezi trad. rom. de Econ. C.N. Nițu, în *SPA*, II, pp. 260-261).

³⁰ Vezi *Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sanda*, cap. 24 (în ediția H. Pétré, pp. 188-189). Comp. și Can. 21 din cele atribuite lui Ipolit (cit. la H. Leclercq, *Laudes*, în *D.A.C.L.*, t. VIII, col. 1892): „În fiecare zi, la cântarea cocoșului (*gallicinium* = cu 2-3 ore înainte de zori), preoții, ipodiaconii și lectorii și tot poporul să se adune și să se îndeletnicească cu rugăciunea, cântarea psalmilor, citirea Scripturilor și cu rugăciuni...”.

Apusului, ele au rămas însă mai departe două servicii independente unul de altul, cum le aflăm până azi în ritul roman: *Nocturnum* sau *Matutinum* (*Nocturne*, *Matutines*), care corespund primei părți din Utrenia ortodoxă, până la canoane; și *Laudes* (Aïvoi), care corespund părții a doua din Utrenia ritului bizantin (de la canoane înainte).

Săvârșirea Utreniei în timpul nopții a rămas numai în practica mănăstirească sub forma Privegherii din ajunul praznicelor împărătești, al duminicilor și al sărbătorilor sfinților mai importanți, precum și sub forma *deniilor* din timpul Postului Mare (vezi cap. anterior). Atât Privegherea, cât și Denia au fost atrase însă de Vecernie, făcându-se seara ori în prima parte a nopții, iar nu în a doua parte a nopții, ca odinioară. Excepție face (precum am văzut în cap. anterior) numai Utrenia Sfințelor Paști (și, pe alocuri, cea a Nașterii Domnului), care se săvârșește exact ca odinioară, în a doua parte a nopții, spre dimineată.

Informații despre serviciul divin de dimineată în părțile Egiptului, în secolul al V-lea, ne dă Sfântul Ioan Cassian³¹, iar în prima jumătate a secolului al VI-lea Sfântul Benedict de Nursia (†530) descrie, și el, în *Regula* sa pentru monahii apuseni, rânduiala Utreniei duminicilor și a zilelor de rând din mănăstirile Apusului³².

În rânduielile enumerate până acum întâlnim deja elemente care fac parte din fondul comun al oficiului Utreniei în toate riturile liturgice creștine: Psalmul LXII și Psalmii Laudelor CXLVIII-CL, moșteniți din cultul iudaic, Psalmul L, unele din cântările biblice care vor forma mai târziu izvorul de inspirație al cântărilor respective din cadrul canoanelor innografice, diferite grupe de psalmi (cântați sau citați) și rugăciunea *Tatăl nostru*. La acestea se vor adăuga în Răsărit, începând din secolele al V-lea și al VI-lea, noile cântări ale poeziei innografice sub diferitele ei forme și numiri (tropare sau stihiri, sedelne, condace și canoane) care vor îmbogăți treptat cuprinsul Utreniei, încât aceasta va deveni cea mai dezvoltată slujbă a serviciului divin zilnic, nu numai în ritul bizantin, ci în toate riturile liturgice răsăritene.

2. Scopul Utreniei și simbolismul ei, în general

Utrenia este serviciul divin în care obștea credincioșilor (Biserica) îndreaptă, îndată după scularea din somn, primele ei gânduri către Dumnezeu, aducându-I mulțumire pentru odihna ca pace din noaptea trecută și cerându-I ajutorul pentru trăirea creștinească a zilei care începe, și care este asemenea cu lumina care alungă întunericul necunoștinței și al păcatului³³. Ea este ca o „jertfă de mulțumire Celui ce aduce lumina și Celui ce a risipit întunericul înșelăciunii și ne-a dat lumina dreptei-credințe”³⁴. Rugăciunea de dimineată face ca „cele dintâi mișcări ale sufletului și ale minții să fie închinat lui Dumnezeu, ca să nu ne întoarcem grija spre nici un fel de lucru, până când nu ne vom înălța cu gândul la Dumnezeu, după cum e scris: „Către Tine mă voi ruga, Doamne. Dimineata vei auzi glasul meu: dimineata voi sta înaintea Ta și mă vei vedea” (Ps. V, 3-4)”³⁵.

³¹ *De institute coenobiorum*, cart. II, cap. 2, și cart. III, cap 5-6 (Migne, P.L., t. XLIX, col. 78-79 și 132-136).

³² *Regula*, cap. 12-13, P.L., t. LXVI, col. 443-448 (Comp. și trad. rom. din *Vechile rânduieli ale vieții monahale*, Dobrușa, 1929, pp. 693-694).

³³ Comp. *Const. apost.* cart. VIII, cap. 34 (trad. rom. cit., p. 258): „Dimineata (faceți rugăciuni), mulțumind pentru că Domnul v-a luminat alungând noaptea și aducând ziua”.

³⁴ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 299, P.G., t. CLV, col. 552 A și trad. rom. cit., pp. 196-197.

³⁵ Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile monahale pe larg*, XXXVII, 3, P.G., t. XXXI, col. 1013.

Din punct de vedere istorico-simbolic, rugăciunea de dimineață ne duce cu gândul la patimile îndurate de Mântuitorul de la miezul nopții până la ziua, adică de ducerea Lui de la Ana la Caiafa, de scuipările, lovirile și batjocurile îndurate de El³⁶. Utrenia ne aduce aminte, totodată, de cele două mari evenimente din viața Mântuitorului, înțelese ca tâmplă în ultima parte a nopții (spre ziua), adică nașterea și învierea Lui³⁷.

3. Explicarea rânduiei actuale a Utreniei

Precum am văzut, ca slujbă a dimineții sau a începutului zilei, Utrenia închipuie, în general, începutul sau zorile creștinismului, ivirea luminii sau a revelației dumnezeiești, care a urmat după noaptea întinericului, a păcatului și a Recunoștinței. De aceea, mai mult decât Vecernia, slujba Utreniei constituie o împletire de elemente din *Vechiul și Noul Testament*, reprezentând în general epoca de tranziție de la *Legea Veche* la cea *Nouă*, epocă pe care, precum am văzut, o întrezărim încă de la sfârșitul Vecerniei. Astfel, psalmii profetici, care prorocesc și exprimă presimțirea venirii Mântuitorului, alternează cu cântări ca „Dumnezeu este Domnul...”, care vestesc venirea Mântuitorului în lume, sau cu troparele și stihirile diferitelor grupe de cântări (sedelne, antifoane, Laude etc.), care slăvesc atât lucrarea răscumpărătoare a Mântuitorului, cât și viața faptele și virtuțile sfinților care au contribuit la răspândirea credinței creștine în lume. Dar mai ales vohodul Utreniei duminicilor, adică scoaterea Sfintei Evanghelii în mijlocul bisericii, este actul care, precum vom vedea mai pe larg ceva mai târziu, închipuie și vestește Învierea Domnului. Totuși, punctul de greutate în alcătuirea și cuprinsul rânduiei Utreniei rămâne, mai ales în prima ei parte, tot elementul din *Vechiul Testament*, adică cel care simbolizează și reprezintă epoca anterioară venirii Domnului.

a) *Partea de la început a Utreniei* (până la „Slavă Sfintei... Treimi...”), numită de liturghisti *prolog* sau *proimion*, adică *introducere*, cuprinde rugăciuni pentru autoritatea sau conducerea supremă a statului, concretizată odinioară (în epoca sclavagistă și cea feudală), în persoana împăratului.

Rugăciunea pentru conducătorii statului își are temeiul scripturistic în îndemnul Sfântului Apostol Pavel, din prima sa epistolă către Timotei (cap. II, 1-2): „Vă îndemn deci înainte de toate, să faceți cereri, rugăciuni, mulțumiri, pentru toți oamenii, pentru conducători și pentru toți care sunt în înalte dregătorii, ca să petrecem viața pașnică și liniștită, întru toată cuvioșia și buna-cuviință...”. Una dintre obligațiile religioase elementare ale oricărui creștin, înscrisă în porunca a cincea a Bisericii, este rugăciunea pentru cârmuitorii țării din care facem parte ca cetățeni.

De aceea, toate elementele care alcătuiesc această parte a Utreniei ne amintesc, într-un fel sau altul, despre împărații de odinioară. Astfel, *cei doi psalmi*, care se citesc la început, adică Psalmul XIX („Să te audă Domnul în ziua necazului...”) și Psalmul XX („Doamne, întru puterea Ta se va veseli împăratul...”) se numesc, uneori, și „psalmi împărătești”, pentru că în ei se vorbește, între altele, despre prerogativele, puterea și strălucirea cu care era investit odinioară cel ce reprezenta suveranitatea absolută în stat, despre supunerea pe care i-o datorau cetățenii și despre datoria lor de a se ruga pentru

³⁶ Vezi *Povățuirile din Liturghier* (ed. București. 1956, p. 415): „Săvârșind (preotul) Utrenia, cu umilintă să gândească cum Domnul a fost dus cu defăimări de la Ana la Caiafa...” etc.

³⁷ Vezi Sfântul Ciprian, *De oratione dominica*, XXXV, P.G., t. IV, col. 559 și Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 309, P.G., t. CLV, col. 568 A, și *trad. rom. cit.*, p. 205.

sănătatea și liniștea lui (vezi, de exemplu, versetul ultim al primului psalm: „Doamne, mântuiește pe împăratul și ne auzi pe noi, în orice zi Te vom chema !”).

Același caracter îl au și cele *trei tropare ale Crucii* din partea introductivă a Utreniei, numite uneori „tropare împărătești”, adică: „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...” (troparul Crucii, cf. Psalmul XXVII, 12), „Cel ce Te-ai înălțat pe cruce de bunăvoie...” și „Folositoare, înfricoșată și neînfruntată...”; în acesta din urmă ne rugăm: „Mântuiește pe aceia cărora le-ai poruncit să împărătească și le dă lor biruință din cer...”.

Ectenia întreită scurtă, de la sfârșitul prologului Utreniei, cuprinde de asemenea un alineat special de rugăciune pentru conducătorii statului.

Acest exordiu al Utreniei constituia, la origine, un serviciu religios deosebit de slujba propriu-zisă a Utreniei și analog cu Tedeumul sau Polihroniul de azi (vezi la cap. despre *Ieruryii*). La început, acest serviciu se săvârșea, între Miezonoaptea și Utrenie, numai în mănăstirile care erau ctitorii sau fundații împărătești. Cu timpul, a intrat și în practica celorlalte mănăstiri, apoi s-a extins și în rânduiala bisericilor de enorii, contopindu-se cu Utrenia și rămânând astfel ca un prolog sau o introducere inseparabilă a acestei slujbe.

Precum am văzut (în cap. anterior, la rânduiala Utreniei), în timpul de la Paști la Înălțarea Domnului, prologul Utreniei se suprimă, deoarece Utrenia din acest răstimp a rămas încă de la început scutită de el, predominând rugăciunea și lauda adresată lui Dumnezeu; el se suprimă de asemenea și în restul anului, atunci când Utrenia se face în ajunul sărbătorilor mari, sub forma de Priveghere (vezi în urmă).

b) *În partea următoare a Utreniei*, adică începând de la „Slavă Sfintei... Treimi...” până la Canoane (Catavasii), predomină lecturile sau citirile biblice; începutul acestei părți reprezintă prin excelență epoca Legii Vechi.

Formula „*Slavă Sfintei... Treimi...*”, cu care începe această parte, constituie binecuvântarea pentru începutul propriu-zis al Utreniei (în forma ei originală). Ea are un caracter trinitar destul de vădit; în loc să-L preaslăvim pe Dumnezeu în unitatea esenței (ființei) Sale, ca la începutul Vecerniei, îl preaslăvim pe Dumnezeu Cel în Treime laudat³⁸. Cu Utrenia ne aflăm deci într-o perioadă mai avansată a istoriei mântuirii și a revelației despre ființa și însușirile lui Dumnezeu. Lucrul acesta îl exprimă și formula cu care se începe răspunsul credincioșilor la binecuvântarea dată de preot: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” care precede citirea celor șase psalmi și care nu este altceva decât cântarea îngerilor din noaptea nașterii Domnului (Lc. II, 14). Astfel, de la început, Utrenia ne duce cu gândul înapoi la nașterea Domnului, care s-a întâmplat noaptea, precum am spus deja.

Lecturile din această parte a Utreniei sunt alcătuite din grupul de psalmi pe care îl numim *Erapsalmul* (ὁ ἐξάψαλμος), adică *cei șase psalmi* ai dimineții sau ai Utreniei: III, XXXVII, LXII, LXXXVII, CII și CXLII. Acești psalmi exprimă sentimente și stări sufletești foarte variate: când tânguiera omului Legii Vechi pentru păcatele, deznădejdea și neputința sa (mai ales Ps. LXXXVII), când speranța și încrederea sa în mântuirea făgăduită, care trebuia să vină (vezi, mai ales, Ps. CII). Citirea lor simbolizează vremea de întuneric de după căderea în păcat a primilor oameni; de aceea, în mănăstiri, când Utrenia se face seara în cadrul Privegherii, se sting în acest timp toate luminile din biserică, afară de cea de la analog, lucru care se făcea odinioară în toate bisericile.

³⁸ Comp. Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 309, P.G., t. CLV, col. 565 A și trad. rom. cit., p. 202 (la Simeon, formula de binecuvântare apare adăugată cu atributul „și întru tot puternicei (Treimi)” (καὶ παντοδυνάμου Τριάδι...)).

Cei șase psalmi au fost rânduiți să se citească la slujba dimineții pentru că în textul lor se vorbește și despre scularea noastră din somnul nopții și despre rugăciunea de dimineată: „Eu m-am culcat și am adormit; sculatu-m-am, că Domnul mă va sprijini...” (Ps. III, 5); „Iar eu către Tine, Doamne, am strigat și dimineța rugăciunea mea Te va întâmpina” (Ps. LXXXVII, 14). Îndeosebi *Psalmul LXII* („Dumnezeule, Dumnezeul meu, pe Tine Te caut dis-de-dimineată...”³⁹) este *psalmul dimineții* prin excelență (ἑωθινός sau ὁρθρινός ψαλμός, *matutinus psalmus*); împreună cu Psalmul III, el este moștenit din serviciul sinagogii iudaice, în întrebuințarea cultului creștin. Îl găsim menționat ca făcând parte din rugăciunea de dimineată în *Constituțiile apostolice* (II, 59 și VIII, 38), ca și în alte documente vechi³⁹; el s-a păstrat, de asemenea, în slujba dimineții în toate riturile liturgice creștine.

Cele 12 rugăciuni citite în taină de către preot în timpul celor șase psalmi, *Rugăciunile dimineții* sau *ale Utreniei*, au un conținut variat. Textul, numărul și așezarea acestor rugăciuni în rânduiala Utreniei nu au fost de la început cele de azi. Astfel, în unele manuscrise vechi ele erau ori mai multe (13-14), ori mai puține (1, 3, 6, 9 sau 11) și nu se găseau grupate ca astăzi sau strânse la un loc, în *Liturghier*, ci risipite în cursul întregii slujbe, deoarece ele erau citite concomitent cu ecteniile rostite de către diacon printre psalmii cântați odinioară în chip antifonic, așa că ecfonisele lor alcătuiau o încheiere logică a acestor ectenii. Cu timpul, numărul lor a fost fixat definitiv la 12, după numărul orelor nopții sau al orelor zilei care începe. În *Liturghierele* tipărite au fost strânse și grupate toate la un loc, adică înșirate una după alta la începutul Utreniei, pentru ca, după citirea lor, preotul să rămână liber pentru lucrarea Proskomidiei. Așezarea actuală a acestor rugăciuni în cadrul rânduiei Utreniei din *Liturghiere* datează, după unii, aproximativ din sec. al IX-lea înainte.

Numai ecfonisele acestor rugăciuni au rămas în locurile lor de odinioară din cadrul slujbei, fie pentru a încheia ecteniile în timpul cărora erau rostite rugăciunile respective, fie pentru a marca începutul diferitelor lecturi sau cântări din rolul cântăreților de strane. Legătura acestor ecfonise cu rugăciunile pe care le încheiau odinioară se vede încă lămurit. Astfel, ecfonisul ecteniei de după cântarea a șasea a Catavasiilor („Că Tu ești Împăratul păcii și Mântuitorul sufletelor noastre...”) nu e altceva decât ecfonisul rugăciunii a șasea, pe care preotul o citea, probabil în taină în timpul rostirii acestei ectenii. Din cuprinsul rugăciunii a noua („Strălucește în inimile noastre...”), care e aceeași cu *rugăciunea dinainte de Evanghelie* din rânduiala Liturghiei, se vede că această rugăciune trebuie să se fi citit odinioară înainte de pericopa evanghelică a Utreniei; a zecea rugăciune are caracter penitențial, ea fiind legată probabil de Psalmul L (psalmul pocăinței), iar a unsprezecea și a douăsprezecea au conținut doxologic, fiind amândouă în legătură cu psalmii Laudelor și cu doxologia.

Cât privește cuprinsul acestor rugăciuni, ele exprimă, mai toate, mulțumirea de la sfârșitul nopții și cererea de la începutul zilei, adresate lui Dumnezeu din partea credincioșilor, prin preot, în calitatea lui de interpret al dorințelor și simțămintelor religioase ale comunității. Ideea generală pe care sunt brodate – aceea a luminii naturale ca simbol al celei supranaturale, adică al revelației divine, dată în *Vechiul Testament*

³⁹ Vezi, de ex., *Despre feciorie* (atribuit Sfântului Atanasie cel Mare), cap. 12, 16, 20, P.G., t. XXVIII, col. 265, 272, 276 (fecioarele îl recitau ca rugăciune de dimineată); Sfântul Vasile cel Mare, *Epist. CCVII (Către clericii din Necezareea)*, nr. 3, P.G., t. XXXII, col. 764; Sfântul Ioan Gură de Aur, *Comentar la ps. CXL*, P.G., t. LV, col. 427; Sfântul Ioan Cassian, *op. cit.*, cart. III, cap. 6, P.L., t. XLIX, col. 135-136, și Sfântul Benedict de Nursia, *op. cit.*, cap. 12, P.L., t. LXVI, col. 443-444 (il recitau și monahii din Palestina și cei din Apus).

prin Lege (Thora), iar în *cel Nou* prin Iisus Hristos – este comună cu tema proprie rugăciunilor de dimineață din cultul ebraic, ceea ce constituie și un indiciu despre adâncă vechime a acestor rugăciuni.

Din cuprinsul unora dintre aceste rugăciuni (mai ales a șasea și a opta) se vede că ele se citeau odinioară în timp ce afară era încă noapte și întuneric, deoarece, precum am văzut, începutul Utreniei se făcea în vechime, mai ales în mănăstiri, cu două-trei ceasuri înainte de ziuă. Ultimile șase dintre aceste rugăciuni se citesc afară din altar, în fața ușilor împărătești închise, ca și rugăciunile luminilor de la începutul Vecerniei, preotul înfățișându-l pe omul izgonit din rai. Pentru acest motiv, atât citirea psalmilor Utreniei, cât și a rugăciunilor citite în taină de către preot în timpul lor se suprimă la Utrenia din noaptea Paștilor și din toată Săptămâna Luminată, înlocuindu-se cu cântări care au menirea de a vesti și a sărbători marea minune a Învierii Domnului și de a exprima sentimentele de bucurie ale credincioșilor.

Ectenia mare (ἡ μεγάλη συναπὴ), care urmează după citirea celor șase psalmi, e aceeași de la începutul Vecerniei și al Liturghiei; ea reprezintă rugăciunea comună a credincioșilor, rostită prin glasul preotului ori al diaconului, și constituie tranziția de la lecturile biblice (psalmi) la cântările următoare, care, precum vom vedea, anunță zorile epocii Noului Testament sau prevestirea mântuirii care se apropie.

Cântarea „Dumnezeu este Domnul...”, formată din versetele 26 și 27 ale Psalmului CXVII, se cântă de patru ori, ca o trâmbițare a vestei venirii Domnului în cele patru laturi ale lumii. Spre a se arăta că este vorba de o „arătare” sau manifestare a Domnului, odinioară, în momentul când se începea această cântare, se aprindeau toate luminile (care, precum am spus, fuseseră stinse la începutul citirii celor șase psalmi, ceea ce se face și azi prin unele biserici). „Se aprind acum toate făcliile – explică arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului – pentru cuvântul ce zice: *Slava lui Dumnezeu a strălucit peste ei*, adică peste păstori (Lc. II, 2), și se cântă „Dumnezeu este Domnul...”, pentru că este cu cale a se face noaptea închipuirea nașterii și a arătării Mântuitorului celei după trup, de vreme ce noaptea S-a născut. Pentru că Isaia zice: „Nouă, celor ce ședem întru întuneric și în umbra necunoștinței, lumină mare s-a arătat...”⁴⁰.

Atât „Dumnezeu este Domnul...”, cât și stihurile următoare (care pe alocuri nu se mai citesc deloc) sunt resturi din Psalmul CXVII („Mărturișiți-vă Domnului, că este bun, că în veac este mila Lui...”), care odinioară se cânta în întregime în acest moment al Utreniei, fiind apoi înlocuit treptat de imnele cele noi (tropare), rămânând sub forma celor câteva stihuri izolate (vers. 27, 26, 1, 11, 17, 22 și 23), care exprimă mai pregnant simbolismul momentului respectiv din rânduiala slujbei, adică vestește apropiata venire a Domnului.

Troparele inaugurează șirul cântărilor de inspirație sau origine nouă, pur creștină, în rânduiala Utreniei, fiind primele producții ale poeziei innografice încadrate în această slujbă. De aici înainte, cântările și citirile din *Vechiul Testament* se împletesc în serviciul Utreniei cu cele ale *Noului Testament*. Dintre toate slujbele serviciului divin zilnic, Utrenia este aceea a cărei rânduiala a fost cel mai mult îmbogățită cu producțiile poeziei innografice creștine (bizantine), care este reprezentată aici sub toate formele și denumirile ei: tropare, stiluri, condace, icoase, antifoane, canoane etc.⁴¹ și prin care Utrenia se adaptează la calendarul anului liturgic (ciclul sanctoral sau mineal).

⁴⁰ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 309, P.G., t. CLV, col. 568 și trad. rom. cit., pp. 202-203.

⁴¹ Vezi cap. despre *Formele și denumirile poeziei innografice din Liturgica generală*.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Cântările Treimice, care înlocuiesc cântarea „Dumnezeu este Domnul...” în zilele de rând din Păresimi, exprimă participarea Bisericii la cântarea îngerilor. Creștinul se scoală din noapte pentru a veghea cu îngerii și a aduce împreună cu ei laudă necontenită lui Dumnezeu. De aceea, toate scurtele tropare treimice din această parte a Utreniei se termină, invariabil, prin întreitul imn „sfânt” al îngerilor, din viziunea lui Isaia (VI, 6) și din Apocalipsă (IV, 8).

Cu citirea *Catismelor de rând* din *Psaltire* începe o subdiviziune nouă și distinctă a serviciului Utreniei, care ține până la canoane.

Catismele de rând din *Psaltire*, adică grupele de psalmi a căror citire urmează acum, se numesc așa de la cuvântul grecesc κάθισμα, adică *ședere* (de la καθίζω, a șede), pentru că în timpul citirii lor se poate șede jos în strane⁴². În unele din cărțile noastre de slujbă (*Liturghier*, *Tipicul bisericesc*, *Octoih*, *Triod* ș.a.), ele mai sunt numite și „stihologii” (ale *Psaltirii*), adică citirea psalmilor alcătuiți din „stihuri” sau versete. Fiecare catismă e împărțită în trei stări (părți), în cinstea Sfintei Treimi. La Utrenie se citește în timpul verii două catisme, iar iarna trei catisme, după cum arată *Regula de la începutul Psaltirii*. În timpul citirii lor, dvera stă închisă, simbolizând vremea de pocăință dinainte de venirea Mântuitorului.

Se poate șede jos, de asemenea, în timpul cântării acelor stihiri care alternează cu citirea catismelor și care, pentru acest motiv, sunt numite *sedelne*, *șezându* sau *catismale* (după termenul grecesc κάθισματα), adică cântări ale catismelor. Întrebuintarea lor în cult se pare că este anterioară secolelor VIII-IX, când Sfântul Teodor Studitul le menționa ca pe un lucru nou (*Cuvânt din postul Nașterii...*).

Catisme și sedelnele reflectă – ca și stihurile de la „Dumnezeu este Domnul...” și troparele – antagonismul sau lupta dintre elementele *Legii Vechi* de o parte și cele ale *Legii Noi* de altă parte, în evoluția cultului creștin. Și aici se vede, încă de mult, tendința de suprimare sau comprimare a elementului vechi precreeștin, în favoarea celui mai nou, de origine pur creștină; în bisericile de enorii, precum am văzut, de cele mai multe ori se suprimă citirea catismelor și se cântă numai sedelnele.

Aceeași lege a procesului de suprimare sau comprimare și-a făcut deja efectul și asupra altor grupe de cântări din restul Utreniei. Astfel, stihul „Binecuvântat ești, Doamne, învață-ne pe noi îndreptările Tale!”, care se repetă înaintea fiecărei stihiri (fiecarui tropar) de la Binecuvântările Învierii din rânduiala Utreniei de duminică, nu este altceva decât versetul 12 al Psalmului CXVIII, psalm care alcătuiește singur Catisma a XVII-a, adică a treia catismă din rânduiala Utreniei de duminică. Acest psalm se cânta deci odinioară în întregime, dar cu timpul a fost subplantat de cântările cele noi ale Binecuvântărilor Învierii, intercalate la început printre stihurile lui.

Cădirea din timpul Binecuvântărilor Învierii închipuie aromatele (miresmele) aduse de femeile mironosițe la mormântul Domnului, în dimineața Învierii, pentru a completa ungerea trupului Domnului, potrivit rânduielilor tradiționale pentru morți.

Polieleul (de la πολυέλεος, mult-milostiv) este o cântare care la praznice și la sărbătorile sfinților mai importanți înlocuiește Binecuvântările Învierii de duminică. La sărbătorile Mântuitorului și ale sfinților, Polieleul este alcătuit din versetele alese din Psalmii CXXXIV („Robii Domnului, Aliluia...”) și CXXXV („Mărturișiți-vă Domnului că este bun...”), care preamăresc în chip deosebit și laudă milostivirea lui Dumnezeu⁴³; după fiecare verset al Psalmului CXXXV se repetă refrenul „Că în veac e mila

⁴² Vezi Simeon al Tes., *op. cit.*, cap. 311, P.G., t. CLV, col. 569-572 și *trad. rom. cit.*, p. 204.

⁴³ Despre Polieleu vezi la Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 309, P.G., t. CLV, col. 568 și *trad. rom. cit.*, p. 203.

*Lui!*⁴³ (ὅτι εἰς τὴν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ), ceea ce a și făcut ca această cântare să capete denumirea de Polieleu (*mult-milostiv* sau *multă milă*).

La sărbătorile Sfintei Fecioare, Polieleul este format din versete ale Psalmului XLIV („Cuvânt bun răspuns-a inima mea...”), după care se repetă un fel de refren (pripeală), care începe cu „Bucură-te...” și care reprezintă frânturi din diferite imne și rugăciuni pentru Maica Domnului.

În trei din duminicile Triodului (duminica Fiului risipitor, duminica lăsatului sec de carne și duminica lăsatului sec de brânză) se adaugă, la Polieleul obișnuit al sărbătorilor (Psalmii CXXXIV și CXXXV), și Psalmul CXXXVI („La râul Vavilonului...”), care exprimă plângerea și nostalgia poporului evreu pentru Țara Sfântă, atunci când se afla în robia babilonică, simbolizând acum plângerea creștinilor, după raiul pierdut, patria originară și fericită a omului, din care l-au izgonit păcatele.

Mărimurile (Τὰ Μεγαλυνάρια, la ruși *Velicanie*, germ. *Verherrlichungslied*), cu stihurile lor, care urmează după Polieleu, sunt o particularitate a ritului românesc și slav (grecii nu le au). Se numesc așa pentru că ele preaslăvesc măreția praznicului sau a minunilor și meritelor sfinților sărbătoriți, începând totdeauna cu cuvintele: „Mărimu-te pe tine...” (Μεγαλύνομεν σε, *Velicaem*). Acestea alcătuiesc primul rând de Mărimuri (propriu-zise) și sunt de origine rusească, fiind atribuite, după suprascrierile din unele ediții ale *Psaltirii* și *Catavasierului*, *Fericitului Macarie*, filozof și ritor (predicator), la care unele ediții îl adaugă pe *Timotei Monahul*.

Unele sărbători mai au și al doilea rând de Mărimuri sau „Pripele”, care încep de regulă cu „Veniți toți (credincioșii)...” și care sunt opera unui imnograf român din secolul al XIV-lea: *Kyr Filotei Monahul* (probabil de la Cozia), fost logofăt al lui Mircea cel Mare, cu numele mirenesc de *Filos*.

Stihurile Mărimurilor sunt de fapt diferite versete din psalmi, potrivite cu evenimentul sau cu sfântul sărbătorit în ziua respectivă. Alegerea stihurilor pentru fiecare sărbătoare (de regulă câte șase) este atribuită, în suprascrierile din cărțile de slujbă, lui *Nichifor Vlemide* (teolog bizantin, 1197-1272). Ideea exprimată în textul Mărimurilor era concretizată odinioară în ritualul scoaterii și închinării icoanei sfântului sau a praznicului respectiv, ritual care avea loc în timpul cântării Mărimurilor și care se mai păstrează încă în unele mănăstiri, când se face Priveghere.

Strofa sau stihira numită *Ipacoi* (ὑπακοή = ascultare, răspuns, ecou, răsunet) sau *subascultător* (cum a fost tradus cuvântul respectiv în unele ediții ale *Octoihului mare* și *mic*), precedă cântarea Antifoanelor, în rânduiala Utreniei de duminică; la celelalte sărbători, *Ipacoi* e așezat după Cântarea a treia a Canoanelor. „*Ipacoi*” însemna la început refrenul care se intercala printre versetele psalmilor cântați în cântarea psalmodică. Astăzi, stihurile duminicale numite astfel sunt rânduite pe cele opt glasuri și toate proclamă în chip solemn Învierea Domnului; de aceea li s-a dat această denumire, ca unele care trebuie să fie ascultate cu deosebită luare-aminte și fără să stăm jos. După vechii tâlcuitori ai cultului, denumirea de „ascultare” (ascultător sau stihiră a ascultării) se referă la Hristos-Mântuitorul – Adam cel nou – Care, prin ascultare, adică prin împlinirea voii Tatălui, a anulat neascultarea vechiului Adam și l-a adus la vrednicia cea dintâi; se poate referi și la sfințele femei-mironosițe care, în frunte cu Maica Domnului, au venit cele dintâi la mormânt și, ascultându-L pe Hristos cel înviat, au vestit apostolilor bucuria Învierii, anulând astfel neascultarea Evei, prin care s-a călcat porunca și a venit blestemul⁴⁴.

⁴⁴ Vezi, de ex., *Tâlcuire pe scurt, tâlmăcită din cea pre larg ellinească, a lui Nichifor Callist Xantopulul, la antifoanele celor opt glasuri...*, de ierom. Gherontie, Neamțu, 1817, t. 98 r.

Antifoanele sau *Treptele antifoanelor* (ἀναβαθμοί) din *Octoih* sunt cântări scurte, numite „antifoane” pentru că se cântă alternativ de către cele două strane sau coruri de cântăreți. Ele sunt compuse de Sfântul Ioan Damaschinul ori, după cum cred unii, de Sfântul Teodor Studitul⁴⁵, pe baza Psalmilor CXIX-CXXXIII (CXX-CXXXIV), care formează Catisma a XVIII-a, numită și „cântarea treptelor”, pentru că se cânta pe treptele de la intrarea templului din Ierusalim, de către două coruri (cete) de cântăreți care stăteau față în față și cântau pe rând. Fiecare dintre antifoanele celor opt glasuri e format din nouă tropare sau stihiri scurte, grupate trei câte trei, în trei antifoane pentru fiecare glas, cu excepția celui de la glasul VIII, care este împărțit în patru antifoane, având astfel 12 tropare sau stihiri scurte. Împărțirea aceasta a antifoanelor are deci o evidentă semnificație trinitară, referindu-se la cele nouă cete ale ierarhiei cerești a îngerilor, care cântă Sfintei Treimi lauda cea necurmată sau neadormită, cu care ne unim și noi spre a-Lăuda pe Domnul.

Citirea Evangheliei este partea principală și specifică a Utreniei sărbătorilor. În jurul ei se grupează o serie întreagă de cântări și formule (Binecuvântările Învierii ori Polieleul, Antifoanele, Prochimenul, „Toată suflarea..., Învierea lui Hristos văzând...” ș.a.), menite să încadreze și să pună în lumină această lectură biblică, prin care, în sărbătorile din cursul săptămânii, se simbolizează arătarea sau venirea lui Hristos în lume și învățătura Lui mântuitoare, iar duminica, Învierea Lui.

Duminica se citește la Utrenie una din cele 11 *Evanghelii ale Învierii* (Εὐαγγέλια ἐρωθινά), deoarece duminica este ziua săptămânală închinată comemorării Învierii Domnului. Citirea celor 11 pericope duminicale ale Evangheliei începe de la prima duminică după Rusalii (Duminica Tuturor Sfinților), ciclul lor repetându-se astfel, din 11 în 11 duminici, în tot cursul anului, cu excepția perioadei Penticostarului, când șirul lor suferă unele modificări. Ciclul celor 11 *Evanghelii duminicale* ale Utreniei era deja fixat în secolul al VIII-lea, dar momentul în care se citea Evanghelia în cursul Utreniei nu era pretutindeni același. Astfel, la Ierusalim se citea (ca azi) după antifoane, pe când la Constantinopol se citea după doxologie, fiind încadrată de cele două tropare ale Învierii, care și-au păstrat până astăzi locul lor de la sfârșitul Utreniei (vezi mai departe).

Pentru ce sunt numai 11 *Evanghelii ale Învierii* și nu mai multe ori mai puține? Pentru că mai toate vorbesc despre arătările Mântuitorului către Sfinții Săi Apostoli, după Înviere, când aceștia rămăseseră numai 11, din pricina căderii lui Iuda (vezi, de exemplu, Mt. XXVIII, 18; Mc. XVI, 14; Lc. XXIV, 22 ș.u.). După numărul *Evangheliilor* ale Învierii avem și 11 *Luminânde* și 11 *voscesne* sau stihiri ale *Evangheliilor*, precum se va arăta puțin mai departe.

Pentru ce *Evangheliile* ale Învierii se citesc în latura dinspre miazănoapte a Sfintei Mesie? Pentru că în această latură este situat capul Mântuitorului, din scena iconografică numită *Epitafios* (punerea în mormânt), zugrăvită pe sfântul antimis și pe sfântul epitaf (când acesta se află așezat pe Sfânta Masă, adică de la Paști la Înălțare), iar preotul care citește *Evanghelia* ale Învierii îl închipuie acum pe îngerul care a vestit femeilor mironosițe învierea, șezând pe piatra răsturnată a mormântului⁴⁶, „în partea dreaptă”, unde era căzută năframa capului, cum precizează Sfântul *Evanghelist* Marcu (cap. XVI, 5). De aceea citește el *Evanghelia* dinăuntrul altarului, lângă Sfânta Masă care închipuie Mormântul Domnului, iar nu dintre ușile împărătești și nu în văzul mulțimii.

⁴⁵ Nichifor Callist Xantopulos, *op. cit.*, f. 1 verso.

⁴⁶ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele slujbe*, cap. 335, P.G., t. CLV, col. 608 și *trad. rom. cit.*, p. 218.

din biserică, deoarece Învierea nu este cunoscută încă decât femeilor mironosițe, care au auzit cele dintâi vestea fericită a marii minuni⁴⁷.

La sărbătorile din cursul săptămânii, Evanghelia este citită însă dintre ușile împărătești (ca la Liturghie), deoarece nu mai este vorba despre cele 11 Evanghelii ale Învierii și atunci preotul îl reprezintă pe Mântuitorul însuși, vorbind în fața mulțimilor, înainte de patima și învierea Sa⁴⁸. Evangheliile respective se aleg atunci dintre pericolele al căror conținut vorbește despre evenimentul sărbătorit (la praznicele împărătești) ori stă în vreo legătură oarecare cu viața și virtuțile sfinților serbați.

Scoaterea Sfintei Evanghelii în mijlocul bisericii la Utrenia de duminică închipuie arătarea Domnului după Învierea Sa și vestirea Învierii la toată lumea. De aceea se cântă acum „Veniți, toți credincioșii, să ne închinăm Sfintei Învierii lui Hristos...”.

Alcătuirea imnului „Învierea lui Hristos văzând...” este atribuită Sfântului Ioan Damaschinul.

Psalmul L este întrebuințat încă din vechime în rânduiala Utreniei⁴⁹, în același loc în care îl găsim și azi în toate riturile liturgice răsăritene; el exprimă aici sentimentele de umilință și smerenie, cu care credincioșii îl întâmpină pe Hristos, Cel ce S-a arătat mai înainte prin citirea Evangheliei ori prin cântările care ne vorbesc despre El. Odinioară, el se cânta antifonic și constituia începutul vechiului oficiu al dimineții sau al Utreniei propriu-zise (în Apus, *Laudes matutinae*).

Cu *stihira Învierii* („Înviind Iisus din mormânt...”⁵⁰) se termină cidul cântărilor în legătură cu Evanghelia, care alcătuiesc o parte distinctă – și anume partea cea mai importantă și mai caracteristică – a Utreniei duminicilor, prin care aceasta se deosebește de Utrenia zilelor de rând. Stihira aceasta este de o adâncă vechime, fiind socotită, de unii liturgiști, ca fiind de proveniență egipteană⁵¹. Într-o formă puțin deosebită se cântă și în cultul catolic, la venerarea Sfintei Cruci din Vinerea Patimilor.

c) După aceasta urmează, precum am văzut, citirea *Canoanelor* sau cântarea *Catavasiilor*, care alcătuiesc *partea a treia a serviciului Utreniei* și despre care am vorbit în capitolul despre *Poezia imnografică* din cursul de „Liturgică generală” (tot acolo, despre *condac* și *icos*, iar despre *sinaxar* a se vedea, în același curs, cap. despre *Lecturile din serviciul divin*).

Canoanele alcătuiesc una dintre cântările caracteristice serviciului Utreniei. Fiind produse ale poeziei religioase creștine, inspirate – precum am văzut – din cântările poetice ale cârților *Vechiului* și *Noului Testament*, ele reprezintă cea mai strălucită expresie poetică, în cultul ortodox, a legăturii strânse dintre Vechiul și Noul Testament.

Cântările numite *svetilne* sau *luminânde* (τὰ φωταγωγικά), care se cântă înainte de Laude, se numesc așa fie pentru că odinioară ele se cântau în momentul când începea să se lumineze de ziuă, fie pentru că în mai toate cântările care poartă această numire e vorba de lumină: lumina naturală a zilei, adusă de soare, ori – mai ales – lumina cea adevărată și veșnică, întruchipată și adusă în lume de Hristos-Mântuitorul⁵¹. Ele sunt

⁴⁷ Excepție se face, precum am văzut, numai în noaptea Paștilor, când Evanghelia se citește nu numai în afara altarului, ci chiar afară din biserică, în mijlocul și în văzul credincioșilor și chiar la începutul slujbei, pentru a se vesti astfel la toată lumea marea minune a Învierii, a cărei amintire anuală o comemorăm atunci (comp. și Pr. Prof. P. Vintilescu, *Liturghierul explicat*, pp. 70-71).

⁴⁸ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 335-336, P.G., t. CLV, col. 608-609 și *trad. rom. cit.*, pp. 218-219.

⁴⁹ Vezi, de ex., Sfântul Vasile cel Mare, *Epist. CCVII (Către clerul din Neocezarea Pontului)*, P.G., t. XXXII, col. 764.

⁵⁰ A. Baumstark, *Liturgie comparée*, ed. a 3-a, p. 112.

⁵¹ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 313, P.G., t. CLV, col. 572 și *trad. rom. cit.*, p. 204.

adevărate „epicleze (invocări) ale lui Hristos-Lumină, presărate în cursul întregii Utrenii”⁵². Îndeosebi, pentru cele 11 *svetilne duminicale ale Învierii* se întrebuințează și denumirea de *exapostilarii* (ἐξαποστειλάρια de la ἐξ-ἀπὸ-στέλλω = a trimite), redată uneori în românește prin *trimițătoare* ori *tropare ale trimiterii*; denumirea aceasta se explică prin aceea că în ele este vorba ori de trimiterea sfințelor femei către apostoli și a acestora la neamuri pentru propovăduirea Învierii⁵³, ori de făgăduința trimiterii Sfântului Duh, făcută de Mântuitorul înainte de Înălțarea Sa la cer. Se mai numesc așa și pentru că, odinioară, în biserica cea mare (catedrala patriarhală) din Constantinopol se trimitea unul dintre cântăreți în mijlocul bisericii, spre a executa aceste cântări.

Cele 11 *svetilne duminicale* (ἐξαποστειλάρια ἀναστάσιμα) sunt, ca și voscresnele, în legătură cu Evangheliile corespunzătoare ale Învierii, pe care ele le parafrazează. Ele sunt alcătuite, după unii, de împăratul bizantin Leon Filozoful (Înțeleptul)⁵⁴, iar după alții, de fiul său, Constantin al VII-Lea Porfirogenitul (sec. al X-lea)⁵⁵.

Stihul „*Sfânt este Domnul Dumnezeuul nostru...*” și celelalte, care se cântă duminică înaintea *svetinelor*, sunt luate din Ps. XCVIII (vers. 2, 3, 5 și 9), psalm care, probabil, se cânta odinioară în întregime, imediat înainte de Laude.

Cu *Laudele* începe a doua subdiviziune a acestei ultime părți a Utreniei, care ține până la sfârșitul slujbei.

Laudele, Lăudările sau *Hvalitele* (οἱ Αἶνοι, τὸ Πασαπνοάριον) sunt cântările principale și caracteristice ale rânduiei Utreniei. Ele sunt alcătuite din o serie de stihiri cu număr variabil (duminică 8, la praznice 6, la sărbătorile mai mici și în zilele de rând 4), care alternează cu versete din *Psalmii* CXLVIII, CXLIX și CL, numiți și *psalmii alleluiatici* sau de laudă, fiindcă se termină cu refrenul ebraic „Alleluia”, care înseamnă „Lăudați pe Domnul!”. Întrebuințarea acestor psalmi în serviciul divin al dimineții, menționată în documente încă din sec. al IV-lea⁵⁶, reprezintă o moștenire străveche din cultul sinagogii iudaice și este universală în toate riturile liturgice creștine, cu excepția celui romano-catolic, din care a fost suprimată în 1911 de către reformatorii *Psaltirii* romane. Odinioară, ei se cântau în întregime; după fiecare verset cântat sau rostit de către solist sau conducătorul cântării, poporul cânta refrenul: „Toată suflarea să laude pe Domnul!”. Astăzi, numai în zilele de rând care nu au stihiri la Laude în *Minei* acești psalmi se mai citesc în întregime, ca odinioară, așa cum îi găsim încă în *Ceaslov*. La slujba din duminici și sărbători au rămas din ei numai primele două versete ale Psalmului CXLVIII, versete care se cântă pe larg la început, precum și celelalte câteva stihiri (versete) din ceilalți psalmi (Ps. CXLIX, 9 ; Ps. CL, 1-5 ; Ps. IX, 32 și Ps. CXXXVII, 1), cântate recitativ printre stihirile *Laudelor*. Stihirile acestea reprezintă compoziții mai noi, de inspirație creștină, alcătuite de diferiți imnografi din sec. al VI-lea înainte și care au intrat treptat în *Mineie, Octoih, Triod* și *Penticostar*.

Ultimele două stihiri de la Laude se cântă precedate nu de versetele din psalmi, ci de „Slavă..., Și acum...”; duminică, la Slava *Laudelor*, se cântă una dintre *cele 11 stihiri ale Evangheliei*, numite și voscresne (termen slav, care înseamnă înviere) sau *Eot(h)inale* (de la cuvântul grecesc ἑωθινὸς-ἡ-ὄν, care înseamnă matinal) sau *mâneacănde* (de la cuvânt latinesc *manico-are* = a se scula dis-de-diminează), pentru că mai toate vorbesc despre „mânecare”, adică mergerea foarte de dimineată a femeilor mironosițe la

⁵² N. Egender, în *La prière des Heures*, ed. de Chevetogne, 1975, p. 137.

⁵³ Vezi Nichifor Callist Xantopoulos, *op. și trad. rom. cit.*, f. 101 v. 102 r.

⁵⁴ Vezi Nichifor Callist Xantopoulos, *op. și trad. rom. cit.*, f. 102 r.

⁵⁵ Vezi, de ex., Pr. Prof. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică...*, p. 128.

⁵⁶ Vezi, de ex., Ioan Cassian, *op. cit.*, III, 6, P.L., t. XLIX, col. 135-136.

mormântul Domnului, în ziua Învierii. Ele corespund – ca și svetilnele – celor 11 Evanghelii ale Învierii, pe care le comentează sau le parafrazează, și sunt alcătuite de împăratul bizantin Leon Înțeleptul sau Filozoful (+911).

Doxologia sau *Slavoslovía* (numită uneori și *Mărinta*), sau *Imnul îngeresc* (deoarece primul ei verset – „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” – este imnul cântat de îngeri la Nașterea Domnului, Lc. II, 14), constituie una dintre cele mai vechi părți ale serviciului Utreniei. În forma sa de azi, doxologia este un imn cu caracter trinitar, adică alcătuit „în cinstea Treimii”, cum zice Simeon al Tesalonicului⁵⁷. Dar în serviciul liturgic ea a fost întrebuințată la început în forma sa originară și cea mai simplă, de imn al îngerilor, adică așa cum o aflăm în Evanghelia de la Sfântul Luca (II, 14). În această formă o găsim, de ex., în *Constituțiile apostolice* (cartea a VIII-a, cap. 13), inserată în rânduiala Liturghiei, îndată după „Unul Sfânt, unul Domn...”; dar în același document o găsim, în alt loc (cartea a VII-a, cap. 47 și 48), deja amplificată aproape în forma de azi, ca un imn de laudă către Dumnezeu-Tatăl și Fiul, amplificare provocată, desigur, de discuțiile dogmatice hristologice din secolul al IV-lea, provocate de arieni. Ulterior, din pricina ereziei pnevmatomahe a lui Macedonie, s-a adăugat și mențiunea Sfântului Duh, cea de-a treia persoană a Sfintei Treimi („Doamne, Împărate ceresc, Dumnezeule... și Duhule Sfinte !”), imnul căpătând astfel un caracter expres trinitar, adică alcătuit „în cinstea Treimii”, cum zice Simeon al Tesalonicului⁵⁸, și devenind un mijloc de luptă al Ortodoxiei împotriva ereziilor antitrinitare. Amplificarea s-a făcut, ca de obicei, tot pe bază de texte biblice, îndeosebi cu versete din psalmi, luate textual sau cu mici adaptări.

Odinioară, doxologia se cânta în momentul când se iveau pe cer prima rază de soare, adică lumina zilei. De aceea, cântarea ei era introdusă, ca și azi, prin ecfonisul rostit de diacon: „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat nouă lumina !”, prin care îl slăvim pe Acela care nu numai că ne dă lumina naturală a zilei, dar ne-a adus și lumina spirituală, a cunoștinței de Dumnezeu, El fiind „Soarele cel adevărat și lumina cea adevărată”⁵⁹, iar noi „întru lumina Lui vom vedea lumină”. În cadrul Utreniei, slavoslovía ocupă deci un loc și are un rost analog cu cel ocupat de imnul „Lumină lină...” în cadrul Vecerniei (vezi în urmă, la explicarea Vecerniei). Ea înseamnă momentul culminant, apogeul laudei aduse de Biserică lui Dumnezeu, ca izvor al luminii naturale și totodată ale celei spirituale, laudă care constituie scopul de căpetenie și elementul predominant al părții a doua a Utreniei, începând încă dinainte de svetilne. Într-adevăr, formula rostită de preot (diacon) înainte de Cântarea a noua a Catavasiilor (canoanelor) ne prevestește venirea lui Hristos, „Lumina lumii”, mărind pe „Născătoarea de Dumnezeu și Maica Luminii...”. Cântarea svetilnelor, care coincidea odinioară cu începutul luminării de zi, ne aduce aminte de zorile *mântuirii*, pentru ca, ceva mai târziu, cântarea doxologiei să ne anunțe atât revărsarea luminii, cât și venirea lui Hristos, ca pe un fapt împlinit: „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat nouă lumina !”. Atât laudele, cât și doxologia sunt, de fapt, imne ale slăvirii lui Dumnezeu ca izvor al luminii, atât de necesară pentru viața omului, ca și pentru aceea a întregii existențe organice.

Ideea și termenul de „lumină” sunt deci predominante și centrale în structura și simbolismul părții finale a Utreniei, care ar putea fi numită slujba prin excelență a zo-

⁵⁷ Despre sfintele rugăciuni (slujbe), cap. 313, P.G., t. CLV, col. 572, și trad. rom. cit., p. 697.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Sfântul Ciprian, *De dominica oratione*, cap. 35, P.L., t. IV, col. 560 B-C.

rilor sau a luminării, dar și a bucuriei, precum o caracterizează Sfântul Vasile cel Mare⁶⁰. Dacă în slujba de seară (Vecernia) răzbate melancolia discretă a amurgului, micșorării și a dispariției treptate a luminii, în cea de dimineață (Utrenia), dimpotrivă izbucnește exuberanța bucuriei, a jubilării pentru lumina care revine, care crește treptat și învaluiе din nou lumea, aducând cu ea nădejdea și făcând să pulseze viața, redescoperind din nou lumea, aducând cu ea nădejdea și făcând să pulseze viața, redescoperind din nou lumea a adus bucuria mântuirii.

În diferitele părți care alcătuiesc serviciul Utreniei se exprimă astfel un șir întreg de aspecte ale simțirii noastre religioase, pe care ni le trezesc, pe rând, rugăciunile, cântările și citirile slujbei. Începem cu sentimentul de tristețe, cu tânguirea și pocăința celor aflați odinioară în întuneric și păcat, exprimate prin cei șase psalmi; gustăm apoi sentimentul de mângâiere și de nădejde, pe care ni le aduce cântarea „Dumnezeu este Domnul...” și cele următoare; jubilăm în sentimentul de bucurie și preaslăvire, pricinuite de Polieleu și de citirea Evangheliei; după sentimentul de liniște și împăcare, pe care ni-l toarnă în suflete citirea (cântarea) lină a Canonului (Catavasiilor), cântăm lauda lui Dumnezeu prin intonarea Svetinelor și a Laudelor, iar în cele din urmă bucuria noastră explodează, culminând în slăvirea entuziastă a lui Dumnezeu, din cântarea doxologiei.

Cele două tropare, care se cântă după doxologie la Utrenia de duminică, vorbesc amândouă despre Înviere, de aceea în grecește se și numesc τροπάρια ἀναστάσιμα (tropare ale Învierii). După supraînsemnarea din vechile *Evphologhii mari* grecești tipărite la Veneția, aceste tropare sunt opera Sfântului Ioan Damaschin; ele au fost întrebuințate la început în slujba Învierii și încadrau odinioară Evanghelia care, la Constantinopol, se citea în acest moment al Utreniei duminicale (vezi în urmă).

Rugăciunea (fără titlu), pe care preotul o citește în taină la sfârșitul Utreniei după ectenia cererilor („Doamne Sfinte, Care întru cele de sus locuiești...”), este de fapt rugăciunea de binecuvântare și de concediere a credincioșilor din biserică la sfârșitul Utreniei. Ca sens, ea corespunde deci cu *Rugăciunea amvonului* de la Liturghie (a se vedea mai departe, la explicarea Liturghiei). Ea trebuie să fie destul de veche, căci o rugăciune similară, dar cu alt text, găsim și în rânduiala Utreniei descrise în *Constituțiile apostolice* (cartea a VIII-a, cap. 39).

BIBLIOGRAFIE (lucrări auxiliare)

Ev. Antoniadu, *Despre rugăciunile Vecerniei și Utreniei din sfintele noastre rânduieli* (în grec.), în rev. „Byzantinisch Neugriechische Jahrbücher” (Atena), t. XIII (1936-1937), pp. 245-280.

Idem, *Despre varianta cu cântări sau bizantină-lumească a slujbelor serviciului divin de zi și noapte* (în grec.), Atena, 1951.

M. Arranz, S.J., *Les prières presbytérales des matines byzantines*, în O.C.P., vol. XXXVII, fasc. II (1971), pp. 406-436.

Același, *Le Sacerdoce ministeriel dans prières secrètes des Vêpres et des Matines byzantines*, Roma, 1971.

Nilo Borgia, 'Ὡρολόγιον, „Diurno” delle Chiese di rito bizantino în „Orientalia Christiana”, vol. XVI, 2, 56 (nov. 1929), 209-218.

⁶⁰ *Regulile mari*, 37.

- Pr. Prof. Ene Braniște, *Slujba Utreniei – Istorie și explicare*, în rev. S.T., an. 1972, nr. 1-2, pp. 70-89.
- C. Callewaert, *Laudes matutines*, Brügge (Bruges), 1928.
- B. Cireșeanu, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit*, t. III, București, 1914.
- I.M. Funtuli, *Slujba Utreniei* (în grec.), Tesalonic, 1966 (extras din rev. „Grigorie Palama”).
- Același, *Utrenia mănăstirească* (în grec.), Tesalonic, 1972.
- J.M. Hanssens, *Nature et genèse de l'office des Matines*, Roma, 1952, („Analecta Gregoriana”, 57).
- J. Jungmann, *Beiträge zur Geschichte der Gebetsliturgie. I. Die Entstehung der Matutin*, în rev. „Zeitschrift für katholische Theologie” (Innsbruck), 72 (1950), pp. 66-79.
- H. Leclercq, *Matines*, în *DACL*, t. X (1932), col. 2677-2679.
- Idem, *Laudes* (Oficiul Laudelor), în același dict., t. VIII, col. 1887-1898.
- J. Mateos, *Quelques problèmes de l'Orthros byzantin*, în rev. „Proche Orient Chrétien”, 11 (1961) și extras aparte, Jérusalem, 1961.
- Același, *Office de minuit et office du matin chez St. Athanase*, în O.C.P., vol. XXVIII, fasc. 1 (1962), pp. 173-180.
- Același, *De officio matutino et vespertino in ritibus orientalibus*, Roma 1968/69.
- V. Mitrofanovici, T. Tarnavski și N. Cotlarciuc, *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Cursuri universitare, Cernăuți, 1929.
- Office de Matines selon le rite byzantin*, trad. fr. par P. Mercenier, în rev. „Irénikon”, an. 1934 (suppl.), pp. 138-142.
- M. Scaballanovici, *Tipicul comentat* (în rus.), t. I, Kiev, 1910.
- Pr. S. Teodor (Arhiepiscop Tit Simedrea), trei articole despre *Filotei Monahul de la Cozia – inmografa română*, în rev. M.O., an. 1954, nr. 1-3, nr. 4-6, și an. 1955, nr. 10-12.
- Ambrozios Stavrinos, *Contribuție la sfintele rânduieli ale Vecerniei și Utreniei* (în grec.), Constantinopol, 1923-1924.
- Tipicon, siest Ustav*, Moscova, 1954 (retip. după ed. din 1906).
- Prof. P. Trembela, *Rugăciunile Utreniei și ale Vecerniei* (în grec.), în rev. „Θεολογία” (Atena), XXIV-XXV (1953-54), retip. în „Μικρὸν Εὐχολόγιον”, t. II, Atena, 1955, pp. 188-274.
- P.V. (Vetelevski), *Înțelesul și structura celor șase psalmi* (în rus.), în J.M.P., an. 1968, nr. 10, pp. 63-64.
- Pr. Prof. P. Vintilescu, *Despre poezia inmografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București, 1937.
- Același, *Oficiul Utreniei*, în rev. G.B., an. 1963, nr. 7-8, pp. 683-699.
- Același, *Liturgierul explicat*, București, 1972, pp. 59-75.

CAPITOLUL VIII

Ceaurile Liturgice (orele canonice)

1. Ce sunt Ceaurile Liturgice. Locul și timpul săvârșirii lor

Ceaurile sau orele canonice fac parte dintre Laudele „mici”, adică cele alcătuite mai mult din citiri făcute la strană, rolul preotului în oficierea lor fiind foarte redus. De aceea, rânduiala lor se află în *Ceaslov*, cartea prin excelență a cântăreților de strană. La noi, numai edițiile din 1937, 1956 și 1967 ale *Liturghierului* au adăugat, pentru preot, rânduiala Ceasului IX, înainte de cea a Vecerniei. Slujbe de o importanță secundară, astăzi Ceaurile se citesc aproape numai în mănăstiri și în unele catedrale chiriarhale, la care se păstrează regula de slujbă a mănăstirilor.

De regulă, ele se citesc în tinda (pronaosul) bisericii, ca și Pavecernița și Miezonoptica.

Cât privește *momentul din zi în care se oficiază*, odinioară ele se citeau aproximativ în momentele din cursul zilei indicate de însăși denumirea lor: Ceasul I, la începutul primului sfert din zi (aproximativ ora 6 dimineața); Ceasul III, la începutul sfertului al doilea din zi (aproximativ, ora 9 dimineața); Ceasul VI, la miezul zilei (aproximativ ora 12), iar Ceasul IX, la începutul ultimului sfert al zilei (aproximativ ora 3 p.m.). Cu vremea însă, ele s-au grupat în jurul Laudelor mari (Vecernia și Utrenia), citindu-se în legătură cu acestea, astfel: Ceaurile I, III și VI se citesc dimineața, între Utrenie și Liturghie, iar Ceasul IX seara, imediat înainte de Vecernie.

Ceasul I încheie ciclul Laudelor de noapte (dimineață) și se citește totdeauna îndată după Utrenie, ca o continuare sau completare a ei, chiar atunci când Utrenia se face de cu seară, sub formă de Priveghere. De aceea, în astfel de cazuri, otpustul desăvârșit al Utreniei se face la sfârșitul Ceasului I. Așa se explică pentru ce slujba Ceasului I nu are o formulă de binecuvântare pentru început, ca și Ceasul VI, care se citește în continuarea Ceasului III.

Ceaurile III și VI alcătuiesc ciclul Laudelor de zi și se citesc îndată după Ceasul I înainte de Liturghie sau înainte de Obedniță, în zilele în care nu se face Liturghie.

Ceasul IX începe grupa Laudelor de seară; el se citește după-amiază, imediat înainte de Vecernie. Cu el se încheie serviciul divin al fiecărei zile liturgice. Dar în zilele de rând de peste săptămână (de luni până vineri) din Postul Mare, precum și miercuri și vineri în săptămâna brânzei, Ceasul IX se citește dimineața, îndată după Ceasul VI și înainte de Obedniță și Vecernie (Liturghie); de altfel, în timpul Postului Mare, Ceaurile în general alcătuiesc o parte importantă și un moment central al serviciului divin zilnic¹.

2. Rânduiala Ceaurilor comune (obișnuite)

Rânduiala tuturor Ceaurilor este alcătuită după același plan. Ea e compusă din trei părți: prima parte cuprinde lecturi din psalmi, și anume câte trei psalmi la fiecare

¹ V. N. Iliin, *Denia sau Privegherea de toată noaptea*, p. 141.

Ceas, reprezentând deci epoca Vechiului Testament, în care s-a prezis și s-a preînchipuit mântuirea; partea a doua o alcătuiesc o serie de tropare, care ne duc cu gândul la faptele și la persoanele sfinte în care s-au împlinit profețiile și preînchipuirile din Vechiul Testament, iar partea a treia cuprinde o rugăciune de încheiere².

Ceasurile III și IX se încep cu binecuvântarea preotului (cu epitrahilul, din fața ușilor împărătești) și rugăciunile începătoare („Împărate ceresc..., Sfinte Dumnezeule...” și celelalte), pentru că cel dintâi inaugurează ciclul slujbelor de ziua, iar cel de-al doilea, ciclul de seară (la „Veniți să ne închinăm...”, preotul se închină de trei ori și intră în altar).

Ceasurile I și VI se încep fără binecuvântarea preotului, direct cu „Veniți să ne închinăm...”, deoarece unul se citește în continuarea Utreniei, iar celălalt – în continuarea Ceasului III.

După aceasta, la fiecare Ceas se citesc câte trei psalmi, și anume: la Ceasul I, Psalmii: V, LXXXIX și C; la Ceasul III, Psalmii: XVI, XXIV și L; la Ceasul VI, Psalmii: LIII, LIV și XC, iar la Ceasul IX, Psalmii: LXXXIII, LXXXIV și LXXXV.

După psalmi, se zice „Slavă...” și se citește troparul sfântului zilei din *Minei*³, „Și acum...”, troparul Născătoarei Ceasului respectiv, din *Ceaslov*, apoi o serie de tropare mai mici. Urmează din nou rugăciunile începătoare și apoi Condacul sfântului sau al sărbătorii⁴ (duminica, ipacoi al glasului de rând).

În timpul Postului Mare, precum și miercuri și vineri în săptămâna brânzei, în loc de troparul sfântului sau al sărbătorii se zic troparele specifice fiecărui Ceas (adică: la Ceasul I: „Dimineata auzi glasul meu...”; la Ceasul III: „Doamne, Căla ce pe Preasfântul Tău Duh...”; la Ceasul VI: „Căla ce în ziua și în ceasul al șaselea...”, iar la Ceasul IX: „Căla ce în ceasul al nouălea...”, de câte trei ori, cu stihurile respective), iar în loc de condacul sfântului sau al sărbătorii, se citesc câte trei tropare, care se schimbă după Ceasuri și după zile (vezi *Ceaslovul*).

După tropare și condace, se zice „Doamne, miluiește”, de 40 de ori⁵, rugăciunea „Căla ce în toată vremea și în tot ceasul...”, Doamne miluiește (de trei ori), Slavă..., Și acum..., Căla ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”, iar preotul (din altar) răspunde: „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...”.

Dacă suntem în Postul Mare, preotul iese acum și citește, în fața ușilor împărătești, rugăciunea Sfântului Efrem, cu metaniile și închinăciunile cuvenite (la Ceasurile I, III

² Comp. Ghenadie, *Liturgica*, București, 1877, p. 53.

³ Dacă sunt doi sfinți și au amândoi tropare, se citește întâi, fără „Slavă...”, troparul sfântului dintâi, apoi „Slavă...” și troparul sfântului al doilea. Duminica se pune întâi troparul Învierii, apoi „Slavă...”, troparul sfântului, „Și acum...”, troparul Născătoarei Ceasului respectiv.

⁴ Dacă sunt doi sfinți și au amândoi condace, atunci la Ceasul I și VI se pune condacul sfântului dintâi, iar la Ceasul III și IX, condacul sfântului al doilea (Saffirin, *Tipic*, p. 27, și Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, p. 8). Duminica, se pune de obicei troparul și condacul Învierii la Ceasul I, ale sfântului zilei la Ceasul III și ale hramului la Ceasul VI (Lungulescu, *op. cit.*, p. 28). Dacă însă cade duminica un sfânt cu doxologie mare, se citește condacul lui la Ceasul I, al Învierii la Ceasul III și așa mai departe, alternativ (Saffirin, *Tipic*, p. 45).

Această regulă pentru așezarea troparelor și a condacelor la Ceasuri este în *Tipicul* cel mare. În practică însă, se obișnuiește să se pună la Ceasurile I și III troparul zilei și al sfântului, iar condacele: al zilei la Ceasul I și al sfântului la Ceasul III. La Ceasul VI se pune numai troparul și condacul hramului bisericii (comp. și Saffirin, *Tipic*, 28, n. 1, și Lungulescu, *op. cit.*, p. 21).

⁵ Numărul de 40 (sau de 12) al rostirii formulei *Doamne, miluiește* este – după unii – un rezumat sau o rămășiță a ecteniei mari care, odinioară, s-ar fi aflat și în rânduiala Laudelor mici (Ceasuri, Pavcerniță și Miezonoptică), după cei trei psalmi de la început, ca și la Vecernie și Utrenie, și care a fost suprimată (Bojor și Roșianu, *op. cit.*, p. 92, n. 2).

CAPITOLUL VIII

Ceasurile Liturgice (orele canonice)

1. Ce sunt Ceasurile Liturgice. Locul și timpul săvârșirii lor

Ceasurile sau orele canonice fac parte dintre Laudele „mici”, adică cele alcătuite mai mult din citiri făcute la strună, rolul preotului în oficierea lor fiind foarte redus. De aceea, rânduiala lor se află în *Ceaslov*, cartea prin excelență a cântăreților de strună. La noi, numai edițiile din 1937, 1956 și 1967 ale *Liturghierului* au adăugat, pentru preot, rânduiala Ceasului IX, înainte de cea a Vecerniei. Slujbe de o importanță secundară, astăzi Ceasurile se citesc aproape numai în mănăstiri și în unele catedrale chiriarhale, la care se păstrează regula de slujbă a mănăstirilor.

De regulă, ele se citesc în tinda (pronaosul) bisericii, ca și Pavecernița și Miezonoptica.

Cât privește *momentul din zi în care se oficiază*, odinioară ele se citeau aproximativ în momentele din cursul zilei indicate de însăși denumirea lor: Ceasul I, la începutul primului sfert din zi (aproximativ ora 6 dimineța); Ceasul III, la începutul sfertului al doilea din zi (aproximativ, ora 9 dimineța); Ceasul VI, la miezul zilei (aproximativ ora 12), iar Ceasul IX, la începutul ultimului sfert al zilei (aproximativ ora 3 p.m.). Cu vremea însă, ele s-au grupat în jurul Laudelor mari (Vecernia și Utrenia), citindu-se în legătură cu acestea, astfel: Ceasurile I, III și VI se citesc dimineța, între Utrenie și Liturghie, iar Ceasul IX seara, imediat înainte de Vecernie.

Ceasul I încheie ciclul Laudelor de noapte (dimineța) și se citește totdeauna îndată după Utrenie, ca o continuare sau completare a ei, chiar atunci când Utrenia se face de cu seară, sub formă de Priveghere. De aceea, în astfel de cazuri, otpustul desăvârșit al Utreniei se face la sfârșitul Ceasului I. Așa se explică pentru ce slujba Ceasului I nu are o formulă de binecuvântare pentru început, ca și Ceasul VI, care se citește în continuarea Ceasului III.

Ceasurile III și VI alcătuiesc ciclul Laudelor de zi și se citesc îndată după Ceasul I înainte de Liturghie sau înainte de Obedniță, în zilele în care nu se face Liturghie.

Ceasul IX începe grupa Laudelor de seară; el se citește după-amiază, imediat înainte de Vecernie. Cu el se încheie serviciul divin al fiecărei zile liturgice. Dar în zilele de rând de peste săptămână (de luni până vineri) din Postul Mare, precum și miercuri și vineri în săptămâna brânzei, Ceasul IX se citește dimineța, îndată după Ceasul VI și înainte de Obedniță și Vecernie (Liturghie); de altfel, în timpul Postului Mare, Ceasurile în general alcătuiesc o parte importantă și un moment central al serviciului divin zilnic¹.

2. Rânduiala Ceasurilor comune (obișnuite)

Rânduiala tuturor Ceasurilor este alcătuită după același plan. Ea e compusă din trei părți: prima parte cuprinde lecturi din psalmi, și anume câte trei psalmi la fiecare

¹ V. N. Ilin, *Denia sau Privegherea de toată noaptea*, p. 141.

Ceas, reprezentând deci epoca Vechiului Testament, în care s-a prezis și s-a preînchipuit mântuirea; partea a doua o alcătuiesc o serie de tropare, care ne duc cu gândul la faptele și la persoanele sfinte în care s-au împlinit profețiile și preînchipuirile din Vechiul Testament, iar partea a treia cuprinde o rugăciune de încheiere².

Ceasurile III și IX se încep cu binecuvântarea preotului (cu epitrahilul, din fața ușilor împărătești) și rugăciunile începătoare („Împărate ceresc..., Sfinte Dumnezeu...” și celelalte), pentru că cel dintâi inaugurează ciclul slujbelor de ziua, iar cel de-al doilea, ciclul de seară (la „Veniți să ne închinăm...”, preotul se închină de trei ori și intră în altar).

Ceasurile I și VI se încep fără binecuvântarea preotului, direct cu „Veniți să ne închinăm...”, deoarece unul se citește în continuarea Utreniei, iar celălalt – în continuarea Ceasului III.

După aceasta, la fiecare Ceas se citesc câte trei psalmi, și anume: la Ceasul I, Psalmii: V, LXXXIX și C; la Ceasul III, Psalmii: XVI, XXIV și L; la Ceasul VI, Psalmii: LIII, LIV și XC, iar la Ceasul IX, Psalmii: LXXXIII, LXXXIV și LXXXV.

După psalmi, se zice „Slavă...” și se citește troparul sfântului zilei din *Minei*³, „Și acum...”, troparul Născătoarei Ceasului respectiv, din *Ceaslov*, apoi o serie de tropare mai mici. Urmează din nou rugăciunile începătoare și apoi Condacul sfântului sau al sărbătorii⁴ (duminica, ipacoi al glasului de rând).

În timpul Postului Mare, precum și miercuri și vineri în săptămâna brânzei, în loc de troparul sfântului sau al sărbătorii se zic troparele specifice fiecărui Ceas (adică: la Ceasul I: „Dimineața auzi glasul meu...”; la Ceasul III: „Doamne, Căla ce pe Preasfântul Tău Duh...”; la Ceasul VI: „Căla ce în ziua și în ceasul al șaselea...”, iar la Ceasul IX: „Căla ce în ceasul al nouălea...”, de câte trei ori, cu stihurile respective), iar în loc de condacul sfântului sau al sărbătorii, se citesc câte trei tropare, care se schimbă după Ceasuri și după zile (vezi *Ceaslovul*).

După tropare și condace, se zice „Doamne, miluiește”, de 40 de ori⁵, rugăciunea „Căla ce în toată vremea și în tot ceasul..., Doamne miluiește (de trei ori), Slavă..., Și acum..., Căla ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”, iar preotul (din altar) răspunde: „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...”.

Dacă suntem în Postul Mare, preotul iese acum și citește, în fața ușilor împărătești, rugăciunea Sfântului Efrem, cu metaniile și închinăciunile cuvenite (la Ceasurile I, III

² Comp. Ghenadie, *Liturgica*, București, 1877, p. 53.

³ Dacă sunt doi sfinți și au amândoi tropare, se citește întâi, fără „Slavă...”, troparul sfântului dintâi, apoi „Slavă...” și troparul sfântului al doilea. Duminica se pune întâi troparul Învierii, apoi „Slavă...”, troparul sfântului, „Și acum...”, troparul Născătoarei Ceasului respectiv.

⁴ Dacă sunt doi sfinți și au amândoi condace, atunci la Ceasul I și VI se pune condacul sfântului dintâi, iar la Ceasul III și IX, condacul sfântului al doilea (Saffirin, *Tipic*, p. 27, și Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, p. 8). Duminica, se pune de obicei troparul și condacul Învierii la Ceasul I, ale sfântului zilei la Ceasul III și ale hramului la Ceasul VI (Lungulescu, *op. cit.*, p. 28). Dacă însă cade duminica un sfânt cu doxologie mare, se citește condacul lui la Ceasul I, al Învierii la Ceasul III și așa mai departe, alternativ (Saffirin, *Tipic*, p. 45).

Acastă regulă pentru așezarea troparelor și a condacelor la Ceasuri este în *Tipicul* cel mare. În practică însă, se obișnuiește să se pună la Ceasurile I și III troparul zilei și al sfântului, iar condacele: al zilei la Ceasul I și al sfântului la Ceasul III. La Ceasul VI se pune numai troparul și condacul hramului bisericii (comp. și Saffirin, *Tipic*, 28, n. 1, și Lungulescu, *op. cit.*, p. 21).

⁵ Numărul de 40 (sau de 12) al rostirii formulei *Doamne, miluiește* este – după unii – un rezumat sau o rămășiță a ecteniei mari care, odinioară, s-ar fi aflat și în rânduiala Laudelor mici (Ceasuri, Pavcerniță și Miezonoptică), după cei trei psalmi de la început, ca și la Vecernie și Utrenie, și care a fost suprimată (Bojor și Roșianu, *op. cit.*, p. 92, n. 2).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

și VI câte 4 metanii și 12 închinăciuni, iar la Ceasul IX numai trei metanii mari). La fel facem și miercuri și vineri în săptămâna brânzei.

Dacă nu suntem în Postul Mare, urmează îndată rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte) și se încheie cu o rugăciune, care are text propriu la fiecare Ceas și pe care o citește în mănăstiri cel mai mare, iar în bisericile de enorie cântărețul dându-se jos din strană (la Ceasul I: „Hristoase, Lumina cea adevărată...”, urmată de condacul „Apărătoare Doamnă...”; la Ceasul III, rugăciunea Sfântului Mardarie: „Stăpâne Dumnezeule, Părinte atotputernice...”; la Ceasul VI, rugăciunea Sfântului Vasile cel Mare: „Dumnezeule și Doamne al Puterilor...”, iar la Ceasul IX rugăciunea Sfântului Vasile cel Mare: „Stăpâne Doamne, Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru...” în timpul căreia preotul, lăsând epitrahilul pe Sfânta Masă, iese pe ușa de miazănoapte și merge de se închină în mijlocul bisericii sau la iconostas, pentru Vecernie, intrând apoi din nou în altar, pe ușa de miazăzi).

La sfârșitul Ceasului I se face otpustul mic (sau otpustul desăvârșit al Utreniei, dacă nu s-a făcut la sfârșitul Utreniei); de asemenea, la sfârșitul Ceasului VI, dacă urmează îndată Sfânta Liturghie (atunci se deschid perdeaua și Sfintele Uși, înainte de otpust, care se dă dintre Sfintele Uși)⁶; dacă însă urmează Obednița sau Ceasul IX (în Păresimi), atunci nu se face otpust. La sfârșitul Ceasului IX, se face otpustul mic numai dacă s-a citit în pridvor, cum se face în mănăstiri; dacă s-a citit în naos, ca în bisericile de mir, nu se face otpust, ci îndată după rugăciunea finală se dă binecuvântarea pentru începutul Vecerniei. La sfârșitul Ceasului III nu se face otpust.

Tabloul comparativ de mai jos lasă să se vadă mai bine identitatea planului după care este compusă rânduiala tuturor Ceasurilor.

Tabloul comparativ

Ceasul I	Ceasul III	Ceasul VI	Ceasul IX
	Preotul: „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...” Cânt.: „Împărate ceresc...” și celelalte.		Preotul: „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...” Cânt.: „Împărate ceresc...” și celelalte.
Cânt.: „Veniți să ne închinăm...” Psalmii 5, 89 și 100.	„Veniți să ne închinăm...” Psalmii 16, 24 și 50.	Cânt.: „Veniți să ne închinăm...” Psalmii 53, 54 și 90.	„Veniți să ne închinăm...” Psalmii 83, 84 și 85.
Troparele: al sfântului (al sărbătorii) și al Născătoarei			
(În post: trop. Ceas. I din <i>Ceaslov</i> : „Dimineața auzi glasul meu...”, cu stihurile resp.)	(În post: trop. Ceas. III din <i>Ceaslov</i> : „Doamne, Căla ce pe Preașantul Tău Duh...”, cu stih. resp.)	(În post: trop. Ceas. VI din <i>Ceaslov</i> : „Căla ce în ziua și în ceasul al șaselea...”, cu stih. resp.)	(În post: trop. Ceas. IX din <i>Ceaslov</i> : „Căla ce în ceasul al nouălea...”, cu stihurile resp.)
„Sfinte Dumnezeule...” și celelalte rugăciuni începătoare.			
Condacul sfântului (al sărbătorii)			
(În post: unul din trop. Născătoarei, indicat pentru ziua resp., în <i>Ceaslov</i>)	(În post: trop. gl. 8: „Binecuvântat ești, Hristoase Dumnezeul nostru...” și cele două următoare, din <i>Ceaslov</i>).	(În post: trop. zilei din săptămână, după <i>Ceaslov</i>).	(În post: cele trei tropare din <i>Ceaslov</i> : „Văzând tâlhărul...” și celelalte).
„Doamne, miluiește” (de 40 de ori)			
„Căla ce în toată vremea și în tot ceasul...”			
„Doamne, miluiește” (de 3 ori)			
„Slavă... Și acum...”			

⁶ După Saffirin (*Tipic*, p. 28), la otpustul Ceasului VI se pomenește sfântul autor al Liturghiei care se va săvârși (ca la Proskomidie).

„Ceea ce ești mai cinstită...”			
„Întru numele Domnului...”			
Preotul: Ecfonisul (numai în post):	„Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...”		
„Sfinte Dumnezeule...” și celelalte.	„Doamne și Stăpânul vieții mele...” cu metaniile și închinăciunile...		
Rugăciunea „Hristoase, Lumina cea adevărată...”	Rug. Sf. Mădărie: „Stăpâne Dumnezeule, Părinte Atotputernice...”	Rug. Sf. Vasile cel Mare: „Dumnezeule și Doamne al Puterilor...”	Rug. Sf. Vasile cel Mare: „Stăpâne Doamne, Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru...”
Condacul „Apărătoare Doamnă...”		Otpustul mic (dacă urmează Liturghia).	Otpustul mic (numai dacă Ceasul IX s-a citit în pro-naos).
Preotul: Otpustul mic (ori otpustul desăvârșit al Utreniei)			

3. Observații tipiconale și rituale

Înainte de Ceasul IX se toacă pentru Vecernie și se aprind lumini; una în altar, câte una la icoanele împărătești și alta la iconostas.

În timpul Ceasurilor, atât perdeaua, cât și ușile împărătești stau închise. Se deschid numai la sfârșitul Ceasului VI, pentru otpust, și rămân așa dacă urmează Liturghia. Se deschid, de asemenea, pentru Evanghelie, la Ceasurile împărătești, despre care vom vorbi mai departe.

În unele biserici mănăstirești e obiceiul de a se citi dimineața, după Ceasul I, Acatistul Maicii Domnului, al Mântuitorului sau al Sfântului Nicolae; în cazul acesta, preotul, îmbrăcat în epitrahil și felon, deschide ușile împărătești și, tămăduind biserica întreagă, vine la icoană și citește Acatistul.

În Păresimi (afară de sâmbete și duminici), la fiecare Ceas se adaugă, după psalmii respectivi, câte o catismă, după regula pe care ne-o arată *Învățătura cum se citește Psaltirea în Sfântul și Marele Post*, de la începutul *Psaltirii*. Excepție se face luna și vinerea la Ceasul I, precum și luni, marți și miercuri în Săptămâna Patimilor la Ceasurile I și IX, când nu se pune Catismă.

În primele trei zile ale Săptămânii Patimilor, în unele părți se obișnuiește a se citi la Ceasuri așa-numiții „stâlpi ai Evangheliei” (Tetraevangheliu), adică Evangheliile sinoptice în întregime, iar cea de la Ioan până la începutul Patimilor, adică până la cuvintele: „A venit ceasul să Se proslăvească Fiul Omului...” (cap. XII, 23). Se fac trei citiri de la Luca, iar de la ceilalți evangheliști câte două; de toate, nouă citiri.

Pentru aceasta, în fiecare din aceste zile, la Ceasul III se scoate Sfânta Evanghelie, prin ușile împărătești, în mijlocul bisericii și se așază pe un analog, între două sfeșnice (alții o scot chiar de la începutul Ceasului I). Preotul cădește apoi Sfânta Evanghelie împrejur și toată biserica, apoi, după troparele Născătoarei, citește pericopele respective, zicând: „Și pentru ca să ne învrednicim noi a asculta Sfânta Evanghelie...” etc. După aceea intră în altar și închide ușile împărătești (Sfânta Evanghelie rămâne în mijlocul bisericii). Așa se citește și Ceasul VI, după Paremie, când cădește numai Sfânta Evanghelie, și Ceasul IX, când cădește din nou în toată biserică, după citire, preotul ia Sfânta Evanghelie și o duce în altar⁷.

⁷ Vezi *Triodul*, însemnarea de după Utrenie și Ceasul VI de luni Săptămâna Patimilor (ed. 1946, pp. 608 și 609). Comp. și P. Procopoviciu, *op. cit.*, pp. 65-66.

4. Ceasuri cu rânduială specială

a) *Ceasurile „împărătești”*. În trei zile liturgice din cursul anului bisericesc – și anume: ajunul Nașterii Domnului (24 dec.), ajunul Bobotezei (5 ianuarie) și Vinerea Sfințelor Patimi – slujba Ceasurilor are o rânduială deosebită, mai dezvoltată și mai solemnă, care se caracterizează îndeosebi prin aceea că se citește apostol și evanghelie. Aceste Ceasuri se numesc „*Ceasurile Mari*” sau „*Ceasurile împărătești*”, deoarece ele sunt de fapt Ceasurile celor mai mari praznice împărătești din cursul anului (Nașterea Domnului, Botezul Domnului și Învierea) și deoarece în vechime la oficierea lor în biserică Sfânta Sofia din Constantinopol asista și împăratul Bizanțului cu toată curtea lui⁸, iar la noi – domnitorii țării, făcându-se și polihroniu pentru împărat (domn)⁹.

În ajunul Nașterii și al Bobotezei, Ceasurile acestea se săvârșesc dimineța, din zori, iar în Vinerea Patimilor, cam de la ora zece dimineța înainte. *Mineiele pe decembrie și ianuarie*, precum și *Triodul*, la zilele respective, prevăd *ceasul al doilea din zi*, adică aproximativ ora 7 dimineța. Rânduială lor o aflăm în *Mineiul pe decembrie* (la ziua 24), în *cel de pe ianuarie* (la ziua 5) și în *Triod* (la slujbele din ziua Vinerii celei Mari, îndată după Utrenie).

Alcătuirea rânduiei Ceasurilor împărătești din Vinerea Patimilor e atribuită, în *Triod*, Sfântului Chiril al Alexandriei¹⁰, iar desăvârșirea sau generalizarea ei s-ar datora Sfântului Sofronie, patriarhul Ierusalimului (†639), căruia *Mineiele de pe decembrie și ianuarie* îi atribuie compoziția stihirilor (troparelor) din rânduiala Ceasurilor împărătești din ajunul Nașterii și din ajunul Bobotezei.

Atât în ajunul Nașterii, cât și în cel al Bobotezei și în Vinerea Patimilor, toate Ceasurile se citesc fără întrerupere unul după altul, fără otpust și fără binecuvântarea preotului între ele.

Rânduiala Ceasurilor împărătești e alcătuită după același plan. Pe scurt, la fiecare Ceas se citesc câte trei psalmi (aleși dintre psalmii profetici), se cântă o serie de stihiri imnografice în legătură cu evenimentul comemorat în ziua respectivă, apoi se citește câte o pemie, un apostol și o evanghelie, se cântă condacul zilei respective și se încheie cu o rugăciune finală.

La *Ceasul I*, preotul, îmbrăcat în epitrahil și felon și având în dreapta cădelnița, dă binecuvântarea obișnuită la Ceasuri („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”), din fața Sfintei Meșe, făcând semnul Sfintei Cruci cu cădelnița spre răsărit. Apoi face căderea mare, în timp ce la strană se zic rugăciunile începătoare („Slavă Ție, Dumnezeule nostru..., Împărate ceresc...” și celelalte) și se citesc trei psalmi pe analogul așezat din vreme în mijlocul bisericii (fiecare Ceas are psalmii lui, alții decât cei de la Ceasurile obișnuite, iar la Ceasul III, ultimul dintre cei trei psalmi este totdeauna Ps. L). Apoi se cântă o serie de stihiri în legătură cu sărbătoarea respectivă, după care urmează o pemie; la prochimenu dinainte de pemie se deschid ușile împărătești. Urmează apostolul și evanghelia (la apostol se cădește). După citirea evangheliei, se închid ușile, iar la strană se citește un fragment de psalm, rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și

⁸ Vezi George Codinos Curopalata, *De officiis Magnae Ecclesiae*, cap. 6, 8 și 13 (P.G., t. CLVII, col. 64-65, 81 și 88-89).

⁹ Vezi Dan Simionescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgaki*, București, 1939, pp. 115-118 și 120-122.

¹⁰ Acesta apare, de altfel, ca organizator al troparelor din rânduiala Ceasurilor împărătești din Vinerea Patimilor, în majoritatea manuscriselor liturgice (H. Leclercq, *Alexandrie*, în *DACL*, t. I, col. 1187).

celelalte), un condac care arată rostul și însemnătatea sărbătorii, „Doamne miluiește” (de 40 de ori), rugăciunea „Cela ce în toată vremea și în tot ceasul..., Doamne miluiește (de trei ori), Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”; preotul: „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...” (la Ceesurile I și VI) sau „Pentru rugăciunile...” (la Ceesurile III și IX), iar la strană se citește rugăciunea de la sfârșitul Ceasului respectiv (aceeași din rânduiala Ceesurilor obișnuite).

Urmează îndată *Ceesurile celelalte* (III, VI și IX), după aceeași rânduială ca și Ceasul I, cu deosebirea că se începe cu „Veniți să ne închinăm...”, iar lecturile (psalmii, paremia, apostolul și evanghelia), troparele (stihirile) și rugăciunea finală sunt la fiecare Ceas altele. La Ceasul III și VI nu se mai face cădere mare ca la începutul Ceasului I, ci numai cădere mică, înainte de evanghelie, iar la începutul Ceasului IX se face din nou cădere mare, ca și la Ceasul I. La sfârșitul Ceasului IX nu se face otpust, ci se începe îndată Obednița.

Când ajunul Nașterii și cel al Bobotezei cad sâmbăta sau duminica, Ceesurile împărătești cu Obednița se citesc în vinerea precedentă, dimineața (fără Liturghie).

La Ceesurile împărătești din Vinerea Patimilor nu se cântă nimic, ci toate se citesc.

O rânduială specială aveau odinioară și Ceesurile din Joia și din Sâmbăta Sfințelor Patimi, precum și cele din ajunul Rusaliilor¹¹.

b) *Ceesurile Paștilor*, în ziua de Paști și în toată Săptămâna Luminată, precum și în ziua odovaniai Paștilor (Miercurea ajunului Înălțării), rânduiala Ceesurilor obișnuite e înlocuită cu alta, mult mai scurtă, care se citește, în mănăstiri, în locul Laudelor mici (Ceesuri, Pavcerniță și Miezonoptică)¹². Rânduiala aceasta o găsim în *Penticostar*, și în cartea intitulată „Slujba Învierii”, după Utrenia din ziua Paștilor și se caracterizează prin aceea că nu are lecturi din *Psaltire*, ci este alcătuită numai din cântări ale Învierii, precum se poate vedea din următoarea schiță:

Preotul (cu epitrahil): „Binecuvântat este Dumnezeuul nostru...”;

Cânt.: „Hristos a înviat” (de trei ori);

„Învierea lui Hristos văzând...”, de trei ori (cântat ori citit);

Ipacoi al Învierii, glasul IV („Venit-au mai înainte de dimineață...”);

Condacul Învierii („Deși Te-ai pogorât în mormânt...”);

Troparele: „În mormânt cu trupul..., Slavă..., Ca un purtător de viață..., Și acum..., Ceea ce ești locaș sfințit..., Doamne miluiește (de 40 de ori), Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”;

Preotul: „Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...”;

Cânt: „Hristos a înviat (de trei ori), Slavă..., Și acum..., Doamne miluiește, părinte binecuvântează !”.

Preotul: Otpustul Paștilor (vezi *Penticostarul*).

¹¹ Vezi Prof. I. Funduli, *Ceesurile Mari ale Joii celei Mari, ale Vinerii celei Mari și ale Sâmbetei celei Mari, după Cod. 7 din Biblioteca Națională din Atena* (în grec.), Tesalonic, 1964; Același, *Ceesurile Mari ale Ajunului Rusaliilor* (în grec.), în „Anuarul științific al Facultății de Teologie din Tesalonic”, 1971.

¹² De altfel, în uzul mănăstirilor studite, adoptat și în *Tipicul ctitoricesc* al Sfântului Athanasie Athonitul (P.G., t. XCIX, col. 1709 ș.u.), citirea Ceesurilor era suprimată în tot timpul de la Paști până la postul Sfinților Apostoli.

5. Explicarea slujbei Ceasurilor

a) Slujba Ceasurilor constituie una dintre cele mai interesante vestigii ale trecutului îndepărtat, păstrate în cultul ortodox, care ne amintesc de un străvechi sistem de împărțire a zilei în patru sferturi, corespunzătoare *străjilor* din cursul nopții, sistem uzitat la multe din popoarele vechi ale Orientului mijlociu și apropiat (ca de ex. asiro-babilonienii), de unde a trecut și în viața civilă a greco-romanilor și în viața religioasă a evreilor, iar de de la aceștia s-a perpetuat și în cultul creștin (vezi mai pe larg la cap. despre *Anul liturgic și subdiviziunile lui*, din *Liturgica generală*).

Ceasurile liturgice se succed din trei în trei ore, marcând începutul celor patru sferturi din zi. Vechii creștini, care trăiau în general o viață religioasă intensă și profundă, simțeau nevoia să-și îndrepte gândul către Dumnezeu, să-L laude și să-I se roage nu numai la cele două Laude zilnice principale (cea de seară și cea de dimineață), la care erau obligați să participe, ci și în cursul zilei, adoptând pentru aceasta momentele care marcau pe atunci, la mai toate popoarele orientale, începuturile celor patru sferturi ale zilei, adică cele patru Ceasuri sau *Ore* de rugăciune. Dintre acestea, cele care au trecut cel mai devreme în cultul creștin (încă din epoca apostolică) sunt, precum am văzut, Ceasurile III, VI și IX, pe când Ceasul I a intrat în uz ceva mai târziu (veacul al patrulea), fiind o creație nouă și originală a pietății monahale (vezi în urmă la cap. *Originea și istoria Laudelor bisericesti*)¹³.

De aceea, rălcuitorii serviciului divin anteriori secolului al patrulea, ca Tertulian¹⁴, Ipolit¹⁵ și Sfântul Ciprian¹⁶ menționează și explică în scrierile lor Ceasurile III, VI, IX, atribuindu-le o semnificație trinitară. „Noi vedem că la facerea rugăciunilor – spune de exemplu Sfântul Ciprian – Daniil cu cei trei tineri tari în credință și biruitori în robie au păzit *Ceasul al treilea, al șaselea și al nouălea* ca pentru taina Sfintei Treimi, care avea să se arate în timpurile mai din urmă. Căci întâiul până la al treilea (ceas) arată numărul Treimii depline; de asemenea, al patrulea până la al șaselea arată o altă treime și de la al șaptelea până la al nouălea alta, așa că Treimea deplină se arată ca de trei ori trei ceasuri. Închinătorii lui Dumnezeu, statornicind de mult într-un chip duhovnicesc aceste împărțiri de timp, le foloseau la rugăciune în timpurile hotărâte.

Apoi s-a arătat pe față că aceasta a fost o semnificație plină de mister, că cei drepti își făceau în acest mod rugăciunea lor. Căci în *ora a treia* S-a pogorât Sfântul Duh asupra apostolilor, împlinind harul făgăduinței Domnului. De asemenea, Petru în *ora a șasea*, suindu-se într-un loc mai înalt a fost învățat, atât prin semn, cât și prin glasul lui Dumnezeu Care povățuiește totul, ca să-i primească pe toți la harul mântuirii, pentru că el se îndoia mai înainte dacă păgânii se pot curăți (vezi Fapte X, 9 ș.u.). Și Domnul în *ora a șasea*, fiind răstignit, la a noua a spălat păcatele noastre prin sângele Său, pentru-ca să ne poată răscumpăra și să ne dea o nouă viață; atunci prin patimă a săvârșit biruința Sa”¹⁷.

Explicații asemănătoare s-au dat mai târziu și Ceasului I, după ce el a intrat, alături de celelalte, în programul oficial al rugăciunii zilnice din pravila mănăstirilor și apoi și

¹³ Cf. și J. Froger, *Les origines de Prime*, Roma, 1946 (Bibl. „Ephemerides Liturgicae”, 19).

¹⁴ *De Oratione*, 25 și *De jejunio*, 10 (P.L., t. I, col. 1193, și t. II, col. 966-968).

¹⁵ *Tradiția apostolică*, cap. 35 (ed. B. Botte, pp. 69-73). Cf. și B. Botte, *Les heures de prières dans la „Tradition Apostolique” et les documents dérivés*, în rev. „Lex Orandi” (Paris), 35 (1963), 101-115.

¹⁶ *De dominica oratione*, cap. 34-35 (P.L., t. IV, col. 559-560).

¹⁷ *Ibidem*. Cf. și P. Salmon, *Les origines de la prière des Heures d'après le témoignage de Tertullien et de Cyprien*, în vol. „Melanges Christine Mohrmann”, Nimègue, 1963, pp. 202-210.

în cea a bisericilor de enorii. Așadar, fiecare din cele patru Ceasuri sau momente de rugăciune din timpul zilei are un anumit scop în viața religioasă creștină și o anumită semnificație simbolică sau comemorativă în legătură cu istoria sfântă a mântuirii.

Astfel, *Ceasul I*, adică începutul zilei, corespunzător cam cu ora 6 dimineța în epoca echinocțiului de primăvară și a celui de toamnă, este pârga sau începătura prin rugăciune, deci o jertfă de laudă, adusă lui Dumnezeu pentru ziua cea nouă pe care El ne-o dă să o trăim și pe care ne rugăm să ne ajute a o petrece ca fii ai luminii, ca pe o naștere din nou de fiecare zi și ca pe o înviere din somnul nopții, care simbolizează moartea. „Pentru aceea se împreună aici citirea Ceasului I cu slujba dimineții – zice Simeon al Tesalonicului –, căci și el, ca o pârgă fiind începătură zilei, se aduce împreună cu dimineța și ca un dar și ca o jertfă de laudă lui Dumnezeu și, pentru că toate fapăturile s-au arătat cu lumină, de aceea le cheamă împreună cu îngerii spre lauda lui Dumnezeu”¹⁸. *Ceasul I* ne aduce totodată aminte de ducerea Domnului de la Caiafa la Pilat, de judecata și de osândirea Lui la moarte, care au avut loc în cursul dimineții (Mc. XIV, 65 și XV, 15)¹⁹.

Ceasul III (începutul sfertului al doilea din zi, corespunzător cam cu ora 9 dimineța) se citește în cinstea Sfintei Treimi²⁰, ca o mulțumire pentru trecerea unei pătrimi din zi, și ne amintește totodată atât de răstignirea Domnului pe cruce care, după Sfântul Evanghelist Marcu, a avut loc la ceasul al treilea din zi²¹, cât și de pogorârea Sfântului Duh în ziua Cincizecimii (Fapte II, 15)²².

Ceasul VI (începutul sfertului al treilea din zi, care corespunde totdeauna cu amiaza sau mijlocul zilei), adică rugăciunea de la amiază sau de la mijlocul zilei, se citește tot întru slava Sfintei Treimi, ca o mulțumire pentru înjumătățirea zilei și ca o rugăciune spre a ne feri de „dracul cel de amiază”, de care vorbește Psalmul XC, care se citește acum²³ deoarece în acest ceas strămoașa Eva a pierdut raiul prin amăgirea diavolului, iar samarineanca de la puțul lui Iacov l-a recăstigat prin credința în Hristos²⁴. În gene-

¹⁸ *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 299 (P.G., t. CLV, col. 552 A și trad. rom. cit., p. 197).

¹⁹ Comp. *Povăuirile din Liturghier* (ed. București, 1967, p. 393): „Iar după Utrenie, la citirea Ceasului I, cu cucernicie să gândești cum Mântuitorul și Făcătorul nostru de bine, fiind legat, în ceasul I al zilei, a fost dus de la Caiafa la Pilat în pretoriu, la locul de judecată, ca un făcător de rele, și cum acolo Judecătorul a toată lumea, de arhieriei cei fără de lege și de bătrânii iudeilor a fost clevetit și de judecătorul cel nedrept osândit”.

²⁰ „Cel de al treilea din Ceasuri cu adevărat a câștigat darul ca să ne învețe a cinsti cele trei ipostasuri într-o Stăpânire...” (*Penticostarul*, la slujba Duminicii Rusaliilor, Canonul al doilea, Cântarea a șaptea, stihira a patra).

²¹ Vezi Ipolit al Romei, *Tradiția apostolică* (alias *Rânduiala bisericească egipteană*), cap. 41: „Roagă-te la Ceasul al treilea și laudă pe Dumnezeu..., căci la acest ceas Hristos a fost răstignit pe cruce. De aceea Legea Vechiului Testament poruncește să se aducă ofrandă la această oră pâinile punerii înainte – închipuire a trupului și a sângelui lui Hristos – și să se jertfească mielul cel necuvântător, care-L preînchipuie pe Mielul cel desăvârșit. Căci Hristos este cu adevărat Păstorul și Pâinea coborâtă din cer” (Hippolyte de Rome, *La Tradition apostolique d'après les anciennes versions*. Introd., trad. et notes par B. Botte, O.S.B., ed., Paris, 1968, pp. 126-127).

²² „Al treilea Ceas îl cântăm pentru cinstea Treimii, pentru că a trecut o pătrime a zilei lumii zidite din patru stihii, și pentru venirea Sfântului Duh întru al treilea ceas” (Simeon al Tesalonicului, *op. și loc. cit.*, la nota 16). Comp. și Sfântul Ciprian, *op. și loc. cit.*, supra (în text); Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile monahale mari*, XXXVII, 3 (P.G., t. XXXI, col. 1013 B); Sfântul Ioan Cassian, *De inst. coenobiorum*, III, 3 (P.L., t. XLX, col. 116) și *Povăuirile din Liturghier* (ed. cit., p. 393).

²³ Comp. Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile monahale mari*, XXXVII, 4 (P.G., t. XXXI, col. 1013-1016). Comp. și trad. rom. din *Vechile rânduieli monahale*, Dobrușa, 1929, p. 352.

²⁴ Vezi prima stihiră idiomelă a samarinencii, de la „Doamne, strigat-am...” la Vecernia mare din slujba Duminicii a V-a după Paști: „Venit-a la fântână, în ceasul al șaselea, Izvorul minunilor spre a

ral, după majoritatea tâlcuitorilor cultului, Ceasul al șaselea ne amintește mai ales de răstignirea Domnului, pentru că la acel ceas ar fi fost răstignit El, după cum reiese de la Sfântul Evanghelist Ioan (XIX, 14)²⁵. Această tradiție a fost oficial consacrată în cărțile ortodoxe de slujbă, ca de ex. în *Ceaslov* (vezi troparul ceasului al șaselea), în *Liturghier* (vezi *Povățuirile către preot*, de exemplu ed. București, 1967, p. 394) și în *Penticostar*²⁶. Deoarece, însă, precum am văzut, Sfântul Evanghelist Marcu fixează răstignirea Domnului la ceasul al treilea²⁷, unii vechi tâlcuitori ai cultului spun că Ceasul VI ne amintește de timpul cât Domnul a stat spânzurat pe cruce, când, începând de la ceasul al șaselea, s-a făcut întuneric mare peste tot pământul (Mt. XXVII, 45-46; Mc. XV, 33 și Lc. XXIII, 44)²⁸.

Ceasul IX (începutul ultimului sfert al zilei, corespunzător cam cu ora 3 p.m. în epoca echinocțiilor) se citește tot spre slava Sfintei Treimi, ca o mulțumire pentru trecerea a trei ceasuri de la mijlocul zilei și pentru apropierea serii²⁹. Totodată, el ne amintește de moartea pe cruce a Domnului (Mt. XXVII, 46-50; Mc. XV, 34)³⁰. Este

aduce la viață pe rodul Evei; că Eva întru acest ceas a ieșit din rai, din pricina amăgirii șarpelui.³¹ (*Penticostar*, București, 1953, pp. 200 și 229).

²⁵ Vezi, de ex., Sfântul Ciprian, *De dominica oratione*, cap. XXXIV (textul citat mai înainte); *Constituțiile apostolice*, VIII, 34 (*trad. rom. cit.*, p. 258): „Rugăciuni faceți... la Ceasul VI pentru că atunci a fost răstignit (Domnul)”; Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele slujbe*, cap. 299, *P.G.*, t. CLV, col. 552 B și *trad. rom. cit.*, p. 197: „Asemenea zicem și la al șaselea Ceas întru slava Treimii. Care le-a adus pe toate întru ființă, pentru că a trecut o altă pătrime de trei ceasuri din zi a lumii cei cu patru părți și este înjumătățirea zilei și pentru că în cel de al șaselea ceas S-a răstignit pentru noi Cel ce S-a întrupat pentru noi”; Pr. Prof. P. Vintilescu, *Misterul liturgic*, p. 12 ș.a.

²⁶ Vezi Tripesnițele Sfântului Iosif Imnograful, la Pavcernița de miercuri, săptămâna a doua după Paști, Cântarea a IX-a, stihira a doua: „Făcătorul ceasurilor și al zilelor fiind Tu, Mântuitorule, în ziua și în ceasul al șaselea, voind ai răbdare răstignire cu ocară, îndurate, ca să ștergi păcatele noastre și să ne împaci cu Tatăl” (*Penticostar*, București, 1953, p. 442).

²⁷ S-ar părea deci că există oarecare contradicție între Sfântul Evanghelist Marcu de o parte și Sfântul Evanghelist Ioan de alta, în ceea ce privește cronologia exactă a Patimilor, căci Sfântul Marcu (XV, 25) spune că era *ceasul al treilea când L-au răstignit pe Mântuitorul* (ἦ δὲ ὥρα τρίτη καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν), iar Sfântul Ioan (XIX, 14) ne spune că *Domnul a fost osândit de Pilat la moarte cam la ceasul al șaselea* (ὥρα ἦν ὥς ἑκτῆς). Contradicția este însă aparentă și rezultă din faptul că Sfinții Evangheliști n-au deloc scopul de a face cronologia exactă și precisă a Patimilor, ci localizează faptele în timp în chip vag sau aproximativ. În fond, cele două informații se pot pune de acord, dacă avem în vedere că Ceasul al treilea (al doilea sfert din zi) ținea de la ora 9 a.m., până la amiază, iar Ceasul al șaselea, de la amiază până la ora 3 p.m. Operația destul de complicată a Răstignirii a putut începe, de ex., pe la ora 11 1/2 a.m., când era încă Ceasul al treilea, cum zice Sfântul Marcu, dar de fapt ne apropiem de Ceasul al șaselea, sau era spre Ceasul al șaselea, cum zice Sfântul Ioan. Vezi Chanoine A. Weber, *Le Saint Evangile, commenté par les apôtres dans leurs épîtres*, Vardun (fără an), p. 562.

²⁸ Vezi, de ex., Ipolit al Romei, *op. și cap. cit.*: „Roagă-te de asemenea, la Ceasul al șaselea, aducându-ți aminte de Hristos spânzurat pe cruce, când ziua era oprită și domnea întunericul. La acest ceas vei face o rugăciune fierbinte, ca să imiți pe Cel ce S-a rugat când lumea a fost cuprinsă de întuneric din pricina judecătorilor necredincioși” (*ed. cit.*, pp. 126-127).

²⁹ Simeon al Tesalonicului, *op. și trad. rom. cit.*, p. 197: „Asemenea și al nouălea ceas se zice pentru că au trecut trei ceasuri după al șaselea întru cinstea Treimii”.

³⁰ Sfântul Ciprian, *Despre rugăciunea domnească*, cap. XXIV (*P.L.*, t. IV, col. 559-560); Ipolit Romanul, *op. și cap. cit.*, p. 129; „La ceasul IX prelungeste rugăciunea și lauda, pentru a imita suflul dreptilor care laudă pe Dumnezeu adevărului, Care Și-a adus aminte de sfinții Săi și a trimis Cuvântul pentru a le aduce lumina. La acest ceas, Hristos, cu coasta străpunsă, a țâșnit apă și sânge, a luminat apusul zilei, până la sfârșitul Său. Și făcând să coincidă reîntoarcerea luminii cu somnul Său, El a dat o închipuire a Învierii”. Cf. Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile monahale mari*, XXXVII, 4 (*P.G.*, t. XXXI, col. 1016 A): „Cât despre ceasul al IX-lea, în acesta se cade să săvârșim rugăciunile, cum ni s-a predat de înșiși apostolii în cartea Faptelor, unde ni se istorisește că Petru și Ioan se suiau

cea din urmă dintre cele șapte Laude sau slujbe zilnice. Ceasul al nouălea încheie deci serviciul divin public al fiecărei zile liturgice, care începe cu Vecernia și se termină cu Ceasul al nouălea.

b) Precum am văzut, în prima parte a slujbei fiecărui Ceas se citesc *psalmi*. Aceștia alcătuiau încă de la început conținutul principal al serviciului Ceasurilor. Astfel, Psalmul L de la Ceasul III și Psalmii LIV și XC de la Ceasul VI sunt deja amintiți în *Regulile monahale* ale Sfântului Vasile cel Mare³¹. Dar numărul psalmilor citați la fiecare Ceas nu era același peste tot. Astfel, după informațiile date de Cassian, în unele locuri era obiceiul de a se citi atâția psalmi cât indică numărul ceasului respectiv, adică trei la Ceasul III, șase la Ceasul VI ș.a.m.d. Într-un *Orologiu* – manuscris din secolul LX – la fiecare Ceas sunt prevăzuți câte opt psalmi³². Obiceiul cel mai răspândit era însă ca să se citească la fiecare Ceas câte trei psalmi, ca și azi³³, adică în total 12 psalmi pe zi, după numărul orelor zilei. Se citește câte trei psalmi, „pentru cinstea Treimii și pentru cunoștința tainei ce s-a făcut într-acel ceas”, precum zice Simeon al Tesalonicului³⁴. Ei sunt, adică aleși în concordanță cu semnificația specială a momentului din zi pe care îl reprezintă Ceasul respectiv. De exemplu, Psalmul V – primul dintre cei trei care se citește la Ceasul I – cuprinde pe de o parte rugăciunea potrivită pentru momentul dimineții, „arătând dumnezeiasca luminare din strălucirea soarelui celui văzut”³⁵, ca de ex., vers. 3: „Dimineța vei auzi glasul meu; dimineța voi sta înaintea Ta și mă vei vedea”, ori versetul 16 al psalmului următor, LXXXIX: „Umplutu-ne-am dimineța de mila Ta și ne-am bucurat și ne-am veselit în toate zilele vieții noastre”; pe de alta, ele conțin versete profetice în legătură cu patimile Domnului, de care ne amintesc Ceasurile, ca de ex. vers. 9 al Psalmului V de la Ceasul I: „Căci nu este adevăr în gura lor, inima lor este deșartă; groapă deschisă grumazul lor, cu limbile lor viclenesc”. Îndeosebi primii doi psalmi de la Ceasul al treilea (Ps. XVI și XXIV) și de la Ceasul al șaselea (Ps. LIII și LIV) prorocesc pornirea cărturarilor și a fariseilor împotriva Unsului lui Dumnezeu și patimile îndurate de El.

Dar ultimul psalm de la fiecare Ceas arată și milostivirea și ajutorul lui Dumnezeu, invocate de psalmist și acordate celor ce pățimesc pentru El. Așa, de ex., Psalmul L – al treilea care se citește la Ceasul III – pomenește de venirea Sfântului Duh (vers. 11-13). Psalmul XC („Cel ce locuiește în ajutorul Celui Preaînalt, întru acoperământul Dumnezeului cerului se va sălăslui”), – ultimul care se citește la Ceasul VI – (amintit încă de pe vremea Sfântului Vasile cel Mare)³⁶, pomenește de ajutorul dat Fiului

împreună la templu, la rugăciunea de la ceasul al IX-lea (Fapte III, 1)”. Cf. și *Ceaslovul*, trop. Ceasului al IX-lea, și *Liturghierul* la Povățuiri (ed. cit., p. 394).

Alți interpreți din epoca patristică raportează toate ceasurile de rugăciune din timpul zilei la Crucea răstignirii, cum face autorul necunoscut al scrierii *Despre feciorie*, atribuită Sfântului Atanasie cel Mare (P.G., t. XXVIII, col. 265-272): „Trebuie să te rogi la ceasul al treilea, pentru că la această oră s-a pregătit lemnul Crucii; la ceasul al șaselea, pentru că Fiul lui Dumnezeu a fost înălțat (atunci) pe cruce; la al nouălea, trebuie să te rogi din nou, pentru că la această oră Domnul Și-a dat suflul pe cruce. Când sosește ceasul al XII-lea (miezul nopții), când Domnul a coborât la iad, trebuie să facem rugăciuni mai lungi și mai stăruitoare”.

³¹ *Regulile mari*, XXXVII, 3-5, P.G., t. XXXI, col. 1013-1046.

³² Vezi J. Mateos, *Un Horologion inédit de Saint-Sobas: Le Cod. Sinaiticus grec. 863 (9-e s.)*, în „Studi e Testi” (Città del Vaticano), 233 (1964), pp. 70-75.

³³ Vezi Cassian, *op. cit.*, lib. III, cap. 3. P.L., t. XLIX, col. 116 A.

³⁴ *Despre sfintele slujbe (rugăciuni)*, cap. 327 (P.G., t. CLV, col. 592 B și trad. rom. cit., p. 212).

³⁵ Simeon al Tesalonicului *op. cit.*, supra.

³⁶ Vezi *Regulile monahale mari*, XXXVII, 4 (P.G., t. XXXI, col. 1016 A).

pătimitor de către Tatăl și arată biruința asupra iadului, dobândită de cel ce, înarmat cu putere de sus, e în stare să calce peste aspidă și peste vasilisc și peste leu și peste balaur (vers. 13). Psalmii Ceasului IX (Ps. LXXXIII, LXXXIV și LXXXV) „arată mântuirea noastră cea prin moartea lui Hristos și prin omorârea Sfântului Său Trup și cum că Dumnezeu este viu, măcar că a și murit cu trupul pentru noi, căci S-a făcut jertfă și folosire celor vii și celor morți din iad, care erau la locul plângerii; și a făcut pe pământ bună voire, a întors robia noastră (izbăvind) sufletele noastre; a iertat fărădelegile noastre și întorcându-Se ne-a înviat, a veselit poporul Său cu învierea Lui; a grăit: Pacea și Mila și Adevărul s-au întâmpinat și a privit din cer Dreptatea și, de vreme ce Hristos a sfărâmat cu moartea pe moarte, pământul va da roada sa, adică pe Cel înviat cu trupul”³⁷. Iar psalmul cel de pe urmă: „Pleacă, Doamne, urechea Ta...” (Ps. LXXXV), „însemnează toate acestea și cum că Cel ce S-a răstignit și a murit pentru noi este preacuvios și fără păcat, îndurat și mult-milostiv și adevărat, Care ne-a dat stăpânirea și semn bun Fiului celui ce S-a născut din roaba Sa, Maica lui Dumnezeu, și Crucea și învierea Lui, prin care s-au rușinat vrăjmașii”³⁸.

c) *Troparele speciale ale Ceasurilor*, ca și *troparele Născătoarei*, care le însoțesc, sunt destul de vechi, cel puțin din secolele V-VI, deoarece ele se găsesc și în slujbele corespunzătoare din ritualul Bisericii Copte³⁹. Cel de la Ceasul III („Doamne, Căla pe Preasfântul Tău Duh...”) are forma unei adevărate epicleze și de aceea el este întrebuițat și ca formulă de invocare a Sfântului Duh înainte de epicleza propriu-zisă din Liturghie⁴⁰.

d) În afară de psalmii de la început, în rânduiala Ceasurilor intră ca părți componente, precum am văzut, *troparele* și *condacele* care se cântă după psalmi și care variază după zilele săptămânii, precum și *rugăciunea cu care se încheie slujba* și al cărei text e altul la fiecare Ceas. Cea de la sfârșitul Ceasului I, pe care de regulă o citește preotul însuși (în mănăstiri, cel mai mare), este anonimă, iar textul ei îl aflăm încă în cel mai vechi *Evhologhiu* – manuscris grecesc (*Cod. Barberini*, din secolele VIII-IX). Cea de la Ceasul III este atribuită Sfântului Mardarie (vezi despre el la explicarea Pavcerniței), iar cele de la sfârșitul Ceasurilor VI și IX sunt atribuite în *Ceaslov* Sfântului Vasile cel Mare⁴¹. Ele sunt o mărturie a rolului important pe care l-a avut acest mare părinte bisericesc în organizarea și generalizarea slujbei Laudelor zilnice în serviciul divin al Răsăritului creștin. Și dacă autenticitatea lor este greu de susținut, este și mai greu să fie respinsă; limba, stilul și conținutul teologic al acestor rugăciuni poartă bine întipărită amprenta originii lor capadociene din secolul al IV-lea. Tot Sfântului Vasile cel Mare îi este atribuită, în edițiile catolice ale *Orologiului* (pentru uniți), și frumoasa rugăciune „Căla ce în toată vremea și în tot ceasul...”, care face parte din rânduiala tuturor Ceasurilor și provine din stratul cel mai vechi al componenței acestor slujbe. Ea este luată din serviciul Miezonopticii și are caracterul unei rugăciuni finale (de con-

³⁷ Vezi Ps. LXXXIV (al doilea de la Ceasul IX), vers. 8, 11-13: „Că va grăi pace peste poporul Său... Mila și Adevărul s-au întâmpinat, Dreptatea și Pacea s-au sărutat. Adevărul din pământ a răsărit și Dreptatea din cer a privit. Că Domnul va face bunățate și pământul nostru își va da rodul său...”.

³⁸ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 327, după *trad. rom. cit.*, p. 212.

³⁹ Cf. A. Baumstark, *Liturgie comparée*, ed. cit., p. 107.

⁴⁰ Azi numai în *Liturghierul slav și cel românesc*, căci din *cel grecesc* a fost înlăturat (vezi Pr. Prof. P. Vințilescu, *Ceasul al treilea în rânduiala epiclezei*, București, 1937, extras din rev. *B.O.R.*).

⁴¹ Într-un *Evhologhiu grecesc* manuscris din secolul al XII-lea, rugăciunile de la toate cele patru Ceasuri sunt atribuite Sfântului Gherman I, patriarhul Constantinopolului din secolul al VIII-lea (M. Arranz, *Les prières presbytérales des Petites Heurts dans l'ancien Euchologe byzantin*, Roma, 1973 (extras din *OCP*, vol. XXXIX, fasc. I, 1973), p. 77).

cediere sau apolis), fiind asemănătoare cu unele rugăciuni din *Constituțiile apostolice* (de ex. cele din cartea VIII, cap. 15, 7)⁴².

În slujba Ceasurilor și a tuturor Laudelor mici din perioada Păresimilor este caracteristică *Rugăciunea Sfântului Efrem Sirul* („Doamne și Stăpânul vieții mele...”), rugăciunea prin excelență a monahilor și asceților, expresie a smereniei și a pocăinței, subliniată și prin metaniile cu înghenuncherile care însoțesc de regulă rostirea ei.

Atât troparele, cât și rugăciunile exprimă în general funcția simbolică a fiecărui Ceas în parte, referindu-se la momentul respectiv din cursul zilei, la care se citea odinioară fiecare Ceas, precum s-a arătat mai înainte.

În vechile evhologhii-manuscrite grecești, preotul era mai mult angajat decât azi în oficierea Ceasurilor, prin rugăciuni pe care el le citea în taină, intercalate printre părțile componente al slujbei, rugăciuni care au dispărut apoi din uz⁴³. Acestea constituiau o variantă mai dezvoltată a slujbei Ceasurilor, numită „Slujba catedrală”, care s-a păstrat la Constantinopol până prin secolul al XII-lea. Amintirea ei se pare că s-a păstrat până azi în slujbele speciale ale *Ceasurilor împărătești*, despre care am vorbit mai înainte.

⁴² *La prière des Heures (La prière des Eglises de rite byzantin, I, ' Ω πολόγιον)*, Ed. de Chevetogne, 1975, pp. 77-78 și 252-253.

⁴³ Vezi M. Arranz, *op. cit.*, *supra*. Cf. Același, *Les grandes étapes de la liturgie byzantine: Palestine-Byzance-Russie*, în vol. „Liturgie de l'Eglise particulière et Liturgie de l'Eglise universelle” (Conf. Saint-Serge à Paris), Roma, 1976, pp. 50-51.

De văzut și: *La prière des Heures*, éd. par Mgr. Cassien et B. Botte, Paris, 1963 (Col. „Les Orandi”, 35), H. Dalmais, *Le sens des Heures dans les liturgies orientales*, în M.D., 64 (1960), p. 53-64, P. Salmon, *La prière des Heures*, în vol. *L'Eglise en prière. Introduction à la liturgie*, Tournai, 1961, p. 789 ș.u.

Mijloceasurile și Obednița

Oficiul divin mănăstiresc al zilei liturgice, alcătuit din slujbele celor șapte Laude, pe care le-am studiat până acum, a fost amplificat, în ultima lui fază de dezvoltare, cu unele creații mai noi ale pietății monahale răsăritene și anume: *Mezorele* (Μεσώρια) sau *Mijloceasurile* și *Obednița*, care au fost incluse și ele în pravila mănăstirească de rugăciune zilnică din *Ceaslovul ortodox*.

1. *Mijloceasurile* sunt grupe de rugăciuni, care se citesc numai în mănăstiri, printre Ceasurile liturgice. Ele sunt în număr de patru, și anume:

- a) *Mijloceasul I*, care se citește între Ceasul I și Ceasul III;
- b) *Mijloceasul III*, care se citește între Ceasul III și Ceasul VI;
- c) *Mijloceasul VI*, care se citește între Ceasul VI și Ceasul IX;
- d) *Mijloceasul IX*, care se citește între Ceasul IX și Vecernie.

Originea Mijloceasurilor o aflăm în lecturile de pietate și în rugăciunile personale, pe care călugării erau obligați în vechime să le facă fiecare în particular, în chilia sa, între slujbele Ceasurilor, pentru a-și ocupa timpul liber. Mai târziu, s-a luat obiceiul pe alocuri să se citească aceste rugăciuni chiar în biserică, fie în naos, fie în nartică sau pronaos, de obicei, în continuarea Ceasurilor respective, cum prescrie *Tipicul împărătesei bizantine Irina* din secolul XII¹. În alte mănăstiri, aceste rugăciuni au rămas însă pe seama monahilor, spre a fi citite în chilii. Unele manuscrise prevăd citirea lor în biserică (εις την συναξιν) numai luni, miercuri și vineri, iar în celelalte zile se recomandă citirea în chilii².

În tot cazul, rânduiala Mijloceasurilor a rămas o creație liturgică destinată exclusiv mănăstirilor și n-a intrat niciodată în practica sau obligația tipicului de slujbă al bisericilor de enorii. Astăzi, în mănăstiri, ele se citesc de către monahi mai mult în chilii și mai ales în postul Crăciunului și în postul Sfinților Apostoli, pe când în postul Paștilor ele sunt înlocuite prin Catismele care se citesc după Ceasuri (câte una pentru fiecare Ceas).

Rânduiala lor (în *Ceaslov*) este următoarea:

Se începe cu „Veniți să ne închinăm...” (numai la începutul Mijloceasului I și la al treilea se prevăd binecuvântarea preotului și rugăciunile începătoare, de la „Sfinte Dumnezeule...” înainte), după care se citesc trei psalmi potriviți cu momentul respectiv al zilei; apoi rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...”), urmate de trei trope, proprii fiecărui Mijloceas: „Doamne miluiește” (de 40 de ori), „Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită..., Întru numele Domnului...”. După ecfonisul preotului („Pentru rugăciunile Sfinților Părinților...”), se rostește rugăciunea Sfântului Efrem Sirul. După aceasta, se încheie cu citirea unei rugăciuni al cărei text diferă după Mijloceasul respectiv, dar toate cele patru rugăciuni sunt atribuite Sfântului Vasile cel Mare. Formulă de otpust (apolis) se prevede numai la sfârșitul Mijloceasului IX, deoarece cu el se încheie serviciul divin al zilei respective.

2. Tot o creație mai nouă decât Ceasurile și tot de origine monastică este și *Obednița* sau *Prânzânda*, care se citește în mănăstiri după Ceasul VI (ori după Mijloceasul VI, dacă se citește și acesta), înainte de prânz, în zilele în care nu se face Liturghie (iar în post

¹ Pr. Prof. P. Vintilescu, *Curs litografiat de istoria Liturghiei*, Buc., 1940, p. 334.

² V. Mitrofanovici și colab., *Liturgica*, ed. 1929, p. 496.

chiar când se face Liturghia Darurilor mai înainte sfințite). I se mai spune și Tipică sau (Τὰ Τυπικά sau 'Ακολουφία τῶν Τυπικῶν), denumire care, după mitropolitul Simeon al Tesalonicului, însemnează „închipuirea Sfintei Liturghii” și se explică prin aceea că această slujbă ține uneori locul Liturghiei, iar alteori – și anume când ea se săvârșește înaintea Liturghiei – anticipează sau preînchipuie Liturghia³. Dar după alții, această denumire vine ori de la Psalmii CII și CXLV, care se citește (se cântă) la începutul Obedniței și care sunt numiți psalmi tipici (preînchipuitori sau mesianici), ori de la cartea numită *Tipic*, singura în care era prescrisă la început această slujbă⁴. Cât privește denumirea slavonească de *Obednița* (de la *obéd* – prânz, masă), tradusă corect în românește prin *Prânzândă*, i s-a dat pentru că, de regulă, ea se săvârșește înaintea mesei de prânz.

Astăzi, Obednița (Prânzândă) se citește în mănăstiri în zilele de rând (în care nu se săvârșește Liturghia) sau în unele zile din perioada Octoihului, în care Ceasurile se unesc cu Vecernia și cu Liturghia Sfântului Vasile (ajunul Crăciunului și al Bobotezei) sau cu Liturghia Sfântului Ioan (când Buna-Vestire cade într-una din zilele de rând din Păresimi), iar în Postul Mare, se citește în toate zilele de rând ale săptămânii (de luni până vineri inclusiv). În perioada Octoihului și cea a Penticostarului, Obednița se citește îndată după Ceasul VI, ca o prelungire a lui, deci înainte de masa de prânz, iar în timpul postului, în ajunul Nașterii și al Bobotezei, precum și miercuri și vineri în săptămâna brânzei, se citește după Ceasul IX, înainte de Vecernie și Liturghie, adică în momentul din zi, când odinioară, în mănăstiri, se întrerupea ajunarea. Deci și într-un caz și în altul, Obednița și-a păstrat caracterul inițial de slujbă dinaintea mesei.

a) Rânduiala slujbei se află în *Ceaslov*

Obednița începe cu binecuvântarea preotului, ea fiind socotită ca o completare sau întregire a Ceasului VI (ori a Ceasului IX), cu care e îmbinată de obicei. Atunci când se citește în continuarea Ceasului VI (în perioada Octoihului și a Penticostarului), se începe cu citirea Psalmilor CII („Binecuvântează, suflete al meu, pe Domnul...”) și CXLV („Laudă, suflete al meu, pe Domnul...”), urmați de „Unule-născut...” (de obicei citit). Se cântă apoi, rar și cu glas liniștit, stihurile Fericirilor („Întru împărăția Ta pomenește-ne pe noi, Doamne...” și celelalte din *Ceaslov*), la care se pun stihurile de la Cântarea a treia și a șasea a Canonului zilei (de la *Minei* ori de la *Octoih*). Dacă nu urmează Liturghia, se citesc acum apostolul și evanghelia care ar trebui citite la Liturghie, apoi Simbolul credinței (dacă urmează Liturghia, acestea nu se citesc acum). Urmează rugăciunea penitentială „Slăbește, lasă, iartă, Dumnezeu, greșelile noastre...” (în *Ceaslov*) și rugăciunea domnească, după care se cântă (se citesc) condacele rânduite (al zilei săptămânale din *Ceaslov*, al hramului bisericii, „Slavă...”, al morților: „Cu sfinții odihnește...”, „Și acum...”, al Născătoarei de Dumnezeu, din *Ceaslov*). Apoi: „Doamne, miluiește!” de 12 ori și rugăciunea către Preasfânta Treime („Preasfântă Treime, Stăpânie de o ființă...”). Dacă nu urmează Liturghia, se citește acum imnul „Să se umple gurile noastre de lauda Ta, Doamne...”, se cântă „Fie numele Domnului binecuvântat...” (de trei ori) și se citește Psalmul XXXIII („Binecuvânta-voi pe Domnul în toată vremea...”), urmat de „Cu vine-se cu adevărat..., Slavă..., Și acum..., Doamne, miluiește! (de trei ori), Întru numele Domnului...”. Preotul face acum otpustul mic, cu care se încheie slujba.

³ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 329 P.G., t. CLV, col. 593-596 și trad. rom. cit., p. 213.

⁴ V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 494. Comp. și Pr. Prof. P. Vintilescu, *Curs litografiat de istoria Liturghiei*, București, 1940, pp. 334-335.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Dacă însă se face și Liturghie, nu se mai citește „Să se umple gurile noastre...”, nici cele următoare, ci îndată după rugăciunea către Sfânta Treime, se zice: „Ceea ce ești mai cinstită..., Slavă..., Și acum..., Doamne, miluiește ! (de trei ori), Întru numele Domnului...” și otpustul.

În perioada Triodului, când Obednița se citește după Ceasul IX, nu se mai citește Psalmii CII și CXLV de la început, ci îndată după rugăciunea de la sfârșitul Ceasului IX se începe direct cu cântarea Ferișirilor („Întru împărăția Ta pomeneste-ne pe noi, Doamne, când vei veni întru împărăția Ta”) cu stihurile respective, din *Ceaslov*, și cu metanii⁵. Se omite, de asemenea, rugăciunea către Preasfânta Treime de după condace; deci, îndată după condace, se zice: „Doamne, miluiește ! (de 40 de ori), Slavă..., Și acum..., Ceea ce ești mai cinstită...” și „Întru numele Domnului...”, după care preotul, din altar, rostește ecfonisul: „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...” și apoi iese și zice rugăciunea Sfântului Efreim Sirul („Doamne și Stăpânul vieții mele...”) cu metaniile rânduite, după care îndată începe Vecernia, fără binecuvântare, ci direct cu „Veniți să ne închinăm...” și Psalmul CIII.

Tabelul de pe pagina următoare arată mai bine deosebiriile dintre cele două variante ale rânduielii Obedniței. În zilele de rând fără Liturghie, din Păresimi (luni, marți și joi), la sfârșitul Vecerniei se adaugă cele de la sfârșitul Obedniței din zilele din afara postului, adică: rugăciunea către Preasfânta Treime (citită de cel mai mare), „Fie numele Domnului... (de trei ori, Slavă..., Și acum...”, Psalmul XXXIII, „Cuvine-se cu adevărat să te fericeim... Slavă..., Și acum..., Doamne, miluiește ! (de trei ori), Binecuvântează...” și otpustul⁶.

b) Originea și explicarea Obedniței

Cea dintâi mențiune documentară despre existența acestei slujbe o avem într-un *Orologiu* – manuscris grecesc din mănăstirea Sinai (sec. IX), care cuprinde și rânduiala slujbei, aproape ca cea de azi. Ea constituia de fapt o slujbă a împărtășirii la vreme de seară, încadrată între Ceasul al IX-lea și Vecernie. În mănăstirile studite, în care se întrebuinta această rânduiala, la sfârșitul ei se împărțea anafura⁷.

Originea Obedniței este probabil Orientul, și anume mănăstirile din jurul Ierusalimului, căci rânduiala ei se află la început expusă amănunțit în Tipicul ierusalimitean atribuit Sfântului Sava. Dacă avem în vedere cuprinsul sau rânduiala ei, se pare că ea a fost creată la început ca un rezumat al Liturghiei, mai ales pentru uzul schivnicilor care, trăind izolați și depărtați de obște mănăstirilor, nu puteau lua parte zilnic la Liturghie; această slujbă era destinată deci să țină locul Liturghiei în astfel de cazuri, când se făcea împărtășirea, servind și ca pregătire pentru cei ce voiau să se împărtășească, și ca mulțumire după împărtășire. De aceea, ea corespunde – după unii – cu *Missa sicca* (*La Messe seche* – liturghia seacă) a catolicilor, din evul mediu⁸, care constă în recitarea rugăciunilor din formularul Missei, fără partea ei esențială (Ofertoriul, Consacrarea Darurilor și Împărtășirea). În *Tipicul monahilor studiți*⁹ Obednița înlocuia

⁵ În unele părți din Biserica noastră (ca în Bucovina), cântarea Ferișirilor o începe preotul însuși, stând în fața Sîntelor Uși. Miercuri și vineri din săptămâna brânzei, precum și la sărbătorile sfinților cu Polieleu din Păresimi, Ferișirile nu se cântă, ci se citesc.

⁶ Vezi *Tipicul mare*, Iași, 1816, fața 502 sus.

⁷ La J. Mateos, *Un Horologion inedit de Saint-Sabas: Le Cod. Sinaiticus grec. 863 (9-e s.)*, în „Studi e Testi” (Città del Vaticano), 233 (1964), p. 54 ș.u. Cf. și *La prière des Heures des églises de rite byzantin*, pp. 325-326.

⁸ Comp. S. Heitz, *Der orthodoxe Gottesdienst*, Band I.: *Göttliche Liturgie und Sakramente*, Mainz, 1965, p. 354.

⁹ Editat la B. Montfaucon, *Analecta Graeca*, Paris, 1688, și la Migne, P.G., t. CXXVII, col. 985 ș.u.

În anumite zile serviciul Ceasului III și al Ceasului IX. Prin secolele XII-XIII, partea de la început a Obedniței a fost încadrată la începutul Liturghiei euharistice, adăugându-se Psalmii CII și CXLV¹⁰.

Fericirile de la începutul Obedniței dau acestei slujbe nota ei caracteristică, legând-o de momentul în care Mântuitorul, răstignit pe cruce, acordă iertarea Sa tâlharului celui drept și întregului neam omenesc. Obednița este deci slujba iertării pentru care se roagă cei ce urmează să se împărtășească. Cu același sens, de rugăciune pentru iertare, găsim Fericirile încadrate și în slujba deniei de Joi noaptea din Săptămâna Patimilor (Utrenia Vinerii celei Mari), între evangheliile a 6-a și a 7-a, care odinioară se citeau, la Ierusalim, pe drumul Crucii (*via dolorosa*), între locul casei lui Pilat și Golgota. Le găsim, de asemenea, încadrate și în rânduiala marelui Canon de pocăință, după condațul și sinaxarul de după Cântarea a 6-a. De altfel, Fericirile, care fac parte dintre cântările biblice, sunt menționate de Sfântul Ambrozio ca făcând parte din rânduiala unei slujbe de dimineață încă din secolul IV¹¹, iar în ritul sirienilor iacobiți sunt încadrate și azi în serviciul divin de dimineață (Utrenia)¹².

Schemă cu rânduiala Obedniței

Când se citește după Ceasul VI (Perioada Octoiului și a Penticostarului)		Când se citește după Ceasul IX (Perioada Triodului)
Cânt.	Psalmii 102 și 145 „Unule-Născut...” Fericirile pe glasul VIII („întru împărăția Ta pomenește-ne pe noi, Doamne...”), cu stihurile respective din <i>Ceaslov</i>	Fericirile pe glasul VIII („întru Împărăția Ta pomenește-ne pe noi, Doamne...”), cu stihurile respective din <i>Ceaslov</i>
Preotul	Apostolul	
Cânt.	Evanghelia Simbolul credinței	Simbolul credinței (numai dacă nu se face Liturghie)
	Acestea se citesc numai când nu urmează Liturghie	
	Rugăciunea „Slăbește, lasă, iartă, Dumnezeuule greșelile noastre...” „Tatăl nostru...” Condacele, după rânduiala din <i>Ceaslov</i> (al zilei, al hramului etc.) „Doamne, miluiește !” de 12 ori, Rugăciunea către Sfânta Treime („Preasfântă Treime, Stăpânie de o ființă...”) „Să se umple gurile noastre de lăuda Ta, Doamne...” „Fie numele Domnului binecuvântat...” (de trei ori) Psalmul 33 („Binecuvânta-voi pe Domnul în toată vremea...”) „Cuvine-se cu adevărat...” „Ceea ce ești mai cinstită...” „Slavă..., Și acum..., Doamne, miluiește ! (de trei ori), Binecuvântează !” (din altar) Ecfonisul „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...” Otpustul mic	Rugăciunea „Slăbește, lasă, iartă, Dumnezeuule greșelile noastre...” „Tatăl nostru...” Condacele, după rânduiala din <i>Ceaslov</i> (al zilei, al hramului etc.) „Doamne, miluiește !” de 40 de ori „Ceea ce ești mai cinstită...” „Întru numele Domnului, binecuvântează, Părinte !” Ecfonisul „Dumnezeule, milostivește-Te spre noi...” Rugăciunea Sf. Eftrem Sirul, cu metanii (îndată începe Vecernia)

¹⁰ Pr. Prof. P. Vintilescu, *Liturghierul explicat*, pp. 163-164.

¹¹ *Comentar la ps. CXVIII*, vers. 148, homilia XIX 32 (P.L., t. XV, col. 1556).

¹² N. Engender, în *La prière des Heures des églises byzantines*, pp. 327-328.

PARTEA A TREIA

Sfânta Liturghie

SECȚIUNEA I

LITURGHIA CREȘTINĂ ÎN BISERICA VECHE (până la formarea Liturghiilor ortodoxe)

CAPITOLUL I

Ființa și instituirea Sfintei Liturghii

1. Liturgia, jertfa Legii celei Noi. Instituirea ei

Centrul activității răscumpărătoare a Mântuitorului în lume îl constituie patimile și moartea Sa pe Cruce, adică jertfa sângeroasă adusă de El pentru mântuirea lumii. Aceasta s-a adus o dată pentru totdeauna (vezi Evr. VII, 27; IX, 27-28; X, 10-14); dar pentru ca toate generațiile viitoare de credincioși de pretutindeni să se poată împărtăși din roadele ei binefăcătoare, Mântuitorul ne-a lăsat un mijloc de a o face veșnic prezentă în lume. Cum? – Prin întemeierea Jertfei celei Noi, care avea să se aducă de aici înainte pururea în Biserica Sa, în locul jertfelor Legii Vechi.

Întemeierea acestei jertfe fusese prevestită de Mântuitorul cu mult înainte încă de patima Sa, și anume în cuvântarea ținută mulțimilor, după ce săvârșise minunea înmulțirii pâinilor în pustie: „Eu sunt *pâinea cea vie* care s-a pogorât din cer. De va mânca cineva din pâinea aceasta, va fi viu în veci. Și pâinea pe care Eu o voi da este trupul Meu, pe care îl voi da pentru viața lumii” (In. VI, 51). Instituirea însăși, pe care ne-o relatează evangheliștii sinoptici și Sfântul Apostol Pavel în prima sa epistolă către Corinteni, a avut loc în ajunul morții Domnului pe cruce, adică joi seara, la Cina cea de taină. Cum? – Stând atunci la masă împreună cu ucenicii Săi, „în timp ce mâncau ei, Iisus a luat pâinea și mulțumind, a frânt și a dat ucenicilor Săi, zicând: *Luați, mâncați, acesta este trupul Meu*. Luând apoi paharul și mulțumind, le-a dat lor, zicând: *Beți dintr-acesta toți; acesta este sângele Meu, al Legii celei Noi care pentru mulți se varsă, spre iertarea păcatelor*” Mt. XXVI, 26-28. – Comp. și Mc. XIV, 22-24; Lc. XXII, 19-20; 1 Cor. XI, 23-25).

În locul jertfelor Legii Vechi, pecetluite cu sânge de animale (vezi Ieș. XXIV, 8), Mântuitorul întemeiază deci o *Lege*, un *Testament* sau un *Legământ* (διαθήκη) nou între Dumnezeu și oameni, pecetluit cu însuși trupul și sângele Său, care aveau să fie jertfite peste o zi în chip real, pe Golgota, și care, în seara Cinei, erau oferite Sfinților Săi Apostoli, prin anticipație, sub forma sacramentală, nesângeroasă, a pâinii și a vinului întrebuințate la mese. Această jertfă trebuia să o aducă de aici înainte ucenicii Săi, căci, la cuvintele de mai sus, Mântuitorul adaugă și porunca: „Aceasta să faceți spre pomenirea (în amintirea) Mea!” (Lc. XXII, 19 și 1 Cor. XI, 24). Prin aceste cuvinte, El îi sfințește pe ucenicii Săi ca arhieriei sau preoți slujitori ai Jertfei celei Noi, înființate atunci de El, iar aceștia, la rândul lor, au lăsat această poruncă, precum și dreptul și puterea de a o împlini, urmașilor lor legiuitori, arhieriei și preoți.

Slujba sau rânduiala sfântă, în cursul căreia se săvârșește sau se aduce această jertfă a Noului Așezământ, este *Sfânta Liturghie*. Obârșia sau originea ei, precum și fundamentul ei este deci Jertfa Sfântă, adusă în chip sângeros de către Mântuitorul pe Cruce

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

pentru mântuirea lumii și prevestită sau anticipată de El, în chip nesângeros, în seara Cinei celei de taină.

2. Raportul dintre ritualul pascal iudaic, Cina cea de Taină și Liturghia creștină

Precum reiese clar din datele Sfintei Evanghelii, „Cina cea de taină” în cadrul căreia Mântuitorul a instituit Sfânta Liturghie, adică jertfa Noului Legământ, a fost de fapt ori o serbare anticipată a Paștelui iudaic din acel an (vezi Mt. XXVI, 17; Mc. XIV, 12; Lc. XXII, 8, 11, 13, 15), cum interpretează chiar unii dintre vechii exegeți creștini¹, ori o masă specială, anume pregătită de Mântuitorul la sfârșitul activității Sale mesianice, masă căreia El i-a dat însă caracter religios, instituind în cursul ei Sfânta Euharistie și rostind atât cuvântarea Sa de despărțire către Sfinții Apostoli, cât și rugăciunea Sa arhierească, așa cum cred exegeții mai noi². Dar chiar în acest din urmă caz, nu se poate tăgădui orice relație a Cinei cu masa rituală, prin care se inaugura serbarea Paștelui iudaic. Această masă pascală avea loc în fiecare familie, în seara zilei de 14 Nisan și se desfășura după un ceremonial mai mult sau mai puțin uniform peste tot, stabilit de Lege și de tradiție. Care era acest ceremonial, pe care l-a respectat și Mântuitorul?

După ce veneau de la templu sau de la sinagogă, toți ai casei, în frunte cu șeful familiei, își spălau mâinile și se așezau în jurul mesei, dinainte pregătite, pe care se aflau două pâini (azime), mielul pascal fript, un vas cu vin și pahare, ierburile amare și un vas cu oțet care amintea de suferințele evreilor în robia Egiptului. Șeful familiei lua una din pâini, o binecuvânta cu o formulă rituală scurtă („Binecuvântat fii, Doamne Dumnezeul nostru, împărate al veșniciei, Care ai făcut să răsară pâinea din pământ”), rupea dintr-însa și mânca el mai întâi, apoi dădea și celorlalți. Luând apoi paharul său, îl umplea cu vin, în care amesteca și puțină apă, îl binecuvânta cu o altă formulă, asemănătoare cu cea dintâi („Binecuvântat fii, Doamne Dumnezeul nostru, împărate al veșniciei, Care ai făcut roadă viței”), bea dintr-însul și apoi dădea și celorlalți să bea pe rând. Urma masa, în cursul căreia se beau, în total, patru rânduri de pahare rituale. La sfârșitul mesei se aducea întâistătorului ultimul pahar umplut cu vin amestecat cu apă, cum prescrie ritualul iudaic. Acesta spunea: „Să mulțumim Domnului Dumnezeului nostru...!”, iar cei de față răspundeau: „Binecuvântat fie numele Domnului, acum și totdeauna!”. Șeful familiei începea apoi mulțumirea, rostind o mare rugăciune euharistică, de laudă și de mulțumire, evocând toate binefacerile lui Dumnezeu, de la creația lumii și sfârșind cu cererea pentru împlinirea făgăduinței divine; se cântau apoi Psalmii CXIII – CXVIII și CXXXV (CXXXVI), numiți *hallel* (de laudă), care cuprind evocarea robiei din Egipt și mulțumiri pentru eliberarea evreilor din ea.

¹ Vezi, de ex., Origen, *Comentar la Matei*, 79 (P.G., t. XIII, col. 1728 C-D); Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia LXXXI (alias LXXXII) la Matei*, 1 (P.G., t. LVIII, col. 729-730); Proterius Alexandrinul, *Epist. către Leon cel Mare*, cap. 2 (între epistolele lui Leon, nr. CXXXIII, în P.L., t. LIV, col. 1086); Sfântul Ioan Damaschinul, *Dogmatica*, IV, 13 (trad. rom. de D. Fecioru, p. 262): „Așadar, în camera de sus a sfântului și slăvitului Sion, după ce (Hristos) a mâncat Paștile cele vechi cu Ucenicii Săi și a plinit testamentul cel vechi...” etc.

² Vezi, de ex., dintre ortodocși, Prof. Chr. N. Ghiaouroff, *Le jour de la Sainte Cène*, Sofia, 1952 (extras din „Anuarul Academiei Teologice din Sofia”); dintre catolici; P. Batiffol, *Études d'Histoire de Théologie positive*, II-e série, *L'Eucharistie*, 10-e éd. Paris, 1930, p. 138, ș.u.; dintre protestanți: H. Lietzmann, *Messe und Herrenmahl* ed. III, Berlin, 1955.

La vremea când începea să se întunece, se aprindea și o lumină, care era și ea binecuvântată cu cuvintele: „Binecuvântat fii, Doamne Dumnezeu nostru, împărate al veșniciei, Care ai făcut lămpile de foc” (adică stelele). Cel mai tânăr dintre membrii familiei aducea apoi un lighean și un șervet pentru a spăla mâinile comensalilor; la Cină, Iisus îndeplinește acest rit, spălând picioarele ucenicilor Săi, după cum relatează Sfântul Ioan (XIII, 3-15).

După un ritual asemănător se desfășurau de altfel și alte mese rituale evreiești, mai ales cele de sabbat (care aveau loc vineri seara), al căror ecou se resimte și el în ritualul Euharisticii creștine, alături de cel al meselor pascale.

Unui astfel de ritual s-a conformat și Mântuitorul la Cină cea de taină. După opinia celor mai mulți cercetători, pâinea pe care Domnul a binecuvântat-o și a dat-o Sfinților Săi Ucenici era una dintre cele două pâini obișnuite la cina pascală a iudeilor, pe care șeful familiei le binecuvânta la începutul mesei și le frângea, împărțindu-le comensalilor, după ce el însuși gusta din ele. De asemenea, paharul pe care El l-a oferit Ucenicilor, după ce l-a binecuvântat, a fost ori cel de-al treilea pahar ritual, din care beau comensalii, începând de la șeful familiei, ori al patrulea și ultimul pahar ritual.

Deosebirea dintre ritualul observat de Mântuitorul la Cină și cel prescris de Lege și tradiție, constă mai întâi în faptul că El a folosit nu azimă, ci pâine obișnuită (dospită), deoarece Cina a avut loc cu o zi mai înainte de începerea serbării Paștilor, adică în seara zilei de joi, 13 Nisan, când azimele încă nu se puseseră în folosință; al doilea, la formulele rituale pentru binecuvântarea pâinii și a vinului, El a adăugat propriile Sale cuvinte („Acesta este trupul Meu...” și „Acesta este sângele Meu...”), prin care se indică sensul nou și grav al celor săvârșite: prevestirea sau anticiparea sacramentală a jertfei sângeroase și mântuitoare, care se va consuma peste o zi și care inaugurează sau consfințește un nou legământ sau testament (διαθήκη) între Dumnezeu și oameni, pecetluit cu sângele sfânt al Celui ce Se va da spre răstignire. În momentul când Mântuitorul adaugă, la rugăciunea solemnă și finală de mulțumire și de laudă, cuvintele „Beți dintru acesta toți...” (Mt. XXVI, 28 și loc. par.), ia naștere Liturghia creștină, prin anunțarea Paștelui celui nou, al noului legământ veșnic, adăugat memorialului Vechiului Testament, legământ care ia ființă în preajma morții și învierii Domnului și țintește la a doua Sa venire. Liturghia creștină reprezintă deci împlinirea organică a făgăduințelor date de Dumnezeu poporului evreu, promisiuni evocate în manifestările sale liturgice, prin care se întreține flacăra nădejdii realizării lor³.

Dintre cele trei sinoptice care descriu Cina, singur Sfântul Luca amintește despre primul (ori al doilea) pahar ritual, din timpul mesei: „Și luând paharul, mulțumind, a zis: „Luați acesta și împărțiți-l între voi; căci zic vouă: Nu voi mai bea din rodul viței, până când va veni împărăția lui Dumnezeu” (Lc. XXII, 17-18). Tot el reproduce cuvintele Mântuitorului: „Cu dor am dorit să mănânc cu voi acest Paște...”, pe care El le-a rostit, probabil, în continuarea formulei rituale prin care șeful familiei amintea despre „pâinea suferințelor” din timpul robiei egiptene. „Laudele” cântate de Domnul cu Ucenicii Săi la sfârșitul Cinei (Mt. XXVI, 30 și Mc. XIV, 26) ar fi ultima parte a psalmilor *hallel* (Ps. CXXXV) și acea cuvântare mai mare, cu caracter istoric, exegetic și moral (numită *hagadah*), rostită de șeful familiei, în legătură cu evenimentele comemorate la sărbătoare. După unii, acestea însoțeau binecuvântarea și consumarea ultimului pahar ritual (al patrulea), cu care se încheia masa pascală.

³ M. Kovalevski, *Origines et développement de la liturgie chrétienne*, în rev. „Présence orthodoxe” (Paris), an. 1968, nr. 3, p. 47.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Legătura dintre Liturghia creștină (Euharistie) și formele vechi ale cultului iudaic despre care se vorbește din ce în ce mai insistent în ultimul timp, nu numai de către teologii protestanți, ci și de către catolici și ortodocși, este firească și de netăgăduit. Ca orice organism spiritual, nici Liturghia creștină n-a luat naștere dintr-o dată, ca o creație spontană, în întregime nouă și fără nici un precedent în trecut. Istoria ei nu începe abia o dată cu apariția creștinismului; dacă în ceea ce privește esența ei – adică misterul în sine – ea este întemeiată de Mântuitorul la Cina cea de taină, în ceea ce privește ideile principale care alcătuiesc nucleul sau sămburele ei originar și, totodată, fondul comun al tuturor anaforanelor liturgice creștine de azi, precum și formele ei externe de exprimare, acestea provin dintr-o vechime, continuând o tradiție și un ritual inspirat din Vechiul Testament și legându-se astfel de revelația primordială și de începuturile istoriei sfinte a mântuirii noastre.

Dar faptul că Mântuitorul a întemeiat Euharistia creștină în cadrul ritual al unei cine asemănătoare meselor pascale iudaice, nu înseamnă că Liturghia creștină ar constitui o simplă continuare sau o copie a unor uzuri rituale iudaice în creștinism, cum pretindeau unii teologi protestanți. Ecouri mai puternice ale ritualului meselor iudaice se pot constata în ritualul agapelor, care însoțeau în epoca apostolică Sfânta Euharistie (vezi cap. următor). Dar între acestea și masa euharistică sunt deosebiri fundamentale. În afară de pâine și vin, masa euharistică nu cunoaște nici un alt fel de bucate; la Euharistie s-a întrebuințat totdeauna pâine dospită, iar nu azimă, s-a folosit un singur pahar comun etc. Deosebirile acestea arată că Euharistia nu era o masă comună (obișnuită) și nu avea caracter particular, ca mesele cvasi-rituale din sânul familiilor iudaice, ci era publică, participând la ea toți membrii Bisericii. Ea amintește de moartea și de jertfa lui Iisus (vezi 1 Cor. XI, 26: „Căci de câte ori veți mânca pâinea aceasta și veți bea paharul acesta, vestiți moartea Domnului, până când va veni”); de aceea, participarea la ea, adică împărțirea cu trupul și cu sângele Domnului, nu era admisă decât celor botezați și vrednici (curați) din punct de vedere moral⁴.

3. Diferitele numiri ale jertfei liturgice

Slujba sfântă a Legii celei Noi nu a fost cunoscută de la început sub denumirea de *Liturghie*, îndeobște folosită astăzi mai ales în creștinătatea ortodoxă. Înainte de intrarea în uz și generalizarea acestei denumiri, au fost folosiți pentru aceasta alți termeni, care indicau fie ființa sau esența și scopul sfintei slujbe, fie un rit sau altul, care era considerat ca o parte de competență a ritualului sacru.

a) Astfel, cele mai vechi numiri, care se întrebuințau în epoca apostolică și pe care le găsim chiar în cărțile Noului Testament, sunt: *frângerea pâinii* (κλάσις τοῦ ἄρτου, fractio panis, Fapte II, 42, 46, și XX, 7), *Cina Domnului* (κυριακὸν δεῖπνον, Ep. 1 Cor. X, 21 și XI, 20)⁵, *binecuvântare* (εὐλογία)⁶ sau *paharul binecuvântării* (τὸ

⁴ Vezi *Didahia (Învățătura) celor 12 Apostoli*, cap. 9: „Nimeni însă să nu mănânce din Euharistia voastră, afară de cei botezați în numele Domnului...” (trad. rom. cit., p. 88).

⁵ Cf. și Tertulian, *Ad uxorem*, II, 4 (P.L., I, 1294).

⁶ Mai târziu, εὐλογία se numea pâinea binecuvântată care prisosea de la Sfânta Jertfă și pe care creștinii (mai ales episcopii) și-o trimiteau unul altuia în semn de iubire frățească (vezi Can. 14 Laodiceea), sau care se împărțea între clerici, după Liturghie (vezi *Const. apost.* VIII, 31), iar mai târziu se dădea și credincioșilor (la noi: anafură). Vezi Pr. Prof. P. Vintilescu, *Anafora sau antidoron*, în rev. ST, an. 1953, nr. 1-2, p. 116 ș.u.

ποτήριον τῆς εὐλογίας, Ep. I Cor. X, 16), *pâine* (ἄρτος) și *paharul Domnului* (το ποτήριον τοῦ κυρίου, Ep. I Cor. XI, 26-27).

Cea dintâi dintre numirile enumerate aici se referea la esențialul ritualului săvârșit de Mântuitorul însuși, atât în momentul instituirii Jertfei („mâncând ei, a luat Iisus pâinea și mulțumind *a frânt* și a dat Ucenicilor...”, Mt. XXVI, 26 și loc. par.), cât și la Emaus, după Înviere (Lc. XXIV, 30, 35). Cea de-a doua, întrebuițată astăzi mai ales la protestanți și la neoprotestanți, sugera strânsa legătură cu Cina cea de taină, în cadrul căreia Domnul a întemeiat Jertfa Legii celei Noi și a cărei repetare sau imitare era ritualul euharistic creștin din această vreme. A treia indica un amănunt al acestui ritual, care și el reprezenta tot o imitație a ceea ce făcuse Domnul la Cină („...a luat Iisus pâine și *binecuvântând*, a frânt...” etc., Mc. XIV, 22). Celelalte indicau elementele materiale ale Jertfei, adică pâinea și vinul întrebuițate la Sfânta Euharistie.

b) Alte numiri, pe care le găsim întrebuițate în epoca imediat următoare celei apostolice și mai târziu, indică valoarea de jertfă a Liturghiei ori caracterul ei supranatural și scopul aducerii ei: *înălțare*, *aducere* sau *ofrandă* (ἀναφορά și πτοσφορά)⁷, *Euharistie* sau *mulțumire* (εὐχαριστία, Eucharistia, gratiarum actio)⁸, *mister* sau *taină* (μυστήριον)⁹, acest din urmă termen fiind însoțit de obicei de diverse atribute: *minunat* (παράδοξον), *dumnezeiesc* (θεῖον), *sfânt* (ἅγιον)¹⁰, *înfricoșător* (φρικτόν) ș.a.; *jertfă* sau *sacrificiu* (θυσία, sacrificium)¹¹, *Masa Domnului* (τράπεζα κυρίου) sau *Masă tainică* (μυστικὴ τράπεζα)¹². Alte numiri se referă la caracterul ei de lucrare sfântă și publică, săvârșită de sfințiții slujitori în mijlocul și spre folosul obștii credin-

⁷ Sfântul Clement Romanul, *Epist. I Cor.*, cap. 40: „(Stăpânul) ne-a poruncit să săvârșim *ofrandele* și *slujbele*... (τὰς τε προσφοράς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, P.G., t. I, col. 288); Eusebiu al Cezareii, *Istoria bisericească*, cart. VI, cap. 43: „Căci făcând ofrandele (ποιήσαντες γὰρ τὰς προσφοράς)”, P.G., t. XX, col. 625 A; Can. 19 și 58 Laodicea; Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia la Sfântul Filogoniu*, P.G., t. XLVIII, col. 755; sub forma latină (*oblatio*) vezi la Tertulian, *De exhort. castitatis*, 11 (P.L., t. II, col. 926).

⁸ Sfântul Iustin Martirul, *Apologia I*, cap. 65: „Și această hrană se numește la noi *Euharistie* (εὐχαριστία)...”; Același, *Dialogul cu iudeul Trifon*, 41 (trad. rom. de Pr. O. Căciulă, București, 1941, pp. 96-97); Clement Alexandrinul, *Pedagogul II*, 2 (trad. rom. de N. Ștefănescu, București, 1939, p. 150); Tertulian, *De corona militis*, 3 (P.L., t. I, col. 99A: *Eucharistiae sacramentum*); Sfântul Ciprian, *Epist. X ad martyres et confessores*, 1 („... et Eucharistiam dari...”) și *De oratione dominico*, 18: „Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus” (P.L., t. IV, col. 260 C și 549 A).

⁹ Sfântul Ignatie al Antiohiei, *Epist. către Tralieni*, II, 3; Eusebiu al Cezareii, *Demonstratio evangelica*, I, 10 (P.G., t. XXII, col. 928); Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia LXXXII (alias LXXXIII) la Matei*, I (P.G., t. LVIII, col. 737-738 (τὸ μυστήριον și τὰ μυστήρια); *Const. apost.* VIII, 5 (P.G., t. I, col. 1073): „*taina Noului Așezământ*” (τὸ μυστήριον τῆς καινῆς Διαθήκης); Sfântul Atanasie cel Mare, *Apologia împotriva Arienilor*, 11 (P.G., t. XXV, col. 268 A); Sfântul Grigore de Nissa, *Cuv. la Botezul Domnului*, P.L., t. XLVI, col. 581 C.

¹⁰ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre preoție*, VI, 4 (P.G., t. XLVIII, col. 681); *Omilia XLI, 4 la Epist. I, Cor.* (P.G., t. LXI, col. 361); Ava Nil, *Epistole*, cart. I, 44 (P.G., t. LXXIX, col. 104) ș.a.

¹¹ *Didahia*, cap. 14: „...pentru ca să fie curată *jertfa voastră*” (ἡ θυσία ὑμῶν); Tertulian, *De oratione*, cap. 14 și 18 (P.L., t. I, col. 1170 și 1182); Sfântul Ciprian, *Epist. XXXIV*, 3; LXIII, 15-17; *De lapsis*, 25 (P.L., t. IV, col. 323, 386-387 și t. IV, col. 485); Sfântul Vasile cel Mare, *Epist. XCIII (ad Caesariam patriciam)*, P.G., t. XXXII, col. 485 A; Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateh. XXIII*, 8-9 (P.G., t. XXXIII, col. 1116-1117); Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre preoție*, loc. cit. supra: „*prea înfricoșata Jertfă*”; *Const. apost.* II, 57 și VIII, 5, 46: „*jertfa curată și fără de sânge*” (καθαράν καὶ ἀνοίμωκτον θυσίαν, P.G., t. I, col. 1073); Sfântul Ioan Damaschinul, *Dogmatica*, IV, 13 (trad. rom. de D. Fecioru, p. 267): „*jertfa cea curată, adică nesângeroasă*”.

¹² Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia XXVII la Epist. I Cor.*, P.G., t. LXI, col. 229; Sfântul Ioan Damaschinul, *Dogmatica*, IV, 13 (trad. rom. cit., p. 267).

cioșilor: τελετή ιερὰ sau ἅγια (săvârșire sau plinire a unui act sfânt), ἱερουργία (lucrare sau slujbă sfântă, prin excelență)¹³, μυσταγωγία (slujbă tainică, mister, slavo-rusă = *taino-deastvie*)¹⁴, iar altele, ca σύναξις (ἅγια) și συναγωγή, *collecta* (adunare sfântă, de la συνάγω, a aduna)¹⁵ se referă la forma externă a adunării credincioșilor pentru săvârșirea slujbei (comp. Fapte XIV, 27), fiind socotite ca cele mai vechi denumiri ale Liturghiei propriu-zise.

c) Cuvântul întrebuițat astăzi în Biserica și teologia ortodoxă, aproape exclusiv pentru denumirea acestei sfinte slujbe, este cel de *Liturghie* (λειτουργία). Termenul de origine greacă, el este destul de vechi, fiind întrebuițat încă dinainte de era creștină, dar în înțelesul său actual s-a întrebuițat mult mai târziu. La început, λειτουργία însemna orice serviciu sau slujbă publică, adică orice funcțiune sau lucrare de interes public sau obștesc (λεῖτον de la λαός = popor + ἔργον, lucru, lucrare, operă), deci orice activitate depusă de un slujbaş al statului spre folosul poporului, în interesul general al cetățenilor unei țări. În antichitatea greacă precreștină, cuvântul a avut mai întâi însemnare și întrebuițare nereligioasă, dar în scrierile profane se întrebuițea spre a indica și activitatea slujitorilor cultului din religiile păgâne.

În creștinism, termenul λειτουργία a căpătat întrebuițare religioasă datorită *Septuagintei* (traducerea grecească a Vechiului Testament), care îl folosește pentru a traduce cuvântul evreiesc *abodah*, indicând funcțiunile preoților și leviților *Legii Vechi* în legătură cu cultul îndeplinit la Cortul Mărturie și la templu¹⁶. Cu acest înțeles îl folosesc apoi autorii cărților *Noului Testament*. Astfel, Sfântul Evanghelist Luca (I, 23), vorbind despre Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul, care era preot la templul din Ierusalim, spune: „Și împlinindu-se zilele slujbei (slujirii) lui... (αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ)”. De asemenea, autorul Epistolei către Evrei (IX, 21), vorbește despre „vasele de slujbă” (τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας) de la Cortul Mărturie. În felul acesta, cuvântul λειτουργία a intrat în terminologia creștină, fiind întrebuițat în cărțile sfinte ale *Noului Testament* pentru a indica atât oficiul sacramental sau calitatea de slujitori ai celor sfinte, cât și lucrarea, exercitarea sau îndeplinirea actelor de cult

¹³ Origen, *Împotriva lui Celsus*, III, 59 (P.G., XI, col. 997 și 1000); Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, III, 2 și 3; Can. 32 trulan (SCNAC, t. XI, 956); Nicolae Cabasila, *Tălcuirea dumnezeieștei Liturghii*, cap. I, P.G., t. CL, col. 368

¹⁴ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Μυσταγωγία* (însuși titlul lucrării), P.G., t. XCI, col. 657.

¹⁵ Clement Alex., *Pedagogul*, III, 11, 80, 3 și *Stromata*, VI, 3, 34 (επὶ τὴν συναγωγὴν τῆς ἐκκλησίας); Origen, *Omilia La Samuel*, I, 28 ed. E. Klostermann, în „Die griechischen christlichen Schriftsteller...”, vol. III (Leipzig, 1901), p. 283 (σύναξις); Același, *Omilia IV și XVIII la Ieremia*, *ibidem*, p. 25 și 157; Eusebiu al Cez., *Viața lui Constantin*, III, 67; IV, 45 și 71 (în titlurile capitolelor); Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, I, 5-6; IV, 25; XIV, 24; XVIII, 32-33; XXIII, 1 (P.G., t. XXXIII, col. 376-377; 488 B; 856 C; 1053-1056; 1109 A); Sfântul Epifanie, *Împotriva ereziilor*, III, 11 (P.G., t. XLII, col. 825-828); *Const. apost.*, II, 39; Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omil. V și IX către poporul Antiohiei*; *Omilia XXV, 3 la Matei*; *Omilia IV și V la Ana*, ș.a. (P.G., t. XLIX, col. 79, 103-104; t. LIV, col. 660, 669; t. LVII, col. 331); Can. 17 Laodicea; Pseudo-Dionisie Areop., *op. și loc. cit.* (în MELV, p. 294; Socrate, *Istoria bisericească*, V, 22 (P.G., t. LXVII, 636 A-B); Sfântul Anastasie Sinaitul, *Cuvânt despre adunare* (Λόγος περὶ συνάξεως), P.G., t. LXXXIX, col. 825 ș.u.

¹⁶ Vezi, de ex., Ieș. XXX, 20: „Aaron și fiii săi să se spele... când se vor apropia de jertfelnic, ca să silească și să aducă jertfe (λειτουργεῖν καὶ ἀναφέρειν) înaintea Domnului...”; Num. XVIII, 6: „Am luat pe leviți... ca să facă slujbă la Cortul Mărturie (λειτουργεῖν τὰς λειτουργίας τὰς λειτουργίας τῆς σκηνῆς); I ParaL. IX, 13: „...bărbați destoinici pentru slujbă la lucrul locașului lui Dumnezeu (λειτουργία εἰς ἐργασίαν οἴκου τοῦ θεοῦ)” ș.a. (vezi loc. biblice indicate în *A Concordance to the Septuagint and the Other Greek Versions of the Old Testament*, de Edwin Hatch and Henry A. Redpath, voi. II, Oxford, 1897, pp. 872-873 și la W. Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, III, Aufl., Berlin, 1937, col. 780-782.

săvârșite de slujitorii cultului creștin, începând cu Sfinții Apostoli. Astfel, Epistola către Evrei (VIII, 2 și 6) întrebuițează cuvintele λειτουργός și λειτουργία pentru a exprima chemarea sau misiunea sacerdotală (preotească) a Mântuitorului: „El (Mântuitorul) este *slujitorul* celor sfinte (τῶν ἁγίων λειτουργός...) și al Cortului celui adevărat...”; „Iar acum mai deosebită slujire a dobândit...” (Νῦν δὲ διαφορωτέρας τέτυχεν λειτουργίας); în Faptele Apostolilor (XIII, 2) verbul λειτουργέω arată serviciul divin public oficiat de colaboratorii Sfinților Apostoli în primele comunități creștine: „Și slujind ei...” (καὶ λειτουργούντων αὐτῶν). Uneori însă, acest cuvânt are și o însemnare mult mai largă, indicând toată lucrarea apostolică și misionară în slujba Evangheliei creștine, ca în Epistola către Romani (XV, 16), unde Sfântul Apostol Pavel spune despre sine: „...ca să fiu *slujitor* al lui Iisus Hristos” (εἰς τὸ εἶναι λειτουργὸν Χριστοῦ Ἰησοῦ), Comp. și Rom. XIII, 6; XV, 27; 2 Cor. IX, 12; Filip. VI, 25 ș.a.

În antichitatea creștină, cuvântul liturghie avea deci un înțeles mult mai larg decât cel de azi; el indica totalitatea actelor de cult sau a serviciilor divine, precum și administrarea lor, adică ceea ce înțelegem astăzi prin *cult* și prin *slujire preotească* în general. În acest înțeles îl folosesc, de ex.: Sfântul Clement Romanul¹⁷, Sfântul Irineu¹⁸, Eusebiu al Cezareei¹⁹, sinoadele locale din Ancira (314)²⁰, Antiohia (341)²¹, Sardica (343, can. 12) și Laodiceea²², Teodoret al Cirului²³ ș.a. Numai cu timpul, și anume cam prin secolele V-VI, înțelesul lui s-a restrâns, aplicându-se mai întâi la Cina cea de taină²⁴ și apoi la ceea ce înțelegem azi prin *Liturghie*, adică slujba sfântă a Jertfei Legii celei Noi și a împărtășirii credincioșilor cu Sfintele Daruri²⁵.

¹⁷ *Epist. I Cor.*, cap. 40 (vezi textul citat la nota 6); *Ibidem* „...arhierulii îi sunt încredințate anumite slujbe (slujiri = λειτουργίαι)” *P.G.*, t. I, col. 288.

¹⁸ *Împotriva ereziilor*, cartea III, cap. 3 (*P.G.*, t. VII, col. 849): „Întemeind fericirii Apostoli (Petru și Pavel) Biserica (Romei), au încredințat lui Linus slujba episcopiei (τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν)”.

¹⁹ *Ist. bis.* IV, 1, (*P.G.*, t. XX, col. 303): „Ca al patrulea de la apostoli a fost ales Primus în aceeași slujbă (τὴν τῶν αὐτῶν λειτουργίαν)”.

²⁰ Can. 1 Ancira (*Sint. Aten.*, t. III, p. 21 și la Nic. Milaș, *Canoanele...*, trad. rom., vol. II, partea I, p. 1): „*preoții care au jertfit idolilor sunt opriți să mai săvârșescă ceva din slujbele preoțești*” (...λειτουργεῖν τι τῶν ἱερατικῶν λειτουργιῶν). Comp. și Can. 2 al aceluiași sinod.

²¹ Vezi, de ex., Can. 4 (textul grec în *Sint. Aten.*, t. III, p. 132 și *trad. rom. cit.*, p. 65 ș.u): „Dacă vreun episcop catenat de sinod, ori preot ori diacon... ar îndrăzni să săvârșescă ceva din slujba (preotească)...” etc. (τολμήσειε τι πράξει τῆς λειτουργίας). Comp. și Can. 12 al Sin. Sardica (343).

²² Can. 18 Laodiceea: „Aceiași slujbă a rugăciunilor (τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν) să se facă...”.

²³ Acesta îl întrebuițează spre a indica *rânduiala* slujbelor de seara și dimineața: τὰς ἑσπερινὰς ἢ τὰς ἑωθινὰς λειτουργίας (în *Epist. CLIII*, *P.G.*, t. LXXXIII, col. 1441), precum și slujba botezului (λειτουργία τοῦ θείου βαπτίσματος), în *Ist. Bis.*, II, 23 (*P.G.*, t. LXXXII, col. 1065C). Comp. și *istoria religioasă* *P.G.*, t. LXXXII, col. 1333: τὴν τῆς ἑννάτης... λειτουργίαν. În același înțeles găsim întrebuițat cuvântul λειτουργία și în actele Sinodului III Ecumenic, Efes, 431 (Epistola Sinodului către împărat, despre Chiril al Alexandriei și Memnon): „Și neadunându-se (neîngăduind) să săvârșescă nici sărbătoarea Sfintei Cincizecimi, nici slujbele (λειτουργίας) de seară sau cele de dimineață...” (citată la Joh. Caspari Suiceri, *Thesaurus ecclesiasticus ex Patribus graecis...*, Ed. secunda, t. II, Amsterdam, 1728, col. 221).

²⁴ Vezi, de ex., Teodoret al Cirului, *Epist. CXLVI* (reproducând cuvintele Sfântului Apostol Pavel din Epist. 2 Cor. XIII, 14: „Darul Domnului nostru Iisus Hristos și dragostea lui Dumnezeu-Tatăl...” etc.), adaugă: „Că în toate bisericile aceasta este începătura *slujbei celei de taină* (τῆς μυστικῆς λειτουργίας προοίμιον)”, adică a Liturghiei euharistice (*P.G.*, t. LXXXII, col. 1393 A).

²⁵ Vezi, de ex., *Codicele Justinian*, Nov. VII (citată la Suicerus, *op. cit.*, II, 221): „...în care a întemeiat o mănăstire și a făcut *Sfânta Liturghie* (τὴν ἱερὰν λειτουργίαν); Can. 32 trulan (*SCNAC*, XI, 956).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

d) În Biserica și teologia apuseană, cuvântul *liturghie* a continuat însă să-și păstreze până azi sensul vechi, de cult în general sau orice slujbă bisericească, iar pentru slujba pe care noi o numim *Liturghie*, apusenii întrebuițează termenul de *missa* (la Messe, die Messe), provenit din formula finală cu care se încheia altădată Liturghia apuseană și cu care credincioșii erau concediați din biserică: *Ite! Missa est!* (*Mergeți! Slujba sfântă s-a săvârșit*. Sau: *Este timpul ieșirii din biserică*). Forma latină târzie, *missa* (în loc de *missio* = trimitere, concediere), se întrebuițea la început cu sensul de concedierea catehumenilor din biserică la sfârșitul primei părți a Liturghiei²⁶, apoi și a credincioșilor, la sfârșitul Liturghiei. A rămâne deci până la *missa catechumenorum (fidelium)*, adică până la sfârșitul Liturghiei, a însemnat, de la o vreme, a rămâne pentru (la) *missa*, adică la Liturghie.

BIBLIOGRAFIE

Arhim. Evangelos Antoniadis, *Caracterul ultimei Cene a Domnului și pâinea Domnului nezeieștii Euharistii* (în grec.), în „Anuarul științific al Facultății de Teologie din Atena”, XIV, 1958-1960 (dedicat lui G. Sotiriu), Atena, 1963, pp. 309-384.

G. Bickell, *Messe und Pascha. Der Apostolische Ursprung der Messliturgie und ihr genauer Anschluss, an die Einsetzungsfeier der heiligen Eucharistie durch Christus aus dem Pascharitual nachgewiesen*, Moguntii, 1872.

P. Borella, *Liturghia ebraică e liturghia creștină*, în „Rivista Liturgica”, 4 (1959), pp. 332-347.

L. Bouyer, *La première Eucharistie dans la dernière Cène*, în rev. MD, nr. 18, 1949, pp. 34-47.

L. Bouyer, *Eucharistie – Théologie et Spiritualité de la prière eucharistique*, II-e éd., Paris, 1966, p. 21 ș.u. (Liturghie juivă et liturgie chrétienne).

F. Cabrol, *Origines liturgiques*, Paris, 1906.

F. Cabrol, *Liturghie*, în DTC, IX, 787-844.

D. Doikos, *La Pâque juivă biblică*, în „Anuarul Facultății de Teologie din Tesalonic” (în grec.), t. XIV (1969), pp. 125-233.

Adr. Fortescue, *La messe*, trad. fr., III-e éd., pp. 523-528 (Appendice I: Les noms de la Messe).

H. Haag, *Pâque*, în DB, Suppl., vol. VI, Paris, 1960, col. 1144-1149 (cu bibliografia zi).

J.M. Hanssens, *De ritibus eucharisticis et paschalibus in ultima cena*, în rev. „Periodica de re morali...”, XVI (1927), pp. 238-257.

Același, *L'Agape et l'Eucharistie*, în rev. „Ephemerides liturgicae” (Roma), 41 (1927), pp. 525-548; 42 (1928), pp. 545-571 și 43 (1929), pp. 177-198.

J.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, t. II, p. 407 ș.u., 21 ș.u.

Fr.J. Leenhardt, *Le sacrement de la Sainte Cène*, Neuchâtel – Paris, 1948 (mai ales pp. 948).

H. Ligier, *Textus selecti de magna oratione eucharistica, addita Haggadach Paschae et nonnullis Judaeorum benedictiones*, Romae, 1965.

H. Ligier, *De la Cène de Jésus à l'anaphore de l'Eglise*, în rev. MD, cah. 87 (1966).

²⁶ Vezi, de ex., *Peregrinatio Silviae (Etheriae)*, 11 (Ed. IV de W. Heraeus Heidelberg, 1939, p. 31): „Item (episcopus) benedicit fideles et fit missa”; Fer. Augustin, *Sermo LXIX*, 8 (P.L. t. XXXVIII col. 324): „Post sermonem fit missa catechumenorum”.

LITURGICA SPECIALĂ

- W.D.E. Oesterly, *The Jewish Background of the Christian Liturgy*, Oxford, 1925.
- F. Probst, *Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte*, Tübingen, 1870.
- C. Ruch, *L'Eucharistie d'après la Sainte Ecriture*, în *DTC*, V, 1109-1112.
- H. Strathmann – R. Meyer, Λειτουργία, în „Theologische Wörterbuch zum Neuen Testament”, Stuttgart, 1933.
- Max Thurian, frère de Taizé, *L'Eucharistie. Memorial du Seigneur, Sacrifice d'action de grâce et d'intercession*, II-e, éd., Neuchâtel (Suisse), 1963 (Coli. Communauté de Taizé).
- P. Trembela, *Originile și caracterul cultului creștin* (în grec.), Atena, 1962, pp. 1-80.
- N. Uspenski, *Cina cea de taină și Masa Domnului* (în rus.), în *JMP*, an, 1967, nr. 3, pp. 70-75.
- Pr. Prof. P. Vintilescu, *Curs de Istoria Liturghiei* (ms. dactil.), București, 1940, p. 89 ș.u.
- Pr. Prof. P. Vintilescu, *Principiile și ființa cultului ortodox*. – Curs de Liturgică generală (ms. dactil.), București, 1940, pp. 12-15.
- Von der Goltz, *Tischgebete und Abendmahlsgebete in der altchristlichen und in der griechischen Kirche*, Leipzig, 1905.

Istoria Liturghiei creștine

A

LITURGHIA CREȘTINĂ ÎN PRIMELE TREI VEACURI

1. Liturgia în epoca Sfinților Apostoli

Precum reiese din cele spuse până acum, cea dintâi Liturghie a fost săvârșită de Mântuitorul însuși, la Cina cea de taină, când, în cadrul ritualului unei mese pascale iudaice, El a înființat Sfânta Euharistie, temelia și sâmburele cultului Legii celei Noi, cultul creștin¹. Ceea ce a făcut El atunci constituie elementul esențial și sâmburele originar din care s-a dezvoltat treptat toată rânduiala de mai târziu a Sfintei Liturghii.

Precum am spus, Mântuitorul a lăsat Sfinților Săi Apostoli porunca de a face și ei ceea ce făcuse El la Cină: „Aceasta faceți întru pomenirea Mea” (Lc. XXII, 19 și 1 Cor. XI, 24). Conformându-se acestei porunci, Apostolii și, mai apoi, ucenicii lor înnoiau în fiecare duminică jertfa Mântuitorului întru continua aducere-aminte de El. Pentru aceasta, ei îl imitau pe Mântuitorul însuși, Care la Cină, înainte de a frânge pâinea și a o împărți ucenicilor, a *binecuvântat*, iar când le-a întins paharul, a *mulțumit* (vezi Mt. XXVI, 26-27; Mc. XIV, 22-23; Lc. XXII, 17-18; 1 Cor. XI, 23 ș.u.). Când se adunau deci pentru rugăciune, Sfinții Apostoli mulțumeau și apoi se rugau îndelung ca Domnul să prefacă pâinea și vinul de pe masa lor în însuși Sfântul Său Trup și Sânge, cu care apoi se împărtășeau. Ritualul acesta sumar, imitat după modelul Cinei, constituie nucleul esențial al Sfintei Liturghii în toate riturile liturgice creștine sau sâmburele originar care a rămas constant în toate Liturghiile și din care a crescut și s-a dezvoltat, cu timpul, rânduiala de azi a Liturghiei creștine.

Pe baza diferitelor mențiuni și aluzii incidentale din scrierile *Noului Testament*, referitoare la săvârșirea Sfintei Euharistii și mai ales din instrucțiunile date de Sfântul Apostol Pavel corintenilor cu privire la aceasta (1 Cor. XI, 23-26), se poate presupune că *ritualul euharistic* consta în următoarele: se aduceau pâine și vin, iar liturghisitorul făcea rugăciuni de laudă și mulțumire (comp. 1 Cor. XIV, 16), apoi, amintind de patimile și de moartea lui Hristos, pronunța cuvintele rostite de Mântuitorul însuși la Cină și binecuvânta pâinea și vinul, după care urmau frângerea pâinii și împărtășirea. Se făceau și rugăciuni pentru diferite categorii de credincioși (1 Tim. II, 1); la rugăciunile de laudă și mulțumire, poporul se asocia, răspunzând la sfârșit cu vechiul termen ebraic *Amin* (1 Cor. XI, 16).

La aceste elemente principale ale rânduiei Liturghiei din această primă perioadă a istoriei Bisericii creștine se vor fi adăugat și altele, secundare, amintite sporadic și incidental în unele din cărțile sfinte ale *Noului Testament*, singurele noastre izvoare de informație asupra cultului creștin din acea epocă.

Astfel, nu e tocmai sigur dacă „*sărutarea păcii*”, de care se vorbește în unele locuri din *Noul Testament* (1 Tes. V, 26; Rom. XVI, 16; 1 Cor. XVI, 20 și 1 Ptr. V, 14), se

¹ Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Despre dumnezeieștile taine*, cap. 44, trad. rom. cit., p. 64.

va fi practicat încă de pe atunci în adunările liturgice; tot așa de puțin sigură este și întrebuințarea în cult a unei *mărturisiri publice de credință*, la care face aluzie Sfântul Apostol Pavel (I Tim. VI, 12).

Tot în legătură cu Euharistia aveau loc și *harismele*, adică acea revărsare abundentă de diverse și multiple daruri spirituale, caracteristică Bisericii primare (revelații, prorocii, glosolalii, exorcisme, tălmăciri și darul facerii de minuni, vezi I Cor. XIV); ele au dispărut în chip firesc, atunci când ardoarea inițială a creștinismului s-a atenuat și când entuziasmul spontan, specific prunciei tuturor religiilor, a făcut loc unor reguli și orânduiri instituționale.

În afară de ritualul euharistie propriu-zis, în cadrul adunărilor de cult din această epocă intrau și următoarele elemente componente, care se pot deduce din aluziile indirecte ale cărților *Noului Testament*:

a) *Lecturile* din epistolele Sfinților Apostoli, alături de cele din cărțile sfinte ale *Vechiului Testament*, care făceau parte din ritualul sinagogii (vezi Fapte XIII, 15; I Tes. V, 27; Col. IV, 16);

b) *Predica*, sub forma ei cea mai simplă și cea mai familiară, de *omilie*, adică explicații asupra textelor citite (vezi Fapte XX, 7, 11, unde se întrebuințează chiar termenul de *ὁμιλέω*; I Tim. IV, 13; I Cor. XVI, 26);

c) *Cântările religioase* (psalmi, imne și cântări duhovnicești: I Cor. XVI, 26; Efes. V, 19; Col. III, 16); între acestea vor fi fost, probabil, imnele din cărțile *Noului Testament*: al preotului Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul (Lc. I, 68-79), al dregutului Simeon (Lc. II, 29-32) și al Sfintei Fecioare (Lc. I, 46-54), precum și unele fragmente de proză ritmată, citate în scrierile Sfântului Apostol Pavel (Rom. XII, 11-12; Efes. V, 14²; I Tim. III, 16³; II Tim. II, 11-13), care sunt privite de unii liturgiciști ca rudimente ale primelor imne specific creștine;

d) *Rugăciunea*, care forma preocuparea de căpetenie a celor dintâi creștini (Fapte II, 42), cu invocarea frecventă a numelui lui Iisus sau cu refrenul: „Prin Domnul nostru Iisus Hristos” (Rom. V, 11, 21; IV, 11 ș.a.);

e) *Colectele pentru săraci* (I Cor. XVI, 1-2), care erau obișnuite și în serviciul sinagogii, ca o aplicație practică a îndemnurilor morale, la iubire și întrajutorare, date în predici.

2. Liturghie și agapă

Tot cu Euharistia erau conexe în veacul apostolic și *mesele frățești (de dragoste) sau agapele* (ἀγάπαι) (vezi Iuda, 12), pe care unii le consideră – nu fără dreptate – ca o prelungire sau o supraviețuire a meselor rituale iudaice de sâmbăta, păstrate în obișnu-

² „De aceea zice:

Deșteaptă-te, cela ce dormi,

Și te scoală din morți

Și te va lumina Hristos”.

³ „Cu adevărat mare este taina drepte credințe (creștinătății):

Dumnezeu S-a arătat în trup,

S-a îndreptătit în duh,

A fost văzut de îngeri,

A fost propovăduit între neamuri,

A fost crezut în lume,

S-a înălțat întru slavă”.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

înța primilor creștini, recrutați dintre evrei. Din indicațiile date de Sfântul Apostol Pavel (I Cor. XI, 20-22), de Sfântul Apostol Iuda (Epist. lui Iuda, 12), precum și de documentele din epoca post-apostolică (*Didahia celor 12 Apostoli*, capitolele IX și X; *Epistola către Smirneni* a Sfântului Ignațiu al Antiohiei, cap. VIII), nu reiese clar dacă agapa preceda sau urma cina euharistică. Cei mai mulți istorici și liturgiști cred însă că agapa preceda Euharistia, deoarece primii creștini căutau să-L imite întru totul pe Mântuitorul, Care a înființat Euharistia la sfârșitul unei mese rituale iudaice (vezi în urmă); agapa reprezenta astfel Cina cea de taină și de aceea ceremonialul ei imita în deaproape rânduiala meselor rituale iudaice. În unele scrieri vechi (ca de ex. *Didahia celor 12 Apostoli*, capitolele IX-X) ni s-au păstrat chiar formule rituale de binecuvântare a pâinii și a vinului, întrebuințate la agape.

În tot cazul, indiferent de ordinea dintre ele, *Euharistie* și *agapă* au ființat de la început ca două lucruri distincte, care au coexistat până la începutul veacului al doilea. Între ele nu există un raport genetic, așa cum pretind unii dintre teologii protestanți după care la început nu au existat decât agapele, iar Euharistia s-ar fi născut din agapă, ca un rit prescurtat al acesteia, pe la sfârșitul secolului I, atunci când edictele prohibitorii ale împăratului Traian n-au mai permis practicarea agapelor în întinderea și cu ceremonialul de până atunci. Agapa, care imita ritualul meselor iudaice, ar fi servit astfel ca punte de trecere de la ritualul iudaic la cel euharistic creștin.

Ca și harismele, specifice Bisericii primare, agapele se pretau foarte ușor la abuzuri și excese (dezordine). Chiar în veacul apostolic, Sfântul Apostol Pavel mustră abuzurile ce se făceau la aceste mese (cel puțin, la Corint) și poruncește ca ele să aibă loc de aici înainte prin familii, iar nu în adunările de cult (vezi I Cor. XI, 21-22 și 33-34). Aceasta dovedește că agapa n-a fost niciodată parte esențială în ritualul euharistic creștin și că ea a trebuit să se despartă foarte de timpuriu de Euharistie. Fiind mai degrabă o formă sau o expresie a vieții de obște (κοινωνία) caracteristică primei comunități creștine din Ierusalim (vezi Fapte II, 42, 46), agapa a și dispărut probabil o dată cu această formă de viață, pe când Euharistia, legată de rugăciune, adică fiind o formă de cult, a supraviețuit. Acolo unde ea s-a menținut mai mult timp, agapa a fost despărțită de Euharistie și a evoluat, luând aspectul și sensul unui ospăț pentru săraci, cum se constată, de exemplu, din mențiunile de la Tertulian (*Apologeticum*, cap. 39), din *Constituțiile apostolice* (Cart. II, cap. 28) sau din lucrările Fericitului Augustin (*Contra Faustum Manichaeum*, XX, 20). În cele din urmă, ea se confundă cu *pomenile* sau *ospețele funerare*, care au încă loc, în unele părți ale Ortodoxiei, la înmormântări și la parastasele pentru morți. Tot ca resturi din vechile mese frățesti din Biserica veche pot fi socotite și mesele comune care au loc la noi în jurul bisericilor, la unele din marile praznice, mai ales la hramurile de biserici și la Paști (când mesele de praznic au fost înlocuite, pe alocuri, prin ofrandele care se aduc în biserici, se binecuvântează și se împart celor prezenți: pâine sau „pască”, brânză sau pește, carne de miel și vin).

3. Liturghia creștină în veacul al doilea

Izvorul cel mai important pentru reconstituirea rânduiei generale a Liturghiei din secolul II e *Apologia I* a Sfântului Iustin Martirul, scrisă pe la anul 150, și îndeobște capitolele 65-67, unde autorul descrie și explică pe scurt rânduiala Liturghiei din vremea sa, cu scopul de a-i apăra pe creștini de calomniile care circulau pe seama lor, în legătură cu adunările lor de cult. Aceste capitole alcătuiesc cea mai amănunțită expunere a

Liturghiei creștine din primele trei secole, deși nu e vorba de o descriere dezvoltată și completă (cu formule de rugăciune, ca în *Liturghier*), ci de o simplă schemă a rânduiei generale a Liturghiei, indicând pe scurt momentele sau părțile ei principale, în ordinea lor de desfășurare; cap. 65 descrie o liturghie baptismală, cap. 66 dă o explicare dogmatică a ritului euharistie, iar cap. 67 descrie o liturghie duminicală obișnuită⁴.

Liturghia catehumenilor (cap. 67) consta din următoarele:

- a) Citiri din „memoriile Apostolilor sau din scrierile profeților”, adică din *Sfânta Scriptură* a *Noului* și a *Vechiului Testament*, atât cât îngăduia timpul;
- b) Predica sau omilia proestosului liturghisitor (cu caracter exegetico-moral: sfat și îndemn).

La acestea se va fi adăugat, desigur, cântarea religioasă (psalmii), de care însă Sfântul Iustin nu pomeniște.

Liturghia euharistică se săvârșea stând toți în picioare (cap. LXVII, 5; deci la Liturghia catehumenilor se putea sta și jos) și se compunea din următoarele:

- a) O rugăciune generală, făcută de toți credincioșii (cap. LXV, 1 și LXVII, 5), probabil ectenia mare de mai târziu;
- b) *Sărutarea frățească (a păcii)*, pentru prima oară menționată clar ca act liturgic (cap. LXV, 2);
- c) Se aduc proestosului pâine și vin amestecat cu apă (cap. LXV, 3); *e cea dintâi mărturie documentară despre întrebuințarea apei la Sfânta Euharistie*;
- d) Proestosul înalță asupra lor rugăciuni și mulțumiri (εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι), atât cât poate (cap. LXVII, 5), iar poporul se asociază, răspunzând la sfârșit: „Amin”. În cursul rugăciunii se face amintirea Patimilor Domnului, rostindu-se și cuvintele Mântuitorului de la Cina cea de taină (*Apol. I*, cap. LXVI, 2-3 și *Dialogul cu Iudeul Trifon* XLI, CXVII);
- e) Urma împărțirea: diaconii dădeau celor de față și tot ei duceau Sfânta Euharistie și celor absenți (cap. LXV, 5 și LXVII, 5).

4. Liturghia în veacul al treilea (Liturghia descrisă în „Rânduielele bisericești”)

O descriere completă a Liturghiei, în felul celei din prima Apologie a Sfântului Iustin, nu întâlnim în scrierile din *secolul III*. Cauza? Fie rigoarea disciplinei arcane, care interzicea expunerea misterele creștine sub ochii celor neinițiați, fie lipsa prilejurilor de a pune în discuție cultul creștin, fie că Liturghia era pentru creștini un lucru prea familiar și cunoscut, ca să facă obiectul unor expuneri sau tratate speciale. De aceea, în scrierile Părinților bisericești din secolul III (Clement al Alexandriei, Origen și Dionisie al Alexandriei pentru Egipt, Tertulian și Ciprian pentru Africa, Firmilian al Cezareei Capadociei pentru Asia Mică ș.a.), nu aflăm decât mențiuni sau aluzii izolate și incidente sau indirecte despre starea Liturghiei din vremea lor.

Izvoare prețioase pentru starea Liturghiei din primele trei secole sunt scrierile pseudo-epigrafe din grupa cunoscută sub denumirea colectivă de „*Rânduiele bisericești*” (*Kirchen-ordnungen*, *Ordonnances ecclésiastiques*), dintre care cele mai importante sunt următoarele trei:

⁴ Text în *P.G.*, t. VI, col. 428-432. Textul grecesc al capitolelor de interes liturgic (61, 65-67) cu trad. și adnotări, în *MELV*, pp. 13-21.

- a) Rânduiala bisericească egipteană⁵;
- b) Constituțiile apostolice (Așezămintele Sfinților Apostoli)⁶;
- c) Testamentum Domini⁷.

Cea dintâi provine din secolul al III-lea, iar celelalte două, în forma lor actuală, provin din secolele IV-V, dar ele conțin și folosesc sau transmit de fapt materiale mai vechi, din secolul III sau chiar și de mai înainte. Ele sunt cele dintâi documente care ne transmit adevărate formulare liturgice, adică descrieri ale rânduiei liturgice în desfășurarea ei normală, cu textul rugăciunilor și al diferitelor formule, ca în *Liturghia* *rusul* de azi. Aceste reguli și formule sunt puse, printr-o ficțiune literară, chiar în gura Mântuitorului sau a unora dintre Sfinții Apostoli, care le dictează lui Clement Romanul sau lui Ipolit (+235). Se socotește, în general, că mai toate rânduiele bisericești enumerate mai sus derivă din lucrarea lui Ipolit cu titlul *Tradiția apostolică* (Ἀποστολική παράδοσις), care era socotită pierdută, dar care s-ar regăsi în traducerea (prelucrarea) egipteană cunoscută azi sub denumirea de *Rânduiala bisericească egipteană*⁸.

Cea mai importantă dintre rânduiele bisericești este colecția cu titlul *Constituțiile* sau *Așezămintele Sfinților Apostoli* (Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων), opera unui compilator necunoscut, de origine probabil siriană, din a doua jumătate a secolului IV. E împărțită în 8 cărți.

Material de interes liturgic – privitor la locașul bisericesc, la rânduiele de cult și la funcțiile liturgice ale membrilor ierarhiei bisericești – cuprind cărțile: a doua (cap. 57-59), a șaptea (cap. 33-49) și a opta (cap. 4-42). Cea mai importantă este cartea a opta (cap. 5-15), în care găsim cel dintâi formular de Liturghie cunoscut până acum. Este vorba de o Liturghie de tip sirian (antiohian), săvârșită cu prilejul hirotoniei unui episcop. Această Liturghie este denumită de obicei *Liturghia Clementină*, deoarece în cart. VI, cap. 18, se spune: Constituțiile sunt date de Sfinții Apostoli, prin Clement episcopul Romei, care le-ar fi consemnat în scris.

În ambele rânduiele (cartea a doua și cartea a opta), se disting clar cele două părți: Liturghia catehumenilor și Liturghia credincioșilor.

Iată rânduiala Liturghiei Clementine descrisă în cartea a opta, cu mențiunea deosebirilor față de rânduiala din cartea a doua:

Liturghia catehumenilor (cap. 6-10) începe cu 4 sau 5 lecturi biblice, dintre care primele două din *Vechiul Testament* (Lege și Profetii), iar celelalte din *Noul Testament* (Epistolele sau Faptele Sfinților Apostoli și Evangheliile). Primele trei lecturi erau făcute de anagnost (citeț), iar a patra (Evanghelia), de diacon sau preot. Între lecturile din *Vechiul Testament* și cele din *Noul Testament* se cântau psalmi responsoriali de către cântăreți și popor. Îndată după citirea Evangheliei, urma omilia sau predica (atât cântarea psalmilor, cât și omilia sunt menționate numai în cartea a doua).

⁵ Text la H. Achelis, *Die ältesten Quellen des orientalischen Kirchenrechts*, I, Leipzig, 1891 și la F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, II, Paderborn, 1906, pp. 97-119.

⁶ Text în P.G., t. I, col. 555 ș.u. și la P.A. Lagarde, *Constitutiones Apostolorum*, Lipsca-Londra, 1862. Textul grecesc al capitolelor de interes liturgic, în MELV, pp. 179-233. Trad. rom. în SP4, vol. II.

⁷ Text siriac cu trad. lat., editat de patriarhul sirian unit Ign. Efreim Rahmani, *Testamentum Domini nostri Jesu Christi*, Moguntiae, 1899 (reimprimat la Hildesheim 1969). Trad. latină a textelor de interes liturgic, în MELV, pp. 235-273. O succintă expunere a rânduiei din acest document (cart. I, cap. 23), precedată de o prezentare a documentului, pe bază de studii mai vechi, la Prof. Prot. L. Voronov, în „Bogoslovskie Trudi”, vol. VI (Moscova, 1971), pp. 207-219.

⁸ Ed. mai nouă: Hippolyte de Rome, *La tradition apostolique*, texte latin, introd. et notes par B. Botte, Paris, 1946 (SC, 11 bis); Vezi și B. Botte, *La Tradition Apostolique de Saint Hippolyte. Essai de reconstitution*, Münster-Westfalen, 1963 (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, Heft 39).

Urma o serie de patru ectenii, rostite de diacon, dintre care prima pentru catehumeni, a doua pentru energumeni, a treia pentru candidații la botez (*competentes* sau *fortizomeni*) și a patra pentru penitenți. Fiecare ectenie era urmată de câte o rugăciune rostită de episcop pentru fiecare din cele patru categorii de participanți la sfânta slujbă, care stăteau în timpul acesta cu capul plecat; apoi ieșeau succesiv din biserică, pe măsură ce erau binecuvântați de episcop, trecând pe sub mâna lui.

După ieșirea penitenților, toți cei rămași se sculau în picioare și începea *Liturghia credincioșilor* (cap. XI ș.u.), cu o nouă ectenie (ectenția mare) și o rugăciune a episcopului pentru credincioși, după care urma sărutarea păcii și spălarea mâinilor liturghisitorilor. Se luau măsuri pentru asigurarea odihnei și a liniștii în biserică. Diaconii aduceau apoi episcopului, la Sfânta Masă, pâinea și vinul alese pentru Sfânta Jertfă, iar episcopul rostea asupra lor o lungă rugăciune euharistică, asemănătoare mai ales cu anafora din Liturghia ortodoxă a Sfântului Vasile. Urma o nouă ectenie, o rugăciune citită de episcop ca pregătire pentru împărtășire și se făcea împărtășirea, în timpul căreia se citea Psalmul XXXIII. Se rostea o nouă ectenie și o rugăciune de mulțumire după împărtășire, apoi se făcea concedierea credincioșilor, cu formula: *Ieșiți în pace*, rostită de diacon.

Rânduile Liturghiei, asemănătoare cu cea din *Constituțiile apostolice*, găsim descrise și în celelalte două documente literare din această categorie, adică în *Testamentum Domini* și în *Rânduiala bisericească egipteană* (*Tradiția apostolică* a lui Ipolit).

5. Uniformitatea liturgică în primele trei secole

Cu toate că scrierile din grupa „Rânduile liturgice” provin din regiuni diferite ale creștinătății (Siria, Egipt și Roma), totuși textele (formulele) și regulile liturgice din ele se aseamănă între ele, uneori până la identitate verbală, ceea ce indică pentru toate o sursă comună, care poate fi lucrarea *Tradiția apostolică* a lui Ipolit. Toate descriu deci starea Liturghiei de la începutul secolului III, adică tipul primitiv al Liturghiei din diferitele regiuni ale Bisericii. Consonanța generală a rânduilei din aceste documente, care merge uneori până la cele mai mici amănunte, este o dovadă în sprijinul uniformității liturgice care a dominat în Biserica primelor trei veacuri.

BIBLIOGRAFIE

Protos. Gr. Băbuș, *Agapa și Liturghia în Biserica primară*, în rev. S.T., an 1954, nr. 7-8.

P. Batifol, *L'Agape*, în „Etudes d'Histoire et de Théol. positives”, ed. VI, Paris, 1920.

Același, *Agapes*, în DTC, I, 551-555.

E. Baumgartner, *Eucharistie und Agape im Urchristentum*, Soloturn, 1909.

Dom. F. Cabrol, *Les origines liturgiques*, Paris, 1906.

Idem, *La prière des premiers chrétiens* (col. *La vie chrétienne*, 8), Paris, 1930.

Idem, *La messe dans la liturgie*, în DTC, X, 1346 ș.u.

F. Cabrol și H. Leclercq, *Monumenta Ecclesiae liturgica*, Vol. I: *Reliquiae liturgicae vetustissimae*, Paris, 1900-1902.

Dom. P. Cagin, *L'anaphore apostolique et les témoins*, Paris, 1919.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

- Idem, *L'Eucharistie, canon primitif de la Messe*, Paris-Tournai, 1912.
- H. Chirat, *L'assemblée chrétienne à l'âge apostolique*, Paris, 1949 („Lex Orandi”, n. 10).
- O. Cullmann, *La signification de la Sainte Cène dans le christianisme primitif*, în „Revue d'Hist. et de Philos. relig.”, XVI (1936), 1, pp. 1-22.
- J. Danielou, *Les repas de la Bible et leur signification*, în rev. MD, 18 (1949), pp. 7-33.
- L. Deiss, *Aux sources de la Liturgie*, Paris, 1964 (texte privitoare la Liturgia primitivă, de la origini până în sec. V. Trad. engl.: *Early Sources of the Liturgy*, London, 1967).
- L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*, ed. a V-a, Paris, 1925, pag. 47 ș.u.
- L. Einsenhöfer, *Handbuch der katholischen Liturgik*, t. II, Freiburg im. Br., 1933, pp. 27-33 (o bună sinteză despre agapă și Euharistie).
- V. Ermoni, *L'Agape dans l'Eglise primitive*, Paris, 1906.
- A. Fortescue, *La Messe. Étude sur la liturgie romaine*. Trad. din engl. de A. Boudinhon, ed. III, Paris, f.a., pag. 101 ș.u.
- A.B. Golubțov, *Liturgia în primele veacuri ale creștinismului* (rus.), în rev. „Bogoslovskii Vestnik” (Vestitorul teologic), Aug.-Dec. 1913.
- J.M. Hanssens, *L'Agape et l'Eucharistie*, în rev. „Ephemerides liturgicae”, XII (1927), 525 ș.u.
- J.A. Jungmann, S.J., *La liturgie des premiers siècles, jusqu'à Grégoire le Grand*, Paris, 1962 (Col. „Lex Orandi”, 33), apărută și în trad. engleză: *The Early Liturgy to the time of Gregory the Great*, 1960 și în l. germ.: *Liturgie der christlichen Frühzeit bis auf Gregor den Grossen*, Fribourg-Schweiz, 1973.
- J.F. Keating, *The Agape and the Eucharist in the early Church*, Londra 1901.
- Dom. H. Leclercq, artic. *Agape*, în DACL, I, 775-848.
- W. Nagel, *Geschichte des christlichen Gottesdienst*, Berlin, 1962.
- F. Probst, *Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte*, Tübingen, 1870.
- C. Ruch, *La Messe*, în DTC, t. X, I, col. 795 ș.u.
- S. Salaville, *La liturgie décrite par Saint Justin et l'épiclese*, în EO, XII (1909), 129-136, 222-227.
- Ed. Schweitzer, *Gottesdienst im Neuen Testament*, în rev. „Zeichen der Zeit” (Berlin), 1965, nr. 11, pp. 393-400.
- P. Trembela, *Originile și caracterul cultului creștin* (în grec.), Atena, 1962, p. 113 ș.u.
- N. Uspenski, *Cina cea de taină și trapeza Domnului* (în rus.), în JMP, an. 1967, nr. 3, pp. 70-75 (trad. rom. în rev. MB, an. 1969, nr. 4-6).
- Pr. Prof. P. Vintilescu, *Curs lit. de Istoria Liturghiei*, București, 1940.
- E. Werner, *The sacred bridge. Liturgical parallels in synagogue and early church*, New York, 1970.

B

LITURGHIA CREȘTINĂ DIN SECOLUL IV ÎNAINTE. RITURILE LITURGICE ȘI LITURGHIIILE CREȘTINE DE AZI

1. Originea și formarea riturilor liturgice

Precum am văzut, unitatea fondului sau rânduiala generală a Liturghiei a fost respectată pretutindeni în Biserica primelor trei veacuri, ceea ce s-a văzut din uniformitatea liturgică pe care am constatat-o în tot cursul acestei epoci. Cu alte cuvinte, Liturghia primelor trei veacuri se înfățișează „ca un tip uniform, dar încă fluid și susceptibil de modificări de amănunt”⁹; el are la bază rânduiala Liturghiei Bisericii primare din Ierusalim, oficiată de Sfinții Apostoli, înainte de dispersarea lor pentru misiune, Liturghie pusă mai târziu pe seama Sfântului Iacob, fratele Domnului.

Dar atât Sfinții Apostoli înșiși, cât și ucenicii și urmașii lor la conducerea Bisericii lor au adăugat contribuția lor personală la ritul primitiv uniform, adaptând rânduiala Liturghiei la nevoile și credințele locale, la caracterul etnic al credincioșilor respectivi sau la diferitele practici și datini care constituiau specificul vieții lor religioase.

Diversificarea tipurilor locale (regionale) de Liturghii a început prin multiplicarea și diversitatea textelor *anaforalei*, adică ale rugăciunii Sfintei Jertfe, care constituia partea principală din formularul sau textul verbal al Liturghiei Euharistice. La început, fiecare ierarh avea dreptul să improvizeze această rugăciune, dându-i o redactare personală, brodată pe canavaua aceluiași idei sau sentimente, cunoscute și respectate de toți liturghi-sitorii¹⁰. Se păstrează mai ales în Bisericele răsăritene nealcedoniene (îndeosebi la sirienii iacobiți), o mulțime de astfel de anafore, care, pentru a li se da o mai mare autoritate, sunt atribuite, de obicei, unui sau altuia din Sfinții Apostoli sau dintre marii ierarhi și teologi, deși nu toate provin de la aceștia. Unele dintre acestea, distingându-se prin adâncimea ideilor lor teologice ori prin frumusețea expresiei literare, au fost întrebuințate mai mult decât altele, devenind uzuale în anumite Biserici locale și dând numele autorilor lor Liturghiei întregi în care erau folosite, deși, precum vom vedea, Liturghiile nu reprezintă niciodată, în întregimea lor, opera unei singure persoane, ci sunt totdeauna rezultatul unei evoluții progresive și îndelungate¹¹; ele sunt o operă colectivă, a Bisericii întregi, formată din clerici și credincioși, operă la care elementul monahal va avea, ca și în evoluția Laudelor bisericesti, rolul cel mai important.

Alte anafore au rămas numai ca piese de schimb, care se întrebuințează, în unele dintre Bisericele nealcedoniene, în cadrul Liturghiei comune (uzuale) numai la anumite zile liturgice din cursul anului, înlocuind anafora principală a Liturghiei respective. Un element principal, care a introdus de la început o variație în textul și structura feluritelor anafore, a fost modul diferit cum au fost așezate *dipticele* sau rugăciunile de mijlocire generală pentru vii și morți¹²; în unele anafore, acestea au fost

⁹ Adr. Fortescue, *La Messe*, ed. cit., p. 70.

¹⁰ L. Bouyer, *L'improvisation liturgique dans l'Eglise ancienne*, în rev. *MD*, nr. 111 (1972), pp. 7-19.

¹¹ Comp. Adr. Fortescue, *op. cit.*, p. 140, nota 3.

¹² S. Salaville, *Liturgies orientales. Notions générales...*, p. 15.

plasate înainte de sfințirea Darurilor (anaforale de tip alexandrin), în altele, au fost puse după de sfințirea Darurilor (anaforale de tip antiohian), iar în altele, rugăciunile acestea se află risipite în tot cursul anaforei (anaforalele riturilor apusene).

Dar elementele care reprezentau contribuția personală a marilor liturghisitori și ierarhi, măruntele adaptări locale, precum și micile modificări provenite din dezvoltarea sau accentuarea unui amănunt într-o regiune, a altuia în altă regiune ș.a.m.d., s-au exercitat nu numai în textul anaforalelor, ci și asupra celorlalte rugăciuni și rituri care s-au adăugat, cu timpul, atât înainte, cât și după anaforă. Ele au dus treptat la inevitabile variante sau diferențe liturgice, dintre care unele se pot constata încă din secolul al III-lea, prin compararea între ele a textelor liturgice din diferitele documente provenite din acea epocă și enumerate mai înainte.

Aceste diferențe sunt la început mici și neînsemnate. Ele se reduc la variațiuni și divergențe verbale în textul rugăciunilor, la ordinea și numărul lecturilor folosite, ori la textul și numărul imnelor religioase cântate la slujba Liturghiei etc.

Dar aceste mărunte deosebiri se accentuează, se dezvoltă și se înmulțesc treptat. Astfel, ritul liturgic primitiv uniform, încă fluid și inconsistent, pornit din Ierusalim și răspândit de Sfinții Apostoli în diferitele Biserici locale create și organizate de ei, s-a cristalizat cu timpul în diferite forme, îndeosebi de atunci când rugăciunile au încetat de a mai fi improvizate și au început să fie așternute în scris. Puțin câte puțin, simplele obiceiuri în materie de cult, de la început, au devenit rituri; riturile s-au dezvoltat în ceremonii din ce în ce mai importante și mai complicate; totodată s-a fixat tema rugăciunilor și a formularelor; uzul indica slujitorilor ideile pe care trebuiau să le dezvolte și ordinea în care trebuiau să le trateze. Mai târziu se făcu un ultim pas, adoptându-se formele fixe, care nu mai lăsară nimic pe seama arbitrarului individual sau a hazardului improvizației¹³.

Dintre diferitele variante liturgice, derivate din ritul uniform primitiv, s-au impus în uz îndeosebi cele din metropolele sau centrele cele mai importante din punct de vedere religios sau misionar și politic sau administrativ. Bisericele locale mai mici și mai noi sau din localități mai puțin importante au luat ca model ori au adoptat rânduiala și formularul liturgic aflate în uz în orașele de căpetenie ale imperiului roman, îndeosebi pe cele din orașele de reședință ale patriarhalelor (Ierusalim, Antiohia, Alexandria și Roma, iar mai târziu Constantinopol). Acestea le-au înlăturat din uz pe cele periferice și au rămas cu timpul singurele în circulație, fiind puse de obicei sub numele și autoritatea unora dintre marii teologi sau ierarhi și Părinți bisericești, care au păstorit în centrele respective ori au avut legături mai strânse cu ele. Astfel, o dată cu înființarea patriarhalelor în secolele IV și V, se ivesc și diferitele forme sau tipuri localizate de Liturghii, corespunzătoare acestor patriarhate; cu un termen tehnic, acestea se numesc *rituri liturgice-surse*, adică rituri originare sau principale, din care vor deriva cu timpul alte grupe (tipuri) de Liturghii.

Înainte de a se stabili o uniformitate absolută pe tot întinsul domeniului de răspândire a fiecăruia din aceste rituri-surse, rămăsese încă loc pentru oarecare diversitate până la un timp, adică se stabiliseră unele diferențe și particularități: într-o parte s-au introdus schimbări în ritul existent, în altele s-au adăugat ceremonii noi ori s-au amplificat ceremonii deja existente ș.a.m.d.

În felul acesta, fiecare dintre riturile originare, legate de patriarhale, se va ramifica pe încetul în mai multe Liturghii derivate, așa precum o limbă se ramifică în dialecte.

¹³ L. Duchesne, *Origines du culte chrétien*, ed. V, Paris, 1925, pp. 55-56.

În Răsărit, un eveniment determinant pentru formarea, fixarea și consacrarea definitivă a Liturgiilor aflate astăzi în uz a fost fărâmițarea unității celor două mari patriarhale răsăritene: al Antiohiei și al Alexandriei, prin despărțirea Bisericilor necalcedoniene (monofizite și nestoriene) de la periferia imperiului roman de răsărit și transformarea lor în Biserici locale autonome și independente de Constantinopol, în urma sinodului de la Calcedon (451). Secolul al V-lea constituie deci o perioadă crucială pentru formarea riturilor liturgice răsăritene; Bisericile necalcedoniene, constituite pe criterii naționale, se vor dezvolta de aici înainte nu numai independent de Constantinopol, dar și separat una de alta, creându-și fiecare propriul rit liturgic. Concomitent, Apusul creștin se dezvoltă și el, din punct de vedere liturgic, pe drumuri proprii, deosebite de cele ale Răsăritului creștin și determinate de geniul (spiritul) specific al latinilor și al popoarelor formate pe vechiul teritoriu al Imperiului roman de Apus și creștinate sub tutela religioasă a Romei.

2. Clasificarea riturilor liturgice

Clasificarea riturilor liturgice-surse și a diferitelor tipuri sau grupe de Liturghii derivate din ele nu este însă uniformă la toții liturgiști.

Noi adoptăm, conform metodei celei mai mult acceptate, împărțirea tuturor Liturgiilor creștine în patru grupuri sau familii, reducându-le la cele patru rituri-surse principale, și anume: ritul antiohian (sirian), ritul alexandrin (egiptean), ritul galican și ritul roman¹⁴.

Vom vorbi, pe scurt, despre fiecare din aceste rituri în parte, stabilind la fiecare originea și caracterele distinctive (specifice), formele cele mai vechi (documentele) și Liturghiile derivate din ele, întrebuințate astăzi în diferite Biserici creștine.

Toate Liturghiile existente azi în Bisericile răsăritene derivă din cele două Liturghii de origine apostolică: cea a Sfântului Iacob și cea a Sfântului Marcu. Cea dintâi a dat naștere Liturgiilor din grupa ritului liturgic antiohian (Liturghiile de tip sirian), iar cea de-a doua a dat naștere Liturgiilor din grupa ritului liturgic alexandrin (Liturghiile de tip egiptean).

3. Liturgia Sfântului Iacob și Liturghiile derivate din ea (Liturghiile ritului antiohian sau Liturghiile de tip sirian)

Liturgia uzuală și reprezentativă a vechiului patriarhat al Antiohiei a fost Liturgia Sfântului Iacob (cel Tânăr), fratele Domnului și primul episcop al Ierusalimului.

Alcătuită la Ierusalim, Liturgia Sfântului Iacob, a trecut la Antiohia, unde a înlocuit Liturgia mai veche a acestui oraș, adică ritul antiohian pur, oglindit în *Liturgia numită Clementină descrisă în cartea a opta a Constituțiilor Apostolice*, despre care am vorbit mai înainte. Plecând de aici, ea a devenit apoi Liturgia întregului patriarhat al Antiohiei, adică a întregii Sirii răsăritene. Rânduiala ei generală din epoca veche se poate reconstitui cu ajutorul datelor din unele scrieri patristice și documente din secolele IV-V, care descriu întâmplător momente din serviciul liturgic, sau explică rituri și formule din Liturgia timpului și locului respectiv.

¹⁴ Vezi, de ex., Pr. Prof. P. Vintilescu, *Curs de Istoria Liturghiei*, p. 232.

Astfel, cea mai dezvoltată descriere a Liturghiei complete este cea din cartea VIII-a a *Constituțiilor Apostolice*, pe care am numit-o „Liturghia Clementină” (vezi în urmă) și care este de fapt o variantă antiohiană a Liturghiei Sfântului Iacob din secolul IV; o altă variantă, tot siriană, o găsim descrisă în „*Testamentum Domini*”¹⁵.

În *Cateheza a V-a mystagogică*, Sfântul Chiril al Ierusalimului descrie și explică Liturghia credincioșilor așa cum se săvârșea la Ierusalim pe la mijlocul secolului IV (circa 348)¹⁶. Același lucru îl face Teodor al Mopsuestiei († c. 428) în *Catehezele sale baptismale*, explicând Liturghia sirienilor răsăriteni¹⁷. Date întâmplătoare și izolate asupra formei aceleiași Liturghii la Antiohia spre sfârșitul secolului IV ne furnizează și unele din *Omiliile exegetice* ale Sfântului Ioan Gură de Aur, iar pentru Asia Mică din aceeași vreme, unele din canoanele Sinodului local de la Laodiceea¹⁸.

Liturghia Sfântului Iacob a fost cea mai răspândită dintre Liturghiile vechi. În secolele IV și V era folosită aproape în tot Răsăritul (Siria, Palestina, Asia Mică) și apoi în Grecia. La sfârșitul secolului VII, părinții sinodului quinisex (canonul 32) o pomenesc ca pe o liturghie normală a Răsăritului creștin, alături de cea a Sfântului Vasile (vezi CBO, I, 2, p. 397). Din ea au derivat toate Liturghiile ulterioare folosite la sirienii de vest și de est. În Asia Mică și în Grecia ea a dat naștere Liturghiilor mai noi, a Sfântului Vasile și cea a Sfântului Ioan (Liturghiile bizantine), care i-au luat curând locul. În Ierusalim era încă în întrebuințare în secolul IX, iar în restul Orientului ortodox (Siria apuseană și răsăriteană) s-a menținut până prin secolul XII, când a început a fi treptat înlocuită de Liturghiile bizantine.

Încă din secolul IV, Liturghia Sfântului Iacob se oficia în două limbi: grecește la orașe, unde se vorbea această limbă, și în siriacă, la sate. După despărțirea Bisericii monofizite și nestoriene (sec. V), redactarea greacă a rămas numai în întrebuințarea ortodocșilor din vechile patriarhale, al Antiohiei și al Ierusalimului (numiți și *melchiti*), care au tradus-o și în limba siriacă veche, întrebuințând-o până prin secolele XII-XIII, când au adoptat ritul bizantin. Astăzi, redactarea greacă se oficiază numai în unele biserici ortodoxe de limbă greacă, o singură dată pe an și anume la 23 oct. (ziua Sfântului Iacob) sau în duminica cea mai apropiată de această dată; iar la Ierusalim se oficiază și în prima duminică după Crăciun, când se face pomenire și de Sfântul Iacob cel Mic, între rudele apropiate ale Mântuitorului.

Manuscrisele în care s-a păstrat textul grecesc al acestei Liturghii (cele mai vechi din secolele X-XII) ne transmit însă o formă evoluată, cu dezvoltări care reprezintă

¹⁵ Trad. latină în *MELV*, pp. 239-259.

¹⁶ Text grec. și trad. lat. *MELV*, pp. 97-111. Text grec. și trad. fr.: Cyrille de Jerusalem, *Catéchèses mystagogiques*. Introd., texte critique et notes de Aug. Piédagnel, trad. de P. Paris, Paris, 1966 (SC 126), pp. 146-175. Trad. rom. de Pr. D. Fecioru: Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Catehezele*, partea II, București, 1945 (Col. „Izv. Ort.”), pp. 566-577.

¹⁷ Trad. engl. la A. Mingana, *Woodbrooke Studies*, vol. VI: *Commentary of Theodore of Mopsuestia on the Lord's Prayer and on the Sacraments of Baptism and the Eucharist*, Cambridge, 1933. Fragmente în trad. lat., ed. de A. Rücker, *Ritus Baptismi et Missae quem descripsit Theodorus episcopus Mopsuestenus in sermonibus catecheticis...*, Münster, 1933. Trad. fr.: Théodore de Mopsueste, *Les homélies catechetiques*, trad., introd., index par R. Tonneau et R. Devreesse, Cité del Vaticano, 1949 („*Studi e Testi*”, 145). Trad. rom. de I.V. Paraschiv (Georgescu) în rev. *G.B.*, 1972 (9-10), 1973-1974.

¹⁸ Vezi reconstituirile acestei rânduiri, cu indicarea amănunțită a izvoarelor, la: E.L., pp. XVII ș.u.; J.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, t. II, Romae, 1930, p. 436 ș.u.; F. Van De Paverd, *Zur Geschichte der Messliturgie in Antiocheia und Konstantinopel gegen des vierten Jahrhunderts: Analyse der Quellen bei Johannes Chrysostomos*, Roma, 1970 („*Orient. Chris. Analecta*”, 187); A. Hamman, *La Messe, liturgies antiques et textes patristiques*, Paris, 1964 (Lettres chrétiennes, 9).

influențe ale Liturgiilor mai noi, derivate din ea (mai ales cele bizantine)¹⁹. Iată, pe scurt, rânduiala acestei Liturghii, așa cum se săvârșește ea la greci:

După pregătirea Darurilor la proscomidiar, preotul, stând în fața Sfintei Mese și ușile împărătești fiind închise, zice o rugăciune pentru iertarea păcatelor. Apoi deschide ușile împărătești și rostește, cu voce tare, o formulă doxologică în cinstea Sfintei Treimi (care servește ca formulă de binecuvântare pentru începutul slujbei), apoi o rugăciune pentru Biserică și o a treia rugăciune pentru cădere. Cădește Sfânta Masă, dă Sfânta Evanghelie diaconului și fac amândoi vohodul cu Evanghelia, cântând împreună imnul „Unule-Născut...”; lasă Sfânta Evanghelie pe amvonul din mijlocul bisericii și se întorc în altar, preotul zice în taină o nouă rugăciune (a intrării și a trisaghionului), iar diaconul, cu fața spre credincioși, zice o ectenie scurtă. Urmează trisaghionul („Sfinte Dumnezeule...”) și citirea Apostolului, în timp ce diaconul cădește, iar preotul zice în taină o rugăciune a cădirii. Diaconul zice o a doua ectenie (asemănătoare cu ectenia întreită și cu ectenia de la Litie din ritul bizantin), în timp ce preotul zice în taină rugăciunea Evangheliei (aceeași din ritul ortodox). Diaconul citește apoi Evanghelia, preotul predică de pe amvonul din mijlocul bisericii, apoi se întoarce în altar, unde zice în taină o rugăciune a Evangheliei, în timp ce diaconul zice o a treia ectenie, mai lungă, care cuprinde și ectenia de cerere din ritul bizantin; după ecfonisul acesteia, asemănător cu cel dinaintea Heruvicului din ritul bizantin, diaconul rostește o formulă care amintește de evacuarea catehumenilor de odinioară din biserică. Credincioșii cântă apoi Heruvicul „Să tacă tot trupul...” (care la noi se cântă la Liturgia Sfântului Vasile din Sâmbăta Patimilor), în timp ce diaconul cu preotul fac, în tăcere, vohodul mare, aducând Darurile de la proscomidiar la Sfânta Masă; în fața Sfintelor Uși, la intrarea în altar, se întrerupe cântarea Heruvicului și preotul rostește cu voce tare rugăciunea punerii înaintea a Darurilor (cea de la proscomidie din ritul bizantin: „Dumnezeule, Dumnezeule, Căla ce pe pâinea cea cerească...”). După depunerea Darurilor pe Sfânta Masă, preotul le cădește, zicând în taină o rugăciune a cădirii. Se rostește *Simbolul credinței*, preotul zice în taină rugăciunea păcii și se face sărutarea păcii; preotul zice din nou o rugăciune a plecării capetelor, după care urmează un fel de dialog între preot și diacon, apoi între clerici și credincioși pentru binecuvântarea reciprocă, necesară ca pregătire pentru săvârșirea Jertfei, asemănător cu dialogul dintre preot și diacon de după intrarea cu Darurile, din *Liturghierul ortodox*. Diaconul rostește apoi o lungă ectenie mare (mult mai frumoasă și mai cuprinzătoare decât cea din ritul bizantin), în timpul căreia preotul citește în taină patru rugăciuni deosebite și consecutive, dintre care a treia este rugăciunea punerii înaintea a Darurilor, de după vohodul mare, din Liturgia bizantină a Sfântului Vasile. Urmează apoi formulele introductive la *anaforă*, inclusiv dialogul prefetei, cu unele mici variante verbale față de cele corespunzătoare din ritul bizantin. Preotul începe apoi să citească în taină marea Rugăciune a Sfintei Jertfe (anaforă), întreruptă de aceleași ecfonise și răspunsuri ale credincioșilor ca și la ritul bizantin, dar cu o participare mai largă a acestora. Textul *anaforalei* seamănă mai mult cu al anaforalei din Liturgia bizantină a Sfântului Vasile, mai ales în partea finală (dipticele), unde rugăciunile de mijloc încep cu pomenirea celor vii și continuă cu pomenirea morților, deci invers decât în ritul bizantin.

Urmează o ectenie diaconală, rugăciunea domnească, apoi rugăciunile, formulele și riturile pregătitoare pentru împărtășire, asemănătoare cu cele din ritul bizantin: frângerea Sfântului Trup, plinirea potirului, turnarea apei calde, încă o rugăciune pregătitoare, apoi împărtășirea clericilor și a credincioșilor, un imn de mulțumire al preotului pentru împărtășire (rezumat al celui corespunzător din Liturgia noastră), o rugăciune a cădirii Darurilor,

¹⁹ Ediții și traduceri ale textului grecesc: EL, pp. 31-68; Hrisostom Papadopoulos, *Dumnezeiasca Liturghie a Sfântului Iacob, fratele Domnului*, ed. VII-a, Atena, 1959, ed. X-a, 1976; *La Liturgie de Saint Jacques*, Edition critique du texte grec, trad. latine, par Ch. Mercier, Paris, 1946 (Col. „Patrologia Orientalis”). – Trad. rom. de T. Tarnavski, în rev. „Candela” (Cernăuți), an. 1892, pp. 328-335; 391-402; 455-466. Alta, mai nouă, publicată de Pr. Alex. Ionescu, în rev. GB, an. 1963, nr. 7-8, pp. 663-682.

ectenă zisă de diacon, rugăciunea plecării capetelor zisă de preot în taină, apoi o rugăciune a amvonului, rostită de preot de pe amvonul din mijlocul bisericii; diaconul rostește formula de concediere: „Mergeți cu pace!”, iar preotul, din altar, încheie cu o scurtă formulă de binecuvântare, zisă în taină („S-a binecuvântat Dumnezeu. Cel ce ne binecuvântează și sfînțește pe noi prin împărțirea Sfințelor și a Preacuratelor Sale Taine, acum și pururea în vecii vecilor, amin!”).

Precum am văzut, din Liturghia Sfântului Iacob, derivă toate Liturghiile folosite azi în diferite Biserici răsăritene, calcedoniene și necalcedoniene, și anume:

- a) Liturghiile din uzul sirienilor iacobiți (sirienii de vest);
- b) Liturghiile bizantine (Liturghia Sfântului Vasile și Liturghia Sfântului Ioan);
- c) Liturghia Bisericii armene și
- d) Liturghiile sirienilor orientali (persanii nestorienii), numite uneori Liturghia de rit chaldeian.

a) *Sirienii de vest (iacobiți)*, din fostul patriarhat al Antiohiei și cel al Ierusalimului despărțiți de restul Bisericii după sinodul din Calcedon (451) au păstrat în uzul lor numai *versiunea siriacă a Liturghiei Sfântului Iacob*, pe care o folosesc și azi ca Liturghie normală, tot în siriacă veche (azi o limbă moartă), introducând însă unele particularități caracteristice doctrinei lor (ca de exemplu, adaosul „Cel ce Te-ai răstignit pentru noi” din textul Trisaghionului²⁰. Liturghia siriacă a Sfântului Iacob se întrebuințează și la sirienii răsăriteni din Malabar (India)²¹, precum și la maroniții din Liban (uniți cu Roma), care au primit însă multe influențe latine.

Precum am văzut, deoarece în Biserica veche textul rugăciunii principale din Liturghie, pentru sfințirea Darurilor (*anafora sau rugăciunea Sfintei Jertfe*), era improvisat de fiecare din ierarhii mai importanți, a existat în Răsărit un mare număr de anaforale euharistice. Biserica sirienilor de vest (iacobiți) a păstrat până astăzi cele mai multe dintre acestea, și anume 67 *anaforale întrebuințate de sirienii iacobiți*, compuse de corifeii lor sau atribuite unora dintre Sfinții Apostoli și Sfinții Părinți. Azi numai o parte dintre ele se întrebuințează în diferite ocazii ca piese de schimb care se adaptează la rânduiala fixă a vechii Liturghii a Sfântului Iacob²².

Există și o Liturghie a Darurilor mai înainte sfințite pentru uzul sirienilor iacobiți, cu o formulă de epicleză adresată Mântuitorului²³.

b) *Despre Liturghiile bizantine, derivate din Liturghia Sfântului Iacob*, vom vorbi mai pe larg în capitolele următoare.

c) *Biserica armeană* întrebuințează o singură Liturghie, numită uneori a *Sfântului Grigore Luminătorul* (apostolul armenilor) și folosită azi atât de armenii gregorienii, cât și de cei uniți²⁴. Ea derivă direct din Liturghia Sfântului Iacob, așa cum se localiz-

²⁰ Edit. în trad. engl. în *EL*, pp. 69-110. Vezi și A. Rücker, *Die syrische Jakobusanaphora nach der Rezension des Jakob(b) von Edessa*. Mit dem griechischen Paralleltext, Münster im W. 1923 (Liturgiegeschichte. Quellen u. Forschungen, 4).

²¹ O trad. rom. a acesteia a publicat Pr. Alex. Ionescu, în rev. *GB*, an. 1963, nr. 5-6, pp. 442-467. Trad. germană și studiu de Joh. Madey u. G. Vavanikunnel, *Qurbana. Die Eucharistiefeyer der Thomaschristen Indiens*, Paderborn 1968, p. 115 ș.u.

²² Edit. în *LOC*, vol. II, și de A. Rücker, A. Raes, H.W. Codrington, ș.a.: *Anaphorae syriacae, quotquot in codicibus adhuc repertae sunt...*, editae et latine versae, Romae (Pontif. Inst. Orient. Stud.), t. I, fasc. 1, în 1939, fasc. IV în 1940 (Liturghia Sfântului Ioan Hrisostom).

²³ Edit. de H.W. Codrington, *The syrian liturgies of the Presanctified*, în „The Journal of theological Studies”, an. 4 (1902-1903), pp. 69-100, și an. 5 (1903-1904), pp. 369-377, 535-545.

²⁴ Tradusă și în rom. de mai multe ori. Vezi, de ex.: ed. lui V. Mestugean, *Sfânta Liturghie a Bisericii armenie*, București, 1937 (text armean și trad. rom.). Cea mai bună trad. rom. însoțită de

zase aceasta în secolul IV în părțile Capadociei, de unde au venit primii misionari evanghelizatori ai armenilor, și poate fi considerată ca reprezentând un stadiu mai vechi al Liturghiei bizantine, de la care a și primit, de altfel, unele influențe, în afară de cele latine primite începând din timpul cruciadelor.

Specific ritului liturgic armean este întrebuințarea azimei (care nu este o influență catolică) și excluderea apei de la pregătirea Sfintei Euharistii. Biserica armeană este, de asemenea, singura Biserică orientală care nu folosește anaforale de schimb în formula-
rul Liturghiei.

d) *Sirienii răsăriteni* sau *nestorienii persani* (chaldeeni) din Iran (Persia de altădată), Kurdistan și Malabar (din sudul Indiei) și chaldeenii uniți (numiți și creștini *de rit choMean*) întrebuințează azi o variantă a vechii Liturghii siriene a Sfântului Iacob, cu unele particularități specifice Bisericilor nestoriene, și numită *Liturghia Sfinților Apostoli Addai și Marij (Maris)*, întemeietorii Bisericii din Edesa și Seleucia (Addai e Tadeu, unul din cei 70 de ucenici, iar Marij e discipolul lui)²⁵. Ea se folosește tot în limba siriacă veche.

Pe lângă anaforaua proprie acestei Liturghii, nestorienii mai folosesc încă două din vechile anaforale liturgice răsăritene, ca piese de schimb, și anume: *anaforaua lui Teodor Interpretul* (adică *Exegetul sau Tâlcuitorul* – Teodor de Mopsuestia, †428) care e întrebuințată în duminicile dintre ajunul Crăciunului și Florii, și *anaforaua lui Nestorie*, întrebuințată la cinci sărbători pe an.

Între alte vestigii de adâncă vechime, care o apropie de tipul sirian primitiv din cartea a opta a *Constituțiilor apostolice*, Liturghia nestoriană păstrează în rânduiala ei patru lecturi biblice, dintre care una sau două din *Vechiul Testament*: Lege și Profeti, care se mențin și în ritul sirienilor de vest sau iacobiți.

Caracteristicile ritului nestorian sunt: frământarea și coacerea de către clerici a pâinii dospite întrebuințate la Liturghie, care alcătuiește o parte a Proscomidiei, apoi lipsa din textul anaforalei a cuvintelor Mântuitorului de la Cină („Luați, mâncați...” etc.) și așezarea dipticelor înainte de epicleză²⁶.

4. Liturghia Sfântului Marcu și Liturghiile derivate din ea (Ritul liturgic alexandrin sau liturghiile de tip egiptean)

Formularul liturgic original și clasic, întrebuințat de Biserica Egiptului, a fost cunoscut sub numele de *Liturghia Sfântului Marcu*, deoarece tradiția atribuie acestui sfânt evanghelist activitatea de evanghelizare a Egiptului. Documentele care ne-au transmis formele ei cele mai vechi, cunoscute până acum, sunt:

a) Anaforaua din *Evhologhiul lui Serapion*, episcop de Thmüis (sec. IV)²⁷, care se caracterizează prin aceea că, la epicleză, se cere coborârea Cuvântului (ὁ λόγος) pentru prefacerea Darurilor;

studiu introd. și aparat critic, la Arhim. Zareh Baronian, *Liturghia Bisericii Armene în cadrul celorlalte rituri liturgice răsăritene*. București, 1975.

²⁵ După o tradiție nestoriană, fixarea definitivă a textului acestei Liturghii, în forma transmisă până azi, se datorește patriarhului nestorian Jesuyab III, pe la începutul secolului VII.

²⁶ Liturghiile nestoriene au fost editate, în trad. lat., în *LOC*. vol. II. Trad. engl. în *EL*, p. 247 ș.u. Trad. rom. de T. Tarnavski, în rev. „Candela”, an. 1892, pp. 617-621, 669-682 și 683-686. Trad. germ. și studiu de Joh. Madey u. G. Vavanikunnel, *op. cit.*, p. 12 ș.u.

²⁷ Ed. mai nouă în *MELV*, pp. 59-64.

b) Fragmentul de anafora egipteană din secolele VI-VII, scris pe un papirus descoperit între ruinele unei mănăstiri copte de la Dêr-Balyzeh²⁸.

c) Liturghia descrisă în așa-numita *Rânduială bisericească egipteană*, care, precum am spus, nu e altceva decât o traducere (prelucrare) a lucrării *Tradiția apostolică* a preotului Ipolit din Roma (sec. III)²⁹; dar nu toți liturgiști o consideră o sursă pentru reconstituirea vechii liturghii egiptene.

Până în secolul V, Liturghia Sfântului Marcu a circulat în tot Egiptul în limba greacă. *Redactarea greacă* a rămas mai departe în întrebuințarea ortodocșilor până în secolele XII-XIII, când a fost înlocuită la ei cu Liturghiile bizantine, din partea cărora primise de altfel încă mai dinainte multe influențe (ca de exemplu: un rit sumar al proscomidiei la început, ritul vohodului mare, imnul „Unule-Născut” și Heruvicul).

După ce însă coptii (populația indigenă a Egiptului) s-au despărțit de Biserica din Constantinopol, adoptând monofizitismul (451), ei și-au tradus și Liturghia în limba lor națională (coptă), punând-o totodată sub numele *Sfântului Chiril al Alexandriei*.

Această *versiune coptă* (Liturghia Sfântului Chiril) a păstrat mai bine cadrul primitiv al Liturghiei egiptene, deși a primit și ea multe influențe bizantine (limba coptă, și anume dialectul ei bohairic, se păstrează încă în serviciul liturgic, pe când în uzul civil a fost înlocuită cu araba). Versiunea coptă a Liturghiei Sfântului Marcu păstrează însă și unele expresii în limba greacă, ca: Κύριε ἐλέησον, Εἰρήνη πᾶσι (scrise cu caractere copte.) Anafora a acestei Liturghii se întrebuințează azi la copti în timpul Postului Mare, în postul Crăciunului și la pomenirea morților³⁰.

În afară de Liturghia zisă a Sfântului Chiril cu anafora ei originală, coptii monofiziți mai au azi două anafore de origine mai nouă (de tip sirian), dintre care una *numită a Sfântului Vasile*, care e anafora normală a coptilor, fiind întrebuințată în cea mai mare parte a anului, și *alta numită a Sfântului Grigore (de Nazianz)*, întrebuințată la sărbătorile Mântuitorului și în ocazii mai solemne. Amândouă se întrebuințează în limba coptă, dar există și redactări ale lor în limba greacă, din care au fost traduse³¹.

Din ritul alexandrin derivă și *Liturghia Bisericii etiopiene sau abisinien*, oficiată în vechea limbă etiopiana (dialectul gheez). Ea este numită *Liturghia celor 12 Apostoli*, care nu e în fond decât o traducere etiopiană și prelucrare mai dezvoltată a Liturghiei copte a Sfântului Chiril. Există și 14 anafore de schimb, traduse după cele ale coptilor și ale iacobiților sirieni și atribuite la diferiți autori, ca de exemplu: anafora Domnului nostru Iisus Hristos, anafora Sfintei Fecioare Maria, anafora Sfântului Ioan – fiul tunetului (Evangelistul), anafora Sfântului Atanasie, anafora lui Dioscur ș.a.³². Toate sunt însă de origine mai nouă (unii le socotesc abia din sec. XIII sau după această dată).

Particularitățile principale ale Liturghiilor de rit alexandrin (copte și etiopiene) sunt:

²⁸ Vezi textul și coment. din *DACL*, II, 1881-1895.

²⁹ Ed. de B. Botte, *La Tradition Apostolique de Saint Hippolyte*. Essai de reconstitution, Münster-Westfalen, 1963; Același, Hippolyte de Rome, *La Tradition Apostolique d'après les anciennes versions*. Introd., trad. et notes, 2-e éd., Paris, 1968 (SC, 11 bis).

³⁰ Edit. de A. Rücker, *Die Anaphora des Patriarchen Kyrillos von Alexandria* (Denkmäler altarmenischer Messliturgie, 4), în rev. *ÖC*, 31 (1927), 143-157.

³¹ Ambele editate în l. coptă și trad. lat. în *CLEU*, t. VII (Romae, 1754), pp. 45-133. Trad. lat. reed. în *LOC*, vol. I, pp. 57-115. Vezi și J. Doresse et E. Lanne, *Un témoin archaïque de Saint Basile*, Louvain, 1960; E. Hammerschmidt, *Die Koptische Gregoriosanaphora*, Berlin, 1957. Există și ediții oficiale pentru serviciul bisericesc, ale Liturghiilor copte.

³² Editate începând din secolul XVI. Există și ediții oficiale, recente, în l. abisiniană și trad. engl.

a) La Liturgia catehumenilor se fac patru lecturi din *Noul Testament*, și anume: prima din epistolele Sfântului Apostol Pavel, a doua din epistolele sobornicești, a treia din Fapte și a patra din Sfintele Evanghelii.

b) Epicleza (formula de invocare a Sfântului Duh pentru sfințirea Darurilor), care în liturgiile grupului antiohian este așezată după anamneză, în liturgiile ritului alexandrin este împărțită în două formule, dintre care una înainte de cuvintele Mântuitorului de la Cină, iar alta după anamneză.

c) Rugăciunea de mijlocire generală pentru Biserică (diptice) e așezată nu după epicleză, ca în ritul bizantin și antiohian, ci mult înaintea ei, și anume chiar în cursul rugăciunii euharistice de la începutul anaforiei (Prefața)³³.

De reținut că edițiile cărților liturgice ale Bisericilor necalcedoniene, tipărite de catolici pentru uzul Uniților orientali, nu merită toată încrederea, din cauza modificărilor introduse în ele de editorii catolicizanți; de aceea, pentru restabilirea textului autentic trebuie apelat la vechile manuscrise³⁴.

5. Riturile liturgice apusene

a) Atât la Roma, cât și în celelalte părți ale Apusului creștin, a fost la început în întrebuințare ritul primitiv, uniform, al Liturghiei oficiate în întreaga Biserică creștină. Foarte curând însă Roma s-a singularizat din punct de vedere liturgic, având în uz o Liturghie cu caracter aparte, de origine foarte obscură, deosebită de toate celelalte derivații ale ritului liturgic primitiv, în timp ce în celelalte părți ale creștinătății apusene se păstra ritul liturgic primitiv, adus din Răsărit, o dată cu primii misionari creștini. De aceea, începând cel puțin din secolul V, avem în Apus două Liturghii deosebite: cea de la Roma – din care s-a dezvoltat *ritul roman* – și cea din sudul Italiei, care a dat naștere *ritului numit galican*. De fapt, denumirea de *rit galican* propriu-zis se dă ritului liturgic dezvoltat la început numai în Galia (sudul Franței de azi) și răspândit apoi (secolele V-VI) și în Bretania (nordul Franței), Irlanda și Anglia, în diferite variante. În înțele general, sub denumirea aceasta se indică Liturgiile localizate în toate celelalte părți ale Bisericii apusene vechi, afară de Roma, adică: Italia sudică și nordică, Galia, Spania și chiar Africa.

Asupra originii ritului galican părerile sunt împărțite. E singur însă că acest rit derivă direct din Liturgia orientală, adică reprezintă dezvoltarea locală a ritului liturgic primitiv și universal, adus în Galia de misionari veniți din Asia mică, de unde era și Sfântul Irineu, episcopul de Lugdunum (Lyon), cel mai important centru al Galiei de sud.

Ritul galican a fost înlocuit treptat de către cel roman, precum vom vedea. Cel mai îndelung s-a menținut în Spania. El mai supraviețuiește azi numai în două orașe: Milano (nordul Italiei) și Toledo (Spania). În Milano se întrebuințează *Liturghia numită ambroziană sau a Sfântului Ambrozie* (cel mai cunoscut episcop al acestui oraș), iar la Toledo, *Liturghia numită mozarabă* (adică întrebuințată de creștinii de limbă arabă, aflați odinioară sub dominația califului de Cordova), Liturghie numită și *gato-hispanică* sau *isidoriană*, pentru că e pusă de obicei sub numele Sfântului Isidor de Sevilla (†636), cel mai ilustru dintre Părinții bisericești ai Spaniei. Amândouă aceste Litur-

³³ Mai pe larg despre Liturgiile monofiziților și nestorienilor răsăriteni, vezi studiul nostru *Cultura Bisericilor creștine vechi din Orient. Liturgiile riturilor orientale*, în rev. „Ortodoxia”, an. 1965, nr. 1, pp. 83-131, și P. Trembela, *Riturile liturgice ale Egiptului și Răsăritului* (în grec.), Atena, 1961.

³⁴ Vezi L. Duchesne, *op. cit.*, p. 72, n. 2.

ghii reprezintă supraviețuiri romanizate ale vechiului rit galican³⁵; ele poartă urmele adânci ale unor influențe de origine orientală, precum și ale influenței Romei, provenite din perioada sfortărilor de supremație a ritului roman. Dintre acestea, cea mai de seamă e aplicarea calendarului la Liturghie, adică variația rugăciunilor după zilele anului bisericesc.

Dintre formele vechi ale ritului galican, întrebuințate odinioară în diferitele regiuni ale creștinătății apusene, ne-au rămas cele descrise în două scrisori ale Sfântului Gherman al Parisului (din secolele VI sau VII)³⁶ și în diferite manuscrise cuprinzând colecții de Liturghii (misse) apusene, ca: *Missale Gothicum* (secolele VII-VIII), *Sacramentarium Gallicanum* (Bobbio), *Missale Gatticanum vetus* ș.a.³⁷

b) Cât privește Liturghia ritului roman (*missa*), e o Liturghie anonimă, care se deosebește prin particularitățile sale de toate Liturghiile celorlalte rituri liturgice creștine, fiind în general mult mai îndepărtată de tipul primitiv uniform al Liturghiei creștine din primele trei veacuri. Data când începe izolarea Romei din ecumenicitatea liturgică a Bisericii nu e sigură. Poate că traducerea în limba latină a ritului primitiv, oficiat la început în limba greacă, a pricinuit unele dintre deosebirile originare ale Liturghiei apusene. Unii cred că modificarea fizionomiei Liturghiei romane ar fi opera lui papa Damasus (366-384), pe când alții o atribuie lui papa Ghelasie I (492-496). E sigur însă că modificarea aceasta s-a făcut în etape, fiind accentuată prin revizuirea în stil mare, făcută la sfârșitul secolului VI, de Sfântul Grigore cel Mare (500-604) și apoi continuată de papii și Sinoadele de mai târziu, terminând cu sinodul Tridentin (sec. XVI).

Deși, precum am spus, Roma s-a găsit de la o vreme izolată de restul Apusului din punct de vedere liturgic, totuși episcopii Romei au făcut eforturi încă de la începutul secolului V de a impune Liturghia lor celorlalte Biserici din restul Italiei și ale Apusului creștin, ceea ce se vede dintr-o scrisoare a lui papa Inocențiu I către episcopul Decentius din Eugubium, pe la anul 416³⁸. Totuși, încercările lor au rămas încă multă vreme fără succes. Acțiunea de înlocuire forțată a Liturghiei galicane prin cea de rit roman s-a intensificat în secolele VI-VII și a culminat în secolul VIII, când alianța politică dintre papi și regii carolingieni ai Franței a înlesnit înlăturarea completă din uz a Liturghiei galicane. Îndeosebi Pepin cel scurt și fiul său Carol cel Mare au impus de-a dreptul ritul roman în imperiul lor; cel din urmă a silit sinodul de la Aquisgranum (Aix la Chapelle, 802) să ia măsuri constrângătoare în acest sens împotriva preoților care s-ar fi opus. Prin astfel de măsuri, precum și prin misionarii romani care au creștinat popoarele din imperiul lui Carol cel Mare, până prin secolele XI-XII Roma și-a impus treptat Liturghia sa în tot Apusul (afară de orașele Milano și Toledo), nu fără opoziție și concesiuni; Liturghia romană însăși a primit și ea unele influențe din partea celei galicane.

În Evul Mediu s-au format însă diferite tipuri localizate ale acestei Liturghii, având fiecare unele caractere specifice, fără prea mare însemnătate. Astfel de Liturghii pro-

³⁵ Deși unii liturgiști le tratează ca pe rituri liturgice independente și deosebite de cel galican (vezi, de ex., Prof. Panaghiu Trembela, *Introd. în Liturgică*, în rev. „Grigorie Palama” (Tesalonic), an. 1963, nr. 5-6, p. 176; Același *Riturile liturgice ale Apusului...*, (în grec.), Atena, 1966, p. 128 ș.u.).

³⁶ Ed. de Joh. Quasten, *Expositio antiquae Liturgiae gallicanae Germano Parisiensi ascripta*, Monasterii, 1934 (Col. OT, fasc. III). Vezi și A. Wilmart, *Germain de Paris (Lettres attribuées à Saint)* în *DACL*, t. VI, part. I (Paris, 1924), col. 1049-1102.

³⁷ Despre Liturghia ambroziană, vezi mai ales Prof. Pan. N. Trembela, *Ritul ambrozian sau liturghia Milanului* (în grec.), în rev. „Θεολογία” (Atena), tom. LIV, caiet I (ian.-martie 1963), pp. 26-41; Același, *Riturile liturgice ale Apusului...*, pp. 128-183.

³⁸ *Epist.* XXV, P.L., t. XX, col. 551-561.

prii (particulare) aveau unele dioceze mai depărtate de Roma, ca: Lyon, Paris, Trêves, York, Salisbury (usus Sarum) ș.a., precum și unele din marile ordine călugărești, ca: Dominicanii, Franciscanii, Cartusienii (Leș Chartreux) ș.a.³⁹. Aceste Liturghii, pe lângă elemente locale sau regionale, au suferit și unele influențe din partea Liturghiei de rit galican, ba chiar și din partea Liturghiilor răsăritene. Cu toate că ele sunt considerate de mulți liturgiști ca reprezentând *rituri liturgice* deosebite de cel roman, ele nu sunt de fapt decât variante locale ale acestuia, așa cum sunt dialectele aceleiași limbi⁴⁰. De altfel, multe din ele au ieșit din întrebuințare, fiind înlocuite de missa romană.

Am putea spune deci că în întreaga creștinătate catolică se întrebuințează astăzi o singură Liturghie: Liturghia de rit roman, cunoscută sub numele de *Missa* (*die Messe, la Messe*)⁴¹. Există deci în această privință o rigidă și aproape absolută uniformitate în Biserica papală. Puținele excepții sau abateri de la regulă, care reprezintă resturi ale altor rituri liturgice apusene vechi (ca de ex. Liturghia milaneză sau ambroziană și cea mozarabă) sau variante locale mai noi ale ritului roman (ca de ex.: Liturghia lioneză, Liturghiile celtice⁴², Liturghiile neogalicane⁴³, Liturghiile diferitelor ordine călugărești), se deosebesc prea puțin de *Missa*, pentru ca să merite numele de Liturghii aparte, diferite de cea romană, în general întrebuințată în cultul romano-catolic⁴⁴.

6. Rit liturgic și confesiune

Data fiind strânsa legătură dintre sistemul doctrinar (învățătura de credință) și cultul unei confesiuni, ritul liturgic poartă, prin definiție, un caracter profund confesional. În dezvoltarea de azi a cultului, precum am văzut, fiecare confesiune creștină și fiecare dintre Bisericile separate ale Orientului își are ritul liturgic propriu, adică un mod particular de a oficia cultul divin public, mod deosebit de al altor confesiuni și adecvat spiritului și doctrinei confesiunii respective. Pecetea aceasta specific confesională caracterizează nu numai Liturghia, ci și întregul ansamblu al serviciilor divine și al riturilor religioase care alcătuiesc *cultul* oricărei confesiuni. Am arătat, de ex., caracterele specifice ale ritului liturgic ortodox, în comparație cu riturile celorlalte confesiuni creștine.

Având în vedere importanța cultului ca formă de manifestare a vieții religioase, apartenența confesională a unor grupuri de credincioși este indicată adesea prin ritul liturgic respectiv, deoarece acesta exprimă mai precis și mai pregnant caracterul specific al unei confesiuni decât doctrina sau organizația ei. Așa, de ex., credincioșilor Bisericii armenie li se spune „creștini de rit armean”, pentru că această Biserică se deosebește de celelalte Biserici și confesiuni creștine nu atât prin doctrina sau organizația ei – care sunt aproape identice cu cele ale Bisericii Ortodoxe – cât prin cultul și disciplina ei.

Constatarea aceasta rămâne valabilă chiar pentru acele confesiuni în limitele cărora s-au dezvoltat ori s-au păstrat mai multe rituri liturgice, cum am văzut că este cazul cu Biserica Romano-Catolică, în care ritul roman și resturile vechiului rit galican (ritul

³⁹ Vezi descrierea acestor tipuri de Liturghii romane, în *Liturgia*, pp. 792-872.

⁴⁰ Comp. Adr. Fortescue, *La Messe*, p. 261, ș.u.

⁴¹ Despre originea termenului *Missa* vezi în urmă, p. 191.

⁴² Întrebuințate în insulele britanice cu populație catolică de origine și limbă celtică.

⁴³ Întrebuințate în diferitele părți ale Franței catolice de azi (vezi H. Leclercq, *Liturgies neo-gallicanes*, în *DACL*, IX, 1636-1792).

⁴⁴ Despre caracterele specifice al Liturghiei catolice vezi studiul nostru *Liturghiile romano-catolice în comparație cu cele ortodoxe*, în rev. „Ortodoxia”, an. 1957, nr. 1, pp. 119-138. Comp. și Pan. N. Trembela, *Riturile liturgice ale Apusului* (în grec.), Atena, 1966.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

ambrozian și cel mozarab), deși deosebite între ele, au totuși un aer comun care trădează identitatea familiei confesionale din care fac parte. Cazurile când grupuri de credincioși aparțin altui rit liturgic decât cel al confesiunii din care fac parte administrativ trebuie privite ca excepții de la regula generală sau chiar ca anomalii. Aceasta este situația uniților de diverse naționalități, care aparțin administrativ Bisericii Catolice, dar și-au păstrat ritul liturgic al Bisericilor de origine: „catolici” de rit grecesc (ortodox) sau „greco-catolici”, catolici de rit armean etc. Un caz similar îl reprezintă comunitățile de francezi de curând trecuți la ortodoxie, care nu au adoptat ritul liturgic ortodox (bizantin), ci și-au confecționat un rit propriu (Liturghia de rit galican după Sfântul Gherman al Parisului), care nu e decât o încercare de reînviere a vechiului rit galican, odinioară în vigoare în Franța; este vorba deci de ortodocși cu un rit liturgic apusean, oficiat în limba franceză⁴⁵.

7. Liturghiile oficiate astăzi în creștinătatea răsăriteană și la romano-catolici

Recapitulând deci în lumea creștină de azi⁴⁶ se săvârșesc următoarele Liturghii:

a) în Răsărit:

În Bisericile ortodoxe (calcedoniene), de rit bizantin:

Liturghia Sfântului Vasile cel Mare și

*Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*⁴⁷ (ambele derivate din redactarea greacă a vechii Liturghii apostolice a Sfântului Iacob, ieșită din întrebuințare de prin secolele XII-XIII). Limbile principale de oficiere: greaca, paleo-slava (din sec. IX), româna (din secolele XVI-XVII), georgiana (din secolele X-XI) și araba (din sec. XVII).

În Bisericile necalcedoniene (la monofiziți și nestorieni):

Liturghia Sfântului Iacob (ieșită din versiunea siriacă a vechii Liturghii apostolice a Sfântului Iacob), cu circa 67 *anaforale de schimb*, folosită în Biserica sirienilor iacobiți (din vechiul patriarhat al Antiohiei), în Biserica maroniților din Liban (monoteliti uniți cu Roma) și în Biserica creștinilor tomiți din India (Malabar).

Liturghia Sfinților Apostoli Addai (Tadeu) și Marij, derivată tot din versiunea siriacă a Liturghiei Sfântului Iacob, folosită în Biserica nestorienilor persani, în limba siriacă veche, cu două *anaforale de schimb* (una a lui Nestorie, alta a lui Teodor de Mopsuestia).

Liturghia Sfântului Grigore Luminătorul (dată uneori ca o Liturghie anonimă), derivată din redactarea greacă a Liturghiei Sfântului Iacob și folosită în Bisericile armenie, în limba armeană veche.

Liturghia Sfântului Chiril (al Alexandriei) (forma evoluată a traducerii copte a vechii Liturghii apostolice a Sfântului Marcu), cu două *anaforale de schimb* (una a Sfântului

⁴⁵ Vezi studiul nostru: *O nouă liturghie întrebuințată de ortodocșii apuseni: Liturghia după Sfântul Gherman al Parisului sau Liturghia de rit anglican*, în rev. „Ortodoxia”, an. 1959, nr. 1, pp. 36-47. Cf. și rec. noastră la cartea lui E. Kovalevsky, *La Sainte Messe selon Saint Germain de Paris*, Paris, 1956, în *MO*, an. 1958, nr. 9-10, pp. 711-717.

⁴⁶ Ne referim aici numai la Bisericile răsăritene (calcedoniene și necalcedoniene) și la Biserica Romano-Catolică, excluzând deci confesiunile protestante de toate nuanțele și Bisericile anglicane, care nu au Liturghie în sensul de *slujbă a jertfei* creștine.

⁴⁷ Lăsăm la o parte așa-numita *Liturghie a Darurilor mai înainte sfințite* din ritul liturgic ortodox (bizantin), deoarece, precum vom vedea, ea nu este o *Liturghie* în sensul propriu al cuvântului (vezi mai departe, la cap. respectiv).

tului Vasile cel Mare și alta a Sfântului Grigore de Nazianz), folosită în Biserica Coptă (vechiul patriarhat al Alexandriei), în limba coptă (egipteană).

Liturghia celor 12 Apostoli (traducere remaniată, în limba etiopiană, a Liturghiei copte, folosită în Biserica Etiopiei, în limba etiopiana veche (dialogul gheez), *cu 14 anafore de schimb*.

b) În Apus (Biserica Romano-Catolică):

Missa ritului roman, Liturghie anonimă, de origine obscură, folosită peste tot la romano-catolici, exclusiv în limba latină până la Conciliul II de la Vatican (1963), iar după aceea tradusă în limbile naționale ale tuturor popoarelor catolice.

Liturghia Sfântului Ambrozie (Liturghia ritului milanez) și

Liturghia Sfântului Isidor de Sevilla (Liturghia ritului mozarab sau spaniol), ambele fiind resturi romanizate ale vechiului rit galican, cea dintâi folosită la Milano (Italia), cealaltă la Toledo (Spania) în limba latină, italiană și spaniolă.

În total deci se oficiază azi în toată lumea creștină ortodoxă și catolică zece Liturghii, cu aproximativ 87 anafore de schimb, acestea din urmă fiind folosite exclusiv în Bisericile orientale (necalcendoniene). Dacă adăugăm la acestea Liturghia de rit galican numită a Sfântului Gherman al Parisului, experimentată acum de ortodocșii de limbă franceză din Franța, avem 11 Liturghii; iar dacă avem în vedere că cele două Liturghii ortodoxe (cea a Sfântului Ioan Gură de Aur și cea a Sfântului Vasile cel Mare) nu se deosebesc între ele decât prin textul anaforalilor și al câtorva alte rugăciuni⁴⁸, putem spune că la ortodocși se oficiază de fapt o singură (rânduială de) Liturghie, cu două anafore de schimb: una a Sfântului Ioan Gură de Aur și alta a Sfântului Vasile cel Mare. În cazul acesta, numărul total al Liturghiilor din lumea ortodoxă și catolică se reduce la 10, iar al anaforalilor de schimb crește la circa 88.

BIBLIOGRAFIE

- a. Despre Liturghiile apostolice (a Sfântului Iacob și cea a Sfântului Marcu):
 Anagnostes, *La liturgie de Saint Jacques à Jérusalem*, în rev. *E.O.*, an. 1900, t. IV.
 R.G. Coquin, *L'anaphore alexandrine de Saint Marc*, în rev. „Le Muséon”, 82 (1969), pp. 307-356.
 I.M. Funtuli, *Dumnezeiasca liturghie a lui Jacob, fratele Domnului* (în grec.), Tesalonic, 1970.
 Același, *Dumnezeiasca liturghie a apostolului Marcu* (în grec.), Tesalonic, 1970.
 A. Gastoué, *Egypte (Liturgie)*, în *DACL*, IV, 2, 2483-86.
 H. Leclercq, *Jacques (Liturgie de Saint)*, în *DACL*, VII, 2, 2116-2121 (cu bibliografie bogată).
 Același, *Alexandrie (Liturgie)*, în *DACL*, I, 1182-1204.
 Hris. Papadopoulos, *Despre liturghia apostolică a Sfântului Iacob* (în grec.), Atena, 1901.
 P. Rodopoulos, *Anafora liturgică a Sfântului Marcu* (în grec.), Tesalonic, 1959.
 A. Tarby, *La prière eucharistique de l'Eglise de Jérusalem*, Paris, 1972 (despre anafora Liturghiei Sfântului Iacob).

b. Despre riturile liturgice răsăritene, vechi și noi:

A. Baumstark, *Die Messe im Morgenland, Kempten*, 1906.

⁴⁸ A se vedea mai pe larg în capitolul următor.

- F.E. Brightman, *Eastern Liturgies*, Oxford, 1897 (reimpr. 1965, 1967).
- J.H. Dalmais, *Les Liturgies d'Orient*, Paris, 1959 (trad. engl. de D. Attwater) *Eastern Liturgies*, New York, 1960; și trad. germ. de R.V. Lizenzaugs: *Die Liturgie der Ostkirchen*, Zürich Aschaffenburg, 1960).
- J.H. Dalmais, *Origines géographiques, historique et doctrinales de la différentiation des rites orientaux*, în „Recherches oecuméniques”, I (1963), pp. 27-46.
- J. Godart, *Traditions andennes de la grande prière eucharistique. La tradition syrienne occidentale*, în rev. „Les Questions liturgiques et paroissiales”, an. 46 (1965), ppp. 248-278.
- J.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, 2 vol., Roma, 1930, 1932.
- R. Janin, *Les Eglises Orientales et les rites orientaux*, Paris, 1955.
- King Archdale, *Liturgie d'Antioche: Rite syrien et rite chaldéen*, Paris-Tours (Ed. Mame) 1967.
- Același, *The rites of Eastern Christendom*, Londra, 1950.
- N. Liesel, *Die Liturgien der Ostkirche*, Freiburg im Breisgau, 1960 (și trad. engl. *Eastern Catholic Liturgies*, 1960).
- A. Racs, S.J., *Introductio in Liturgiam orientalem*, Roma, 1947.
- S. Salaville, *Liturgies orientales. – La Messe*, 2 vol., Paris, 1942.
- T. Tarnavski, *Despre cele mai însemnate liturghii ale Bisericii Orientale*, în rev. „Candela”, an. XI și XII (1892 și 1893), și extras, Cernăuți, 1893.
- Card. E. Tisserant, *Nestorienne (Eglise)*, în *DTC*, t. XI (1931), col. 157-323.
- P.N. Trembela, *Riturile liturgice ale Egiptului și Orientului* (în grec.), Atena, 1961.
- Fr. Van de Paverd, *Zur Geschichte der Messliturgie in Antiocheia und Konstantinopel gegen Ende des 4. Jahrhunderts*, Roma, 1967.
- I. Ziade, *Messe Orientale*, în *DTC*, t. XI, part. 2 col. 1434-1488.
- Același, *Syrienne (Eglise)*, *ibid.*, t. XIV, col. 2024-2028.
- c. Despre riturile liturgice apusene, vechi și noi:**
- P. Borella, *Il rito ambrosiano*, Ed. Marcelliana, Brescia, 1954.
- F. Cabrol, *La liturgie mozarabe*, în *DACL*, XII, 391.
- Același, *La Messe en Occident*, Paris, 1932.
- L. Eisenhofer-Lechner, *The Liturgie of Roman Rite*, 1961.
- A. Fortescue, *La Messe. Etude sur la liturgie romaine*, trad. fr. par A. Boudinhon, ed. III, Paris, f.a.
- J.A. Jungmann, *Missarum Sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 2 vol., ed.V, Viena, 1962.
- Același, *Liturgie der christlichen Frühzeit bis auf Gregor den Grossen*, Fribourg-Schweiz, 1973 (cap. IV).
- Th. Klauser, *The Western Liturgy today*, 1963.
- W.S. Porter, *The Gallican Rite*, London, 1958.
- J.-B. Tibaut, *La liturgie romaine*, Paris, 1925.
- Același, *L'ancienne liturgie gallicane*, Paris, 1930.
- P.N. Trembela, *Riturile liturgice ale Apusului și agendele protestante* (în grec.), Atena, 1966.
- S.J.P. Van Dyck – J. Hazelden Walker, *The Origins of the Modern Roman Liturgy*, London, 1960.

d. Lucrări cu caracter general despre riturile liturgice vechi și Liturghiile creștine de azi:

A. Baumstark, *Liturgie comparée*, Chevetogne, 1939 (ed. III-e, rev. de B. Botte, 1953), trad. engl.: *Comparative Liturgy*, London, 1958.

B. Botte, *Rites et familles liturgiques*, în vol. *L'Eglise en prière*, édité par A.G. Martimort, Paris, 1961, p. 15 ș.u.

L. Bouyer, *Eucharistie. – Théologie et spiritualité de la prière eucharistique*, ed. II, Paris, 1968.

Eucharisties d'Orient et d'Occident (lucrare colectivă), 2 vol., Paris, 1970 (Col. „Lex Orandi”, n. 46 și 47).

A. Hänggi-Irmgard Pahl, *Prex eucharistica. Textus et variis liturgiis antiquioribus selecti*, Fribourg-Suisse, 1968.

H. Ligier, *Textus selecti de magna oratione eucharistica, addita Haggadah Paschae et nonnullis Judaeorum benedictionibus*, Roma, 1965.

F. Probst, *Liturgie des IV Jahrhunderts und deren Reform*, Münster, 1893.

I.E. Rahmani, *Les liturgies orientales et occidentales*, Beyrouth, 1929.

A. Stavrinu, *Liturghiile cele mai vechi și cele de azi* (în grec.), 2 vol., Constantinopol, 1922.

E. Theodoru, *Riturile liturgice* (în grec.), în „Enc. relig. și morală”, VIII, 207-210.

SECȚIUNEA A II-A

LITURGHIIILE RITULUI BIZANTIN (Liturghiile ortodoxe)

CAPITOLUL I

Noțiuni introductive

Originea și vechimea, autorii (autenticitatea) și răspândirea Liturghiilor ortodoxe

1. Originea, formarea și răspândirea Liturghiilor ortodoxe

După prezentarea sumară, de până aici, a Liturghiilor creștine vechi și noi, ieșite din uz sau întrebuițate încă în diferitele Biserici creștine de azi, ne vom opri mai îndelung, în cele ce urmează, asupra Liturghiilor întrebuițate azi în Biserica noastră *Liturghiile ortodoxe* sau *bizantine*, pe care le vom studia dintr-un întreg punct de vedere, și anume:

- a) Tipiconal, adică rânduiala lor actuală,
- b) Istoric, adică evoluția rânduiei lor de la naștere până azi și
- c) Exegetico-liturgic, adică interpretarea lor doctrinară, simbolică și mistică. Biserica Ortodoxă Română – ca toate Bisericile ortodoxe de azi – întrebuițează trei Liturghii, și anume: Liturgia Sfântului Ioan Gură de Aur, Liturgia Sfântului Vasile cel Mare și Liturgia Darurilor mai înainte sfințite (numită și a Sfântului Grigore Dialogul). Ele sunt numite *Liturghii de rit bizantin*, pentru că în forma lor de azi s-au dezvoltat în Bizanț (Constantinopol), capitala imperiului bizantin, de unde s-au răspândit în toată lumea ortodoxă. Ne vom ocupa, deocamdată, numai de primele două: originea, istoria și rânduiala celei de-a treia vor constitui obiectul unui capitol separat.

Originea Liturghiilor ortodoxe este siriană (antiohiană). Precum am spus, ele derivă din Liturgia de tip sirian a Sfântului Iacob, și anume din varianta grecească a acesteia, așa cum se localizase ea mai întâi în Asia Mică – mai ales în Cezareea Capadociei – prin secolul IV – și apoi, puțin mai târziu, în Constantinopol. Lucrul se explică prin legăturile istorice care au existat între cele trei centre ale creștinătății antice răsăritene: Antiohia, Cezareea Capadociei și Bizanț. Înainte ca vechiul Bizanț să se bucure de importanța politică și bisericească pe care a dobândit-o prin alegerea lui drept capitală a Imperiului de Răsărit sub Constantin cel Mare și sub numele de Constantinopol sau noua Romă, centrul cel mai important al lumii creștine de Răsărit era Antiohia. De aici pornise, încă din veacul apostolic, acțiunea de evanghelizare a regiunilor din Asia Mică, începând cu Sfântul Apostol Pavel. În veacul al treilea se ținuseră aici primele sinoade locale, provocate de novacism și de erezia lui Pavel de Samosata (251, 264-268), sinoade la care au luat parte și reprezentanți ai Bisericilor din Siria, Palestina, Asia Mică, Pont, Bitinia, Capadocia ș.a. Înainte de a intra în sfera de influență a Constantinopolului, Cezareea Capadociei – cel mai important centru al Asiei Mici – gravita în jurul Antiohiei. E ușor de înțeles deci cum felul antiohian de a oficia Liturgia s-a răspândit în părțile Cezareei Capadociei și ale Asiei Mici.

Pe de altă parte, Biserica din Constantinopol, tânăra capitală a Imperiului de Răsărit, e condusă, tocmai în vremea organizării ei definitive (secolele IV-V), de către episcopi originari fie din Capadocia – ca Sfântul Grigorie de Nazianz (379) sau Necarrie din Tars (381-387) – fie din Antiohia – ca Eudoxiu (360), Sfântul Ioan Gură de Aur (398) sau Nestorie (428-431), care era antiohian prin formație. Acești episcopi, urcându-se pe scaunul patriarhal al Constantinopolului, au adus cu ei și au impus în Bisericele de sub autoritatea și dependența lor, Liturghia din orașele lor de origine, adică Liturghia Sfântului Iacob, care se oficia, precum am văzut, în tot Răsăritul creștin de atunci, adică în patriarhatul Antiohiei și în toată Siria ortodoxă, până în momentul separării Bisericilor nealcedoniene (secolele V-VI).

2. Autorii Liturghiilor ortodoxe. Autenticitatea acestor Liturghii

a. *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare* este, fără îndoială, cea mai veche din cele trei Liturghii bizantine. Ea este, la origine, o variantă a Liturghiei Sfântului Iacob, localizată în Cezareea Capadociei, variantă care, cel puțin pentru rugăciunea principală (anafora), a primit o formă definitivă prin Sfântul Vasile cel Mare (†379), cel mai ilustru episcop al acestei cetăți, și de aceea, precum vom vedea, este de timpuriu cunoscută sub numele acestuia. Într-adevăr, Liturghia Sfântului Vasile, în forma ei mai veche, urmează într-un tot rânduiala Liturghiei Sfântului Iacob, față de care are însă unele rugăciuni mai scurte.

Vechimea și autenticitatea Liturghiei Sfântului Vasile sunt, de altfel, îndeajuns confirmate atât de contemporanii Sfântului Vasile, cât și de documente posterioare lui.

Astfel, Sfântul Grigorie de Nazianz, în *Cuvântarea sa funebră ținută după moartea Sfântului Vasile* (cap. 34), spune că acesta a compus „formulare de rugăciuni și rânduiala altarului”¹.

În *biografia Sfântului Vasile*, atribuită lui Amfilohie, episcop de Iconiu († c. 403), ni se relatează că, la hirotonia sa de episcop, Sfântul Vasile s-a rugat lui Dumnezeu șase zile în șir să-l învrednicească să-I aducă jertfa cea nesângeroasă cu propriile sale cuvinte, adică să compună un formular propriu al anaforei liturgice, cum era uzul pe atunci. Într-adevăr, în a șaptea zi, i s-a arătat Mântuitorul în vis, împlinindu-i dorința².

La începutul secolului VI (520), *Petru Diaconul* și alți călugări din Scitia, într-o *scrisoare adresată episcopului Fulgențiu* și altor episcopi africani, exilați pe atunci în Sardinia, citează un text din dipticele Liturghiei Sfântului Vasile, despre care autorii acestei scrisori spun că se întrebuintează în tot Răsăritul³.

Puțin mai târziu (circa 531), istoricul *Leontiu din Bizanț* spune că Teodor de Mopsuestia (considerat ca părintele doctrinar al nestorianismului) a îndrăznit să compună o *anaforă* (rugăciunea Sfintei Jertfe) „plină de blasfemii”, care se deosebește atât de „cea a Apostolilor” (adică cea de origine apostolică, atribuită Sfântului Iacob), cât și de cea a Marelui Vasile⁴.

¹ P.G., t. XXXVI, col. 341 și trad. rom. de Pr. N. Donos, în vol. *Sfântul Grigore de Nazianz, Apologia... și Elogiul Sfântului Vasile, precedate de o biografie a Sfântului Grigore*, Huși, 1931, p. 153.

² P.G., t. XXIX, col. CCCI-CCCII (lucrarea e considerată neautentică, provenind probabil din sec. VIII).

³ P.L., t. LXII, 90 C și t. LXV, 449 CD: „Hinc etiam beatus Basilius Caesariensis episcopus in oratione sacri altaris, quam pene universus frequentat Oriens, inter caetera: Dona, inquit, Domine, virtutem ac tutamentum: malos quaesumus bonos facito, bonos in bonitate conserva: omnis enim potes, et non est qui contradicat tibi: cum eris volueris, salvas, et nullus resistit voluntati tuae...”

⁴ *Împotriva Nestorienilor și a Eutihienilor*, cart. III, cap. 19, P.G., t. LXXXVI, col. 1368 C.

A. Ritul originar (Ierusalim)	B. Rituri liturgice-surse	C. Formele cele mai vechi ale riturilor-surse (azi ieșite din uz)	D. Liturgii derivate din riturile-surse (aflate în uz, ieșite din uz)
Ritul liturgic primitiv, uniform, al Bisericii univ. din sec. I-III (același peste tot ca rânduială și plan general, dar cu rugăcuni improvizate) IERUSALIM	II. RITUL ALEXANDRIN (EGIPTEAN)	Versiunea arabă din Didascalia Apostolilor Anaforaua din Evh. lui Serapion de Thmüis (sec. IV) Anaforaua din M-sul de la Dêr-Balizeh <i>Lit. Sf. Marcu</i> { Redact. greacă ((întreb. la egiptenii ortodocși până în sec. XII-XIII), azi inuzitată Vers. coptă (sub num. Sf. Chiril al Alex.)	Lit. Sf. Chiril al Alex. Anaforaua Sf. Vasile Anaforaua Sf. Grigore de Nazianz Lit. celor 12 Apost. diferite anaforale de schimb (14)
	III. RITUL GALICAN	Lit. descrisă la (Ps.) Gherman al Parisului (sec. VI-VII) Missale Gothicum (colecție de misse din sec. VI-VII) Sacramentarium Gallicanum (Bobbio) Missale Gallicanum vetus ș.a.	Rit. bis. abisinieni (etiopiene) Lit. ambrozian (lit. milaneză) Ritul mozarab liturgia spaniolă (în uz azi la Toledo), sau goto-hispanică, sau a Sf. Isidor de Sevilla
	IV. RITUL ROMAN	Forma primitivă neuzitată azi și necunoscută (descrisă parțial în <i>De Sacramentis</i> , sec. IV)	Formele medievale ale liturgiilor ordinelor călugărești sau ale diferitelor dioceze și regiuni apusene (mult dispărute azi)
			Ritul roman actual (<i>Misa</i>) cu influențe galicane

Tabloul sinoptic și recapitulativ al riturilor liturgice

A. Ritul originar (Ierusalim)	B. Rituri liturgice-surse	C. Formele cele mai vechi ale riturilor-surse (azi ieșite din uz)	D. Liturgii derivate din riturile-surse (aflate în uz, ieșite din uz)
Ritul liturgic primitiv, uniform, al Bisericii univ. din sec. I-III (același peste tot ca rânduială și plan general, dar cu rugăcuni improvizate) IERUSALIM	I. RITUL ANTIOHIAN	<i>Lit. clementină</i> din cart. VIII-a Const. apost. (ritul pur antiohian) <i>Lit. Sf. Iacob</i> (forma ierusalimit. a ritului antiohian)	Lit. Sf. Vasile cel Mare (ritul Cezareei Capadociei) Lit. Sf. Ioan Hrisostom (ritul c-politan) Lit. Sf. Apostoli Tadeu și Maris Anaf. lui Nestorie Anaf. lui Teodor Interpretul
		Redact. greacă (întreb. la sirienii melchiți până în sec. XIII) Versiunea siriacă (în uz la sirienii monofiziți și nestorieni)	Liturgiile de rit bizantin (în uz azi la roți ortodocșii) Lit. armeană (a Sf. Grigore Luminătorul) Ritul sirienilor de răsărit (Nestorieni) Ritul sirienilor de Apus (monof. sau iacobiti) Lit. siriacă a Sf. Iacob cu 64 anaforale de schimb Ritul maronit (forma romani- zată a lit. Sf. Iacob) în siriacă, în uz la maroniți din Liban (monoreliții)
			Forma siriană (la Nestorienii neuniți) Forma romanizată (la Uniți din Malabar și Caldeeni)

Liturghia Sfântului Vasile este pomenită și în can. 32 al Sinodului trulan (692), apoi de Sfântul Ioan Damaschinul², de părinții Sinodului al VII-lea ecumenic (Niceea 787)³, de regele Carol Pleșuvul al francilor (877)⁴ ș.a. Numele Sfântului Vasile se găsește apoi în titlul Liturghiei lui în cele mai vechi manuscrise care ne transmit textul Liturghiilor bizantine, începând cu *Codicele Barberini*, din secolul VIII. Sfântul Vasile figurează și ca autor al uneia dintre cele trei anaforale liturgice din uzul Bisericii Copte.

b. Ceva mai puțin sigură și clară este *originea și autenticitatea Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur*. Nici contemporanii acestui ilustru Sfânt Părinte, nici istoricii, biografi și panegiristi săi de mai târziu nu spun că el ar fi alcătuit vreo Liturghie. Liturgiști de până acum socoteau că cea dintâi mențiune directă despre așa ceva s-ar găsi într-o mică scriere intitulată *Despre predania dumnezeieștii Liturghii* și atribuită patriarhului Proclu al Constantinopolului, în care se pune pe seama Sfântului Ioan o prelucrare (sau mai exact o prescurtare) a Liturghiei timpului său, posterioară celei făcute de Sfântul Vasile cel Mare după Liturghia mai veche a Sfântului Iacob⁵. Mărturia aceasta nu are însă nici o valoare documentară, deoarece opusculul menționat constituie un fals târziu⁶.

Cel mai vechi manuscris cu textul rugăciunilor Liturghiei Sfântului Ioan – și anume *Codicele Barberini* din secolele VIII-IX (azi în biblioteca Vaticanului din Roma) – pune numele Sfântului Ioan Gură de Aur în fruntea a două dintre rugăciunile de azanie ale acestei Liturghii, și anume rugăciunea pentru catehumeni și rugăciunea procomuniunii de după Vohodul mare; tot așa găsim și în *Codicele 15* (474) din Muzeul Rumiantsev din Moscova (Fondul Sebastianov) din secolele X-XI. Titlul de Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur (Ἡ Φεία λειτουργία τοῦ) în fruntea unei Liturghii apare pentru prima oară într-un manuscris din secolele VIII-IX (Cod. Bibl. Sin. rus. 226 din Leningrad) și apoi în altul din secolele XI-XII (Cod. gr. 1790 sau Rossanensis din Bibl. Vaticanului, Roma)⁷.

Dacă n-avem izvoare directe care să confirme existența și întrebuințarea Liturghiei Sfântului Ioan înainte de sec. VII, în schimb, vechimea acestei Liturghii este confirmată indirect de unele Liturghii ale Bisericilor necalcedoniene, cărora ea le-a servit ca sursă sau ca model. Astfel, rugăciunea euharistică din anaforaua numită a *celor 12*

¹ „...Apoi și Iacob, fratele după trup al lui Hristos Dumnezeuul nostru, căruia cel dintâi i s-a încredințat scaunul Bisericii Ierusalimului, și Vasile arhiepiscopul Cezareei, al căruia renume s-a răspândit în lumea întreagă, cari ne-au predămisit în scris tainica lucrare sfințită, au rânduit ca la dumnezeiasca Liturghie să punem în potir apă și vin...” (C.B.O., vol. I, part. II, Arad, 1931, p. 397).

² *Despre credința ortodoxă*, cart. IV, 13 (P.G., t. XCIV, col. 1152-1153): „Dar dacă unii au numit pâinea și vinul *antitipuri* (ἀντίτυπα) ale trupului și sângelui Domnului, după cum se exprimă și purtătorul de Dumnezeu Vasile, nu le-au numit așa după ce ele au fost sfințite, ci înainte de a fi sfințite...” (Cf. și trad. rom. de Pr. D. Fecioru: Sfântul Ioan Damaschin, *Dogmatica*, București, 1938, p. 268).

³ Acta sess. VI (SCNAC, XII, 265 D) citează un text din anaforaua Sfântului Vasile (Φαροῦντες προσεγγίζομεν τῷ ἁγίῳ Φυσικαστηρίῳ...), editat în EL, p. 329, col. I, r. 21 ș.u.

⁴ *Epistola ad clerum Ravennatem* (la Mabillon, *De liturgia Gallicana*, Praefatio, III): „Celebratio etiam sunt coram nobis missarum sollemnitas more Ierosolymitano, auctore Iacobo apostolo, et more Constantinopolitano, auctore Basilio: sed nos sequendam ducimus Romanam ecclesiam in missarum celebratione”.

⁵ Περί παραδόσεως τῆς Φείας λειτουργίας, P.G., t. LXV, col. 852 B.

⁶ Vezi Leroy F.J., *Proclus, „de traditione divinae Missae”: un faux de C. Paleocappa*, în OCP, t. XXVIII (1962), pp. 288-299.

⁷ Vezi, mai pe larg, la Placide de Meester, *Les origines et les développements du text grec de la liturgie de Saint Jean Chrysostome*, în vol. „Ἡρωδοτομικά”, Roma, 1908, pp. 259-262; Idem. *(Liturgies) Grecques*, în DACL, t. VI, col. 1603-1604; J.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae*, t. III, pp. 578-580.

Apostoli, care a fost în uzul sirienilor iacobiți, este aproape identică cu cea corespunzătoare din Liturgia bizantină a Sfântului Ioan. Pe de altă parte, pasaje întregi din Liturgia Sfântului Ioan se găsesc în anaforele din Liturghiile perșilor nestorienii, cunoscut sub numele lui Teodor de Mopsuestia și al lui Nestorie (vezi lecția precedentă). Aceasta înseamnă că Liturgia numită azi a Sfântului Ioan, care a servit ca model acelor Liturghii, exista probabil sub alt nume, înainte de secolele V-VI, când sirienii iacobiți și nestorienii persani se despart de Biserica Ortodoxă, căci după această dată Bisericele necalcedoniene n-au mai împrumutat aproape nimic de la cele calcedoniene.

3. Raportul dintre Liturgia Sfântului Vasile și cea a Sfântului Ioan și raportul lor cu Liturghiile de rit antiohian

Precum s-a văzut deja din cele spuse până acum, cele două Liturghii bizantine (a Sfântului Vasile și cea a Sfântului Ioan) sunt amândouă prelucrări ale uneia și aceleiași Liturghii mai vechi, adică aceea a Sfântului Iacob. Ele sunt deci Liturghii surori, formate aproape în același timp; cea dintâi reprezintă probabil varianta capadociană, iar cea de-a doua, varianta constantinopolitană a vechii Liturghii, care se întrebuința în secolele IV-V, în tot Orientul creștin, adică Liturgia, de origine apostolică, a Sfântului Iacob. Amândouă urmează îndeaproape rânduiala generală, adică succesiunea momentelor din Liturgia Sfântului Iacob, dar întrebuințează alte rugăciuni, în general, mai scurte. Ele au aceeași rânduială și nu se deosebesc între ele decât prin textul diferit al anaforei (Rugăciunea Sfintei Jertfe), mult mai scurt la Sfântul Ioan Gură de Aur decât la Sfântul Vasile, precum și prin alte câteva dintre rugăciunile citite azi de preot în taină, care au texte deosebite în cele două Liturghii⁸.

Era obiceiul în Biserica veche (continuat până azi în Bisericele orientale necalcedoniene), ca în cadrul rânduielii stabilite (fixe) a Liturghiei, să se adopte rugăciuni – și mai ales anafore – brodate pe tema sau schema tradițională și compuse de diferiți liturghisitori sau ierarhi iluștri prin pietatea sau prin reputația lor cărturărească, morală etc. Este deci probabil că opera Sfântului Vasile și a Sfântului Ioan constă, în primul rând, în compunerea celor două anafore personale, mai scurte decât cea veche a Sfântului Iacob, pe care apoi au înlocuit-o, fiind introduse în rânduială de până aici a Liturghiei, care a rămas până la un timp neschimbată. Cele două anafore – a Sfântului Vasile și cea a Sfântului Ioan – sunt deci singurele care au supraviețuit în ritul liturgic bizantin dintre diferitele *ordines missae* (anafore liturgice) întrebuințate odinioară atât în Bizanț⁹, cât și în tot Răsăritul creștin. Am putea spune deci că și în Bisericele Ortodoxe de rit bizantin se oficiază de fapt o singură (rânduială de) Liturghie, cu două anafore de schimb, așa precum am văzut că este uzul în toate celelalte Biserici răsăritene (necalcedoniene), în care numărul anaforelor încă folosite astăzi variază.

De altfel, de la Sfântul Vasile și Sfântul Ioan – sau din vremea lor – nu provine decât partea din Liturgia de azi cuprinsă între lecturile biblice (Apostol și Evanghelie) și rugăciunea amvonului; această parte reprezintă deci elementul original, de sorginte siriană și capadociană, în Liturgia noastră. Partea de la început și cea de la sfârșit,

⁸ Și anume: rugăciunea pentru „cei chemați” (catehumeni), cele două rugăciuni pentru credincioși (dinainte de Heruvic), rugăciunea punerii-înainte a Darurilor (de după intrarea cu Cinstitele Daruri), rugăciunea din timpul ecteniei dinainte de *Tatăl nostru*, rugăciunea de după împărtășirea cu Sfintele Daruri și rugăciunea din timpul „potrivirii” (consumării) Sfintelor Daruri.

⁹ Comp. S. Salaviile, în *Liturgia*, p. 886.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

precum și unele piese din restul Liturghiei noastre (ca Heruvicul, Crezul, Axionul ș.a.) sunt adaose posteriore epocii celor doi Sfinți Părinți sau dezvoltări proprii ale ritului bizantin, precum vom vedea mai pe larg în capitolul despre istoria Liturghiei Ortodoxe.

4. Răspândirea Liturghiilor Ortodoxe.

Traduceri și limbile în care se săvârșesc

Adoptate de Biserica din Constantinopol, varianta capadociană și cea constantinopolitană a Liturghiei Sfântului Iacob au primit o dezvoltare și o strălucire nouă, prin elementele specific bizantine, care s-au adăugat cu timpul în rânduiala și ceremonialul lor, făcându-le să se deosebească din ce în ce mai mult de vechea Liturghie a Sfântului Iacob, din care descindeau. Cu alte cuvinte, Bizanțul și-a făurit propriul rit liturgic: ritul *bizantin*, pe care l-a pus, cu vremea, sub autoritatea paternității celor doi mari Sfinți Părinți răsăriteni: Vasile cel Mare și Ioan Hrisostom. Frumusețea inegalabilă și necontestată a acestui rit, precum și prestigiul Bisericii constantinopolitane, ridicată la rangul de patriarhat (381), prestigiu care a crescut mereu, proporțional cu importanța politică, administrativă și culturală a Bizanțului, au contribuit ca modul constantinopolitan de a oficia Liturghia să se răspândească încetul cu încetul în toate Bisericile Ortodoxe din regiunile care depindeau, politic sau bisericesc, de Constantinopol, sau care s-au creat și organizat prin misionari plecați din Bizanț (ca Bisericile bulgară și rusă).

Această răspândire s-a manifestat la început sub forma numeroaselor influențe pe care Liturghiile mai vechi rămase în uz – cea siriană a Sfântului Iacob și cea egipteană a Sfântului Marcu – le-au primit din partea Liturghiilor bizantine, apoi prin traduceri parțiale ale Liturghiilor bizantine în limba siriacă; în sfârșit, cu timpul, vechile Liturghii au fost înlocuite cu totul.

Procesul acesta de înlocuire a fost înlesnit mai întâi de faptul că noile Liturghii nu reprezentau modificări fundamentale ale rânduielii Liturghiilor mai vechi, aflate deja în uz (a Sfântului Iacob și a Sfântului Marcu), și de aceea au putut coexista multă vreme cu acestea. Răspândirea noului rit a fost înlesnită apoi și de unele împrejurări istorice favorabile. Astfel, Antiohia și Siria, cucerite mai înainte de arabi, ajunseră din nou în stăpânirea bizantină sub împăratul Nichifor Foca, spre sfârșitul secolului X (989). Începând cu dominația Cruciaților (1084), timp de două veacuri, patriarhii Antiohiei – aleși uneori chiar dintre greci – și-au avut reședința în Constantinopol (unul dintre aceștia a fost și Teodor IV Balsamon, marele canonist al Bisericii Ortodoxe, †1203). Spre sfârșitul secolului XIII, când ei și-au reluat sediul la Antiohia, au transplatat aici sau au impus definitiv ritul liturgic constantinopolitan, cu care se obișnuiseră.

Pe de altă parte, mănăstirile din restul Ortodoxiei – ca cele ale Savaiților de lângă Ierusalim sau Sfânta Ecaterina din Muntele Sinai – erau mai toate ori curat grecești, ori locuite în mare parte de călugări greci, care oficiau Liturghia în limba lor, după modul bizantin. Prestigiul acestor mănăstiri a făcut ca ritul liturgic bizantin să se întindă și la bisericile din jurul lor sau din raza lor de influență. În sfârșit, toate popoarele ortodoxe creștine din inițiativa sau sub patronajul Bizanțului (bulgarii, sârbii, rușii ș.a.) sau cele care au făcut parte din sfera lui de influență politică bisericească și culturală – directă sau indirectă – au primit și ele ritul liturgic bizantin.

Procesul de înlocuire a vechilor Liturghii prin cele bizantine s-a intensificat mai ales din sec. VIII înainte și s-a încheiat în sec. XIII. De atunci, Liturghiile bizantine au

devenit Liturghiile întregii creștinătăți ortodoxe, întrucât deci domeniul de răspândire a acestor Liturghii coincide ca întindere cu teritoriul întregii Ortodoxii de azi, ele se mai numesc – pe drept cuvânt – și *Liturghii Ortodoxe*.

Din punct de vedere al extensiunii geografice, ritul bizantin este ritul liturgic cel mai răspândit în toată lumea creștină, după cel roman (latin). Liturghiile bizantine sunt folosite în toate Bisericele Ortodoxe de azi și chiar la uniții rupți din ele, fiind traduse din limba originală (κοινή διάλεκτος) în limbile naționale folosite în Bisericele respective. Astfel, există traduceri vechi ale Liturghiilor bizantine în *limba siriacă* și *armeană*, care însă nu se mai întrebuințează. Astăzi, în afară de *limba originală greacă*, folosită la grecii din Elada sau din diferite părți ale lumii (numeroși mai ales în America), Liturghiile Ortodoxe se oficiază în *limba arabă*, care a înlocuit siriaca, prin sec. XVII, la melchiți (ortodocși din Egipt, Siria și Palestina) și în *limba georgiană* (Ivria sau Gruzia de azi), din secolele X-XI înainte. Paralel cu creștinarea popoarelor slave (sec. IX), Liturghiile bizantine au fost traduse în *vechea slavă* (*paleoslava* sau *slava bisericească*), folosită încă în toate Bisericele Ortodoxe slave de azi: rusă, ruteană, ucraineană, bulgară, cehoslovacă, sârbă și polonă. Se manifestă acum tendința de a se traduce Liturghiile și în limbile vii, vorbite azi, ale popoarelor ortodoxe neoslave: rușii, cehii, boemii, polonezii, rutenii, bulgarii, sârbii etc.

În *românește*, Liturghiile Ortodoxe au fost traduse și tipărite încă din secolul XVI (întâi în Ardeal), deși limba slavă n-a fost înlocuită definitiv în slujba bisericească decât abia spre sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII. Paralel cu misiunile Bisericii Ortodoxe Ruse, Liturghiile bizantine au fost traduse în limbile și idiomurile mai tuturor popoarelor de sub dominația vechiului imperiu rusesc (limba finlandeză, chineză, japoneză etc.).

Există, în sfârșit, numeroase traduceri ale Liturghiilor bizantine în limba latină și în mai toate limbile moderne (germană, franceză, engleză, italiană, rusă, spaniolă, olandeză, ungară etc.), făcute la început pentru interese propagandistice sau științifice (pentru studiu), apoi chiar pentru uzul liturgic al comunităților de apuseni, de diverse limbi și naționalități, care au trecut la Ortodoxie.

5. Manuscrise și ediții

Cel mai vechi manuscris în care aflăm textul grecesc al Liturghiilor Ortodoxe, adică cel mai vechi *Liturghier* care ni se păstrează, este *Codicele grecesc Barberini* nr. 336 din Biblioteca Vaticanului (Roma), provenit din Biblioteca Barberină (unde avea nr. II. 55 sau LXXVII). E un *Evhologhiu*, scris pe la sfârșitul secolului VIII, în Răsărit, care conține deci și diferite rugăciuni din rânduiala sfintelor taine și a ierurgurilor. Numai prima Liturghie poartă aici un nume de autor, cea a Sfântului Vasile; celelalte două, a Sfântului Ioan și a Sfântului Grigore, sunt fără titlu (anonime). Acest manuscris, ca toate manuscrisele vechi ale *Liturghierului*, nu cuprinde din Liturghie decât textul rugăciunilor citite în taină de preot; lipsesc atât instrucțiunile de tipic, precum și ecteniile (rolul diaconului), care se scriau în manuscrise aparte, numite diaconice (διακονικά)¹⁰.

¹⁰Textul grecesc al Liturghiilor din acest manuscris a fost tipărit în mai multe ediții, dintre care cea mai bună în *EL*, p.308 ș.u. Despre manuscris vezi A. Strittmatter, *The Barberinum S. Marci of Jacques Goar*, în „Ephemerides Liturgicae”, Roma, 1933, pp. 329-367. Cf. și Pr. Prof. Căndea, *Cel mai vechi liturghier din lume*, art. în rev. *MB*, an. 1965, nr. 1-3, pp. 224-225.

Manuscrisele ulterioare, dintre care cele mai numeroase provin din secolele XI-XVII, se îmbogățesc treptat cu îndrumări de tipic din ce în ce mai bogate. Cele mai multe se păstrează în bibliotecile mănăstirilor atonite, în marile biblioteci de stat din Apus și Răsărit (Biblioteca Vaticanului din Roma, Biblioteca Națională din Paris, Biblioteca Națională și Biblioteca Muzeului Bizantin – Atena, Biblioteca Sfântului Sinod din Moscova ș.a.) și au fost editate de dominicanul Iacob Goar (*Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*, Paris, 1647, Veneția, 1730, retip. 1959), de savantul liturgist rus A. Dmitrievski (*Descrierea manuscriselor liturgice păstrate în bibliotecile Răsăritului ortodox*, 3 vol., Kiev, 1895 și 1901, și Petrograd, 1917), de liturgistul grec Pan. Trembela (*Cele trei liturghii după manuscrisele din Atena*, Atena 1935) ș.a.¹¹.

Cea dintâi ediție tipărită a Liturghiilor bizantine în grecește apare în 1526 la Roma, din inițiativă catolică, și e făcută pentru studiu și propagandă! Tot în 1526 apare însă la Veneția și cea dintâi ediție liturgică, pentru slujba bisericească, în cadrul *Evhologhiului mare* grecesc tipărit atunci. Cea dintâi ediție venețiană a Liturghierului, separat de *Evhologhiu* apare abia în 1578. Ediții cărturărești (neliturgice), ieșite din inițiativă catolică, mai apar în cursul secolelor XVI și XVII și în alte centre apusene, ca: Paris, Bruxelles și Anvers. Pentru nevoile liturgice ale Bisericii Ortodoxe de limbă greacă, Liturghiile se tipăresc, precum toate celelalte cărți de slujbă grecești, aproape exclusiv la Veneția, până către sfârșitul secolului XIX. Abia de la începutul secolului XIX încep să apară și ediții tipărite în centre ortodoxe ca: Atena, Constantinopol, Ierusalim, Alexandria și Tripolis.

Din secolul XVII înainte, au apărut și ediții tipărite la mănăstirea vasiliană Grotta-ferrata din Munții Albeni (lângă Roma), pentru folosința grecilor uniți din Italia, precum și la Roma, pentru uniții de rit bizantin și de limbă greacă din diferitele părți ale lumii.

Există numeroase ediții critice (științifice) ale Liturghiilor bizantine în grecește, începând cu cea din *Evhologhiionul* lui Iacob Goar din secolul XVII¹², până la edițiile moderne de azi, din care le menționăm pe cele tipărite de liturgistul englez F.E. Brightman¹³, de liturgistul italian Placide de Meester¹⁴ (numai Liturgia Sfântului Ioan) și de prof. grec Pan. Trembela¹⁵.

Prima ediție tipărită a *Liturghierului* ortodox în limba slavă se datorește călugărului munte negrean Macarie, care a tipărit-o la noi în țară (probabil la Târgoviște sau la Mănăstirea Dealul), în 1508¹⁶.

În românește, Liturghiile Ortodoxe au văzut pentru prima oară lumina tiparului la Brașov, în 1570, sub îngrijirea diaconului Coresi¹⁷, apoi la Iași în 1679 și 1683 sub

¹¹ Mai pe larg despre manuscrisele Liturghiile bizantine, vezi la A. Jacob, *La tradition manuscrite de la Liturgie de Saint Jean Chrysostome (VIII-e – XII-e siècles)*, în lucr. colectivă „Eucharisties d'Orient et d'Occident”, vol. 2, Paris, 1970 (col. „Lex Orandi”, nr. 47), pp. 108-138.

¹² (*Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*, Paris, 1647, Veneția, 1730, retip. 1959).

¹³ *Op. cit.*, p. 353 ș.u.

¹⁴ *Ἡ Φεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου. Testo greco solo con le parti proprie della messe di Maria SS-ma et dei De unti. Nero e rosso, Roma, 1926.*

¹⁵ *Cele trei liturghii după manuscrisele din Atena* (în grec.), Atena, 1935.

¹⁶ Vezi *BRV*, vol. I, București, 1903, pp. 1-8. Reeditat, prin fotocopiere, de Acad. Rom. Liturghierul lui Macarie, cu un studiu de P.P. Panaitescu și un indice de Angela și Alex. Duțu, București, 1961. – Studiu liturgic la Pr. Prof. E. Braniște, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508*, în *BOR*, an. 1958, nr. 10-11, pp. 1035-1068 (a se vedea și celelalte studii din această revistă).

¹⁷ Retip. prin fotocopiere de Pr. Prof. Sp. Căndea, *Textul Liturghierului românesc publicat de diaconul Coresi*, în rev. *MA*, an. 1960, nr. 1-2, pp. 70-92 (vezi de acesta și studiul introductiv: *Pr...*

mitropolitul Dosoftei. Traducerile acestora au fost înlocuite însă de cea definitivă, datorită lui Antim Ivireanul, tipărită la Râmnic în 1706 și în 1713 și răspândită apoi în toate provinciile românești. Pentru foștii uniți ardeleni s-au tipărit ediții la Blaj, începând din anul 1756 înainte¹⁸.

BIBLIOGRAFIE

- A. Baumstark, *Die Messe im Morgenland*, Kempten, 1906.
 Idem, *Die Konstantinopolitanische Messliturgie von dem IX Jahrhundert*. Übersichtliche Zusammenstellung des wichtigsten Quellenmaterials (Kleine Texte..., 35), Bonn, 1909.
 Idem, *Zur Urgeschichte der Chrysostomusliturgie*, în rev. „Theologie und Glaube”, 5 (1913), 299-313 și 392-395.
 Idem, *Denkmäler der Entstehungsgeschichte des byzantinischen Ritus*, în „Oriens Christianus”, sec. III, t. II (Leipzig, 1927), pp. 1-32.
 Idem, *Die Chrysostomusliturgie und die syrische Liturgie des Nestorios*, în Χρυσόστομοι, Roma, 1908, pp. 771-857.
 Nilo Borgia, *Origine della liturgia bizantina* – Conferenza..., II-e ed., Grottaferrata, 1933.
 L. Bouyer, *Eucharistie. Théologie et Spiritualité de la prière eucharistique*, ed. II, Paris, 1968, pp. 273-304.
 C. Charon, *Les saintes et divines liturgies de nos saints Pères Jean Chrysostome, Basile le Grand et Grégoire le Grand*, Paris, 1903.
 Idem, *Le rite byzantin et la liturgie chrysostomienne dans les patriarchats melkites*, în vol. „Χρυσόστομοι”, Roma, 1908, pp. 473-716 (și extras).
 H. Engberding, *Die Angleichung der byzantinischen Chrysostomusliturgie an die Basilienusliturgie*, în „Ostkirchliche Studien”, 13 (1964), pp. 105-122.
 P. Evdokimov, *La prière de l'Eglise d'Orient – La liturgie de St. Jean Chrysostome*, Préface du R.P. Dalmais, O.P., Paris-Tournai, 1966.
 G. Khouri-Sarkis, *La liturgie de Saint Jean Chrysostome et son origine syrienne*, Fontenay-Le-Comte, 1962 (Col. „L'Orient Syrien”, vol. II, fasc. I).
 Casimir Kucharek, *The byzantine-slav liturgy of St. John Chrysostom, Its origin and evolution*, Allendale (Canada), 1971.
 Pl. de Meester, *Genèse, sources et développements du texte grec de la liturgie de S. Jean Chrysostome*, Roma, 1908.
 Raes, A., *L'authenticité de la liturgie byzantine de S. Jean Chrysostome*, în OCP, 24 (1958), pp. 5-16.
 Același, *L'authenticité de la liturgie byzantine de S. Basile*, în „Revue des Etudes byzantines”, 16 (1958), pp. 158-161.
 Același, *Un nouveau document de la liturgie de S. Basile*, în OCP, 26 (1960), pp. 401-411.

mul Liturghier românesc tipărit (Coressi, Brașov, 1570), în aceeași revistă, an. 1959, nr. 9-10, pp. 722-771). Nouă reeditare: *Liturghierul lui Coressi*. Text stabilit, studiu introd. și indice de Al. Mareș, București, 1969.

¹⁸ Vezi Gh. Auner, *Les versions roumaines de la liturgie de Saint Jean Chrysostome*, Rome, 1908 (extras din vol. Χρυσόστομοι, și Ene Braniște, *Liturghierul – Studiu istorico-liturgic*, teză de licență (manuscris dact.), București, 1938.

Întrebuințarea liturghiilor ortodoxe în cursul anului bisericesc

TIMPUL ȘI LOCUL SĂVÂRȘIRII. OBIECTELE NECESARE PENTRU SĂVÂRȘIREA SFINTEI LITURGHII

1. Întrebuințarea celor trei Liturghii în cursul anului bisericesc

a. **Liturghia Sfântului Vasile** a fost la început Liturghia normală sau obișnuită în Biserica Ortodoxă; de aceea, în unele din cele mai vechi manuscrise ca, de exemplu, *Codicele Barberini*, ea era așezată înaintea celorlalte două liturghii și înscrisă sub denumirea de Liturghia zilnică (de toate zilele: καθημερινή λειτουργία). Cu timpul însă, și anume de prin secolele IX-X, din pricina lungimii excesive a anaforei ei, a fost înlocuită treptat cu Liturghia, mai scurtă, a Sfântului Ioan Gură de Aur, iar săvârșirea ei a fost limitată la un număr restrâns de zile, din cursul anului bisericesc. De aceea, astăzi ea se săvârșește numai de 10 ori pe an, și anume:

- În primele cinci duminici ale Postului Mare;
- În ziua Sfântului Vasile (1 ianuarie);
- În Joia și Sâmbăta din Săptămâna Patimilor;
- În ajunul Crăciunului (24 dec.) și în ajunul Bobotezei (5 ian.).

Atât în Joia și în Sâmbăta Patimilor, cât și în cele două ajunuri, Liturghia Sfântului Vasile se face unită cu Vecernia (adică se dă binecuvântarea ca pentru Liturghie, dar începem cu Vecernia până după Paremiile sau Vohodul cu Evanghelia, după care urmează Liturghia, de la „Sfinte Dumnezeule” înainte). Când însă cele două ajunuri cad sâmbăta sau duminica, atunci în ziua ajunului se oficiază Liturghia Sfântului Ioan, iar Liturghia Sfântului Vasile se face în înșeși zilele Praznicelor (al Nașterii și al Bobotezei), fără să se mai combine cu Vecernia.

b. **Liturghia Darurilor mai înainte sfințite** se oficiază de obicei miercurea și vineria din Păresimi (afară de Vinerea Patimilor, când nu se face nici o Liturghie), luni și marți în Săptămâna Patimilor și în câteva sărbători bisericești mai importante din perioada Păresimilor, ca: Sfântul Haralambie (10 febr.), a doua și a treia aflare a Cinstului Cap al Sfântului Ioan Botezătorul (la 24 febr.), Sfinții 40 Mucenici (la 9 martie) și ajunul Bunei-Vestiri (24 martie), dacă acestea cad într-una din zilele de rând de peste săptămână (de luni până vineri inclusiv)¹.

c. **Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur** se săvârșește în toate celelalte zile de duminici și sărbători, în care nu se face una din celelalte două Liturghii. Ea este Liturghia normală sau obișnuită în Biserica Ortodoxă, săvârșindu-se de cele mai multe ori în cursul anului bisericesc.

¹ Mai amănunțit despre timpul săvârșirii Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite, vezi mai departe, cap. privitor la această Liturghie.

În afară de vremea Postului Mare, Liturgia Sfântului Ioan se săvârșește în toate sărbătorile din cursul anului, cu excepția celor trei zile din perioada Octoihului, când se face Liturgia Sfântului Vasile: 1 ianuarie, ajunul Nașterii și ajunul Bobotezei. În perioada Postului Mare, Liturgia Sfântului Ioan se face numai de opt ori, și anume: în primele șase sâmbete, în Duminica Floriilor și în ziua Bunei-Vestiri (în orice zi ar cădea).

În Biserica grecească, în afară de cele trei Liturghii bizantine, se mai săvârșește Liturgia Sfântului Iacob, o singură dată pe an, și anume în ziua Sfântului Apostol Iacob (23 octombrie), sau în Duminica cea mai apropiată de această zi, iar în unele biserici grecești ea se face și în prima duminică după Crăciun, când Sfântul Iacob e pomenit între rudele după trup ale Domnului.

2. Timpul săvârșirii Sfintei Liturghii. Zile liturgice și aliturgice

Precum am văzut, în prima comunitate creștină din Ierusalim, Liturgia se săvârșea la început zilnic (vezi Fapte II, 46). Curând însă, mai ales în comunitățile din diaspora, săvârșirea Liturghiei s-a limitat la o singură zi pe săptămână, adică duminică, zi care a devenit astfel zi liturgică săptămânală prin excelență. Cu timpul, numărul zilelor liturgice din cursul săptămânii a sporit la două (sâmbăta și duminica), uneori la patru (miercurea, vinerea, sâmbăta și duminica), iar în unele părți din Apus, Liturgia se săvârșea chiar zilnic. În trecut, n-a existat deci o perfectă concordanță între diferitele regiuni ale Bisericii în ceea ce privește numărul zilelor liturgice, care a variat de la epocă la epocă și de la regiune la regiune².

Astăzi, în mănăstirile mai mari și chiar la unele catedrale chiriarhale, se oficiază Liturgie în fiecare zi, așa cum recomandă de exemplu Simeon al Tesalonicului, care vorbește despre obligația preotului de a liturghisi zilnic³. În mănăstirile mai mici (schituri) și la bisericile de enorie se săvârșește Liturgia numai în zilele de duminică și sărbători, iar în zilele de rând din cursul săptămânii, numai atunci când este nevoie (de obicei, sâmbăta, când se fac parastase pentru pomenirea morților)⁴.

În ceea ce privește vremea sau ceasul din zi la care trebuie să înceapă slujba Sfintei Liturghii, după predania veche a Bisericii, este *ceasul al treilea din zi* (aproximativ ora 9 dimineața), când Domnul a fost răstignit pe cruce (Mc. XV, 25) și când S-a pogorât Sfântul Duh peste Sfinții Apostoli. În practică, această oră variază, dar nu se poate începe Sfânta Liturgie nici înainte de răsăritul soarelui și nici după-amiază⁵.

Excepții la această regulă se fac numai la câteva praznice împărătești, și anume: la Paști, la Crăciun și (în unele părți) la Bobotează, când Liturgia se săvârșește după miezul nopții sau dis-de-dimineață (reminiscente ale epocii Bisericii primare, când serviciul divin al tuturor sărbătorilor avea caracter nocturn, de privighere)⁶.

² Comp. Pr. P. Vintilescu, *Binația Liturghiei*, în ST, seria II, an. II, nr. 3-6, p. 132.

³ *Despre preoție*, trad. rom. cit., pp. 354-355.

⁴ După *Povățuirile din Liturghier* (vezi, de ex., ed. 1956, p. 432), săvârșirea Liturghiei în fiecare sâmbăta este obligatorie pentru toți preoții de enorie. Simeon al Tesalonicului (*Despre preoție*, trad. rom. cit., p. 355) prescrie, de asemenea, preotului obligația de a liturghisi negreșit cel puțin de două ori pe săptămână.

⁵ După *Tipicul cel mare* (cap. 10, p. 16), începutul Liturghiei variază în mănăstiri între ceasurile 3 și 5 din zi, după zile și praznice.

⁶ Pentru acest paragraf, vezi: *Tipicul cel mare*, cap. 10: Pentru Sfânta Liturgie (la cap. Pentru vremea slujbei); Scrisoarea sinodală a patriarhului ecumenic Paisie I către patriarhul Nikon al Moscovei

Sunt însă în cursul anului bisericesc câteva zile *aliturgice*, adică zile în care, după tradiția veche a Bisericii, nu se săvârșește Liturgie nici chiar în mănăstiri. Ele sunt zile în care tipicul și cărțile de slujbă prevăd ajunare deplină, adică post desăvârșit până seara, și anume:

a) Vinerea Patimilor, zi de întristare și de post, pentru că atunci a fost răstignit și îngropat Domnul; de aceea, în popor, ziua aceasta se mai numește și *Vinerea seacă*⁷;

b) Luni și marți din prima săptămână a Postului Paștilor – fiind primele zile de post, cu ajunare deplină;

c) Miercurea și vinerea din săptămâna brânzei, pentru că în mănăstiri, în aceste zile, premergătoare și pregătitoare pentru Postul Păresimilor, se cântă „Aliluia” în loc de „Dumnezeu este Domnul”, se fac metanii și se ajunează;

d) Vinerea dinaintea Crăciunului și a Bobotezei, când aceste două praznice cad duminica sau luna, pentru că atunci se ajunează; se fac numai Ceasurile și Vecernia, la vremea ei, fără Liturgie.

Spre deosebire de romano-catolici, unde se pot săvârși mai multe Liturghii în aceeași zi și în aceeași biserică (de aceea, la ei bisericile au mai multe altare), la noi, ortodocși, nu se săvârșește Liturgia decât o singură dată pe zi în fiecare biserică și de către fiecare preot slujitor; de aceea, bisericile noastre n-au decât un singur altar, cu rare excepții. „Această unicitate a Sfintei Jertfe însemnează numai o moarte a lui Hristos, moarte pe care o dată a luat-o pentru noi, și numai o patimă a Lui, pe care o dată a răbdat-o pentru noi”⁸. Cu alte cuvinte, precum explică marii teologi ai Ortodoxiei, Mântuitorul s-a răstignit nu de mai multe ori în lume, ci o dată pentru totdeauna, iar fiecare zi este ca o icoană a veșniciei și fiecare biserică, o icoană a lumii întregi⁹.

3. Locul săvârșirii Sfintei Liturghii

Sfânta Liturgie se săvârșește numai în biserică, inclusiv paraclise sau capele sfințite și cu antimis, și anume în partea ei cea mai sfântă, adică în sfântul altar.

Dacă printr-o întâmplare oarecare, biserica s-a întinat prin vărsare de sânge omenească, prin vreo necurătenie omenească, prin năvălirea ereticilor sau a păgânilor într-însa sau prin îngroparea vreunui eretic, nu se mai poate sluji în ea înainte de a fi curățită prin binecuvântarea episcopului.

Canoanele interzic săvârșirea Liturghiei prin case particulare¹⁰. Numai în cazuri cu totul excepționale, ca de exemplu pe câmpul de luptă, la hramurile de mănăstiri sau la

vei (1655), răsp. la întreb. 2 (la C. Delikanis, Πατριαρχικά έγγραφα, t. III, Constantinopol, 1905, p. 55).

⁷ Vezi *Triodul*, notă la sfârșitul rânduielii Ceasului al nouălea din Vinerea Patimilor (ed. 1946, p. 704); *Tipicul bisericesc*, București, 1893, pp. 191-192; Simeon al Tesalonicului, *Răspuns la întrebarea* 56. Unele tipice prescriu însă să se facă Liturgia Sfântului Ioan Gură de Aur în Vinerea Patimilor, dacă în acea zi cade Buna-Vestire (vezi de ex. P. Procopoviciu, *Ritualistica*, p. 25).

⁸ *Liturghierul*, la *Povățuri* (ed. 1956, p. 432).

⁹ Amănunte și bibliografie vezi la Pr. P. Vintilescu, *Binația Liturghiei*, în ST, seria II, an. II, nr. 3-6 (martie-iunie 1950), pp. 125-136. Ca o derogare de la tradiția ortodoxă și ca o influență din partea catolicismului, Biserica greacă a îngăduit în ultima vreme săvârșirea a două sau chiar a trei Liturghii în aceeași zi într-o biserică, motivată fie de lipsa bisericilor, fie de nevoile credincioșilor (Hotărâre a Sin. Bis. Greciei din 1957, vezi MO, 1962, 34, p. 255).

¹⁰ Vezi Can. 58 Laodiceea și 31 trulan; Sfântul Vasile cel Mare, *Regulile monahale mici*, 310 (P.G., t. XXXI, col. 1304 C).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

sfințirile de biserici la care vine multă lume, și numai cu învoirea episcopului locului se poate săvârși Liturghie în afară de biserică, într-o casă particulară sau într-un loc curat, pe o masă pe care se întinde sfântul antimis; acesta ține locul Sfintei Mese și fără el nu se poate oficia Sfânta Liturghie nici în afară de biserică și nici în biserică.

4. Obiectele necesare pentru săvârșirea Sfintei Liturghii

În afară de *sfântul antimis*, mai sunt necesare pentru săvârșirea Sfintei Liturghii următoarele lucruri:

- a) Sfintele veșminte;
- b) Sfintele vase (discul, potirul, copia, lingurița, steluța) și acoperămintele (pocro-vețele);
- c) Prescuri (de diferite forme) făcute din făină de grâu și dospite (de regulă cinci, iar în caz de lipsă, cel puțin două: una pentru Sfântul Agneț și alta pentru miride); dacă n-avem prescură, putem folosi o bucată de pâine, pe care înscriem semnul crucii cu copia în locul pecetii;
- d) Vin curat (din struguri) și apă. Culoarea vinului este indiferentă (preferabil roșie, dacă nu, și albă)¹¹;
- e) Cărțile de slujbă necesare: pentru preot, Sfânta *Evangelie* și *Liturghierul*, iar pentru cântăreți, *Apostolul* și *Octoihul mic* (*Catavasierul* practic) sau *Liturghierul* de strană cu cântări;
- f) Mai multe lumini: cel puțin două pe Sfânta Masă, una la proscomidiar și câte una în sfeșnicele împărătești, iar în caz de mare lipsă, cel puțin una (fără de care nu se poate săvârși Sfânta Liturghie).

¹¹ Vezi Pr. Prof. P. Vintilescu, *Culoarea vinului pentru Sfânta Euharistie*, în rev. B.O.R., ian.-febr. 1941 (și extras).

Săvârșitorul Sfintei Liturghii și pregătirea lui pentru slujbă

1. Cine poate săvârși Sfânta Liturghie

Pot săvârși Sfânta Liturghie numai arhieriei și preoții care nu sunt opriți de la a sluji, prin impedimente morale sau canonice.

Astfel, preotul nu poate săvârși Sfânta Liturghie dacă se află sub blestem, dacă e afurisit de arhierie sau e oprit în chip expres de către autoritatea bisericească (prin caterisire sau numai prin oprire temporară de la slujire)¹, precum și dacă a săvârșit vreun păcat de moarte. „Cel ce va fi vinovat de greșeli pe care Părinții le-au arătat că opresc de la Sfânta Liturghie să se păzească de a sluji. Că cel ce nu face Sfânta Liturghie după așezământul Părinților, împotriva sa lucrează și vinovat va fi Tainelor lui Hristos; că de este vinovat cel ce se împărtășește cu nevrednicie, cu cât mai vârtos va fi cel ce slujește (cu nevrednicie)”, zice Simeon al Tesalonicului².

Preotul poate sluji singur sau cu diacon(i), iar arhierieul slujește de obicei înconjurat de sobor de preoți și diaconi.

Diaconul nu poate sluji singur Sfânta Liturghie, după cum nu poate săvârși singur nici o altă slujbă, ci numai cu preotul sau cu arhierieul, executând, cu delegația și cu binecuvântarea acestora, unele lucrări mai mărunte din rânduiala slujbei și rostind ecteniiile, precum vom arăta mai pe larg, când vom expune rânduiala Sfântei Liturghii.

2. Necesitatea pregătirii speciale a slujitorilor pentru Sfânta Liturghie

Săvârșirea Sfintei Liturghii este actul sublim pe care îl poate săvârși preotul în cadrul misiunii lui sacramentale. Dacă celelalte slujbe, ca Vecernia sau Utrenia, pot fi oficiate de preot și fără o pregătire specială, lucrul acesta nu este posibil pentru Sfânta Liturghie.

În timpul slujirii Sfintei Liturghii, preotul vine în contact nemijlocit cu însuși Sfântul Trup și Sânge al Domnului, pe care el îl atinge, îl poartă în mâini și îl consumă sau îl împarte credincioșilor. Este de la sine înțeles că, pentru o astfel de înfricoșătoare împreună-petrecere a credinciosului cu Dumnezeu, preotul nu se poate înfățișa oricum ar fi. Oare cine ar cuteza să se prezinte în chip necuviincios în fața acelor de care atâr-nă soarta lui pe pământ? Cu atât mai mult, nu ne putem înfățișa înaintea lui Dumnezeu fără cuvenita „haină de nuntă”, pe care trebuie să o îmbrace tot cel ce e poftit la ospățul Stăpânului (comp. Mt. XXII, 11-12). Și dacă *Pravila bisericească* impune chiar credincioșilor de rând o riguroasă și îndelungată pregătire trupească și sufletească în vederea împărtășirii cu Sfintele Taine, cu atât mai mult se impune deci slujitorilor de cele Sfinte o asemenea pregătire, deoarece ei sunt obligați să se împărtășească ori de câte ori oficiază Sfânta Liturghie.

¹ A se vedea Can. 29 Cartagina (C.B.O., II, 1, 186) și cap. 148-149 și 151 din *Nomocanonul slav* în 228 titluri.

² *Despre preoție*, trad. rom. cit., p. 354.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Tocmai de aceea toată viața preotului ar trebui să fie o continuă pregătire și mulțumire pentru Sfânta Liturghie, a cărei săvârșire constituie cea mai înaltă vrednicie cu care Dumnezeu i-a cinstit pe oameni și pe care îngerii din ceruri n-o pot săvârși. Dar, pe lângă sfințenia sau curăția morală ireproșabilă, prin care preotul trebuie să se distingă de restul credincioșilor în viața de toate zilele și pe care am putea-o numi o *pregătire îndepărtată sau permanentă*, el are nevoie, în plus, de o *pregătire apropiată sau nemijlocită*, adică de o purificare deosebită, expresă, ori de câte ori trebuie să slujească Sfânta Liturghie.

Strădania de purificare personală a preotului, premergătoare slujbei, a fost însă reglementată mai amănunțit și oarecum codificată în acele norme precise, formulate la începutul *Povătuirilor* din *Liturghier*, care nu reprezintă altceva decât sistematizarea unor sfaturi, îndrumări, canoane și hotărâri patristice, sinodale și chiriarhale mai vechi, date pe baza unei îndelungate experiențe în această materie. Aceste *Povătuiri* precizează de la început că pregătirea impusă preotului este îndoită: *trupească* și *sufletească*: „Pentru slujirea dumnezeieștii Liturghii, (preotul) dator este a fi curat, precum cu sufletul, așa și cu trupul...” (ed. 1937, p. 356).

Să vedem mai îndeaproape condițiile de ordin moral și fizic pe care trebuie să le îndeplinească preotul care vrea să slujească, precum și impedimentele care îl pot face inapt pentru săvârșirea Sfintei Liturghii, așa cum le găsim expuse îndeosebi în primul paragraf al *Povătuirilor* amintite.

3. Pregătirea sufletească (morală)

În ce constă în esență această pregătire, ne-o spun, pe scurt, instrucțiunile de tipic tipărite în *Liturghier*, în fruntea rânduielii Proscomidiei: „Având să săvârșească dumnezeiasca Liturghie, preotul dator este mai întâi să se fi mărturisit și împăcat cu toți, să nu aibă supărare cu nimeni, să-și păzească inima de gânduri rele pe cât va putea, să se înfrâneze de cu seara, să privegheze până la vremea Sfintei Liturghii și să-și citească cele rânduite de sfintele Canoane...” (ed. 1937, p. 89). Pregătirea sufletească (psihologică, morală) a preotului pentru săvârșirea Liturghiei poate fi deci concretizată în împlinirea a trei condiții principale: *pacea sufletului, mărturisirea păcatelor și rugăciunea personală*.

a. **Pacea sufletului.** Conform poruncii Mântuitorului, care spune: „De-ți aduci darul tău la altar și acolo îți aduci aminte că fratele tău are ceva asupra ta, lasă acolo darul tău înaintea altarului și mergi mai întâi de te împacă cu fratele tău și atunci venind, adu darul tău” (Mt. V, 23)³, cea dintâi condiție de ordin sufletesc pentru cel ce se pregătește de slujbă este *pacea inimii*. El trebuie să fie împăcat cu toată lumea, să nu aibă nimic asupra cuiva și să nu intre în slujbă purtând ură, mânie sau gânduri de răzbunare împotriva cuiva. Precum spune Sfântul Ioan Evanghelistul, „Dumnezeu este iubire” (1 In. IV, 16) și cei ce îi slujesc nu se pot apropia de El decât tot prin iubire, iar nu cu sufletul încărcat de pizmă, vrăjmășie și răutate. Vechile *Pravile* prevedeau chiar canonisire pentru preotul care calcă această condiție: „Preotul, de va sluji cu vrajbă asupra cuiva, să fie oprit de la Sfânta Liturghie 60 de zile”⁴.

³Comp. și Mc. XI, 25: „Și când stați de vă rugați, iertați orice aveți împotriva cuiva, ca și Tatăl vostru Cel din ceruri să vă ierte greșelile voastre”.

⁴Vezi *Pravila de la Govora*, gl. 139, al. 6, și *Molitfelnicul*, București, 1832, p. 479. Comp. și *Molitfelnic*, București, 1937, p. 68: „Cel ce va avea vrajbă asupra cuiva, în biserică să nu intre până nu se

Pentru asigurarea echilibrului și a împăcării sufletești depline, preotul liturghisitor este dator ca dimineța, înainte de slujbă, să se ferească de tot ce i-ar putea risipi sau măcar tulbura dispoziția de liniște și seninătate, cu care trebuie să intre în biserică. *Liturghierul* înșiră câteva păcate care ar putea să primejduiască această pace a inimii și de care preotul trebuie să se păzească măcar în ziua slujirii: supărarea gândurilor de multe feluri, tulburarea lăuntrică sau întristarea, mâhnirea și trândăvia, ispita sau zburdăciunea trupească ș.a.⁵. Nimic din cele ale lumeștilor griji nu trebuie deci să întunece sau să tulbure buna dispoziție cu care preotul se cuvine să intre în slujbă. „Nimeni din cei legați cu poște ori cu desfătări trupești nu este vrednic să vie sau să se apropie sau să slujească Ție, împărate al slavei” (*Liturghier*, Rugăciunea în taină din timpul Heruvicului). „Toată grija cea lumească să o lepădăm!” când intrăm în biserică. De aceea, bine este ca toate treburile, grijile și nevoile de ordin gospodăresc din zilele de sărbătoare să fie satisfăcute din ajun sau să fie lăsate pe seama maicii preotese, ori a celorlalti membri ai familiei preotului.

b. **Spovedania.** Pacea inimii presupune nu numai relații normale cu semenii noștri, ci și liniștea sau curăția conștiinței, nu numai pacea cu alții, ci și cu noi înșine. De aceea, în cazul că preotul are pe conștiință vreun păcat mai mare, el nu trebuie să liturghisească până ce nu se va mărturisi la duhovnicul său și nu va lua canon și dezlegare de la acesta⁶. *Mărturisirea preoților înainte de Liturghie* este deci obligatorie în astfel de cazuri. De altfel, chiar când preotul nu-și simte conștiința împovărată de păcate grave, i se recomandă spovedania din când în când (cel puțin o dată pe an, în Postul Mare), în fața părintelui său duhovnicesc (arhieru, un preot sau călugăr mai bătrân)⁷.

c. **Rugăciunea.** Tot la pregătirea sufletească țintește și contribuie și altă condiție pe care preotul liturghisitor trebuie s-o îndeplinească, și anume săvârșirea sau *citirea Pravilei de rugăciuni*, prin care preotul se pune în legătură cu Dumnezeu. Aceasta constă mai întâi din cele șapte Laude sau slujbe ale oficiului liturgic zilnic, care preced Liturgia (începând cu Vecernia) și pe care orice slujitor al altarului ar trebui să le săvârșească ori de câte ori are de oficiat Sfânta Liturghie, așa cum de fapt se și întâmplă la mănăstiri sau la catedralele chiriarhale. La bisericile de mir, unde de obicei preotul nu face în biserică decât Vecernia și Utrenia (uneori Utrenia fiind precedată de Miezonoptică), el este obligat să le citească, cel puțin singur, și pe toate celelalte (Pavecernia, Ceasurile), de cu seară, sau la vremea rânduită pentru fiecare.

Pe lângă cele șapte Laude se adaugă și alte slujbe de devoție sau pietate personală, din *Ceaslov*, prescrise chiar pentru laici înainte de împărtășire, ca de ex.: *Canonul înginerului păzitor*, *Acatistul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*, *Acatistul Mântuitorului* (care, la unele mănăstiri, se citesc în biserică dimineța, înainte de Liturghie), dar mai presus de toate *Rânduiala Sfintei Împărtășiri* (care se găsește atât în *Ceaslov*, cât și în

va împăca, că rugăciunea lui spre blestem și spre păcate se socotește, și să facă pe toată ziua câte 50 de metanii”.

⁵ *Sfintele și Dumnezeuieștile Liturghii*, București, 1937, p. 351.

⁶ Vezi *Povăturile din Liturghier*, București, 1967, pp. 388-389: „Iar preotul, de-l va vădi pe el cugetul pentru păcate de moarte, să nu îndrăznească a sluji Sfânta Liturghie, până când nu se va curăți pe sine de păcatul în care se află, cu căință și prin mărturisire cu gura înaintea părintelui său duhovnicesc, făgăduind că nu se va mai întoarce la păcat. Că de va îndrăzni a sluji, în păcat de moarte fiind, și nu se va mărturisi și prin pocăință mai înainte nu se va curăți de el, alt păcat de moarte mai greu își agonisește, și împărtășirea cu Dumnezeuieștile Taine, din pricina nevredniciei lui, îi va fi spre judecată și spre osândă”.

⁷ A se vedea mai pe larg la Pr. Prof. Ene Braniște, *Viața lăuntrică a preotului. Importanța ei în pastorație și mijloacele pentru cultivarea ei*, în rev. B.O.R., an. 1956, nr. 1-2, pp. 123-138.

Liturghier). Aceasta este compusă din două părți: una înainte de împărtășire, în care intră Canonul împărtășirii și 12 rugăciuni pregătitoare, și alta după împărtășire (rugăciunile de mulțumire pentru împărtășire). Din prima parte se citește, de regulă, de cu seară, Canonul urmat de rugăciunile Pavcerniței, iar restul (adică rugăciunile) se citește dimineața, înainte de slujbă.

Îndeplinirea Pravilei acestora de rugăciuni, pregătitoare pentru Sfânta Liturghie, și mai ales pentru împărtășire, nu trebuie să se reducă însă la o simplă recitare seacă și mecanică a rugăciunilor respective, ca o obligație profesională, ci trebuie să fie însoțită de meditație, adică să constituie un prilej de gândire și de înălțare a sufletului nostru la Mântuitorul și la patimile Lui, precum și la toate momentele din istoria sfântă, pe care aceste slujbe le amintesc și le simbolizează: „Spre vrednica slujire, mai înainte gătindu-se slujitorul Altarului, dator este, după rânduiala Bisericii, să săvârșească seara *Vecernia*, la care cu cucernicie să gândească în sine, cu umilință să cugete cum Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, după mântuitoarele Sale patimi, vineri seara, pe Cruce, pentru păcatele noastre s-a răstignit... Săvârșind *Utrenia*, cu umilință să gândească cum Domnul cu defăimări a fost dus de la Ana la Caiafa și cum acolo a suferit de bunăvoie palme peste obraz, scuiări, batjocuri și lovituri fără de milă, de la miezul nopții și până la ziuă, pentru păcatele noastre”⁸.

La fel ne povățuiește *Liturghierul*, în continuare, pentru slujba Ceasurilor (I, III și VI), care se săvârșesc la mănăstiri între Utrenie și Liturghie, sfârșind astfel: „La acestea, în scurt amintite, și la alte mântuitoare Patimi ale Domnului, cu cucernicie gândind, întru zdrobirea inimii, cu osârdie, iar de va fi cu putință chiar și cu lacrimi, rugăciunile Ceasurilor să le săvârșească”⁹.

Citirea Pravilei de rugăciuni – și în primul rând a Rânduiei pentru împărtășire – constituie o obligație atât de imperioasă în cadrul pregătirii pentru Liturghie, încât nerespectarea sau neîndeplinirea ei e considerată în *Povățuirile* din *Liturghier* ca un păcat de moarte: „Iar dacă preotul și diaconul pravila Bisericii de mai sus și cuviincioasă pregătire pentru dumnezeiasca împărtășire, de bunăvoie, din lene sau din nepurtare de grijă o va lăsa cu totul sau numai o parte dintr-însa, de moarte va greși”¹⁰. Numai atunci când, din pricina unor lucrări urgente din obligațiile sale pastorale în vederea mântuirii sufletelor (ca, de exemplu, spovedania și împărtășirea celor pe moarte ș.a.), nu și-a putut îndeplini toată pravila, preotul poate intra în slujbă cu obligația de a împlini, după Liturghie, cele de lipsă. Orice ar fi însă, *Liturghierul* precizează că „rugăciunile împărtășirii negreșit să le citească (preotul) mai-nainte de Liturghie” (ed. cit., p. 356).

4. Pregătirea trupească

a) Aceasta începe, pentru preoții căsătoriți, cel puțin cu o zi înainte, prin *abținerea de la împreunarea trupească cu soția*, măsură care țintește, de altfel, tot la desăvârșirea de ordin sufletesc-moral a liturghisitorului. *Liturghierul* pretinde preoților căsătoriți abținerea chiar cu câteva zile înainte: „Preoții și diaconii care au soții sunt datori să nu se împreuneze cu ele câteva zile mai înainte de a sluji Sfânta Liturghie, precum și în aceea zi, căci cel ce nu se va înfrâna și va sluji foarte greșește”¹¹.

⁸ *Sfintele și Dumnezeieștile Liturghii*, ed. cit., pp. 353-354.

⁹ *Sfintele și Dumnezeieștile Liturghii*, ed. cit., p. 355.

¹⁰ *Sfintele și Dumnezeieștile Liturghii*, ed. cit., p. 356.

¹¹ *Sfintele și Dumnezeieștile Liturghii*, ed. cit., p. 351.

Simeon al Tesalonicului precizează că „dacă nu mai mult, cel puțin în ziua și în noaptea cea dinaintea Liturghiei și cea de după Liturghie, trebuie neapărat a se feri”¹².

b) A doua condiție de ordin fizic este *ferirea de îmbuibarea pântecelui*. Știut este că Sfânta Împărtășanie se ia pe nemâncate. Trebuie deci nu numai ca preotul să nu mănânce și să nu bea nimic în dimineața zilei când slujește, ci încă din ajun să nu-și îngreuneze pântecul cu prea multă mâncare și băutură, căci aceasta pleacă trupul spre moleșală și desfrâu și tulbură somnul de noapte cu visuri păcătoase. *Liturghierul* recomandă chiar ajunarea, adică, de se poate, să nu mâncăm nimic în seara dinainte de slujire, așa precum – de altfel – impuneau vechile canoane¹³; pentru slăbiciunile firii, e îngăduit să gustăm ceva, dar în nici un caz după miezul nopții, când începe cursul zilei¹⁴. Prescripția de a ajuna de cu seara este de fapt întemeiată, dacă avem în vedere că ziua bisericească (liturgică) începe cu seara.

c) Cei ce nu se pot lăsa de urâtul obicei de a fuma, să nu pună în gura lor țigara cel puțin în noaptea și în ziua slujirii. Căci cum vor îndrăzni să ia Sfântul Trup și Sânge cu gura împuțită mai dinainte de buruiana diavolului?

d) În sfârșit, pregătirea completă pentru Liturghie necesită și o desăvârșită *curățenie corporală* a preotului liturghisitor, precum și luarea tuturor măsurilor menite să asigure sau să contribuie la buna desfășurare sau reușita slujbei. Baia sau spălarea în întregime a trupului, din ajun, constituia pentru preoții de odinioară o poruncă de la îndeplinirea căreia nu s-ar fi sustras pentru nimic în lume. Ei respectau, de altfel, o obligație prescrisă chiar în Sfânta Scriptură; „Având deci, fraților, încredere ca să intrăm în Sfânta Sfințelor prin sângele lui Iisus..., să ne apropiem cu inimă curată în deplinătatea credinței, curățindu-ne prin stropire inimile de cuget rău și *spălându-ne trupul cu apă curată...*” (Evr. X, 19-22).

e) *Grija pentru o ținută vestimentară decentă* și pentru tot ceea ce contribuie la o înfățișare cuviincioasă și vrednică de respect din partea credincioșilor, trebuie de asemenea să nu fie uitată.

De aceea, *Povățuirile* din *Liturghier* adaugă în chip expres că, „pentru slujirea dumnezeieștii Liturghii, preotul și diaconul este dator a fi curat, precum cu sufletul, așa și cu trupul. Și precum trupul să-l aibă curat, așa și *veșmintele cele de pe el se cade a le avea curate și întregi*, căci de vor fi pătate foarte și rupte și va îndrăzni preotul a sluji cu ele, va greși de moarte, deoarece înaintea lui Hristos Dumnezeu, Care este cu adevărat în Sfintele Sale Taine, se arată cu nebagare de seamă. De aceea, slujitorii celor Sfinte sunt datori să stăruiască în tot chipul ca veșmintele sfinte, măcar de vor fi din materii simple, dar să fie cuviincioase și curate. Pe lângă aceasta, capul sa *fie pieptănat, fața și gura spălate, unghiile curate și tăiate*. Toate acestea pentru respectul și cinstea dumnezeieștilor Taine, ca și credinciosul ce-l privește și-i sărută mâna să nu se scandalizeze de ceva. Deci, bine va face de-și va curăți dinții de cu seară și gura și-o va spăla, ca nu, făcând acestea a doua zi, să înghită cumva apă, și astfel să fie împiedicat de a sluji sau de a se împărtăși. Iar de-și va spăla gura și dimineața, negreșit că nu va fi rău, numai să facă aceasta cu luare aminte ca să nu înghită apă, și așa fără de teamă să slujească sau să se împărtășească” (ed. 1937, p. 356).

¹² Răsp. la întreb. 14 și 15, trad. rom. cit., pp. 314-315.

¹³ Vezi Can. 41 Cartagina: „Sfintele Altarului să nu se săvârșească decât de persoane cari au ajunat”. Comp. și Can. 47 Cartagina și Can. 29 trulian (CBO, vol. II, part. I, p. 197, 203 și vol. I, part. II, pp. 391-392).

¹⁴ *Sfintele și Dumnezeieștile Liturghii*, ed. cit., p. 351.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Deși în aparență neînsemnate, toate aceste prescripții privitoare la înfățișare externă și ținuta vestimentară a preotului liturghisitor au importanța lor, căci de respectarea sau împlinirea lor atârnă o bună parte din succesul și reușita sfintelor slujbe săvârșite de preot. Pe cât de mult impune și este respectat de credincioși preotul care se prezintă în fața lor într-o ținută îngrijită și curată, pe atât displace și este deșconșiderat preotul cu o înfățișare exterioară neglijentă, dezordonată sau neplăcută. În înfățișarea acestuia e în dezacord cu atmosfera și ambianța estetică (de frumos) în care trebuie să se desfășoare serviciul divin.

5. Efectele și folosul pregătirii pentru slujbă

Care este *folosul și care sunt efectele acestor măsuri preventive*, în vederea slujirii? – Ele sunt menite să creeze, în ființa sacerdotului, acea ambianță, atmosferă sau dispoziție sufletească de elevație, de simulgere din preocupările terestre și cotidiene; cu ajutorul lor, liturghisitorul se izolează oarecum de restul lumii, se dezlipește treptat de cele pământești, pentru a se putea apropia, în aceeași măsură de Dumnezeu, Căruia se pregătește să-i slujească. „Apropiindu-se de altar și săvârșind Taina, (preotul) își dezbracă, ca să spunem așa, natura umană; luând odăjdiile sacerdotale, se îmbracă cu ele și chiar prin aceasta se detașează temporar de această lume pentru a atinge sanctuarul Sinaiului”¹⁵.

Pregătit astfel sufletește și trupește, preotul poate păși împăcat spre sfântul altar spre a săvârși, cu vrednicie și după cuviință, Sfânta Jertfă.

¹⁵ S. Bulgakoff, *Cerul pe pământ*, trad. rom. de St. Dobra, în rev. „Raze de lumină”, București, an. V, nr. 1, p. 50.

CAPITOLUL IV

Rânduiala Liturghiei Sfântului Ioan și a Liturghiei Sfântului Vasile

Slujba Sfintei Liturghii se împarte, de obicei, în trei părți mari:

A. *Proskomidia*,

B. *Liturghia catehumenilor* și

C. *Liturghia credincioșilor*.

Pentru necesități metodice de sistem în studiul Sfintei Liturghii, vom respecta această împărțire atât în expunerea rânduiei (tipicului) slujbei, cât și în expunerea istoriei și a explicării ei.

A. RÂNDUIALA PROSCOMIDIEI

1. Ce este Proskomidia

Proskomidia (ἡ πρόφεςις, ἡ προσκομιδή) este prima parte a Sfintei Liturghii. Termenul *proskomidia* vine de la verbul grecesc προσκομίζειν, care înseamnă: a aduce, a pune înaintea, a oferi. În înțelesul curent astăzi, proskomidia este ritualul sau rânduiala pregătirii și a binecuvântării (afierosirii) Cinstitelor Daruri, adică a materiei jertfei liturgice. În *Liturghier*, această rânduială are forma și întinderea unei adevărate slujbe aparte, cu un titlu propriu, cu o formulă introductivă, de binecuvântare, la început și cu una de încheiere, otpust sau apolis, la sfârșit.

Cu toate acestea, Proskomidia nu trebuie socotită ca o slujbă deosebită de Liturghia propriu-zisă sau independentă de ea, ci ca o parte integrantă și indispensabilă a rânduiei Liturghiei.

2. Timpul săvârșirii Proskomidiei

La mănăstiri și la catedralele episcopale, unde se oficiază ciclul complet al celor șapte Laude zilnice, Proskomidia se săvârșește, de regulă, în timpul Ceasurilor (I, III și VI), care se citesc între Utrenie și Liturghie. Dar la bisericile de enorie, unde Ceasurile nu se mai citesc și deci Liturghia urmează îndată după Utrenie, Proskomidia se face de obicei în timpul Utreniei. Când Liturghia Sfântului Vasile se face unită cu Vecernia, atunci Proskomidia se face în timpul Ceasului IX și al Vecerniei.

3. Locul săvârșirii Proskomidiei

Spre deosebire de celelalte două părți ale Liturghiei, Proskomidia se săvârșește toată în sfântul altar – și anume în partea lui de nord-vest, la masa numită proscomidar (altarul proaducerii), care are fie forma unei firide (scobituri) în peretele de nord

al altarului, fie forma unei cămăruțe sau încăperi aparte, care comunică cu altarul printr-o deschidere terminată sus în formă de arc. De asemenea, Proscomidia se desosebește de celelalte două părți ale Sfintei Liturghii și prin aceea că ea e săvârșită în întregime numai de preot, fără participarea credincioșilor (a cântăreților) și fără să vadă sau să audă ceva din ea credincioșii.

4. Pregătirea slujitorilor înainte de începerea Proscomidiei

Dacă preotul a început Utrenia, după regulă numai cu epitrahilul, atunci, după ce a rostit ectenia mare de la începutul Utreniei în fața ușilor împărătești, intră în sfântul altar pe ușa de miazăzi, închide dvera, lasă epitrahilul, se închină în fața Sfintei Mese, iese pe ușa de miazănoapte a altarului și, trecând printre strana stângă și sfeșnicul împărătesc, vine în *mijlocul bisericii* (sub policandru). Stând cu fața spre răsărit, se închină de trei ori, se întoarce spre scaunul arhieresc și depune metanie, apoi se închină din nou spre răsărit, zicând în șoaptă: „Binecuvântat este Dumnezeu nostru, totdeauna...” continuă cu rugăciunile începătoare obișnuite („Împărate ceresc..., Sfinte Dumnezeule...” și celelalte), iar după *Tatăl nostru* și „Că a Ta este împărăția...”, zice *cele trei tropare de umilință* prescrise în *Liturghier* („Miluiește-ne pe noi, Doamne..., Doamne, miluiește-ne pe noi..., Ușa milostivirii...”). Înaintează printre sfeșnicele împărătești și, zicând troparul „Preacuratului Tău chip...”, se închină și sărută icoana împărătească a Mântuitorului; trece la icoana împărătească a Maicii Domnului, se închină și o sărută, zicând troparul respectiv („Ceea ce ești izvorul milei...”). Același lucru îl face mergând pe rând la icoana dinspre miazăzi (unde e de obicei icoana hramului) și la cea dinspre miazănoapte, zicând troparele sau condacele sfinților zugrăviți pe ele. Se întoarce apoi printre sfeșnicele împărătești, se închină și sărută icoana de pe iconostas, zicând troparul sfântului sau al praznicului zugrăvit pe ea. Vine din nou în mijlocul bisericii și, stând în locul de la început, cu fața spre răsărit, își descoperă capul, dacă poartă culion, se închină de două ori și, plecându-și capul, zice în taină rugăciunea „Doamne, trimite mâna Ta din înălțimea locașului Tău...”. Se închină încă o dată și face apolisul mic, ca la sfârșitul Proscomidiei. Se pleacă spre credincioși, în dreapta și în stânga (cerându-și iertare), și, trecând printre iconostas și strana dreaptă, intră în sfântul altar pe ușa de miazăzi, sărutând icoana sfântului arhangel zugrăvit pe ea și zicând: „Intra-voi în casa ta...”. Vine în fața Sfintei Mese, se închină de două ori până la pământ (face metanii mari), sărută Sfânta Evanghelie, Sfânta Masă și Sfânta Cruce și se închină încă o dată (face încă o metanie).

Cu aceasta, ritualul pregător al închinării pentru Liturghie s-a terminat. Preotul trece acum în partea de miazăzi a altarului (unde de obicei se află veșmântarul) și aici începe *îmbrăcarea cu sfintele veșminte*, în ordinea prevăzută de *Liturghier* și cu formulele sacramentale respective.

Trece apoi la spălător, unde-și spală mâinile, rostind rugăciunea: „Spăla-voi întru nevinovăție mâinile mele...” etc.

Dacă preotul s-a închinat la sfintele icoane și a îmbrăcat toate veșmintele încă dinainte de începutul Utreniei (cum fac unii preoți de enorie), atunci, după ce a rostit ectenia mare, din sfântul altar, el poate începe îndată serviciul Proscomidiei.

5. Rânduiala Proskomidiei

Preotul merge la proskomidiar, unde orânduiește toate cele de trebuință pentru slujbă, dacă n-a făcut-o mai înainte. Când toate sunt gata, se închină de trei ori în fața proskomidiarului, zicând de fiecare dată: „Dumnezeule, curățește-mă pe mine păcătosul și mă miluiește!” și apoi, luând copia și prima prescură cu amândouă mâinile, le ridică în dreptul frunții și zice troparul „Răscumpăratu-ne-ai pe noi din blestemul Legii...” (vezi *Liturghier*, București, 1967, p. 90).

a) Pregătirea Sfântului Agneț și a potirului

După aceasta, trecând copia și prescura în stânga, se închină și dă binecuvântarea pentru începutul Proskomidiei („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”), binecuvântând totodată prima prescură (din care va scoate Agnețul), prin facerea semnului Sfintei Cruci cu dreapta deasupra ei. Apoi, ținând-o în stânga, trece copia în dreapta și însemnează cu vârful ei, cruciș, de trei ori peste pecetea prescurii, zicând de fiecare dată: (când atinge sus:) „Întru pomenirea Domnului Dumnezeu, (când atinge jos:) și Mântuitorului nostru (stânga:) Iisus (dreapta:) Hristos!”.

Pune apoi prescura pe talerul de lemn, înfige copia în dreapta pecetii (stânga preotului) și, tăind, zice: „Ca un miel spre junghiere S-a adus”. Face același lucru în stânga pecetii (dreapta preotului), zicând: „Și ca o oaie nevinovată...”; apoi în partea de sus, zicând: „Întru smerenia Lui judecata Lui s-a ridicat” și, în fine, în marginea de jos a pecetii (cea dinspre preot), zicând: „Iar neamul Lui cine-l va spune?”.

După aceasta, înfige copia în prima tăietură, până aproape de coaja de jos a prescurii, și scoate pecetea (Agnețul), desfăcând-o de restul prescurii și zicând: „Că s-a luat de pe pământ viața Lui”. O întoarce și o așază cu fața (pecetea) în jos pe sfântul disc și taie cruciș miezul, până aproape de coajă (dar fără să o străpungă), zicând: (când taie de sus în jos:) „Junghie-Se Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatele lumii”, (tăind apoi de la dreapta la stânga:) „pentru viața și pentru mântuirea lumii”. Apoi întoarce din nou Agnețul cu pecetea (fața) în sus și împunge cu vârful copiei în partea dreaptă a ei (unde e scris *IS*), zicând: „Iar unul din ostași cu sulița coasta Lui a împuns”.

Acum preotul lasă copia, ia în dreapta vasul cu vin, iar în stânga pe cel cu apă, și toarnă din amândouă odată în sfântul potir, zicând: „Și îndată a ieșit sânge și apă, iar cel ce a văzut a mărturisit și adevărată este mărturia lui”.

Să aibă grijă preotul ca, atunci când toarnă vin și apă în sfântul potir, să pună mai puțină apă decât vin (cel mult 1/4), pentru ca nu cumva apa să schimbe firea vinului, „căci taina nu se va săvârși cu vinul care se va schimba în gustul apei, și preotul de moarte va greși”¹. De asemenea, la Liturghia în sobor, sau când vor fi credincioși mulți de împărtășit, preotul proskomiditor va avea grijă să scoată un agneț mai mare ca de obicei și să toarne din vreme în potir atâta vin și apă cât să ajungă tuturor celor ce se vor împărtăși. Căci după sfințirea Darurilor nu mai este îngăduit a turna vin și apă în sfântul potir².

Apoi preotul face semnul binecuvântării deasupra sfântului potir, zicând: („Binecuvântată este amestecarea Sfintelor Taine, totdeauna...”. Acoperă sfântul potir cu un acoperământ mic și îl dă mai la o parte.

¹ Vezi capitoul „Pentru materia Sângelui lui Hristos”, în *Povățuirile din Liturghier* (ed. 1956, p. 422).

² Vezi *Liturghierul* (ed. 1956, p. 438).

b) Scoaterea miridelor

După ce pune de o parte (în anaforniță) restul prescurii din care a scos Agnețul, preotul ia a doua prescură (sau al doilea corn de prescură, ori a doua pecete), o binecuvântează și, punând-o pe talerul de lemn, taie din ea o părticică în formă de triunghi, zicând: „Întru cinstea și pomenirea Preabinecuvântatei, slăvitei, Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoare...”; luând pe copie această părticică, o așază pe sfântul disc, de-a dreapta Sfântului Agneț (în stânga preotului), cu vârful în sus, zicând: „De față a stătut împărăteasa...”. Ia apoi a treia prescură (sau al treilea corn de prescură), o binecuvântează și scoate pe rând miridele celor nouă cete (ale sfinților), mai mici decât Panaghia, fie pătrate, fie (mai obișnuit) triunghiulare, așezându-le, una câte una, pe sfântul disc, în stânga Agnețului (dreapta preotului), în șiruri verticale de câte trei (vezi fig. 2) și rostind la fiecare din ele formula respectivă pentru categoria de sfinți care trebuie pomenită (vezi *Liturghierul*) în ordinea următoare:

1. Sfântul Ioan Prorocul
2. Ceilalți Sfinți Proroci
3. Sfinții Apostoli
4. Sfinții Ierarhi
5. Sfinții Mucenici și Mucenițe
6. Sfinții mari pustnici (Cuvioșii Părinți și Precuvioasele Maici)
7. Sfinții fără de arginți
8. Sfinții Ioachim și Ana, sfântul zilei și toți sfinții
9. Sfântul autor al Liturghiei pe care o săvârșim

Apoi ia a patra prescură (sau al patrulea corn de prescură), o binecuvântează și, punând-o pe talerul de lemn, scoate pe rând cele trei miride speciale (pentru episcopul locului, pentru conducătorii Statului și pentru ctitori), așezându-le pe disc sub Agneț, una la dreapta alteia, și zicând la fiecare formulele respective³. Când îl pomenește pe episcopul locului, îl pomenește și pe arhiereul care l-a hirotonit, dacă e altul decât episcopul locului și dacă e în viață. Apoi, ținând aceeași prescură în stânga și copia în dreapta, deasupra discului, scoate cu vârful copiei fărâmituri mici, așezându-le în grămăjoară dedesubtul celor trei miride, în partea stângă (a preotului) și citind în șoaptă rugăciunea pentru pomenirea generală a celor vii („Primește, Doamne, jertfa aceasta...”), după care îi pomenește pe nume pe credincioșii vii pe care îi are de pomenit, scoțând pentru fiecare câte o miridă și adăugând-o la grămăjoara miridelor pentru vii, cu cuvintele: „Pomenește, Doamne, pe robul Tău (roaba Ta sau: robii Tăi) X...”.

Ia apoi a cincea prescură (sau al cincilea corn de prescură), o binecuvântează și, ținând-o cu stânga deasupra sfântului disc, scoate cu copia altă serie de fărâmituri mici, pentru morți, făcând cu ele a doua grămăjoară, la dreapta celei dintâi (în dreapta preotului) și citind în șoaptă rugăciunea specială pentru cei morți („Pentru pomenirea și iertarea păcatelor tuturor celor din veac adormiți întru buna-credință...”), la sfârșitul căreia îi pomenește pe nume pe toți morții pe care îi are de pomenit, începând cu ctitorii decedați ai bisericii și continuând cu arhiereul care l-a hirotonit, dacă acesta e decedat. Pentru fiecare nume scoate o miridă, adăugând-o la celelalte și zicând: „Pentru pomenirea și iertarea păcatelor adormitului robului (adormitei roabei) lui Dumnezeu, X...”.

Pomenirea credincioșilor vii și morți continuă și după sfârșitul Proskomidiei, pe măsura primirii pomelniceilor, scoțându-se pentru fiecare nume câte o miridă din prescura a patra (pentru vii) sau a cincea (pentru morți) și adăugându-se la grămăjoara respectivă.

³ Vezi-le în *Liturghierul* de București, 1937, pp. 101-102 și 1967, p. 97.

Apoi preotul scoate din prescura a patra (sau din bucata din care a proscomidit pentru vii) o miridă și pentru sine, pe care fie că o adaugă la grămăjoara miridelor pentru vii, fie că o așază la mijloc între cele două grămăjoare de miride pentru vii și morți, zicând: „Pomenește, Doamne, după mulțimea îndurărilor Tale, și a mea nevrednicie...” etc.

Acum se scoate și mirida pentru cerere specială (dacă este), citindu-se rugăciunea respectivă din *Liturghier* (la cererile pentru felurite trebuințe).

Terminând de scos miridele, preotul lasă copia, ia buretele și strânge cu îngrijire pe disc miridele dedesubtul Agnețului, ca să nu cadă vreuna jos.

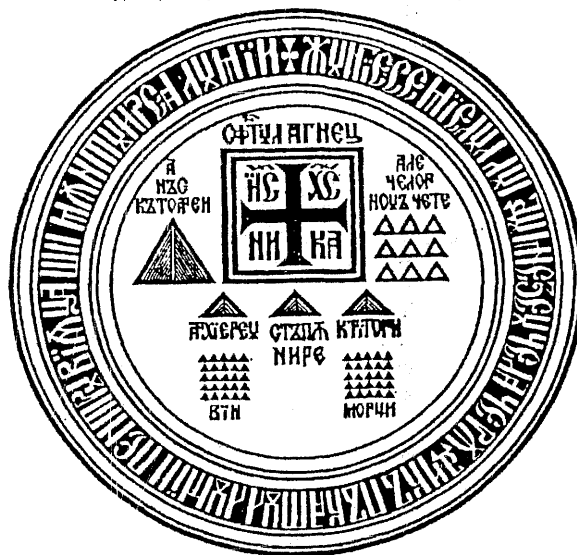

Fig. 2. Așezarea Agnețului și a miridelor pe sfântul disc.

Se aduce apoi cădelnița aprinsă, pe care preotul o binecuvântează, zicând rugăciunea tămâii („Tămâie îți aducem Ție, Hristoase, Dumnezeu nostru...”). Ținând paracliserul cădelnița aprinsă (sau fiind agățată într-un cui) la îndemâna preotului, acesta ia steluța și o tămâiază, apropiind-o de fumul cădelniței, o sărută și o pune desfăcută peste sfântul disc, zicând: „Și venind steaua, s-a oprit deasupra locului unde era Pruncul”.

c) Acoperirea Darurilor

Apoi ia acoperământul discului, îl apropie de fumul cădelniței, îl sărută și acoperă cu el discul, zicând: „Domnul a împărățit...” etc. (Ps. XCII).

La fel face cu acoperământul potirului, zicând: „Acoperit-a cerurile bunătatea Ta, Hristoase, și de lauda Ta plin este pământul” (Avac. III, 3).

Apoi, făcând la fel cu acoperământul cel mare (Aerul), acoperă cu el discul și potirul, zicând: „Acoperă-ne cu acoperământul aripilor Tale...” etc. (comp. Ps. XVI, 8).

d) Căderea Darurilor, rugăciunea pentru binecuvântarea lor, apolisul și căderea finală

La urmă, preotul ia cădelnița și tămâiază Darurile, zicând de trei ori: „Binecuvântat ești, Dumnezeu nostru, Care ai binevoit așa, slavă Ție!”. Apoi dă (lasă) cădelnița,

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

sau o trece în mâna stângă, se închină de trei ori și zice *Rugăciunea Proskomidiei* (a punerii-înainte a Darurilor): „Dumnezeule, Dumnezeul nostru, Cel ce pe pâinea cea cerească...” etc., făcând cu mâna semnul Sfintei Cruci asupra Cinstitelor Daruri, la care vintele: „Însuși binecuvântează această punere-înainte”.

După aceasta, face apolisul cel mic. Apoi ia din nou cădelnița și cădește proskomidiarul cu Darurile, Sfânta Masă și tot altarul, zicând în taină, în jurul Sfintei Mese, troparul: „În mormânt cu trupul...” și, în continuare, Ps. L („Miluiește-mă, Dumnezeule...”).

6. Momentele distincte ale Proskomidiei

Recapitulând deci am putea împărți întreaga lucrare a Proskomidiei în câteva părți sau momente distincte, precum se vede din *schita grafică a rânduielii Proskomidiei* de la p. 272:

- a) Binecuvântarea (precedată de metanii și troparul „Răscumpăratu-ne-ai pe noi...”);
- b) Ritualul scoaterii (pregătirii) *Agnețului*;
- c) Ritualul pregătirii *potirului*;
- d) Ritualul scoaterii și așezării *miridelor*:
 - mirida Născătoarei de Dumnezeu (Panaghia, Bogorodicina);
 - miridele sfinților (cele 9 cete);
 - miridele pentru vii (începând cu cele trei miride speciale);
 - miridele pentru morți;
 - mirida pentru sine (și, dacă e cazul, miridele speciale pentru trebuințe diferite);
- e) Tămărirea (cădirea) și *Rugăciunea pentru binecuvântarea Darurilor* (*Rugăciunea Proskomidiei*);
- f) Apolisul și cădirea finală (a Darurilor, a Sfintei Mese și a întregului altar).

7. Continuarea proskomidiei după începerea Liturghiei

La bisericile de enorie, unde credincioșii vin la biserică și aduc pomelnice și după începutul Liturghiei, mai ales la orașe, putem proskomidi, adică putem scoate miride, atâta timp cât Darurile stau la proskomidiar, adică până la Heruvic. Pentru aceasta, unii preoți fac, la timpul cuvenit, înainte de începerea Liturghiei, numai partea din Proskomidie până la acoperirea Darurilor, urmând ca acoperirea Darurilor și sfârșitul Proskomidiei să le facă înainte de cădirea de la Heruvic. În cazul acesta, cădirea prescrisă în *Liturghier* la sfârșitul Proskomidiei coincide cu cea de la Heruvic. Alții fac toată Proskomidia, deci și acoperirea, tămărirea și apolisul, la timpul cuvenit, adică înainte de începerea Liturghiei, dar lasă răsfărânte marginile dinspre preot ale acoperământului discului și ale Aerului, spre a putea pune miridele pentru vii și morți alături de celelalte, în timp ce citesc pomelnicele venite după acoperire, până la Heruvic. Pomelnicele sosite după ieșirea cu Darurile se pomenesc la proskomidiar în timpul Axionului, dar fără să se mai scoată miride. Cele primite după Axion se vor pomeni la Liturghia următoare.

B. RÂNDUIALA LITURGHIEI CATEHUMENILOR

1. Ritualul pregător pentru începerea Liturghiei

Partea a doua a Liturghiei – sau Liturgia pe care o numim „a catehumenilor” – ține de la binecuvântarea de început până la cuvintele: „Câți sunteți chemați ieșiți...”.

Înainte de începerea Liturghiei, preotul deschide ușile împărătești și dvera (dacă n-au fost deschise mai înainte). Stând în fața Sfintei Mese, face trei metanii mari, zicând de fiecare dată: „Dumnezeule, curățește-mă pe mine păcătosul și mă miluiește!” Apoi, cu mâinile ridicate în sus, zice în șoaptă rugăciunea „Împărate ceresc...” (de trei ori), închinându-se de fiecare dată, „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...” (de două ori) și „Doamne, buzele mele vei deschide...” (o dată).

Între Paști și Înălțare, în loc de „Împărate ceresc” se zice „Hristos a înviat”, de trei ori, iar de la Înălțare până la Rusalii nu se zice nimic, ci se începe cu „Slavă întru cei de sus...”.

Dacă preotul poartă culion, își descoperă capul, rămânând așa până la Rugăciunea amvonului.

Se închină apoi de două ori, sărută Sfânta Evanghelie, Sfânta Masă și Sfânta Cruce, precum și chipul sfântului a cărui Liturghie o va săvârși (din *Liturghier*) și se mai închină încă o dată.

2. Prima parte a Liturghiei catehumenilor (până la vohodul cu Sfânta Evanghelie)

După acest ritual pregător, preotul începe Liturgia însăși, astfel: Ia Sfânta Evanghelie cu ambele mâini și, ținând-o drept în sus, dă *binecuvântarea* cu glas mare: „Binecuvântată este împărăția Tatălui...”, făcând concomitent semnul Sfintei Cruci cu Sfânta Evanghelie peste antimis. În timp ce zice cuvintele „acum și pururea...”, așază Sfânta Evanghelie la locul ei pe antimis, apoi o sărută, se întoarce pe stânga, închide ușile împărătești (dvera rămâne deschisă) și, întorcându-se înapoi pe dreapta, începe *ectenia mare* („Cu pace Domnului să ne rugăm”); când e nevoie, înainte de alineatul „Pentru ca să ne izbăvim noi de tot necazul...”, se intercalează *cererile pentru diferitele trebuințe*, de la sfârșitul *Liturghierului*.

După ecfonisul ecteniei („Că Ție se cuvine toată slava...”), la strană se răspunde „Amin” și se cântă *Antifonul I*, în timp ce preotul citește în taină *rugăciunea Antifonului I*, din *Liturghier* („Doamne, Dumnezeuul nostru, a Cărui stăpânire este neasemănată...” etc.).

Când la strană se termină Antifonul I, preotul zice *ectenia mică* („Iară și iară...”), încheind-o cu ecfonisul: „Că a Ta este stăpânirea...”.

În timp ce la strană se cântă Antifonul II, preotul citește în taină *rugăciunea Antifonului II* („Doamne, Dumnezeuul nostru, mântuiește, poporul Tău...”).

După ce la strană se termină Antifonul II, preotul zice din nou *ectenia mică*, încheind-o cu ecfonisul: „Că bun și iubitor de oameni Dumnezeu ești...”; la strană se cântă Antifonul III (*Fericirile ori troparul sărbătorii*, după caz), iar preotul citește *rugăciunea Antifonului III* („Cela ce ne-ai dăruit nouă aceste rugăciuni obștești...”).

3. Vohodul mic (ieșirea cu Sfânta Evanghelie)

Când la strană începe să se cânte stihira de la „Slava” Ferișirilor, preotul deschide ușile împărătești (făcând o ușoară plecăciune spre popor) și face *vohodul mic* (ieșirea cu Sfânta Evanghelie), astfel: se închină de trei ori în fața Sfintei Mese, ia cu multă evlavie Sfânta Evanghelie și pune în locul ei, pe antimis, Sfânta Cruce. Ținând Sfânta Evanghelie înălțată în dreptul frunții (având mâna dreaptă pe cotorul cărții, iar stânga pe marginea cu tăietura foilor), ocolește pe dinapoia Sfintei Mese și iese pe ușa de miazănoapte, mergând înainte un purtător de lumină, cu lumânare sau sfeșnic portativ. Ajungând în mijlocul bisericii, purtătorul de lumină se întoarce printre sfeșnicele împărătești și vine de stă cu lumina (sau lasă sfeșnicul) în dreptul icoanei împărătești a Mântuitorului, iar preotul, rămânând pe loc, cu fața spre răsărit, ține Sfânta Evanghelie cu stânga la piept, își pleacă ușor capul și zice în taină *Rugăciunea intrării* („Stăpâne Doamne, Dumnezeuul nostru...”). Apoi își înalță capul, face semnul binecuvântării spre răsărit, zicând încet: „Binecuvântată este intrarea sfinților Tăi, Doamne, totdeauna...”, face două închinăciuni adânci, sărută Sfânta Evanghelie și se închină încă o dată. Apoi, purtând din nou Sfânta Evanghelie cu ambele mâini, în dreptul frunții, cu învierea spre credincioși, înaintează spre sfântul altar printre sfeșnicele împărătești. Ajuns în fața Sfintelor Uși, când la strană s-a terminat de cântat Antifonul III (Ferișirile ori troparul), preotul înalță Sfânta Evanghelie și zice, cu glas mare: „Înțelepciune! Drepti!”. Apoi intră în sfântul altar prin ușile împărătești și, luând Sfânta Cruce de pe sfântul antimis, pune Sfânta Evanghelie la locul ei.

După ce la strană se cântă „Veniți să ne închinăm...” și orânduile tropare și condace, preotul (din fața Sfintei Mese) zice: „Domnului să ne rugăm!” și îndată ecfonisul: „Că Sfânt ești, Dumnezeuul nostru, și Ție slavă înălțăm...” etc.

La praznice, hram sau sfinți cu Polieleu, dacă preotul vrea, se cântă: „Doamne, mântuiește pe cei binecredincioși” astfel: după cuvintele din ecfonis „...acum și pururea...”, îndată cântă preotul „Doamne, mântuiește pe cei binecredincioși”, din locul și poziția în care se află (adică stând cu fața spre Sfânta Masă); apoi la strană se cântă de două ori aceeași cântare. Preotul continuă, cântând din altar „Și ne auzi pe noi!” și, îndată sfârșește cu cuvintele de încheiere a ecfonisului: „Și în vecii vecilor” (tot din fața Sfintei Mese).

4. Partea a treia (după vohodul cu Sfânta Evanghelie)

În timp ce la strană se cântă „Sfinte Dumnezeule...”, sau, când este cazul, „Câți în Hristos...”⁴, ori „Crucii Tale...”⁵, preotul citește (în taină) *Rugăciunea cântării întreit-sfinte*, din *Liturghier* („Dumnezeule cel Sfânt, Care între sfinți Te odihnești...”). După aceea zice și el, în șoaptă, „Sfinte Dumnezeule...”, de trei ori, făcând de fiecare dată câte o închinăciune în fața Sfintei Mese. Înainte de ultimul „Sfinte Dumnezeule...”, cântat de credincioși, preotul zice cu glas mare: „Puternic!” (stând tot în fața Sfintei Mese); iar în timp ce la strană se cântă pentru ultima oară „Sfinte Dumnezeule...”

⁴ La Nașterea și la Botezul Domnului, în Sâmbăta Floriilor, în Sâmbăta Patimilor (la Liturghia Sfântului Vasile). În Duminica Paștilor și toată Săptămâna Luminată și în Duminica Rusaliilor.

⁵ La Înălțarea Sfintei Cruci (14 sept.) și în Duminica a treia din Postul Mare (Duminica Sfintei Cruci).

ule...”, el se îndreaptă către proscomidiar și se pleacă spre Cinstitele Daruri, zicând în șoaptă: „Binecuvântat este Cel ce vine întru numele Domnului”. Apoi se întoarce pe dreapta și, trecând pe dinaintea Sfintei Mese, se închină (unii sărută și colțul de apus-miazăzi al Sfintei Mese) și merge spre Scaunul cel înalt, zicând: „Binecuvântat ești pe scaunul slavei împărăției Tale, Cea ce șezi pe Heruvimi, totdeauna...”. Ajuns în dreptul colțului de răsărit-miazăzi al Sfintei Mese, se întoarce spre stânga și rămâne acolo, cu fața spre apus. De aici, după ce se termină cântarea Trisaghionului, el dă binecuvântarea pentru citirea *Apostolului* („Să luăm aminte ! Pace tuturor”, „Înțelepciune !”, „Să luăm aminte !”). Apoi ia cădelnița, dinainte pregătită, o binecuvântează și face cădere mică, având grijă să cădească fără zgomot, iar atunci când trece cu căditul de la strana dreaptă la cea stângă, îl cădește și pe cititorul *Apostolului*. După ce lasă cădelnița, el citește în taină *Rugăciunea dinainte de Evangheliie* („Strălucește în inimile noastre...”), iar dacă mai rămâne timp, stă tot în colțul de răsărit-miazăzi al Sfintei Mese, cu fața spre credincioși, ca și înainte de cădere. Când revine în fața Sfintei Mese, se pleacă și se închină spre scaunul cel de sus.

Sfârșindu-se citirea *Apostolului*, preotul vine între ușile împărătești și-l binecuvântează pe cititor, zicând: „Pace ție !”. De aceea, cititorul trebuie să rămână în mijlocul bisericii, până ce primește binecuvântarea de la preot, plecându-și atunci capul. La strană se cântă rar: „Aliluia”, de trei ori. În timpul acesta se pune în fața ușilor împărătești, pe solee, analogul pentru citirea *Evangheliei*, între două sfeșnice cu lumini (sau se pune un sfeșnic în fața analogului).

Preotul, din mijlocul ușilor împărătești și cu fața spre popor, rostește: „Înțelepciune ! Drepti să ascultăm Sfânta Evangheliie ! Pace tuturor !” (și face semnul binecuvântării). În timp ce strana răspunde „Și duhului tău !”, preotul ia Sfânta Evangheliie de pe Sfânta Masă, pune în locul ei Sfânta Cruce și vine între ușile împărătești, de unde zice, deschizând Sfânta Carte: „Din Sfânta Evangheliie de la ... citire”.

Strana cântă: „Slavă Ție, Doamne, slavă Ție !”.

Preotul: „Să luăm Aminte !” Și citește pericopa rânduită.

Terminând de citit, strana cântă rar: „Slavă Ție, Doamne, slavă Ție !”, iar preotul închide Sfânta Evangheliie, o sărută și, întorcând-o cu fața (Învierea) spre credincioși, îi binecuvântează, făcând semnul Sfintei Cruci cu ea. Apoi se întoarce și o așază în partea de răsărit a Sfintei Mese (mai sus de sfântul antimis), cu cotorul spre apus. Se întoarce din nou, închide Sfintele Uși (perdeaua rămânând deschisă); acum se citește din Cazanerie (omilia sau explicarea Evangheliei citite, conform tradiției vechi, repuse în vigoare prin noile orânduiri ale Sfântului Sinod). Apoi preotul rostește *ectenii întreită* („Să zicem toți din tot sufletul...”), iar în timpul răspunsurilor stranei citește și *rugăciunea cererii cu osârdie* („Doamne, Dumnezeuul nostru, primește această cerere cu osârdie”). Când e cazul, între penultimul și ultimul alineat al ecteniei se intercalează cerețile respective, pentru diferite trebuințe, aflate la sfârșitul *Liturghierului*.

După ecfonisul ecteniei întreite („Că milostiv și iubitor de oameni Dumnezeu ești...”), dacă se face pomenire pentru cei răposați, preotul adaugă și *ectenii pentru morți*, cu rugăciunea „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul...”.

Dacă nu, preotul zice *ectenii pentru catehumeni* (Rugați-vă, cei chemați, Domnului...”), desfășurând în același timp sfântul antimis, astfel:

– la primul alineat („Rugați-vă, cei chemați, Domnului !”), desface partea de deasupra (cea dinspre miazănoapte) a antimisului;

– la al doilea alineat („Cei credincioși, pentru cei chemați să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pe dâșii !”), desface partea dinspre miazăzi;

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

– la al treilea alineat („Să-i învețe pe dânșii cuvântul adevărului”), desface partea de apus (dinspre preot);

– la al patrulea („Sa le descopere lor Evanghelia dreptății”), partea dinspre răsărit răsfrângând-o peste Sfânta Evanghelie;

– la al cincilea alineat („Să-i unească pe dânșii...”), preotul ia buretele și strânge în el miridele (fărâmiturile) ce eventual s-ar mai găsi pe sfântul antimis, dându-le spre mijlocul lui.

Când zice: „Cei chemați, capetele voastre Domnului să le plecați !”, la strană trebuie să se răspundă „Ție, Doamne”, cât mai pe larg (repetându-l, dacă e nevoie), pentru ca preotul să aibă timp să citească în taină *Rugăciunea pentru cei chemați* („Doamne, Dumnezeu nostru, Care întru cele de sus locuiești...”), pe care o încheie cu ecfonisul: „Ca și aceștia să slăvească împreună cu noi...”, făcând în acest timp, cu buretele, semnul Sfintei Cruci peste sfântul antimis.

Terminând ecfonisul, sărută buretele și îl pune pe marginea de răsărit a sfântului antimis (peste Sfânta Evanghelie).

Apoi se întoarce și închide dvera, zicând ectenia următoare: „Câți sunteți chemați ieșiți...” etc.

Cu aceasta, s-a terminat partea din Liturghie pe care o numim „a catehumenilor”.

C. RÂNDUIALA LITURGHIEI CREDINCIOȘILOR

I. Partea întâi (până la ieșirea cu Cinstitele Daruri)

Întorcându-se cu fața spre Sfânta Masă, preotul continuă: „Câți suntem credincioși, iară și iară...”, „Apără, mântuiește...” și „Înțelepciune !”, citind în acest timp, în taină, și *Rugăciunea întâi pentru credincioși*, pe care o termină cu ecfonisul: „Că Ție se cuvine toată slava...”.

Apoi repetă primele două alineate ale ecteniei mici și zice: „Înțelepciune !”, citind apoi, în taină, și *Rugăciunea a doua pentru credincioși*, pe care o termină cu ecfonisul: „Ca sub stăpânirea Ta, totdeauna fiind păziți...”.

La strană se începe *Heruvicul* (care trebuie cântat foarte rar).

Preotul citește în taină *Rugăciunea din timpul cântării heruvimice* („Nimenea din cei legați cu poftelile...”), după care zice și el încetișor, de trei ori, *Imnul heruvimic* („Noi care pe Heruvimi cu taină închipuim...”), închinându-se de fiecare dată (nu se ridică mâinile, nefiind vorba de vreo invocare). Apoi deschide dvera și ușile împărătești, făcând plecăciune spre popor, ia cădelnița, acoperă Darurile (dacă nu le-a acoperit până acum) și face *cădere mică*, zicând încetișor Psalmul L și tropare de umilință câte va voi.

Terminând cu căditul, face două închinăciuni mari (metanii) în fața Sfintei Mese, zicând de fiecare dată: „Dumnezeule, curățește-mă pe mine, păcătosul, și mă miluiește !”; apoi sărută Sfânta Masă, sfântul antimis și Sfânta Cruce, face încă o închinăciune, se întoarce și, venind între ușile împărătești, se pleacă spre credincioși, cerându-și astfel iertare (unii preoți îi și binecuvăntează).

2. Vohodul mare (ieșirea cu Cinstitele Daruri)

Urmează *vohodul mare* sau *ieșirea cu Cinstitele Daruri*, astfel: mergând la proscomidiar, preotul zice: „Ridicați mâinile voastre la cele sfinte și binecuvântați pe Domnul!”, ia Aerul (acoperământul cel mare), îl atinge de fumul cădelniței, îl sărută și îl pune pe spate; ia sfântul disc cu stânga, ținându-l în dreptul frunții, și sfântul potir cu dreapta, ținându-l ceva mai jos, cam în dreptul pieptului.

Terminându-se cântarea *Heruvicului*, preotul, precedat de un purtător de lumină, care ține și cădelnița, iese pe ușa dinspre mieznoapte a altarului și, pășind încet, cu cuviință și evlavie, rostește formula pentru pomenirea episcopului locului: „Pe (înalț) Prea Sfințitul (Arhi-)episcopul (și Mitropolitul) nostru X, să-l pomenească Domnul Dumnezeu întru împărăția Sa”. Ajungând în mijlocul bisericii, preotul rămâne pe loc, cu fața spre credincioși și face pomenirile înscrise în *Liturghier*. La ultima formulă a pomenirilor („Și pe voi pe toți, drept-măritorilor creștini...”), atunci când zice: „totdeauna, acum și pururea...”, face semnul Sfintei Cruci cu potirul spre credincioși, binecuvântându-i.

În timp ce la strană se cântă (rar) „*Ca pe împăratul...*”, preotul se întoarce (pe stânga) și, trecând printre sfeșnicele cele mari, intră în altar prin ușile împărătești, zicând cele trei tropare de îngropare („Iosif cel cu bun chip...”, „În mormânt cu trupul...”, „Ca un purtător de viață...”); pune sfântul disc și sfântul potir pe sfântul antimis (discul în stânga și potirul în dreapta preotului), ridică acoperământul discului și pe cel al potirului, le sărută și le pune de o parte pe Sfânta Masă. Apoi ia Aerul de pe spatele său și, după ce îl apropie de fumul cădelniței (pe care paracliserul o ține la îndemână în dreapta), îl sărută și acoperă cu el discul și potirul. Ia cădelnița și tămâiază Cinstitele Daruri, de trei ori, zicând încetișor ultimele versete ale Psalmului L („Fă bine, Doamne, întru bunăvoința Ta, Sionului...”). Apoi se întoarce și închide ușile împărătești și dvera. Dacă mai rămâne vreme, citește (în taină) și *Rugăciunea punerii-înainte a Darurilor* („Doamne Dumnezeule Atotțiitorule, Cel ce ești singur sfânt...”).

3. Pregătirea pentru săvârșirea Sfintei Jertfe

După ce se termină „*Ca pe împăratul...*”, preotul rostește ectenia „Să plinim rugăciunile noastre Domnului”, citind totodată, în taină, *Rugăciunea punerii-înainte* (dacă n-a avut vreme s-o citească și înainte).

După ecfonisul ecteniei („Cu îndurările Unuia-Născut Fiului Tău...”), întorcându-se cu fața spre credincioși, îi binecuvântează, zicând: „Pace tuturor!” (pentru aceasta se deschide dvera și apoi se închide la loc). Revenind în fața Sfintei Mese, preotul zice: „Să ne iubim unii pe alții...”; iar în timp ce la strană se cântă rar: „Pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfântul Duh...”, preotul zice încetișor, de trei ori, „Iubi-Te-voi, Doamne, virtutea mea...” (sau îl cântă o dată, după ce la strană se termină de cântat „Pe Tatăl...”), se închină de două ori, sărută discul și potirul (acoperite), apoi Sfânta Masă și se închină încă o dată.

După aceea, deschide dvera, zicând: „Ușile, ușile...” și, în timp ce se rostește *Crezul*, preotul ridică Aerul cu amândouă mâinile și îl clatină ușor deasupra Cinstitelor Daruri, având capul plecat și zicând și el, încetișor, *Simbolul credinței*, la unison cu cel care îl rostește în naos. Când se aud cuvintele: „Și a înviat a treia zi...”, încetează de a clătina Aerul, îl sărută, îl întocmește și-l pune deoparte, lăsând astfel descoperite discul și potirul cu Cinstitele Daruri și continuând să zică încetișor restul *Crezului*, până la sfârșit.

4. Partea centrală a Liturghiei: Anaforaua (Rugăciunea Sfintei Jertfe) cu sfințirea Darurilor

Când se termină rostirea *Crezului*, preotul zice, cu glas grav: „Să stăm bine, să stăm cu frică...”. Apoi deschide ușile împărătești, ia Sfânta Cruce și, venind în fața Sfintei Uși, cu fața spre credincioși, îi binecuvântează cu Sfânta Cruce, zicând: „Hrațul Domnului nostru Iisus Hristos...”. Apoi, înălțându-și ochii și mâinile cu Sfânta Cruce, zice: „Sus să avem inimile!”. Întorcându-se (pe stânga) și plecându-se spre icoana Mântuitorului, trece Sfânta Cruce în mâna stângă și se închină, zicând: „Să mulțumim Domnului!”. Apoi pune Sfânta Cruce pe Sfânta Masă și închide ușile împărătești și dvera și, în timp ce la strană se cântă: „Cu vrednicie și cu dreptate”, preotul începe a citi în taină, cu toată cucernicia și fără grabă, *anaforaua* sau *marța rugăciune a Sfintei Jertfe* („Cu vrednicie și cu dreptate este a cânta Ție, a Te binecuvânta...” etc.). La ecfonisul „Cântarea de biruință cântând, strigând...” ridică steluța de pe sfântul disc, o șterge de sfântul antimis, o sărută și o pune deasupra buretelui (peste Sfânta Evanghelie), apoi continuă să citească rugăciunea în taină („Cu aceste fericite Puteri...”), în timp ce la strană se cântă „Sfânt, Sfânt, Domnul Savaot...” etc.⁶ La ecfonisul „Luați, mâncați...”, preotul arată cu dreapta către Agnețul de pe sfântul disc și apoi se închină și zice: „Amin”, iar la ecfonisul următor („Beți dintru acesta toți...”), arată cu dreapta către sfântul potir și se închină din nou, zicând: „Amin”.

La ecfonisul „Ale Tale dintru ale Tale...”, ia sfântul disc cu mâna dreaptă și sfântul potir cu stânga (dreapta fiind deasupra), le ridică puțin, făcând cu ele semnul Sfintei Cruci deasupra sfântului antimis, apoi le rează la locul lor.

Îndată după acest ecfonis, adică în timp ce cântăreții cântă „Pe Tine Te laudăm...”, preotul face trei închinăciuni în fața Sfintei Mese, zicând de fiecare dată: „Dumnezeule, curățește-mă pe mine, păcătosul, și mă miluiește!”, apoi, ridicând mâinile în sus în semn de invocare, zice încetșor, de trei ori, troparul Ceasului al treilea („Doamne, Căla ce pe Preasfântul Tău Duh...”) cu stihurile din Psalmul L („Inimă curată zidește întru mine...” și: „Nu mă lepăda de la fața Ta...”), închinându-se de fiecare dată (unii fac metanii).

Continuă apoi rugăciunea în taină, cu epicleza: „Încă aducem Ție această slujbă cuvântătoare și fără de sânge...” și face *sfințirea Darurilor*, precum se arată în *Liturghier* (ed. 1956, pp. 148-149). Apoi cade în genunchi, continuând a citi în taină rugăciunea de mijlocire generală pentru vii și morți (dipticele): „Încă aducem Ție această slujbă cuvântătoare...”, până la ecfonisul „Mai ales pentru Preasfânta...”. Când se termină de cântat „Pe Tine Te laudăm...”, preotul se ridică, deschide dvera, ia cădelnița și tămâiază Sfintele de trei ori, zicând *ecfonisul*: „Mai ales pentru Preasfânta...”.

În timp ce la strană se cântă *Axionul* (pe care unii îl cântă în fața icoanei Maicii Domnului), preotul continuă a citi mai întâi (tot în taină) rugăciunile de mijlocire, până acolo unde se pomenește episcopul locului („Întâi pomenește, Doamne...”). Apoi binecuvântează anafura cu formula înscrisă în *Liturghier*⁶, făcând semnul Sfintei Cruci cu dreapta peste anaforniță, pe care o atinge apoi de sfântul disc și de sfântul potir. Merge la proscomidiar, unde citește pomelnicul ctitorilor și pomelnicele eventual sosite după ieșirea cu Cinstitele Daruri, își spală mâinile și revine în fața Sfintei Mese.

Când se termină de cântat *Axionul*, preotul glăsuiește *ecfonisul pentru pomentirea ierarhului locului*: „Întâi pomenește, Doamne, pe (înalt) Prea Sfințitul (Arhi) episcopul

⁶ Formule diferite în ultimele ediții ale *Liturghierului românesc*: 1937 (p. 159), 1950 (p. 137), 1956 (p. 152) și 1967 (p. 150).

(și Mitropolitul) nostru X...” și îndată continuă a citi în taină ultima parte a rugăciunii de mijlocire, încheind-o cu ecfonisul: „Și ne dă nouă cu o gură și cu o inimă...”.

5. Împărtășirea cu Sfintele Daruri

După aceea, se întoarce cu fața spre credincioși și îi binecuvântează (cu mâna), zicând: „Și să fie milele marelui Dumnezeu...”. Apoi închide dvera și, întorcându-se în fața Sfintei Mese, zice ectenia „*Pe toți sfinții pomenindu-i...*”. În timpul acestei ectenii citește, în taină, rugăciunea: „Înainte Ta punem toată viața și nădejdea noastră...”, apoi ecfonisul „Și ne învrednicește pe noi, Stăpâne...” și, în timp ce credincioșii cântă *Tatăl nostru*, zice și el în taină această rugăciune, încheind-o cu ecfonisul: „Că a Ta este împărăția...”.

Se întoarce apoi spre credincioși și îi binecuvântează, zicând: „Pace tuturor!” (pentru aceasta se deschide dvera și apoi se închide imediat la loc). Apoi, din fața Sfintei Mese: „Capetele voastre...”, la care strana răspunde: „Ție Doamne!”, cântat cât mai prelung, pentru ca preotul să aibă timp a citi, în taină, *Rugăciunea plecării capetelor* („Mulțumim Ție, Împărate nevăzut...”), pe care o încheie cu ecfonisul: „Cu harul și cu îndurările și cu iubirea de oameni ale Unuia-Născut Fiului Tău...”.

Citește apoi, în taină, *Rugăciunea dinaintea împărtășirii* („Ia aminte, Doamne Iisus Hristoase, Dumnezeul nostru, din sfânt locașul Tău... etc.”)⁷.

După aceea se închină de trei ori în fața Sfintelor Daruri, zicând de fiecare dată: „Dumnezeule, curățește-mă pe mine, păcătosul, și mă miluiește!”. Apoi, ia Sfântul Agneț cu ambele mâini și îl înalță deasupra sfântului disc, zicând cu glas înalt: „Să luăm aminte! Sfintele sfinților!”. La stană se cântă „Unul sfânt...” și apoi *Chinonicul* (sau se ține predica, ori se citește Cazania, conform orânduiriilor date de Sfântul Sinod). În timpul acesta, preotul întoarce Sfântul Agneț cu miezul în sus; în această poziție îl frânge în două (pe tăietura verticală făcută la Proscomidie), zicând în șoaptă: „Sfărâmă-se și se împarte Mielul lui Dumnezeu...”; apoi îl sucește spre dreapta și îl frânge din nou, pe tăietura orizontală. Ținând cele patru părțicele în mâna stângă, deasupra sfântului disc, în poziția în care au rămas după sfărâmare, preotul le ia pe rând cu dreapta și le așază (tot cu miezul în sus) pe sfântul disc, în chipul Sfintei Cruci, astfel: partea cu *IS* spre marginea de răsărit a discului, partea cu *HS* în latura opusă, cea cu *NI* spre miazănoapte, iar cea cu *KA* spre miazăzi.

Preotul își șterge palmele cu buretele, peste disc. Ia păticea *IS*, face cu ea semnul Sfintei Cruci deasupra sfântului potir și o pune în el, zicând: „Plinirea paharului Sfântului Duh.” Își șterge din nou degetele de la dreapta, cu buretele. Binecuvântează *căldura* și o toarnă în sfântul potir, zicând: „Căldura credinței, plină de Duhul Sfânt, Amin!” (și aici trebuie să avem grijă, ca și la Proscomidie, să nu turnăm prea multă apă caldă în Sfântul Sânge, pentru ca să nu-l diluăm prea mult).

Urmează apoi *împărtășirea* preotului, cu păticea *HS* și cu Sfântul Sânge, precum arată *Liturghierul* (ed. 1956, pp. 160-165).

După împărtășire, preotul ia buretele cu dreapta și ținând, cu stânga, sfântul disc plecat deasupra sfântului potir, toarnă în el, cu buretele, cele două părți din Sfântul Trup (*NI* și *KA*), destinate pentru împărtășirea credincioșilor. Dacă nu sunt credinci-

⁷ Ultimele două rugăciuni în taină, fiind în practică greu de citit la locul și în momentul exact în care sunt înscrise în *Liturghier*, se pot citi mai dinainte, și anume în timp ce cântăreții (corul) cântă „Tatăl nostru”.

oși de împărtășit, se pot turna acum și miridele; dacă sunt credincioși de împărtășit, acestea se toarnă în sfântul potir numai după împărtășirea credincioșilor. Când toarnă miridele din Sfântul Trup, zice: „Învierea lui Hristos văzând...”; când toarnă miridele din Sfânta Fecioare, zice: „Luminează-te, luminează-te...”; când toarnă miridele celor nouă cete (ale sfinților), zice: „O ! Paștile cele mari...”, iar când toarnă miridele pentru vii și morți, zice: „Spală, Doamne, păcatele celor ce s-au pomenit aici...”⁸.

După aceea, acoperă sfântul potir cu acoperământul lui (dacă însă sunt credincioși de împărtășit, nu-l acoperă, ci pune în el lingurița), iar pe sfântul disc pune Aerul (întocmit) dedesubt și peste el steluța (închisă), iar deasupra, acoperământul discului, întocmit. Se închină din nou în fața Sfințelor Daruri și citește apoi în taină rugăciunea de mulțumire pentru împărtășire („Mulțumim Ție, Stăpâne, Iubitore de oameni...” etc.).

Când de termină de cântat *Chinonicul* (sau de citit Cazania, ori de rostit predică), preotul sună clopoțelul și deschide dvera și ușile împărătești. Se întoarce, se închină în fața Sfintei Mese, ia sfântul potir cu dreapta, ținând stânga dedesubt și, venind între ușile împărătești, îl înalță, rostind chemarea la împărtășire: „Cu frica lui Dumnezeu...” (în fața Sfințelor Uși se pune dinainte un sfeșnic cu lumină aprinsă). Cântăreții cântă: „Bine este cuvântat Cel ce vine întru numele Domnului...” (în Săptămâna Luminată: „Hristos a înviat...”, o dată). Dacă sunt credincioși de împărtășit, vin acum și se împărtășesc după rânduială⁹. Dacă nu, preotul rămâne între Sfintele Uși și-i binecuvăntează pe credincioși cu sfântul potir, zicând: „Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...”.

Cântăreții cântă: „Văzut-am lumina cea adevărată...” (de la Paști la Înălțare: „Hristos a înviat...”, o dată, iar de la Înălțare la Rusali: „Înălțatu-Te-ai întru mărire...”). În timpul acesta, preotul se întoarce, pune sfântul potir pe Sfânta Masă și îl tămăduiește, zicând încetisor: „Înalță-Te peste ceruri, Dumnezeule...”. Dă cădelnița, se închină de trei ori, ia sfântul disc cu stânga și ținând potirul deasupra lui, cu dreapta, vine între Sfintele Uși, zicând întâi în sine: „Binecuvântat este Dumnezeul nostru” și apoi cu glas, căutând spre credincioși: „Totdeauna, acum și pururea...” (unii fac și semnul Sfintei Cruci cu Sfintele spre credincioși).

Cântărețul răspunde: „Amin. Să se umple gurile noastre de lauda Ta, Doamne...” (în Săptămâna Luminată: „Hristos a înviat...”, o dată), iar preotul se întoarce, pe dreapta, și merge la proscomidiar, așază acolo Sfintele (discul în stânga, potirul în dreapta) și luând cădelnița, le tămăduiește de trei ori, fără să zică nimic, și apoi face trei metanii mari înaintea lor. La proscomidiar se aprinde acum o lumină, dacă s-a stins la ieșirea cu Darurile, și rămâne aprinsă până după potrivirea Sfințelor.

6. Riturile finale

Revenind în fața Sfintei Mese, preotul rostește *ectenia de mulțumire pentru împărtășire* („Drepti, primind...”), strângând totodată sfântul antimis, în chip invers de cum l-a desfăcut (adică întocmind întâi marginea dinspre răsărit, apoi pe cea dinspre apus, cea dinspre miazăzi și la urmă cea dinspre miazănoapte). Iar când rostește ecfonisul: „Că Tu ești sfințirea noastră...”, ia în mâini Sfânta Evanghelie și, făcând cruce cu ea

peste sfântul antimis, o așază deasupra antimisului întocmit, o dată cu cuvintele „acum și pururea...”.

Apoi își acoperă capul, dacă poartă culion sau potcap, ia *Liturghierul* și, ținându-l cu stânga la piept, se întoarce pe stânga și iese prin Sfintele Uși, zicând: „Cu pace să ieșim !” și „Domnului să ne rugăm !”. Ajuns în mijlocul bisericii, sub policandru, și stând cu fața spre răsărit, citește Rugăciunea amvonului („Cel ce binecuvăntezi pe cei ce Te binecuvăntează, Doamne...”).

Dacă sunt colive sau prinoase de binecuvântat, se aduce preotului cădelnița; după ecfonisul Rugăciunii amvonului, la strană se cântă troparul și condacul sfântului sau al sărbătorii zilei, în timp ce preotul cădește spre masa cu prinoasele. Apoi zice: „Domnului să ne rugăm !” și citește *Rugăciunea binecuvântării colivei* sau a prinoaselor respective (artosul de Paști, strugurii la 6 august etc.). Tot acum se pune, atunci când e nevoie, *panihida mică* (parastasul pe scurt), ori doxologia de mulțumire (*polihroniul* de la Tedeum).

După aceasta, la strană se cântă: „Fie numele Domnului binecuvântat...” de trei ori (în Săptămâna Luminată: „Hristos a înviat...”, de trei ori), iar preotul, plecându-se puțin spre popor, în dreapta și în stânga, intră în sfântul altar prin ușile împărătești și merge la proscomidiar, unde își descoperă capul și zice în șoaptă *Rugăciunea potrivirii Sfințelor* („Plinirea Legii și a Prorocilor...”).

Apoi vine îndată la Sfânta Masă, lasă *Liturghierul*, își acoperă capul și face *otputul*, precum se arată în *Liturghier*. După aceasta intră în sfântul altar, închide ușile împărătești și dvera, apoi iese prin ușa de miazăzi și, venind la iconostas, îi miruiește pe credincioși cu untdelemnul binecuvântat din candela de la iconostas, zicând la fiecare: „Ajutor de la Domnul, Cel ce a făcut cerul și pământul”; iar aceștia, după ce au fost miruiți, trec pe rând și iau (ori primesc) *anafura* (în unele părți, ca de ex. în Ardeal și în Moldova, nu se practică miruirea credincioșilor, ci preoții împart ei înșiși anafura, zicând: „Hrană a dat Domnul celor ce se tem de Dânsul”).

Apoi preotul intră din nou în sfântul altar, pe ușa dinspre miazănoapte, merge la proscomidiar și, cu capul descoperit, potrivește Sfintele, cu băgare de seamă și cu multă evlavie (având eventual un procovăț sub barbă); la sfârșit rânduiește sfintele vase și acoperămintele la locul lor, își spală mâinile și citește *rugăciunile de mulțumire de după împărtășire*, apoi dezbracă sfintele odăjdii, zicând și rugăciunile prescrise în *Liturghier* („Acum slobozește...”, troparul și condacul sfântului autor al Liturghiei săvârșite, troparul Născătoarei de Dumnezeu și apolisul).

Făcând toate acestea, se închină în fața Sfintei Mese și iese din biserică, mulțumind lui Dumnezeu și petrecând cu cuviință restul zilei, iar noaptea următoare (cel puțin), se va feri de împreunarea trupească cu soția, pentru cinstirea Sfințelor, cu care s-a împărtășit.

D. RÂNDUIALA LITURGHIEI ÎN SOBOR

La catedralele chiriarhale, în mănăstiri, la bisericile din orașe cu mai mulți slujitori permanenți, în zilele de sărbătoare, precum și în unele ocazii deosebite din viața bisericească (ca, de exemplu, la cursurile de îndrumare a clerului, la sfințiri de biserici, la hirotonii și instalări de preoți etc.), Sfânta Liturghie se săvârșește de obicei în sobor, adică de mai mulți sfințiți slujitori în același timp și în jurul aceluiași sfânt altar. Slujirea în sobor, mult practică în Biserica veche, a rămas astăzi o practică uzitată în Bi-

⁸ *Liturghierele* românești, cu excepția ultimelor două ediții (1956 și 1967), pun de obicei întâi formula „Spală, Doamne...” și apoi „Învierea lui Hristos...” și celelalte. Pentru justificarea rânduielii descrise aici, vezi studiul nostru *Observațiuni și propuneri pentru o nouă ediție a Liturghierului românesc* (extras din rev. „Biserica Ortodoxă Română”), 1945-1946, pp. 13-15.

⁹ Vezi mai departe, la *Rânduiala Împărtășirii*.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

sericile Ortodoxe de rit bizantin, ca și în celelalte rituri liturgice răsăritene (orientale) pe când în riturile apusene a dispărut¹⁰.

1. Protia în sobor

Când slujește arhiereul (ca la catedralele episcopale), el este de drept primul dintre slujitori, adică protosul (proestosul) sau președintele soborului de liturghisitori. El are dreptul de a dispune atât asupra ordinei preoților coliturghisitori, cât și asupra acelor amănunte din rânduiala slujbei, pe care Tipicul sau tradiția le lasă la voia celui mai mare.

Când slujesc numai preoți (cu sau fără diaconi), cel dintâi lucru care trebuie stabilit este protia sau întâietatea în slujbă: care adică va fi primul dintre preoți și deci conducătorul soborului și în ce ordine se vor așeza ceilalți preoți.

În această privință, unul dintre criteriile sau normele de care trebuie să ținem seama este *vechimea în hirotonia de preot*. Protosul soborului va fi deci preotul cel mai vechi în hirotonie, iar ceilalți preoți se vor așeza în jurul lui în ordinea descrescândă a vechimii în hirotonia de preot; mai aproape de protos vor fi adică cei mai vechi în hirotonie, iar cel mai departe de el vor fi cei mai de curând hirotونيți ca preoți.

În cazuri speciale, se ține însă seama și de alte criterii sau considerații, ca *funcțiunile administrative* și rangurile sau *distincțiunile onorifice* pe care le dețin clericii. De exemplu, între doi preoți cu vechime egală în hirotonie, protia o va avea cel care deține o funcție sau o însărcinare administrativă (proestos, protoiereu, inspector, consilier etc.); sau e distins cu vreun rang onorific (sachelar, iconom, iconom stravrofor). Între mai mulți preoți cu ranguri sau distincții onorifice diferite, protia o va avea cel cu rangul cel mai înalt (întâi iconomul stravrofor, apoi iconomul, apoi sachelarul etc.); la fel între cei cu funcții de conducere sau de administrație bisericească.

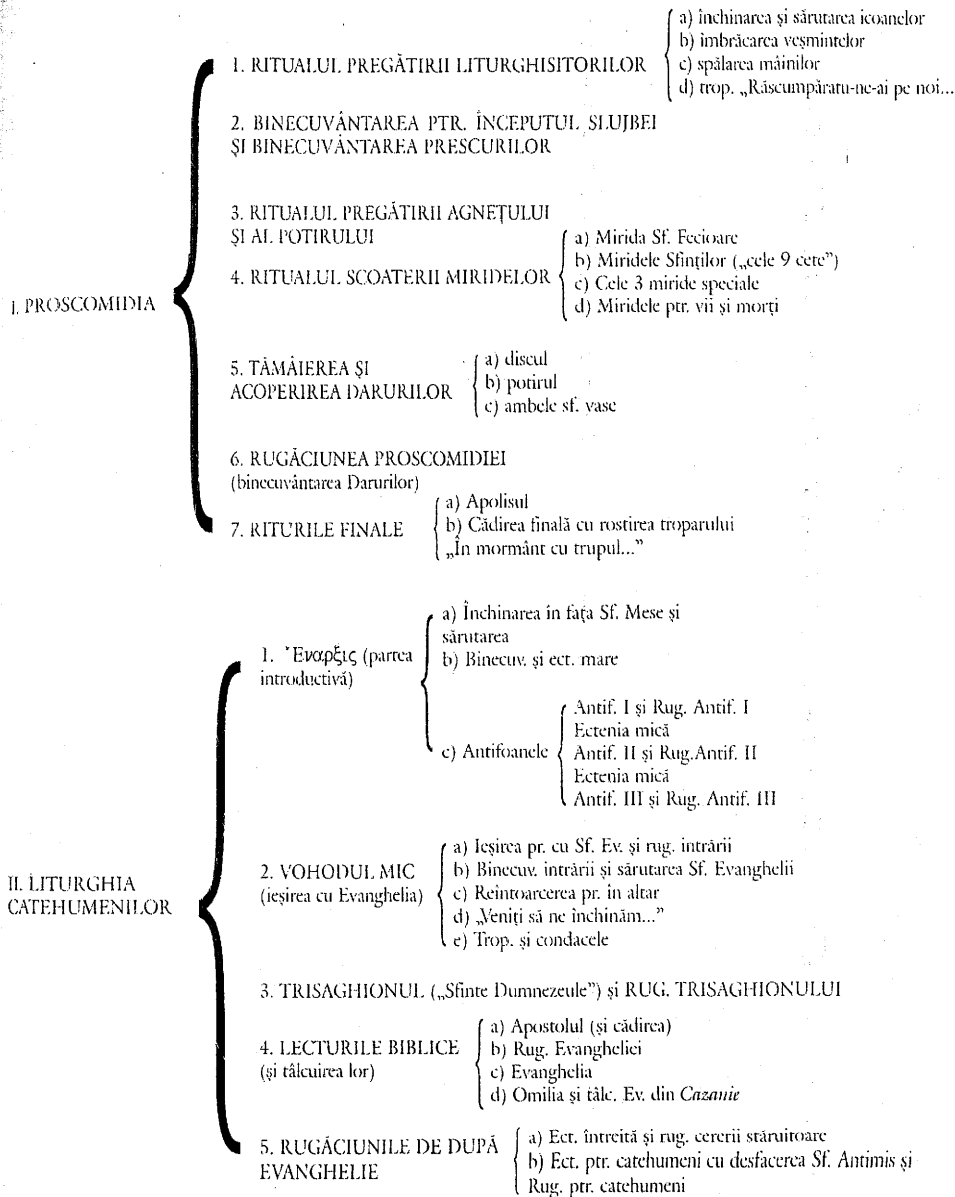
În clerul monahal se ține seamă aproape numai de rangurile onorifice: primii în rang sunt arhimandriții – care, în slujbă, stau cel mai aproape de arhiereu – apoi vin protosincelii, apoi sincelii și apoi simplii ieromonahi. Între clerici, monahi și mireni de trepte sau ranguri egale, întâietatea o au monahii.

Protosul are mare răspundere și însemnătate la slujbele oficiate în sobor, căci de el atârână, în mare parte, buna reușită, corectitudinea, frumusețea și succesul unor astfel de slujbe. De aceea, la alegerea lui trebuie să se aibă în vedere și alte criterii, care se referă mai mult la valoarea sa personală decât la criteriile enunțate mai înainte, și anume la calitățile lui de bun slujitor: voce și talent muzical, prestanță fizică și morală, cunoașterea și respectarea *Tipicului* sau rânduielii slujbelor, evlavie și pătrunderea cu care slujește, simțul și capacitatea de a conduce și a dirija etc.

Cât îi privește pe ceilalți preoți, sunt datori să asculte de protos și să păstreze în tot timpul slujbei o atitudine de perfectă cuviință, ordine, disciplină și armonie, fiind în continuu cu ochii la protos, rugându-se toți împreună cu el și slăvind-L pe Dumnezeu cu o gură și cu o inimă, ca un singur om.

¹⁰ Vezi pe larg Placide de Meester, *De concelebratione in Ecclesia Orientali praesertim secundum ritum byzantinum*, în „Ephemerides Liturgicae”, 37 (1923), pp. 101-110, 145-154, 196-201; Pr. Prof. Ene Braniște, *Rânduiala slujbei în sobor*, în B.O.R. an. 1960, nr. 3-4, pp. 218-257; B. Botte, *Note historique sur la concelebration dans l'Eglise ancienne*, în M.D., 35 (1953), pp. 9-23; Archdale R. King, *Concelebration in the Christian Church*, London, 1966; H. Brakmann, *Καὶ ἀναγιώσκουσιν πάντες οἱ ἱερεῖς τὴν εὐχαριστήριον εὐχὴν* – Zum gemeinschaftlichen Eucharistiegebet byzantinischer Konzelebranten, în O.C.P., vol. XLII, fasc. II, 1976, pp. 319-367 și Extras, Roma, 1976 (cu bogată bibliografie).

SCHEMĂ GRAFICĂ
reprezentând părțile (unitățile) principale ale rânduielii Liturghiei,
cu diviziunile și subdiviziunile lor

III. LITURGHIA
CREDINCIOȘILOR
(Euharistică)

1. Pregătirea Sf. Jertfe
(partea introductivă)
 - a) Rugăciunile ptr. credincioși
 - ectenia mică
 - ectenia mare (prescurtată)
 - două rug. (în taină) ptr. credincioși
 - b) Vohodul mare
(ieșirea cu Darurile)
 - Heruvicul și Rug. cânt. heruvimice
 - Cădirea mică
 - Ieșirea cu Darurile
 - Pomenirile (generale)
 - Intrarea și depunerea Darurilor pe Sf. Masă, tămâierea lor
 - c) Ect. cererilor și Rug. punerii înaintea a Darurilor
 - d) Simbolul Credinței
2. ANAFORAUA
(Rug. și ritualul Sfintei Jertfe)
 - a) Dialogul introductiv dintre preot și credincioși
 - b) Marea rugăciune euharistică
 - Rugăciunea teologică (către Dumnezeu-Tatăl)
 - Sanctus* (Trisaghiionul biblic)
 - Rug. hristologică (despre Dumnezeu-Fiul)
 - Cuvintele Mântuitorului („Luați, mâncați...” etc.)
 - c) Anamneza
 - d) Epicleza (cu troparul Ccas. III și stihurile respective)
 - e) Dipticele (rug. de mijlocire generală) cu Axionul
 - pentru morți
 - pentru vii
3. ÎMPĂRTĂȘIREA
 - a) Rug. de pregătire pentru împărtășire
 - Ect. cererilor și rug. în taină
 - Rug. *Tatăl nostru*
 - Rug. ptr. plecarea capetelor și
 - Rug. dinainte de împărtășire
 - b) Actele manuale ptr. pregăt. Sf. împărtășiri
 - Înălțarea Sf. Agneț
 - frângerea Sf. Agneț
 - amestecarea (plinirea potirului)
 - Căldura
 - c) Împărtășirea
 - slujitorilor
 - credincioșilor
 - d) Rug. de mulțumire după împărtășire
 - Rug. în taină (citită de preot)
 - Imnul „Să se umple gurile noastre...”
 - Ectenia mică
4. ÎNCHEIEREA (partea finală a Liturghiei)
 - a) Rug. Amvonului
 - b) „Fie numele Domnului...”
 - c) Psalmul 33
 - d) Rug. potrivirii Sfințelor
 - e) Binecuv. finală (apolisul)
 - f) Miruitul și împărtășirea anafurei
 - g) Potrivirea Sfințelor
 - h) Dezbrăcarea veșmintelor și citirea rug. de mulțumire din Rând. Împărtășirii

2. Rânduiala Liturghiei oficiate în sobor de preoți fără diaconi

La slujba în sobor de preoți fără diaconi, Proskomidia o face în întregime un singur preot, și anume preotul de rând, la mănăstiri și catedrale, sau preotul cel mai nou în hirotonie, deci ultimul din stânga protosului. El se va închina deci singur pentru Liturghie și se va îmbrăca în toate veșmintele, după rânduiala știută, la vremea reglementară din cursul Utreniei, adică la „Dumnezeu este Domnul...” sau în timpul citirii Catismelor (la mănăstiri în timpul Ceasurilor). Ceilalți preoți se închină toți odată la mănăstiri și catedrale de obicei în timpul Laudelor, iar la soboarele pentru slujbe ocazionale se închină și se îmbracă cu sfintele veșminte pe măsură ce vin în biserică. După ce își spală mâinile, iau loc în jurul Sfintei Mese (precum se arată în fig. 3).

La vremea cuvenită, înainte de începerea Sfintei Liturghii (de obicei în timpul lui „Sfinte Dumnezeule...” de la sfârșitul Doxologiei), preoții se închină, astfel: ridicând toți mâinile în sus, rostesc în șoaptă „Împărate ceresc” și stihurile celelalte, cu închinăciunile cuvenite, după care preotul se închină și sărută Sfânta Masă și celelalte obiecte sfinte după regula de la slujba cu un singur preot; apoi ceilalți preoți, doi câte doi, fac același lucru și se pleacă pe rând protosului, în semn de ascultare și de supunere.

Protosul dă apoi binecuvântarea și zice ectenia mare cu ecfonisul respectiv. Ecteniile următoare le zice ceilalți preoți, în ordinea în care le vine rândul, sau cum va rândui protosul; la fiecare ecfonis, preotul care l-a rostit se pleacă spre protos, în semn de mulțumire. Cât privește rugăciunile în taină, le citește fiecare pentru sine, în taină, însoțindu-l pe protos, care le citește în șoaptă sau în auzul celorlalți.

O atenție deosebită se cere, la slujba în sobor, în acele momente când slujitorii trebuie să iasă în naos, adică la vohoduri.

Astfel, la *vohodul cel mic* sau *ieșirea cu Sfânta Evanghelie*, la slujba în sobor de preoți fără diaconi, Sfânta Evanghelie o poartă protosul, urmat de ceilalți preoți în ordine descrescândă (de la cei mai mari până la cei mai mici). În mijlocul bisericii, sub policandru, preoții se așază ca în jurul Sfintei Mese, avându-l în mijloc pe protos, care zice rugăciunea intrării, binecuvântează intrarea, sărută singur Sfânta Evanghelie și zice (stând pe loc): „Înțelepciune, drepti !”, după care intră cel dintâi în altar, urmat de ceilalți, în aceeași ordine ca la ieșire (fig. 4)¹¹.

¹¹ Vezi această practică descrisă mai pe larg la: Gherasim Saffirin, *Tipic asupra serviciilor divine*, București, 1905, pp. 85-86; Icon. D. Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, București, 1926, pp. 58-59 și 84; Pr. Gavril Teleaga, *Tipiconul cu note ritualistice* (litografiat), Cernăuți, 1901, p. 224; *Îndrumător tipiconal pe anul 1951*, editat de Episcopia Aradului, Arad, 1951, pp. 29-30. Mai pe scurt, a se vedea: Pr. P. Procopoviciu, *Rituaistica...*, Oradea 1936, p. 107; Îndrumările de tipic asupra Liturghiei în sobor, publicate de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, în *Calendar bisericesc ortodox pe anul 1947* (în rus.), Moscova, 1947; C. Nikolski, *Manual pentru învățarea Tipicului serviciului divin al Bisericii Ortodoxe* (în rus.), ed. a IV-a, Petersburg, 1888, p. 453; *Slujebnik* (Liturghierul Bisericii Bulgare), ed. a II-a a Sfântului Sinod, Sofia, 1928, p. 394 (comp. și p. 391); *Liturghierul românesc*, București, 1956, pp. 117 și 186. Cf. și Pr. Prof. Vintilescu, *Contribuții la lămurirea unei controverse de Tipic, privitoare la vohodurile Liturghiei*, în S.T., an, 1951, nr. 3-4, pp. 121-134.

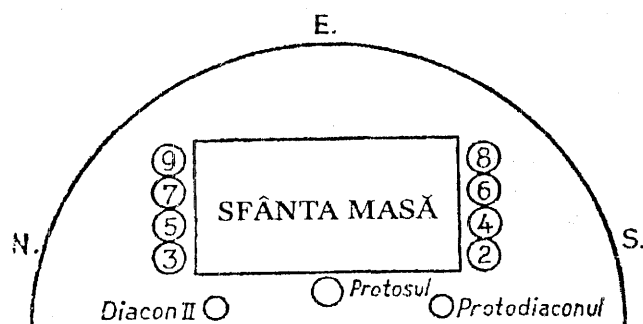

Fig. 3. Așezarea preoților în jurul Sfintei Mese la slujba în sobor

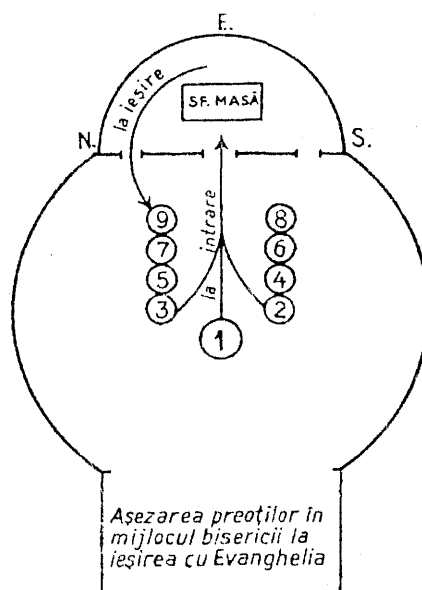

Fig. 4. Așezarea preoților în mijlocul bisericii la ieșirea cu Evanghelia

Ecfonisul dinainte de „Sfinte Dumnezeule...” („Că sfânt ești Dumnezeul nostru...”) îl zice protosul: În timp ce se cântă pentru ultima oară „Sfinte Dumnezeule...”, soborul slujitorilor trece în spatele Sfintei Mese, așezându-se cu fața spre credincioși, așa ca cei din dreapta protosului să vină tot în dreapta lui (în latura de miazănoapte), iar cei din stânga protosului să vină tot în stânga lui (în latura dinspre miazăzi). În această poziție rămân preoții în tot timpul citirii Apostolului (fig. 5).

Formulele „Pace tuturor !”, dinainte de Apostol (ca și în alte momente din cursul Sfintei Liturghii), și „Pace ție !”, după citirea Apostolului, le zice protosul; restul formulelor introductive la citirea Apostolului („Înțelepciune !” și „Să luăm aminte !”) se împarte între ceilalți preoți. Căderea din timpul citirii Apostolului o face unul dintr-un preoți din dreapta protosului.

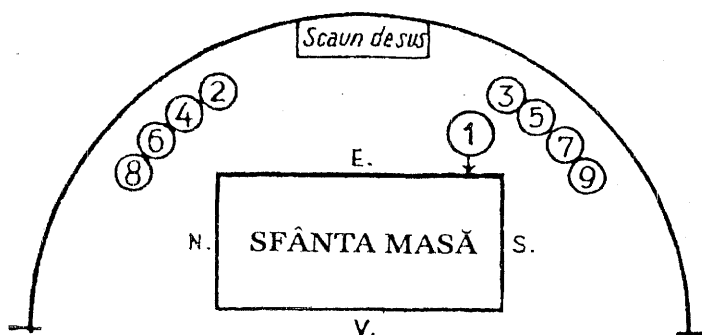

Fig. 5. Așezarea preoților în timpul citirii Apostolului

Sfânta Evanghelie o citește de regulă protosul, încadrat de ceilalți preoți, care stau înapoia lui, cu fața spre credincioși, fiecare în latura sa (fig. 6).

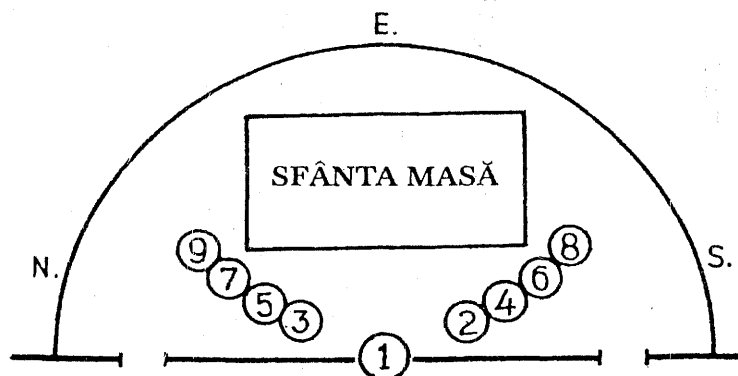

Fig. 6. Așezarea preoților în timpul citirii Evangheliei

În timpul ecteniei pentru catehumeni, pe care o poate zice oricare dintre preoți (cel care vine la rând), preotul desface sfântul antimis și face semnul Sfintei Cruci cu buretele peste el, după regula arătată în urmă, la rânduiala Liturghiei săvârșite de un singur preot. Ultima ectenie dinaintea de Heruvic, cu ecfonisul respectiv („Ca sub stăpânirea Ta totdeauna fiind păziți...”), o zice totdeauna protosul, care face și căderea din timpul Heruvicului.

După căderea de la Heruvic preoții se pregătesc pentru *rohodul cel mare* sau *ieșirea cu Cinstitele Daruri*, închinându-se pe rând în fața Sfintei Mese, începând cu protosul și continuând cu ceilalți, doi câte doi. Fiecare se închină și sărută cele rânduite, apoi se întoarce și se pleacă spre credincioși (protosul îi și binecuvântează).

Apoi merg la proscomidiar, unde protosul își pune pe spate Aerul, ia sfântul potir cu dreapta și sfântul disc cu stânga și iese cel dintâi, pomenindu-l pe episcopul locului („Pe Prea Sfințitul episcopul nostru...”), fiind urmat de ceilalți preoți în ordine descrescândă; aceștia poartă fiecare în mâini câte o sfântă cruce, iar proscomiditorul

ține de regulă copia și lingurița, încrucișate. În mijlocul bisericii se așază toți cu fața spre credincioși, unul de-a dreapta altuia, în linie dreaptă, între cele două strane¹² și rostesc, pe rând, formulele de pomenire prevăzute în *Liturghier* (fig. 7).

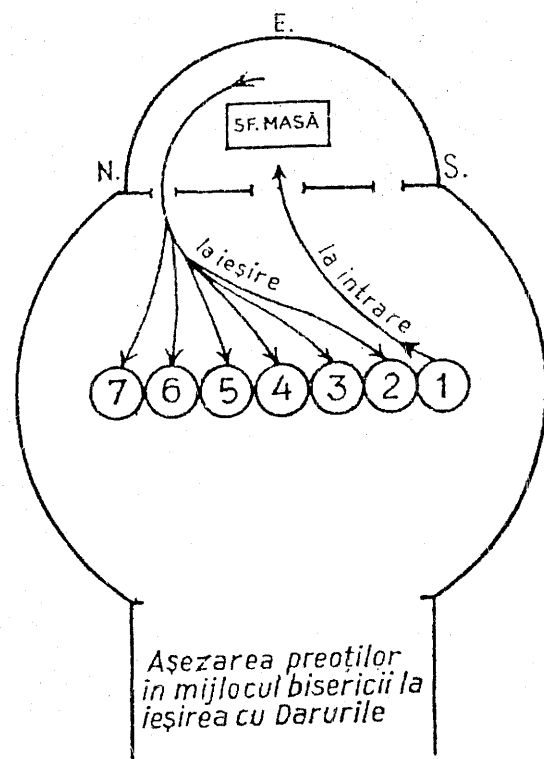

Fig. 7. Așezarea preoților în mijlocul bisericii la ieșirea cu Darurile

Protosul încheie cu: „Și pe voi, pe toți...”, binecuvântându-i pe credincioși cu sfântul potir, și întorcându-se intră în sfântul altar, urmat de ceilalți, în aceeași ordine ca la ieșire.

După rostirea formulei: „Să ne iubim unii pe alții...”, în timp ce la strană se cântă, foarte rar: „Pe Tatăl, Pe Fiul și pe Sfântul Duh...”, preoții își dau *sărutarea frățească* (a păcii sau a iubirii): ei sărută, rând pe rând, Cinstitele Daruri acoperite și Sfânta Masă, începând cu protosul, și apoi își sărută unul altuia umerii, zicând cel mai mare (cel care stă pe loc): „Hristos în mijlocul nostru...”, iar celălalt (cel care vine): „Este și va fi...” etc. Pentru aceasta, preoții care stau în dreapta protosului vin prin dosul Sfintei Mese, trec prin fața celor din stânga și, venind în fața Sfintei Mese, sărută sfântul disc și sfântul potir, în ordinea reglementară, apoi se așază unul de-a dreapta altuia, începând de la colțul de miazăzi-apus al Sfintei Mese, unde stă protosul (vezi fig. 8).

¹² Vezi *Liturghierul de București*, 1956, p. 134, și București, 1967, p. 133.

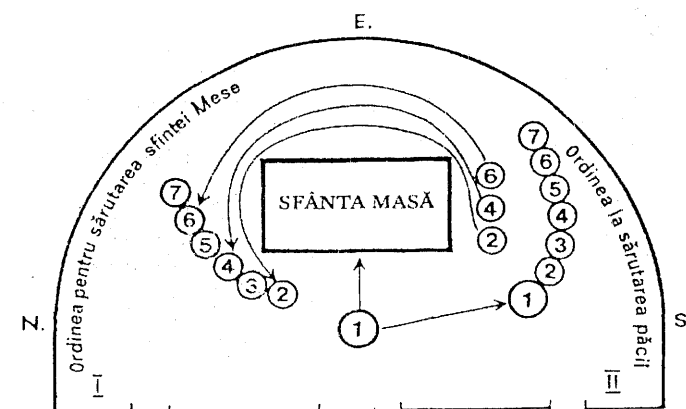

Fig. 8. Ordinea preoților la sărutarea păcii

În timpul rostirii *Crezului*, toți preoții, cu capetele plecate, țin cu dreapta Sfântul Aer, clătinându-l deasupra Cinstitelor Daruri, până la cuvintele: „Și a înviat a treia zi...”, când îl sărută fiecare, iar ultimul îl întocmește și îl pune deoparte.

Protosul zice: „Harul Domnului nostru Iisus Hristos...”, binecuvântându-i pe credincioși cu Sfânta Cruce, și tot el zice și formulele următoare: („Sus să avem inimile” și „Să mulțumim Domnului!”), făcând aceleași mișcări ca și la slujba de unul singur¹³.

Părțile care se citesc în taină ale rugăciunii Sfintei Jertfe (anafora) le citesc toți preoții, urmărindu-l pe protos, care le citește, în șoaptă, în auzul celorlalți. Ecfonisul: „Cântarea de biruință...” îl zice primul preot din dreapta; protosul pronunță ecfonisele cuvintelor rostite de Mântuitorul la Cină: („Luați, mâncați...” și „Beți dintru acesta toți...”), arătând cu dreapta spre Sfintele Daruri; ecfonisul „Ale Tale dintru ale Tale...” îl zice preotul proscomiditor, în timp ce protosul înalță discul și potirul. Protosul face sfințirea Darurilor; el cadește, rostind ecfonisul pentru pomenirea Sfintei Fecioare („Mai ales pentru Preasfânta...”); el binecuvântează anafura în timpul cântării Axionului și tot el rostește ecfonisul pentru pomenirea ierarhului locului: („Întâi pomenește, Doamne...”), precum și: „Să fie milele marelui Dumnezeu...” (binecuvântând cu mâna). El zice, de asemenea, ecfonisul dinainte de *Tatăl nostru* („Și ne învrednicește pe noi, Stăpâne...”); restul formulelor și ecfoniselor se împart între ceilalți preoți.

La vremea cuvenită, protosul înalță Sfântul Agneț, zicând: „Să luăm aminte! Sfintele, sfinților” și face toate cele rânduite pentru pregătirea Sfintei Împărtășiri: sfărâmarea Sfântului Agneț, plinirea potirului, binecuvântarea și turnarea căldurii. Apoi taie cu copia partea HS în atâtea particule câți slujitori sunt de împărtășit (toți clericii care slujesc în sobor trebuie să se împărtășească)¹⁴.

La *împărtășire*, preoții vin pe rând, prin latura de miazănoapte a Sfintei Mese (ca la sărutarea păcii), în ordine descrescândă, și își iau particica din Sfântul Trup, începând cu protosul. Protosul se dă apoi puțin mai spre dreapta; ceilalți, după ce-și iau particica, trec tot pe unde au venit și, ocolind prin spatele Sfintei Mese (prin fața celor care

¹³ Vezi în urmă, la *Rânduiala Liturghiei*, p. 266.

¹⁴ Vezi despre aceasta mai pe larg la Pr. Prof. Sp. Cădea, *Întrebări și răspunsuri referitoare la uniformitatea cultului Bisericii Ortodoxe Române*, în M.A., 1965, nr. 9-10, pp. 703-706.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

n-au luat încă), vin de se așază unul de-a dreapta altuia în latura de miazăzi a Sfintei Mese. Stând așa, cu mâinile pe marginea Sfintei Mese, după ce au zis în șoaptă rugăciunile rânduite: („Cred, Doamne, și mărturisesc...”, și celelalte, se împărtășesc cu Sfântul Trup. Apoi vin, în ordinea în care sunt așezați, prin latura de miazăzi a Sfintei Mese și se împărtășesc pe rând cu Sfântul Sânge (fig. 9). Ultimul dintre preoți (proscomiditorul) face ștergerea miridelor în potir.

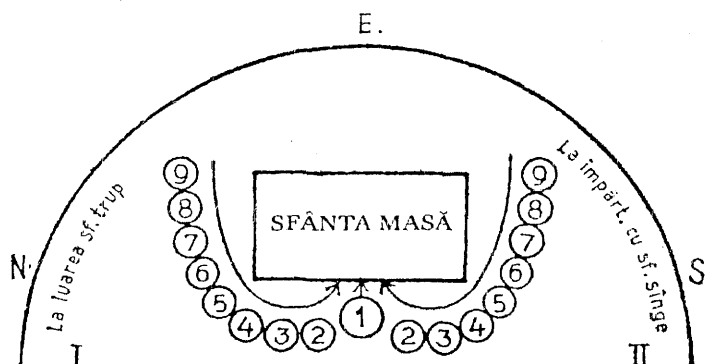

Fig. 9. Ordinea preoților la împărtășire

La vremea convenită, protosul ia sfântul potir și, din ușile împărătești, rostește formula: „Cu frică de Dumnezeu...”, îi împărtășește pe credincioși (dacă sunt) și apoi îl binecuvăntează (cu sfântul potir), rostind: „Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...”. Apoi pune sfântul potir pe Sfânta Masă, îl cădește și ia Sfintele, arătându-le credincioșilor cu formula: „Totdeauna...” etc. și le duce la proscomidiar, unde le cădește pentru ultima dată. Tot el întocmește sfântul antimis și face cruce cu Sfânta Evanghelie peste el, în timpul ecteniei: „Drepti, primind...” și al ecfonisului respectiv. Rugăciunea amvonului o zice preotul proscomiditor (la slujba pentru hirotonia de preot o zice noul hirotonit), care după aceea merge la proscomidiar și potrivește Sfintele, iar apolisul îl face protosul. Apoi se dezbracă toți de sfintele veșminte și-și citesc molitfele de mulțumire din Rânduiala Împărtășirii.

3. Rolul diaconului (diaconilor) la slujba în sobor

Diaconii în sobor sunt ajutoarele protosului; de aceea ei stau totdeauna la dispoziția și la îndemâna acestuia, adică de-a dreapta și de-a stânga lui, ceva mai înapoi, executând, în locul protosului și cu binecuvântarea (delegația) expresă a acestuia, anumite părți sau acte din rânduiala slujbei, care se cuvin, de drept, protosului. Ei se închină, atât în mijlocul bisericii cât și în altar, înainte de începerea Liturghiei și la vohoad, în urma preoților, și sărută totdeauna numai Sfânta Masă. Înainte de îmbrăcarea cu sfintele veșminte, ei cer și primesc binecuvântarea veșmintelor de la protos.

La începutul Liturghiei, diaconii cer și primesc binecuvântarea protosului cu formulele prevăzute în *Liturghier* și zic apoi pe rând ectenia, astfel: diaconul I (protodiaconul sau arhidiaconul) – ectenia mare, diaconul al doilea – cele două ectenii mici, diaconul al treilea – ectenia întreită ș.a.m.d., ecfonisele respective zicându-le preoții în

ordinea ierarhică, precum am arătat. Tot diaconii rostesc formulele mai mărunte din cursul Liturghiei, ca cele dinainte de citirea Apostolului și a Evangheliei („Înțelepciune”, „Să luăm aminte” etc.). Apostolul îl citește diaconul al doilea, iar căderea de la Apostol o face primul diacon.

La ieșirea cu Sfânta Evanghelie, protodiaconul primește de la protos și poartă Sfânta Evanghelie în fruntea soborului, apoi zice: „Înțelepciune, drepti !”, de pe solee, înălțând Sfânta Evanghelie (ceilalți diaconi, dacă sunt, merg înaintea cu cădelnițele). Tot protodiaconul citește Sfânta Evanghelie în mijlocul bisericii sau în amvon, iar la ieșirea cu Cinstitele Daruri, el poartă în locul protosului sfântul disc și sfântul Aer pe umeri, mergând înaintea protosului și rostind prima formulă de pomenire: „Pe voi, pe toți...”. La căderea de la Heruvic, diaconii merg cu lumânări în mâini înaintea protosului, care cădește.

După intrarea cu Cinstitele Daruri, diaconul care vine la rând pentru rostirea ecteniei următoare („Să plinim rugăciunea noastră, Domnului !”) primește binecuvântarea de la protos, cu rânduiala prevăzută în *Liturghier*. Tot el rostește, în mijlocul bisericii, formulele: „Să ne iubim unii pe alții..., Ușile, ușile...” și „Să stăm bine, să stăm cu frică...”. În timpul sărutării păcii, diaconii își sărută fiecare orarul său, din locul în care se află.

În timpul rugăciunii Sfintei Jertfe, diaconii apără Sfintele cu ripidele sau cu câte un acoperământ; la ecfonisul: „Cântarea de biruință...”, protodiaconul ridică steluța de pe sfântul disc, o sărută și o pune de o parte, iar la: „Ale Tale dintru ale Tale...”, tot el ridică Sfintele cu ambele mâini, în locul protosului. La sfințirea Darurilor, diaconii nu zic decât formulele de îndemn adresate protosului, prevăzute în *Liturghier* („Binecuvântează, părinte, Sfântul Trup”, și celelalte). În timpul Axionului, după ce protosul a cădit Sfintele, dă cădelnița diaconului, care continuă căderea în jurul Sfintei Mese și la proscomidiar. La „Tatăl nostru”, diaconii, din locul în care se află fiecare, își încing orarele cruciș, pregătindu-se pentru împărtășire.

La împărtășire, ei se așază în urma ultimului preot și primesc de la protos părțile din Sfântul Trup, iar Sfântul Sânge de la ultimul preot (sau tot de la protos), după rânduiala prevăzută în *Liturghier*¹⁵.

Ultimul diacon toarnă miridele de pe sfântul disc în sfântul potir.

După împărtășirea slujitorilor în altar, primul diacon primește sfântul potir de la protos și rostește: „Cu frică de Dumnezeu...”; tot el duce apoi sfântul disc la proscomidiar. În timpul Rugăciunii amvonului, diaconul care a rostit ectenia precedentă („Drepti, primind...”) stă cu capul plecat în fața icoanei împărătești a Mântuitorului, după care intră în altar, în urma preotului care a citit Rugăciunea amvonului, pe ușa de miazănoapte, mergând la proscomidiar, unde el urmează să facă „potrivirea” (consumarea rămășiței) Sfintelor, dacă nu o face un alt diacon rânduit dinainte.

În cursul slujbei, diaconii deschid și închid ușile împărătești și dvera (perdeaua), la momentele indicate în *Liturghier* ori în *Tîpic*.

¹⁵ Corect descrisă în ed. București, 1950, pp. 148-149, ed. București, 1956, pp. 164-165, și ed. București, 1967, p. 161.

Istoria Liturghiei ortodoxe. Rânduiala ei inițială și evoluția acesteia până azi

Liturghia ortodoxă nu a avut întotdeauna rânduiala pe care o are astăzi și pe care am descris-o până acum. Ca orice organism viu, de natură spirituală, această rânduială a suferit, în cursul timpului, un proces de evoluție, de variație formală. Ea are un trecut, o istorie a ei, a cărei cunoaștere ne ajută să-i înțelegem mai bine spiritul și structura actuală.

Este adevărat că, în esența sau în miezul ei, Liturghia este instituită de Mântuitorul însuși, precum am arătat. Dar formele sau riturile externe, în care a fost îmbrăcat și în care s-a dezvoltat cu timpul acest sâmbure original al Liturghiei, au fost adăugate succesiv de Sfinții Apostoli și de urmașii lor, adică de Biserică. Ele n-au fost totdeauna și pretutindeni aceleași, ci au variat după loc, timp, după starea și evoluția pietății care generează formele liturgice, după gradul și intensitatea vieții religioase a fiecărei epoci sau generații, după nevoile de exprimare, de fixare, de popularizare și de apărare a doctrinei sau dogmei ortodoxe, după nivelul și posibilitățile culturale și artistice ale diferitelor epoci și popoare ortodoxe ș.a. Toate acestea au influențat, într-o măsură mai mare sau mai mică, procesul de formare a slujbei liturgice de-a lungul vremii.

Privind deci retrospectiv, constatăm că, până să ajungă la forma pe care o are astăzi – formă care nouă ni se pare fixă și imuabilă, dar care, în fond, nu reprezintă decât stadiul actual al unui proces de lentă, dar continuă evoluție –, rânduiala Liturghiei a suferit destule schimbări sau modificări, adăugiri sau dezvoltări și suprimări sau comprimări. Expunerea pe scurt a acestor modificări, adică a evoluției pe care a suferit-o rânduiala Liturghiei în diferitele etape sau faze ale istoriei sale, va constitui obiectul capitolelor următoare. Informațiile pe care le vom da în această privință sunt necesare pentru a înțelege unele forme arhaice ale rânduiei actuale a Liturghiei, rostul, originea și simbolismul lor; cu alte cuvinte, ne vor ajuta la explicarea acestei sfinte slujbe, cu care ne vom ocupa după aceea.

A. PROSCOMIDIA

1. Locul și ritualul Proskomidiei în Liturghie, până în secolul al VI-lea

În germen, Proskomidia – înțeleasă ca depunerea sau punerea înaintea a Darurilor de jertfă – a existat încă de la începutul Liturghiei creștine. Ea n-a avut însă de la început forma dezvoltată pe care o are astăzi. Pe cât de complicată astăzi, pe atât de simplă și de sumară a fost rânduiala ei originală. Și nici timpul de săvârșire, adică locul sau momentul ei din cursul Liturghiei, n-a fost la început cel de astăzi.

În primele patru sau cinci veacuri, ritualul primirii și pregătirii darurilor de pâine și de vin pentru Sfânta Jertfă avea loc la începutul Liturghiei credincioșilor, cam în momentul corespunzător astăzi Heruvicului sau ieșirii cu Cinstitele Daruri. Lucrul era firesc, dacă ne amintim că puteau aduce daruri la Liturghie numai credincioșii admiși să

participe la Liturgia euharistică (a credincioșilor), adică cei intrați în creștinism prin botez și care nu se făcuseră vinovați de păcate grele. Ei le prezentau diaconilor, o dată cu pomelnicele respective. Diaconii le strângeau în încăperea sau cămăruța altarului, numită *proscomidiar* (πρόφεις) sau *pastoforion*. La timpul convenit, diaconii alegeau din pâinile aduse la pastoforiu pe cele mai proprii pentru materia Sfintei Jertfe și, aducându-le la altar, le puneau, o dată cu cantitatea de vin necesară, pe Sfânta Masă, unde episcopul sau preotul proestos le consacra sau le afierosea ca daruri de jertfă, adică le dădea calitatea de prinos sau ofrandă, printr-o scurtă rugăciune sau formulă de binecuvântare, pe care o rostea asupra lor, înainte de a le sfinți¹.

2. Deplasarea ritualului Proscomidiei și cauzele ei

Când s-a făcut deplasarea sau transferarea ritualului Proscomidiei, din locui ei original, în locul pe care-l are astăzi, adică înainte de Liturgia catehumenilor? – Transferarea aceasta s-a făcut, aproximativ, prin secolele VI-VII. Bineînțeles că ea nu s-a efectuat dintr-o dată peste tot, ci – ca atâtea alte modificări în rânduiala Liturghiei – trebuie să ne-o închipuim ca pe un proces lent, care a avut loc pe nesimțite și care a început, mai întâi sporadic, încă din sec. V și apoi s-a generalizat într-un lung interval de timp, care se termină înainte de sec. VIII. Două au fost cauzele mai importante care explică această mutare: mai întâi, slăbirea și dispariția disciplinei penitențiale și a instituției catehumenatului, și al doilea, dezvoltarea crescândă a ritualului Proscomidiei.

Pe măsură ce disciplina penitențială slăbește (încă de la sfârșitul secolului IV), iar instituția catehumenatului decade și ea progresiv (cam de pe la sfârșitul secolului V înainte), începe să se atenueze în aceeași măsură și deosebirea tranșantă ce se făcea până atunci între cele două părți ale Liturghiei. Cu timpul, și anume prin secolele VI-VII, această deosebire se șterge cu totul, încât la Liturgia credincioșilor pot lua parte de aici înainte și catehumenii. Credincioșii nu mai erau obligați să aștepte începutul Liturghiei euharistice pentru a-și prezenta darurile la altar toți deodată, ca până acum, ci puteau să facă acest lucru mai din vreme, și anume chiar de la intrarea lor în biserică.

În chip firesc deci actele care alcătuiau ritualul primitiv al Proscomidiei, legat până acum de începutul Liturghiei credincioșilor – adică primirea darurilor la altar și apoi depunerea lor pe Sfânta Masă spre a fi binecuvântate – se deplasează și ele, urmând același curs, adică avansând din ce în ce mai mult spre începutul Liturghiei catehumenilor, până când ajung să fie fixate definitiv înainte de începerea Liturghiei.

Nu mai puțin a contribuit la aceasta și cea de-a doua cauză, adică dezvoltarea treptată și crescândă a ritualului sau a rânduiei Proscomidiei. Simplu și sumar la început, acest ritual se dezvoltă, cu timpul, în forme și ceremonii din ce în ce mai numeroase și mai complicate, luând deci o extensiune din ce în ce mai mare. Săvârșirea sau executarea lui cerea sfinților slujitori un interval de timp din ce în ce mai lung. Dacă Proscomidia ar fi rămas în locul de la început, s-ar fi întrerupt sau ar fi fost ținut prea mult în loc cursul normal al Liturghiei. De aceea, locul acestei rânduiei dezvoltate a fost mutat înainte de începerea Liturghiei, adică în timpul Utreniei sau al Ceasurilor, când sfinții slujitori, fiind mai liberi, puteau să o săvârșească pe îndelete.

O dată cu această deplasare – ca timp sau ca moment de săvârșire – Proscomidia își schimbă și *locul din biserică unde se oficiază*. Pentru motive de ordin simbolic și practic,

¹ Vezi, de ex., descrierea Liturghiei antiohiene din *Constituțiile apostolice*, cart. VIII, cap. 12 (sec. IV), în *SPA*, vol. II, p. 235.

binecuvântarea sau afierosirea darurilor nu se mai săvârșește la Sfânta Masă, ca până acum, ci pe o masă mai mică din stânga Sfintei Mese, în încăperea sau scobitura din peretele de miazănoapte al altarului, numită πρόφεις, adică proscomidiarul de azi.

În rânduiala Liturghiei persistă însă până astăzi unele *reminiscențe sau vestigii ale locului pe care Proscomidia îl avea odinioară în această rânduiala*. Cea dintâi, și cea mai importantă este rugăciunea pe care preotul o citește în taină după vohodul mare, la depunerea Cinstitelor Daruri pe Sfânta Masă și care își păstrează încă în Liturghier titlul vechii *Rugăciunea Proscomidiei* sau (în edițiile mai noi): *Rugăciunea punerii-înainte* (εὐχή τῆς προφείσεως); ea a rămas astăzi ca o dublură (repetare) a *Rugăciunii punerii-înainte* din rânduiala Proscomidiei (dar cu text diferit) și reprezintă, probabil, formula de binecuvântare sau consacrare, pe care odinioară o rostea episcopul (proestosul) asupra darurilor de pâine și de vin alese de diacon din pastoforiu și aduse de el la Sfânta Masă.

3. Dezvoltarea ritualului Proscomidiei după secolul al VI-lea

Acum să vedem *cum a evoluat sau cum s-a dezvoltat ritualul simplu de altădată al Proscomidiei*, până să ajungă la rânduiala lungă și complicată, de astăzi.

a) Procesul de modificare (variație) a atins întâi *cantitatea și forma materiei Sfintei Jertfe*, adică a pâinilor aduse și folosite la Proscomidie. La început, se aduceau și se alegeau pentru săvârșirea Sfintei Euharistii pâini întregi care nu se deosebeau prin nimic, ca formă și mărime, de cele din uzul comun și care erau necesare având în vedere marile număr al celor ce se împărtășeau la fiecare Liturghie, precum și modul împărțirii lor (vezi mai departe, la cap. *Sfintelor Taine*, pgf. despre *Împărțire*).

De la o vreme, împruținându-se treptat numărul candidaților la împărțire și schimbându-se modul împărțirii lor, a fost de ajuns pentru aceasta o singură pâine obișnuită, iar mai târziu, pâinea aceasta s-a micșorat și ea treptat, luând denumirea forma și mărimea tipizată sau rituală a *prescurii* de astăzi (προσφορά), fie rotundă, fie cu 3, 4 sau 5 cornuri. Cu timpul, n-a mai fost nevoie nici de o prescură întreagă pentru pregătirea Sfântului Trup, ci a început să se taie pentru aceasta numai o parte aleasă din ea (de obicei din mijloc), delimitată mai târziu grafic, prin pecetea sau sigiliul întipărit pe ea (ἡ σφραγίς). Această parte a luat denumirea simbolică de Agneț (ὁ Ἀμνός, *Agnus*), adică miel de jertfă². Așa s-a ajuns, treptat, la ritualul *scoaterii și pregătirii Agnețului*, care, împreună cu ritualul pregătirii potirului, alcătuiește partea esențială și totodată cea mai veche din rânduiala Proscomidiei, afară de *Rugăciunea punerii-înainte*. Acest ritual, în forma lui embrionară, era deja în uz înainte de secolul VIII. Primul document, în care găsim o descriere indirectă a ritualului pentru pregătirea Sfântului Agneț, este *comentariul liturgic al patriarhului Gherman I al Constantinopolului* (sec. VIII). Din felul cum Sfântul Gherman explică Liturghia timpului său, reiese că ritualul Proscomidiei se reducea pe acea vreme la următoarele acte: liturghisitorii scoteau cu copia Agnețul, îl puneau pe disc, turnau vin și apă în potir; preotul rostea o rugăciune peste ele, învelea și tămâia³.

² În română, termenul *agneț* e provenit, probabil, din vechiul slav *agnici* sau *agniti* care înseamnă *miel* (vezi, de ex., L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. a III-a, București, 1914, p. 15), fiind înrudit mai mult cu termenul latin care indică această noțiune (*agnus*), decât cu cel grecesc corespunzător (ἀμνός). Unii liturgiști români, ca V. Mitrofanovici și colab. (*Liturghica*, ed. 1929, p. 525), derivă greșit cuvântul *agneț* de la grecescul ἄγνός, care înseamnă: curat, nepătat, sfânt.

³ Vezi, Ἱστορία ἐκκλησιαστικῆ καὶ μουσικῆ Θεορίας (*Descriere a bisericii și explicare tainică*) P.G., t. XCVIII, col. 397 A-400 B.

Unele amănunte secundare ale ritualului pregătirii Agnețului și a potirului se adaugă succesiv până în sec. XIV, când sunt definitiv stabilite de *Filotei*, patriarhul Constantinopolului, în a sa *Rânduială* sau *Călăuză a Sfintei Liturghii* (Διάταξις sau Ἑρμηνεία τῆς Φείας λειτουργίας), care ne dă cea dintâi descriere amănunțită și sistematică a rânduiei Proscomidiei, aproape exact în forma și dezvoltarea ei de azi, așa cum o aflăm în *Liturghier*⁴.

b) Mult mai veche decât ritualul Agnețului trebuie să fie Rugăciunea numită în *Liturghierul* de azi a *Proscomidiei* sau a *punerii-înainte*, adică rugăciunea pentru oferirea, consacrarea sau afierosirea și binecuvântarea Darurilor (Εὐχή τῆς προθέσεως), care este de fapt rugăciunea principală a Proscomidiei, pentru că prin rostirea ei, pâinea și vinul pregătite la Proscomidie capătă caracterul și valoarea de ofrande sau daruri de jertfă. Textul ei de astăzi, întrebuițat la ambele Liturghii (a Sfântului Ioan și a Sfântului Vasile), îl găsim pentru prima dată în *Codicele Barberini*, din secolul VIII, la începutul Liturghiei Sfântului Vasile, care pe atunci era Liturghia uzuală sau normală.

c) Miridele (părticelele, de la ἡ μερίς μερίδος = parte) derivă din *pomenirile* nominale, primordiale în rânduiala Liturghiei, care la început se făceau la Sfânta Masă în cursul *dipticelor*, adică al rugăciunii de mijlocire generală pentru vii și morți, îndată după sfințirea Darurilor; iar mai târziu (prin secolele IV-V), cel puțin prin unele părți, se citeau înainte de *anaforă*, după depunerea Darurilor pe Sfânta Masă (ofertoriul sau Proscomidia de odinioară) și după sărutarea păcii. De aici, ele au urmat același drum ca și întreg ritualul Proscomidiei, de care erau legate, adică au fost transferate, prin secolele VI-VII, înainte de începutul Liturghiei catehumenilor, în locul pe care îl au astăzi. La început se aducea, de regulă, câte o prescură pentru fiecare nume de pomenit. Cu timpul, s-a făcut pogorământul să se aducă o prescură pentru mai multe nume (pentru un pomelnic); mai târziu, pentru a putea fi pomeniți și cei care, din cauza lipsei, nu erau în stare să aducă măcar o prescură, s-a socotit de ajuns ca, pentru fiecare nume pomenit, să se scoată și să se depună pe disc – mai mult în chip simbolic – câte o simplă părtică sau fărâmitură din prescura adusă o dată cu pomelnicul respectiv sau chiar din anumite prescuri, aduse de alții. Așa s-a născut și s-a format *practica scoaterii miridelor*, începând – se pare – cu cele pentru credincioșii vii și morți. Acestea au avut la început un sens real: ele exprimau în chip concret o participare mai intimă a credincioșilor la Sfânta Jertfă. Abia mai târziu vor fi dobândit sensul mistico-simbolic care li s-a atribuit cu timpul (vezi mai departe la *Explicarea Liturghiei*).

Miridele pentru sfinți (cele 9 cete) sunt atestate în scris din secolul XI înainte; originea ritului lor trebuie să fie Athosul, după cum indică pomenirea Sfântului Atanasie Atonitul, în urma celorlalți mari pustnici (la mirida a șasea).

Amănuntele secundare ale ritualului scoaterii miridelor, ca de exemplu forma și numărul miridelor, numărul și numele sfinților pomeniți la fiecare din cele 9 cete, precum și formulele respective, care au variat de la regiune la regiune, se dezvoltă treptat până în sec. XIV, când sunt sistematizate și fixate definitiv, aproape exact în forma de azi, de către patriarhul Filotei al Constantinopolului în *Diataxa* sa liturgică, amintită mai înainte.

d) Cât privește *cele două rugăciuni care însoțesc scoaterea miridelor pentru vii și morți* („Primește, Doamne, jertfa aceasta...” și „Pentru pomenirea și iertarea păcatelor tuturor celor din veac adormiți...”), ele nu se află nici în *Liturghierul grecesc*, nici în *cel rusesc*, ci constituie o particularitate a *Liturghierului românesc*, începând cu ediția de Iași, 1845. Cea dintâi este împrumutată din ectenia de la Litie („Mântuiește, Dumnezeuule, poporul Tău...”), dar are și analogii cu formularul de „Pomelnic” pentru vii, tipărit

⁴ Vezi două variante grecești ale acestei Rânduiei, publicate de prof. Pan. N. Trembella, *Cele trei liturghii după manuscrisele din Atena*, pp. 1-16 și 226-240.

B. LITURGHIA CATEHUMENILOR

1. Originea, scopul și caracterul Liturghiei catehumenilor

Liturghia catehumenilor își are originea și modelul în serviciul de dimineață al sinagogii iudaice. Rânduiala ei de la început păstra, adică, în linii generale, cam aceleași elemente componente și același plan sau aceeași ordine de înșiruire ca și serviciul de dimineață – mai ales cel de sâmbăta – pe care primii creștini, proveniți dintre evrei, îl frecventaseră și cu care se obișnuiseră în adunările lor de cult dinainte de convertire.

Caracterul și scopul Liturghiei catehumenilor era prin excelență didactic. Partea ei de căpetenie o alcătuiau adică lecturile biblice și predica (omilia), cele două elemente principale prin care cultul creștin și-a îndeplinit totdeauna funcțiunea lui didactică sau învățătoarească, de catehizare și edificare, adică de instruire și întărire a credincioșilor în doctrina și în viața morală creștină.

2. Rânduiala Liturghiei catehumenilor în Răsărit, în secolele IV-V

Ca să ne dăm seama mai bine de modificările survenite în cursul timpului în structura Liturghiei catehumenilor din ritul bizantin, vom lua ca punct de plecare Liturghia Sfântului Iacob, așa cum era ea în uz în părțile Antiohiei și Asiei Mici, prin secolele IV-V, adică așa cum ne-o descriu mai ales *Constituțiile Sfinților Apostoli* (cartea II, cap. 57 și cartea VIII., cap. 5 ș.u., aceasta din urmă reprezentând Liturghia de rit antiohian a Sfântului Iacob).

Vom prezenta schema rânduielii acestei Liturghii, paralel cu cea a Liturghiei ortodoxe de astăzi, pentru a se vedea mai clar atât părțile lor comune, cât și deosebirile dintre ele.

Rânduiala Liturghiei Sfântului Iacob (secolele IV-V)		Rânduiala de azi a Liturghiei catehumenilor
Intrarea episcopului (a liturghisitorilor)...	Lecturile biblice	Enarxa partea introductivă { Ritualul închinării slujitorilor pentru Liturghie Binecuvântarea și ectenia mare Antifoane, cu rugăciunile și ecteniile dintre ele.
		Vohodul mic (ieșirea și intrarea cu Sfânta Evanghelic). Trisaghionul liturgic („Sfinte Dumnezeule“)
Predica (Omilia).....	Ectenii și rugăciuni	Lecturile biblice { 1. Apostolul (precedat de Prochimen și urmat de Alleluia) 2. Evanghelia (cu Rugăciunea dinaintea ei).
		Predica ori explicarea Evangheliei, din Cazanie. Ectenia întrecită (și Rugăciunea respectivă, în taină) Ectenia pentru catehumeni (cu Rugăciunea respectivă)

pentru călugări și mireni la sfârșitul *Psaltirii*, precum și cu unele părți din dipul anaforalei din Liturghia Sfântului Vasile (*memento vivorum*),

Rugăciunea pentru pomenirea morților este inspirată din Canonul morților de Sâmbăta lăsatului sec de carne („Moșii de iarnă”) și cel din Sâmbăta Rusaliilor („Moșii de vară”), când se face pomenirea generală a tuturor morților (vezi *Triodul* și *Pentecostarul* la zilele respective). Forme mai vechi ale acestei rugăciuni se întâlnesc și în Biserica greacă⁵, unde ele au circulat însă sporadic și de unde au fost traduse, probabil, și în Biserica bisericească. După părerea unora, această rugăciune a venit la români prin filii rusească, fiind adusă în țară de mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei, după călătoria în Rusia, și înscrisă de el în pomelnicul Mitropoliei din București, în anul 1674-1675 (într-o formă puțin diferită de cea de azi), de unde a fost copiată și în alte pomelnice.

Versiuni ale acestor două rugăciuni circulau în stare de manuscrise încă dinaintea tipăririi lor în *Liturghier*, prin pomelnicele de la proscomidiarul diferitelor biserici. Așa, de ex., pomelnicul ctitoricesc al bisericii din Grușetu-Vâlcea, scris în 1804, conține textul unei interesante variante a rugăciunii de pomenire generală pentru morții

4. Ritualul pregătirii slujitorilor pentru Liturghie

O parte sau o subdiviziune de origine mai nouă, încorporată azi în fruntea rânduielii Proscomidiei din *Liturghier*, o formează *ritualul pregătirii liturghisitorilor pentru Liturghie*, adică închinarea la icoane, îmbrăcarea sfințelor veșminte și spălarea mâinilor. În manuscrisele liturgice, acestea încep a fi consemnate din veacul XI înainte, deși e lesne de presupus că un ritual al înveșmântării a existat cu mult înainte ca el să înceapă a fi menționat în manuscrise.

Cât privește ritualul spălării mâinilor liturghisitorilor, înainte de începerea Proscomidiei, el este cel mai vechi element ritual din această parte a Liturghiei. Originea spălării aceasta avea loc la începutul Liturghiei credincioșilor, făcând parte din ritualul pregătitor pentru săvârșirea Sfintei Jertfe, unde o menționează, de ex., *Constituțiile apostolice* (cartea VIII, cap. 11); de aici, ea a fost transferată înainte de începutul Liturghiei catehumenilor, o dată cu întreg ritualul Proscomidiei, de care era legat. Fragmentul din Ps. XXV (vers. 5-12), care constituie formula sacramentală însoțitoare a ritualului spălării mâinilor („Spăla-voi întru cei nevinovați mâinile mele...”), trebuie să fie și el de întrebuintare foarte veche, căci începutul lui îl găsim citat chiar la *Sfântul Chiril al Ierusalimului*, în explicarea sa liturgică pentru neofiti (Cateh. V mystag. 2).

În liniile lui mari, ritualul pregătirii pentru începerea Proscomidiei poate fi socotit încheiat definitiv până în sec. XIV, deși unele amănunte secundare din rânduiala lui de azi capătă consacrare grafică mult mai târziu, adică le găsim consemnate pentru prima dată în manuscrise abia din sec. XVI înainte (ca, de ex., rugăciunile de la început).

Cea mai recentă parte constitutivă a rânduielii de azi a Proscomidiei pare a fi formula de încheiere a acestei slujbe, adică *apolisul*, precum și *căderea finală*.

⁵ Cod. mănăstirii Esfigmenu din Atos, anul 1306 (la A. Dmitrievski. *Descrierea manuscriselor*. II: Εὐχολόγια, pp. 264-265).

⁶ Vezi Pr. C. Bobulescu, *Obășia molitvei pentru morți de la Proscomidie*, Craiova, 1944 (extras din „Revista de Istorie bisericească”, an. I, nr. 3); Cf. și Pr. N. Șerbănescu, *Varlaam, mitropolitul Târgului Românești, părintele tipografiei bureștene*, în rev. BOR., an. 1958, nr. 12, p. 1139; Pr. Popescu-Urlueni, *Originea molitvei pentru morți de la Proscomidie*, în MO., 1964, nr. 1-2, pp. 18-23.

⁷ Vezi A. Sacedorțeanu, *Pomelnicul bisericii Grușetu din Costești-Vâlcea*, București, 1933 (extras din „Arhivele Olteniei”), pp. 6-7.

3. Partea de la început a Liturghiei catehumenilor (enarxa) și formarea ei

Precum se vede din acest tablou comparativ, începutul Liturghiei catehumenilor de odinioară (adică intrarea episcopului) corespunde, în rânduiala Liturghiei actuale, cu momentul vohodului mic sau ieșirea cu Sfânta Evanghelie. Toată partea de până aici a Liturghiei de astăzi, sau cum o numim cu un termen tehnic *enarxa* (ἡ ἐναρχή), adică *partea introductivă*, formată din ritualul închinării, binecuvântarea cu ectenia mare și Antifoanele, reprezintă un adaos posterior, format treptat ca efect firesc al deplasării sau avansării începutului Liturghiei, despre care am vorbit în capitolul precedent. Această deplasare a fost cauzată, precum am văzut, de dispariția disciplinei catehumenatului, fenomen care a provocat, de altfel, mai toată modificarea întregii structuri a Liturghiei catehumenilor de după secolul V.

a) Adaosul acesta a luat naștere ca un serviciu neliturgic, menit, pe de o parte, să umple timpul cât credincioșii strânși în biserică și liturghisitorii așteptau sosirea episcopului, iar pe de alta, să încadreze într-o ceremonie solemnă intrarea acestuia în altar, înainte de începutul propriu-zis al Liturghiei. Formarea lui începe probabil încă din sec. VI, când, după unii istorici bisericești, ar fi fost introdus în uzul liturgic imnul „*Unule-Născut*” (Ὁ Μονογενής), a cărui compunere e atribuită de cei mai mulți împăratului-teolog Justinian care l-ar fi alcătuit în scopul combaterii ereziei monofizite⁸. El se cânta odinioară și în rânduiala solemnă a *Vecerniei cu cântări*, descrisă atât de Simeon al Tesalonicului, care atribuie acest imn Sfântului Chiril (al Alexandriei)⁹, cât și într-un Tipicon manuscris de origine ierusalimiteană, din secolele XV-XVI¹⁰. S-a păstrat și în liturghia sirienilor iacobiti.

b) Partea cea mai veche din enarxa Liturghiei de astăzi este ectenia mare (ἡ μεγάλη αὐναπή, ἡ μεγάλη ἐκτενή, τὰ εἰρηνικά, *miroamele*), cu care se deschide Liturghia noastră. Ea n-a avut însă de la început locul pe care-l are astăzi, ci figura odinioară la începutul Liturghiei credincioșilor, înainte de prezentarea Darurilor. Astăzi o găsim, de exemplu, în rânduiala Liturghiei clementine, descrisă în cartea a opta a Constituțiilor apostolice (cap. X), care ne dă și textul ei complet, foarte puțin deosebit față de cel de azi. După dispariția disciplinei catehumenatului (secolele VI-VII) ea a fost transferată la începutul Liturghiei catehumenilor, rămânând în locul ei inițial (înainte de Heruvic) numai câteva alineate de la început.

c) Al doilea element în ordinea vechimii, din această parte introductivă a Liturghiei de astăzi, îl alcătuiesc Psalmii numiți *antifonici* (adică Psalmii: XCI, XCII și XCIV) și cele trei *Rugăciuni ale antifoanelor*, pe care liturghisitorii le citesc azi în taină la începutul Liturghiei, numite așa pentru că se citeau între psalmii antifonici menționați.

Rugăciunile Antifoanelor sunt atestate pentru prima dată, în chip documentar, în secolul VIII, când găsim textul lor în manuscrisul Barberini. Psalmii antifonici vor fi fost însă în uz încă mai dinainte de secolul VIII; ei reprezintă, probabil, unii din psalmii cântați odinioară antifonic sau alternativ de către credincioșii adunați în biserică, în așteptarea intrării episcopului și a începerii Liturghiei. La început, ei se cântau în întregime; dar pe măsură ce între versetele lor s-au intercalat imnele noi de compoziție creștină, numărul versetelor sau stihurilor cântate s-a micșorat treptat până s-a ajuns la situația de astăzi, când au mai rămas în întrebuințare numai câte trei

⁸ După unii liturgiști însă acest imn ar fi opera lui Sever al Antiohiei (513-536). Vezi, de ex., Adr. Fortescue, *La Messe*, ed. cit., p. 119, n. 3.

⁹ *Despre dumnezeiasca rugăciune*, cap. 348, P.G., t. CLV, col. 633 A și trad. rom. cit., p. 227.

¹⁰ Vezi și V. Grumel, *L'auteur et la date de la composition du tropaire „O Monogenès”*, în rev. EO, XXII, an. 1923, pp. 398-418.

versete din fiecare, așa cum s-a întâmplat și cu alți psalmi din rânduiala Vecerniei și a Utreniei (vezi la istoria slujbelor respective).

Până în secolul XIV, psalmii antifonici (cu refrenele imnelor celor noi) se întrebuințau la toate sărbătorile (la orice Liturghie); de atunci încolo, ei au rămas în uz numai la Liturghia din zilele de rând (în mănăstiri) și la sărbătorile Mântuitorului și ale Sfintei Fecioare. La Liturghia din celelalte sărbători (duminici și sărbătorile sfinților) ei au fost înlocuiți cu psalmii numiți tipici – adică Psalmii CII și CXLV și Fericirile – din slujba Obedniței sau Prânzândeii (Tipica), slujbă care – precum am văzut – preînchipuie și precedă Liturghia, iar în zilele de rând (când nu se face Liturghie) o și suplinește. Partea aceasta din Liturghia duminicilor și a sărbătorilor sfinților reprezintă deci o contopire a începutului Liturghiei cu începutul Obedniței, contopire care s-a realizat abia din secolul XIV înainte.

Ca și psalmii antifonici, psalmii tipici se cântau odinioară în întregime, așa cum se citește încă și azi în rânduiala Obedniței, dar cu vremea, numărul versetelor cântate s-a redus treptat; astăzi se mai întrebuințează din Psalmul CII numai primul verset („Binecuvântează, suflă al meu, pe Domnul...”), precedat de „Slavă Tatălui..., Și acum...”, iar din Psalmul CXLV numai versetul ultim („Împărăți-va Domnul în veac...”), încadrat între „Slavă..., Și acum...” și urmat de imnul „Unule-Născut...”, amintit mai înainte.

4. Vohodul mic (ieșirea cu Evanghelia) și Trisaghionul

a) *Vohodul mic* sau *ieșirea (intrarea) cu Sfânta Evanghelie* (η πρώτη σου ή μικρή εξοδος, *Introitus*), adică purtarea solemnă a Sfântei Evanghelii, din altar prin mijlocul naosului și apoi pe Sfânta Masă, este un ritual destul de vechi în Liturghie, căci în secolul VIII e menționat în comentarul liturgic al patriarhului Gherman I al Constantinopolului¹¹. Acest rit are ca origine un act destul de simplu la început, și anume scoaterea Evangheliei de către diacon, din schevofilachion – unde se păstra de obicei – pe amvonul din naos, pentru a se citi din ea pericopa orânduită, la vremea convenită. Mai târziu, când Sfânta Evanghelie a încercat de a mai fi păstrată în schevofilachion și a început să stea încontinuu pe Sfânta Masă, actul ducerii ei la amvon și înapoi, simplu și fără nici o semnificație importantă la început, a luat o dezvoltare și o notă de solemnitate din ce în ce mai mare, căpătând totodată semnificația simbolică a ieșirii Mântuitorului la propovăduire. Așa s-a ajuns cu timpul la ritualul solemn și dezvoltat, de astăzi.

Ritualul vohodului mic reprezintă totodată substituirea unei intrări simbolice a lui Hristos, înfățișat prin Sfânta Evanghelie, în locul intrării de odinioară a episcopului și a slujitorilor, care, în vechea Liturghie, avea loc în acest moment.

Cu alte cuvinte, ritul de astăzi al ieșirii (sau, mai bine zis, al intrării) cu Evanghelia înlocuiește și ne amintește momentul și ritualul de odinioară al intrării solene a arhiereului în biserică și apoi în altar, în vederea începerii slujbei.

b) Imnul „Sfinte Dumnezeule...” sau trisaghionul liturgic a fost introdus, sau poate generalizat oficial în rânduiala Liturghiei, între anii 450-453, pe vremea patriarhului constantinopolitan Proclu (437-446) și a împăraților Teodosie II și Pulheria, în urma unui flagel care a bântuit multă vreme Constantinopolul și împrejurimile lui¹². Imnul e men-

¹¹ *Descriere a bisericii și explicare tainică...*, P.G., t. XCVIII, col. 405 C; Cf. Juan Mateos, *La petite entrée de la divine Liturgie*, în rev. „Grigore Palama”, 637 (1973), pp. 365-381.

¹² Vezi Teofan Preotul, *Cronica* (P.G., t. CVIII, col. 244 B-248 A); Evagrie, *Ist. bis.*, III, 44 (P.G., t. LXXXVI, col. 2697-1700); Anastasie Bibliotecarul, *Ist. bis.*, (P.G., t. CVIII, col. 1226 A); Sfântul Ioan Damaschinul, *Epist. despre imnul Trisaghion* (P.G., t. XCV, col. 37 B) și *Dogmatica*, III, 10 (cap. *Despre Trisaghion*, P.G., t. XCIV, col. 1021 și trad. rom. de D. Fecioru, pp. 169-172); Nichifor Calist, *Ist. bis.*, XIV, 46 și XVIII, 51 (P.G., t. CXLVI, col. 1217 B-C și t. CXLVII, col. 436-437).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

ționat prima dată în actele Sinodului IV ecumenic de la Calcedon. Se află și în Liturghia Bisericii necalcedoniene, ca și în Liturghia de rit galican; la monofiziți (armeni, sirieni iacobiti, copti și etiopieni) se cântă cu adaosul „Cela ce Te-ai răstignit pentru noi”, introdus de patriarhul monofizit Petru Gnafevs (Fullo) al Antiohiei, în secolul V.

5. Lecturile din Sfânta Scriptură

a) Citirile biblice, adică Apostolul și Evanghelia, reprezintă nu numai elementul cel mai vechi, primordial, din această parte a Liturghiei, dar totodată și cel mai important. Odinioară, lecturile biblice erau mult mai numeroase în Liturghia catehumenilor decât azi. Astfel, în rânduiala Liturghiei descrisă în *Constituțiile apostolice* (cart. VIII, cap. 11) sunt prevăzute patru până la șase pericope: două sau trei din *Vechiul Testament* și două sau trei din *Noul Testament*. Lecturile din *Vechiul Testament* au dispărut din rânduiala Liturghiei, una câte una. Dispariția ultimei lecturi din *Vechiul Testament* se poate socoti un fapt împlinit prin secolele VII-VIII; în Liturghiile răsăritenilor necalcedonieni s-au păstrat însă până azi atât lecturile din *Vechiul Testament*, cât și a treia lectură din *Noul Testament*.

Odinioară, lecturile din Cărțile Sfinte erau încadrate sau alternau cu cântări de psalmi. Din acești psalmi – ale căror versete cântate s-au împușinat treptat, ca și la psalmii antifonici – au rămas până azi numai câte un stih sau două, dintre care unele preced pericopa din Apostol – și de aceea poartă numele de *prochimen* (ὁ προκείμενος), adică așezat înaintea Apostolului – iar altele urmează după această pericopă. Acestea din urmă făceau parte de obicei din psalmii *alleluiatici*, ale căror versete erau însoțite de refrenul *Alleluia* („Lăudați pe Domnul!”), cântat de popor după fiecare stih sau verset. De aceea, stihurile rămase după pericopele din Apostol se și numesc *atteliarion* (ἀλληλουϊάριον). De fapt, deși ele continuă a fi înscrise încă în Apostol, au încetat de mult de a mai fi cântate, din ele rămânând în uz numai vechiul refren „Alleluia” (de trei ori), care se cântă azi după pericopa din Apostol.

b) Un element important din vechea Liturghie a catehumenilor, care urma odinioară îndată după lecturi (după Evanghelie), era *omilia* sau *predica*, destinată în primul rând instruirii catehumenilor care urmau să iasă din biserică. Ea s-a menținut prețutindeni în acest loc atât cât disciplina catehumenatului a fost în vigoare. Dar după ce această disciplină a fost uitată și deci catehumenii (câți mai erau) puteau rămâne și asista și ei la Liturghia credincioșilor, predica se deplasează puțin câte puțin spre sfârșitul Liturghiei, când o puteau asculta toți cei prezenți, fixându-se astfel mai ales în timpul împărtășirii liturghisitorilor și umplând astfel locul rămas gol prin dispariția împărtășirii generale a tuturor credincioșilor la fiecare Liturghie. Prin noile dispoziții ale Sfântului Sinod, în legătură cu lucrarea de catehizare, predica (citirea explicării pericopei evanghelice, din *Cazanii*) a fost restabilită peste tot în locul ei original, adică îndată după citirea Evangheliei, ca în vechime.

6. Partea ultimă a Liturghiei catehumenilor

a) *Rugăciunile de după Evanghelie*, care formează ultima parte a Liturghiei catehumenilor, au și ele o origine destul de veche. Precum am văzut mai înainte, în vechea Liturghie creștină – așa cum o descriu *Constituțiile apostolice* (în cartea VIII, cap. 6-9)

— după predică urma o serie de ectenii și rugăciuni speciale pentru fiecare din cele patru categorii sau clase de asistenți care urmau să fie concediați din biserică: catehumenii, energumenii, candidații la botez, (φωτισόμενοι, *illuminandi* sau *competentes*, care alcătuiau clasa cea mai avansată a catehumenilor) și penitenții.

Din aceste patru ectenii și rugăciuni speciale, cu care se încheia odinioară Liturghia catehumenilor, cele pentru energumeni și penitenți au ieșit din uz destul de timpuriu, și anume prin secolul al VII-lea. Ectenia și rugăciunea pentru candidații la botez au dispărut și ele din Liturghia normală (a Sfântului Ioan și cea a Sfântului Vasile), dar s-au menținut în rânduiala Liturghiei Celor mai înainte sfințite (cu titlul: *Rugăciunea pentru cei ce se găsesc spre sfânta luminare*, Εὐχή ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ ἅγιον φῶτισμα εὐτρεπιζομένων), rostindu-se numai în a doua jumătate a Postului Mare (din miercurea săptămânii a patra înainte), adică perioada în care odinioară candidații la botez se pregăteau pentru primirea tainei luminării și a intrării în creștinism, care avea loc la Paști.

Ectenia și rugăciunea corespunzătoare pentru catehumeni (oglașenici sau cei chemați), zisă astăzi în taină de către preot, sunt deci singurele care se mai păstrează din seria celor patru ectenii și rugăciuni speciale pentru diferitele clase de participanți la Liturghia catehumenilor de odinioară. Deși instituția catehumenatului a încetat de mult de a mai exista, ectenia și rugăciunea pentru catehumeni continuă a fi înscrise în *Liturghier*, ca și formula întrebuintată odinioară pentru concedierea lor („Câți sunteți chemați, ieșiți”). În toate celelalte Liturghii răsăritene (folosite în Bisericile necalcedoniene) ectenia și rugăciunea pentru catehumeni au dispărut, păstrându-se doar formula de concediere a catehumenilor de odinioară, la care în unele rituri sunt adăugați și penitenții, păgânii și cei opriți de la împărtășire.

b) De origine ceva mai nouă pare a fi *ectenia întreită* (îndoită), numită și *ectenia cererii stăruitoare* (ἡ ἐκτενὴς ἱκεσία), care urmează astăzi îndată după citirea Evangheliei (după predică), precum și rugăciunea corespunzătoare, a *cererii stăruitoare* sau a *cererii cu osârdie* (εὐχή τῆς ἐκτενοῦς ἱκεσίας), pe care preotul o citește în taină în timpul ecteniei întreite. Textul acesteia din urmă îl găsim în *Codicele Barberini* (sec. VIII), ceea ce înseamnă că și ectenia respectivă intrase în uzul Liturghiei înainte de această dată.

C. LITURGHIA CREDINCIOȘILOR

Liturghia credincioșilor sau Liturghia euharistică, la care în vechime puteau participa numai credincioșii (οἱ πιστοί), este partea cea mai puțin atinsă de modificări din întreaga Liturghie a ritului bizantin. Lăsând la o parte unele adaose și dezvoltări ulterioare, care au avut loc mai ales în partea ei introductivă (dinaintea Sfintei Jertfe), schema sau rânduiala ei a rămas, în general, aceeași ca în vechea Liturghie creștină. Pentru a se vedea mai bine aceste adaose și dezvoltări, vom începe — ca și la Liturghia catehumenilor — cu un tablou comparativ în care coloana din dreapta prezintă schema rânduielii de azi a Liturghiei credincioșilor din ritul bizantin, iar cea din stânga, o schemă a Liturghiei credincioșilor din secolele IV și V, așa cum ne-o descriu documentele și izvoarele liturgice din acel timp, ca de pildă: *Catehezele mystagogice* ale Sfântului Chiril al Ierusalimului, cartea a opta a *Constituțiilor apostolice*, *Omiliile catehetice* ale lui Teodor de Mopsuestia, scrierile Sfântului Ioan Gură de Aur, canoanele unor sinoade (îndeosebi can. 19 al sinodului de la Laodiceea) ș.a.

Din acest tablou comparativ se poate vedea lesne că nu numai părțile sau momentele principale care alcătuiau rânduiala vechii Liturghii a credincioșilor, ci și înălțuirea sau

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

ordinea succesiunii lor sunt aceleași și întocmai ca în Liturghia de astăzi, cu excepția unor mici inversiuni sau deplasări survenite între timp. (Vezi tabloul de mai jos).

Liturghia Sfântului Iacob (secolele IV-V)	Liturghia Ortodoxă de azi
Ectenia mare rostită de diacon pentru credincioși	Ectenii pentru credincioși (rostit de diacon)
Rugăciunea rostită de proestos pentru credincioși	2 rug. în taină pentru credincioși (citite de preot)
Sărutarea păcii	
Spălarea mâinilor liturghisitorilor	(spălarea mâinilor arhiereului, la Liturghia cu arhiereu)
Alegerea și pregătirea materiei pentru Euharistie, la pastoforiu (proscomidia, mutată mai târziu la începutul Liturghiei)	Heruvicul Vohodul (ieșirea cu Darurile) Pomenirile din mijlocul bisericii
Depunerea Darurilor pe Sfânta Masă și Rug. Proscomidiei	Depunerea Darurilor pe Sfânta Masă și Rug. Proscomidiei
Citirea dipticelor (pomelnicelor)	Ectenia cererilor („Să plinim rugăciunea noastră...”)
	Sărutarea păcii (numai între liturghisitori, la Liturghia în sobor)
	Simbolul credinței
Anaforaua (Rugăciunea Sfintei Jertfe), citită toată cu voce tare de către arhiereu sau proestos și neîntreruptă de răspunsurile credincioșilor	Anaforaua sau Rugăciunea Sfintei Jertfe (citită în taină, paralel cu răspunsurile cântate de popor: „Cu vrednicie..., Sfânt..., Pe Tine...”, Axionul)
Ectenia mare (diacon).....	Ectenia cererilor („Pe toți sfinții pomenindu-i...”)
Rugăciunea arhiereului (proestosului)	Rugăciuni în taină, citite de preot
Rugăciunea domnească (menționată la Sfântul Chiril al Ierusalimului)	Rugăciunea domnească
Împărtășirea (atât a slujitorilor, cât și a credincioșilor)	Împărtășirea slujitorilor (concomitent cu Predica (Cazania) sau Chinonicul)
Psalmul XXXIII (cântat de credincioși)	Rugăciunea de mulțumire pentru împărtășire (în taină) „Să se umple gurile noastre...”
Ectenia de mulțumire pentru împărtășire	Ectenia de mulțumire pentru împărtășire
Rug. de mulțumire pentru împărtășire, rostită de proestos	Rugăciunea amvonului
Rugăciunea plecării capetelor	Psalmul XXXIII (păstrat numai în <i>Liturghierul românesc</i>)
	Apolisul
	Împărtășirea anafurei
Concedierea credincioșilor	Miruitul (numai în unele părți din Biserica română)

1. Partea introductivă (până la ieșirea cu Darurile)

a) Astfel, *rugăciunile pentru credincioși* (două ectenii și două rugăciuni în taină), cu care începe Liturghia euharistică, fac parte din rânduiala primitivă a Liturghiei. *Ectenia mare* din acest loc o găsim, aproape cu același text ca și azi, în Liturghia din *Constituțiile apostolice* (cart. VIII, cap. 10); *cele două rugăciuni pentru credincioși*, citite azi în taină de către preot, corespund rugăciunii similare din Liturghia clementină, rostită de arhiereu cu voce tare, după ectenie (*ibidem*, cap. 11). De altfel, vechimea lor e confirmată și de canonul 19 al sinodului din Laodicea (circa 364-373); textul lor de azi – deosebit pentru fiecare din cele trei Liturghii Ortodoxe – îl aflăm în *Codicele Barberini* (secolele VIII-IX).

b) *Heruvicul* sau *imnul heruvimic* (ὁ χερουβικὸς ὕμνος: „Noi, cari pe Heruvimi cu taină închipuim...”), care încadrează astăzi ritul ieșirii cu Darurile, este generalizat sau consacrat în rânduiala Liturghiei în secolul VI (anul 574) printr-un decret al împăratului bizantin Justin II. El înlocuia, de altfel, un psalm care se cânta în acest loc încă mai dinainte, pe un tact papadic (adică foarte rar și prelung), menit să umple golul creat prin întreruperea cursului Liturghiei în timpul cât credincioșii se perindau pe dinaintea altarului, pentru a preda diaconilor darurile de pâine și de vin pentru Sfânta Euharistie.

La început, Heruvicul se cânta fără a fi întrerupt, ca azi, de ritul vohodului; introducerea și dezvoltarea acestui rit – despre care vom vorbi îndată – a împărțit textul unitar de odinioară al imnului în două părți sau fragmente separate („Noi, cari pe Heruvimi...” și „Ca cei ce pe împăratul...”), între care se intercalează pomenirile făcute de preot în mijlocul bisericii.

Rugăciunea citită de preot în taină în timpul cântării Heruvicului („Nimeni din cei legați cu pofte și cu desfătări trupești...”) se găsește, cu textul ei de azi, în *Codicele Barberini*, la Liturghia Sfântului Vasile.

2. Vohodul mare sau ieșirea (intrarea) cu Darurile

Aceasta reprezintă o dezvoltare a unui act destul de simplu la început și lipsit de orice semnificație simbolică: ducerea darurilor de pâine și de vin, alese de către diaconi, de la pastoforiu în altar (la Sfânta Masă), unde urmau să fie binecuvântate și sfințite de către arhiereu sau preotul proestos. Cu timpul, concomitent cu dezvoltarea crescândă a ritualului Proskomidiei mutat la începutul Liturghiei, acest act a luat o importanță din ce în ce mai mare și a împrumutat un caracter din ce în ce mai solemn, atribuindu-i-se o deosebită semnificație simbolică.

Dezvoltarea acestui ritual începe probabil în secolul VI, când patriarhul Eutihie al Constantinopolului îl menționează ca pe o inovație¹³, ceea ce arată că el nu era încă generalizat.

¹³ *Epist. către papa Vigiliu, despre Paști și Sfânta Euharistie*, 8 (P.G., t. LXXXVI, col. 2400-2401): „Sunt fără minte cei ce au sfătuit poporul ca, atunci când e rânduiala Liturghiei de a duce la Sfânta Masă pâinea proskomidiei (τὸν τῆς προφέσεως ἄρτον) și potirul de curând amestecat (cu vin și apă), să cânte un oarecare psalm corespunzător acțiunii care se petrece, întrucât ei socotesc că poartă sau chiar numesc „împărat al slavei” darurile pe care le duc în sfântul altar, cu toate că acestea sunt încă nedesăvârșite, prin invocarea arhierescă și prin sfințirea care vine de sus”.

Pomenirile, care se fac astăzi în mijlocul bisericii în timpul ieșirii cu Darurile, sunt de origine destul de veche. Ele reprezintă o prescurtare și o rămășiță a pomenirilor nominale sau a citirii dipticelor de către diacon, legate odinioară de actul depunerii Darurilor pe Sfânta Masă și care – precum am spus – au fost transferate ulterior înaintea de începutul Liturghiei, o dată cu întreg ritualul Proskomidiei.

Rugăciunea numită a Proskomidiei sau a *punerii-înainte*, citită de preot în taină după depunerea Darurilor pe Sfânta Masă (cu texte deosebite în cele două Liturghii), este o rămășiță care amintește locul de odinioară al Proskomidiei în rânduiala actuală a Liturghiei. Textele rugăciunii din ambele Liturghii se găsesc în *Codicele Barberini* (secolele VIII-IX).

3. Sărutarea păcii

Un rit caracteristic acestei părți din vechea Liturghie creștină, dispărut astăzi, este *sărutarea sfântă* (φιλημα ἁγίου) sau frățească, sărutarea păcii (εἰρήνη), *osculum pacis* sau a iubirii (ἀγάπη): bărbații se sărutau între ei și femeile între ele, în semn de împăcare și de iubire reciprocă. Din pricina tulburării și a dezordinii la care dădea loc în biserică, acest rit a fost înlăturat de mult, păstrându-se numai pentru preoți, la Liturghia în sobor (vezi în urmă, la *Rânduiala Liturghiei în sobor*).

Introducerea pentru prima oară a *Crezului* în rânduiala Liturghiei e pusă de tradiție pe seama patriarhului (monofizit) Petru Gnafevs (Fullo), în anul 471 la Antiohia; iar la Constantinopol s-ar fi introdus ceva mai târziu, pe vremea patriarhului Timotei (512-518)¹⁴. *Crezul* era întrebuințat mai dinainte în slujba botezului.

4. Anafora sau Rugăciunea Sfintei Jertfe

Este rugăciunea în timpul căreia se săvârșește jertfa liturgică, adică sfințirea și prefacerea Darurilor; este centrul și miezul Liturghiei creștine. Cuvântul ἀναφορά (de la ἀναφέρω, a înălța, a ridica) înseamnă la origine: *ridicare, înălțare*, și apoi: *ofrandă, jertfă* (corespunzător latinescului *oblatio* sau *illatio*), pentru că aducerea jertfei se exprimă în chip concret prin actul ridicării în sus sau prin legănarea darului de jertfă, arătând prin aceasta că e oferit Divinității (cp. Ieș. XXIX, 24; Lev. VII, 30 ș.a.). În forma de astăzi a Liturghiei Ortodoxe numim *anaforă* tot complexul de rituri și rugăciuni citite de preot (cele mai multe în taină), care, în Liturghia Sfântului Ioan, se cuprind între cuvintele: „Cu vrednicie și cu dreptate este a Te lăuda...” etc. și ecfonisul: „Și ne dă nouă cu o gură și cu o inimă a cânta...”.

Urmărind firul conducător al cuprinsului anaforalelor din toate Liturghiile creștine, vechi și noi, textul lor se poate diviza în patru părți bine distincte, și anume:

a) *Rugăciunea de laudă și de mulțumire* de la început, sau *marea rugăciune euharistică*, în care se exprimă în general mulțumirea sau recunoștința față de Dumnezeu, motivată de binefacerile pe care I le datorăm; în ea se înșiră sau se recapitulează toate momentele principale ale istoriei mântuirii, de la creație până la înălțarea Mântuitorului la cer. În Liturghia bizantină a Sfântului Ioan, rugăciunea euharistică ține

¹⁴ Vezi Teodor Lectorul (Citețul), *Ist. bis.*, cart. II. cap. 32 și 48 (*P.G.*, t. LXXXVI, col. 201 A și 209 A).

de la „Cu vrednicie și cu dreptate este...” până la „Aducându-ne, dar, aminte de această poruncă mântuitoare...”.

b) *Anamneză* este a doua parte constitutivă a anaforalelor creștine; în ea, luându-se ca punct de plecare porunca dată de Mântuitorul Sfinților Săi Apostoli, de a săvârși pomenirea lucrării Sale („Aceasta faceți întru pomenirea Mea...”), se face o scurtă enumerare a faptelor sau momentelor principale din istoria Răscumpărării, considerate ca temei și justificare a aducerii Darurilor de pâine și de vin din jertfa liturgică. În Liturghia Sfântului Ioan, anamneza are următoarea formulă: „Aducându-ne aminte, așadar, de această poruncă mântuitoare și de toate cele ce s-au făcut pentru noi: de cruce, de groapă, de învierea cea de a treia zi, de suirea la ceruri, de șederea cea de-a dreapta, și de cea de a doua și slăvită iarăși venire, ale Tale dintru ale Tale, Ție-Ți aducem de toate și pentru toate”¹⁵.

c) *Epicleza* (de la ἐπίκλησις = invocare, chemare) este a treia și cea mai importantă parte a anaforalei, pentru că în timpul ei se săvârșește sfințirea și prefacerea Darurilor. În Liturghia Sfântului Ioan, ea începe cu cuvintele: „Încă aducem Ție această slujbă duhovnicească (cuvântătoare)...”, și se încheie cu cuvintele: „prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt”. Are forma unei rugăciuni adresate lui Dumnezeu-Tatăl, ca El să-L trimită pe Sfântul Duh, prin puterea Căruia Darurile noastre să se prefacă în Sfântul Trup și Sânge al Domnului.

d) Ultima parte a anaforalei o alcătuiesc în ritul bizantin *rugăciunile de mijlocire generală pentru întreaga Biserică*, numite și diptice¹⁶. În anaforaua ortodoxă a Sfântului Ioan, această parte ține de la cuvintele: „Încă aducem Ție această slujbă duhovnicească pentru cei adormiți în credință...”, până la sfârșitul anaforalei, încheindu-se cu ecfonisul: „Și ne dă nouă cu o gură și cu o inimă...”. În toate anaforalele creștine, această parte are forma unei rugăciuni fierbinți de mijlocire pentru toată Biserica, pentru conducătorii și membrii ei, pentru ocârmuitorii popoarelor, pentru feluritele categorii de credincioși vii și morți, pentru îndeplinirea tuturor cererilor, trebuințelor și nevoilor lor: „Tu însuși fii tuturor toate, Cea ce știi pe fiecare și cererea lui, casa și nevoile lui”, cum zice un fragment din anaforaua bizantină a Sfântului Vasile.

La început, adică până în veacurile V-VI, anaforaua alcătuia o singură rugăciune, de întindere destul de mare, pe care arhiereul sau preotul proestos o rostea în întregime cu glas tare, de la început până la sfârșit, în auzul credincioșilor; aceștia ascultau în tăcere fără să-l întrerupă prin nimic pe liturghisitor, ci doar asociindu-se la ecfonisul final cu răspunsul afirmativ „Amin”.

De prin secolele V-VI înainte însă, anaforaua începe să fie citită în taină de către liturghisitori, cu excepția unor mici fragmente, care continuă a fi rostite și mai departe cu glas tare, adică așa-numitele *ecfonise*, și anume:

a) Formula pentru introducerea imnului trisaghion: „Cântarea de biruință, cântând, strigând...”;

b) și c) Cuvintele rostite de Mântuitorul la Cina cea de taină: „Luați, mâncați...” și „Beți dintru acesta toți...” (în Liturghia Sfântului Vasile: „Au dat Sfinților Săi Ucenici și Apostoli zicând: Luați, mâncați...” etc.);

¹⁵ *Liturghier*, București, 1967, pp. 144-145.

¹⁶ De la cuvântul grecesc διπτυχός, 'ος, -ον = îndoit în două, cu două aripi, de unde termenul bisericesc τὰ διπτυχά = cărți, liste de nume sau pomelnice, sub formă de carte cu două coperte, care se poate închide și deschide. Amănunte despre diptice, adică listele cu nume de pomenit la Liturghie, vezi la H. Leclercq, *Diptiques*, în *DACL*, IV, col. 1045-1095, și Pr. P. Vintilescu, *Diptice sau pomelnice*, Pitești, 1926.

d) Ecfonismul pentru ultima oferire (aducere) a Darurilor, înainte de sfințire: „Ale Tale dintru ale Tale...”;

e) Formula pentru pomenirea Sfintei Fecioare, în cursul diptichelor: „Mai ales pentru (cu) Preasfânta...”;

f) Formula pentru pomenirea nominală a episcopului locului: „Întâi pomeneste Doamne...”.

Aceste ecfonisme sau fragmente din textul anaforalei, rostite în auzul credincioșilor, sunt deci pentru auzul acestora, ca un fel de insulițe sau promontorii rămase la suprafața apei, resturi dintr-un mare continent evhologic scufundat pentru ei în oceanul de taină al tăcerii. Partea aceasta din rânduiala Liturghiei a luat forma și caracterul unui serviciu dublu, așa cum s-a întâmplat și cu alte părți din sfânta slujbă: de o parte, unul cu caracter mistic, săvârșit în taină de către liturghisitor, înăuntrul altarului, reprezentând substratul vechi și principal al formularului liturgic, iar de alta, cel alcătuit din răspunsurile și cântările executate, paralel și cu voce tare, de către credincioși în biserică și reprezentând contribuția pietății credincioșilor în momentul central al sfintei slujbe.

Așa s-au născut toate acele *răspunsuri* sau *imne ale credincioșilor* (cântăreților), care sunt intercalate în *Liturghierul ortodox* în textul anaforalei și care întrerup cursivitatea sau continuitatea acestei mari rugăciuni, fărâmițându-i unitatea originară în mai multe fragmente, care apar, în forma lor de azi, fără nici o legătură între ele. Aceste răspunsuri sunt:

- a. „Cu vrednicie și cu dreptate este a ne închina...”;
- b. „Sfânt, Sfânt, Sfânt...” (Trisaghionul biblic);
- c. Cei doi „Amin” de după cuvintele Mântuitorului la Cină;
- d. „Pe Tine Te laudăm...”;
- e. „Axionul și
- f. „Pe toți și pe toate”.

Ele reprezintă deci adaose posteriore textului inițial al anaforalei, intrate totuși în uzul liturgic destul de timpuriu (adică din secolele V-VI înainte).

De origine ceva mai târzie sunt cele două adaose introduse în a doua jumătate a anaforalei, și anume *troparul Ceasului al treilea* („Doamne, Căla ce pe Preasfântul Tău Duh...”¹⁷) și *Axionul*.

Astfel, *troparul Ceasului al III-lea și stihurile respective din Psalmul L* („Inimă curată zidește în mine...” și: „Nu mă lepăda de la fața Ta...”), pe care liturghisitorii le recită în taină înainte de epicleză (unele ediții le inserează chiar în textul epiclezei), apar pentru prima dată sporadic, în manuscrisele grecești ale Liturghiilor din secolele XII-XIII, dar se generalizează abia prin secolele XV-XVI. Ele au fost intercalate în textul liturgic ca un mijloc de pregătire sufletească a liturghisitorilor, în apropierea nemijlocită a clipei supreme a invocării și pogorării Sfântului Duh peste Darurile euharistice. Ultimele ediții ale *Liturghierului grecesc*, începând cu *Ieraticonul* de la Constantinopol, 1895, le-au suprimat, ca pe niște adaose superflue și specifice pietății monahale. La fel au făcut și edițiile mai noi ale *Liturghierului bulgar* (Sofia, 1924, 1928 și 1951). Se păstrează deci numai în *Liturghierul rusesc* și în cel *românesc*¹⁷.

Cât privește *Axionul* sau imnul în cinstea Sfintei Fecioare, acesta își are originea în diferite imne care însoțeau încă din vechime pomenirea nominală a Sfintei Fecioare în

¹⁷ Bibliografie și amănunte în plus, despre originea, rostul, vechimea și locul troparului Ceasului III în rânduiala Liturghiei, vezi la Pr. P. Vasilescu, *Troparul Ceasului al treilea în rânduiala epiclezei*, București, 1937 (extras din rev. BOR); Cf. și lucrarea noastră *Observațiuni și propuneri pentru o nouă ediție a Liturghierului românesc*, București, 1945-46 (extras din aceeași rev.), pp. 18-23 (cap. *Epicleza din Liturgia Sfântului Vasile*).

cursul rugăciunii de mijlocire (mai ales după epoca ereziei lui Nestorie), ca o manifestare spontană a sentimentelor de iperdulie (supravenerație) față de Preasfânta Născătoare de Dumnezeu.

Axionul obișnuit astăzi pentru mai tot timpul anului în Liturghia normală („Cuvine-se cu adevărat...”¹⁸) s-a întrebuițat în această calitate mai întâi ca partea a doua a sa („Ceea ce ești mai cinstită...”), care nu e altceva decât irmosul Cântării a noua din Canonul (trioda) de la denia din Joia Patimilor, datorat lui Cosma de Maiuma (Aghiopolitul, sec. VIII) și care deci a fost întrebuițat mai întâi în slujba Utreniei, ca și în alte slujbe. Ulterior, și anume după secolul X, el s-a amplificat cu partea de la început („Cuvine-se cu adevărat...”), a cărei origine se pare că trebuie căutată în pietatea monahală a Athosului (Sfântul Munte), cum pretinde o legendă din acele părți, consemnată chiar în *Mineiele* noastre¹⁸.

5. Împărtășirea și riturile finale

Partea următoare (a treia) din Liturghia credincioșilor, alcătuită din *rugăciunile și riturile în legătură cu împărtășirea*, a suferit, în general, prea puține modificări în structura și în rânduiala ei.

Rugăciunea amvonului („Cela ce binecuvântezi pe cei ce Te binecuvântează, Doamne...”), singura rugăciune din rânduiala Liturghiei pe care preotul o rostește toată cu voce tare și în afara altarului, este de origine destul de veche. Ea corespunde, ca funcție (idee) și cuprins, *rugăciunii pentru plecarea capetelor*, cu care se încheia odinioară Liturghia creștină, și prin care arhiereul (preotul proestos) îi binecuvânta pe credincioși, în timp ce ei își plecau capetele și treceau fiecare pe sub mâna lui, ieșind apoi pe rând din biserică¹⁹. Pentru că pe atunci arhiereul rostea această rugăciune stând înapoia amvonului din mijlocul bisericii, ea se numește în vechile manuscrise liturgice *Rugăciunea de după amvon* (υχη ὀπισθάμβωνος).

Cu Rugăciunea amvonului se încheia odinioară Liturghia creștină; după rostirea ei, concomitent cu binecuvântarea credincioșilor, care-și plecau capetele, aceștia părăseau biserica, la invitația diaconului: „Ieșiți în pace”.

Toate rugăciunile care urmează deci în rânduiala Liturghiei de astăzi după Rugăciunea amvonului și care alcătuiesc încheierea sau sfârșitul Liturghiei, reprezintă adăosuri posterioare, intrate în uzul liturgic din secolele VII-VIII înainte.

Miruitul credincioșilor, adică ungerea frunților lor de către preot cu untdelemnul binecuvântat din candela de la iconostas, este o practică mai nouă. Ea reprezintă o imitație a ungerii similare care se face, încă din vechime, la sfârșitul Litiei și este specifică unei regiuni din Biserica Ortodoxă Română (nu se practică în Transilvania și în Mol-

¹⁸ Vezi *Mineiul pe iunie*, sinaxarul din ziua de 11. Amănunte despre originea și istoria axionului duminical vezi la E. Lamerand, *La Legende de l'Αξιονέστων*, în *EO*, an. II, nr. 6 (apr.-mai 1899), pp. 227-230. Cf. și Pr. P. Vintilescu, *Despre poezia iconografică...*, pp. 176-179.

¹⁹ Vezi rânduiala Liturghiei clementine din *Constituțiile apostolice* cart. VIII, cap. 15, textul grecesc în *MELV*, pp. 232-233 și *trad. rom. cit.*, pp. 248-249. O reminiscență a plecării capetelor credincioșilor de odinioară în timpul citirii acestei rugăciuni este obiceiul de azi ca diaconul care a zis ectenia precedentă („Drepți. primind...”) să stea în acest timp cu capul plecat, înaintea icoanei Mântuitorului, ca și când ar cere și ar primi binecuvântare de la Dumnezeu însuși (Vezi V. Mitrofanovici și ceilalți, *Liturgica*, ed. 1929, p. 600 și P. Lebedev, *Liturgica sau explicarea serviciului divin*, trad. și prelucrare de Ic.N. Filip, București, 1899, p. 276).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

dova), dar are tendința de a se generaliza în toată Biserica noastră. A fost menționată în scris pentru prima dată în *Liturghierul* de București, 1937²⁰.

Împărțirea anafurei este o practică destul de veche și generală în toată lumea ortodoxă. În ceea ce privește originea anafurei, sunt două păreri. După unii, anafura a apărut atunci când credincioșii au început să nu se mai împărtășească la fiecare Liturghie (sfârșitul secolului IV sau începutul secolului V). Fiind făcută din prescurile întrebuintate la Procomidie pentru materia Sfintei Jertfe, ea este un fel de locțiitor al Sfintei Împărtășanii, care se dădea la început – ca semn sau simbol al comuniunii spirituale dintre credincioși – numai celor care nu se puteau împărtăși și care se mângâiau astfel măcar cu „firimiturile” căzute de la masa euharistică; de aceea anafura se și ia pe nemâncate, ca și Sfânta Împărtășanie, și pentru același motiv, în grecește anafura se numește ἀντιδωρον (în loc de *dar* sau de Sfânta Euharistie).

Anafura poate fi considerată însă și ca un rest sau o reminiscență din vechile agape sau mese frățesti, care aveau odinioară loc după Sfânta Liturghie, așa precum susțin unii liturghiști²¹.

BIBLIOGRAFIE

A. Baumstark, *Die Konstantinopolitanische Messliturgie von dem IX. Jahrhundert*, Bonn, 1909.

Nilo Borgia, *Origine della liturgia bizantina*, Grottaferrata, 1933.

L. Bouyer, *Eucharistie. Théologie et Spiritualité de la prière eucharistique*, II-e éd., Paris, 1968, p. 273 ș.u.

F.E. Brightman, *Eastern Liturgies*, Oxford, 1896, p. LXXXI-CI și 308 ș.u., 518 ș.u. (Appendices M, N, O, P, Q, R).

B. Capelle, *Les liturgies „basiliennes” et S. Basile*, anexă la studiul *Un témoin archaïque de la liturgie copte de Saint Basile*, de J. Doresse et E. Lanne, Louvain, 1960.

A. Dmitrievsky, *Descrierea manuscriselor liturgice păstrate în Răsăritul ortodox* (în rus.), t. II (Εὐχολόγια), Kiev, 1901.

Dr. P.H. Engberding, *Das eucharistische Hochgebet der Basileios Liturgie. Textgeschichtliche Untersuchungen und kritische Ausgabe*, Münster, 1931 (Col. „Theologie des christlichen Ostens”, Heft 1).

R. Engdahl, *Beiträge zur Kenntnis der byzantinischen Liturgie. Texte und Studien*, Berlin, 1908.

A.P. Golubțov, *Explicare istorică a riturilor Liturghiei* (în rus.), în rev. „Bogoslovskij Vestnik” 24 (1915), II, 563-601.

I.M. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, t. II și III, Roma, 1930, 1932;

A. Jacob, *Hist. du formulaire grec de la liturgie de S. Jean Chrysostome*, I-II, Louvain, 1968.

J.A. Jungmann, *La grande prière eucharistique (Das eucharistische Hochgebet). Les idées fondamentales du Canon de la Messe*, Paris, 1955.

I. Karabinov, *Rugăciunea euharistică sau anaforă* (în rus.), S. Petersburg, 1908.

²⁰ Amănunte la Pr. P. Vintilescu, *Miruitul*, în S.T., an. V, 1953, nr. 9-10, pp. 643-660.

²¹ Pentru prima părere vezi mai pe larg Pr. P. Vintilescu, *Anafura sau antidoron*, în rev. S.T., an. V, 1953, nr. 1-2, pp. 116-145, iar pentru a doua vezi V. Mitrofanovici și ceilalți, *Liturgica...*, ed. 1929, p. 601.

Gabriel Khouri-Sarkis, *La Liturgie de Saint Jean Chrysostome et son origine syrienne*, Fontenay-Le Comte, 1962 (extr. din rev. „Orient Syrien”, Paris, 7, 1962, pp. 3-68).

V. Laurent, *Le rituel de la Proskomidie dans l'Eglise byzantine aux XI-XIII-e siècles*, „Revue des études byzantines”, t. XVII (1959); Același, *Le rituel de la Proskomidie et la métropole de Crète Elie*, în aceeași rev., t. XVI (1958), pp. 116-142.

L. Ligier, *La struttura della preghiera eucharistica: diversità e unità*, în „Ephem Liturgicae”, 82 (1968), pp. 191-215; Același, *De la Cène de Jésus à l'anaphore de l'Eglise*, în rev. *M.D.*, 87 (1966), pp. 7-51.

Marco Papàs Mandalà, *La Protesi della Liturgia nel rito bizantino-greco*, Grottaferrata, 1935.

Juan Mateos, S. J., *La célébration de la parole dans la liturgie byzantine. Etude historique*, Roma, 1971 (Orientalia Christiana Analecta, 191).

Pl. de Meester, *Genèse, sources et développements du texte grec de la liturgie de Saint Jean Chrysostome*, Rome, 1908 (extr. din vol. *Χρυσόστομικὰ*) Roma, 1908); Același, *(Liturgies) Grecques*, în *DACL*, t. VI, col. 1591-1662; Același, *The byzantine Liturgy*, în „The Eastern Churches Quaterly” (Ramsgate), 3 (1938), 19-25, 63-71, 131-137, 189-192.

D. Moraitu, *Forma cunoscută mai veche a liturghiilor Sfântului Vasile și a Sfântului Ioan Gură de Aur* (în grec.), Tesalonic, 1957 (extras din Anuarul de Studii al Facultății de Teologie din Tesalonic).

S. Pétridès, *La preparation des oblats dans le rit grec*, în *EO*, t. III (1899-1900), pp. 65-78.

S. Salaville, *Liturgies orientales. La Messe* (2 vol.), Paris, 1942.

Hans-Joachim Schultz, *Die byzantinische Liturgie. Vom Werden ihrer Symbolgestalt*, Freiburg, 1964 (Col. „Sophia”, Band 5).

R. Taft, *Toward the origins of the offertory procession in the syro-byzantine East*, în *OCP*, t. XXXVI (1970), pp. 73-107; Același, *The byzantine Divine Liturgy. History and Commentary*, în rev. „Diakonia”, 2 (1973), pp. 164-178; Același, *Evolution historique de la liturgie de Jean Chrysostome*, în rev. *POC*, XXIV, 1 (1974), pp. 3-33.

T. Tarnavski, *Despre cele mai însemnate liturghii...*, în rev. „Candela” (Cernăuți), 1892, p. 588 ș.u.

X.S. Țiga, *Imnul Trisaghion* (în grec.), în vol. dedicat Prof. Hristu Panaghiotis, Tesalonic, 1967, pp. 275-287.

Prof. Dr. N.D. Uspenski, *Rugăciunile euharistice ale Sfântului Vasile cel Mare și ale Sfântului Ioan Gură de Aur, în rânduiala Liturghiei Ortodoxe* (în rus.), în „Bogoslovskie Trudi”, caiet 2, Edit. Patr. de Moscova, 1961, pp. 63-67.

Pr. P. Vintilescu, *Contribuții la revizuirea Liturghierului românesc*, București, 1930; Același, *Liturghiile bizantine privity istoric în structura și rânduiala lor*, București, 1943.

Același, *Liturghierul explicat*, București, 1972.

ISTORIA LITURGHIEI ORTODOXE ÎN REZUMAT
SUB FORMĂ DE SCHEMĂ GRAFICĂ

reprezentând părțile principale ale rânduiei de azi a Liturghiei,
cu diviziunile și subdiviziunile lor și cu indicarea datelor aproximative
la care ele au intrat în uz sau la care apar pentru prima dată
în documentele și manuscrisele liturgice.

I. PROSCOMIDIA
(originar la începutul
Liturghiei
credincioșilor; mutată
înainte de Liturgia
catehumenilor prin se-
colele VI-VII)

1. Ritualul pregătirii
liturghisitorilor (sec.
XI-XIV. Unele amă-
nunte abia în sec. XVI).	{ a) închinarea (sec. XI și urm.)
b) îmbrăcarea vesmintelor (rit. iniț.)
c) spălarea mâinilor (originar la începutul Lit.
cred., menționată sec. IV. Mutată o dată cu
Proscomidia, înainte de Lit. catehumen.)
2. Ritualul pregătirii Agnelului și al potirului (format în sec. VIII-XIV; atestat
la Gherman al C-polei și definitivat în Rând. liturgică a lui Filotei al C-polei).	
3. Ritualul miridelor, cu
pomenirile nominale
(pomenirile inițiale la
începutul Lit.
credincioșilor. Mutate aici
o dată cu Proscomidia).	{ a) mirida Sf. Fec. (menț. la patr. Nic.
Gramaticul sec. XI).
b) cele 9 cere (în doc. din sec. XI).
c) cele 3 miride speciale (de orig. nouă).
d) miridele pentru vii și morți (menț. în sec.
IX la patr. Nichifor Mărturisitorul). Rit.
miridelor definitivat în Diatasa patr.
Filotei al C-polei.
4. Riturile finale	{ a) tămădirea și acoperirea Darurilor (sec.
VIII-XIV).
b) Rug. Proscomidiei (text în <i>Cod. Barberini</i> ,
sec. VIII).
c) apolisul } (de origine
d) căderea finală } mai nouă)

II. LITURGHIA
CATEHUMENILOR
(modificări importante
numai în prima parte)

1. Enarxa (partea introductivă), formată din sec. VI înainte
 - a) închinarea (în m-se, din sec. XII înainte).
 - b) Ectenia mare (inițial la începutul Lit. credincioșilor, mutată aici din sec. VI înainte).
 - c) Antifoanele cu rug. antifoanelor și ecteniile mici (cei mai vechi = *psalmii antifonici*, prescurtați cu timpul, înlocuiți la unele sărbători cu *psalmii tipici*, din sec. XIV înainte. *Rugăciunile antifoanelor* în *Cod. Barberini*, sec. VIII)
2. Vohodul mic (ieșirea cu Sf. Evanghelie) mențion. la Gherman al C-polei (sec. VIII).
3. Trisaghionul, introdus în rând. Lit. la 450-453. Rugăciunea Trisaghionului, în *Cod. Barberini* (sec. VIII).
4. Lecturile bib. și tâlcuirea lor (element primordial în Lit.)
 - a) Citiri din *V. Test.*
 - Din Profeți (cărțile istorice)
 - Din Lege (cărțile didactice)
 } ieșite din uz sec. VII-VIII
 - b) Citiri din *N. Test.*
 - Apostolul
 - Evanghelia
 - c) Rugăciunea Evangheliei (în m-se, din sec. XI înainte, dar generalizată abia după sec. XIV).
 - d) Predica (Omilia), mutată din acest loc din sec. VI ș.u.
5. Rugăciunile de după Evanghelie
 - a) Ect. întreită și Rug. respectivă (*Cod. Barberini*, sec. VIII).
 - b) Ectenii și rug. speciale pt.:
 - Catehumeni (menținută până azi)
 - Energumeni
 - Penitenți
 - Fotizomeni (rămasă numai în Lit. Darurilor mai înainte sfinț.)
 } ieșite din uz din sec. VII ș.u.

III. LITURGHIA CREDINCIOȘILOR (cea mai puțin atinsă de modificări).

I. PREGĂTIREA SF. JERTFE

a) Rugăciunile
pt. credincioși

ectenie mică
ectenie mare (prescurtată în sec.
XIII-XIV de Filotei al C-polei)
două rug. (în taină) pt. credin-
cioși (menționate în sec. IV.
Textul de azi în *Cod. Barberini*)

b) Vohodul mare
(ieșirea cu
Darurile), menț.
în sec. VI la
Eutihie al C-polei

Heruvicul (intr. în sec. VI)
Ieșirea cu Darurile (dezvoltată
din ritualul primitiv al ducerii
materiei Jertfei de la
pastoforion la Sf. Masă).
Pomenirile (rest din vechile
diptice, care aveau odinioară
loc aici, o dată cu depunerea
Darurilor pe Sf. Masă).

c) Ectenia cererilor
(origine incertă)

Intrarea și depunerea Darurilor
pe Sf. Masă și Rug. Proskomidi-
iei (veche, menț. sec. IV-V)
textul de azi în *Cod. Barberini*

d) *Simbolul Credinței*
introdus la 471
Antiohia și 512
C-pol

Rug. teologică (adresată
lui Dumnezeu-Tatăl).
Sanctus (trisaghionul bi-
blic: imnul de trei ori
„Sfânt...”).

2. ANAFORĂ (Rugă-
ciunea Sfintei Jertfe):
nucleul original al Lit.
creștine. Odinioară, citită
toată cu voce tare și
neîntreruptă de răspun-
surile poporului. Din sec.
V-VI începe a fi citită în
taină și fragmentată prin
răspunsurile paralele ale
credincioșilor.

a) Marea rug.
euharistică

Rug. hristologică (despre
Dumnezeu-Fiul).
Cuvintele Mântuitorului
de la Cina cea de Taină
(„Luați...”).

b) Anamneza

c) Epicleza, cu trop. ceas. III și stih. respective
(trop. și stihurile, în m-se din sec. XI ș.u.
Generalizat în sec. XV-XVI. Astăzi scoase din
Liturghierul grecesc și bulgăresc).

d) Dipticele, paralel cu Axionul (Axionul, în
forma de azi – sec. X ș.u.).

3. ÎMPĂRTĂȘIREA (rit primordial în rând. Lit.).

- a) Rugăciunile de pregătire.
 - Ectenia cererilor și 2 rug. în taină (vechi).
 - Rug. Domnească (menț. în sec. IV la Sf. Chiril al Ierusalimului).
 - Rug. pt. plecarea capetelor și Rug. „Ia aminte...” (text în *Cod. Barberini*).
- b) Actele manuale pentru pregătirea Sf. împărtășanii.
 - Înălțarea Sf. Agneț (menț. în sec. IV).
 - Frângerea Sf. Agneț (dezvoltată din ritualul primitiv).
 - Amestecarea (plinirea potirului) – menț. *Cod. Barberini*.
 - Căldura (menț. sec. VI).
- c) Împărtășirea (instrucțiuni speciale asupra ei, din sec. XI ș.u. Precizuni la Filotei al C-polei).
- d) Rugăciuni de mulțumire după împărtășire:
 - Rugăciunea în taină (veche. Text în *Const. apost.*).
 - Imnul „Să se umple gurile noastre...” (introdus în sec. VI de patr. Serghie al C-polei. Dispărut din *Liturghicul* grec, sec. XIII-XIV).
 - Ectenia „Drepti, primind...” (veche. Text similar în *Const. apost.*).

4. ÎNCHEIEREA (partea cea mai nouă a Lit. credincioșilor).

- a) Rug. Amvonului (= vechea rug. a plecării capetelor. Text similar în *Const. apost.* Textul de azi în *Cod. Barberini*).
- b) „Fie numele Domnului binecuvântat...” (în m-se, din sec. XIII înainte).
- c) Rug. potrivirii Sfințelor (a Schevofilachiului). Textul de azi în *Cod. Barberini*.
- d) Psalmul 33 (vechi, menț. în *Const. apost.*, păstrat numai în *Liturghierul* românesc).
- e) Apolisul (ortustul). (Formule în m-se din sec. XII și urm.).
- f) Miruitul (de origine nouă. Numai în unele părți din Biserica românească).
- g) Împărtășirea anafurei (sec. VI înainte, în m-se, menț. din sec. XIV ș.u.).

CAPITOLUL VI

Explicarea Sfintei Liturghii

A. SCOPUL SFINTEI LITURGHII. SFÂNTA LITURGHIE CA JERTFĂ A CULTULUI DIVIN PUBLIC ORTODOX

1. Scopul Sfintei Liturghii

Precum precizează un mare tâlcuitor al Liturghiei Ortodoxe¹, săvârșirea Liturghiei urmărește un dublu scop: unul, direct sau apropiat, și anume sfințirea Darurilor de jertfă – adică prefacerea pâinii și a vinului în Sfântul Trup și Sânge al Domnului – și altul, indirect și mai depărtat, adică sfințirea credincioșilor prin împărtășirea lor cu Sfintele Taine. Cu alte cuvinte, în slujba Sfintei Liturghii trebuie să distingem două acte sau momente principale deosebite, deși în strânsă legătură unul cu altul: de o parte *jertfa*, prin care se sfințesc Darurile, iar de alta *taina* (împărtășirea), prin care se sfințesc credincioșii, împărtășindu-li-se efectele jertfei².

La drept vorbind, sfințirea credincioșilor, adică împărtășirea lor cu Sfintele Taine, constituie scopul principal și ultim al Sfintei Liturghii, sfințirea Darurilor fiind mai mult un mijloc pentru atingerea acestui scop. Așa a fost cel puțin la origine, când în regulă generală se împărtășeau toți credincioșii la fiecare Liturghie. Așa se face că Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, care de fapt nu este decât o simplă slujbă mai solemnă a împărtășirii, a putut fi socotită și numită *Liturghie*, deși în rânduiala ei nu există o sfințire a Darurilor, acestea fiind sfințite dinainte (a se vedea la cap. respectiv).

Spre împlinirea scopului Liturghiei tinde întreaga ei structură sau felul cum este întocmită rânduiala ei. Toate rugăciunile, cântările și citirile din Sfânta Scriptură, precum și toate actele sau riturile sfinte care se săvârșesc în cursul Sfintei Liturghii, nu sunt altceva decât mijloace de pregătire și de realizare a acestui scop. Prin felul cum este alcătuită rânduiala Sfintei Liturghii, ea urmărește deci o întreită pregătire:

a) Pregătirea Darurilor de pâine și de vin aduse de credincioși, în vederea sfințirii și prefacerii lor în Sfântul Trup și Sânge (pregătire care se realizează chiar în prima parte a Liturghiei, la Proskomidie);

b) Pregătirea preotului liturghisitor (a sfințiților slujitori) pentru ca să poată săvârși după cuviință și cu sfințenie slujba înfricoșătoare a jertfei celei fără de sânge (pregătire care începe încă dinainte de slujbă și continuă în tot timpul Sfintei Liturghii) și

c) Pregătirea credincioșilor care iau parte la Liturghie, pentru a se face vrednici de împărtășirea cu Sfintele Daruri (pregătire care și ea începe dinainte de slujbă și se desăvârșește în cursul Sfintei Liturghii).

¹ Nicolae Cabasila, *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*, cap. I, trad. rom. de Diac. Ene Braniște, p. 25.

² Cf. și Otfried Müller, *Die Eucharistie als Mahlopfer und Opfermahl*, în „Gott in Welt”, II, Freiburg (Herder), 1964, pp. 120-135.

Acest scop de triplă pregătire – a Darurilor, a sfinților slujitori și a credincioșilor – a cărui realizare o urmărește săvârșirea Sfintei Liturghii este, de altfel, clar și des formulat în însuși textul liturgic și mai ales în unele din rugăciunile pe care preotul le citește în taină, concomitent cu ecteniile rostite sau cu celelalte acte sfinte săvârșite în văzul și în auzul credincioșilor.

2. Caracterul de jertfă al Liturghiei

Cultul Bisericii Ortodoxe are caracter sacrificial, adică se întemeiază pe ideea și pe practica sacrificiului sau a jertfei; este una din deosebirile esențiale dintre cultul Bisericii ortodoxe și al celei catolice de o parte și cultul protestant, de alta. Sfânta Liturghie nu este decât slujba dumnezeiască în care se aduce *jertfa cultului Legii celei Noi*, înființat de Mântuitorul însuși. Esența sau centrul, miezul și punctul culminant al Liturghiei, este adică *jertfa euharistică* pe care Biserica creștină o aduce lui Dumnezeu, prin sfinții ei slujitori, pe temeiul mandatului pe care l-au primit de la Mântuitorul însuși: „Aceasta să o faceți, spre pomenirea Mea...”³.

Credința că prin Sfânta Liturghie se aduce în Biserică o jertfă adevărată și reală o afirmă în unanimitate toți Sfinții Părinți și scriitorii bisericești, precum și teologii creștini răsăriteni și apuseni, dinainte de Reformă; căci, precum se știe, abia în secolul XVI, reformatorii (protestanții) au pus cei dintâi în discuție caracterul de jertfă al Liturghiei, pe care Biserica Ortodoxă, ca și cea Romano-Catolică, l-a susținut și l-a apărut și de atunci înainte cu atâta vigoare. Valoarea și caracterul de jertfă al slujbei liturgice sunt accentuate, de altfel, chiar în *Liturghierul* ortodox, mai ales în acele numeroase rugăciuni în care preotul se roagă lui Dumnezeu să-l învrednicească a-I aduce după cuviință slujba jertfei celei fără de sânge și în care Sfânta Masă e numită *jertfelnic* sau altar de jertfă³.

3. Raportul dintre jertfa Mântuitorului și jertfa liturgică

Există vreo legătură între această jertfă și cea adusă de Mântuitorul pe cruce? Și dacă există, în ce constă această legătură?

– De fapt, se poate vorbi numai în chip impropriu de un *raport* sau o *legătură* între jertfa Crucii și jertfa din Liturghie, căci noțiunea de *raport* presupune doi termeni deosebiți – deci două jertfe deosebite una de alta, între care ar urma să se stabilească un raport. Propriu-vorbind, între cele două jertfe există nu numai o strânsă legătură, ci și o *adevărată identitate*: jertfa din Liturghie este adică, în esența ei, una și aceeași cu cea de pe cruce. Lucrul acesta îl subliniază nu numai Sfinții Părinți și scriitorii bisericești – ca de ex. Sfântul Ioan Gură de Aur –, ci îl stabilesc în chip dogmatic sinoadele constantinopolitane din anii 1156 și 1158⁴.

³ Vezi, de ex., rugăciunea pe care o zice preotul în mijlocul bisericii, la închinarea dinainte de îmbrăcarea cu sfintele veșminte: „Doamne, trimite mâna Ta... și mă întărește... ca, fără de osândă stând înaintea înfricoșătorului Tău altar, să săvârșesc Jertfa cea fără de sânge...” (*Liturghier*, București, 1967, p. 85).

⁴ Vezi amănunte în lucrarea noastră *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, București, 1943, pp. 87-88. Despre importanța hotărârilor celor două sinoade endemice de mai sus, ca izvoare ale doctrinei ortodoxe despre esența jertfei euharistice, vezi și Arhiep. Vasile, *Les textes symboliques*

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Mai îndeaproape lămurește cum se explică această identitate sau în ce constă ea marele teolog bizantin *Nicolae Cabasila* din veacul al XIV-lea, pe care îl luăm ca normativ în această privință⁵.

După acesta, unitatea sau identitatea celor două jertfe rezultă din identitatea Mântuitorului atât ca săvârșitor, cât și ca dar (materie) de jertfă în ambele cazuri. Lucrul acesta reiese limpede, dacă disecăm noțiunea de *jertfă liturgică* în elementele ei componente, care sunt comune oricărei jertfe. Să vedem adică:

- a) Cine este săvârșitorul acestei jertfe;
- b) Care este materia ei sau darul de jertfă;
- c) Cui se aduce această jertfă sau cine este primitorul ei.

a) În Liturghie, adevăratul preot sacrificator sau săvârșitor al jertfei – *minister principalis*, după expresia teologilor catolici – este Mântuitorul însuși. Preotul slujitor nu este decât un organ sau un instrument al lui Hristos. Într-adevăr, Hristos este Cel care sfințește, prin gura și mâinile preotului liturghisitor, darurile de pâine și de vin aduse de credincioși. El le prefăce cu puterea Sfântului Duh în adevăratul Său Trup și Sânge, cu care S-a jertfit pe cruce; și tot El este Acela care le oferă sau le prezintă apoi lui Dumnezeu-Tatăl, ca dar de jertfă din partea Bisericii sau a obștii credincioșilor.

b) Materia sau darul de jertfă adus lui Dumnezeu în Liturghie este același cu cel adus de Hristos pe cruce, adică Sfântul Său Trup și Sânge.

c) Primitorul jertfei din Liturghie este același cu al celei de pe Golgota. Conform doctrinei stabilite la sinoadele constantinopolitane din 1156 și 1158, jertfa de pe cruce – ca și cea din Liturghie, care în esența ei e una și aceeași cu cea de pe cruce – a fost adusă nu numai Tatălui și Sfântului Duh, ci Sfintei Treimi în general, deci și lui Dumnezeu-Fiul. În Liturghie, ca și pe cruce, Mântuitorul apare deci atât ca dar de jertfă, cât și ca săvârșitor sau aducător și totodată ca primitor al jertfei. Acest întreit rol al Mântuitorului în jertfa liturgică este, de altfel, formulat chiar într-una din rugăciunile *Liturghiendui* ortodox, și anume *rugăciunea citită de preot în taină, în timpul Hieruricului*: „...Căci Tu ești Cel ce aduci (jertfa) și Cel ce Te aduci (ca jertfă), Cel ce primești (jertfa) și Cel ce Te împarți, Hristoase, Dumnezeuul nostru”. Precum precizează tâlcuitorii Liturghiei Ortodoxe, Hristos *aduce și primește* (jertfa liturgică) ca Dumnezeu și Se aduce (jertfă) ca om⁶.

4. Liturghia ca formă de prelungire a sacerdotiului Mântuitorului în Biserică

În esența ei, jertfa liturgică este deci una și aceeași cu cea de pe Golgota, dar cu următoarele *deosebiri de formă sau de aparență externă*:

- a) Jertfa de pe Golgota s-a adus în chip sângeros, prin junghiere dureroasă și moarte fizică; cea din Liturghie se aduce în mod sacramental, nesângeros, sub

dans *L'Eglise Orthodoxe*, în *Messenger de l'Exarchat du Patriarche russe en Europe Occidentale*, an. XII, nr. 48 (oct.-dec. 1964), pp. 211-212.

⁵ Vezi îndeosebi cap. XXXII din lucrarea sa, *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*, trad. rom. de E. Braniște, București, 1946, pp. 80-82, precum și lucrarea noastră mai veche, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, București, 1943, p. 87 ș.u.

⁶ Vezi Nicolae Cabasila, *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*, cap. 49, în trad. rom. citată, p. 108. Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Tâlcuire despre dumnezeiascul locaș*, trad. rom. cu titlul *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, București, 1866, p. 264.

înfățișarea văzută a pâinii și a vinului. Liturghia este adică o slujbă cuvântătoare (spirituală) și fără de sânge (λογική καὶ ἀνοίμακτος λατρεία), cum o caracterizează *Liturghierul* ortodox, în rugăciunea epiclezei;

b) Jertfa de pe cruce a fost adusă de Hristos singur, pentru mântuirea tuturor oamenilor, ea a fost jertfa Sa proprie, pe când cea din Liturghie este adusă nu numai din partea Lui, ci și din a Bisericii sau obștii credincioșilor. Căci „prin prefacerea Darurilor, și credincioșii simbolizați prin ele se unesc cu Hristos ca preot al jertfei și ca dar de jertfă, sunt primiți, cu alte cuvinte, în corpul mistic al lui Hristos”⁷. Așadar, în Liturghie, Biserica jertfește și ea împreună cu Hristos și se aduce ca jertfă o dată cu El, prin mijlocirea preotului liturghisitor, care este reprezentantul împuternicit și sfințit, atât al Bisericii, cât și al Mântuitorului;

c) Jertfa sângeroasă de pe cruce s-a adus într-un singur loc și o singură dată pentru totdeauna; jertfa din Liturghie se aduce de-a pururi și pretutindeni unde sunt biserici și altare creștine.

Dar, deși se săvârșește în multe locuri și de multe ori, Liturghia nu trebuie concepută ca o *repetare* sau *reînnoire* a Patimilor de pe cruce – cum, din nefericire, se exprimă mulți dintre autorii tâlcuirilor populare ale Liturghiei. Ea nu înseamnă, adică, un nou act de jertfire fizică și dureroasă a lui Hristos, ca pe Golgota. Nu trebuie să ne închipuim că Hristos pătimește și moare la fiecare Liturghie, căci *Sfânta Scriptură* ne spune lămurit că Hristos, odată înviat, nu mai moare și nu mai pătimește (vezi mai ales Evr. VII, 27; IX, 27-28; X, 10-14, unde se accentuează unicitatea jertfei de pe Cruce).

Precum am spus, corect vorbind, Jertfa noastră este întocmai cu cea de pe cruce. Actul sau momentul din rânduiala Liturghiei, în care cele două jertfe se întâlnesc, se identifică sau se contopesc într-una singură, este *prefacerea* în Sfântul Trup și Sânge a elementelor euharistice care constituie temelia materială a Jertfei din Liturghie. Căci Darurile care se prefac pot fi multe, atâtea câte Liturghii se săvârșesc pe toată fața pământului; dar Sfântul Trup și Sânge, în care ele se prefac, este și rămâne totdeauna unul și același: Trupul și Sângele cu care Hristos S-a născut din Sfânta Fecioară, cu care El a trăit pe pământ, cu care a pătimat și s-a îngropat, cu care apoi a înviat și S-a înălțat la ceruri, unde șade și acum în slavă, de-a dreapta Tatălui.

d) Jertfa din Liturghie este deci mai pe înțelesul nostru, o reproducere, o *formă de prelungire în timp, de actualizare sau de perpetuare în mijlocul nostru, a prezenței lui Hristos*, Cel *jungھیat* o dată pentru totdeauna; este o multiplicare în timp și spațiu a unicei Jertfe de pe Golgota. Este mijlocul dumnezeiesc prin care ni se împropățează de fiecare dată și devine astfel veșnic prezentă în fața noastră Jertfa crucii și prin care se pun totodată la îndemână, fiecăruia dintre noi, efectele binefăcătoare ale acesteia. Cu alte cuvinte, *Liturghia este mijlocul și prilejul de aplicare individuală a roadelor jertfei universale și generale de pe cruce*, adusă de Mântuitorul. Prin jertfa nesângeroasă, noi dobândim roadele Jertfei celei sângeroase. „...Față de jertfa de pe cruce, jertfa liturgică nu are scopul de a realiza merite noi în plus sau de a însemna o ispășire din nou a păcatului, ci ea reprezintă numai un mijloc pentru împărtășirea fructelor morții de pe Golgota, acelora care caută ajutor pentru mântuirea lor... În raport cu Jertfa de pe Golgota, Sfânta Euharistie este o *jertfă relativă*, deoarece ea se referă la cea dintâi și o reproduce”⁸.

Astfel, *Liturghia este totodată forma de perpetuare sau continuare a prezenței Mântuitorului în lume de-a lungul veacurilor și centrul activității Lui în Biserică*. Este mijlocul

⁷ Pr. P. Vintilescu, *Sacrificiul religios ca principiu al Liturghiei*, București, 1927, p. 60.

⁸ Același, *op. cit.*, pp. 52-53.

PREOT PROF. DR. ENE BRANISTE

prin care El se află veșnic împreună cu noi și prin care își împlinește deci făgăduința făcută Sfinților Săi Apostoli și Ucenici: „Iată, Eu sunt cu voi în toate zilele, până la sfârșitul veacului” (Mt. XXVIII, 20). Este, totodată, o formă de anticipare a Parusiei Sale, de preînchipuire și de pregustare a bunătăților de la masa cerească pe care El o rezervă celor ce-L iubesc (Mc. XIV, 25 și loc. par.; Mt. VIII, 11; XXII, 1-14; XXV, 1-13, 21, 23; Lc. XXII, 30; XV, 23 etc.); ospățul euharistic are deci și un profund sens eshatologic. Mântuitorul este împreună cu Dumnezeu-Tatăl sus în ceruri, dar în același timp este împreună cu noi în mod spiritual, șezând pe sfintele altare, sub chipul Sfințelor Daruri, precum grăiește *Liturghierul* ortodox (Rugăciunea citită de preot, în taină, înainte de împărtășire): „Ia aminte, Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru, din sfânt locașul Tău și de pe tronul slavei împărăției Tale și vino ca să ne sfințești pe noi. Căla ce sus șezi împreună cu Tatăl și aici împreună cu noi nevăzut ești de față...”. Din slava Sa cerească, Mântuitorul continuă astfel să-și îndeplinească, prin Liturgia oficiată de preoții Bisericii, slujirea Sa preotească⁹.

BIBLIOGRAFIE

- O. Căciulă, *Dumnezeiasca Euharistie ca jertfă* (în grec.), Atena, 1932 (trad. parțială de Pr. R. Antofi, *Jertfa euharistică*, Buzău, 1940).
- Prof. N. Chițescu, Pr. Prof. I. Todoran și Pr. I. Petreună, *Teologia dogmatică și simbolică*, Manual pentru institutele teologice, vol. II, București, 1958, pp. 888-892.
- G. De Broglie, *La Messe oblation collective de la communauté chrétienne*, în rev. „Gregorianum”, 30 (1949), pp. 534-561.
- Mauritius De la Taille, S. J., *Mysterium fidei. De augustissimo Corporis et Sanguinis Christi sacrificio atque sacramento*, Parisii, 1921.
- P.I. Emery, *L'Eucharistie sacrifice de Jésus et de l'Eglise*, 1965.
- P. Evdokimov, *La prière de l'Eglise d'Orient. – La liturgie de Saint Jean Chrysostome*, Paris, 1966.
- Pr. C.N. Galeriu, *Jertfă și răscumpărare*. Teză de doctorat, București, 1973.
- N. Gehr, *Das heilige Messopfer, dogmatisch, liturgisch und asketisch erklärt*, ed. XI-XIII, Freiburg im Breisgau, 1912 (trad. fr. par. Moccaud: *Le Saint Sacrifice de la Messe*, 2 vol., Paris, 1894-1900).
- M. Jugie, *Messe (dans la Liturgie)*, în *DTC*, t. X, part. II (1928), col. 1317-1346.
- J.A. Jungmann, *The Sacrifice of the Church*, London, 1961; Idem, *Oblatio und sacrificium in der Geschichte der Eucharistie – Verständnisses*, în „Zeitschrift für katholische Theologie”, 92 (1970), pp. 342-350.
- Joseph Kramp, S. J., *Die Opferanschauungen der römischen Messliturgie*. Zweite Auflage Regensburg, 1924.
- Macarie, *Teologia dogmatică ortodoxă*, trad. de arh. Gherasim Timus Piteșteanul, t. II, București, 1887, p. 494 ș.u.
- J. Meyendorff, *Le dogme eucharistique dans les controverses theologiques du XIVe siècle*, în rev. grec. „Grigore Palama”, 42 (1959), pp. 92-100.
- Epis. Nicolai Makariopolski, *Idei fundamentale în Sfânta Euharistie* (în l. bulg.), Sofia, 1963 (extras din *Anuarul Acad. Duhovn. „Sfântul Climent de Ohrida”* din Sofia, t. XII, 1, 1962-1963), rez. în rec. noastră din rev. „Ortodoxia”, an. 1964, nr. 2. pp. 261-270.

⁹ Comp. același, *op. cit.*, pp. 7, 50.

Fr. Renz, *Die Geschichte des Messopfer-Begriffs oder der alte Glaube und die neuen Theorien über das Wesen des unblutigen Opfers*. I. Band (Altertum und Mittelalter), Freising, 1901.

Arhim. Pant. Rodopulos, *Sfințirea Darurilor Sfintei Euharistii după textele liturgice și scriitorii răsăriteni și apuseni* (în grec.), Tesalonic, 1968.

Joachim Schulz, *Die byzantinische Liturgie. Vom Werden ihrer Symbolgestalt*, Freiburg, 1964.

Alexis van der Mensbrugghe, *Teologia jertfei euharistice în lumina Sfintei Scripturi și a Sf. Părinți*, în „Messager de l'Exarchat du Patr. russe en Europe Occidentale”, nr. 61, ian.-martie 1968, pp. 10-14, trad. rom. de I.V. Paraschiv, în *M.O.*, 1968, nr. 7-8, pp. 573-597.

B. LITURGHIA CA FORMĂ DE CULT ȘI CENTRU AL CULTULUI DIVIN ORTODOX

1. Liturgia ca centru al cultului divin public ortodox

În Ortodoxie, Sfânta Liturghie, adică slujba jertfei *Legii celei Noi*, este cea mai importantă dintre toate unitățile componente ale cultului divin, adică dintre sfintele slujbe ale Bisericii noastre. Așa precum jertfa de pe cruce a Mântuitorului a fost, din punct de vedere soteriologic, centrul activității Sale răscumpărătoare și totodată faptul cel mai de seamă din istoria mântuirii lumii, tot așa Sfânta Liturghie – care actualizează acea Jertfă – este temelia și, totodată, centrul sau miezul întregului cult ortodox.

Sfera noțiunii de *cult* este mai largă și mai cuprinzătoare decât cea de *Liturghie*; în cea dintâi intră atât slujba Sfintei Liturghii, cât și toate celelalte slujbe și rânduieli sfinte ale Bisericii, precum și orice atitudine sau orice act, menite să exprime în afară sentimentele noastre de respect, adorație, mulțumire sau cerere față de Dumnezeu. Liturgia stă însă în centrul cultului ortodox, prin aceea că Jertfa Mântuitorului, pe care ea o reprezintă și o continuă, este izvorul Harului dumnezeiesc care ni se dă în diferite proporții prin celelalte servicii divine, care constituie mijloace de sfințire a vieții noastre și de împărtășire a Harului divin: taine și ierurgii.

De aceea, fără să mai vorbim de cele șapte Laude, care toate constituie o introducere la slujba Sfintei Liturghii, mai toate tainele și ierurgiile stau în legătură directă sau indirectă cu Sfânta Liturghie. Astfel, unele din ele se săvârșesc chiar în cursul Liturghiei, ca de exemplu hirotonia și împărtășirea. Rânduiala altora este indisolubil împletită cu cea a Liturghiei, ca sfințirea sfântului și marelui Mir la Liturgia din Joia Patimilor, sfințirea cea mare a apei (Agheasmă mare) la Bobotează, parastasul și diferitele ierurgii pentru pomenirea morților. Altele se săvârșesc fie înainte de Liturghie, ca: hirotesile, sfințirea bisericii, botezul și mirungerea de odinioară, fie după ea, cum e de exemplu cununia. Împrejurul Sfintei Liturghii gravitează și se grupează deci toate formele și manifestările mai de seamă ale cultului ortodox, care-și întemeiază puterea și efectele sale sfințitoare pe jertfa Mântuitorului, actualizată în Liturghie¹⁰.

¹⁰ Comp. Pr. P. Vintilescu, *Curs (litografiat) de Liturgică generală*, București, 1940, pp. 15-16.

2. Liturghia ca formă a cultului de adorație

Dar Liturghia este nu numai izvorul și temelia Sfințelor Taine și ierurgiilor, ci totodată și cea mai importantă dintre toate slujbele care alcătuiesc serviciul divin public, de fiecare zi, al Bisericii creștine ortodoxe. *Fiind instituită direct de Mântuitorul Însuși, ea este singura slujbă de origine divină*; se poate spune că Mântuitorul însuși a săvârșit cea dintâi Liturghie, la Cina cea de taină. De aceea, precum remarcă Simeon arhiepiscopul Tesalonicului¹¹, Liturghia nici nu se numără între cele șapte Laude care au origine omenească, adică sunt instituite de Biserică –, ci este în afară și mai presus de ele. Toate Laudele (slujbele zilnice) premergătoare Sfintei Liturghii, ca Veșernia și Utrenia, servesc numai ca un fel de introducere și pregătire a Liturghiei. Proeminența sau superioritatea Sfintei Liturghii asupra lor reiese din aceea că, prin cele șapte Laude, noi aducem lui Dumnezeu numai rugăciune – fie ea de cerere, de laudă sau de mulțumire – pe când prin Liturghie, aducem lui Dumnezeu, pe lângă acestea, ceva mai mult: îi aducem *jertfă*, care, precum am spus, este forma cea mai înaltă și mai aleasă și, totodată, expresia deplină a cultului suprem de latră (adorație), datorat și adus numai lui Dumnezeu.

Aceasta se poate înțelege cu atât mai bine, dacă avem în vedere valoarea, prețul și vrednicia jertfei care se săvârșește în timpul Sfintei Liturghii și care constituie actul central și scopul ei de căpetenie.

Într-adevăr, prin jertfa liturgică se dă nouă credincioșilor putința de a-I aduce lui Dumnezeu cultul, cinstirea și preamărirea cea mai vrednică de majestatea Lui. Cu alte cuvinte, *Liturghia reprezintă forma cea mai înaltă și desăvârșită a cultului nostru de adorație*. De ce ?

– Mai întâi, *pentru că* – așa cum am spus – *săvârșitorul adevărat al acestei jertfe este Hristos Însuși*, „Fiul cel iubit al Tatălui, întru Care El a binevoit”, e Arhiereul desăvârșit, „cuvios, fără răutate, fără pată, osebit de cei păcătoși și mai înalt decât cerurile” (Evr. VII, 26). *El jertfește și Se jertfește în Liturghie pentru noi și în unire cu noi*: „Și pentru ei Mă sfințesc și pe Mine însumi, ca și ei să fie sfințiți în adevăr” (In. XVII, 19).

– Al doilea, darul nostru de jertfă este tot ce s-ar putea aduce mai de preț lui Dumnezeu: însuși trupul și sângele neprihănit și neprețuit al Fiului Său. Într-adevăr, omenitatea (firea omenească) din persoana divino-umană a lui Iisus e tot ce a creat Dumnezeu mai sfânt, mai curat și desăvârșit; e opera cea mai de preț a lui Dumnezeu, împodobită cu toate virtuțile, harurile și perfecțiunile. Aceasta are mai ales o valoare nemăsurată prin aceea că, în persoana unică a lui Hristos, ea este unită, în chip indisolubil, cu Dumnezeirea: „Căci în El sălășluiește trupește toată deplinătatea Dumnezeirii” (Col. II, 9). Darurile aduse de credincioși, care constituie materia jertfei, ne reprezintă pe noi înșine. După sfințirea și prefacerea lor, natura omenească este deci oferită lui Dumnezeu ca jertfă pentru noi, în starea ei de perfecțiune la care a ridicat-o unirea ipostatică cu Cuvântul cel Veșnic. Iar întrucât cele două firi: dumnezeiască și omenească, sunt indisolubil unite și nedespărțite în una și aceeași persoană, noi le oferim pe amândouă deodată ca dar de jertfă lui Dumnezeu-Tatăl, o dată cu Iisus, sau – mai bine zis – prin El, prin mijlocirea Lui.

Iată de ce jertfa liturgică întrunește într-însa și împlinește, în chipul desăvârșit, scopurile diferite ale tuturor jertfelor *Legii Vechi*, pe care ea le-a înlocuit. Ea este adică, în același timp, cea mai înaltă jertfă de laudă și de mulțumire, de împăcare și de ispășire, ca și de cerere sau mijlocire, pe care o putem aduce lui Dumnezeu.

¹¹ *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 301, trad. rom. cit., p. 198.

a) Astfel, *Liturghia este sublimul imn de slavă și de laudă pe care îl putem aduce lui Dumnezeu pentru perfecțiunile, puterea și majestatea Sa*. De ce? – Pentru că acest imn este înălțat prin mijlocirea Fiului lui Dumnezeu, singurul Care, atât cât a trăit pe pământ, a dat lui Dumnezeu-Tatăl, prin viața Sa neprihănită, slava și cinstea ce I se cuvin: „Eu Te-am proslăvit pe Tine pe pământ” (In. XVII, 4). Numai așa Tatăl ceresc e slăvit într-un chip vrednic de Dânsul¹².

Dar prin Liturghie cinștim nu numai pe Dumnezeu, ci și pe sfinți. Liturghia este deci forma supremă de exprimare nu numai a cultului de *adoratie*, ci și a celui de *venerație*. Liturghia prilejuiește cea mai mare bucurie pe care o putem face îngerilor și sfinților și cea mai aleasă cinștire pe care le-o putem da. Desigur, Jertfa se aduce numai lui Dumnezeu, iar nu făpturilor – oricât ar fi ele de superioare sau desăvârșite –, deci nu se aduce nici îngerilor, nici sfinților. Ea se săvârșește însă nu numai spre slava lui Dumnezeu, ci și „spre cinștea și pomenirea sfinților”, adică este adusă drept mulțumire pentru cinștea și mărirea pe care Dumnezeu le-a dăruit oamenilor, în persoana sfinților, și deci unul din motivele pentru care îi suntem datori recunoștință și mulțumire. Pe de altă parte, aducerea jertfei liturgice pricinuieste sfinților mare bucurie și desfătare, căci ei se bucură de slava ce se aduce lui Dumnezeu prin Sfânta Jertfă¹³. De aceea, dintru început, martirii și sfinții au fost sărbătoriți mai ales prin oficierea Sfintei Liturghii la mormintele lor, în zilele comemorării anuale a morții lor martirice.

b) Liturghia este, totodată, supremul prinos de mulțumire, adică expresia desăvârșită a sentimentelor noastre de recunoștință față de Dumnezeu, pentru binefacerile primite de la El. Așa precum jertfa Fiului Său reprezintă manifestarea și dovada sublimă a milostivirii bunătății și iubirii divine față de oameni, tot așa și Liturghia – care actualizează acea jertfă – reprezintă desăvârșita formă de exprimare a sentimentelor noastre de mulțumire și de recunoștință față de Dumnezeu.

De aceea, ea se și numește de preferință *Euharistie*, adică *slujbă de mulțumire*, obiectul rugăciunilor ei fiind, în cea mai mare parte și în primul rând, exprimarea recunoștinței noastre față de Dumnezeu. Funcțiunea aceasta euharistică a Jertfei liturgice este, de altfel, formulată în numeroase locuri din *Liturghier*. „Să mulțumim Domnului”, ne îndeamnă preotul. Iar poporul cântă, în timp ce preotul sfințește Darurile: „Pe Tine Te laudăm, pe Tine Te binecuvântăm, Tie-Ți mulțumim, Doamne...”.

c) În al treilea rând, Liturghia este cea mai eficace *jertfă de împăcare cu Dumnezeu sau pentru ispășirea și iertarea păcatelor noastre*. De ce? – Pentru că prin ea se oferă lui Dumnezeu același preț de răscumpărare care s-a oferit pe cruce, adică Sângele neprețuit al Fiului Său (vezi Evr. IX, 13). Efectul expiator al Jertfei este afirmat în *Liturghier*, ori de câte ori e vorba de împărtășirea cu Sfintele Taine: „Se împărtășește robul (roaba) lui Dumnezeu X..., spre iertarea păcatelor și viața de veci”.

3. Liturghia ca formă a rugăciunii de cerere (mijlocire)

Liturghia este, în sfârșit, cea mai puternică *rugăciune de cerere sau mijlocire*. Este supremul mijloc de a-L implora și a-L îndupleca pe Dumnezeu în favoarea noastră sau a morților noștri, pentru care aducem daruri la Liturghie. Unite cu ale preotului liturghisitor, rugăciunile și cererile noastre capătă în Liturghie o putere deosebită, pe care n-ar avea-o altfel. De ce? Pentru că ele se unesc cu acelea – infinit superioare și

¹² Comp. Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. 36, *trad. rom. cit.*, p. 88.

¹³ Vezi Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. 48, *trad. rom. cit.*, pp. 103-106.

mai cu trecere – ale lui Iisus, Care, prin Jertfa Sa, mijlocește El Însuși pe lângă Dumnezeu-Tatăl, pentru împlinirea cererilor noastre. De aceea, precum zice un mare stăpân al Liturghiei, nu este o altă rugăciune care să poată atât de mult și care să nădejdi mai tari ca cea adusă prin această înfricoșătoare Jertfă, care a curățit, fără nici o plată, păcatele și fărâdelegile lumii¹⁴. La aceasta se gândește și Sfântul Apostol Pavel, când ne îndeamnă, zicând: „Având deci Arhiereu mare, Care a străbătut cerurile, pe Iisus, Fiul lui Dumnezeu..., să ne apropiem cu încredere de tronul Harului, ca să dobândim milă și să aflăm har spre ajutor la timp” (Evr. IV, 14-16).

Dar, mai ales, *Liturghia ne oferă mijlocul cel mai bun pe care-l avem la îndemână pentru a mijloci ușurarea de păcate, mângâiere și odihnă răposaiilor noștri dragi*; căci Jertfa Sfântă folosește nu numai celor vii, care o aduc, ci și celor morți, pentru care ne rugăm și pe care preotul îl pomenește la Sfintele Daruri. Iată ce spune despre aceasta Sf. meon al Tesalonicului: „Celor adormiți le sunt mai de folos Liturghiile, iar celelalte (pomenirile și milosteniile) îi ajută mai puțin; pentru că omul, murind, a încetat de la păcat, iar prin jertfă se împărtășește cu Hristos, se umple de dumnezeiasca veselie, de dar, și se izbăvește cu dumnezeiasca milă, de toată durerea. Deci, înainte de toate, să se facă Liturghie pentru dâșii; după aceea, de vor avea avuție, să se facă și răscum-părarea robilor, milostenie săracilor, zidiri de sfinte biserici și altele care sunt spre mântuirea lor¹⁵. De aceea, toate slujbele pentru morți (parastasele și soroacele) se fac în strânsă legătură cu Liturghia (de obicei după ea), pentru că din aceasta își trag ele toată puterea și valoarea. Prin Liturghie se întreține astfel și sentimentul de *comunione a sfinților*, adică legătura de iubire care îi unește pe cei vii cu cei morți și cu sfinții din ceruri, făcând din toți un singur trup: trupul tainic al Bisericii lui Hristos.

Cu un cuvânt, Liturghia constituie zestrea cea mai de preț a Bisericii, slujba sau lucrarea cea mai sfântă, pe care o pot săvârși sfinții slujitori aici pe pământ, și mijlocul dumnezeiesc și indispensabil, pe care Mântuitorul ni l-a pus la îndemână spre sfințirea și mântuirea sufletelor noastre.

C. SIMBOLISMUL SFINTEI LITURGHII (RÂNDUIALA LITURGHIEI CA FORMĂ DE COMEMORARE SAU ACTUALIZARE A ISTORIEI SFINTE)

1. Liturghia Bisericii primare ca „mister” al patimii și morții Domnului

Privită în întregime ea, prin felul cum este alcătuită, rânduiala Sfintei Liturghii constituie nu numai un sublim mijloc de sfințire, nu numai rugăciunea prin excelență a Bisericii și cultul suprem adus de ea lui Dumnezeu, ci și o minunată formă de reprezentare simbolică, de comemorare sau de reînnoire mistică și sacramentală a istoriei mântuirii.

Conform poruncii date de Mântuitorul Sfinților Săi Apostoli: „*Aceasta să faceți spre pomenirea* (ἀνάμνησιν) Mea” (Lc. XXII, 19 și I Cor. XI, 25), Liturghia creștină a fost considerată dintru început ca o ἀνάμνησις, adică o *pomenire, amintire sau comemorare* a

crucii, adică a patimilor și a morții Domnului. Această comemorare nu era însă concepută ca ceva pur simbolic sau alegoric, ci ca un adevărat *mister* (μυστήριον), în sensul antic sau clasic al acestui cuvânt, adică o *actualizare* efectivă a patimilor Mântuitorului, reîmprospătate în fața ochilor noștri, sub forma de dramă liturgică (sacramentală). În misterul liturgic creștin, Jertfa sau Patima de pe cruce a lui Hristos – punctul culminant al lucrării Sale mântuitoare – devine oarecum din nou prezentă și reală; credincioșii participă efectiv la ea, adică o re trăiesc și beneficiază de efectele ei salutare, cu fiecare Liturghie.

Așadar, în forma ei originală și cea mai simplă – aceea de masă liturgică, imitație candidă a Cinei – Liturghia creștină era în primul rând o *anamneză a patimii și a morții* Mântuitorului, precum subliniază Sfântul Apostol Pavel: „De câte ori mâncați pâinea aceasta și beți paharul acesta, *moartea Domnului vestiți* (καταγγέλλετε)¹⁶ până va veni” (I Cor. XI, 26).

De altfel, chiar și tâlcuitorii de mai târziu ai cultului creștin au considerat Sfânta Liturghie tot ca o comemorare a Patimii Domnului. „Să știți, așadar, toți preoții, care stați lângă altarul sfânt și săvârșiți Jertfa cea fără de sânge, că noi vestim Patima cea dătătoare de viață a lui Hristos”, găsim scris în comentarul liturgic din secolul VIII atribuit Sfântului Gherman, patriarhul Constantinopolului¹⁷.

Dar patimile și moartea Domnului nu pot fi desprinse din contextul istoric al vieții și activității Sale mântuitoare, adică nu pot fi separate de momentul Învierii și al Înălțării Sale la ceruri. De aceea, *anamneza* vechilor anafore liturgice răsăritene înfățișează Liturghia ca o formă de comemorare a tuturor evenimentelor dintre Patimă și Parusie: „Aducându-ne, dar, aminte (μνημεύοντες) de această poruncă mântuitoare și de toate cele ce s-au făcut pentru noi: *de cruce, de groapă, de învierea cea de a treia zi, de suirea la ceruri, de sederea de-a dreapta, de a doua și slăvită iarăși venire...*” etc.¹⁸.

2. Extinderea simbolismului istoriei mântuirii în rânduiala Liturghiei

Cu timpul, paralel cu dezvoltarea progresivă a ritualului Liturghiei, aceasta a început să comemozeze treptat și *celelalte episoade din istoria mântuirii*, anterioare Patimilor. Diferitele ceremonii și acte liturgice care precedau acum ritualul euharistic primitiv sau care au fost adăugate succesiv în rânduiala Liturghiei au primit, în afară de sensul lor direct sau literal, și semnificații sau sensuri derivate, superioare. Dintre acestea, unele sunt sensuri *istorico-simbolice*, care închipuie sau amintesc amănunte din activitatea Mântuitorului dinainte de Înălțare, iar altele sunt sensuri spirituale, care ne sugerează sau ne duc cu gândul la realitățile din viața viitoare. Astfel, Liturghia creștină în forma ei actuală a devenit, după expresia lapidară a Sfântului Teodor Studitul, un fel de „recapitulare a întregii economii a mântuirii”¹⁹.

¹⁶ „Vestiți (mai puțin prin cuvinte decât prin sărbătorire) moartea Domnului”. W. Bauer, *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments...* III, Aufl., Berlin, 1937, col. 680-681.

¹⁷ *Descriere a bisericii și explicare tainică...*, P.G., t. XCVIII, 400 D.

¹⁸ Anafora din Liturghia bizantină a Sfântului Ioan Gură de Aur (*Dumnezeieștile Liturghii*, ed. 1950, p. 132). Comp. și *Rugăciunea pentru potrivirea Sfințelor*, din Liturghia Sfântului Vasile cel Mare (*ibidem*, pp. 206-207): „Plinitu-s-a și s-a desăvârșit, cât este după a noastră putere, Hristoase Dumnezeule nostru, *taina rânduiei Tale* (τὸ τῆς σῆς οικονομίας μυστήριον); că avem amintirea (τῆν μνήμην) morții Tale, văzut-am chipul Învierii Tale...” etc. Cf. și Prof. J.J. von Allmen, *Essai sur le Repas du Seigneur*, Neuchâtel, 1966, pp. 23-26.

¹⁹ Συγκεφαλαίωσις τῆς ὅλης οικονομίας τοῦ τοῦ μυστηρίου (Antireticul I împotriva iconomahilor, P.G., t. XCIX, col. 340 C).

¹⁴ Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. XXIV, trad. rom. cit., p. 67.

¹⁵ *Răspuns la întrebarea 72*, în trad. rom. cit., p. 339.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Așadar, rânduiala de azi a Liturghiei noastre este astfel întocmită, încât simbolizează, adică reprezintă sau închipuie sub forma văzută a diferitelor ei acte și ceremonii întreaga iconomie a mântuirii noastre, de la Nașterea Domnului și până la pogorârea Sfântului Duh peste Sfinții Apostoli. Ea înfățișează astfel, sau face să se perinde pe dinaintea ochilor noștri, ca într-un film religios, mai toate faptele și momentele de seamă din viața și lucrarea de pe pământ a Mântuitorului: întruparea și nașterea Sa, viața și sarea la propovăduire, învățătura și minunile Lui, răstignirea, patimile și îngroparea, învierea și înălțarea Sa la ceruri.

La acestea se adaugă sensuri dogmatice și morale, adică cele legate de doctrina sau de învățătura de credință și morală a Bisericii.

3. Scopul și efectul simbolismului liturgic

Scopul pe care îl urmărește acest simbolism liturgic este efectul psihologic binefăcător, pe care îl exercită asupra sufletelor noastre. Înfațișând istoria sfântă a mântuirii, în chipul cel mai viu și cel mai sugestiv cu putință, simbolismul liturgic urmărește să-i impresioneze mai adânc pe credincioșii prezenți, să-i facă oarecum să re trăiască aievea drama mântuirii, să li se întipărească în minte, să le înalțe cugetele la câte a îndurat Fiul lui Dumnezeu pentru noi, să deștepte în ei gândurile și simțămintele adecvate, care să le curețe și să le sfințească sufletele și trupurile, pregătindu-i pentru participarea cu vrednicie la aducerea Sfintei Jertfe și pentru primirea fără de osândă a Sfintelor Taine.

Cu alte cuvinte, sensurile simbolico-mistice ale rânduiei Sfintei Liturghii pot exercita o influență purificatoare și iluminatoare asupra sufletelor celor care participă la ea și care își dau seama de aceste sensuri, pregătindu-i și îmbunătățindu-i în vederea realizării scopului ultim al Liturghiei: împărtășirea cu Sfintele Daruri, adică unirea tainică cu Hristos euharistic.

Iată ce spune în această privință Sfântul Maxim Mărturisitorul: La Liturghie, harul Sfântului Duh „preface și schimbă pe fiecare dintre cei ce se află de față, rezidindu-l în chip mai dumnezeiesc, potrivit cu însușirile lui și înălțându-l spre ceea ce se indică prin tainele ce se săvârșesc, chiar dacă acela nu simte, în cazul că e încă dintre copii în cele după Hristos și nu poate vedea în adâncul celor ce se petrec. El activează în acela harul mântuirii, indicat prin fiecare dintre dumnezeieștile simboluri ce se săvârșesc, conducându-l pe rând și după o ordine, de la cele mai apropiate până la capătul final al tuturor”²⁰.

Mai lămurit și mai pe larg vorbește însă despre simbolismul Sfintei Liturghii și despre influența ei purificatoare asupra sufletelor marele tâlcuitor bizantin al Liturghiei, *Nicolae Cabasila*, din secolul XIV. După ce el stabilește că scopul Sfintei Liturghii este sfințirea Darurilor și a credincioșilor, arată că mijloacele de care dispune Sfânta Liturghie, pentru atingerea acestui scop, sunt rugăciunile, cântările și citirile din care se compune rânduiala ei.

„Acestea – continuă el – ne sfințesc într-un îndoit chip. În primul rând, ne sfințesc prin însăși puterea pe care o au rugăciunile, cântările și citirile ... Astfel, rugăciunile ne întorc gândul către Dumnezeu, mijlocindu-ne iertarea păcatelor; cântările, de asemenea, îl fac să Se milostivească și să Se îndure de noi, precum ne spune Psalmistul: *Înalță lui Dumnezeu jertfă de laudă (de cântare)... și te voi izbăvi și Mă vei preamări* (Ps. XLIV, 14-15); în sfârșit, citirile din Sfânta Scriptură, care ne învață atât bunătatea și iubirea de

²⁰ *Mystagogia*, cap. XXIV, trad. rom. de Pr. D. Stăniloae, în „Revista teologică”, (Sibiu), an. 1944, p. 347.

oameni a lui Dumnezeu, cât și dreptatea și judecata Lui, sădesc și aprind în sufletele noastre nu numai iubirea, ci și teama față de El, făcându-ne astfel mai zeloși întru păzirea poruncilor Sale. Iar toate la un loc îmbunătățesc sufletul și apropie de Dumnezeu atât pe preot, cât și pe credincioși, făcând și pe unul, și pe ceilalți destoinici pentru primirea și păstrarea Cinstitelor Daruri, care este scopul ultim al Sfintei Liturghii. Dar ele pregătesc îndeosebi pe preot să săvârșească cu vrednicie Jertfa (sfințirea Darurilor), care este scopul cel dintâi al Sfintei Liturghii; de aceea vedem, în multe din rugăciunile sfintei slujbe, cum preotul se roagă în taină ca să nu fie socotit nevrednic de a aduce Jertfa, ci să slujească Tainei cu suflet curat, cu limbă și cu mâini curate. Iată deci cum sunt pregătiți pentru lucrarea sfântă, prin însăși puterea cuvintelor rostite și cântate.

În al doilea rând, rugăciunile, cântările, citirile și toate cele ce se săvârșesc în sfânta slujbă ne sfințesc prin aceea că într-însele noi vedem cu închipuirea pe Hristos, lucrarea și patimile Lui pentru noi. Într-adevăr, atât în cântări și în citiri, cât și în toate cele săvârșite de sfinții liturghisitori în cursul întregii slujbe este simbolizată lucrarea izbăvitoare a Mântuitorului: partea întâi a sfintei slujbe ne arată începutul acelei lucrări, cea de-a doua, pe cele următoare, iar cea de la sfârșit, pe cele de după aceea. Așa încât, urmărind cu privirea aceste părți ale slujbei, putem avea în fața ochilor toată lucrarea mântuirii. Căci sfințirea Darurilor – adică Jertfa însăși – amintește moartea, învierea și înălțarea Mântuitorului, deoarece Cinstitele Daruri se prefac în însuși dumnezeiescul Trup, cu care El a fost răstignit, a înviat și S-a înălțat la cer; cele dinainte de Jertfă închipuie cele petrecute înainte de moartea Domnului, adică întruparea, ieșirea la propovăduire și arătarea cea deplină în lume; iar cele de după Jertfă arată *făgăduința Tatălui*, cum a numit-o Domnul însuși (Lc. XXIV, 49 și Fapte I, 4), adică pogorârea Sfântului Duh peste Sfinții Apostoli, întoarcerea neamurilor la Dumnezeu și părtășia lor cu Acesta, printr-înși.

Astfel, întreaga slujbă este o icoană care ar înfățișa un singur trup al lucrării Mântuitorului în lume, făcând să se perinde pe dinaintea privirilor noastre toate părțile ei de la început până la sfârșit, după rânduiala și urmarea lor firească. Așa, de pildă, antifoanele care se cântă la începutul Sfintei Liturghii, precum și cele ce se săvârșesc și se rostesc mai înainte, la Proskomidie, închipuie cea dintâi treaptă din lucrarea mântuitoare a lui Hristos; iar cele de după antifoane, adică citirea din Sfânta Scriptură și celelalte, închipuie treapta următoare.

Toate cele ce se săvârșesc la Sfânta Liturghie ne duc cu gândul la lucrarea mântuitoare a lui Hristos, pentru ca priveliștea ei fiind în fața ochilor noștri, să ne sfințească sufletele și astfel să devenim vrednici de primirea Sfințelor Daruri. Căci după cum, odinioară, această lucrare a izbăvit din moarte, tot așa și acum, fiind mereu contemplată, ea îmbunătățește și apropie de Dumnezeu sufletele celor ce o au în fața ochilor... Atunci când era propovăduită, ea sădea în sufletele celor ce nu o cunoscuseră cinstirea lui Hristos, credința și iubirea, pe care aceia nu le aveau mai înainte; iar acum, fiind contemplată cu toată osârdia de către cei ce deja au crezut, nu creează în suflet acele frumoase simțiri, ci numai le păstrează pe cele existente, le înprospătează și le sporește, făcându-ne mai tari în credință și mai fierbinți în evlavie și în iubire. Căci dacă a făcut să răsără simțăminte noi, cu mult mai ușor poate să le păstreze, să le întrețină și să le învieze pe cele vechi.

Dar tocmai acestea sunt simțămintele cu care se cuvine să ne apropiem de cele Sfinte și fără de care ar fi o nelegiuire chiar și numai să privim: evlavie, credință și dragoste fierbinte față de Dumnezeu. De aceea, trebuie să se înfățișeze în rânduiala Sfintei Liturghii o astfel de priveliște, care să poată să sădească în noi aceste simțiri, încât să ne facă nu numai să ne închipuim cu mintea, ci oarecum să vedem cu ochii

sărăcia Celui ce stăpânește toate, pribegia pe pământ a Celui ce este în tot locul, ocările îndurate de Cel binecuvântat, patimile Celui fără patimă; să vedem cât de mult ne-a iubit Cel care a fost răsplătit cu atâta ură, cât S-a smerit pe Sine Cel care este ne cuprins de fire, cât a pățit și câte a făcut, pentru ca să ne pregătească nouă Masă dumnezeieștilor Daruri. Și astfel, cutremurați de măreția mântuirii noastre, pătrunși de marea îndurare a lui Dumnezeu față de noi, să-L adorăm pe Cel ce S-a milostivit și ne-a mântuit în acest chip, să-I încredințăm sufletele, să-I dăruim viața și să ne înflăcăram inimile cu focul iubirii Lui; și așa pregătiți, să ne apropiem cu credință și cu dragoste de focul Sfințelor Taine.

Iar pentru aceasta nu e de ajuns să înveți o dată și apoi să cunoști cele ce a făcut Hristos, ci trebuie ca în timpul Sfintei Liturghii să ne ațintim spre ele ochii cugetului și să le contemplăm, alungând cu tărie orice gând străin, dacă vrem să dobândim pregătirea sufletească despre care am vorbit, în vederea sfințirii. Pentru că noi suntem înrăuriți de gândurile ce ne stăpânesc și trăim acele stări sufletești pe care le pot naște acele gânduri. De aceea s-a și izvodit o astfel de reprezentare simbolică (a faptelor Mântuitorului), care pe de o parte, să ni le amintească nu numai prin cuvinte, ci să ni le și aducă pe toate sub ochi, iar pe de alta, să se vadă de-a lungul întregii slujbe; pentru ca, prin ea să se lucreze mai ușor asupra sufletelor și să ni se ofere nu numai o simplă priveliște, ci să ne insufle și o simțire, deoarece acea vedere se întipărește mai adânc în noi, datorită ochilor; dar totodată să nu se dea loc uitării (neatenției) și nici mintea să nu fie lăsată să alerge spre alte lucruri, până ce ne vom apropia de dumnezeiasca Masă...²¹

După ce am aflat astfel, în general, semnificația simbolică a rânduielii Sfintei Liturghii, să vedem acum, în amănunt, atât sensurile istorico-simbolice, cât și pe cele doctrinare și morale legate de fiecare dintre părțile componente ale acestei rânduieli.

Precum se va vedea mai pe larg în capitolele următoare, slujba Sfintei Liturghii reprezintă cele trei stadii sau perioade ale istoriei mântuirii: prima ei parte, adică Proscomidia, prin împletirea ei de simboluri și referințe ale *Vechiului Testament* cu evenimente din *Noul Testament*, reprezintă legătura mesianică dintre preistorie și istoria sfântă; partea a doua, adică Liturgia catehumenilor (sau liturgia „cuvântului”), re produce în ansamblu activitatea învățătoarească a Mântuitorului (vestirea cuvântului Evangheliei); iar partea a treia (Liturgia credincioșilor sau Liturgia euharistică) îl actualizează pe „Cuvântul făcut trup” (In. I, 14), adică patimile, moartea și învierea Domnului, înălțarea la cer și a doua Sa venire, sau pe Hristos, Cel ce Se dăruiește Bisericii Sale în Sfânta Euharistie²².

D. SIMBOLISMUL PROSCOMIDIEI

Precum am spus, Proscomidia este ritualul sau rânduiala alegerii, pregătirii și binecuvântării (afierosirii) Darurilor de pâine și de vin pentru Sfânta Jertfă. Cu alte cuvinte, ea este acțiunea sacramentală în timpul căreia și prin care materia brută destinată Sfintei Jertfe este prelucrată și ridicată la starea și calitatea de Cinstite Daruri, gata să fie sfințite și prefăcute în Sfântul Trup și Sânge.

²¹ Nicolae Cabasila, *Tălcuirea dumnezeieștii Liturghii*, cap. I, trad. rom. de diac. Ene Braniște, București, 1946, pp. 25-30.

²² Cf. P. Evdokimov, *L'Orthodoxie*, p. 253.

1. Semnificația simbolică a materiei Sfintei Jertfe

Înainte de a trece la explicarea ritualului propriu-zis, să ne ocupăm deci de *rostul și de semnificația simbolică a materiei Sfintei Jertfe*, adică a darurilor de pâine și de vin aduse de credincioși.

a) Să vedem, în primul rând, de ce materia jertfei liturgice constă exclusiv din pâine și din vin amestecat cu apă? De ce nu se pot aduce și alte lucruri ca daruri pentru Sfânta Jertfă, așa cum se aduceau, de pildă, pentru jertfele de la templul *Legii Vechi*?

– Întâi, pentru că această materie este de instituție divină: ea a fost orânduită de Mântuitorul Însuși, întemeietorul Jertfei *Legii celei Noi*. El Însuși la Cina cea de taină, când a întemeiat Sfânta Euharistie, a folosit pâine și vin.

– Al doilea, pentru că jertfele *Legii Vechi* constau din cărnuri sau din roadele pământului, din care se hrănesc nu numai oamenii, ci și animalele; spre deosebire de ele, pâinea și vinul sunt alimente care constituie numai hrana omului, și încă hrana lui de căpetenie; ele nu numai că întrețin existența lui fizică, ci o și simbolizează, în chipul cel mai expresiv și mai potrivit: pâinea e simbolul cel mai adecvat al trupului omenesc, iar vinul este simbolul sângelui. Prin urmare, darurile de pâine și de vin, aduse de credincioși pentru Sfânta Liturghie, reprezintă sau simbolizează pe de o parte însăși ființa lor trupească și sufletească, pe care ei o aduc drept jertfă lui Dumnezeu, sub această formă²³. Spre deosebire de alte alimente, care se consumă în starea lor naturală, neprelucrată, pâinea și vinul sunt obținute prin munca, strădania și priceperea omului, sunt rezultatul unei prelucrări, al unei activități care necesită efort și cheltuială de energie, înainte de a fi sfințite la Liturghie ca daruri de jertfă, ele sunt – ca să zicem așa – deja sfințite prin truda și sudoarea omului, ceea ce le dă o valoare deosebită ca materie de jertfă.

Pe de altă parte, *pâinea* – făcută din atâtea boabe de grâu strânse laolaltă – și *vinul* – rezultat din zdrobirea, în același teasc, a atâtor ciorchini și boabe de struguri – simbolizează totodată și unitatea sau comuniunea spirituală, care-i leagă între ei pe toți membrii Bisericii, făcând din toți un singur trup: Trupul tainic al Domnului, adică Biserica²⁴. Darurile aduse de credincioși la Liturghie simbolizează deci nu numai propria lor ființă, adusă ca ofrandă de jertfă individuală, ci și *Biserica* din care ei fac parte.

Apă turnată în vinul de la Proscomidie este elementul natural care astâmpără setea omului și se folosește pentru curățenia lui corporală, ca și pentru atâtea nevoi gospo-

²³ Vezi Fericitul Augustin (*De civitate Dei*, cart. X, cap. 6, 20): „Tota ipsa redempta civitas, hoc est congregatio societasque sanctorum, universale sacrificium offeratur Deo per sacerdotem magnum, qui etiam se ipsum obtulit in passione pro nobis, ut tanti Capitis corpus essemus secundum formam servi. Hanc enim obtulit, in hac oblatas est; quia secundum hanc Mediator est, in hac Sacerdos, in hac Sacrificium est... Hoc est sacrificium christianum: *multi unum corpus in Christo*. Quod etiam Sacramento altaris, fidelibus noto, frequentat Ecclesia, ubi ei demonstratur, quod in ea re, quam offert, ipsa offeratur” (P.L., t. XLI, col. 284. Comp. și col. 297); Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. III-IV, *trad. rom. cit.*, pp. 31-32.

²⁴ Vezi *Dihadnia celor 12 Apostoli*, cap. 9. Comp. și Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia XXIV, 2, la Epist. I Cor.* (P.G., t. LXI, col. 200): „După cum pâinea, deși alcătuită din multe boabe, este, totuși, astfel unită încât boabele (de grâu) nu apar niciodată, ci cu toate că sunt ele însele, deosebirea dintre ele nu se vede din cauza unirii lor, tot așa ne unim și noi unii cu alții și toți cu Hristos”; Fericitul Augustin, *Sermo CCXVII (Ad Infantes, De Sacramento)*, P.L., t. XXXVIII, col. 1100: „Apostolus enim dicit: *Unus panis, unum corpus, multi sumus* (I Cor. X, 17) ... Comendatur vobis in isto pane quomodo unitatem amare debetis. Numquid enim panis ille de uno grano factus est? Nonne multa erant tritici grana?...” etc.

dărești. După o veche interpretare, ea îi simbolizează pe credincioșii laici, iar amestecul carea ei cu vinul înseamnă încorporarea acestora la Hristos, pentru că Hristos, în timpurile Sale, ne-a purtat pe noi și păcatele noastre²⁵.

Cu un cuvânt, darurile de pâine și de vin, aduse de credincioși la Proskomidie, sunt expresia sau dovada văzută a participării sau colaborării lor materiale, concrete și reale la Jertfa Sfântă care se aduce, prin preot, la Sfânta Liturghie.

b) Precum știm, pâinea întrebuintată de noi, ortodocșii, la Liturghie, este făcută din *aluat dospit, iar nu azimă*, cum întrebuintează de exemplu romano-catolicii și anglicanii. De ce ?

– Întâi, pentru că o astfel de pâine a întrebuintat Mântuitorul însuși la Cina cea de taină, când a întemeiat Sfânta Euharistie. Deși El a serbat atunci cu anticipație Paștele iudaic, azimile încă nu ieșiseră, căci nu era ziua azimilor sau a Paștelui evreiesc, iar toți Sfinții Evangheliști spun lămurit: „Luând *pâine* (ἄρτον = pâine dospită, iar nu ἄζυμον ἄρτον)...” (Lc. XXII, 19 și loc. par.)²⁶.

– Al doilea, pentru că pâinea adevărată, dospită cu aluat, simbolizează mai bine sufletul desăvârșit și întruparea desăvârșită a Domnului, fiind făcută din trei elemente care reprezintă și cele trei părți ale sufletului și cinstea Treimii, adică:

- făina cu aluat, care înseamnă sufletul,
- apa, care înseamnă botezul,
- sarea, care înseamnă gândul și învățătura Cuvântului („Voi sunteți sarea pământului...”, Mt. V, 13).

Aducem deci pâine dospită pentru că ea simbolizează desăvârșit trupul Domnului, în care se va pface, prin sfințire²⁷.

Aluatul ne aduce aminte și de aluatul nestricăciunii cu care Mântuitorul a asemănat împărăția cerurilor (Lc. XIII, 20-21) și care este El însuși, Cel ce dospește toată frământătura Bisericii Sale, adică firea creată, până la unirea și asemănarea cu El, prin împărtășire și înviere.

– Al treilea, aducem pâine dospită, pentru că trebuie să ne deosebim de evreii care-și fac Paștile cu azimă.

– Și în sfârșit, chiar în jertfa lui Melchisedek (Fac. XIV, 18), care este cea mai desăvârșită dintre preînchipuirile jertfei creștine în Legea Veche, s-a adus tot pâine dospită, iar nu azimă²⁸.

c) Pâinea folosită la Proskomidie poartă *însă forma și denumirea de prescură* (de la προσφορὰ = ofrandă, jertfă, aducere). Prescurile sunt făcute uneori în formă rotundă (mai rar), simbolizând rotunjimea pământului, dar de cele mai multe ori în formă de cruce cu patru cornuri, care simbolizează atât cele patru laturi ale lumii întregi, pentru care S-a întrupat Domnul, cât și cele patru brațe ale crucii, pe care El a fost răstignit.

²⁵ Sfântul Ciprian, *Epist. LXIII (Ad Caecilium)*, 13, (P.L. t. IV, col. 395-396); Isidor de Sevilla, *De ecclesiasticis officiis*, 1, 18, 4 (P.L. t. LXXXIII, col. 755).

După alți scriitori bisericești, amestecul vinului cu apa la Euharistie înseamnă unirea Duhului cu omul, împărtășirea credincioșilor din nestricăciunea Stăpânului (Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, II, 2, trad. rom. de Dr. N. Stănculescu, București, 1939, p. 150).

²⁶ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 91, trad. rom. cit., pp. 95-96; *Mărturisirea* lui Mitrofan Critopulos, cap. 9 (la I. Mihălcescu, Θεσσαλονίκης Ὁμολογία, Leipzig, 1904, p. 221 ș.u.); Comp. și N. Nicolaescu, *Cele patru Evanghelii, dovadă pentru folosirea pâinii dospite la Sfânta Euharistie*, în rev. „Studii teologice”, an. 1951, nr. 9-10, pp. 552-558.

²⁷ Vezi Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 86, trad. rom. cit., p. 93. Comp. și *Synopsis*, Iași, 1751, f. 57.

²⁸ Vezi Simeon al Tes., *op. cit.*, pp. 88-91, trad. rom. cit., pp. 94-97.

Prescurile cu cinci cornuri, folosite în unele părți, ne amintesc de cele cinci pâini cu care Mântuitorul a săturat, în chip minunat, mulțimile în pustie, după aceea a rostit cuvântarea în care prevestea instituirea jertfei trupului Său, Pâinea cea vie a Sfintei Euharistii, din care cine va mânca nu va mai flămânzi în veac (In. VI, 1 ș.u.)²⁹. De aceea s-a și fixat *numărul reglementar de cinci* pentru prescurile folosite la Proskomidie.

Sunt și prescuri cu trei cornuri, care simbolizează Sfânta Treime.

2. Simbolismul ritualului pregătirii Sfântului Agneț

Să trecem acum la însuși *ritualul sau lucrarea sfântă a Proskomidiei*.

Spălarea mâinilor preotului înainte de începerea Proskomidiei simbolizează curăția tru-pească și sufletească cerută liturghisitorului înainte de a intra în slujbă; lucrul acesta îl arată, de altfel, și formula sacramentală pe care preotul o rostește în timpul spălării și care, ca mai toate formulele de acest fel, nu e altceva decât un fragment de psalm (Ps. XXV, 6-12)³⁰.

Trebuie să stabilim de la început că, în general, tâlcuitorii bizantini ai Liturghiei atribuie pregătirii Sfântului Agneț, care constituie partea principală a ritualului Proskomidiei, un dublu simbolism: unul în legătură cu Nașterea Mântuitorului și altul în legătură cu Patimile și cu moartea Lui. Cu alte cuvinte, cele săvârșite la Proskomidie ne duc cu gândul pe de o parte la evenimentele din jurul Nașterii și al copilăriei Domnului, iar pe de alta, la Patimile și la moartea Lui pe cruce.

a) Astfel, ca să începem cu *simbolismul Nașterii*, *prima prescură* (primul corn de prescură), din care se scoate Sfântul Agneț, închipuie pe Sfânta Fecioară, din care S-a născut Domnul cu trup, iar *scoaterea Sfântului Agneț din prescură* înseamnă întruparea și nașterea Domnului din Sfânta Fecioară³¹. Căci Sfântul Agneț, adică pecetea scoasă din prescură, închipuie trupul omenesc al Mântuitorului. Se numește așa, de la cuvântul grecesc ἀμνός (lat. *agnus*, slavo-rusă = *agniț*), adică *miel*, pentru că Mântuitorul, prin analogie cu mielul pascal al iudeilor, a fost văzut mai dinainte de Isaia prorocul, ca un miel de jertfă (Is. LIII, 7-8), iar Sfântul Ioan Botezătorul L-a numit chiar „Mielul lui Dumnezeu Care ridică păcatele lumii” (In. I, 29).

Proskomidiarul – sau locul din sfântul altar unde se săvârșește lucrarea Proskomidiei – închipuie acum locul Nașterii (Vitleiemul), iar *discul*, pe care se așază Sfântul Agneț, este peștera, staulul sau ieslea vitelor, în care S-a născut Domnul³².

Asteriscul (zeazda) sau steluța, care se așază peste disc, ne aduce aminte de steaua care s-a arătat la Naștere și a călăuzit pașii magilor spre Vitleiem („Și venind steaua, a stat deasupra locului unde era Pruncul născut”, Mt. II, 9); *pocrovețele sau acoperămintele*, care se pun peste Daruri, simbolizează scutecele cu care a fost înfășat dumnezeies-

²⁹ Amănunte despre diferitele forme de prescuri folosite în Biserica românească și simbolismul lor, la Pr. D. Buzatu (Craiova), *Paniornamentica*, în rev. *M.O.*, an. 1963, nr. 7-8, p. 568 ș.u.

³⁰ Cf. și Iacob IV, 8; Sfântul Chiril al Ierusal., *Cateheza V-a mystagogică*, 2; *Constituțiile apostolice*, VIII, 11; (Pseudo) Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, III, 3 (trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, 1932, pp. 100-101); Gherman al Constantinopolului, *op. cit.*, P.G., t. XCVIII, col. 424.

³¹ Vezi Sfântul Gherman, *op. cit.*, P.G., t. XCVIII, col. 397 CD și 452 D; Teodor de Andida, *Tălcuire pe capitole*, P.G., t. CXL, col. 465 C; Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 357, trad. rom., p. 239; Meletie Sirigul, *Tălcuirea Sfintei Liturghii*, cuprinsă în *Scrisoarea sinodală a patr. Ecu-menic Paisie I către patr. Nikon al Rusiei* (1667), la C. Delikanis, Πατριαρχικά έγγραφα, t. III, p. 41.

³² Sf. Gherman, *op. cit.*, P.G., t. XCVIII, col. 400 A; Meletie Sirigul, *op. și loc. cit.*, la nota 9; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, capitolele 85 și 96 și *Despre sfânta biserică*, cap. 138, trad. rom. pp. 93, 101, 125).

cul Prunc (Lc. II, 7), iar căderea sau *tămâierea Darurilor* înseamnă ofranda omagială de smirnă și tămâie adusă de magii de la Răsărit dumnezeiescului Prunc³³.

Acoperirea Darurilor și rămânerea lor tainică la proskomidiar până la vohodul mare însemnează vremea necunoscută a vieții lui Iisus, petrecută de El la Nazaret și Capernaum, înainte de ieșirea și începerea lucrării Sale în lume³⁴.

b) Pe de altă parte, am spus că ritualul pregătirii Sfântului Agneț simbolizează, în chipul cel mai intuitiv, răstignirea, patimile și moartea Domnului. Symbolismul acestuia este mai evident mai ales în formulele sacramentale folosite la Proskomidie, începând chiar cu prima, prin care se face însemnarea prescurii înainte de scoaterea Sfântului Agneț: „*Întru pomenirea Domnului și Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos.*” Formulă care ne arată că tot ceea ce se face în Sfânta Liturghie se face pentru împlinirea poruncii date de Mântuitorul Sfinților Săi Apostoli: „*Aceasta (să) faceți întru pomenirea Mea...*”³⁵. Astfel, *proskomidiarul* închipuie Golgota sau locul Răstignirii³⁶.

Copia sau cuțitul de care se folosește preotul pentru tăierea pâinii însemnează lanț (sulița) cu care Domnul a fost împuns în coastă de către unul din ostași³⁷.

Scoaterea Sfântului Agneț din prescură, străpungerea crucișă și împungerea lui cu copia închipuie jertfa sângeroasă a Domnului, adică răstignirea Lui pe cruce, cu tot cortegiul Patimilor îndurate de El; *acoperământul discului și cel al potirului* reprezintă giulgiul în care a fost înfășurat trupul mort al Domnului și marama care I s-a pus pe față, iar *Aerul (acoperământul mare)* este piatra pusă deasupra mormântului³⁸.

Vinul și apa turnate în sfântul potir închipuie sângele și apa care au curs din sfânta coastă a Domnului, împunsă cu sulița, și care au devenit apoi cele două izvoare ale vieții Harului: apa Botezului și sângele Sfintei Împărtășanii³⁹.

Sfântul potir închipuie atât paharul ritual folosit de Domnul la Cină, cât și vasul cu fiere și oțet, din care a fost adăpat Cel răstignit și în care, după o tradiție pioasă, Sfântul Evanghelist Ioan ar fi strâns o parte din Sângele sfânt scurs din rănila Domnului⁴⁰.

Sfântul disc, pe care se așază Sfântul Agneț, reprezintă patul (nășălia) pe care Iosif și Nicodim au așezat trupul Domnului, după coborârea Lui de pe Cruce și L-au dus la groapă⁴¹.

Buretele, cu care preotul strânge miridele depuse pe disc, ne amintește de buretele îmbibat cu oțet și fiere, cu care ostașii L-au adăpat, în batjocură, pe Iisus. Iar *căderea* (fumul tămâiei) de la sfârșitul Proskomidiei simbolizează aromatele cu care a fost îmbalsămat trupul Domnului înainte de înmormântare⁴².

³³ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 41; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, capitolele 85 și 96 și *Despre sfânta biserică*, cap. 138, trad. rom. pp. 93, 101, 125.

³⁴ Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 400 A; Nicolae Cabasila, *Tălcuirea dumnezeieștii Liturghii*, cap. XI, trad. rom. cit., pp. 41-42.

³⁵ Sfântul Gherman, *op. cit.*, P.G., t. XCVIII, col. 396 B și 400 BC și Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, pp. 42, 49.

³⁶ Sfântul Gherman, *op. și ed. cit.*, col. 397 B; Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. VIII (trad. rom. cit., p. 38); Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 84, trad. rom., p. 93.

³⁷ Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 400 C.

³⁸ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Cateheza III-a baptismală*, 16-18 (ed. Ant. Wenger, *Huit catéchèses baptismales*, pp. 160-162); Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 397 B; Can. 32 al sinodului trulan; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 92, trad. rom., p. 97. Comp. și *Învățătură bisericească pe scurt pentru șapte taine*, Râmnic, 1746, f. 21.

³⁹ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 42; Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 397 C și 400 B.

⁴⁰ Sfântul Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 397 B.

⁴¹ Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 400 D.

Maica Domnului, care a zăbovit îndurerată lângă crucea Fiului său răstignit (In. XIX, 25), este și ea prezentă aici, în chip simbolic, prin mirida triunghiulară așezată de-a dreapta Sfântului Agneț (*Panağhia* sau *Bogorodița*).

3. Scopul și semnificația miridelor

La sfârșitul Proskomidiei, datorită ceremoniilor săvârșite asupra lor, Sfântul Agneț de pe disc și vinul din potir nu mai sunt pur și simplu pâine și vin obișnuite, ci „Cinstitutele Daruri”, consfințite, hărăzite, afierosite sau închinare lui Dumnezeu. Totuși, atâta vreme cât rămân la proskomidiar, ele nu se prefac încă în Trupul și Sângele Domnului, ci sunt numai un simbol, o icoană sau „o închipuire” a Sfântului Trup și Sânge, cum le numește *Liturghierul* ortodox⁴². Toate cele săvârșite la Proskomidie au deci un caracter figurativ sau simbolic. Ritualul Proskomidiei constituie o formă sacramentală de anticipare, concretă și intuitivă – dar simbolică – a adevăratei *pomeniri* sau comemorări – cea reală – a morții Mântuitorului, pomenire care va avea loc abia în cursul Liturghiei credincioșilor, și anume atunci când se va săvârși Jertfa, adică sfințirea și prefacerea Darurilor.

Precum am văzut, în jurul Sfântului Agneț se așază pe sfântul disc *miridele* sau părțile de pâine scoase din celelalte prescuri, și anume:

Cea dintâi, pentru Sfânta Fecioară, e mai mare și se așază de-a dreapta Sfântului Agneț, așa după cum și Maica Domnului – ca cea dintâi și cea mai presus decât toți sfinții – șade în cer de-a dreapta Fiului ei iubit, cum a văzut-o Prorocul (Ps. XLIV, 11) și a zugrăvit-o în cuvintele pe care le rostește atunci liturghisitorul: „De față a stătut Împărăteasa de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată și preainfrumusețată”.

Următoarele nouă miride, mai mici, se scot în cinstea sfinților, împărțiți în 9 cete sau grupe, după chipul celor 9 cete ale ierarhiei cerești a sfinților îngeri. Ele reprezintă deci mulțimea sfinților care alcătuiesc Biserica triumfătoare sau biruitoare sau slăvită, din ceruri.

În sfârșit, cele mai mici se scot pentru credincioșii vii și morți, reprezentându-i deci pe membrii Bisericii luptătoare.

În ceea ce privește scopul sau sensul aducerii acestor miride, este desigur o deosebire între cele pentru sfinți de-o parte și cele pentru credincioși de alta, deosebire care de altfel reiese chiar din formulele respective din *Liturghier* și pe care o subliniază și unii dintre tâlcuitorii Liturghiei. Cele dintâi se scot și se aduc „întru cinstea și pomenirea sfinților” (εἰς τιμὴν καὶ μνήμην); ele reprezintă deci o formă a cultului de venerație, adică a cinstirii pe care o dăm sfinților, și totodată o variantă a rugăciunii de mulțumire pe care o aducem lui Dumnezeu pentru cinstea și slava cu care El i-a încununat pe sfinți. Celelalte se scot și se aduc „spre pomenirea și iertarea păcatelor” credincioșilor vii și morți. Ele sunt deci o formă a rugăciunii noastre de cerere, prin care mijlocim mila lui Dumnezeu în favoarea celor pe care-i pomenim și pentru care ne rugăm, atât la Proskomidie, cât și în alte momente din cursul Sfintei Liturghii⁴³.

⁴² Vezi Liturgia Sfântului Vasile cel Mare, la epicleză: „...*Punând înainte cele ce închipuiesc Sfântul Trup și Sânge al Hristosului Tău*” (τὰ ἀντίτυπα τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου).

⁴³ Vezi și Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. X și XXXIII, *trad. rom. cit.*, pp. 39-41, 82-84. Comp. și *Îndreptarea Legii gl. 160 și 161* (Ed. Acad. Rom., București, 1962, p. 168).

cul Prunc (Lc. II, 7), iar căderea sau *tămâierea Darurilor* înseamnă ofranda omagială de smirnă și tămâie adusă de magii de la Răsărit dumnezeiescului Prunc³³.

Acoperirea Darurilor și rămânerea lor tainică la proscomidiar până la vohodul cel mare însemnează vremea necunoscută a vieții lui Iisus, petrecută de El la Nazaret și Capernaum, înainte de ieșirea și începerea lucrării Sale în lume³⁴.

b) Pe de altă parte, am spus că ritualul pregătirii Sfântului Agneț simbolizează, în chipul cel mai intuitiv, răstignirea, patimile și moartea Domnului. Simbolismul acesta e mai evident mai ales în formulele sacramentale folosite la Proscomidie, începând chiar cu prima, prin care se face însemnarea prescurii înainte de scoaterea Sfântului Agneț: „Întru pomenirea Domnului și Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos...”, formulă care ne arată că tot ceea ce se face în Sfânta Liturghie se face pentru împlinirea poruncii date de Mântuitorul Sfinților Săi Apostoli: „Aceasta (să) faceți întru pomenirea Mea...”. Astfel, *proscomidiarul* închipuie Golgota sau locul Răstignirii³⁵.

Copia sau cuțitul de care se folosește preotul pentru tăierea pâinii însemnează lancea (sulița) cu care Domnul a fost împuns în coastă de către unul din ostași³⁶.

Scoaterea Sfântului Agneț din prescură, străpungerea crucișă și împungerea lui cu copia închipuie jertfa sângeroasă a Domnului, adică răstignirea Lui pe cruce, cu tot cortegiul Patimilor îndurate de El; *acoperământul discului și cel al potirului* reprezintă giulgiul în care a fost înfășurat trupul mort al Domnului și marama care I s-a pus pe față, iar *Aerul (acoperământul mare)* este piatra pusă deasupra mormântului³⁷.

Vinul și apa turnate în sfântul potir închipuie sângele și apa care au curs din sfânta coastă a Domnului, împunsă cu sulița, și care au devenit apoi cele două izvoare ale vieții Harului: apa Botezului și sângele Sfintei Împărtășanii³⁸.

Sfântul potir închipuie atât paharul ritual folosit de Domnul la Cină, cât și vasul cu fiere și oțet, din care a fost adăpat Cel răstignit și în care, după o tradiție pioasă, Sfântul Evanghelist Ioan ar fi strâns o parte din Sângele sfânt scurs din rănila Domnului³⁹.

Sfântul disc, pe care se așază Sfântul Agneț, reprezintă patul (nășălia) pe care Iosif și Nicodim au așezat trupul Domnului, după coborârea Lui de pe Cruce și L-au dus la groapă⁴⁰.

Buretele, cu care preotul strânge miridele depuse pe disc, ne amintește de buretele îmbibat cu oțet și fiere, cu care ostașii L-au adăpat, în batjocură, pe Iisus. Iar *căderea* (fumul tămâiei) de la sfârșitul Proscomidiei simbolizează aromatele cu care a fost îmbălsămat trupul Domnului înainte de înmormântare⁴¹.

³³ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 41; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, capitolele 85 și 96 și *Despre sfânta biserică*, cap. 138, trad. rom. pp. 93, 101, 125.

³⁴ Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 400 A; Nicolae Cabasila, *Tălcuirea dumnezeieștii Liturghii*, cap. XI, trad. rom. cit., pp. 41-42.

³⁵ Sfântul Gherman, *op. cit.*, P.G., t. XCVIII, col. 396 B și 400 BC și Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, pp. 42, 49.

³⁶ Sfântul Gherman, *op. și ed. cit.*, col. 397 B; Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. VIII (trad. rom. cit., p. 38); Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 84, trad. rom., p. 93.

³⁷ Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 400 C.

³⁸ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Cateheza III-a baptismală*, 16-18 (ed. Ant. Wenger, *Huit catéchèses baptismales*, pp. 160-162); Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 397 B; Can. 32 al sinodului trulan; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 92, trad. rom., p. 97. Comp. și *Învățătură bisericească pe scurt pentru șapte taine*, Râmnic, 1746, f. 21.

³⁹ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 42; Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 397 C și 400 B.

⁴⁰ Sfântul Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 397 B.

⁴¹ Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 400 D.

Maica Domnului, care a zăbovit îndurerată lângă crucea Fiului său răstignit (In. XIX, 25), este și ea prezentă aici, în chip simbolic, prin mirida triumphiulară așezată de-a dreapta Sfântului Agneț (*Panaghia* sau *Boğorodîța*).

3. Scopul și semnificația miridelor

La sfârșitul Proscomidiei, datorită ceremoniilor săvârșite asupra lor, Sfântul Agneț de pe disc și vinul din potir nu mai sunt pur și simplu pâine și vin obișnuite, ci „Cinstitutele Daruri”, consfințite, hărăzite, afierosite sau închinare lui Dumnezeu. Totuși, atâta vreme cât rămân la proscomidiar, ele nu se prefac încă în Trupul și Sângele Domnului, ci sunt numai un simbol, o icoană sau „o *închipuire*” a Sfântului Trup și Sânge, cum le numește *Liturghierul* ortodox⁴². Toate cele săvârșite la Proscomidie au deci un caracter figurativ sau simbolic. Ritualul Proscomidiei constituie o formă sacramentală de anticipare, concretă și intuitivă – dar simbolică – a adevăratei *pomeniri* sau comemorări – cea reală – a morții Mântuitorului, pomenire care va avea loc abia în cursul Liturghiei credincioșilor, și anume atunci când se va săvârși Jertfa, adică sfințirea și prefacerea Darurilor.

Precum am văzut, în jurul Sfântului Agneț se așază pe sfântul disc *miridele* sau particulele de pâine scoase din celelalte prescuri, și anume:

Cea dintâi, pentru Sfânta Fecioară, e mai mare și se așază de-a dreapta Sfântului Agneț, așa după cum și Maica Domnului – ca cea dintâi și cea mai presus decât toți sfinții – șade în cer de-a dreapta Fiului ei iubit, cum a văzut-o Prorocul (Ps. XLIV, 11) și a zugrăvit-o în cuvintele pe care le rostește atunci liturghisitorul: „De față a stătut Împărăteasa de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată și preaînfrumusețată”.

Următoarele nouă miride, mai mici, se scot în cinstea sfinților, împărțiți în 9 cete sau grupe, după chipul celor 9 cete ale ierarhiei cerești a sfinților îngeri. Ele reprezintă deci mulțimea sfinților care alcătuiesc Biserica triumfătoare sau biruitoare sau slăvită, din ceruri.

În sfârșit, cele mai mici se scot pentru credincioșii vii și morți, reprezentându-i deci pe membrii Bisericii luptătoare.

În ceea ce privește scopul sau sensul aducerii acestor miride, este desigur o deosebire între cele pentru sfinți de-o parte și cele pentru credincioși de alta, deosebire care de altfel reiese chiar din formulele respective din *Liturghier* și pe care o subliniază și unii dintre tâlcuitorii Liturghiei. Cele dintâi se scot și se aduc „întru cinstea și pomenirea sfinților” (εἰς τιμὴν καὶ μνήμην); ele reprezintă deci o formă a cultului de venerație, adică a cinstirii pe care o dăm sfinților, și totodată o variantă a rugăciunii de mulțumire pe care o aducem lui Dumnezeu pentru cinstea și slava cu care El i-a încununat pe sfinți. Celelalte se scot și se aduc „spre pomenirea și iertarea păcatelor” credincioșilor vii și morți. Ele sunt deci o formă a rugăciunii noastre de cerere, prin care mijlocim mila lui Dumnezeu în favoarea celor pe care-i pomenim și pentru care ne rugăm, atât la Proscomidie, cât și în alte momente din cursul Sfintei Liturghii⁴³.

⁴² Vezi Liturghia Sfântului Vasile cel Mare, la epicleză: „...*Punând înainte cele ce închipuiesc* Sfântul Trup și Sânge al Hristosului Tău” (τὰ ἀντίτυπα τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου).

⁴³ Vezi și Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. X și XXXIII, *trad. rom. cit.*, pp. 39-41, 82-84. Comp. și *Îndreptarea Legii gl. 160 și 161* (Ed. Acad. Rom., București, 1962, p. 168).

4. Simbolismul eclesiologic și eshatologic al Proscomidiei

Dar, deosebit de sensurile tipice și simbolice legate de ritualul Proscomidiei și expuse până acum, felul geometric în care Sfântul Agneț și miridele din jurul lui se așază pe sfântul disc are și un sens mai înalt, mistic și eclesiologic în același timp. Sfântul Agneț și miridele reprezintă acum Biserica universală din toate timpurile și locurile, atât cea de pe pământ (luptătoare), cât și cea din ceruri (triumfătoare), Biserica în înțelesul ei cel mai larg, adică acea mare adunare sau familie spirituală a tuturor fiilor lui Dumnezeu, strânsă în jurul Întemeietorului și Capului ei nevăzut, Hristos Mântuitorul, așa cum L-a rugat El pe Tatăl, ca unde este El să fie și ai Lui (In. XVII, 24) și așa cum va fi în împărăția Lui ce va să vie.

Sensul acesta eclesiologic îl formulează în chip magistral mai ales Simeon al Tesalonicului, cel din urmă mare tâlcuitor original al Liturghiei bizantine: „Am înțeles cum prin această dumnezeiască închipuire și istorisire a Sfintei Proscomidii, vedem pe Însuși Iisus și întreagă Biserica Lui. (Îl vedem) în mijloc pe Hristos Însuși, Lumina cea adevărată și Viața cea veșnică... El este în mijloc prin Agneț, iar Maica Lui de-a dreapta prin miridă, sfinții și îngerii de-a stânga, iar dedesubt întreaga adunare a credincioșilor Lui dreptmăritori. Aceasta este taina cea mare: Dumnezeu între oameni și Dumnezeu în mijlocul dumnezeilor, care se îndumnezeiesc de la Cel ce după fire este Dumnezeu, Care S-a întrupat pentru dânsii. Aceasta este împărăția ce va să fie și petrecerea (πολύτευμα) vieții celei veșnice: Dumnezeu este cu noi, văzut și împărțit”⁴⁴.

În sens mistic (eshatologic), proscomidiarul și sfântul disc însemnează tronul Mântuitorului ca împărat în mijlocul Bisericii Sale și scaunul Său la judecata din urmă, în fața Căruia toți ne vom înfățișa pentru ca să dăm seamă de faptele noastre⁴⁵. Sfântul disc, cu Sfântul Agneț și miridele din jurul lui reprezintă deci, în chip simbolic, aceeași imagine eshatologică pe care zugravii o înfățișează mai intuitiv, prin mijlocirea formelor de artă, în marea și impresionanta scenă a judecării din urmă, zugrăvită de obicei la intrarea bisericilor noastre⁴⁶.

E. EXPLICAREA LITURGHIEI CATEHUMENILOR

1. Începutul Liturghiei până la vohodul cu Evanghelia

a) „Vremea începerii Liturghiei” (τὸ κορυπὸς), adică ritualul închinării liturghisitorilor pentru începerea slujbei, „închipuie timpul, prezis de Isaia profetul, al nașterii lui Ioan Înaintemergătorul și al întrupării lui Hristos pentru noi”⁴⁷. De aceea, preotul rostește atunci, între altele, și cântarea de slavă a îngerilor de la Nașterea Domnului: „Slavă întru cei de sus, lui Dumnezeu...” (Lc. II, 14). Înainte de aceasta preotul rostește însă rugăciunea de invocare a Sfântului Duh („Împărate ceresc...”), deoarece cu puterea harului Sfântului Duh se săvârșesc, de fapt, toate actele sfinte mai importante din sfintele slujbe; deci și Sfânta Jertfă, pe care preotul urmează să o officieze în cursul Sfintei Liturghii. După aceasta, preotul adaugă și cântarea îngerească („Slavă întru cei de sus, lui Dumne-

⁴⁴ *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 949, trad. rom., p. 101.

⁴⁵ Cf. Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, pp. 42-43.

⁴⁶ Vezi cap. despre *Pictura din bisericile ortodoxe*, în *Liturghica generală*.

⁴⁷ Sfântul Gherman, *op.cit.*, P.G., t. XCVIII, col. 400 D-401 A.

zeu...”), deoarece începutul Liturghiei aduce aminte de venirea Domnului pe pământ, prin întruparea și nașterea Sa, anunțată de îngeri în noaptea Nașterii.

b) Ca orice slujbă sfântă, Liturghia începe cu o formulă de *binecuvântare* sau *slăvire* a lui Dumnezeu, și anume cu „Binecuvântarea mare”, cu care începe și slujba Sfințelor Taine: „Binecuvântată este împărăția Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh...”. De ce? – Pentru că, dintre diferitele forme ale rugăciunii sau convorbirii noastre cu Dumnezeu (de mulțumire, de cerere, de mărturisire, de slăvire etc.), cea dintâi cu care se cuvine să ne apropiem de El și cu care să începem deci sfânta slujbă, este rugăciunea de *slăvire* (doxologia sau slavoslovia), din care fac parte și formulele de binecuvântare.

Prin această formulă de binecuvântare, preamărim împărăția lui Dumnezeu, pentru a cărei întemeiere a venit pe pământ Mântuitorul Hristos și binecuvântăm Dumnezeirea în Treimea Persoanelor, iar nu în unitatea esenței Sale. De ce? – Pentru că Sfânta Liturghie este misterul întrupării Domnului, întrupare prin care s-a dezvăluit oamenilor pentru prima dată în chip clar taina Sfintei Treimi; de aceea, la începutul ei se cuvine să fie propovăduită și slăvită Sfânta Treime⁴⁸.

Comparând între ele formulele de binecuvântare de la începutul celor trei slujbe principale ale serviciului divin zilnic al Bisericii (Vecernia, Utrenia și Liturghia), observăm că ele exprimă o vizibilă gradație în revelarea misterului Sfintei Treimi. Astfel, formula de la începutul Vecerniei („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”) amintește treapta cea mai de jos a acestei revelații, și anume epoca cea mai îndepărtată din istoria mântuirii, în care omenirea avea o cunoștință vagă și întunecată despre Dumnezeu, neștiind nimic altceva decât că El există și că este unul singur. Cu formula de binecuvântare de la începutul Utreniei („Slavă Sfintei... Treimi”) avansăm pe o treaptă superioară pe scara revelației, adică la epoca în care lumea dinaintea de Mântuitorul, datorită descoperirilor umbroase ale prorocilor Legii Vechi, făcuse oarecare progres, în cunoașterea lui Dumnezeu, și anume că El este în trei fețe sau persoane. În sfârșit, cu formula de binecuvântare de la începutul Liturghiei („Binecuvântată este împărăția Tatălui...”), ne aflăm pe treapta cea mai de sus în istoria revelației despre misterul Dumnezeirii, și anume în epoca în care, grație descoperirii depline făcute nouă de însuși Mântuitorul, am aflat, în plus, că cele trei persoane ale Dumnezeirii se numesc: Tată, Fiul și Duh Sfânt⁴⁹.

c) În timpul binecuvântării, preotul face semnul *Sfintei Cruci peste antimis cu Sfânta Evanghelie*, care șade totdeauna pe Sfânta Masă și care îl închipuie pe Însuși Hristos ca Împărat și Dumnezeu, șezând pe tronul slavei Sale. Acest gest arată că sfânta slujbă care se începe acum se săvârșește spre pomenirea jertfei de pe cruce a Mântuitorului și că prin Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce a întemeiat Mântuitorul împărăția lui Dumnezeu pe pământ, prin ele se menține și ele sunt cele două simboluri sau embleme ale creștinismului.

d) La începutul Liturghiei, *ușile împărătești și dvera* (perdeaua) sunt *deschise*. Se deschid ușile împărătești ca semn că slujba care se începe acum reprezintă epoca revelației depline a misterului mântuirii prin venirea Mântuitorului, Care ne-a deschis porțile raiului și ușile împărăției cerurilor, cum spune El Însuși: „De acum veți vedea cerul deschis și pe îngerii lui Dumnezeu suindu-se și coborându-se peste Fiul Omului” (In. I, 51)⁵⁰. După ce se dă binecuvântarea, ușile împărătești se închid, rămânând deschisă numai dvera, în semn că taina întrupării și a Nașterii rămâne deocamdată necunoscută oamenilor,

⁴⁸ Comp. Nicolae Cabasila, *op.cit.*, cap. XII, trad. rom., p. 42.

⁴⁹ Comp. Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, pp. 43-44.

⁵⁰ Comp. Pr. P. Vinilescu, *Dumnezeiasca Liturghie comentată în oficiul și în textul ei*, în rev. B.O.R., an. 1960, nr. 7-8, p. 633; Același, *Liturghierul explicat*, București, 1972, p. 172.

fiind descoperită numai îngerilor din ceruri, păstorilor și magilor, ca și celor din preajma dumnezeiescului Prunc, Care se află acum în taina altarului, la proscomidiar, acoperit de vălurile și simbolurile Cinstitelor Daruri și ascuns de văzul credincioșilor⁵¹.

e) *Antifoanele*, compuse parte din versete de psalmi, parte din cântări ale Legii Noi, ne duc cu gândul tot la vremea când Mântuitorul venise pe pământ, dar rămăsese încă în atmosfera vieții umile din Nazaret, când El era în lume, dar lumea încă nu-L cunoștea, după cum și Cinstitele Daruri rămân încă, în acest timp, acoperite și învăluite în atmosfera de penumbră și taină a proscomidiarului. Antifoanele reprezintă deci vremea de dinainte de Ioan Botezătorul, de dinainte de a se aprinde lumina (comp. In. I, 8-10), când era încă nevoie de proroci care să vestească venirea Domnului⁵². De aceea, versetele din psalmi, care alcătuiesc de obicei aceste antifoane, sunt alese de regulă din psalmii profetici (mesianici), în care se proroceste venirea Domnului, iar cântăreții care le cântă îi închipuie acum pe prorocii și pe psalții Legii Vechi. Antifoanele sunt trei, în cinstea Sfintei Treimi.

f) *Fericirile*, care alcătuiesc ultimul antifon la Liturghia din duminici și sărbătorile sfinților și care fac parte din prima cuvântare mare ținută de Mântuitorul, adică din *Predica de pe Munte* (Mt. V, 1 ș.u.), reprezintă zorile lucrării publice a Mântuitorului, adică începutul propovăduirii Evangheliei⁵³.

g) *Deschiderea ușilor împărătești*, către sfârșitul antifonului al treilea, arată că Mântuitorul iese din viața necunoscută de până aici, Se arată și Se descoperă și celor ce nu-L cunoșteau până acum.

2. Vohodul mic

Ieșirea sfințiților slujitori cu Sfânta Evanghelie sau vohodul mic, cum se mai numește, înseamnă *epifania* Domnului sau arătarea Sa în lume, mai întâi prin botezarea Sa în Iordan, când a fost mărturisit de Tatăl, apoi prin începerea activității Sale publice, adică prin propovăduirea Evangheliei (vezi Mc. I, 14)⁵⁴.

a) *Sfânta Evanghelie*, ca una ce cuprinde cuvintele Domnului și istoria vieții Lui pe pământ, îl întruchipează acum pe Hristos însuși⁵⁵. De aceea atât slujitorii, cât și credincioșii se pleacă și se închină înaintea ei, ca înaintea lui Hristos însuși, cântând: „Veniți să ne închinăm și să cădem la Hristos...” (comp. Ps. XCIV, 6 și CV, 47), iar preotul sau cel mai mare din biserică o și sărută în semn de respect, ca și cum ar săruta mâna sau picioarele Domnului însuși.

b) *Luminile* care sunt purtate înaintea Sfintei Evanghelii simbolizează însăși lumina spirituală adusă de Mântuitorul prin Sfânta Evanghelie, iar purtătorii lor îi închipuie pe prorocii Legii Vechi, care au prevestit venirea Domnului, îndeosebi pe ultimul și pe cel mai mare dintre ei: Sfântul Ioan Botezătorul și Înaintemergătorul, cel care a

⁵¹ Comp. Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 43.

⁵² Sfântul Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 401 D; N. Cabasila, *op. cit.*, cap. 18 și 19, trad. rom., pp. 54-58; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 98 și *Tălcuire despre dumnezeiescul locaș*, 49-52, trad. rom., pp. 103, 258.

⁵³ Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 98 (trad. rom., p. 103) și Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 44.

⁵⁴ Sfântul Gherman, *op. și ed. cit.*, col. 405 CD; Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 22 (trad. rom., p. 63) și Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, pp. 44-45.

⁵⁵ Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 20, trad. rom., p. 58.

pregătit calea Domnului (Mc. I, 2-3), pe care Mântuitorul însuși l-a numit făclie (In. V, 35) și despre care un alt proroc a spus: „Gătît-am făclie Unsului Meu...”⁵⁶.

c) Cât privește cuvintele „*Înțelepciune, Drepti !*”, prin care preotul sau diaconul înalță Sfânta Evanghelie în văzul credincioșilor, ca să le înțelegem exact, trebuie să avem în vedere că rânduiala Liturghiei noastre își are originea și s-a format în părțile Răsăritului (Orientul apropiat), unde creștinii ascultau (ca și azi) sfânta slujbă stând de obicei jos în strană sau chiar pe dușumeaua (podeaua) bisericii. Prin cuvintele de mai sus, preotul voia să spună credincioșilor că Sfânta Evanghelie, Cuvântul lui Hristos, care se va citi îndată, este singura și adevărata *înțelepciune* (σοφία): cea dumnezeiască (vezi Colos. II, 3 și I, 24, 30); se cuvine, deci, să-L întâmpinăm pe Hristos, Care ni Se arată, și să ascultăm cuvântul Lui, stând drepti sau în picioare (ὀρθοί), în semn de respect, iar nu stând jos ca până acum⁵⁷. De altfel, chiar și la noi, încă până astăzi, respectul față de cineva se arată prin scularea în picioare la sosirea aceluia, cum fac de exemplu femeile de la țară, când trece preotul pe drum, sau cum fac școlarii în clasă, la intrarea profesorului⁵⁸.

Cuvântul „drepti !” se referă deci la atitudinea sau ținuta fizică a credincioșilor, iar nu la cea sufletească sau morală, cum înțeleg și explică unii, căci atunci ar trebui să fie în original cuvântul δικαιοί, iar nu ὀρθοί. Forma originală și corectă a acestei formule liturgice este deci „*Înțelepciune, Drepti !*”, conform textului original grecesc (Σοφία, Ὀρθοί)⁵⁹, iar nu „*Cu înțelepciune, drepti !*”, nici „*Înțelepciune dreaptă*” sau „*Cu înțelepciune dreaptă*”, cum au în general edițiile vechi ale *Liturghierului* românesc și cum zic unii dintre sfinții slujitori⁶⁰. Prin această formulă se atrage luarea-aminte credincioșilor din biserică asupra tuturor momentelor din rânduiala slujbei când are loc, sub o formă simbolică oarecare, apropierea sau prezența mistică a lui Hristos (sau a numelui Său) în mijlocul nostru. De aceea ea se repetă înainte de citirea Sfintei Evanghelii („*Înțelepciune ! Drepti să ascultăm „Sfânta Evanghelie...”*”).

3. Trisaghionul liturgic

Cât privește *Trisaghionul liturgic*, adică imnul „Sfinte Dumnezeule...”, care se cântă după vohodul cu Evanghelia, cuprinsul și rostul lui în această parte a rânduiei Sfintei Liturghii sunt explicate foarte bine de teologul bizantin Nicolae Cabasila, pe care ne mărginim a-l cita exact: „Cântarea aceasta e împrumutată parte din cântarea îngerilor, parte din cartea sfinților psalmi ai Prorocului și este alcătuită de Biserica lui Hristos, fiind închinată Sfintei Treimi. Într-adevăr, cuvântul *Sfinte*, cântat de trei ori, este din imnul Serafimilor (Isaia VI, 1-3; comp. și Apoc. IV, 8); iar cuvintele: *Dumnezeule, tare, fără de moarte*, sunt din acel psalm al lui David, în care el spune: *Însetat-a sufletul*

⁵⁶ Comp. și Ieș. XXIII, 20: „Trimite-voi pe îngerul Meu înaintea feței tale...” (Comp. și Ieș. XXXII, 34 și XXXIII, 2); Meletic Sirigul, *op. cit.*, pp. 44-45.

⁵⁷ Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 21, trad. rom., pp. 61-62. Comp. și *Constituțiile apostolice*, II, 57 (trad. rom. cit., p. 76): „Și când se citește Evanghelia, toți preoții și diaconii și tot poporul să stea (în picioare: στήκτωσαν), ascultând cu multă liniște...” etc.

⁵⁸ Comp. și Dr. Nic. Corneanu, *E corect să se ingenuncheze când se citește Evanghelia la Sfânta Liturghie ?*, în rev. M.A., 1960, 7-8, pp. 620-622.

⁵⁹ Vezi P. Trembela, *Cele trei Liturghii...*, p. 38 și Ἱερατικόν, Atena, 1968, p. 78.

⁶⁰ Vezi mai pe larg la Pr. P. Vintilescu, *Însemnări pentru o nouă ediție a Liturghierului*, București, 1947, pp. 42-51.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

meu de Dumnezeu cel tare, Cel viu (Ps. XLI, 2). Alegerea și împreunarea acestor cuvinte, precum și adaosul cererii *miluiește-ne pe noi* sunt opera Bisericii, care-L cunoaște și-L propovăduiește pe Unul Dumnezeu în Treimea Sa. Prin aceasta ea vrea să arate pe de o parte, legătura dintre *Vechiul și Noul Testament*, iar pe de altă parte că îngerii și oamenii s-au unit într-o singură Biserică și un singur cor prin venirea lui Hristos (comp. Efes. I, 10), Cel ce e mai presus de ceruri și totodată pe pământ. De aceea după ce Sfânta Evanghelie a fost arătată și apoi dusă în altar, cântăm imnul acesta cu glas tare, pentru că Cel ce S-a sălășluit între noi ne-a așezat împreună cu îngerii, făcându-ne loc în corul lor⁶¹.

În sens mistic, Trisaghionul simbolizează deci unirea Bisericii triumfătoare cu cea luptătoare, a cerului cu pământul, a îngerilor și a sfinților cu oamenii, unire realizată prin întruparea și venirea Fiului lui Dumnezeu pe pământ. El ne sugerează și prezența mistică sau participarea nevăzută a sfinților îngeri la slujba de slăvire pe care o înălțăm lui Dumnezeu împreună cu dânsii, precum se roagă preotul în *Rugăciunea intrării*, în timpul vohodului cu Evanghelia: „Fă ca împreună cu intrarea noastră să fie și intrarea sfinților Tăi îngeri, care slujesc împreună cu noi și împreună slăvesc bunătatea Ta...”⁶² (Vezi și *Rugăciunea în taină* din timpul Trisaghionului).

La Liturghia obișnuită, imnul *Sfinte Dumnezeule* se cântă de trei ori în cinstea Sfintei Treimi, la slujba în sobor de șase ori, iar la cea arhierescă de nouă ori, după numărul întreg al celor 9 cete îngerești, alternând cântarea ei între cor (cântăreți, credincioși) și ceata liturghisitorilor din altar și simbolizând astfel lauda neînteruptă a lui Dumnezeu de către Biserica cerească și cea pământească⁶³.

4. Lecturile biblice

a) *Apostolul*, adică citirea pericopei rânduite din Faptele sau din epistolele Sfinților Apostoli, închipuie trimiterea la propovăduire a Sfinților Apostoli, fie pe cea dintâi, adică îndată după alegerea sau chemarea lor (Mt. X; Mc. VI, 7-13; Lc. IX, 1-6), cum precizează unii tâlcuitori ai Liturghiei⁶⁴, fie pe cea din urmă, definitivă, după Înviere, când Mântuitorul le spune: „Mergeți în toată lumea și propovăduiți Evanghelia la toată făptura...” (Mt. XXVIII, 19 ș.u.; Mc. XVI, 15 ș.u.).

b) *Căderea sau tămbăierea din timpul Apostolului* se face, de fapt, în cinstea Sfintei Evanghelii, care urmează a se citi îndată și îi simbolizează atât pe Sfinții Apostoli, cât și mireasma învățaturii dumnezeiești răspândite de ei în toată Biserica, după cuvântul Sfântului Apostol Pavel: „(Noi apostolii) suntem pentru Dumnezeu, buna *mireasmă* a lui Hristos... și prin noi răspândește în tot locul *mireasma cunoștinței Lui*” (II Cor. II, 14-15)⁶⁵. După unii liturgiști, căderea aceasta simbolizează darul Sfântului Duh, dat, prin Evanghelie, la toată lumea⁶⁶.

⁶¹ Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. XX, trad. rom., pp. 59-60. Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 98; *Despre sfintele hirotonii*, cap. 203 și *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 314-318 (trad. rom., pp. 104, 146, 205-207).

⁶² Comp. Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 47.

⁶³ Comp. Pr. P. Vinulescu, *Dumnezeiasca Liturghie comentată...*, în rev. și nr. cit., pp. 637-638. Același, *Liturghierul explicat*, p. 176.

⁶⁴ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 45 și Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 22, trad. rom., p. 63.

⁶⁵ Meletie Sirigul, *op. și loc. cit.*, supra.

⁶⁶ Simeon al Tesalonicului, *Tâlcuire despre dumnezeiescul locaș*, trad. rom., p. 260.

c) *Citirea Sfintei Evanghelii* închipuie arătarea deplină a lui Hristos în lume, adică pe Mântuitorul Însuși propovăduind mulțimilor⁶⁷. De aceea atât înainte, cât și după citirea ei, cântăreții (credincioșii) o salută cu cuvintele: „Slavă Ție, Doamne, slavă Ție!”, ca și cum L-ar saluta pe Domnul Însuși.

Începând de la vohodul mic înainte, adică din momentul ieșirii cu Sfânta Evanghelie, Liturgia devine o treptată epifanie sau realizare a prezenței mistice a lui Hristos în mijlocul nostru, mai întâi în simboluri, iar mai apoi – prin Sfintele Daruri – în însăși realitatea Sfântului Său Trup și Sânge. De aceea elementele tipice, preînchipuitoare sau profetice, din *Vechiul Testament*, existente până acum în rânduiala Liturghiei, încep să dispară treptat pentru a face loc celor simbolice și mistice ale *Noului Testament*. Iată ce scrie, de exemplu, Nicolae Cabasila în această privință: „Sfânta Evanghelie întruhidează pe Hristos... Iar după ce Cel prorocit a venit și S-a ivit El însuși în lume, nimeni nu mai voiește să ia aminte la spusele prorocilor; de aceea, după ce s-a arătat Sfânta Evanghelie, cântările profetice (antifoanele) încetează și începem a cânta din ale noului Așezământ (troparele), ori lăudăm pe Preasfânta Născătoare de Dumnezeu sau pe vreun sfânt, ori slăvim pe Hristos Însuși, pentru sălășluirea Lui între noi, ori pentru cele ce a făcut sau a pățit pentru noi cât a trăit pe pământ, căci pe acestea Biserica le sărbătorește totdeauna”⁶⁸.

Inaugurată cu vohodul mic, prezența simbolico-mistică a lui Hristos în mijlocul nostru devine mai apropiată și mai perceptibilă în faza următoare din rânduiala Liturghiei, când se citesc pericopele din Apostol și Evanghelie. Acestea închipuie arătarea în lume a Domnului, prin care El S-a făcut cunoscut pe încetul după ivirea Sa. De aceea mai întâi ni se arată Sfânta Evanghelie închisă, închipuind epifania Domnului (arătarea de la Botez), când Tatăl L-a mărturisit pe Fiul, Care era încă necunoscut (Mt. III, 13-17), iar Fiul, negrăind nimic despre Sine, avea nevoie de glasul unui vestitor. După aceea, citirile din Scriptură închipuie arătarea mai vădită a Mântuitorului, când El vorbea tuturor în public și S-a făcut cunoscut nu numai prin cele ce a grăit El Însuși, ci și prin cele ce i-a învățat pe Apostoli să propovăduiască, trimițându-i către oile cele pierdute ale casei lui Israel (Mt. X, 6). De aceea, se citește atât din cărțile Sfinților Apostoli, cât și din Sfânta Evanghelie însăși.

Dar de ce nu se citește mai întâi Evanghelia? Pentru că cele grăite de Domnul Însuși ne înfățișează arătarea Lui mai lămurit decât cele spuse de Apostoli. Știm însă că Mântuitorul nu a arătat oamenilor dintr-o dată și pe de-a întregul mărimea puterii și a bunătății Sale (aceasta o va face la a doua Sa venire), ci a înaintat treptat, de la ceea ce era mai nevădit, la ceea ce era mai vădit. De aceea este potrivit să se citească Apostolul înaintea Evangheliei, vrând să se arate astfel că manifestarea Domnului în lume s-a făcut treptat. Tot pentru acest motiv, lucrurile care amintesc arătarea Lui deplină sunt păstrate pentru partea de la urmă a slujbei, după cum se va vedea din cele ce urmează⁶⁹.

⁶⁷ Sfântul Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 412 D-413 B. Puțin diferit la Simeon al Tesalonicului, *Tâlcuire despre dumnezeiescul locaș*, trad. rom., p. 260 și la Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 45.

⁶⁸ *Op. cit.*, cap. XX trad. rom. cit., p. 58.

⁶⁹ Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. XXII, trad. rom., pp. 63-64.

5. Partea finală a Liturghiei catehumenilor

a) *Desfacerea sfântului antimis* în timpul ecteniei pentru catehumeni închipuie săpărea sau pregătirea mormântului de piatră, pe care Iosif Arimateianul îl făcuse pentru sine, dar pe care l-a dăruit pentru îngroparea Domnului, ca unul ce era un catehumen sau ucenic nedesăvârșit al Acestuia (Mt. XXVII, 60)⁷⁰.

b) *Strângerea miridelor de pe sfântul antimis* cu buretele, la cuvintele: „Să-i unească pe dâșii (pe catehumeni) cu Sfânta Sa sobornicească și apostolească Biserică”, simbolizează unirea catehumenilor cu Biserica, unire pentru care ne rugăm în timpul acestei ectenii; *semmul Sfintei Cruci*, făcut de preot cu buretele peste antimis la ecfonisul „Ca și aceștia...”, este ca o pecetluire sau ca o binecuvântare a mormântului.

c) Cât privește *concedierea catehumenilor* la sfârșitul Liturghiei catehumenilor, de care ne amintesc azi doar formulele liturgice respective („Cei chemați, ieșiți !...”), are – după unii liturgiști – un sens mistico-eschatologic: ea simbolizează sau preînchipuie vremea sfârșitului lumii, după propovăduirea Evangheliei la toată zidirea și despărțirea celor drepti de cei păcătoși, la judecata viitoare, pentru că Liturghia credincioșilor, care urmează după aceasta și în timpul căreia se va face unirea de taină cu Hristos prin împărtășire, este privită ca simbolul și arvuna sau preînchipuirea gustării fericirii depline, de care se vor bucura dreptii, în viața ce va să fie⁷¹.

d) *Închiderea ușilor împărătești* după citirea Evangheliei și *închiderea dverei*, la sfârșitul ecteniei pentru catehumeni, înlocuiește închiderea ușilor bisericii de odinioară, după concedierea catehumenilor, pentru a feri privirea sfintelor mistere de către cei neinițiați. În sens mistic eschatologic, această închidere simbolizează sfârșitul celor pământești și intrarea dreptilor la ospățul de nuntă al lui Hristos, după judecata viitoare⁷².

F. EXPLICAREA LITURGHIEI CREDINCIOȘILOR

1. Partea introductivă

Atmosfera de mister și de supranatural în care se desfășoară sfânta slujbă se accentuează treptat în această parte, pe măsură ce ne apropiem de ritul euharistic, centrul Sfintei Liturghii.

Astfel, încă aproape de la începutul acesteia – trecând peste ecteniile începătoare – *imnul heruvimic*, cântat de cântăreți (cor) și zis în taină și de către liturghisitori, are deja un sens mistic, pe care îl exprimă însuși textul acestui imn: noi îi închipuim acum, în mod tainic, pe Heruvimii din ceruri, deoarece ne pregătim ca și ei să-L primim pe „Împăratul tuturor”, Care va apărea, la vohod, în mijlocul nostru sub forma Cinstitelor Daruri și Căruia Îi cântăm „Aliluia !”; de aceea suntem îndemnați să lepădăm toată grija cea lumească, pentru ca să-L întâmpinăm cu cinstea cuvenită.

⁷⁰ Meletie Sirigul, *op. și loc. cit.*, pp. 48-49.

⁷¹ Vezi Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. XXIV, *trad. rom. cit.*, p. 350; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 98; *Tălcuire despre dumnezeiescul locaș* (trad. rom., pp. 105, 260).

⁷² Meletie Sirigul, *op. și loc. cit.*, p. 45 și Sfântul Maxim Mărturisitorul, *op. cit.*, cap. XV, *trad. rom. cit.*, p. 341.

Atmosfera de mister este sporită apoi prin *căderea din timpul Heruvicului*, când se înmiresmează biserica, în cinstea Darurilor care vor fi purtate în curând prin mijlocul ei la vohod.

2. Vohodul mare sau ieșirea cu Cinstitele Daruri

Această parte închipuie – după unii liturgiști – ultimul drum făcut de Domnul înainte de Patima și de moartea Sa, din Betania în Ierusalim, intrarea Sa triumfală în Cetatea Sfântă, unde trebuia să Se jertfească⁷³. După alții – și cu mai multă dreptate înseamnă chiar alaiul funebru de la răstignirea și îngroparea Domnului, adică transportarea Sfântului Său Trup de la locul răstignirii (Golgota) la locul unde era săpat mormântul⁷⁴.

Astfel, *proscomidiarul* închipuie acum locul răstignirii, iar *sfântul disc* reprezintă patul sau năvălia pe care a fost pus și purtat trupul sfânt, după coborârea de pe cruce. Purtătorii Cinstitelor Daruri îi reprezintă pe Iosif Arimateianul și pe Nicodim, care au coborât trupul Domnului de pe cruce și l-au pus în mormânt⁷⁵.

De aceea, la Liturgia în sobor preoții care îl însoțesc pe protos poartă în mâini unelte de tortură ale Patimilor: cruci, copia, lingurița, buretele etc., ca și când L-ar însoți pe Domnul pe drumul Calvarului sau al mormântului.

Pomenirile, pe care preoții le fac acum în mijlocul bisericii, sunt după pilda și asemănarea rugăminții tâlharului celui drept răstignit o dată cu Iisus, care-L ruga pe Domnul: „Pomeneste-mă, Doamne, când vei veni întru împărăția Ta!” (Lc. XXIII, 42) și care pentru aceasta a căpătat de la Mântuitorul făgăduința Raiului.

Altarul și Sfânta Masă pe care sunt așezate Darurile închipuie acum grădina în care era săpat mormântul Domnului; *sfântul antimis* e mormântul însuși, iar așezarea Cinstitelor Daruri pe el înseamnă punerea Domnului în mormânt⁷⁶, exprimată de altfel și prin troparele funebre pe care le zic acum liturghisitorii în taină: „Iosif cel cu bun chip...”, „În mormânt cu trupul...” și „Ca un purtător de viață...”.

Acoperământul discului simbolizează sudariul sau marama pusă pe fața Celui răstignit; *acoperământul potirului* ține locul giulgiului (lințoliului) în care a fost înfășurat trupul Domnului, iar *acoperământul mare* (Aerul), care se pune acum peste disc și potir, închipuie piatra prăvălită la intrarea mormântului⁷⁷. *Căderea Darurilor*

⁷³ Sfântul Gherman, *op. cit.*, P.G., t. XCVIII, col. 420 D și Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. XXIV, trad. rom., pp. 66-67.

⁷⁴ Vezi, de ex., Teodor de Mopsuestia, *Cateheza XV baptismală* (la A. Rucker, *Ritus Baptismi et Missae quem descripsit Theodorus episcopus Mopsuestenus...*, Münster, 1933, pp. 21-22); Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 420 A-B. Vezi și troparele zise în taină de preot, la întoarcerea cu Cinstitele Daruri în altar și depunerea lor pe Sfânta Masă: „Iosif cel cu bun chip...”, „În mormânt cu trupul...” și „Ca un purtător de viață...”. O părere izolată despre simbolismul vohodului mare o găsim la Simeon al Tesalonicului (*Despre Sfânta Liturghie*, cap. 98 și *Tălcuire despre dumnezeiescul locaș*, 76, trad. rom. cit., pp. 105, 261) și în tălcuirea liturgică atribuită Sfântului Ioan Postitorul (la J. Pitra, *Spicilegium Solesmense*, vol. IV, Paris, 1858, p. 442); după aceștia, ritul vohodului mare simbolizează a doua venire a Mântuitorului.

⁷⁵ Sfântul Gherman, *op. și ed. cit.*, col. 421 CD; Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 49.

⁷⁶ Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 421 C-D. Comp. și Atanasie de la Paros, *Ἐπιτομή τῶν Φετῶν δογμάτων*, adică *arătare sau adunare pe scurt a dumnezeiștilor dogme ale credinței*, trad. rom. de Iosif al Argeșului, Neamțu, 1816, p. 250.

⁷⁷ Sfântul Gherman, *op. și ed. cit.*, col. 424 B-C.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

amintește aromatele cu care a fost uns trupul Domnului și miresmele aduse de femeile mironosițe la îngropare (In. XIX, 39-40). *Asteriscul (steluța)*, care rămâne peste sfântul disc, închipuie pecetea pusă pe piatra mormântului. *Închiderea ușilor împărătești* simbolizează pogorârea Domnului la iad cu sufletul, iar *închiderea dverei* închipuie întărirea mormântului cu straja (custodia) cerută de căpeteniile iudeilor⁷⁸.

Ca semnificație simbolică, momentele celor două vohoduri din rânduiala Liturghiei (vohodul cu Evanghelia și ieșirea cu Darurile) corespund cu momentul rostirii (cântării) imnului „Lumină lină” din rânduiala Vecerniei, cu momentul doxologiei (slavosloviei) din rânduiala Utreniei și cu sfârșitul Ceasului I. La Vecernie, salutăm apariția luminii de seară (sfeșnicul), menite să risipească întunericul nopții; la Utrenie, salutăm apariția luminii de zi (soarele), iar la sfârșitul Ceasului I Îl invocăm pe Hristos, „Lumina cea adevărată, Care luminează și sfințește pe tot omul ce vine în lume...” (Comp. In. I, 9)⁷⁹. Dar și într-un caz, și în celălalt, lumina naturală Îl simbolizează tot pe Hristos, Care a spus despre Sine: „Eu sunt lumina lumii...” (In. VIII, 12; comp. și II Cor. IV, 4-6). La Vecernie, El lucește, palid și departe de omenire, ca luceafărul de seară, încât lumea Legii Vechi abia Îl presimte; Îl întrezărește, dar nădăjduiește și așteaptă venirea Lui; la Utrenie, (care, precum am spus, simbolizează o etapă mai avansată din istoria sfântă), El luminează mai tare și mai aproape, risipind, ca soarele, întunericul nopții care acoperise până atunci lumea. În sfârșit, la cele două vohoduri din rânduiala Liturghiei (care reprezintă însăși vremea venirii lui Hristos), El apare lumii mult mai aproape și mai vizibil. La Vohodul mic este întruchipat în Sfânta Evanghelie, care cuprinde viața, lucrarea și predica Sa, iar la Vohodul mare apare sub forma Cinstitelor Daruri, care se vor prefăce curând în însuși Sfântul Său Trup și Sânge.

La Vecernie Îl vestim credincioșilor și Îl salutăm cu formula „Înțelepciune! Drepti!” și cu imnul „Lumină lină...”; la Utrenie, cu „Slavă Ție, Celui ce ne-ai arătat nouă lumina!” și cu cântarea doxologiei; la sfârșitul Ceasului I, cu rugăciunea „Hristoase, Lumina cea adevărată...”; la Liturghie, prima dată cu avertismentul „Înțelepciune! Drepti!” (ca și la Vecernie) și cu cântarea „Veniți să ne închinăm și să cădem la Hristos...”, iar a doua oară, cu formula „Înțelepciune!” (de dinainte de Hervic) și cântarea „Ca pe Împăratul tuturor să-L primim!...”.

Iată, deci, cum vohodurile din slujbele serviciului divin zilnic – începând de la Vecernie și terminând cu Liturghia – simbolizează o treptată revelare, epifanie sau manifestare mistico-simbolică a Mântuitorului în lume, așa cum s-a realizat ea de-a lungul istoriei mântuirii.

3. Partea pregătitoare pentru săvârșirea jertfei

Toată partea care urmează acum în rânduiala Liturghiei are ca scop *pregătirea liturghistorilor și a credincioșilor pentru participarea lor cu vrednicie la aducerea Sfintei Jertfe*, care se apropie. Ea cuprinde trei subdiviziuni, care reprezintă tot atâtea mijloace și etape sau trepte ale acestei pregătiri și, totodată, condiții pentru participarea cu vrednicie la săvârșirea Jertfei, și anume:

a) *Rugăciunea*, exprimată prin ectenia care urmează îndată („Să plinim rugăciunea noastră Domnului...”);

⁷⁸ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, pp. 48-49 și Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 424 B-C.

⁷⁹ Vezi rugăciunea de la sfârșitul Ceasului I (*Ceaslov*, București, 1945, p. 76): „Hristoase, lumina cea adevărată...”.

b) împlinirea poruncii creștine a *dragostei*, concretizată în ritualul de odinioară al sărutării păcii (rămas numai în vechea formulă de îndemn: „Să ne iubim unii pe alții...” și

c) *Mărturisirea credinței* celei drepte și adevărate, care se face prin rostirea *Crezului*. După prima etapă, aceea a rugăciunii (ectenă), urmează deci îndemnul: „Să ne iubim unii pe alții...”, îndemn care nu face altceva decât să reproducă porunca dată de Mântuitorul Sfinților Sai Apostoli: „Poruncă nouă vă dau: să vă iubiți unul pe altul...” (In. XIII, 34; XV, 12); aceasta vrea să spună că iubirea dintre noi e una din condițiile fără de care nu putem lua parte cu vrednicie la aducerea Sfintei Jertfe, după cuvântul Domnului: „Dacă aduci darul tău la altar și acolo îți vei aduce aminte că fratele tău are ceva asupra ta, lasă acolo darul tău înaintea altarului și mergi mai întâi de te împacă cu fratele tău și atunci venind, adu darul tău” (Mt. V, 23-24; comp. și Mc. XI, 25-26). Ca expresie a împlinirii acestei porunci dumnezeiești și urmând pilda și îndemnul Sfinților Apostoli (vezi Rom. XVI, 16 și I Cor. XVI, 20; I Pt. V, 14), credincioșii din Biserica veche își dădeau acum unul altuia *sărutarea păcii sau a iubirii* (εἰρήνη, φιλία ἀγίων, *osculum pacis, pax*): bărbații se sărutau între ei și femeile între ele. Din pricina întreruperii slujbei și a dezordinii la care se preta ușor actul acesta (mai ales la marile sărbători, când bisericile erau arhipline de credincioși), sărutarea reciprocă a credincioșilor a fost abandonată, pătrându-se numai sărutarea liturghisitorilor între ei în sfântul altar (la slujba în sobor)⁸⁰. Se înțelege însă că se cuvine ca și credincioșii să-și umple acum sufletele de iubire, de împăcare și de iertare, uitând și alungând din ele toată vrajba, vrăjmășia, ura și pizma⁸¹.

Rostirea Crezului, care urmează după aceea, înseamnă că, în afară de iubire, ni se cere și credință dreaptă sau adevărată (ortodoxă), spre a putea participa cu vrednicie la aducerea Sfintei Jertfe. De aceea, se cuvine ca fiecare din noi să rostim în gând Crezul în acest moment, însoțindu-l pe cel care îl rostește cu glas tare, în numele nostru.

Cuvintele: „Ușile, ușile...”, cu care se introduce rostirea Crezului, erau adresate odinioară ostiarilor care păzeau ușile de intrare ale bisericii; astăzi, ele au înțelesul unui îndemn spre ascultare cu luare-aminte a Crezului⁸².

Deschiderea dverei înaintea de rostirea Crezului arată că ni se lasă slobodă vederea spre altar, ca să ne putem mărturisi credința chiar înaintea tronului lui Dumnezeu și a Mântuitorului nostru, aflat pe Sfânta Masă, sub forma Sfințelor Daruri⁸³. În sens mistic, această deschidere înseamnă că trebuie să ridicăm de pe ochii noștri orice perdea sau orice vâl, care ar putea împiedica ascultarea și înțelegerea celor cuprinse în Crez; în sens simbolic, ea închipuie risipirea și fuga străjerilor din preajma mormântului Domnului, la cutremurul de dinainte de Înviere (vezi Mt. XXVIII, 2-4)⁸⁴.

⁸⁰ Sărutarea reciprocă a credincioșilor în acest moment al Liturghiei a fost păstrată însă până azi, sub diverse forme, în Liturghiile Bisericilor orientale necalcedoniene (la armeni, sirienii iacobiti, maroniți, nestorienii, coptii și etiopieni). Vezi Pr. Ene Braniște, *Cultul Bisericii creștine Vechi din Orient*, în rev. „Ortodoxia”, an. 1965, nr. 1, pp. 93, 101, 108, 114, 125.

⁸¹ Despre semnificația sărutării păcii în Biserica veche, vezi: Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheza a V-a mystagogică*, 3 (trad. rom. cit., p. 567); (Pseudo-) Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, III, 3 (trad. rom. cit., p. 99); Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. XVII și XXIV, trad. rom. cit., pp. 342-350. Comp. Pr. P. Vmăteșcu, *Dumnezeiasca Liturghie comentată în oficiul și în textul ei*, în rev. B.O.R., an. 1960, nr. 11-12, p. 1049; Același, *Liturghierul explicat*, București, 1972, pp. 214-217.

⁸² Comp. Sfântul Gherman, *op. și ed. cit.*, col. 425 B-C și Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. XXVI, trad. rom. cit., p. 68.

⁸³ Comp. V. Mitrofanovici, T. Tarnavski și N. Cotlarciuc, *Liturgica*, ed. 1929, pp. 563-564.

⁸⁴ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 50.

Ridicarea Sfântului Aer și clătinarea lui deasupra Cinstitelor Daruri în timpul Cere-
zului simbolizează cutremurul care a avut loc înainte de Înviere și deschiderea mor-
mântului prin ridicarea pietrei de deasupra lui (Mt. XXVIII, 2); de aceea, la cuvintele
„Și a înviat a treia zi...”, preotul încetează clătinarea Aerului, îl întocmește și îl pune
deoparte, asemenea îngerului care a dat la o parte piatra de la intrarea mormântului.

4. Momentul central al Liturghiei: săvârșirea jertfei (sfințirea Darurilor)

Acum a venit timpul să se înceapă *aducerea Sfintei Jertfe*. De aceea, preotul (sau di-
aconul) atrage atenția credincioșilor asupra acestui moment solemn, strigând: „Să
stăm bine...” etc.

Ce însemnează cuvintele „*Mila păcii, jertfă laudei*”, cu care credincioșii răspund la
acest îndemn? Pentru a avea explicația exactă și adevărată a acestui răspuns, trebuie să
amintim mai întâi că forma lui de azi nu e redată corect din punct de vedere gramatical
în românește și că textul corect și original este: „*Milă, pace, jertfă de laudă*”⁸⁶. Aceste
cuvinte indică elementele sau darurile ofrandei spirituale, pe care credincioșii vor să
spună că o aduc din partea lor, o dată cu adevărata Jertfă adusă de preot în numele lor.
Și care sunt elementele acestei ofrande? – Sunt cele trei virtuți: *mila, pacea și jertfă de
laudă* (cântarea), pe care Sfânta Scriptură le contrapune adesea jertfelor materiale (sân-
geroase) din *Legea Veche*, recomandându-le ca daruri sau materii ale singurei și adevăra-
tei jertfe – jertfa spirituală sau morală – pe care voiește Dumnezeu și care-I este plăcută.

– Aducem, adică (răspund credincioșii), întâi *milă*, pentru că „*milă* voiesc, iar nu
jertfă de animale”, a zis Domnul (Osea VI, 6; Miheia VI, 6-8; Mt. IX, 13 și XII, 7);
aducem apoi *pace*, pentru că Mântuitorul Însuși a spus: „Dacă aduci darul tău la altar
și-ți aduci aminte că fratele tău are ceva împotriva ta..., mergi mai întâi de *te împacă* cu
fratele tău și după aceea, venind, adu darul tău” (Mt. V, 23-24; Mc. XI, 25-26); de
aceea, și jertfa trebuie adusă *în pace*, precum ne îndeamnă preotul „Să stăm bine...
Sfânta jertfă *în pace* să o aducem”; în sfârșit, aducem și *jertfă de laudă*, pentru că o
asemenea jertfă cere Domnul, prin gura psalmistului: „Adu lui Dumnezeu *jertfă de
laudă*...; cel ce îmi aduce *jertfă de laudă*, acela Mă cinstește” (Ps. XLIX, 14, 23; comp.
și Ps. CVI, 22 și CXV, 8 sau CXVI, 17), iar Sfântul Apostol Pavel repetă: „Prin El
(Hristos), să aducem deci lui Dumnezeu întotdeauna *jertfă de laudă*, adică roada bu-
zelor care mărturisesc numele Lui” (Evr. XIII, 15)⁸⁷.

⁸⁶ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 50. – Comp. și Sfântul Gherman, *op. cit.*, col. 428 B. O altă in-
terpretare găsim la Simeon al Tesalonicalui (*Tălcuire despre dumnezeiescul lăcaș*, P.G., t. CLV, col.
732 C și *trad. rom. cit.*, p. 263): „Sfântul Aer se ține peste Daruri când se citește Simbolul, pentru că
trebuie ca toate cele ce sunt despre Iisus să se mărturisească limpede și să-L vedem neacoperit”.
Comp. și Teognost, *Despre făptuire, contemplație și preoție*, cap. 74: „...De aceea stau Sfintele desco-
pente înaintea noastră după Simbolul credinței pe Sfânta Masă, având să fie sfințite, ca și cum s-ar ruga
în oarecare chip pentru cei ce le aduc și ar striga cu graiuri negrăite către Cel ce locuiește în ceruri...”
(trad. rom. de Pr. Prof. D. Stăniloae, în *Filocalia*, vol. IV, Sibiu, 1948, p. 275).

⁸⁷ Vezi Pr. P. Vintilescu, „*Mila păcii, jertfă laudei*”, în *Liturghiile bizantine*, București, 1940 (ex-
tras din S.T.). Același, *Liturghicrul explicat*, pp. 222-224.

⁸⁸ Menționăm aici părerea izolată a liturgistului grec P. Rompotis (*Liturgica*, p. 244, n. 1), după
care ar fi mai corectă varianta ἑλατον (ulei, untdelemn), în loc de ἑλεον (milă); după el, formula veche
să spună că aducem ca ofrandă: pace și înțelegere, în loc de untdelemn, și laudă (mulțumire) în loc
de jertfă sângeroasă (Comp. Ambrosios Stavrinos, *Contribuție la sfintele rânduieli ale Vecerniei* p.

Atingerea steluței de cele patru părți ale sfântului disc, în formă de cruce, la ecfonisul „Cântarea de biruință...”, simbolizează în chip mistic cântarea celor patru vietăți din vedenia Sfântului Ioan Evanghelistul (Apoc. IV, 6-8)⁸⁸, iar *ridicarea steluței de pe sfântul disc* și punerea ei de o parte simbolizează ruperea pecetii de pe mormântul Domnului, la pogorârea îngerului în mormânt, înainte de înviere⁸⁹!

Ridicarea Cinstitelor Daruri de către preot (diacon), în chipul Sfintei Cruci, în timpul ecfonisului: „Ale Tale dintru ale tale...”, este imitarea gestului de ofrandă făcut de Mântuitorul la Cină, Care a luat pâinea în sfintele și preacuratele Sale mâini, „arătând-o lui Dumnezeu-Tatăl..”, cum zice rugăciunea din *Liturghier*⁹⁰; era gestul ritual prescris de *Legea Veche* la aducerea jertfelor (Ieș. XXIX, 24).

În timp ce în biserică credincioșii cântă imnul „Pe Tine Te laudăm...”, iar în altar preotul rostește, în șoaptă, epicleza („Încă aducem Ție această slujbă cuvântătoare și fără de sânge și cerem și ne rugăm și la Tine cădem...”), are loc săvârșirea *Sfintei Jertfe*, adică *sfințirea Darurilor de pâine și de vin și prefacerea lor în Sfântul Trup și Sânge*, prin puterea și harul Sfântului Duh, în urma rugăciunii preotului. E clipa cea mai sfântă și mai zguduitoare din tot cursul Sfintei Liturghii. De aici înainte, „*Cinstitele Daruri*” devin „*Sfintele Daruri*”; ele nu mai sunt doar niște simboluri sau închipuiri ale firii omenești a Mântuitorului, ca până acum, ci s-au prefăcut în însuși Sfântul Trup și Sfântul Sânge al Domnului, păstrându-și doar aparențele sau înfățișarea văzută de pâine și de vin. Ele sunt adevăratul Trup și Sânge cu care Mântuitorul S-a născut din Sfânta Fecioară, cu care a trăit pe pământ, cu care a pățimit și S-a îngropat, cu care a înviat și S-a înălțat în slavă⁹¹. Acum e clipa când prezența lui Hristos în mijlocul Bisericii Sale încetează de a mai fi doar simbolică sau mistică, ci devine reală, adevărată și substanțială, pentru că prin sfințire Darurile noastre de jertfă se identifică cu materia Jertfei de pe cruce, fiind acceptate și însușite de către Mântuitorul, adică încorporate în Sfântul Trup și Sânge, jertfit în chip sângeros pe Golgota.

Sfințirea și prefacerea Darurilor reprezintă deci momentul din cursul Liturghiei, în care *anamneza*, adică *pomenirea sau comemorarea* Mântuitorului, se transformă, din *simbol* sau *închipuire*, în *realitate* efectivă; slujba noastră devine acum o *prezentare* din nou sau o actualizare a faptului istoric de pe Golgota, o realizare a prezenței lui Iisus cel jertfit, în mijlocul Bisericii Sale.

Trebuie să avem însă în vedere că nu toată pâinea de pe sfântul disc se prefăce în Sfântul Trup, ci numai Sfântul Agneț; restul pâinii, adică miridele aduse pentru sfinți și pentru credincioși, *se sfințesc*, dar *nu se prefac* nici în Trupul Domnului, nici în ale sfinților, ci numai se împărtășesc din sfințirea pe care o primesc de la Sfântul Trup, lângă care sunt așezate. De aceea, la rostirea formulei: „Sfintele, sfinților”, preotul ia în mâini și înalță numai Sfântul Agneț, iar nu discul cu toate miridele, care sunt numai mădulare ale Trupului tainic al Domnului⁹².

Urmicii... (în grec.), Constantinopol, 1923-1924, p. 66, nota 1). Aceeași variantă lexicală este considerată mai veche și mai corectă, de către Archiep. Vasile Krivoșein, în artic. său din vol. colectiv „Liturgie de l'Eglise particulière et Liturgie de l'Eglise universelle” (Conf. Saint-Serge à Paris), Roma, 1976, pp. 213-214.

⁸⁸ V. Mitrofanovici și ceilalți *Liturghica*, pp. 568-569.

⁸⁹ Meletie Sirigul, *op. cit.*, p. 50.

⁹⁰ Rugăciunea Sfintei Jertfe din Liturghia Sfântului Vasile (*Liturghier*, București, 1967, p. 210). Comp. și Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. II, trad. rom., p. 31.

⁹¹ Nicolae Cabasila, *op. cit.*, cap. 27, trad. rom., pp. 70-72.

⁹² Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 5, trad. rom. cit., p. 33; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 94, trad. rom. cit., pp. 99-100; *Învățătură bisericească pe scurt pentru șapte taine...*

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Acum, după ce Sfânta Jertfă s-a săvârșit și când deci Îl avem în fața noastră pe Mântuitorul Însuși sub forma Sfințelor Daruri, preotul citește, în taină, partea de la urmă din anaforă (Rugăciunea Sfintei Jertfe), pe care o numim *diptice*, adică rugăciunea de mijlocire generală pentru întreaga Biserică, adresată Mântuitorului. El îi pomenște acum pe toți credincioșii vii și morți, rugându-se ca aducerea Sfintei Jertfe să le fie spre folos, adică spre iertarea păcatelor și viața veșnică. Împreună cu aceștia – și anume în fruntea tuturor celor trecuți din viață – preotul îi pomenște pe toți sfinții, dar nu rugându-se pentru ei, ci pentru ca ei să mijlocească pentru noi și să dobândim și noi, ca și ei, împărăția cerurilor. Ca și prima pomenire (aceea de la Proscomidie), această pomenire a sfinților de după sfințirea Darurilor nu trebuie înțeleasă deci ca o mijlocire a preotului (a Bisericii luptătoare) pentru dâșii sau în favoarea lor, căci ei nu mai au nevoie de rugăciunea noastră, ci mai degrabă ca o mulțumire pentru slava cu care i-a încununat Dumnezeu sau ca un apel la mijlocirea lor pe lângă Dumnezeu, în favoarea noastră⁹³.

Deschiderea dverei la ecfonisul pentru pomenirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu („Mai ales pentru Preasfânta...”⁹⁴) se face prin analogie cu cea de la Cântarea a nouă a Catavasiilor din cursul Utreniei („Pe Născătoarea de Dumnezeu și Maica Lumii...”⁹⁵) și înseamnă deschiderea cerurilor și a milostivirii divine față de noi, prin jertfa Fiului lui Dumnezeu; iar căderea care are loc atunci în altar se face atât în cinstea Sfințelor Daruri, prima oară după sfințirea și prefacerea lor, cât și în cinstea Maicii Domnului, pe care o pomenim acum.

5. Săvârșirea tainei (împărtășirea)

Prin citirea ultimei părți din anaforă sau Rugăciunea Sfintei Jertfe – adică a diptichelor sau a rugăciunilor de mijlocire generală pentru Biserică – se încheie partea slujbei în legătură cu *Jertfa*, care constituie primul scop (scopul direct sau nemijlocit) al Sfintei Liturghii. Partea care urmează de aici înainte stă în legătură cu *taina*, adică împărtășirea credincioșilor, care constituie scopul indirect, dar ultim, al Liturghiei.

Rostirea (cântarea) Rugăciunii domnești („Tatăl nostru...”), cu puțin înainte de împărtășire, înseamnă că acum credincioșii se simt destul de pregătiți și de vrednici să se socotească fii ai lui Dumnezeu, să-L cheme ca pe Tatăl nostru al tuturor și să-L roage să ne dea nu numai „pâinea noastră cea de toate zilele”, ci și „pâinea cea cerească”, adică Trupul lui Hristos, din care cel ce va gusta va fi viu în veci (In. IV, 48, 50-51, 55, 58)⁹⁴.

Înălțarea Sfântului Trup deasupra discului, înainte de frângerea lui, e privită în general ca simbol al ridicării Domnului pe cruce⁹⁵, sau chiar al Învierii (al sculării Dom-

Râmnic, 1746, p. 212. Comp. și Pr. Prof. Sp. Căndea, *Agnelul și miridele în cadrul Sfintei Liturghii*, în S.T., an. 1953, nr. 7-8, pp. 482-494.

⁹³ Vezi Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 49, trad. rom., p. 106 ș.u. Mai pe larg la Pr. P. Vintilescu, *Sensul pomenirii sfinților după Jertfa euharistică*, în G.B., an. 1962, nr. 5-6, pp. 468-472.

⁹⁴ Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 35, trad. rom., p. 86. După Simeon al Tesalonicului (*Tâlcuire despre dumnezeiescul lăcaș*, trad. rom. cit., p. 266), rostirea rugăciunii „Tatăl nostru” simbolizează unirea noastră cu Dumnezeu, prin Fiul Său, în Duhul Sfânt, în veacul viitor. Comp. și Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, cap. 20, 24, trad. rom. cit., pp. 343, 348, 350.

⁹⁵ Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 448 B-C și Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 99 și *Tâlcuire despre dumnezeiescul lăcaș* (trad. rom. cit., pp. 106, 266).

nului din mormânt)⁹⁶; iar *cuvintele* „*Sfintele, sfinților*”, pe care preotul le rostește atunci, vor să spună că *Sfintele* Daruri se dau numai *celor sfinți*, adică celor ce s-au pregătit în chip deosebit și sunt vrednici să le primească. Aici cuvântul „sfinți” are înțelesul pe care îl avea în creștinismul primar, când toți credincioșii se numea sfinți (ἅγιοι, *sancti*)⁹⁷.

Cuvintele: „Unul (e) Sfânt, unul (e) Domn: Iisus Hristos...”, cu care credincioșii răspund acum, înseamnă că ei nu se simt vrednici să se numească sau să se socotească „sfinți” în adevăratul înțeles al cuvântului, ci recunosc că unul singur a fost cu adevărat și cu totul sfânt, între oameni: Domnul Iisus Hristos. Acesta e singurul Care, prin sfințenia Sa desăvârșită, a adus Tatălui slava ce I se cuvenea, precum spune El însuși: „Eu Te-am proslăvit pe Tine pe pământ” (In. XVIII, 4). Căci tot ce a făcut El, a făcut *spre slava lui Dumnezeu-Tatăl* (comp. Filip. II, 11)⁹⁸.

Frângerea Sfântului Agneț în patru părți este imaginea cea mai plastică a răstignirii și a morții Mântuitorului pe Cruce⁹⁹. Ea imită tototată și ne amintește și frângerea pâinii la Cină de către Mântuitorul¹⁰⁰.

După frângerea Sfântului Trup și așezarea părților lui pe sfântul disc în formă de cruce, ca la răstignire, se pune în potir partea cu *IS*, în care s-a făcut împungerea cu copia și din care deci a curs Sângele; această reunire a Sfântului Trup cu Sfântul Sânge reprezintă Învierea Domnului¹⁰¹.

Căldura (τό ζέον), adică apa caldă binecuvântată, pe care preotul o toarnă după aceea în sfântul potir, simbolizează mai întâi apa care a curs, o dată cu sângele, din coasta Domnului cea împunsă cu suliță; spre deosebire de cea turnată la Proskomidie, ea e caldă, fiind menită să ne dea, în clipa împărtășirii, senzația adevărată a sângelui viu și cald, ca și cum am sorbi din însuși Sângele izvorât din coasta însulițată a Domnului și din rănile cuielei cu care a fost pironit pe cruce, căci căldura este în general semnul vieții¹⁰². Căldura simbolizează totodată căldura Duhului celui de viață făcător, arătând că, chiar în moarte, Dumnezeirea nu a fost despărțită de Sfântul Trup, ca și dumnezeiescul sufler¹⁰³. Ea închipuie și principiul sau căldura vieții pe care Sfântul Duh o toarnă din nou, prin înviere, în mădularele moarte, precum spune psalmistul: „Trimite-vei Duhul Tău și se vor zidi și vei înnoi fața pământului” (Ps. CIII, 31)¹⁰⁴. Turnarea căldurii în Sfântul Sânge are deci scopul de a ne reprezenta și mai expresiv învierea Domnului, simbolizată puțin mai înainte prin punerea pârțicelei *IS* din Sfântul Agneț în potir. Iar că învierea e opera Sfântului Duh și în același timp un mister al credinței, o arată și formula sacramentală însoțitoare („Căldura credinței Sfântului Duh...”). În

⁹⁶ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 52; Atanasie de la Paros, *Prescurtare despre dumnezeieștile dogme*, trad. de Iosif al Argeșului, Neamțu, 1816, p. 252.

⁹⁷ Vezi Evrei III, 1.

⁹⁸ Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 36, trad. rom., pp. 87-88.

⁹⁹ „Aicea iarăși trebuiește să știți, voi, preoții când sfărâmați Sfântul Agneț în patru părți, cum că aceea închipuiește răstignirea lui Hristos, Carele așa au fost răstignit pe cruce și au sfințit patru părți ale lumii” (*Învățătura bisericească pe scurt pentru șapte taine...*, Râmnic, 1746, f. 18 v).

¹⁰⁰ Ghenadie al Argeșului, *Liturgica*, București 1877, p. 116.

¹⁰¹ Comp. Atanasie de la Paros, *op. și trad. rom. cit.*, p. 252.

¹⁰² Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 449; Simeon al Tesalonicului, *rdicuire despre dumnezeiescul lăcaș*, 94-95 și *Răspunsuri către un arhieru*, întreb. 58 (trad. rom. cit., pp. 266-267, 330-331); Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 52.

¹⁰³ Simeon al Tesalonicului, *Răspuns către un arhieru*, întreb. 58, trad. rom. cit., p. 331. Comp. și Balsamon, *Comentar la can. 32 trulan și Răsp. canonice*, 19, în *Sint. Aten.*, vol. II (Atena, 1852), pp. 376-577 și vol. IV, pp. 462-463 (reproduse și de Nic. Milaș, în *Coment. la can. 13 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul*, C.B.O., vol. II, part. a II-a, pp. 232-233).

¹⁰⁴ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 52.

sfârșit, după unii liturgiști, turnarea căldurii în sfântul potir înseamnă pogorârea Sfântului Duh peste Biserică, în ziua Cincizecimii¹⁰⁵, ori căldura credinței cu care trebuie să ne împărtășim¹⁰⁶.

Liturghisitorii se împărtășesc cei dintâi, la altar, ca Sfinții Apostoli în camera Cincizecimii de taină. De aceea, la Liturghia arhierască arhierul însuși îi împărtășește pe toți ceilalți slujitori, preoți, diaconi, așa cum Hristos însuși a dat Sfinților Săi Ucenici Sfânta Masă ținând acum locul mesei de la Cina cea de taină.

Turnarea în sfântul potir a celor două părți din Sfântul Trup destinate împărtășirii credincioșilor (NI și KA) – deci unirea deplină a Sfântului Trup cu Sfântul Sânge – simbolizează Învierea Domnului, adică refacerea integrității Sfintei Sale umanități, despărțită în două prin moarte; iar turnarea restului pâinii de pe sfântul disc, adică a miridelor pentru sfinți și pentru credincioșii vii și morți, exprimă, în chipul cel mai plastic, unirea desăvârșită a tuturor membrilor Bisericii triumfătoare și luptătoare, cu Capul acestei Biserici, adică cu Hristos, unire de care sfinții se bucură încă de pe acum și pe care noi ceilalți – credincioșii vii și morți, pomeniți și reprezentați prin miride – o nădăduim și o așteptăm în veacul ce va să fie. Dar pentru că unirea aceasta se va realiza prin învierea noastră din morți, a cărei începătură și cheazăie este Învierea Domnului, de aceea turnând în sfântul potir părțile din Sfântul Trup și miridele, liturghisitorul zice în taină tropare (imne) din rânduiala Învierii, astfel: când toarnă părțile din Sfântul Trup, fiind vorba de Învierea Domnului, zice: „Învierea lui Hristos văzând...”; când toarnă mirida Sfintei Fecioare, zice: „Luminează-te, luminează-te, noule Ierusalime...”, în care e vorba de bucuria Maicii Domnului la învierea dumnezeiescului său Fiu; la miridele pentru sfinți, zice: „O, Paștile cele mari...”, în care ne rugăm ca în ziua cea neînserată a împărăției lui Hristos, să ne bucurăm și noi de unirea desăvârșită cu El, de care sfinții se bucură încă de la trecerea lor din viață; în sfârșit, turnând miridele pentru credincioșii vii și morți, pentru care Biserica mijlocește, liturghisitorul se roagă: „Spală, Doamne, păcatele celor ce s-au pomenit aici...” etc.

Îndeosebi pentru credincioșii care nu s-au putut împărtăși, această împreunare a miridelor scoase pentru ei cu Sfântul Sânge înlocuiește unirea adevărată și reală, care se dobândește prin împărtășirea cu Sfintele Daruri. Precum spune chiar formula respectivă, pe care o zice atunci diaconul (preotul), Sângele Sfânt în care sunt turnate miridele spală păcatele celor pentru care s-au adus aceste miride, ca și când ei ar fi la picioarele crucii¹⁰⁷.

Înălțarea sfântului potir și arătarea lui în văzul credincioșilor, la cuvintele „Cu frica lui Dumnezeu...” și „Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...”, simbolizează arătările Mântuitorului după Înviere, lucru care se vede și din formulele cu care răspund atunci credincioșii, ca și când L-ar fi văzut pe Domnul însuși: „Bine este cuvântat Cel ce vine întru numele Domnului; Dumnezeu este Domnul și S-a arătat nouă (Ps. CXVII, 26-27) și „Văzut-am lumina cea adevărată...”. Aceasta din urmă nu e altceva decât una din stihirile de la stihovna Vecerniei din ajunul Rusaliilor; era imnul de slavă și de mulțumire, pe care-l cântau odinioară neofii care primeau botezul în acea zi.

¹⁰⁵ Nic. Cabasila, *op. cit.*, cap. 37-38, trad. rom., pp. 89-91; comp. și E. Braniște, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, pp. 199-201.

¹⁰⁶ *Învăpătură bisericească pe scurt pentru șapte taine*, f. 21; Ghenadie, *Liturghia*, p. 118.

¹⁰⁷ „Este ca și cum Sfântul Ioan Evanghelistul, care a fost de față la răstignire, i-ar lua și i-ar purta pe sub rănile lui Iisus, din care a curs sânge, ca să-i spele cu el...” (Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, pp. 53-54).

6. Partea finală a Liturghiei

Tămădiera Sfințelor Daruri, înainte de ducerea lor la proscomidiar, simbolizează harul Sfântului Duh, dat Sfinților Apostoli după Înviere („Luați Duh Sfânt...”, în. XX, 22)¹⁰⁸.

Ultima înălțare a sfântului potir în văzul credincioșilor, însoțită uneori de semnul Sfintei Cruci, la cuvintele: „...totdeauna, acum și pururea...”, simbolizează ultima arătare a Domnului către Ucenicii Săi și binecuvântarea acestora de către Mântuitorul, pe Muntele Măslinilor, înainte de Înălțare¹⁰⁹; iar *ducerea și depunerea Sfințelor Daruri la proscomidiar* închipuie chiar înălțarea Domnului la ceruri. De aceea, când preotul cădește sfântul potir la Sfânta Masă, zice: „Înalță-Te peste ceruri, Dumnezeule, și peste tot pământul (să strălucească) slava Ta!” (Ps. CVII, 5). *Sfânta Masă* rămâne acum ca scaun al slavei lui Dumnezeu-Tatăl, iar masa *proscomidiarului*, pe care se așază Sfințele Daruri, devine locul șederii Fiului de-a dreapta Tatălui, întru slava cerească¹¹⁰.

Ultima cădere a Sfințelor Daruri, după depunerea lor la proscomidiar, simbolizează, după unii, răspândirea învățaturii Domnului la toată făptura, după înălțarea Lui¹¹¹, iar după alții, norul în care Domnul S-a înălțat cu slavă la ceruri (Fapre, I, 9)¹¹².

Anafura sau pâinea binecuvântată (grec. ἀνὰδωπον, rus. *prosfora*, bulg. *nafora*), care se împarte credincioșilor la sfârșitul Liturghiei, este făcută în primul rând din prescura din care s-a scos Sfântul Agneț, prescură care o simbolizează, precum am spus, pe Maica Domnului, iar când e nevoie, se face și din a doua prescură, din care s-a scos mirida Sfintei Fecioare¹¹³. Ea se binecuvântează în timpul Axionului, adică atunci când facem pomenirea Sfintei Fecioare, după sfințirea Darurilor. De aceea, împărțirea anafurei la sfârșitul Liturghiei simbolizează rămânerea Maicii Domnului încă multă vreme pe pământ, în mijlocul primei comunități creștine, după înălțarea la ceruri a dumnezeiescului său Fiu și până la Adormirea ei¹¹⁴.

Fiind un înlocuitor al Sfintei Împărtășanii¹¹⁵, anafura se dă credincioșilor ca semn sau simbol de comuniune spirituală, și de aceea se consumă numai pe nemâncate, ca și Sfânta Împărtășanie; iar când luăm și agheasmă, bem întâi agheasmă și apoi luăm anafura. Vechile *Pravile* și *Cărți de învățătură* pentru preoți impuneau pentru luarea anafurei aceeași pregătire trupească și sufletească cerută pentru împărtășirea cu Sfintele Taine; pentru acest motiv, ea nu se poate da oricui și oricând¹¹⁶.

Tot anafura este de fapt și așa-numitul „Paște”, adică pâinea binecuvântată și stropită cu vin, care se dă credincioșilor în Duminica Învierii, după împărtășire. La în-

¹⁰⁸ Gherman al Constantinopolului, *op. și ed. cit.*, col. 452 B-C; Atanasie de la Paros, *op. și trad. rom. cit.*, p. 235; V Mitrofanovici și ceilalți, *Liturgica*, ed. 1929, p. 598.

¹⁰⁹ S. Bulgakov, *Nastolnaia Cniga...* (Cartea de masă...), ed. II, Harkov, 1900, p. 825; V. Mitrofanovici și ceilalți, *Liturgica*, ed. 1929, p. 597.

¹¹⁰ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 5; Ghenadie, *Liturgica*, p. 23. După Atanasie de la Paros (*Despre sfintele taine*, trad. rom. cit., p. 253), ducerea Sfințelor Daruri la proscomidiar simbolizează a doua venire a Domnului.

¹¹¹ Simeon al Tesalonicului, *Tălcuire despre dumnezeiescul lăcaș*, trad. rom., p. 268.

¹¹² Vezi G. Teleaga, *Tipic cu note ritualistice*, ed. cit., p. 462.

¹¹³ Vezi *Liturghier*, ed. București, 1950, p. 137 și București, 1956, p. 152.

¹¹⁴ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 51. Comp. și Teodor de Andida, *Tălcuin pe capitole...*, P.G., t. CXL, col. 465 C.

¹¹⁵ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 100 și *Tălcuire despre dumnezeiescul lăcaș*, trad. rom. cit., pp. 108 și 269. Comp. și Nicodim (Munteanu), *Scurtă explicarea Sfintei Liturghii*, cap. XXIV, în vol. *Cuvântări liturgice* (Col. „Seminte evanghelice pentru ogorul Domnului”, vol. VIII), M-rea Ncamțu, 1993, pp. 363-365.

¹¹⁶ Vezi de ex., *Îndreptarea Legii* (Pravila Mare), gl. 170 (ed. București, 1962 p. 173).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

ceputul secolului XVIII, mitropolitul Teodosie al Țării Românești scria împotriva acestui obicei interzicându-l, pentru ca așa-numitul „Paște” să nu fie confundat cu Sfânta Împărtășanie; el recomanda să se dea celor pregătiți tot anafura obișnuită, adică nestropită cu vin¹¹⁷.

„Potrivirea” Sfintelor, adică consumarea de către preot (sau diacon, dacă este) a Sfintelor Daruri rămase în potir preînchipuie gustarea fericirii celei depline la masă cerească, pe care Mântuitorul a făgăduit că o va lua împreună cu ucenicii și aleșii. Săi întru împărăția Sa: „De acum nu voi mai bea din această roadă a viței, până în ziua aceea când îl voi bea cu voi întru împărăția Tatălui Meu” (Mt. XXVI, 29; comp. Mc. XIV, 25 și Lc. XXII, 18)¹¹⁸.

Prin împărtășire, Liturgia are deci un sens eshatologic, devenind o prefigurare sau o pregustare a bunătăților spirituale pregătite celor aleși în împărăția viitoare, o anticipare a „împărăției lui Dumnezeu” (împărăției cerurilor) sau a Parusiei¹¹⁹.

BIBLIOGRAFIE

(lucrări auxiliare necitate în note)

O. Bârlea, *La proskomidie. L'offrande dans le rite byzantin, son écho sur la communion*, Roma, 1964 (extras din „Acta philos. et theologica” ale Soc. Academice daco-române, t. II),

René Bornert, O.S.B., *Les commentaires byzantins de la divine Liturgie du VII-e au XV-e; siècle*, Paris, 1966 (Col. „Archives de l'Orient Chrétien”).

Odo Casel, *Le memorial du Seigneur dans la liturgie de l'antiquité chrétienne*, Paris, 1945; Același, *Das Mysteriengedächtnis der Messliturgie*, în „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft”, 6 (1926), pp. 113-204.

Mitrofan Critopulos, *Mărturisirea Ortodoxă*, ed. de I. Mihălcescu, Θεσσαλονίκη τῆς Ὁρθόδοξης, Leipzig, 1905.

Dim. Dimitrijewici, *Eucharistie und Versöhnung. Die göttliche Liturgie der Orthodoxen Kirche als Aktualisierung des Versöhnungswerkes Christi*, în rev. „Kyrios”, II (1971), pp. 177-184.

Ioanikie Evantias, *Scurtă explicație a părții I-a și a II-a a Sfintei Liturghii*, București, 1864.

P. Evdokimov, *La prière de l'Eglise d'Orient La liturgie de Saint Jean Chrysostome*, Paris, 1966 (Col. „Approches oecuméniques”),

Arhiep. Veniamin (Krasnopievkov), *Novaia Skrijal... (Tablă nouă sau explicarea mistică a locașului dumnezeiesc, a liturghiei și a tuturor serviciilor și lucrurilor bisericești)*, ed. XVII, Moscova, 1908.

J. Mateos, *L'action du Saint Esprit dans la Liturgie dite de Saint Jean Chrysostome*, în rev. „Proche-Orient Chrétien”, IX (1959).

¹¹⁷ Învățătură preoților pe scurt de șapte taine a Bisericii, Buzău, 1702, f. 24 v. ș.u. (cap. Pentru Paștile ce faceți la ziua Învierii). Comp. și Gavriil Hango, „Paștile”, în „Rev. Teologică” (Sibiu), an. 1910, nr. 4, pp. 137-145 și nr. 5, pp. 187-197. Amănunte la Pr. P. Vintilescu, *Anafora sau Antidoron* în S.T., an. 1953, nr. 1-2, pp. 116-145. Vezi și art. (nesemnlat) *O datină căreia trebuie să i se arate mai mult respect*, în rev. M.B., an. 1956, nr. 4-6, pp. 75-76.

¹¹⁸ Meletie Sirigul, *op. și ed. cit.*, p. 51.

¹¹⁹ Comp. și Episcop Nicolae Makariopolski, *Idei fundamentale în Sfânta Euharastie* (în l. bulg.) Sofia, 1963, pp. 20-21 (rez. în recenz. din rev. „Ortodoxia”, an. 1964, nr. 2, p. 265).

LITURGICA SPECIALĂ

Hans-Joachim Schulz, *Die byzantinische Liturgie. Vom Werden ihrer Symbolgestalt*, Freiburg im Breisgau, 1964.

Meletij Solovij, *Bojestvenna Liturghia (Divina Liturgia) – Historia. Evoluție. Commentarium*, Roma, 1964.

Max Thurian, frère Taizé, *L'Eucharistie. Mémorial du Seigneur. Sacrifice d'action de grâce et d'intercession*, II-e éd., Neuchâtel, 1963.

Nicolae Vulgaris, 'Ιερὰ κατήχησις (*Învățătură sfântă*), Venetia, 1818.

Liturghia darurilor mai înainte sfințite

Precum am văzut de la început, în afară de cele două Liturghii obișnuite de peste an (a Sfântului Ioan și a Sfântului Vasile), de care ne-am ocupat până acum, *Liturghierul* ortodox mai cuprinde și o a treia Liturghie, cu o rânduială deosebită, numită *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite*, a cărei întrebuințare este astăzi limitată la perioada Postului Paștilor. Să vedem, mai întâi, care este originea ei.

1. Originea și vechimea acestei Liturghii

Slujba Sfintei Liturghii a fost privită totdeauna ca un prilej de bucurie și desfătare duhovnicească, întrucât prin sfințirea Sfințelor Daruri și prin împărtășirea cu ele, care are loc în cursul ei, îl avem între noi pe Hristos, Mirele nostru Cel ceresc, Care petrece întru noi și noi întru El (comp. In. VI, 56). Acest caracter festiv al Sfintei Liturghii nu se potrivea însă cu zilele Postului Mare, care sunt zile de întristare, de post și de pocăință, când Mirele este luat de la noi (comp. Mt. IX, 15 și Lc. V, 34, 35)¹. De aceea, consfințind oficial o veche tradiție a Bisericii, sinodul din Laodiceea (ținut între anii 364-383) a hotărât, în canoanele 49 și 51, ca în Păresimi să nu se mai săvârșească Liturghia și să nu se mai serbeze pomenirea sfinților mucenici (care se face în primul rând prin săvârșirea Sfintei Jertfe) decât sâmbăta și duminica, zile în care postul era mai puțin aspru². În urma acestei dispoziții, celelalte zile din cursul Postului Mare au rămas deci zile *neliturghice*; în ele se săvârșea numai slujba obișnuitelor Laude sau Ceașuri bisericești zilnice, fără Sfânta Liturghie³.

Erau însă destui creștini care frecventau serviciul divin (Ceașurile) și care doreau să se împărtășească și în celelalte zile (afară de sâmbete și duminici) și mai ales miercuria și vinerea, cum se obișnuia, de exemplu, în părțile Asiei Mici, pe vremea Sfântului Vasile cel Mare⁴.

Pentru a se respecta deci hotărârile sinodului de la Laodiceea, dar în același timp pentru a se împăca rigurozitatea ajunării din zilele de miercuri și vineri cu dorința creștinilor de a se împărtăși chiar în aceste zile din post, s-a format obiceiul de a se păstra în biserici o parte din Darurile sfințite la Liturghia de sâmbăta și duminica,

¹ De aceea, papa Inocențiu I (401-417) scria episcopului Decențiu de Eugubium că în Apus e o tradiție apostolică să nu se officieze Liturghie în ultimele două zile din Săptămâna Sfințelor Patimi (vineri și sâmbătă): „...ut traditio Ecclesiae habeat isto biduo sacramenta penitus non celebrari” (*Epis. XXXV, Ad Decentium*, c. IV, nr. 7, *PL*, t. XX, col. 555-556).

² Can. 49: „Nu se cuvine a jertfi pâine în Patruzecime, decât numai Sâmbăta și Duminica”. Can 51: „Nu se cuvine a săvârși în Patruzecime praznicele nașterii mucenicilor (pentru viața veșnică), ci pomenirile sfinților mucenici să se facă (numai) în Sâmbete și Duminici” (*CBO*, vol. II, part. I, pp. 114-115).

³ În unele părți, ca de ex., la Alexandria, prin secolele IV-V, era obiceiul ca miercuria și vinerea să se citească Evanghelia, să se rostească predica și să se officieze toate ale Liturghiei, afară de sfințirea Darurilor (δύο τῶν μυστηρίων τελετῆς). Vezi Socrate Scolasticul, *Ist. bis.*, cart. V, cap. 22, *PG*, t. LXVII, col. 636 (comp. și trad. rom. de Iosif Gheorghian, București, 1899, p. 271, unde textul respectiv e tradus cu unele greșeli).

⁴ Vezi Sfântul Vasile cel Mare, *Epist. XCIII (al. CCLXXXIX), Către nobila Chesaria, despre împărtășire* (*CBO*, vol. II, part. 2, p. 458).

pentru a-i împărtăși cu ele pe credincioși în celelalte zile, în care nu se putea săvârși Liturghia. Iar ca să nu se întrerupă ajunarea obișnuită din zilele de miercuri și vineri, împărtășirea aceasta avea loc spre seară, îndată după slujba Vecerniei, adică atunci când cei ce ajunaseră puteau să mănânce. Ritualul împărtășirii din aceste zile *neliturghice*, destul de simplu la început, a fost înconjurat, treptat, de o solemnitate din ce în ce mai accentuată, fiind încadrat între slujba Vecerniei, de o parte, și între anumite rugăciuni din rânduiala Liturghiei, de alta.

Așa s-a născut ceea ce numim astăzi *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite* (λειτ. τῶν προηγιασμένων δώρων) sau, cu termenul slav: *Prejdeosfeštenia* (prescurtat = *Presveštenia*, cum e intitulată în edițiile mai vechi ale *Liturghierului românesc*); în fond, ea este deci o combinație a Vecerniei cu Liturghia.

E greu să stabilim cu precizie cronologică *originea sau proveniența și vechimea* acestei Liturghii. E sigur că ea este o instituție de origine orientală, probabil aghiopolită (formată în jurul Ierusalimului), siriană ori bizantină, dezvoltată în cursul secolelor V și VI (după sinodul din Laodicea, amintit mai înainte). Prima mențiune documentară despre existența și întrebuințarea ei o găsim într-o anonimă de origine alexandrină (numită *Cronica Pascală*), scrisă în anul 645, care spune că Heruvicul acestei Liturghii (imnul „Acum Puterile cerești...”) a fost introdus în uz de patriarhul Serghie al Constantinopolului, la anul 617⁵. În tot cazul, în secolul al șaptelea ea era definitiv formată și răspândită peste tot în răsărit, căci la anul 692, sinodul trulan, prin canonul 52, a consfințit în chip oficial întrebuințarea și generalizarea ei, reglementând ca ea să se facă în toate zilele din Postul Păresimilor, afară de sâmbete și duminici și de praznicul Bunei-Vestiri⁶.

2. Autorul Liturghiei

În ceea ce privește autorul acestei Sfinte Liturghii, tradiția mai veche este foarte puțin precisă: unii o atribuiau Sfântului Iacob, fratele Domnului⁷, iar alții o puneau pe seama Sfântului Petru, a Sfântului Marcu, a Sfântului Vasile cel Mare, a Sfântului Atanasie cel Mare ș.a.m.d. Unele din manuscrisele vechi, care transmit textul acestei Liturghii, o atribuie Sfântului Epifanie, episcopul Salaminei, iar altele – Sfântului Gherman I, patriarhul Constantinopolului (sec. VIII); tradiția siriană o pune pe seama patriarhului Sever al Antiohiei (511-518), iar unii liturgiști apuseni o atribuie Sfântului Ioan Damaschinul.

Tradiția majorității manuscriselor din sec. XII înainte, păstrată până azi de *Liturghierul* nostru, pune însă această Sfântă Liturghie sub numele Sfântului Grigorie cel Mare, supranumit *Dialogul*, papă al Romei (†604), care a stat la Constantinopol, ca apocrisiar (nunțiu, reprezentant sau trimis permanent) al papei Pelagiu II, timp de 6 sau 7 ani (între 578-584 sau 585). Această tradiție n-are însă nici un temei istoric; am putea admite cel mult, și cu probabilitate, o oarecare contribuție a Sfântului Grigorie Dialogul la sistematizarea în scris a acestei Liturghii, pe vremea cât a stat el la Constantinopol⁸.

⁵ P.G., t. XCII, col. 989.

⁶ „În toate zilele Postului Sfintei Patruzecimi, afară de sâmbătă și duminică și de sfânta zi a Bunei-Vestiri, să se săvârșască Sfânta Liturghie a celor mai înainte sfințite” (CBO, vol. I, part. 2, p. 420).

⁷ Vezi (Pseudo) Sofronie al Ierusalimului, *Comentar liturgic*, cap. I, PG, t. LXXXVII, col. 3981 și t. XLIII, col. 533-538; Teodor de Andida, Προφειρία κεφαλαιώδης, cap. 32, PG, t. CXL, col. 460 C.

⁸ Comp. și *Pidalion*, trad. rom. Neamțu, 1844, foile 180 v.-181 r. (notă la tâlcuirea can. 52 al sinod, trulan).

În multe din manuscrisele vechi, începând chiar cu *Codicele Barberini* gr. 336 din Biblioteca Vaticanului (secolele VIII-IX), și în unele din edițiile *Liturghierului* grecesc, nu se menționează numele tradițional al autorului acestei Liturghii, nici în titlu și nici în apolisul ei, așa încât ea apare ca o Liturghie anonimă, așa cum e consemnată și în canonul 52 al sinodului trulan, citat mai înainte (nota 8). La fel era, de altfel, și în unele ediții mai vechi ale *Liturghierului* românesc⁹. Suntem deci mai aproape de adevărul istoric dacă socotim că Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, ca și celelalte două – puse prin tradiție sub numele Sfinților Ioan Gură de Aur și Vasile cel Mare – nu trebuie privite ca opera unui singur autor, ci ca opera colectivă și anonimă a Bisericii Ortodoxe întregi, adică a multor generații de clerici, monahi și simpli credincioși, formată și răspândită încetul cu încetul, până la generalizarea și consfințirea ei definitivă de către Biserică și pusă apoi, după uzul general, sub numele unuia din cei mai iluștri ierarhi ai creștinătății din epoca veche¹⁰.

3. Timpul săvârșirii

Astăzi, în Biserica Ortodoxă, Liturghia Darurilor mai înainte sfințite este de fapt Liturghia normală a Postului Paștilor. Conform principiului pus de canonul 52 al sinodului trulan, citat mai înainte, ea se poate săvârși de regulă în orice zi din Păresimi, în care vrem, sau trebuie să facem Liturghie, cu excepția zilelor aliturgice (luni și marți, din prima săptămână și Vinerea Patimilor, când nu se face nici o liturghie) și a zilelor când e rânduită una sau alta din celelalte două Liturghii (toate sâmbetele și duminicile, Joia Săptămânii Patimilor și Buna-Vestire)¹¹. De obicei însă (în practică), ea se oficiază astăzi – chiar și în mănăstiri – doar în zilele de miercuri și vineri (cu excepția Vinerii din Săptămâna Patimilor), iar în celelalte zile numai: luni și marți din Săptămâna Patimilor, în Joia Canonului celui mare (săptămâna a cincea) și la unele sărbători bisericești cu polieleu, ca: Sfântul Haralambie (10 februarie), Întâia și a doua aflare a cinstului cap al Sfântului Ioan Botezătorul (24 febr.), Sfinții 40 de mucenici (9 martie) și Înainteprăznuirea Bunei-Vestiri (24 martie), dacă acestea cad într-una din zilele de rând ale săptămânii (de luni până vineri)¹².

Cât privește momentul (ceasul) din cursul zilei, la început Liturghia Darurilor mai înainte sfințite se oficia la vremea reglementară a Vecerniei (cu care e combinată), adică spre seară, după citirea Ceasului al nouălea (cam ora 3-4 p.m.), când credincioșii puteau întrerupe ajunarea spre a se împărtăși și a mânca, așa cu prevede încă *Triodul* la

⁹ Vezi, de ex., ed. București, 1855 și 1862; Râmnic, 1862 ș.a.

¹⁰ De aceea, ultimele două ediții ale *Liturghierului* românesc, păstrând titulatura tradițională a acestei Liturghii, i-au dat, totuși, o formă dubitativă: „Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, *ce se zice a fi a Sfântului Grigorie Dialogul*” (ed. București, 1956, p. 256) sau: „Dumnezeiasca Liturghie a Darurilor mai înainte sfințite, *numită și a Sfântului Grigorie Dialogul*” (ed. București, 1967, p. 244).

¹¹ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Răspuns la întrebarea 56* (trad. rom. cit., p. 328): „În cinci zile ale săptămânii (adică: luni, marți, miercuri, joi și vineri) se face această Liturghie, ca să ne nevoim mai mult” (reprodus și în *Tipicul mare*, Iași, 1816, fața 509). Comp. și *Padalionul*, trad. rom. cit., foaia 181 r. (notă la tâlcuirea can. 52 al sinod. trulan); Ic.D. Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, p. 94; Silv. Mor. Andrievici *Tipiconul Bisericii Ortodoxe Orientale*, Cernăuți, 1883, p. 167; V. Mitrofanovici și ceilalți, *Liturgica*, ed. 1929, p. 662; F. Balamace, *Explicațiuni la practica liturgică* (manual de tipic, dact.), București, 1924, p. 292.

¹² Vezi *Învățătură pentru dumnezeiasca Liturghie a Darurilor mai înainte sfințite*, în *Liturghier*, București, 1956, pp. 253-254.

locurile respective și *Tipicul cel Mare* (al Sfântului Sava)¹³. Astfel, Liturghia aceasta, săvârșită în continuarea Vecerniei, avea odinioară caracter de *priveghere* sau slujbă nocturnă, deoarece săvârșirea ei începea de cu seara și se termina târziu, în cursul nopții, așa cum se întâmpla și cu celelalte două Liturghii (a Sfântului Vasile și a Sfântului Ioan) când se uneau cu Vecernia.

Astăzi însă, în bisericile de enorii – și chiar în mănăstiri – Prejdesosfeștenia se săvârșește de fapt dimineața (înainte de masa de prânz), adică la vremea reglementară a Liturghiei comune, atrăgând după sine deplasarea Ceasului al IX-lea (care se citește înainte) și a Vecerniei (cu care e combinată), deși acestea fac parte din ciclul Laudelor de seară.

4. Rânduiala slujbei

a) *Pregătirea*. Când preotul are să săvârșească Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, atunci trebuie să aibă dinainte grijă ca la Liturghia din duminica precedentă, la Proskomidie, în afară de Sfântul Agneț pentru ziua respectivă, să scoată și să pregătească în plus un Sfânt Agneț (sau două, de va fi nevoie) pentru Liturghia Darurilor mai înainte sfințite din cursul săptămânii următoare; pentru aceasta va proceda precum arată învățătura respectivă din *Liturghier*¹⁴.

În ziua în care are să săvârșească Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, la sfârșitul Ceasului IX, preotul lasă epitrahilul pe Sfânta Masă, iese pe ușa de miazănoapte a altarului și, venind între sfeșnicele împărătești, zice Rugăciunea Sfântului Efrem Sirul („Doamne și Stăpânul vieții mele...”) numai o dată (fără cele 12 închinăciuni). După aceasta, în timp ce la strană se citește Rugăciunea de la sfârșitul Ceasului IX („Stăpâne, Doamne Iisuse Hrisoase...”), preotul vine în mijlocul bisericii, se închină de trei ori spre răsărit, depune metanie la tronul arhieresc (ia binecuvântare de la arhieru, dacă e de față) și se închină după rânduială la sfintele icoane și la iconostas, fără a zice însă troparele și rugăciunile obișnuite. Se întoarce între sfeșnicele împărătești, face trei metanii spre răsărit, se pleacă spre credincioși și apoi intră în altar pe ușa de miazăzi, se închină de trei ori în fața Sfintei Mese, sărutând, ca de obicei: Sfânta Masă, Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce.

Apoi îmbracă sfintele veșminte (de culoare neagră, dacă are), numai binecuvântându-le și sărutându-le, fără a zice altceva decât „Domnului să ne rugăm”, la fiecare veșmânt.

După aceea își spală mâinile, zicând rugăciunea obișnuită.

În timpul acesta, la strană s-a citit *Obednița*; la timpul convenit, preotul zice rugăciunea Sfântului Efrem, din altar, în fața Sfintei Mese (fiind deja îmbrăcat pentru Liturghie). După „Cuvine-se cu adevărat...”, de la sfârșitul *Obedniței*, preotul deschide dvera și ușile împărătești și face otpustul mic.

Apoi vine în fața Sfintei Mese și, făcând metaniile convenite, sărută Sfânta Evanghelie, Sfânta Masă și Sfânta Cruce (de vrea, și chipul Sfântului Grigorie Dialogul din *Liturghier*).

b) După ce a terminat astfel ritualul pregător, preotul începe Sfânta Liturghie, dând *binecuvântarea* („Binecuvântată este împărăția Tatălui...”) și făcând ca de obicei semnul Sfintei Cruci cu Sfânta Evanghelie peste antimis. Închide ușile împărătești, iar cântărețul (în mănăstiri, cel mai mare) începe, ca la Vecernie: „Veniți să ne închi-

¹³ Vezi și textul Liturghiei, la ectenia dinainte de împărțire: „Să plinim rugăciunea noastră cea de seară Domnului...” (*Liturghier*, București, 1956, p. 275).

¹⁴ Vezi, de ex., *Liturghier*, ed. București, 1967, pp. 242-243.

năm...” și se citește Psalmul CIII. În timpul acesta, preotul citește în taină, în sfântul altar, ultimele patru rugăciuni ale serii (luminilor) de la Vecernie¹⁵.

După sfârșitul psalmului, preotul (din altar și cu capul descoperit) zice *ectenia mare*. Apoi se închide dvera, iar citețul începe citirea *Catisme* a 18-a (Psalmii CXIX-CXXXIII), în trei stări, în mijlocul bisericii, pe analogul fără poală. În timp ce se citește prima stare a *Catisme*, preotul citește în taină *Rugăciunea Antifonului întâi* („Doamne, îndurate și milostive...”) și apoi pregătește sfintele vase de care are nevoie, aducând, de la proscomidiar la Sfânta Masă, discul cu acoperământul lui și steluța.

La sfârșitul stării întâi, se deschide dvera și preotul (din altar) rostește *prima ectenie mică*. Apoi se închide din nou dvera, iar citețul citește *starea a doua a Catisme*. În timpul acesta, preotul citește în taină *Rugăciunea Antifonului al doilea* („Doamne, nu cu mânie Ta să ne mustri...”, ridică Sfânta Evanghelie de pe antimis și o pune în partea de răsărit a Sfintei Mese, cu cotorul spre el, desface sfântul antimis și apoi pune pe el sfântul disc, cu steluța și acoperământul, precum și chivotul cu Sfântul Agneț; ia cădelnița, tămâiază chivotul cu Sfântul Agneț și, slujindu-se de burete, ia cu grijă și cu evlavie Sfântul Agneț din chivot și îl pune pe sfântul disc. Apoi atinge, pe rând, steluța și acoperământul de fumul cădelniței, le sărută și acoperă cu ele discul, zicând numai: „Pentru Rugăciunile Sfinților Părinților noștri...”. Ia din nou cădelnița, cădește de trei ori Sfintele acoperite, face două metanii mari, sărută discul acoperit și face încă o metanie.

La sfârșitul stării a doua se deschide din nou dvera și preotul zice a *doua ectenie mică*, după care se închide iarăși dvera, iar citețul citește *starea a treia a Catisme*, în timp ce preotul citește *Rugăciunea Antifonului III*. Când citețul ajunge la cuvintele „Închina-ne-vom la locul unde au stat picioarele Lui...” (Ps. CXXXI, 7-8), pe care le rostește mai prelung și cu glas mai puternic, se oprește, iar în altar se sună clopoțelul o dată, vestind credincioșilor ridicarea Sfântului Agneț; credincioșii îngenunchează, se face liniște adâncă, iar preotul se închină de trei ori în fața Sfintei Mese, ridică sfântul disc, cu ambele mâini, la frunte, ocolește pe după Sfânta Masă și pășește încet spre proscomidiar, înaintea lui mergând diaconul (sau cântărețul) cu lumânarea aprinsă și cu cădelnița, cădind spre Sfântul Agneț. După ce preotul așază sfântul disc la proscomidiar, se sună din nou clopoțelul de două ori și atunci credincioșii se ridică în picioare, iar citețul continuă citirea *Catisme*, de unde a rămas. În acest timp, la proscomidiar, preotul toarnă vin și apă în sfântul potir, după obicei, dar fără a zice ceva; iar pocrovățul (de culoare neagră, dacă are), îl atinge de fumul tămâiei, îl sărută și acoperă cu el sfântul potir; apoi ia Aerul (de aceeași culoare dacă este) și face la fel, acoperind cu el discul și potirul, pe care le cădește, iar după ce dă cădelnița, se închină de trei ori în fața lor. La toate acestea, nu zice formulele obișnuite, ci numai „Pentru rugăciunile...”. După ce termină toate acestea, revine în fața Sfintei Mese și strânge sfântul antimis, punând deasupra Sfânta Evanghelie la locul ei.

c) După sfârșitul *Catisme*, se deschide din nou dvera și preotul zice a *treia ectenie mică*, după ce strana începe să cânte „Doamne strigat-am...”, pe glasul stihirilor din *Triod*. La „Să se îndrepteze rugăciunea mea...”, preotul face cădere mare, ca de obicei la Vecernie. La „Slava” stihirilor se deschid Sfintele Uși, iar la „Și acum...”, se face *vohodul* sau *ieșirea* cu cădelnița (în zilele de rând) sau cu Sfânta Evanghelie (în zilele când se citește Evanghelia) după rânduială obișnuită (descrisă la Vecernie).

După intrarea sfinților slujitori în altar și cântarea „Lumină lină...”, preotul rostește formulele obișnuite pentru introducerea prochimenului, iar strana cântă *prochimenul*.

¹⁵ Primele trei rugăciuni ale Vecerniei vor fi citite mai târziu, ca „rugăciuni ale antifoanelor”, în timpul *Catisme* (vezi mai departe).

(din *Triod*), după care se citește *prima paremie*¹⁶. Apoi îndată se cântă *al doilea prochimien*, după care diaconul (sau, în lipsa lui, cântărețul) zice cu glas mare și rar: „Porunciți !”.

Preotul ia atunci un sfeșnic cu lumină aprinsă și cădelnița, cu amândouă mâinile (sau ia cu stânga o lumânare și cu dreapta cădelnița) și stând cu fața spre răsărit, în fața Sfintei Mese, face semnul Sfintei Cruci, cu ele, rostind: „Înțelepciune, drepti !”. Apoi se întoarce (pe stânga) spre credincioși și, făcând la fel, zice dintre ușile împărătești: „Lumina lui Hristos luminează tuturor !”. Lasă sfeșnicul pe solee, în fața Sfintelor Uși, iar cădelnița o ia cu sine. Îndată după aceasta se citește *a doua paremie* din *Triod*¹⁷, iar dacă e hram sau sfânt cu Polieleu, se adaugă și paremiile zilei respective, din *Miniei*.

d) La sfârșitul paremiilor, preotul, stând în fața Sfintei Mese și având cădelnița în dreapta, începe să cânte pe larg, pe glasul I: „Să se îndrepteze rugăciunea mea...” (Ps. CXL, 2), iar la cuvintele „ca tămâia înaintea Ta”, cadește rar de trei ori în fața Sfintei Mese. Cântăreții (din strana dreaptă) cântă și ei o dată: „Să se îndrepteze...”. Apoi, preotul trece în latura de miazăzi a Sfintei Mese, cădind și zicând cu glas înalt *stihul întâi*: „Doamne, strigat-am către Tine, ia aminte la glasul rugăciunii mele”. Cântăreții (din strana stângă) cântă și ei: „Să se îndrepteze...”. Apoi, preotul trece în partea de răsărit a Sfintei Mese și cădind zice *stihul al doilea*: „Pune, Doamne, pază gurii mele și ușă de îngrădire împrejurul buzelor mele”; cântăreții (din strana dreaptă), din nou: „Să se îndrepteze...”. Preotul trece apoi în latura de miazănoapte a Sfintei Mese, zicând, *stihul al treilea*: „Să nu abați inima mea...” și cadește; cântăreții (cei din strana stângă), din nou: „Să se îndrepteze...”. Preotul zice apoi: „Slavă Tatălui”, cădind proscomidiarul și scaunul de sus; cântăreții (cei din strana dreaptă), iarăși: „Să se îndrepteze...”. Preotul, revenind în fața Sfintei Mese, zice: „Și acum...” și, cădind iarăși în fața Sfintei Mese, cântă el însuși pentru ultima dată: „Să se îndrepteze...”, până la „ridicarea mâinilor mele”, de unde continuă cântăreții, în timp ce preotul cadește dintre ușile împărătești, de trei ori, spre credincioși (întâi spre mijloc și apoi spre strane). La sfârșitul cântării, atât slujitorii, cât și credincioșii își pleacă genunchii și se roagă, făcând trei metanii.

e) Dacă e vreo sărbătoare care are apostol și evangheliie, urmează acum *citirea apostolului și a evangheliei*, cu regula știută. Dacă nu, preotul închide Sfintele Uși și zice *ectenia întrecută* de la Liturghie („Să zicem toți...”). De aici înainte, urmează rânduiala ca la Liturghia obișnuită, până la Heruvic, după *Liturghier*, cu deosebirile următoare:

- Textul rugăciunilor citite de preot în taină este altul decât la celelalte două Liturghii;
- Din miercurea săptămânii a patra înainte (înjumătățirea Postului), după ecfonisul ecteniei pentru catehumeni se adaugă *ectenia și rugăciunea specială pentru cei spre luminare* (candidații la botez, de odinioară): „Rugați-vă, cei către luminare, Domnului !” și celelalte;

- Ecfonisul dinainte de Heruvic, în loc de: „Ca sub stăpânirea Ta...”, este: „După Darul Hristosului Tău...” (potrivit textului rugăciunii pe care o încheie și pe care preotul o citește în taină mai înainte, adică *Rugăciunea a doua pentru credincioși*: „Stăpâne Sfinte, Preabunule...”). După acest ecfonis strana începe să cânte *Heruvimi* („Acum Puterile cerești...”), până la cuvintele: „se înconjură” (inclusiv).

În acest timp, preotul, stând în fața Sfintei Mese, zice și el în taină Heruvicul („Acum Puterile cerești...”) de trei ori, închinându-se de fiecare dată. Apoi deschide dvera și Sfintele Uși, ia cădelnița și cadește altarul și naosul, ca de obicei (*cădere mică*), zicând încet Psalmul L. După aceea se închină de două ori în fața Sfintei Mese, sărută sfântul antimis,

¹⁶ Aceasta se pune, în primele șase săptămâni ale Postului, numai din Cartea *Facerii*, iar în săptămâna ultimă, din *Levire*.

¹⁷ Aceasta se pune, în primele șase săptămâni ale Postului, numai din Cartea *Pildelor* (Proverbelor), iar în ultima săptămână, din cartea *Ior*.

Sfânta Masă și Sfânta Cruce, se închină încă o dată, apoi se întoarce (pe stânga) și se pleacă spre credincioși, dintre ușile împărătești, cerându-și iertare și binecuvântând. Merge la proscomidiar, cădește Sfintele Daruri de trei ori, își pune pe spate Aerul, ia sfântul disc cu dreapta, ținându-l la frunte, iar sfântul potir cu stânga, ținându-l în dreptul pieptului.

Când strana termină de cântat cuvintele „săvârșită se înconjură”, se sună clopoțelul, credincioșii îngenunchează, iar preotul, precedat de un cântăreț (paracliser), care poartă lumânarea aprinsă (sfeșnic) și cădelnița, iese pe ușa de miazănoapte și pășește încet în cea mai profundă tăcere, mergând astfel spre mijlocul naosului. Ajuns în mijlocul naosului, sub policandru, preotul se oprește puțin, face semnul Sfintei Cruci cu sfântul disc spre credincioși fără să zică nimic, se întoarce (pe stânga) și, mergând tot în tăcere, intră în sfântul altar prin ușile împărătești. Se sună din nou clopoțelul, credincioșii se ridică în picioare, iar cântăreții (cei din strana stângă) încep să cânte partea a doua a Heruvicului („Cu credință și cu dragoste...”).

În acest timp, preotul pune Sfintele Daruri, ca de obicei, pe sfântul antimis (potirul în dreapta preotului, discul în stânga), ia acoperământul discului și al potirului, punându-le deoparte; își ia Aerul de pe spate și, atingându-l de fumul cădelniței, acoperă cu el discul și potirul și le tămâiază, fără să zică nimic. Apoi, descoperindu-și capul, face două metanii, sărută Sfintele descoperite, sfântul antimis și Sfânta Masă, face încă o metanie, după care închide ușile împărătești și dvera.

f) Când s-a terminat cântarea părții de la urmă a Heruvicului, preotul (diaconul) rostește *ectenia*: „Să plînim rugăciunea noastră cea de seară, Domnului...”¹⁸, citind totodată în taină Rugăciunea prevăzută în *Liturghier* („Dumnezeul tainelor celor negrăite și nevăzute...”). Apoi, ecfonisul: „Și ne învrednicește pe noi, Stăpâne...”, *Tatăl nostru*, cele două rugăciuni în taină care urmează („Dumnezeule, Cel singur bun și îndurat...” și „Ia aminte, Doamne Iisuse Hristoase...”) cu ecfonisele respective, prevăzute în *Liturghier*. Preotul se închină apoi în fața Sfintelor Daruri, zicând de fiecare dată: „Dumnezeule, curățește-mă pe mine, păcătosul, și mă miluiește!”. După aceea, Sfintele fiind acoperite cu Aerul (așa cum au rămas de la depunerea lor pe Sfânta Masă), preotul vâra mâna dreaptă pe sub Sfântul Aer și, cu toată frica și cucernicia, atinge Sfântul Agneț (fără să-l ridice), zicând cu glas mare: „Să luăm aminte! Cele mai înainte sfințite, Sfintele sfinților!”.

Credincioșii răspund ca de obicei: „Unul sfânt...” și apoi cântă rar chinonicul: „Gustați și vedeți...” (Ps. XXXIII, 8 ș.u.). Preotul ridică Aerul și steluța de pe sfântul disc, le pune deoparte și apoi sfărâmă Sfântul Trup, zicând formula respectivă („Sfărâmă-se Mielul lui Dumnezeu ...”), și așază părțile în cruciș, pe sfântul disc, ca de obicei: pune pătica IS în sfântul potir, fără să zică nimic, binecuvântează căldura și o toarnă în sfântul potir, de asemenea, nimic zicând. Apoi se închină, ia cu stânga partea HS și o pune în palma dreaptă, zicând: „Cinstitul și Sfântul Trup și Sânge al Domnului... se dă mie, preotul X...” etc. Apoi, ținând stânga dedesubt, cu mâinile pe marginea Sfintei Mese, zice rugăciunile obișnuite de dinaintea împărtășirii („Cred, Doamne..., Cinci Tale...” și „Nu spre judecată...”), după care se împărtășește. Ia apoi buretele și își șterge palmele deasupra sfântului disc, zicând: „Slavă Ție, Dumnezeule!”, de trei ori.

Dacă preotul slujește singur (fără diacon), atunci el nu gustă acum din sfântul potir, ci rămâne să facă aceasta numai atunci când „potrivește” (consumă) Sfintele, la sfârșitul *Liturghiei*¹⁹. Deci, îndată după ce s-a împărtășit cu Sfântul Trup (în care a

¹⁸ Reminiscentă din vremea când *Liturghia* aceasta se făcea spre seară, după *Vecernie*. *Ectenia* aceasta corespunde cu cea de după *Axion*, din celelalte două *Liturghii*.

¹⁹ Dacă este și diacon care slujește, atunci „potrivirea” Sfintelor o va face el la sfârșitul *Liturghiei* și de aceea preotul poate gusta acum și din sfântul potir (în care nu este Sfântul Sânge, ci numai vin și apă binecuvântate).

fost îmbibat și Sfântul Sânge), ia discul cu stânga și buretele cu dreapta și toarnă în sfântul potir părțile din Sfântul Trup rămase pe disc (*NI* și *KA*), fără să zică nimic. Apoi, după ce așază acoperămintele ca la Liturghia obișnuită, citește rugăciunea de mulțumire, din *Liturghier* („Mulțumim Ție, Mântuitorule, Dumnezeuul tuturor...”).

De aici înainte, rânduiala Liturghiei urmează neschimbată, ca de obicei, cu deosebirea că la chemarea preotului: „Cu frica lui Dumnezeu...”, cântăreții răspund: „Bine-cuvânta-voi pe Domnul în toată vremea, pururea lauda Lui în gura mea...” (Ps. XXXIII, 1), iar la „Mântuiește, Dumnezeule, poporul Tău...”, răspund: „Pâinea cea cerească și paharul vieții gustată și vedeți că bun este Domnul, Aliluia, Aliluia, Aliluia” (Ps. XXXIII, 8). De asemenea, atunci când preotul cădește pentru ultima oară Sfintele la Sfânta Masă, nu zice nimic, iar la ectenia: „Drepti, primind...”, nu zice: „Ziua roată...”, ci „Seara toată...” etc. În sfârșit, textul Rugăciunii amvonului, ca și al Rugăciunii pentru potrivirea Sfintelor, este altul decât la Liturghia obișnuită, iar la otpust îl pomenim întâi pe sfântul din ziua în care ne aflăm, apoi pe cel al zilei următoare (a cărei Vecernie am făcut-o cu Liturghia)²⁰, iar ca autor (tradițional) al Liturghiei îl pomenim pe Sfântul Grigorie Dialogul, episcopul Romei.

5. Schema rânduiei Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite

Preotul:	Binecuvântarea (ca la Liturghie).
Cânt.:	„Veniți să ne închinăm...” și Ps. CIII (preotul citește în altar ultimele patru rugăciuni ale Vecerniei).
Preotul (din altar) ori diac. (din mijlocul bisericii):	Ectenia mare. Se închide dvera.
Cânt.:	Catisma XVIII (Ps. CXIX-CXXXIII), starea întâi (preotul citește rug. antif. I, desface antimisul și aduce discul cu acoperământul și steluța, de la proscomidiar la Sfânta Masă).
Preotul (din altar):	Ectenia mică (dvera deschisă).
Cânt.:	Starea a doua a Catismei (dvera închisă. Preotul citește rug. antif. II și pune Sfântul Agnet pe disc).
Preotul:	Ectenia mică (dvera deschisă).
Cânt.:	Starea a treia a Catismei (la „Închina-ne-vom la locul unde au stat picioarele Lui...”, pauză, preotul duce Sfintele de la Sfânta Masă la proscomidiar, apoi strânge antimisul și citește rug. antifonului III).
Preotul:	Ectenia mică (dvera deschisă).
Cânt.:	„Doamne, strigat-am...”, pe glasul stihurilor din Triod (preotul cădere mare, la „Să se îndrepteze...”).
Preotul:	Vohod cu cădelnița, cădere, „Înțelepciune, drepti !”.
Cânt.:	„Lumină lină...” (citit).
	Prochimenul I (din <i>Triod</i>).
	Paremia I (din <i>Triod</i>).
	Prochimenul II (din <i>Triod</i>).
Diaconul (cânt.):	„Porunciți !”.
Preotul:	(cu sfeșnicul și cădelnița): „Înțelepciune, drepti ! Lumina lui Hristos...”.
Cânt.:	Paremia a II-a (și paremiile zilei din <i>Minei</i> , dacă sunt).
Preotul:	„Să se îndrepteze...”, cu căderea altarului și stihurile respective și metanii.
și Cânt.:	
Cânt.:	Apostolul { (dacă sunt). Se închid Sfintele Uși.
Preotul:	Evangelhia

²⁰ Vezi *Triodul la Capetele lui Marco*, lit. L, ed. București, 1946, p. 851, col. 2 (în ed. 1970, p. 760, col. 1) și *Tipicul mare*, fața 206 sus. La fel în *Tipicul rusesc* (Comp. *Îndrumătorul tipiconal al Bisericii Ortodoxe Ruse* pe 1956, p. 79).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Preotul:	Ectenia întreită
Cânt.:	Ectenia pentru catehumeni (Ectenia pentru candidații la botez: numai din miercură săpt. a IV-a înainte). Heruvicul („Acum Puterile cerești...”). Preotul cântă mică.
Preotul:	Vohodul mare (ieșirea cu Sfintele Daruri, fără pomeniri).
Cânt.:	Partea a doua a Heruvicului („Cu credință și cu dragoste...”).
Preotul:	Ectenia cererilor („Să plinim rugăciunea noastră cea de seară...”). Ecfonisul: „Și ne învrednicește pe noi, Stăpâne...”.
Cânt.:	Tatăl nostru.
Preotul:	Două ecfonise (și rugăciunile în taină). „Să luăm aminte !...”.
Cânt.:	Împărțășirea (Cânt.: „Chinonicul „Gustați și vedeți că bun este Domnul...”).
Preotul:	„Cu frica lui Dumnezeu...” și celelalte. „Bine voi cuvânta pe Domnul...”.
Cânt.:	Ectenia de mulțumire („Drepti, primind...”).
Preotul:	„Cu pace să ieșim” și rugăciunea amvonului.
Cânt.:	„Fie numele Domnului binecuvântat...” (și Ps. XXXIII).
Preotul:	Apolisul (otrustul).

6. Istoria și explicarea riturilor principale din rânduiala acestei Liturghii

Liturghia Darurilor mai înainte sfântite, care, precum am spus, se oficia odinioară numai seara, reprezintă modelul desăvârșit al Liturghiei vespérale, adică al Liturghiei unite cu Vecernia. După cum am văzut, în vechime și Liturghiile Sfintilor Ioan și Vasile se săvârșeau uneori seara, tot unite cu Vecernia, la datele prevăzute și azi în *Tipicul cel Mare*, în *Triod* și în alte cărți de slujbă, adică: ajunul Crăciunului și al Bobotezei, Joia și Sâmbăta Patimilor, precum și în cazul când Buna-Vestire cade într-una din zilele de rând din Păresimi (vezi în urmă, la rânduiala Vecerniei).

a) Precum am văzut, partea primă a Liturghiei Darurilor mai înainte sfântite o alcătuiește Vecernia, până la paremiile de după vohod (ieșirea cu cădelnița). Urmează apoi două rituri (ceremonii) specifice acestei slujbe și impresionate prin frumusețea lor, care constituie tranziția la partea de Liturghie, și anume ritul luminii și ritul cântării cu înconjurarea Sfintei Mese, însoțită de cântarea repetată a versetului 2 al Psalmului CXL („Să se îndrepteze rugăciunea mea...”). Începe apoi partea de Liturghie, de la citirea pericopelor biblice (apostol și evanghelie, dacă sunt), ori de la ectenia întreită de după evanghelie, deci din momentul care marca odinioară (până prin sec. VI) începutul de fapt al Liturghiei catehumenilor.

Atât partea vesperală, cât și cea de Liturghie, care intră în rânduiala Liturghiei Darurilor mai înainte sfântite, au importante particularități care trebuie explicate.

Astfel, precum am văzut, binecuvântarea obișnuită de la începutul slujbei nu este cea de la Vecernie, ci cea de la Liturghie.

Rânduiala de azi din ritul bizantin pentru începutul vespéral al Liturghiei Darurilor mai înainte sfântite este fidelă vechiului *Tipic* al Sfântului Sava (*Tipicul Ierusalimului*); întâi Psalmul CIII și apoi ectenia, pe când la Constantinopol îndată după binecuvântare urma ectenia mare, iar după ea – în loc de Psalmul CIII – se citea Psalmul LXXXV („Pleacă, Doamne, urechea Ta...”); tipicul constantinopolitan era urmat și la Tesalonic în secolele XIV-XV²¹. În locul catismelor de rând ale zilei respective, se citește totdeauna

²¹ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele rugăciuni*, cap. 352, P.G., t. CLV, col. 649-650 și trad. rom. cit., p. 234.

numai Catisma 18, alcătuită din psalmii treptelor (Psalmii CXIX-CXXXIII), ea fiind catisma specifică părții vespérale din Liturghia Darurilor mai înainte sfințite; este împărțită, precum am văzut, în trei stări, prin cele două ectenii mici (ca la Vecernia zilelor de sărbătoare)²². Aceste trei stări țin locul antifoanelor din prima parte a Liturghiei normale, după cum primele trei rugăciuni din cele șapte ale Vecerniei țin locul rugăciunilor antifoanelor citite de preot în taină în timpul Catismei.

Prochimenul obișnuit al Vecerniei, variabil după zilele săptămânii, e înlocuit aici cu prochimenele proprii celor două paremii din *Triod*, care se citesc totdeauna la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite și care se iau din cărțile: Facerea, Ieșirea, Pildele (Proverbele) și Iov²³.

b) *Ritul luminii*, specific acestei Liturghii și atât de impresionant („Lumina lui Hristos luminează tuturor”), era așezat odinioară nu între cele două paremii, ca azi (după prochimenul paremiei a doua), ci după cea de-a doua paremie, așa cum e descrisă rânduiala din vechile tipice, ca de ex., Tipicul Marii Biserici din Constantinopol, din manuscrisul mănăstirii Sfintei Cruci nr. 40 (sec. X)²⁴. El era precedat totodată de Vohodul sau ieșirea solemnă a slujitorilor (un al doilea vohod, după cel de la *Lumină lină*, descris în sec. XV de Simeon al Tesalonicului²⁵ și în manuscrisele mai vechi ale Liturghiilor bizantine): îndată ce se cânta prochimenul din fruntea paremiei a doua și se citea paremia a doua, diaconul cu preotul ieșeau în procesiune din altar pe ușa dinspre nord, mergeau prin nava laterală de nord până în fundul bisericii și apoi se întorceau prin mijloc până la Sfintele Uși, unde diaconul, cu lumânarea și cădelnița în mâini (sau preotul, dacă sluja singur), după sfârșitul paremiei rostea: „Înțelepciune, drepti! Lumina lui Hristos luminează tuturor”, după care clericii reîntrau în altar, iar în biserică se aprindeau luminile, cum se făcea de obicei în toate zilele la Vecernie („după rânduială”, cum zice Simeon al Tesalonicului)²⁶. Apoi diaconul adăuga îndată: „Înțelepciune!”, preotul rostea: „Pace tuturor”, iar cântăreții începeau să cânte: „Să se îndrepteze rugăciunea mea...”. Uneori însă, paremia a doua fiind mai scurtă și lectura ei sfârșindu-se înainte de terminarea procesiunii Vohodului, procesiunea s-a anticipat, făcându-se în timpul citirii primei paremii și o dată cu ea tot ritul luminii a fost avansat înainte de citirea paremiei a doua. Cu timpul, procesiunea Vohodului s-a suprimat (ea fiind o repetare a celei de la „Lumină lină”, dar formula și ritul luminii au rămas între cele două paremii. Dar în sec. XV, Simeon al Tesalonicului descrie rânduială ca azi²⁷, ceea ce înseamnă că între timp se produsese intervertirea ordinii logice și firești de mai înainte dintre paremia a doua și ritualul luminii.

În tot cazul, în rânduiala Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite avem de-a face cu un dublu oficiu al luminii: primul, alcătuit dintr-o lectură biblică (psalmii treptelor sau Catisma 18), urmată de cântarea integrală a Psalmului CXL („Doamne, strigat-am către Tine...”)²⁸ și apoi ieșirea solemnă a slujitorilor (vohod) cu imnul *Lumină lină*; al doilea,

²² De altfel, Catisma 18 este catisma de rând a Vecerniei din seara tuturor vinerilor de peste an, iar în timpul Postului Mare (cu excepția săptămânii a cincea), ca și în alte perioade din cursul anului, catisma aceasta se citește la Vecernia din toate zilele de rând ale săptămânii (de luni până vineri inclusiv). Vezi învățătura despre *Rânduiala citirii Psaltirii*, de la începutul *Psaltirii* (de ex., ed. București, 1968, p. 9).

²³ Vezi în urmă, notele 16 și 17 de la acest capitol.

²⁴ Text publicat de J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Eglise. Manuscrit de la Sainte Croix no. 40, X-e siècle*, t. I, în „Orientalia Christiana Analecta”, 165, Romae, 1962, p. 246.

²⁵ *Loc. cit.*, supra (nota 21).

²⁶ Vezi în urmă, la explicarea Vecerniei.

²⁷ *Despre sfintele rugăciuni (slujbe)*, cap. 354 (P.G., t. CLV, col. 656-657 și trad. rom. cit., p. 237).

format după același plan ca și cel dintâi, din alte lecturi biblice (paremiile), un nou *vochod* (dispărut între timp) și o nouă formulă a luminii („Lumina lui Hristos...”), urmată de cântarea solemnă a lui: „Să se îndrepteze...”, adică numai versetele 2-4 ale psalmului vespéral (CXL). Primul oficiu este o parte integrantă a Vecerniei sărbătorilor, cu deosebirea că se citește numai Catisma 18, și alcătuiește partea vespérală a Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite; al doilea constituie o parte specifică acestei Liturghii, și anume ritualul luminii, propriu numai ei (*lucernarium Praesantificationum, lucernaire des Présanctifiés*).

Care este originea acestui rit? Se pare că el nu constituie decât un rest al oficiului liturgic în care Biserica a încadrat aprinderea luminilor în biserici la căderea serii, despre care ne vorbește Sfântul Vasile de cel Mare: „S-a părut Părinților noștri (potrivit) să nu primim în tăcere *darul luminii de seară*, ci să mulțumim (lui Dumnezeu), îndată ce ea apare”²⁸. Un asemenea oficiu exista la Ierusalim în sec. IV, când pelerina apuseană Egeria (Etheria) îl descrie în însemnările ei de călătorie, numindu-l *λυχνικόν, lucernare (lucernaire)*, adică slujba luminii de seară, care se făcea în biserici (la Ierusalim de obicei în biserica Învierii: *Anastasis*) la o oră precisă: ceasul al zecelea din zi²⁹. El era precedat de adunarea la rugăciune, care începea mai dinainte, cu un serviciu liturgic format din psalmi, lecturi, cateheze și procesiuni.

Precum ne informează Egeria, lumina cu care se aprindeau sfeșnicele în biserica Învierii din Ierusalim nu se aducea din afară, ci din candela care ardea neconținut înăuntrul grotei mormântului Domnului, din fundul bisericii³⁰. De aceea, până azi, la Vecernia unită cu Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, preotul aduce din altar sfeșnicul cu făclia aprinsă, pe care o arată credincioșilor, cu cuvintele: „Lumina lui Hristos luminează tuturor”. La Marea Biserică din Constantinopol însă, prin sec. X, la ritualul luminii din cadrul Vecerniei, care se săvârșea cu mare solemnitate și în prezența patriarhului însuși, sfeșnicele cu lumini aprinse erau aduse de către diaconi în naos din pronaosul bisericii³¹. După aprinderea luminilor, slujba se prelungea toată noaptea, cu lecturi, cântări și rugăciuni, iar cu timpul devine slujbă oficială (obișnuită) a Privegherii, inaugurată de ritualul luminii.

Cele două *paremii* din rânduiala de azi a Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite nu sunt decât pericopele biblice din *Vechiul Testament*, care se citeau în secolele IV-V la slujbele de seară din timpul Postului Paștelui, înainte de catehezele prebaptismale ținute catehumenilor și amintite în însemnările de călătorie ale pelerinei Egeria la Ierusalim (cap. 46)³². În ritual bizantin ele sunt luate numai din primele două cărți ale *Pentateuhului* (*Facerea și Ieșirea*) și din cele două cărți sapiențiale canonice (*Proverbele lui Solomon* și *Iov*)³³, adică exact ca pe vremea Sfântului Ambrozie (sec. IV) la Milano. La începutul catehezelor sale mystagogice acesta spune că mai înainte vorbise zilnic catehumenilor despre datoriile lor morale, când li se citea din „Faptele Patriarhilor” și din înțelepciunea

²⁸ Despre Sfântul Dub. cap. 29, 73, P.G., t. XXXII, col. 25.

²⁹ Vezi *Peregrinatio ad loca sancta*, cap. 24: „Hora autem decima, quod appellant hic *lychnicon* (λυχνικόν), nam nos dicimus *lucernare*, similiter, se omnis multitudo colligit ad Anastasim, incenduntur omnes candelae et cerei et fit lumen infinitum” (Ethérie, *Journal de voyage*, ed. H. Pétré, pp. 190-192).

³⁰ Vezi *Peregrinatio ad loca sancta*, cap. 24: „Lumen autem de foris non affertur, sed de spelunca interiori eicitur” (Lumina însă nu se aduce de afară, ci se aprinde dinăuntrul mormântului). *Ed. cit.*, supra, p. 192.

³¹ Prof. A.A. Dimitrievski, *Vechele tipicoane patriarhale, al Sfântului Mormânt de la Ierusalim și al Marii Biserici din Constantinopol* (în rus.), Kiev, 1907, p. 329 (La Prof. N. Uspenskii, *Vecernia ortodoxă – Studiu istorico-liturgic*, în „Bogoslovskie Trudi”, vol. I, Moscova, 1960, p. 16).

³² Vezi *Peregrinatio ad loca sancta*, ed. cit., p. 256.

³³ Vezi *Triodul*, la locurile resp. (slujbele de miercuri și vineri în Păresimi).

„Proverbelor”³⁴. Slujba obișnuită a Vecerniei (cea de Sâmbătă seara) nu are paremii; Vecerniile care au paremii (la praznicele împărătești și la sărbătorile sfinților cu Priveghere) corespund unei privegheri, adică prelungirii Vecerniei prin slujba de noapte (*vdenia* sau *privegherea*), care se oficia regulat în vechime, la toate sărbătorile.

Formula liturgică: „Lumina lui Hristos...” constituie la origine o frumoasă exclamație menită să arate credincioșilor lumina aprinsă adusă din sfântul altar pentru a lumina interiorul bisericii, la apropierea nopții. Lumina aceasta naturală ducea în chip natural gândul la lumina spirituală adusă de Hristos, al Căruia simbol ea a devenit cu timpul. Formula este de origine foarte veche; o aflăm în inscripții de pe lămpi din secolul I, provenite din Palestina, Cipru, Asia Mică și Egipt, iar în manuscrisele liturgice ea apare pentru prima dată prin secolele IX-X. Reminiscențe ale acestui străvechi rit al luminii s-au păstrat nu numai în ritul liturgic bizantin, ci în toate riturile răsăritene (armean, sirian, maronit, chaldeean sau persan). Mai ștearsă s-a păstrat amintirea lui în riturile liturgice apusene; în ritul roman, el apare numai în ajunul Paștilor (la începutul slujbei, echivalent cu exclamația: „Veniți de luați lumină”, din ritul ortodox); iar în ritul mozarab (goto-hispanic) există o ofrandă a luminii (*oblatio luminis*), adică se face ridicarea solemnă a luminii, cu exclamația: „In nomine Domini nostri Jesu Christi, lumen cum pace!” (În numele Domnului nostru Iisus Hristos, lumină cu pace), la care poporul răspunde: „Deo gratias (agamus)”, adică: „Să mulțumim lui Dumnezeu!”.

c) *Cântarea* „Să se îndrepteze rugăciunea mea...”, cu care se încheie partea vesperală a Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite, constituie un dublet al versetelor 2-4 din Psalmul CXL, numit în *Constituțiile apostolice* (cartea VIII, cap. 35): ἐπιλύχνιος (*lucernare*), adică psalmul de la aprinsul luminilor de seară, ca însoțitor al ritului cădirii. După însemnarea dintr-o cronică bizantină din sec. VII, cântarea acestui verset de psalm s-ar fi inaugurat la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite în anul 617³⁵. După părerea unor liturgiști, această cântare corespunde cântării *Aliluiarion* sau prochimenuului dinaintea apostolului de la Liturghie (rest din psalmul cântat odinioară în întregime înainte de citirea apostolului)³⁶. Cântarea era executată odinioară numai de cântăreți, și abia din secolul XVI înainte s-a luat obiceiul să fie începută de slujitori în altar. După indicația din Cronica menționată mai înainte, „Să se îndrepteze...” se cânta nu numai la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite din timpul Păresimilor, ci și în alte zile în care se făcea pe atunci această Liturghie. *Tipice* de mai târziu precizează însă că, în zilele din afara Postului în care se oficia această Liturghie (ca de ex. miercură și vineră din săptămâna brânzei), nu se cânta: „Lumina lui Hristos”³⁷.

Ritul luminii și cântarea „Să se îndrepteze...” constituiau în vechime un rit component al Vecerniei obișnuite din tot timpul anului, dar cu timpul s-a restrâns numai la vremea Postului Mare, ale cărui slujbe au un caracter mai conservator, păstrând în rânduiala lor și unele texte din *Vechiul Testament* care au dispărut din alte slujbe (ca de ex. cântarea prorocului Isaia, din rânduiala Pavecerniei mari). După părerea unor liturgiști, ritul s-a dezvoltat întâi la Marea Biserică din Constantinopol, care l-a preluat poate din Siria (Antiohia). Un asemenea dublet al psalmului vespéral găsim și în ritul armean (cu ritul luminii și cădirea).

³⁴ Vezi *Sfântul Ambrozie, De mysteriis*, cap. I, P.L., t. XVI, col. 405 și trad. rom. de Pr. E. Braniște și Prof. Gh. Voiusa, în rev. S.T., an. 1965, nr. 5-6, p. 287.

³⁵ *Cronica Pascală, P.G.*, t. XCII, col. 989.

³⁶ Vezi în urmă, la cap. *Istoria Liturghiilor bizantine*.

³⁷ Vezi, de ex., *Tipicul studit al mănăstirii Everghetis*, la A. Dimitrievski, *Descrierea manuscriselor liturgice...*, t. I (Τυπικὰ), Kiev, 1895, p. 515.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

TABLOUL SINOPTIC INDICÂND EVOLUȚIA RÂNDUIELII LITURGHIEI
(modificări, succesiune, adăugiri, dezvoltări și suprimări)*

	LITURGHIA PRIMARĂ (până în sec. V)	Secolul V	Secolul VI	Secolul VII
Proscomidia			Deplasarea pomenirilor nominale de la Ofertoriu la momentul Proscomidiei de azi	
Liturgia catehumenilor	Intrarea episcopului (a clerului slujitor) în altar Lecturi biblice (din <i>Vechiul Test.</i>, din <i>Noul Test.</i>) alternate cu cântări de psalmi Omilia (predica) Ectenii și rugăciuni pentru catehumeni, energumeni, penitenți și candidați la botez. Concedierea catehumenilor și a penitenților	Trisaghionul liturgic („Sfinte Dumnezeu”) 450-453	Ectenia mare (mutată în locul actual de la începutul Liturghiei credincioșilor) Imnul „Unule-Născut”	Ieșirea din uz a lecturilor din <i>Vechiul Test.</i> Mutarea predicii spre sfârșitul Liturghiei Ecteniile și rugăciunile pentru energumeni și penitenți încep să iasă din uz

* Datele cronologice indicate aici sunt cele de la Pr. Prof. P. Vintilescu, *Liturghiile bizantine privite istoric în structura și rânduiala lor*, București, 1943.

**TABLOUL SINOPTIC
INDICÂND EVOLUȚIA RÂNDUIELII LITURGHIEI (cont.)**

Secolul VIII	Secolul IX	Secolul X	Secolul XI	Secolul XII	Secolul XIII	Secolul XIV
Dezvoltarea ritualului ptr. Pregătirea liturghisit.						
Dezvoltarea ritualului pregătirii Agnețului și a vinului euharistic până la patr. Filotei al Constantinopolului						
	Miridele atestate la patr. Nichifor (C-pol).	Dezvoltarea ritualului miridelor pentru credincioși			Fixarea ritualului de azi al miridelor	
Tămăierea și acop. Dar. presupusă în Coment. liturg. al patr. Gherman Rug. Prosc. (în <i>Cod. Barberini</i>)			Menționarea căderii Darurilor în manuscrise	Precizări de amănunte în manuscrise		
Închinarea în fața Sf. Mese înainte de începerea Liturghiei						
Ps. antifonic menț. la Gherman al C-polului. Text. rug. antifoanelor în <i>Cod. Barberini</i> . Intr. cu Ev. menț. la Gherman al Const. Rug. trisaghionului (text în <i>Cod. Barberini</i>)					Înlocuirea psalmilor antifonici cu cei tipici, prin încadrarea Obedniței ca început al Liturghiei (patriarhul Filotei al Const.)	
Ec. întreită și rug. resp. (text în <i>Cod. Barberini</i>)			Apare în manuscrise Rugăciunea Evangheliei			Generaliz. Rugăciunii Evangheliei
Mutarea predicii spre sfârșitul Liturghiei. Ecteniile și rugăciunile ptr. energumeni și penitenți încep să iasă din uz.						

**TABLOUL SINOPTIC
INDICÂND EVOLUȚIA RÂNDUIELII LITURGHIEI (cont.)**

	LITURGHIA PRIMARĂ (până în sec. V)	Secolul V	Secolul VI	Secolul VII
Liturgia credincioșilor	Ectenia mare și rugăciunile pentru credincioși Prezentarea darurilor de jertfă la Pastoforiu		Ieșirea cu Dar. menț. de patr. Eutihie al Const. Heruvicul și rugăciunea corespunz.	Dezvoltarea ritualului vohodului mare, cu pomenirile nominale și riturile accesorii
	Dipticele (pomenirile nominale)			
	Sărutarea păcii Spălarea mâinilor Alegerea și aducerea Darurilor de către diaconi la Sf. Masă	Introduc. Crezului la Antiohia (471)	Introd. Crezului la Constantin (512-518)	
			Transferarea ritualului Proscomidiei înainte de ritualul Liturghiei	
	<i>Anaforaua euharistică (ritualul și rugăciunea Sf. Jertfă)</i> , rostită toată cu glas tare, fără întrerupere	Anaforaua începe a fi citită în taină. Apar imnele cântate de acredincioși.		
	Ectenie Rugăciunea domnească (menționată la Sf. Chiril al Ierus.) Rugăciunea plecării capetelor „Unul Sfânt...” Frângerea pâinii euharistice Împărțirea - arhiereului - preoților și diaconilor - clericilor inferiori - credincioșilor laici	Ritualul înălțării Sf. Agneț	Căldura (ζέον)	
	Rugăciunile de mulțumire - Ps. 33 (în Const., apost.) - Ectenie - Rugăciune citită de arhiereu (protos)			Introducerea imnului „Să se umple gurile noastre...” (patr. Serghie al Constantinopolului)
	Rugăciunea plecării capetelor pentru binecuvântarea finală a credincioșilor de către arhiereu (protos)			
	Concedierea credincioșilor			

TABLOUL SINOPTIC
INDICÂND EVOLUȚIA RÂNDUIELII LITURGHIEI (cont.)

Secolul VIII	Secolul IX	Secolul X	Secolul XI	Secolul XII	Secolul XIII	Secolul XIV
Text rug. ptr. cred. în <i>Cod. Barberini</i>					Prescurtarea ecteniei mari de la începutul Liturghiei credincioșilor	
Dezvoltarea ritualului vohodului mare, cu pomenirile nominale și riturile accesorii						
Textul rugăciunii punerii înainte a Darurilor, în <i>Cod Barberini</i>						
Rugăciunea în taină dinaintea împărtășirii (text în <i>Codicele Barberini</i>). Amestecarea Sfintelor (menț. în <i>Codicele Barberini</i>)		Axionul în forma de azi	Apariția tro- parului Ceas. III în manusc.			Generaliz. troparului Ceas. III la epicleză
			Îndrumări în manuscrise pentru ritualul împărtășirii			Precizarea ritualului împărtășirii (Filotei al Constant.)
Introducerea imnului „Să se umple gurile noastre...” (patr. Serghe al Constantinopolului)					Imnul „Să se umple gurile noastre...” începe să iasă din uz (se menține în <i>Li- turgierul</i> rom. și în cele slave)	
Rugăciunea am- vonului (text în <i>Cod. Barberini</i>) Rugăciunea în schevofilachion (text în <i>Codicele Barberini</i>)			Apar în ma- nuscrise for- mele de apolis			Filotei pre- scrie împăr- țirea anaforei (ἀντιδωρον)

TABLOUL SINOPTIC
INDICÂND EVOLUȚIA RÂNDUIELII LITURGHIEI (cont.)

	LITURGHIA PRIMARĂ (până în sec. V)	Secolul V	Secolul VI	Secolul VII
Liturgia credincioșilor	Ectenia mare și rugăciunile pentru credincioși Prezentarea darurilor de jertfă la Pastoforiu			
	Dipticele (pomenirile nominale)		Ieșirea cu Dar. ment. de patr. Eutihie al Const. Heruvicul și rugăciunea corespunz.	Dezvoltarea ritualului vohodului mare, cu pomenirile nominale și riturile accesorii
	Sărutarea păcii Spălarea mâinilor Alegerea și aducerea Darurilor de către diaconi la Sf. Masă	Introduc. Cre- zului la Antiohia (471)	Introd. Crezului la Constantin (512-518)	
	<i>Anaforaua euharistică (ritualul și rugăciunea Sf. Jertfe)</i> , rostită toată cu glas tare, fără întrerupere	Anaforaua începe a fi citită în taină. Apar imnele cântate de acredincioși.	Transferarea ritualului Proscos- midiei înainte de ritualul Litur- ghiei	
	Ectenie Rugăciunea domnească (menționată la Sf. Chiril al Ierus.) Rugăciunea plecării capetelor „Unul Sfânt...” Frângerea pâinii euharistice Împărțirea	Ritualul înălțării Sf. Agnet		
	- arhiereului - preoților și diaconilor - clericilor inferiori - credincioșilor laici		Căldura (ζέον)	
	Rugăciunile de mulțumire - Ps. 33 (în <i>Const.</i> , <i>apost.</i>) - Ectenie - Rugăciune citită de arhiereu (protos)			Introducerea imnului „Să se umple gurile noastre...” (patr. Serghie al Constantinopolului)
	Rugăciunea plecării capetelor pentru binecuvântarea finală a credincioșilor de către arhiereu (protos)			
	Concedierea credincioșilor			

TABLOUL SINOPTIC
INDICÂND EVOLUȚIA RÂNDUIELII LITURGHIEI (cont.)

Secolul VIII	Secolul IX	Secolul X	Secolul XI	Secolul XII	Secolul XIII	Secolul XIV
Text rug. ptr. cred. în <i>Cod. Barberini</i>					Prescurtarea ecteniei mari de la începutul Liturghiei credincioșilor	
Dezvoltarea ritualului vohodului mare, cu pomenirile nominale și riturile accesorii						
Textul rugăciunii puncții înainte a Darurilor, în <i>Cod Barberini</i>			Apariția tro- parului Ceaș. III în manuscr.			Generaliz. troparului Ceaș. III la epicleză
Rugăciunea în taină dinaintea împărtășirii (text în <i>Codicele Barberini</i>). Amestecarea Sfintelor (menț. în <i>Codicele Barberini</i>)		Axionul în forma de azi				
			Îndrumări în manuscrise pentru ritualul împărtășirii			Precizarea ritualului împărtășirii (Filotei al Constant.)
Introducerea imnului „Să se umple gurile noastre...” (patr. Serghie al Constantinopolului)					Imnul „Să se umple gurile noastre...” începe să iasă din uz (se menține în <i>Li- turghierul</i> rom. și în cele slave)	
Rugăciunea am- vonului (text în <i>Cod. Barberini</i>)						
Rugăciunea în schevoilachion (text în <i>Codicele Barberini</i>)			Apar în ma- nuscrite for- mele de apolis			Filotei pre- scrie împăr- țirea anaforei (ἀντιδόρον)

BIBLIOGRAFIE
(lucrări necitate în note)

Leo Allatius, *De missa praesanctificatorum*, în vol. *De Ecclesiae orientalis et occidentalis perpetua consensione*, Coloniae, 1648.

J. Bingham, *Origines sive antiquitates ecclesiasticae*, trad. lat. de H. Grischovius, ed. a II-a, t. VI, Halae Magdeburgicae, 1759.

Dr. V. Bojor și St. Roșianu, *Tipic bisericesc*, ed. II, Blaj, 1931 (pentru uzul foștilor uniți din Ardeal).

Diac. Ene Braniște, *Observațiuni și propuneri pentru o nouă ediție a Liturghierului românesc*, București, 1945-46 (extras din B.O.R.).

Pr. Prof. E. Braniște, *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite*, în S.T., an. 1958, nr. 3-4.

F.E. Brightman, *Liturgies Eastern*, Oxford, 1896, pp. 345-352.

H. Engberding, *Zur Geschichte der Liturgie der vorgeweihten Gaben*, în „Ostkirchliche Studien” (Würzburg), 13 (1964), 310-314.

J.M. Funuli, *Liturghia celor mai înainte sfințite și rugăciunile antifoanelor Vecerniei* (în grec.), Tesalonic, 1966 (Extras din „Anuarul Fac. de Teologie a Universității Aristotelice din Tesalonic”, t. XI); Același, *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite* (în grec.), Tesalonic, 1971.

J. Goar, *Ἐυχολόγιος sive Rituale Graecorum*, Venetia, 1730, p. 177 ș.u.

J. Hanssens, *Institutiones liturgiae de ritibus orientalibus*, t. III, Romae, 1932, p. 546 ș.u., 584.

V. Janeras, *La partie vespérale de la Liturgie byzantine des Présanctifiés*, în O.C.P., an. XXX (1964), fasc. I, pp. 193-222.

Abbé G. Malherb, *Les Présanctifiés*, în rev. „Les Questions liturgiques et paroissiales”, (Louvain), an. XIV, nr. 1 (Febr. 1929).

Prof. D. Moraitis, *Ἡ λειτουργία τῶν προηγιασμένων*, Atena, 1955 (extras din Anuarul de studii al Fac. de Teol. din Atena).

G. Morin, artic. *Aliturgiques (jours)*, în D.A.C.L., t. I, (1904), col. 1218-1220.

Gherontie Nicolau, *Îndrumătorul liturgic*, București, 1939, p. 214 ș.u.

Pr. P. Procopoviciu, *Ritualistica sau manual de ritual al Bisericii Ortodoxe Române*, Oradea, 1936.

Ign. Efreem Rahmani, *Les liturgies orientales et occidentales...*, Beyrouth, 1929.

Raible, *Über Ursprung, Alter und Entwicklung der Missa Praesanctificatorum*, în rev. „Der Katholik”, 81 (1901), 1, 143-156.

S. Salaville, *Liturgies orientales, La Messe*, t. II, Paris, 1942, p. 83 ș.u.

T. Tarnavski, *Despre cele mai însemnate liturghii ale Bisericii Orientale*, Cernăuți, 1893 (extras din rev. „Candela”).

Pr. G. Teleaga, *Tipiconul cu note ritualistice* (manual litogr.), Cernăuți, 1901.

Sfântul Teodor Studitul, *Tâlcuirea dumnezeestii Liturghii a celor mai înainte sfințite* (în grec.), P.G., t. XCIX, col. 1687-1690.

J. Thibaut, *Origine de la Messe des Présanctifiés*, în E.O., t. XIX (1920), ian.-mart., pp. 36-49; același, *La Cène et la liturgie des Présanctifiés*, în rev. „L'Eucharistie”, mart.-apr. 1924, pp. 417-422.

P. Trembela, *Cele trei liturghii după manuscrisele din Atena*, Atena, 1935, pp. 195-221.

LITURGICA SPECIALĂ

Pr. P. Vințilescu, *Curs* (litografiat) de Istoria Liturghiei, București, 1940, p. 263 ș.u.; același, *Într-o controversă asupra împărtășirii clericilor la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite*, art în rev. „Biserica și Școala” (Arad), an. 68, nr. 11 (12 martie 1944), pp. 83-84; același, *Ora sau vremea din zi pentru săvârșirea Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite*, în S.T., an. 1952, nr. 1-2, p. 66-76.

G. Winkler, *Der geschichtliche Hintergrund der Präsanctifikatenvesper*, în „Orientalia Christiana”, 56 (1972), pp. 184-206.

Ziadé, artic. *Présanctifiés (Messe des)*, în D.T.C., t. XIII (1936), col. 77-111.

PARTEA A PATRA

Sfintele Taine

Introducere generală

Ce sunt sfintele taine, scopul lor, timpul și locul săvârșirii

a) Sfintele taine (μυστήριον, *sacramentum*, *tainstvo* = lucru ascuns, tainic, neînțeles) sunt slujbe bisericești, prin mijlocirea cărora ni se împărtășește, în chip special și prin anumite semne (forme) văzute, harul lui Dumnezeu, în cele mai de seamă momente și împrejurări ale vieții noastre. Ele sunt șapte, după numărul darurilor Sfântului Duh: *botezul*, *ungerea cu sfântul mir*, *pocăința* (mărturisirea), *împărtășirea*, *nunta* (căsătoria), *preoția* (hirotonia) și *maslul* (eleoungerea).

b) Vom înțelege mai bine atât esența sfintelor taine, cât și rostul sau scopul și specificul lor, ca servicii divine în cadrul cultului ortodox, dacă le vom compara cu sfintele slujbe studiate până acum, adică cu Laudele bisericești și cu Sfânta Liturghie.

Astfel, în ceea ce privește *scopul* sau *destinația*, serviciul Laudelor zilnice (inclusiv Sfânta Liturghie) are *caracter prin excelență public* (colectiv). Aceste slujbe alcătuiesc cultul divin public și oficial al Bisericii. Ele se săvârșesc în numele și spre folosul tuturor credincioșilor sau al întregii comunități; totuși creștinii pot participa la aceste slujbe sfinte și pot să beneficieze de efectele sau de roadele lor binefăcătoare, dacă ei participă activ și cu vrednicie. Totodată, prin slujba celor șapte Laude se exprimă sau se manifestă în primul rând scopul sau funcțiunea latreutico-euharistică a cultului divin, adică slăvirea și adorarea lui Dumnezeu, precum și venerarea sfinților, care constituie o obligație permanentă a Bisericii.

Sfintele taine au însă destinație (aplicație) individuală; deși la săvârșirea lor poate asista sau lua parte oricine, efectele lor se aplică numai unei (unor) anumite persoane, adică subiecților (primitorilor) tainei respective. De aceea, unii liturgiști le socotesc drept forme ale cultului particular. Dar nu trebuie uitat caracterul *eclesiologic* sau *comunitar* al tainelor. Ele se săvârșesc în *Biserică*, deci sunt forme ale cultului public al Bisericii, iar efectele lor mai largi se răsfrâng nu numai asupra beneficiarilor (subiecților), ci și asupra Bisericii întregi. Cu fiecare nou botezat, de ex., trupul Bisericii crește, se mărește; prin taina împărtășirii fiecare credincios se integrează efectiv în Biserică – adică în „comuniunea sfinților” – iar despre taina nunții (căsătoriei) Sfântul Pavel însuși spune că „taina aceasta mare este, dar eu zic în Hristos și în Biserică” (Efes. V, 32). Căci, în definitiv, Biserică este „trupul tainic al lui Hristos, iar viața spirituală a acestui organism bisericesc se întreține prin sfintele taine; acestea sunt „calea împăratească pe care El ne-a trasat-o, ușile pe care El ni le-a deschis și prin care El revine la oameni”¹, continuând astfel existența Sa vizibilă în Biserică, în iconomia sacramentală a Duhului Sfânt. De aceea, în vechime, mai toate tainele se săvârșeau de regulă în cadrul Liturghiei sau în conexiune intimă cu ea, deci cu Sfânta Euharistie, care rămâne în centrul vieții Bisericii, deoarece Sfânta Euharistie îi adună pe credincioși în Biserică, o face deci vizibilă și viabilă².

Spre deosebire de oficiul divin zilnic (Laudele bisericești), care satisface în primul rând funcția latreutică a cultului Bisericii, în slujba sfintelor taine stă pe primul plan și

¹ Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, cart. I, P.G., t. CL, col. 508 A.

² Cf. Evdokimov, *L'Orthodoxie*, pp. 262-266.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

se împlinește mai ales funcțiunea harismatică sau sfințitoare a cultului ortodox; ele sunt mijloace de transmitere sau de comunicare individuală a harului divin și de sfințire, prin excelență, a vieții credincioșilor în Biserică, fiind deci mijloace de mântuire.

c) În ceea ce privește *timpul săvârșirii*, Laudele zilnice au termene fixe și caracter periodic, adică ele se repetă în fiecare zi (la mănăstiri) sau măcar în fiecare sărbătoare (în bisericile de enorie), în aceeași ordine și la ore determinate. Săvârșirea sfintelor taine nu este însă legată de termene sau date fixe din cursul anului bisericesc, ci ele se săvârșesc atunci când e nevoie; ceea ce decide în această privință sunt deci nevoile vieții religioase a credincioșilor. Sunt însă anumite perioade din cursul anului când, potrivit rânduielilor bisericești, unele taine nu se pot săvârși, după cum vom arăta când vom vorbi despre acele taine.

d) În ceea ce privește *locul săvârșirii*, sfintele taine se săvârșesc de regulă în biserică, la fel ca și Laudele zilnice. Ca orice slujbă sfântă, slujba sfintelor taine trebuie făcută în locaș sfințit și are caracter public, în sensul că se săvârșește în mijlocul comunității religioase (al parohiei) din care facem parte, în văzul, cu știința și cu consimțământul ei. În felul acesta, comunitatea sau obștea fraților de credință devine părtașă la rugăciunile, bucuriile și suferințele fiecăruia dintre membrii ei, după cum fiecare membru în parte le trăiește sau le simte pe acelea ale obștei. Singură taina Sfântului Maslu face excepție în această privință; prin însăși natura ei, ea poate fi și trebuie făcută în orice loc în spitale, la căpătâiul bolnavilor care au nevoie de ea.

În cele ce urmează, vom vorbi despre slujba fiecărei taine în parte.

BIBLIOGRAFIE

A.G. Martimort, *Les signes de la Nouvelle Alliance*, nouv. éd. Liegel (Paris), 1966 (Coll. „Horizons de la catéchèse”).

Pl. de Meester. *Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito byzantino*, Roma, 1947.

V. Mitrofanovici și colab., *Liturgia Bisericii Ortodoxe*, ed. 1929, p. 718 ș.u. *Molitfelnicul* (Evhologhiul) ortodox (în diferite limbi și ediții).

Botezul și ungerea cu Sfântul Mir

A. NOȚIUNI INTRODUCATIVE ȘI RÂNDUIALA SLUJBEI

1. **Ce sunt botezul și mirungerea.** *Botezul* este taina inițierii creștine, poarta de intrare în creștinism sau taina fundamentală și indispensabilă pentru mântuire, prin care omul se renaște pentru viața spirituală, adică devine membru al Bisericii lui Hristos, dobândind iertarea de păcatul strămoșesc (la prunci), precum și de toate celelalte păcate personale, făcute până la botez (la adulți); iar *ungerea cu Sfântul Mir* (numită la catolici *confirmare*, adică pecetluire sau întărire a botezului) este taina prin care se împărtășesc noilor botezați puterea și darurile Sfântului Duh, necesare pentru creșterea, sporirea și întărirea credincioșilor în viața cea nouă, întru Hristos.

Spre deosebire de romano-catolici, la care – de prin secolul XIII înainte – ungerea cu Sfântul Mir se administrează separat de botez, abia după ce pruncii au ajuns la vârsta de 7-12 ani, în Biserica Ortodoxă, ca în toate Bisericile răsăritene, această sfântă taină se administrează îndată după botez; încă de la început și până azi, rânduiala ortodoxă a mirungerii nu constituie o slujbă aparte, de sine stătătoare, ci e împreună cu aceea a botezului, făcând una cu ea. De aceea vom vorbi despre amândouă deodată.

2. Ministrul (*săvârșitorul*) *sfântului botez*. Cine poate boteza ?

În condiții normale, dreptul de a săvârși botezul îl au numai *episcopii* și *preoții*¹. Numai în lipsă de preot, pentru ca să nu rămână cineva nebotezat, poate boteza și *monahul simplu* sau *diaconul*², iar la caz de mare nevoie – ca, de exemplu, când pruncul e în primejdie să moară nebotezat – poate să boteze *orice creștin ortodox*, bărbat sau femeie, și chiar părinții pruncului, prin împlinirea ritualului sumar care constituie partea esențială a slujbei botezului, adică afundând pruncul de trei ori în apă curată (în lipsă de apă, numai stropindu-l) și rostind de fiecare dată formula sacramentală: „Botează-se robul (roaba) lui Dumnezeu (X), în numele Tatălui, Amin...” etc.³. În acest caz, dacă cel botezat astfel supraviețuiește, preotul va completa ulterior restul slujbei botezului, după rânduiala obișnuită (dar numai de la afundare înainte).

După o veche credință, în condiții normale, preotul ar fi de preferat să nu săvârșască botezul propriului său copil⁴, deoarece în acest caz l-ar naște de două ori:

¹ Comp. Canoanele 46-50 apostolice; Tertulian, *De baptismo*, 17, în *P.L.*, I, 1327; *Const. apost.*, III, 9, 10, 11 (trad. rom., pp. 95-96).

² Vezi: cazul diaconului Filip (Fapte VIII, 12-13, 38); Ieronim, *Adv. Lucifer.*, 9 (*P.L.*, XXIII, 173: diaconul poate boteza numai cu autorizația episcopului) și Can. 44 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul.

³ Vezi: Sfânta Scriptură, Fapte IX, 10, 17 ș.u. (Sfântul Pavel botezat de Anania) și I Cor. I, 14 (mireni anonimi, care săvârșeau botezul); Canoanele 44 și 45 ale Sfântului Nichifor Mărturisitorul; *Mărturisirea Ortodoxă*, part. I, răsp. la întreb. 103, Pravila lui Matei Basarab (*Îndreptarea Legii*, 1652), gl. 153 (ed. Acad. R.P.R., 1962, pp. 162-163); *Molitfelnicul, notiță la sfârșitul rânduiei sfântului botez pe scurt* (ed. 1937, p. 41). Comp. și Fer. Augustin, *Contra Epist. Parmen.* II, 13, 29, *P.L.*, t. XLIII, col. 71 (Botezul săvârșit de laici, afară de cazuri de necesitate, e ilicit, dar valid); Idem, *Dial. contra Lucif.*, 9, *P.L.*, t. XXIII, col. 173.

⁴ Vezi *Întrebări și răspunsuri* ale lui Petru Hartofilaxul, în *Sintagma ateniană*, vol. V, p. 372 și artic. 209 al *Nomocanonului slav în 228 titluri*.

PREOT PROF. DR. ENE BRANISTE

o dată pentru viața fizică (trupească) și altă dată pentru cea spirituală. Dar în lipsă de alt preot, preotul poate să-și boteze propriul copil⁵.

3. Subiectul (*primitorul*) botezului. Cine poate primi botezul?

Poate primi botezul orice om, indiferent de vârstă (fie prunc, fie adult), care n-a mai fost botezat o dată cu botezul creștin valid; de exemplu, când e vorba de adulți orice necreștin (evreu sau păgân), precum și membrii confesiunilor și ai sectelor creștine care nu recunosc botezul (ca Quakerii) sau care nu cred în Sfânta Treime (în vechime, de exemplu, adepții lui Pavel de Samosata⁶, astăzi socinienii și unitarienii). Toți aceștia, înainte de a fi botezați, trebuie să fie catehizați sau instruiți în credința ortodoxă, după rânduiala prescrisă în *Molitfelnic*.

Biserica Ortodoxă recunoaște și botezul confesiunilor neortodoxe, dacă el îndeplinește condiția fundamentală, adică dacă e făcut în numele Sfintei Treimi (can. 19 sin. I ec.).

De aceea, foștii apostatați de la Ortodoxie (cei care s-au lepădat de numele lui Hristos), precum și membrii sectelor care recunosc botezul ca taină și îl săvârșesc în numele Sfintei Treimi, dacă revin la dreapta credință, sunt reprimiți numai prin ungerea cu Sfântul Mir. Tot așa sunt primiți protestanții, adică luteranii și calvinii, precum și romano-catolicii și armenii, în cazul că n-au primit Mirungerea în Biserica lor.ⁱ

Adulții lipsiți de minte, dacă sunt așa din naștere, sunt considerați ca niște prunci în vârstă și pot fi botezați⁷, iar dacă au devenit așa la o vârstă înaintată, pot fi de asemenea botezați, dacă în momentele de luciditate sau înainte de nebunie și-au exprimat dorința de a primi botezul⁸.

Pruncii născuți morți nu se botează, dar se dă mamelor lor canon de pocăință, dacă lucrul s-a întâmplat din vina lor⁹; este interzis, de asemenea, botezul copiilor morți fără să fi fost botezați¹⁰.

Cât îi privește pe copiii părăsiți (lepădați sau găsiți), despre care nu se știe dacă au fost botezați sau nu, aceștia se botează negreșit, pentru ca nu cumva să rămână necurățiți prin botez¹¹.

⁵ *Îndreptarea Legii*, gl. 155 (ed. cit., p. 163). Comp. și *Pravila bisericească* a mitrop. Nifon, București, 1854, p. 9. Amănunte în plus despre *săvârșitorul botezului*, vezi la Pr. Ion Petreună, art. *Săvârșitorul botezului*, în vol. *Omagiu I.P.S.S. Dr. Nic. Bălan, Mitrop. Ardealului, la cincizeci de ani de activitate bisericească*, Sibiu, 1956, pp. 396-404 și Sp. Căndea, *Botezul din necesitate*, Sibiu, 1940.

⁶ Vezi can. 8 al sin. I ecumenic.

⁷ Vezi *Învăpături preoților pe scurt de șapte taine ale Bisericii cu porunca mitrop. Antonie*, Iași, 1732 (ed. II, București, 1741).

⁸ Can. 4 al Sfântului Timotei al Alexandriei (*CBO*, vol. II, part. II, p. 152).

⁹ Can. 21 Ancira, can. 2 al Sfântului Vasile cel Mare, can. 91 trulan și can. 37 al Sfântului Ioan Postitorul.

¹⁰ Comp. Can. 18 Cartagina (*CBO*, II, part. I, p. 171).

¹¹ Vezi can. 7 al sin. VI Cartagina din anul 401 (*CBO*, vol. II, I, p. 234-235 – Can. 72 Cartagina, iar în *Pidalion* – Can. 80 Cartagina) și can. 84 trulan. Comp. și *Îndreptarea Legii*, gl. 150 (ed. cit., p. 161); *Nomocanonul slav în 228 titluri*, cap. 202; *Învăpături preoților pe scurt de șapte taine ale Bisericii*, Buzău, 1702, f. 6 r; *Manual de Pravilă bisericească*, tip. de Mitrop. Nifon, București, 1854, pp. 8-9. Izvoarele rusești recomandă pentru asemenea cazuri formula „botezului condiționat”, adică atunci când pruncul e afundat în apă, preotul să rostească formula: „Botează-se robul (roaba) lui Dumnezeu (X), dacă nu este botezat(ă), în numele Tatălui...” etc., (vezi de ex. V. Mitrofanovici, *Liturgica*, p. 733; B. Cireșanu, *Tezaurul liturgic*, t. III, p. 310; Ic.C. Popovici, *op. cit.*, p. 357 ș.a.). Formula aceasta, recomandată de Petru Movilă în *Trebnicul (Molitfelnicul)* său, este însă împrumutată din practica Bisericii latine, sau imitată după decretul papei Alexandru III (1159-1164), care prescrie formula: „Si baptizatus es, non te baptizo, și nondum baptizatus es, ego te baptizo” etc. (vezi *CBO*, vol. II, part. I, p. 235, nota 4); ea a fost inclusă și în *Răsp. la întreb.* 27, atribuit lui Timotei al Alexandriei sub forma: „De nu te-ai botezat, botezu-te întru numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh” (*Îndreptarea Legii*, ed. cit., p. 559).

În ceea ce privește condițiile pe care trebuie să le îndeplinească primitorii botezului, se cere de la cei vârstnici: dorința de a primi botezul, credință (vezi Mc. XVI, 15 și Fapte VIII, 37-38), pocăință (vezi Fapte II, 38) și cunoașterea elementară a adevărilor de credință. La prunci, pentru îndeplinirea acestor condiții mărturisesc și garantează nașii.

4. **Nașii** (οἱ ἀνάδοχοι) sunt credincioși în vârstă care-l asistă pe cel ce vine la botez, rostind răspunsurile și făcând cuvenita mărturisire de credință în locul și în numele celui ce se botează. Ei sunt deci garanți sau chezași ai acestuia, luându-și prin aceasta angajamentul solemn, înaintea lui Dumnezeu și a Bisericii, că pruncul (finul) va fi crescut ca un adevărat creștin și că va fi un bun credincios al Bisericii lui Hristos. Prin participarea lor activă la slujba botezului, alături de preoți, nașii devin părinții spirituali ai pruncului, născându-l pentru viața cea nouă, în Hristos, așa cum părinții cei după fire l-au născut pentru viața trupească; ei au aceleași obligații și răspunderi în ceea ce privește viața religioasă-spirituală a finului lor, ca și părinții pentru viața fizică (materială) a copiilor lor¹².

Nașul trebuie să fie creștin ortodox¹³ și bun credincios, în vârstă (nu prunc sau copil) și de același sex cu cel ce se botează. Călugării nu pot fi nași (căci ei, trăind în mănăstiri, nu pot să-i îngrijească pe fini)¹⁴. Nu pot fi de asemenea nași părinții copilului¹⁵. De regulă, pentru fiecare candidat la botez se cere un singur naș; el poate lipsi atunci când botezul se săvârșește în condiții anormale sau excepționale¹⁶.

Nașul este dator să îngrijească de viața religioasă-morală a finului său și la vremea cuvenită să-l învețe – dacă poate – adevărurile credinței creștine. Cu un cuvânt, ca un îndrumător și învățător în cele sufletești, să se sârguiască a face din el un bun credincios. La rândul său, finul este dator să-l asculte pe naș și să-l respecte, la fel ca pe părinții săi după trup.

5. **Timpul și locul săvârșirii botezului.** În vechime, și mai ales în perioada de înflorire a catehumenatului (secolele IV-VI), botezul se săvârșea, de regulă, în ajunul următoarelor sărbători din cursul anului bisericesc:

¹² Despre nașii la botez și datoriile lor vezi: Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, cap. VII, 3, k (trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, pp. 150-152); Sfântul Ioan Gură de Aur, *Catehezele baptismale*, II, 15-16 (Jean Chrysostome, *Huit Catéchèses baptismales inédites*. Ed. d'Ant. Wenger, Paris, 1957, p. 142); Teodor de Mopsuestia, *Catehezele baptismale*, ed. R. Tonneau et R. Devreesse, Roma, 1949, p. 345 ș.u.; Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 62 (trad. rom. p. 76). Vezi și: M. Dujarić, *Le parrainage des adultes aux trois premiers siècles de l'Eglise*, Paris, 1962.

¹³ Vezi *Rânduiala înaintea sfântului botez*, în *Molitfelnic* (ed. 1937, p. 14) și Simeon al Tesalonicului, *op. și cap. cit.*, p. 73. Comp. și Hotărârea patriarhului ecumenic Calinic II (1684-1702), în răspunsurile către episcopul Partenie al Larisei din 1701 (la M. Ghedeon, *Κανονικὰ διατάξεις*, t. I, 80-82); Cap. 153 din *Nomocanonul slav în 228 titluri*.

¹⁴ Vezi Testamentul Sfântului Teodor Studitul: „Să nu te faci frate cu mirenii și nici să ai cu ei legături de cuscrenie, fiindcă (tu) ai fugit din lume. Părinții n-au făcut asemenea lucruri; iar de se va găsi la cineva, nu este lege” (Cuvintele Sfântului Teodor Studitul., date pe graiu îndreptat, de Arhim. Atanasie Dincă, București, 1940, p. 395). Comp. și *Răspuns la întrebarea 6*, al lui Petru Hartofilaxul, în *Sintagma atenană*, vol. V. p. 370; *Pidalionul*, trad. rom., Neamț, 1844, p. 495; *Pravila mare (Îndreptarea Legii)*, gl. 135, alin. 1.

¹⁵ Vezi artic. 209 al *Nomocan. slav în 228 titluri* și *Pravila mare (Îndreptarea Legii)*, Târgoviște, 1652, gl. 226 (în ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 227). Comp. și Pr. Dr. Gh. Soare, *Impedimentele la căsătorie și motivele de divorț*, București, 1943 (extras din BOR), p. 33.

¹⁶ Vezi *Molitfelnic*, Chișinău, 1820, foaia 10 verso: „Cade-se a ști: că la sfântul botez destul este un naș, de va fi de parte bărbătească cel ce se botează, iară de va fi parte femeiască, numai nașa. Iară la nevoia morții, poate să se săvârșească botezul și fără naș”. Veri și Enciclica Sinod. a Bis. Greciei nr. 934/1957 în MO, an. 1962, nr. 34, p. 255.

a) La Nașterea Domnului (25 decembrie), deoarece botezul este naștere din nou (renaștere) pentru viața în Hristos;

b) La Epifanie sau Teofanie, adică Arătarea Domnului sau Bobotează (6 ianuarie), când S-a botezat Mântuitorul însuși;

c) La Paști, pentru că botezul fiind icoana morții și a învierii lui Hristos, cei ce se înmormântează, în chip simbolic, cu Hristos prin botez, să învieze, ca și El, la înviere pentru o viață nouă (comp. Rom. VI, 3-5, 8);

d) La Rusalii (Cincizecime), căci atunci serbăm pogorârea Sfântului Duh, care este botezul desăvârșit: botezul cu Duhul Sfânt.

La toate aceste date, botezul se săvârșea înainte de Liturghie, în timpul căreia toți cei botezați atunci se și împărtășeau pentru prima dată.

De aceea, la Liturghia din aceste sărbători se cântă și astăzi, în loc de „Sfinte Dumnezeule”, cântarea din slujba botezului: „Câți în Hristos v-ați botezat, în Hristos v-ați și-mbrăcat, Aliluia!” (Comp. Galat. III, 27). Numai în cazuri excepționale se săvârșea botezul și în alte zile sau sărbători din cursul anului¹⁷.

Aceste date pentru botez trebuie observate și astăzi, pe cât este cu putință, când e vorba de botezul celor vârstnici. Dar pentru botezul pruncilor, nu există zile sau cazuri hotărâte, pentru ca să nu se întâmple ca pruncii să moară nebotezați. De aceea, dacă pruncul e debil și există teama că nu va trăi, poate fi botezat îndată după naștere¹⁸. Dacă nu, botezul se face de obicei la șapte zile după nașterea pruncului¹⁹ (sau între 7 și 40 de zile), în orice zi de sărbătoare (mai ales duminică)²⁰. Vechile pravile interziceau în general amânarea botezului după 40 de zile de la naștere²¹. În cazuri normale nu se făcea botezul în timpul Postului Mare, avându-se în vedere mesele de ospete care însoțeau prin case botezul²², dar în caz de primejdie de moarte pentru prunc, se admitea botezul chiar în Săptămâna Patimilor²³. Astăzi, în regulă generală, botezul pruncilor se face după Sfânta Liturghie.

În ceea ce privește *locul* săvârșirii, în vechime botezul se săvârșea la început în orice apă curgătoare, uneori în catacombe ori în casele particulare care în primele trei secole erau folosite ca biserici (locașuri de adunare și de rugăciune); iar în epoca de masivă convertire a păgânilor la creștinism și de înflorire a disciplinei catehumenatului (secolele IV-VI), botezul se săvârșea în locașuri anume destinate pentru aceasta, construite pe lângă biserici și numite *baptisterii*²⁴. De la o vreme, și anume după generalizarea pedobaptismului, baptisteriile nu s-au mai întrebuințat și botezul se săvârșește în

¹⁷ Așa, de exemplu, în Răsărit se făceau botezuri în ziua aniversării sfințirii bisericii Sfântului Mormânt din Ierusalim (Sozomen, *Ist. bis.*, II, 26), iar în Apus se administra botezul și în ziua nașterii Sfântului Ioan Botezătorul (24 iunie) ca și la alte *natalitia martyrum* (vezi Grigorie, episc. de Tours, *Hist. Francorum*, VIII, 9, în *P.L.*, t. LXXI, col. 453-454 și nota *b* din col. 453).

¹⁸ Tertulian, *De baptismo*, 19: „Fiecare zi este ziua Domnului, fiecare ceas, fiecare moment este sfânt pentru botez”. Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 61 (*trad. rom. cit.*, p. 72).

¹⁹ Comp. can. 37 al Sfântului Ioan Postitorul.

²⁰ În Răspunsurile sale canonice, Petru, hartofilaxul Patriarhiei Ecumenice (sec. XI), recomandă ca botezul să se facă la 40 zile după naștere, pentru ca pruncul, care sugă până atunci la mama sa, încă necurățită, să poată fi curățit și el prin botez, o dată cu binecuvântarea mamei de către preot, la 40 zile după naștere (*Sintagma Ateniană*, V. 369).

²¹ Vezi, de ex., Mitrop. Iacob Putneanul, *Sinopsis*, Iași, 1791, f. 6 r.

²² Vezi *Nomocanonul slav în 228 titluri*, cap. 207.

²³ Vezi *Îndreptarea Legii*, gl. 156 și *Învățătură preoților pe scurt...*, Buzău, 1702, f. 6 r.

²⁴ *Despre baptisterii* a se vedea mai pe larg cursul de *Liturgică generală*, la cap. *Locașuri secundare (auxiliare) de cult*.

biserică, și anume: prima parte a slujbei (rânduiala facerii catehumenului) în pridvor (în fața ușilor bisericii), iar partea a doua (botezul propriu-zis) în pronaos sau tindă, locul destinat odinioară catehumenilor și penitenților.

Canoanele opresc săvârșirea botezului nu numai în case, ci chiar în paraclisele din casele particulare²⁵. Numai în cazuri de mare nevoie (ca de ex. frig grozav, pericol de moarte pentru prunc ș.a.) sau în împrejurări excepționale (vreme de război, lipsă de preoți etc.) se îngăduie săvârșirea botezului în case²⁶.

6. Rânduiala slujbei botezului și a mirungerii e alcătuită din două părți distincte: una premergătoare (introdactivă), a catehumenatului, și alta, a botezului propriu-zis, în care este încadrată și mirungerea.

a) Preotul, cu epitrahil, îl întâmpină pe prunc (care e ținut în brațe de naș) la intrarea în pronaos și îi desface fașa (când candidatul la botez e adult, preotul îl dezbracă până la cămașă). Nașul stă cu fața spre răsărit, iar preotul suflă peste fața pruncului de trei ori în chipul Sfintei Cruci și face cu dreapta semnul crucii asupra pruncului, întâi la frunte, apoi la gură și apoi la piept, zicând de fiecare dată: „Mâinile Tale m-au făcut și m-au zidit”. Apoi pune mâna dreaptă pe capul pruncului și citește *rugăciunea de primire în rândul catehumenilor* („În numele Tău, Doamne Dumnezeul adevărului...”).

Preotul citește apoi cele patru *rugăciuni de exorcizare* (numite în *Molitfelnic*, inexact, *lepădări*), dintre care pe primele două le citește stând cu fața spre apus (pentru că acestea se adresează diavolului), iar pe celelalte două, stând cu fața spre răsărit (căci sunt adresate lui Dumnezeu)²⁷; la ultima rugăciune, după ce rostește cuvintele: „Însotește viața lui de inger luminat, ca să-l izbăvească pe el de toată bănuiala potrivnicului, de întâmpinarea vicleanului, de dracul cel de amiază și de năluciri rele...”, preotul suflă din nou peste fața pruncului, de trei ori (în chipul Sfintei Cruci) și-i face apoi cu dreapta semnul crucii la frunte, la gură și la piept, zicând de fiecare dată: „Gonește de la dânsul pe vicleanul și necuratul duh, care se ascunde și se încuiează în inima lui”.

După sfârșitul acestei rugăciuni, nașul cu pruncul e întors cu fața spre apus (când candidatul e matur, își ridică și mâinile în sus) și urmează *lepădările* (abjurările sau renunțările), cu formulele și ritualul din *Molitfelnic*.

Apoi nașul cu pruncul se întoarce din nou cu fața spre răsărit (când candidatul e adult, își ține mâinile în jos) și se face *unirea cu Hristos și mărturisirea credinței*, precum se arată în *Molitfelnic*.

După acestea, preotul zice: „Bindecuvântat este Dumnezeu, Care voiește ca toți oamenii să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină, acum și pururea...” etc. și citește *rugăciunea de primire a candidatului la botez* („Stăpâne, Doamne, Dumnezeul nostru, cheamă pe robul Tău (roaba Ta) X către Lumina Ta cea sfântă...”), intrând cu toții în biserică (în pronaos).

b) și c) *Rânduiala botezului propriu-zis și a Mirungerii*, care urmează acum, se poate împărți în următoarele acte componente, distincte unul de altul:

- sfințirea apei de botez,
- binecuvântarea untdelemnului bucuriei și ungerea pruncului cu el (ungerea prebaptismală),
- afundarea în apă – care este partea principală a slujbei botezului,
- ungerea cu Sfântul Mir,
- ritualul înconjurării mesei și a cristelniței,

²⁵ Vezi can. 59 al Sin. VI ecumenic. Comp. și can. 31 al aceluiași sinod.

²⁶ Mitrop. Iacob Putneanul, *op. cit.*, f. 4.

²⁷ Vezi F. Balamace, *Explicațiuni la practica liturgică*, pp. 423-424.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

- citirea Apostolului și a Evangheliei,
- ritualul spălării pruncului,
- ritualul tunderii părului,
- ectenia întreită și otpustul.

Întrând în biserică (sau în pronaos), preotul îmbracă felonul (de culoare albă, luminoasă) și mânecutele (necesare pentru ca mânecile largi ale hainei să nu-l împiedice, sau să se ude, la afundarea pruncului în apă). Se aprind lumânările din sfeșnicele de pe masă. Preotul ia cădelnița și tămâiază împrejurul cristelniței și al mesei (analogului) pe care sunt așezate luminile aprinse și lucrurile necesare pentru săvârșirea botezului, adică: Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce, un sfeșnic (sau două) de mână cu lumânări aprinse, vasul cu Sfântul Mir, vasul (sticlă) cu untdelemn și cele necesare pentru ungere (un pomăzuitor sau un miruitor), o foarfecă pentru tundere, un prosop și (eventual) un săpun pentru spălarea mâinilor preotului. Apoi dă cădelnița, se închină și, luând Sfânta Evanghelie în mâini (unii iau și Sfânta Cruce), face cu ea semnul Sfintei Cruci deasupra apei din cristelniță, dând binecuvântarea de început („Binecuvântată este împărăția Tatălui...”). Apoi zice ectenia și rugăciunea pentru sfințirea apei, cu ritualul prescris în *Molitfelnic*.

După aceea, cu fața spre cei prezenți, zice: „Pace tuturor!” și „Capetele voastre...”, după care suflă de trei ori în chipul Sfintei Cruci peste vasul (sticlă) cu untdelemn și citește rugăciunea pentru binecuvântarea untdelemnului („Stăpâne Doamne, Dumnezeu părinților noștri...”), făcând semnul binecuvântării peste el, de trei ori, la cuvintele: „Însuți binecuvântează și acest untdelemn...” (dacă însă untdelemnul e binecuvântat dinainte în acest scop, binecuvântarea nu se mai face)²⁸.

Preotul roarnă apoi cruciș, de trei ori, din untdelemnul binecuvântat, în apa sfințită din cristelniță, zicând de fiecare dată: „Să luăm aminte!”, iar cântăreții răspunzând tot de atâtea ori: „Aliluia”.

În timpul acesta, cei ce țin pruncul îl pregătesc pentru ungere și pentru botez, punându-l pe masa alăturată și desfășurându-l complet, iar preotul, îndreptându-se spre prunc, îl binecuvântează, zicând: „Binecuvântat este Dumnezeu, Care luminează și sfințește pe tot omul ce vine în lume, acum și pururea și în vecii vecilor, Amin”. Și luând din untdelemnul binecuvântat, fie cu două degete de la dreapta, fie cu miruitorul sau cu un bețișor de busuioc cu vată la cap, fie cu o bucată de vată (pe care, după întrebuințare, o pune în colimvitră), îl unge pe prunc, în chipul Sfintei Cruci, la locurile și cu formulele indicate în *Molitfelnic*.

Apoi, răsfrângându-și felonul, ia pruncul gol cu ambele mâini și, ținându-l cu fața spre răsărit, îl afundă repede de trei ori în apa din cristelniță (în așa fel ca apa să treacă peste creștet), zicând la prima afundare: „Botează-se robul (roaba) lui Dumnezeu (X), în numele Tatălui, Amin”; la a doua: „și al Fiului, Amin”, iar la a treia: „și al Sfântului Duh, Amin, acum și pururea și în vecii vecilor, Amin”. După aceasta, îl pune pe brațele nașului, care ține în mâini o pânză albă (dacă e adult, îl îmbracă într-o cămașă albă), zicând: „Îmbracă-se robul (roaba) lui Dumnezeu (X) în haina dreptății, în numele Tatălui...” etc.

Nașul îl așază pe prunc pe masa alăturată, pe care s-au întins dinainte celelalte pânzeturi (scutece) în care va fi înfășat, iar preotul își spală mâinile, în timp ce cântărețul citește Psalmul XXXI: „Ferice de acela căruia i s-au iertat fărădelegile și ale cărui păcate i s-au acoperit...” (în unele părți, mai ales la orașe, psalmul nu se mai citește). Apoi preotul bi-

²⁸ Vechile Pravile opresc folosirea la botez a untdelemnului sfințit la maslu ori la Litie (vezi, de ex., *Înv. preoților pe scurt...*, f. 30 r). Dar în unele părți ale Ortodoxiei, datorită unor influențe catolice, atât apa pentru botez, cât și untdelemnul catehumenilor se sfințesc o singură dată pe an, și anume în Sâmbăta Mare (vezi, de ex., S. Heiz, *Der orthodoxe Gottesdienst*. vol. I, Mainz, 1965, p. 90).

necuvântează lumânarea adusă de naș și o dă acestuia, cântând: „Dă-mi mie haină luminoasă” (în practică însă prin unele părți cântăreții cântă această cântare mai înainte, în locul Psalmului XXXI, adică în timp ce preotul îl dă pe prunc nașului și își spală mâinile).

Preotul citește apoi rugăciunea pentru primirea neofitului la a doua și a treia taină, adică la ungerea cu Sfântul Mir și la împărtășire („Binecuvântat ești, Doamne Dumnezeu, Atotțiitorule...”). Ia miruitorul și îl unge pe noul botezat, cu Sfântul Mir, în chipul Sfintei Cruci: la frunte, la ochi, la nări, la gură, la amândouă urechile, la piept, pe spate, la mâini și pe picioare (genunchi), zicând de fiecare dată: „Pecetea darului Sfântului Duh, Amin”.

După ce pruncul e îmbrăcat (înfășat), îl ia în brațe nașul (care ține în mână și lumânarea). Preotul ia cădelnița cu dreapta și dând stânga nașului, înconjoară masa (analogul) și cristelnița, de trei ori, cădind și cântând de fiecare dată, împreună cu cântăreții: „Câți în Hristos v-ați botezat...”.

Apoi, stând la locul obișnuit, preotul zice: „Să luăm aminte ! Pace tuturor”, și celelalte; cântărețul citește Apostolul, apoi preotul Evanghelia, cu regula știută (la Evanghelia nu se îngenunchează, botezul fiind slujbă de bucurie, ca și nunta).

După aceasta, preotul citește cele trei rugăciuni numite *la spălarea pruncului*. Ia apoi fașa pruncului (sau, în lipsă, o fâșie de pânză curată) și, udând amândouă capetele ei cu apă curată, stropește fața pruncului, zicând: „Îndreptatu-te-ai, luminatu-te-ai, sfințitu-te-ai, spălatu-te-ai, în numele Tatălui...” etc. Apoi îl șterge pe prunc (cu un burete nou, dacă are, dacă nu, cu aceeași fașă sau pânzătură), la toate locurile unde l-a miruit, zicând: „Botezatu-te-ai, luminatu-te-ai, miruitu-te-ai, sfințitu-te-ai, spălatu-te-ai, în numele Tatălui...” etc.

Citește cele două *rugăciuni la tunderea părului* (pe a doua în taină) și, luând foarfeca, taie câteva fire de păr din creștetul pruncului, în formă de cruce (din patru locuri), zicând: „Tunde-se robul (roaba) lui Dumnezeu (X), în numele Tatălui...” etc. și le pune în apa din colimvitră.

Apoi zice *ectenția întreită* (scurtă), în care îi pomenește pe noul botezat și pe nașii lui. După ecfonisul ecteniei, face *otpusul*, cum scrie la *Molitfelnic*, și apoi îl împărtășește pe noul botezat cu Sfintele Taine, în fața ușilor împărătești, după rânduială.

7. Cazuri speciale. a) *Molitfelnicul* cuprinde și o *rânduială pe scurt a botezului*, pentru cazurile când slujba trebuie făcută repede, pentru ca pruncul să nu moară nebotezat (așa-numitul „botez din necesitate” sau „de urgență”). Aceasta constă din: binecuvântarea mare, rugăciunile începătoare, o rugăciune prescurtată pentru sfințirea apei de botez (în care se toarnă apoi și picături din untdelemnul binecuvântat), afundarea cu formula sacramentală a botezului, mirungerea, înconjurarea cu cântarea „Câți în Hristos”, apolisul și împărtășirea.

Dacă însă cel botezat astfel supraviețuiește, atunci i se va face ulterior toată slujba botezului, după rânduială, fără să se mai repete însă sfințirea apei, afundarea și mirungerea.

b) *Când sunt mai mulți prunci de botezat deodată*, după practica generală a preoției noastre (mai ales în Muntenia și în Moldova), ei se botează toți deodată, în aceeași apă sfințită, așa cum de altfel se și făcea în vechime, când botezul se săvârșea în masă, în aceleași baptisterii, la anumite date fixe din cursul anului. Uzul acesta a fost confirmat, de altfel, și prin unele hotărâri ale patriarhilor de la Constantinopol²⁹. La fel se procedează când e vorba de gemeni; ei trebuie să aibă însă fiecare câte un naș.

²⁹ Vezi, de ex., Răspunsul patriarhului Ioan Veccos (sec. XIII) la întrebările puse de episcopul de Sarai (la Manuel Ghedeon, *op. și trad. cit.*, p. 17). E de mirare că în *Pravila bisericească* a mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei din sec. XIX (București, 1854, p. 107) se oprește botezul a doi copii în aceeași apă.

c) *Când slujesc mai mulți preoți la botezul aceluiași prunc*, lepădările le face preotul cel mai tânăr; actele fundamentale ale botezului (binecuvântarea de început, sfințirea apei, afundarea și mirungerea, citirea Evangheliei și otpustul) le săvârșește protosul, iar celelalte și le împart preoții ceilalți între ei. Înconjurarea la „Căți în Hristos v-ați botezat...” o fac toți, mergând protosul în frunte cu cădelnița, iar ceilalți după el.

d) *Botezul adulților* (al evreilor, al păgânilor convertiți și al celor proveniți din secte care nu recunosc botezul și Sfânta Treime) se face după o rânduială specială, care, până la lepădări, e deosebită de cea a pruncilor, constând în întrebări care urmăresc examinarea amănunțită a candidatului asupra sincerității lui, asupra temeiniciei lepădării lui de vechea credință și asupra cunoașterii exacte a noii credințe etc.³⁰. De la lepădări înainte, slujba aceasta decurge exact ca la botezul pruncilor, descris mai înainte.

B. ISTORIA ȘI EXPLICAREA RÂNDUIELII SFÂNTULUI BOTEZ ȘI A MIRUNGERII

1. Descrieri vechi ale botezului

Rânduiala ortodoxă de azi a slujbei botezului este prea puțin deosebită față de cea din Biserica veche. Ea a păstrat, mai mult decât alte slujbe, cu fidelitate, pecetea spiritului creștinismului primar, precum și rituri, ceremonii, rugăciuni și imne străvechi, pline de un adânc simbolism, care, spre a fi înțelese în adevăratul lor sens, au nevoie de lămurire și explicare.

Cele mai vechi informații asupra modului cum se săvârșea botezul în Biserica primară le găsim în *Învățătura celor 12 Apostoli* (spre sfârșitul secolului I)³¹ și la Tertulian (în scrierea sa *De baptismo*), iar cele mai vechi descrieri, mai mult sau mai puțin complete, ale rânduielii botezului din secolele III și IV sunt cuprinse în așa-numitele „Rânduieli bisericești”, ca *Tradiția apostolică* a lui Ipolit al Romei (secolul III)³², *Testamentum Domini* (II, 3-10)³³ și *Constituțiile apostolice* (cart. III, cap. 17, cart. VI, 22 și cart. VII, capitolele 39-45).

Foarte importante pentru descrierea și explicarea rânduielii botezului din secolele IV-VI în diverse Biserici sunt catehezele (omiliile) baptismale (mystagogice) ținute catehumenilor și neofitilor din epoca de strălucire a disciplinei catehumenatului, de către marii cateheți din această perioadă, ca de exemplu: Sfântul Chiril al Ierusalimului³⁴, Sfântul Ioan Gură de Aur (*Catehezele baptismale*)³⁵, Sfântul Ambrozio al Mila-

³⁰ Vezi această rânduială în *Molitfelnic* (ed. București, 1937, p. 534 ș.u.) și în broșură tipărită separat, cu titlul *Rânduiala primirii la Ortodoxie a celor de alte credințe*, București, 1966.

³¹ Cap. VII: „Cu privire la botez, așa să botezați...” (vezi trad. rom. din *Scrierile Părinților apostolici*, vol. I, p. 86).

³² Cunoscută prin prelucrarea ei coptă cu titlul *Rânduiala bisericească egipteană*. Vezi Hippolyte de Rome, *La tradition apostolique d'après les amciennes version*. Introd. et notes par B. Botte, 2-e éd. Paris, 1968, pp. 81-95.

³³ Vezi extrasele în trad. latină din MELV, pp. 259-273.

³⁴ *Catehezele mystagogice* I-III (vezi textul grecesc din MELV, pp. 71-92).

³⁵ Vezi Jean Chrysostome, *Huit catéchèses baptismales inédites...*, Paris, 1957 (SC, 50) și studiul nostru *Explicarea botezului în Catehezele baptismale ale Sfântului Ioan Gură de Aur*, în ST, an. 1970, nr. 7-8, pp. 509-527.

pului (*De mysteriis*, capitolele I-VI³⁶ și *De Sacramentis*, cart. I, cap. I – cart. IV, cap. I)³⁷, Teodor de Mopsuestia³⁸, Fericitul Augustin³⁹, Dionisie Pseudo-Areopagitul⁴⁰ ș.a. Marii cateheți amintiți aici, ca și alții, din secolele IV-V, descriu și explică, în catehezele lor, adresate fie catehumenilor (candidaților la botez), fie neofitilor, riturile și ceremoniile botezului și ale mirungerii. Explicările date de ei – deși adesea deosebite între ele – vor fi folosite, ca principale izvoare, în expunerea noastră asupra înțelesurilor simbolice ale ritualului botezului și mirungerii.

2. Rânduiala catehumenatului

Precum am văzut, rânduiala botezului propriu-zis este precedată de *rânduiala catehumenatului* sau a facerii catehumenului. Înainte de a fi botezat, candidatul la botez este făcut *catehumen* sau trecut prin treapta intermediară dintre starea de necreștin și cea de creștin. Această treaptă de tranziție dura odinioară un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, timp în care cel ce voia să treacă la creștinism trebuia să învețe adevărurile fundamentale de credință și să se pregătească sufletește pentru intrarea în Biserică prin botez⁴¹.

Ritualul catehumenatului se săvârșea odinioară separat de botez, așa cum se face și astăzi când e vorba de botezul oamenilor maturi; de regulă însă (adică la botezul pruncilor), el se împreună cu botezul.

Rânduiala de astăzi a catehumenatului din slujba botezului pruncilor reprezintă, de altfel, numai un rest sau o prescurtare din ritualul solemn și mult mai complicat, de odinioară, prin care păgânii erau admiși în rândul catehumenilor și în urma căruia episcopul însuși făcea apoi examinarea și trierea lor, spre a-i alege pe cei vrednici de botez și a-i pregăti pentru primirea lui. Acest examen se numea ἐξέτασις (*scrutinia*) și, deoarece botezul mulțimilor de catehumeni se făcea îndeosebi la Paști, trierea catehumenilor avea loc mai ales în miercurea săptămânii a patra din Postul Paștilor; atunci se făcea înscrierea candidaților la botez (*competentes*, φωτισόμενοι, βαπτισόμενοι) care de aici înainte alcătuiau o categorie aparte între catehumeni, făcându-se rugăciuni speciale pentru ei la Liturghie (ectenă și rugăciunea specială pentru „cei spre luminare”, care se adaugă și azi la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, în a doua jumătate a Postului Paștilor); urma apoi exorcizarea lor, lepădarea lor solemnă de satana și mărturisirea credinței în Hristos, care aveau loc de regulă în Vinerea Sfintelor Patimi, adică în ajunul primirii botezului, iar uneori și mai înainte.

³⁶ Vezi trad. noastră din ST, an. 1965, nr. 5-6, pp. 286-297.

³⁷ Vezi trad. noastră din ST, an. 1967, nr. 9-10, pp. 565-599.

³⁸ *Liber ad baptizandos*. Vezi: Théodor de Mopsueste, *Les homélies catéchétiques*, trad., introd., index par R. Tonneau, O.P., în colab. cu R. Devreesse, Città del Vaticano, 1949 (Studi e Testi 145), Hom. XII-XIV, pp. 339-461. Comp. și extrasele în trad. lat. de Ad. Rücker, *Ritus Baptismi et Misae quem descripsit Theodorus episcopus Mopsuestenus in sermonibus catecheticis...*, Münster, 1933.

³⁹ *Sermones ad competentes*, P.L., t. XXXVIII, col. 1058-1076.

⁴⁰ Trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, *Ierarhia cerească. Ierarhia bisericască*, Chișinău, 1932.

⁴¹ Reguli disciplinare privitoare la catehumenat în Biserica veche, vezi în: *Constituțiile apostolice*, VIII, 32; Can. 2 al Sin. I ecum.; Can. 7 al Sin. II ecum.; Can. 45 Laodicea; Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Procateheza*, cap. 1 și *Cateheza III*, 2; Sfântul Vasile cel Mare, *Omilia XII, Despre botez*, 7; Augustin, *De fide et operibus*, 6 ș.a. Amănunte vezi la A. Hamman, *Le baptême et la confirmation*, Paris, 1969, p. 79 ș.u. (cap. *L'âge d'or patristique*); G. Bareille, *Catéchuménat*, în DTC, II, 1968-1987; A. Laurentin et M. Dujarier, *Catéchuménat, données de l'histoire et perspectives nouvelles*, Paris, 1969.

a) Primirea pruncului în fața ușilor bisericii (iar nu în biserică), în exonartex sau pridvor, vrea să arate că el, nefiind încă eliberat de păcatul strămoșesc, nu e membru al Bisericii lui Hristos și nici cetățean al împărăției lui Dumnezeu, ale cărei uși le deschide numai botezul⁴².

Dezbrăcarea candidatului până la cămașă și descălțarea lui (când e vorba de adulți) sau desfacerea feșii pruncului de către preot arată că cel ce va să primească botezul se dezbracă de omul cel vechi, pentru a deveni un om nou (Colos. III, 9-10); este, cu alte cuvinte, un simbol al procesului regenerării sufletești prin care va trece cel ce vine la botez. Prin aceasta, el îl imită atât pe Adam cel întâi zidit, care era gol în rai și nu se rușina (Fac. II, 25), cât și pe Mântuitorul, Care a fost răstignit gol pe cruce.

Suflarea de trei ori a preotului peste fața pruncului înseamnă că, așa cum omul a fost făcut de Dumnezeu, primind prin suflarea Lui duh de viață (Fac. II, 7)⁴³ și precum Mântuitorul a dat Sfinților Săi Apostoli puterea Sfântului Duh suflând asupra lor (In. XX, 22), tot așa și catehumenul, prin suflarea preotului, este zidit sau născut a doua oară, spre viața cea nouă, spirituală, pe care ne-a dat-o Cel ce ne-a mântuit prin cruce și Care „cu suflarea gurii Sale va nimici pe cel fără de lege” (II Tes. II, 8).

Rugăciunea care urmează („În numele Tău, Doamne Dumnezeu adevărului...”) atribuită în unele manuscrise vechi Sfântului Grigorie Taumaturgul⁴⁴, este rugăciunea de primire a pruncului în rândul catehumenilor, amintind de ritualul de odinioară prin care cei ce doreau să primească botezul creștin erau înscrși mai întâi în listele catehumenilor, adică în rândurile celor care urmau să se pregătească pentru primirea botezului.

Preotul îl înseamnă pe prunc cu semnul Sfintei Cruci, căci acesta este semnul sfânt al creștinilor, prin care se alungă diavolul⁴⁵. Îl înseamnă întâi la frunte, unde este sediul minții, pentru ca aceasta să fie luminată prin credința în Hristos și cunoașterea învățăturilor creștine; apoi la gură, organul vorbirii, pentru ca ea să grăiască numai cuvântul adevărului, și apoi la piept, sediul inimii și al simțirii, pentru ca ea să se umple de curăție și de iubirea de Hristos și de semenii⁴⁶.

Partea următoare din rânduiala catehumenatului (exorcismele, lepădarea de satană, unirea cu Hristos) se săvârșește în pronaosul (tinda) bisericii, locul unde odinioară stăteau catehumenii în timpul serviciului divin, deoarece candidatul la botez a fost primit în rândurile catehumenilor.

b) *Exorcismele* (ἑξορκισμοί) sunt rugăciuni în care preotul îl roagă pe Dumnezeu să izgonească de la catehumen toată puterea și influența cea rea a diavolului, sub a căru stăpânire a căzut omul prin păcatul originar (comp. Efes. II, 2)⁴⁷.

Practica exorcizării este foarte veche în Biserica creștină. Ea se bazează pe exemplul dat de Mântuitorul însuși, Care-i vindeca pe cei îndrăciți (vezi, de ex. Mt. XVII, 18) și pe porunca dată de El Apostolilor (Mt. X, 8; Mc. XVI, 17-18 ș.a.). De aceea, Biserica a alcătuit și a folosit încă de la început rugăciuni pentru izgonirea duhurilor necurate, iar riturile exorcizării alcătuiesc prima parte a ritualului botezului, pe care o găsim chiar în

⁴² Comp. Simeon al Tesalonicului, *Despre târnosirea bisericii*, cap. 155, trad. rom. p. 129.

⁴³ Formula întrebuițată în acest moment („Măinile Tale m-au făcut și m-au zidit...”) este luată din Psalmul CXVIII, vers. 73.

⁴⁴ T. Tarnavski, *Scurtă explicare a ritului Sfântului Botez și al Sfântului Mir*, în rev. „Candela”, an. 1885, p. 419.

⁴⁵ Vezi *Octoihul*, stihira de la Laudele de Duminică, gl. 8: „Doamne, armă asupra diavolului Crucea Ta ai dat-o nouă...”.

⁴⁶ Vezi mai ales Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 62.

⁴⁷ În vechile *Măntelnice* românești exorcismele se numeau *jurăminte*, denumire care se întrebuițează încă și azi, pe alocuri, printre credincioșii români din Ardeal.

cele mai vechi descrieri și explicări ale acestei sfinte taine, păstrate în literatura creștină; importanța și necesitatea lor pentru eficacitatea tainei botezului a fost adesea subliniată de Sfinții Părinți⁴⁸. În vechime, ritualul exorcizării îl săvârșeau *exorcistii*, adică acei clerici inferiori anume hirotesii și investiți cu darul alungării duhurilor rele. Rugăciunile de exorcizare erau citite șapte zile de-a rândul de către exorcisti sau de către preoții care catehizau, înainte de botez, iar în ziua a opta sau chiar în ziua botezului, le citea din nou arhierul ori preotul care avea să săvârșească botezul (vezi și *Învățătura* lui Simeon al Tesalonicului, tipărită în *Molitfelnic*, înaintea slujbei botezului).

c) *Lepădările* (αἱ ἀποτάξεις, *renuntiationes*, *abjuraciones*, abjurările sau renunțările) sunt tot atât de vechi în practica botezului ca și exorcismele. Formulele lor în vechile rânduieli bisericești sau în explicările botezului lăsate de diverși Sfinți Părinți și scriitori bisericești sunt variate în termeni sau expresii⁴⁹, dar esențialul conținutului e același ca în ritul ortodox de azi al botezului. Ele constituie expresia sau semnul văzut al ruperii de bunăvoie a oricăror legături ale candidatului cu satana, urmată de asigurarea lui solemnă că s-a unit cu Hristos, dovedind aceasta prin mărturisirea credinței (de aceea, când cel ce se botează e prunc, *Crezul* trebuie să-l spună de regulă nașul, în locul pruncului). Formula de lepădare se repetă de trei ori pentru că de trei ori l-a îndepărtat și Domnul Iisus pe satana, la ispitirea de pe muntele Carantaniei⁵⁰.

Atât în timpul citirii primelor două rugăciuni de exorcizare (care sunt citite împotriva diavolului), cât și în timpul lepădărilor, catehumenul e întors cu fața spre apus, direcție către care el (sau nașul) suflă apoi și scupă de trei ori, deoarece apusul soarelui este în concepția anticilor, reflectată la mystagogii creștini, nu numai locul de unde vine întunericul din lumea aceasta, ci și sediul celui rău, al lui satana, care e numit și „domnul întunericului” (comp. Lc. XXII, 53; Efes. VI, 12; Col. I, 13 ș.a.). Urmând deci cuvintelor Sfântului Apostol Pavel, care ne îndeamnă „să lepădăm lucrurile întunericului și să ne îmbrăcăm în armele luminii” (Rom. XIII, 12), catehumenul, pentru a dovedi că s-a lepădat cu totul de diavolul și de faptele lui, adică de păcate, îl scupă, așa cum scupăm orice lucru față de care simțim teamă, scârbă, rușine sau dispreț, deoarece prin el a venit amăgirea și căderea lui Adam din rai, el este începătorul tuturor răutăților din lume.

d) Și dimpotrivă, atunci când candidatul (nașul) proclamă *unirea lui cu Hristos*, el stă cu fața spre răsărit, căci într-acolo era așezat raiul (Fac. II, 8), din care au fost izgoniți primii oameni în urma păcatului și pe care ni-l deschide iarăși botezul; tot de acolo ne răsare nu numai soarele, izvorul luminii naturale (*ex Oriente lux*), ci ne-a venit și lumina cea adevărată a sufletelor, Hristos, Care a spus despre Sine că El este „lumina lumii” (In. VIII, 12; comp. și In. I, 9) și Care este numit adesea „Lumină lină”, *Soarele dreptății și Răsăritul cel de Sus* (Lc. I, 78. Comp. Zah. III, 8; VI, 12 și Mal. IV, 2; troparul Nașterii Domnului ș.a.)⁵¹.

⁴⁸ Vezi, de ex., Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Procateheza*, 9 (trad. D. Fecioru, I, pp. 45-46): „...Primește cu râvnă exorcismele! Și dacă ți se suflă peste față dacă ești exorcizat, acestea sunt spre mântuirea ta... Aurul nu poate fi curățit de materiile străine fără foc. Tot astfel, fără exorcisme nu poate fi curățit sufletul. Exorcismele sunt dumnezeiești, căci sunt adunate din dumnezeieștile Scripturi...”.

⁴⁹ Vezi câteva reproduce la T. Tarnavski, *op. și rev. cit.*, p. 461.

⁵⁰ Comp. Nichifor Theotokis, *Cazania Duminicii dinaintea Botezului* (*Despre botez*), în *Kriacodromion*, trad. rom. redată pe grai nou și retip. de P.F. Patriarh Justinian, cu titlul *Tălcuirea Evangheliilor și Cazaniile Duminicilor de peste an*, București, 1960, p. 638.

⁵¹ Comp. Sfântul Chiril al Ierus., *Cateheza I Mystagogică*, 4; Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 62, trad. rom., p. 74. Com și Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, Cart. a II-a, trad. rom. de T. Bodogae, Sibiu, 1946, p. 31 ș.u.

Unirea cu Hristos se pecetluiește prin mărturisirea solemnă a credinței, făcută azi sub forma recitării Simbolului niceo-constantinopolitan, intrat în generală întrebuințare în practica botezului din toate riturile liturgice răsăritene, îndată după sinodul ecumenic (381). Până atunci, mărturisirea aceasta se făcea cu formule mai scurte și mai simple, care variau de la o Biserică locală la alta; o astfel de formulă ni s-a păstrat, de ex., în rânduiala botezului din *Constituțiile apostolice*, VII, 41. Crezul se rostește de trei ori, atât pentru a arăta tăria legăturii cu Hristos, cât și pentru a simboliza pe de o parte cele trei persoane ale Sfintei Treimi⁵², iar pe de alta anularea întreiței lepădări de Domnul a lui Petru⁵³.

3. Rânduiala botezului

Partea următoare a slujbei (botezul propriu-zis) se săvârșea, odinioară, separat de rânduilele catehumenatului, în baptisterii, iar acum se face în pronaosul bisericii.

Preotul îmbracă veșminte luminate și se aprind lumânări în sfeșnice, pentru că botezul este slujba luminării, adică a trecerii catehumenului din împărăția întunericului și a păcatului în cea a virtuții și a luminii.

a) *Materia botezului este apa.* Întrebuințăm *apa ca materie a botezului*, pentru că ea este elementul natural cel mai des folosit pentru curățenia trupească și, prin urmare, simbolul cel mai potrivit al curățirii spirituale sau sufletești, pe care o căpătăm prin botez; ea astâmpără setea, reînnoind deci forțele trupului nostru și susținând viața, așa cum botezul regenerează sufletul și aduce mântuirea⁵⁴.

După Sfântul Apostol Petru (I Ptr. III, 21) și unii Sfinți Părinți (ca de exemplu Sfântul Ambrozie, *De mysteriis*, cap. III, 10 și *De sacramentis*, I, 6, 23, și II, 1, 1), apa botezului creștin simbolizează apele potopului care au spălat păcatele lumii antediluvienă.

Vasul cu apă pentru botez (colimvitra, cristelnița sau creștinătoarea, cum i se spune în unele părți) închipuie pe de o parte apa Iordanului, în care Domnul a fost botezat de către Sfântul Ioan Botezătorul, iar pe de alta, mormântul în care a fost îngropat Mântuitorul⁵⁵.

Cea dintâi parte a slujbei botezului propriu-zis este *sfințirea apei*. Practica sfințirii apei de botez este străveche; despre ea amintesc, de ex.: Tertulian⁵⁶, Sfântul Ciprian⁵⁷, Sfântul Chiril al Ierusalimului⁵⁸, Sfântul Vasile cel Mare⁵⁹, Sfântul Grigorie de Nissa⁶⁰; *Constituțiile apostolice* (cart. VII, cap. 43) ș.a. Ea se făcea, ca și azi, prin exorcizare (sufflare) și prin invocarea Sfântului Duh, însoțită de binecuvântarea cu semnul Sfintei

⁵² Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 62 (trad. rom., București, 1866, p. 75, col. 2).

⁵³ Sfântul Chiril al Alex., *Comentar la Ev. Ioan*, cart. XII, cap. 21 și Sfântul Ambrozie, *De Spiritu Sancto*, II, 11.

⁵⁴ Vezi mai ales Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateh.* III, 5, trad. rom. cit., pp. 90-91. Comp și Nichifor Theotokis, *op. cit.*

⁵⁵ Vezi, de ex., Sfântul Grigorie de Nissa, *Cuvânt la Botezul Domnului* (P.G., t. XLVI, col. 585): „Noi nu ne-am îngropat cu adevărat prin botez, dar apropiindu-ne de apa care, ca și pământul, este un element, noi ne ascundem (ne acoperim) în ea, cum S-a ascuns Domnul în pământ”. Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 62, trad. rom., p. 77.

⁵⁶ *De baptismo*, 4.

⁵⁷ *Epist.* 70, I, P.L., t. III, col. 1077 A: „Oportet ergo mundari et sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismo sua peccata hominis qui baptizatur abluere”.

⁵⁸ *Procatebeza*, c. 15 și *Cateh. mystag.* III, 3.

⁵⁹ *Despre Sfântul Duh*, cap. 15 (P.G., t. XXXII, col. 132).

⁶⁰ Omilia citată despre botezul Domnului (P.G., t. XLVI, col. 585).

Cruci. Unele documente vechi ne dau și texte ale rugăciunilor folosite odinioară în acest scop⁶¹, iar splendida rugăciune întrebuințată astăzi în rânduiala botezului din ritul ortodox este atribuită în general Sfântului Sofronie al Ierusalimului⁶². Întrebuințarea apei nesfințite nu este permisă decât în cazurile excepționale prevăzute mai înainte (botezul de necesitate, vezi pgf. despre *săvârșitorul botezului*).

Fiind sfințită și plină de darul Sfântului Duh, apa întrebuințată la botez nu se aruncă oriunde, ci se toarnă ori în *umivalnița* din biserică, ori în loc curat, unde să nu fie pângărită sau călcată cu picioarele⁶³.

b) *Tămbărirea de la începutul slujbei* simbolizează buna mireasmă și sfințenia Duhului Sfânt, care topește și alungă tot mirosul cel urât al păcatului.

c) *Untdelemnul binecuvântat*, cu care preotul unge părțile principale ale trupului catehumenului, înainte de botez (ungerea prebaptismală), se numește *untdelemnul bucuriei* (Ps. XLIV, 9 și Evr. I, 9), *untdelemnul catehumenilor* sau *al mântuirii*. El este binecuvântat fie atunci, prin rugăciunea specială înscrisă la locul respectiv în *Molitfelnic*, fie dinainte. Din el se toarnă în apa botezului, înainte de ungere, câteva picături în formă de cruce, pentru că untdelemnul binecuvântat este simbolul văzut al darului Sfântului Duh, care s-a pogorât în apa botezului la sfințirea ei. Odinioară, se turna în apă chiar din Sfântul Mir⁶⁴, care nu numai că simbolizează, dar și conține cu adevărat darul și puterea Sfântului Duh.

Sfințirea untdelemnului întrebuințat la botez este veche; în sec. IV Sfântul Vasile o socotea practică apostolică⁶⁵; este menționată și în alte documente vechi⁶⁶, iar în *Constituțiile apostolice* (VII, 42) găsim chiar ideile principale ale rugăciunii de sfințire de azi.

Ungerea catehumenului cu untdelemnul bucuriei este interpretată în chip diferit de tâlcuitorii cultului.

Astfel, după unii, untdelemnul fiind roada măslinului, ungerea cu el este semnul milei și al bunătații dumnezeiești, prin care catehumenul este izbăvit din noianul păcatelor, așa cum ramura de măslin, adusă în corabia lui Noe de către porumbel, era semnul împăcării și al izbăvirii din potop (Fac. VIII, 11). Căci apa potopului a fost preînchipuirea botezului (vezi în urmă), iar porumbelul îl preînchipuia pe Duhul Sfânt⁶⁷. După alții, această ungere este semnul preoției universale (spirituale) de care vorbește Sfântul Apostol Petru (I Ptr. II, 9) și care se dă tuturor creștinilor prin botez; ea ne aduce aminte de ungerea cu care erau consacrați în Legea Veche arhieriei, împărații și prorocii, în calitatea lor de persoane sau vase alese ale voii Domnului, și cu care a fost uns și Mântuitorul, numit adesea *Unsul Domnului* (vezi, de ex., I Reg. II, 35; Is. LXI, 1; Lc. IV, 18; In. III, 34; Fapte IV, 27 și X, 38 ș.a.). La această ungere, El ne-a făcut și pe noi părtași, căci însuși numele nostru de creștini vine de la cuvântul grecesc Χριστός, care înseamnă „uns”⁶⁸.

⁶¹ Ca de ex., cele din *Constituțiile apostolice* VII, 43 și din *Evloghiul lui Serapion* (rug. VII). Vezi mai pe larg: B. Neunheuser, *De benedictione aquae baptismalis*, în rev. „Ephemerides Liturgicae” (Roma), 44 (1930), pp. 194-207; 258-281; 369-412; 445-492.

⁶² J. Goar, *Εὐχολογίου sive Rituale Graecorum*, Veneția, 1730, p. 370.

⁶³ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 70 (trad. rom. cit., p. 82).

⁶⁴ Vezi de ex., Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, II, 2 (trad. rom. cit., p. 80).

⁶⁵ Despre Sfântul Duh, cap. 27.

⁶⁶ Ca de ex., Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheza mystag.* III, 3; *Testamentum Domini*, II, 8 (MELV, p. 269) ș.a.

⁶⁷ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 62 (trad. rom., p. 550).

⁶⁸ Comp. Tertulian, *De baptismo*, 7 (P.L., t. I, col. 1315) și Nicolae Cabasila, *op. și trad. rom. cit.*, p. 34. Comp. și Ernst Kutsch, *Salbung als Rechtsakt im Alten Testament und im Alten Orient*, Berlin, 1963.

După alții, această ungere o imită pe cea a atleților din arenele de odinioară, „chemând în chip simbolic pe cel ce se botează la luptele cele sfinte, în care intră el sub Hristos, ca sub un comandant”⁶⁹.

În sfârșit, după alții, ungerea cu untdelemnul catehumenilor simbolizează chiar aromatele cu care a fost uns trupul Domnului înainte de îngropare, deoarece catehumenul se va îngropa, prin botez, împreună cu Hristos și va învia cu El⁷⁰ (de aceea odinioară ungerea se făcea peste tot corpul, la femei făcând-o diaconițele, după ce episcopul ungea doar creștetul lor).

d) Actul cel mai important al slujbei botezului este *întreita afundare a pruncului* de către preot, în apa sfințită din cristelniță, cu formula sacramentală: „Botează-se robul (sau roaba) lui Dumnezeu (X)...” etc. Această întreită afundare pe de o parte arată că temeiul credinței noastre este Sfânta Treime, iar pe de alta închipuie cele trei zile cât a stat Domnul în mormânt (Mt. XII, 40); prin afundarea în apă închipuim moartea noastră pentru viața în păcat de până aici și îngroparea noastră împreună cu Hristos, iar prin ieșirea (scoaterea) din apă închipuim învierea noastră împreună cu El, pentru viața cea nouă, în Hristos. Prin botez, spălându-ni-se păcatele, ne facem astfel părtași morții și învierii lui Hristos, intrăm într-o viață nouă, suntem morți pentru păcat și viem pentru Dumnezeu, precum subliniază Sfântul Apostol Pavel (Rom. VI, 3-11 și Col. II, 12 și III, 3)⁷¹. De aceea, „noi totdeauna purtăm în trup moartea lui Iisus, ca și viața lui Iisus să se arate în trupurile noastre” (II Cor. IV, 10). Fiecare creștin de curând botezat devine de fapt un *hristofor* și poate spune, cu Sfântul Apostol Pavel: „M-am răstignit împreună cu Hristos și nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește întru mine” (Gal. II, 20). De aceea, pe bună dreptate cântau odinioară la Paști neofiii care primiseră în ajun botezul: „Ieri m-am îngropat împreună cu Tine, Hristoase, astăzi mă ridic împreună cu Tine, înviind Tu...”⁷².

Colimvitra și *apa botezului* sunt deci pentru noi și mormânt izbăvitor de viață, și maică duhovnicească, născându-ne pentru viața în Hristos și ținând locul pântecelui celui curat al Sfintei Fecioare, din care S-a născut Mântuitorul⁷³.

⁶⁹ Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, cap. II, 3, trad. rom. cit., pp. 85-86 și Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omil. VI la Coloseni...* (P.G., t. LXII, col. 342). Comp. și *Cat. I baptismală*, 20-21 (în ed. de A. Wenger, *Huit catéchèses baptismales*, p. 119).

⁷⁰ V. Mitrofanovici și colab. *Liturgica*, ed. 1929, p. 749.

⁷¹ Vezi, de ex., Sfântul Chiril al Ierus., *Cateh. II mystag.*, 4 și *Cateh. III mystag.*, 12 (trad. rom. cit., pp. 98, 551-554), *Constituțiile apostolice*, cart. III, cap. 17 și cart. VII, cap. 22; Sfântul Grigorie de Nazianz *Cuv. XL la Sf. Botez*, 9 (P.G., t. XXXVI, col. 369 B); Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omil. XXV, 2 la Ev. Ioan și Omil. 40 la Ep. I Cor.* (P.G., t. LIX, col. 151 și t. LXI, col. 34 B); Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Despre ier. bis.*, II, 7 (P.G., t. III, col. 404); Sfântul Ioan Damaschinul, *Dogmatică*, cart. IV, cap. 9 (trad. rom. de Pr. D. Fecioru, p. 248); Gherman al Constantinopolului, *Explicare tainică...*, P.G., t. XCVIII, col. 385 B: „Noi ne-am botezat după chipul morții lui Hristos și al învierii Sale. Căci prin scufundarea și scoaterea din apă, prin afundarea întreită, noi simbolizăm și mărturisim îngroparea cea de trei zile și învierea...”.

⁷² Sfântul Ioan Damaschinul, *Canonul Paștilor*, Cântarea a 3-a, stihira a 3-a (*Penticostar*). Vezi și al doilea tropar din slujba Florilor: „Îngropându-ne împreună cu Tine prin botez, Hristoase Dumnezeule nostru, vieții celei fără de moarte ne-am învrednicit cu învierea Ta...” (*Triod*, București, 1970, p. 526). Comp. și Simeon al Tesalonic., *Despre sfintele taine*, cap. 62, 63-64 (trad. rom., pp. 77, 79-80).

Mai pe larg despre efectele botezului, vezi și Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, îndeosebi cărțile a doua și a treia (P.G., t. CL și trad. rom. de Pr. T. Bodogae, Sibiu, 1946, p. 26 ș.u.); Comp. și Arhim. Prof. Dr. Nic. Mladin, *Sfânta taină a botezului și viața morală creștină*, în MB, an, 1966, nr. 4-6, pp. 214-230.

⁷³ Sfântul Chiril al Ierus., *Cateh. II mystag.*, 4 și Teodor de Mops., *Omil. XIV*, 9. Mai pe larg vezi: W.M. Berdard. *The Symbolism of the Baptismal Font*, Washington, 1951.

Forma de săvârșire a botezului prin întreita afundare completă în apă era generală în Biserica veche, fiind reglementată prin orânduiri bisericești⁷⁴. Botezul prin turnare sau stropire n-a fost admis decât pentru cei bolnavi, care nu puteau suporta afundarea în apă (botezul *clinicilor*, adică al celor ce stăteau culcați)⁷⁵. El a fost admis sporadic și în cazuri normale în Apus, începând de prin secolul IX, iar mai târziu s-a generalizat peste tot în Biserica Romano-Catolică, de unde l-au moștenit și protestanții de toate nuanțele (numai bapțiștii, pocăiții și nazarinenii săvârșesc, precum și noi, botezul prin afundare, dar nu de trei ori, ci o singură dată).

e) *Haina (pânza) albă*, cu care noul creștin e îmbrăcat (înfășurat) îndată după botez, închipuie veșmântul luminat și nescricios al celor spălați și curățiți de păcate, pe care l-a văzut mai dinainte psalmistul, când spunea: „Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți; spăla-mă-vei și mai vârtos decât zăpada mă voi albi” (Ps. L, 8); ea are însă și o semnificație eshatologică, simbolizând lumina slavei și a nescricaciunii de care se vor bucura dreptii în viața viitoare⁷⁶. Haina aceasta, pe care odinioară o sfințea episcopul însuși și pe care orice nou botezat o purta timp de 8 zile în șir după botez, se numește în unele părți ale țării noastre (Moldova, Bucovina și Banat) *crijmă*⁷⁷ (forma veche slavă a cuvântului grecesc Χρίσμα, adică ungere sau sfințire = una din numirile vechi ale tainei Sfântului Mir), iar în grecește *anavol* (ἀναβόλιον), *savanon* (σάβανον) sau *emfotiu* (ἐμφότιον), adică veșmânt luminat⁷⁸. Ea era dezbrăcată cu solemnitate de către neofiti și depusă în biserică, în fața preoților; cei ce se botezau la Paști făceau lucrul acesta în Duminica Tomii, care din pricina aceasta se mai numea și „Duminică albă” (numire rămasă în uz la catolici). În vechime, neofiii purtau pe cap și cununi din flori sau din ramuri de finic, care simbolizau biruința împotriva păcatului⁷⁹.

f) *Lumânarea*, care se dă nașului să o poarte în mâini după afundarea pruncului în apă și pe care în vechime o purtau tot neofiii timp de 8 zile la serviciul divin, simbolizează lumina interioară a harului împărtășit prin botez și preînchipuie candelă faptelor bune cu care noul botezat îl va întâmpina pe Mirele ceresc, ca și fecioarele cele înțelepte din pilda evanghelică⁸⁰. Botezul este socotit ca o trecere a noastră din lumea întunericului, unde stăpânește diavolul, în împărăția luminii, unde domnește Hristos, Cel ce este „lumina vieții” (In. VIII, 12), și „luminează pe tot omul care vine în lume” (In. I, 9). De aici înainte cei botezați „sunt toți fii ai luminii și fii ai zilei, nu mai sunt ai nopții, nici ai întunericului” (I Tes. V, 5). De aceea, în vechime botezul se mai numea și „luminare” (φωτισμός); candidații la botez se numeau φωτιζόμενοι, *illuminanți* sau „cei către luminare”, cum sunt numiți în ectenia specială care se rostea pentru ei în timpul Păresimilor și care se păstrează până azi în rânduiala Liturghiei ortodoxe a Darurilor mai înainte sfințite⁸¹; iar cei de curând botezați se numeau „cei luminați din nou sau de curând” (νεοφωτιστοι).

⁷⁴ Vezi can. 50 apostolic.

⁷⁵ Vezi Sfântul Ciprian, *Epist. 69 ad Magnum*, 12 (ed. Hartel, CSEL, III, 2, pp. 760-762) și Eusebiu, *Ist. bis.*, VI, 43 (P.G., t. XX, col. 621).

⁷⁶ Teodor de Mops., *Omil. XIV*, 26 (trad. fr. cit., pp. 455-457).

⁷⁷ Vezi I. Aurel Căndrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1926-1931, p. 353 și *Dicționarul limbii române moderne*, editat de Institut. de Lingvistică al Acad. R.P.R. – 1958, p. 197. Comp. Pr. P. Procopoviciu, *Ritualistica*, p. 121 și Juv. Stefanelli, *Liturgica*, p. 114.

⁷⁸ La Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 67 (trad. rom. cit., p. 81, col. 1).

⁷⁹ Vezi Sfântul Ciprian, *De lapsis*, II (P.L., t. IV, col. 480 A); Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cuv. 40 la sfântul Botez* (P.G., t. XXXVI, col. 381 B).

⁸⁰ Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cuv. 40 la sfântul Botez*, 24 (P.G., t. XXXVI, col. 392).

⁸¹ Vezi *Liturghier*, București, 1967, p. 257: „Rugați-vă, cei către luminare, Domnului...”.

Întrebuințarea *Psalmului XXXI* („Fericiți sunt cei cărora li s-au iertat fărădelegile”) în acest moment al slujbei botezului este foarte veche, psalmul este amintit atât în Răsărit, de Sfântul Chiril al Ierusalimului (*Procatekeza*, 15), cât și în Apus, de Ieronim.

4. Mirungerea

Urmează *ungerea cu Sfântul și Marele Mir*, care constituie miezul celei de-a doua sfinte taine. Ce este *Sfântul Mir*? Este untdelemn curat, de măsline, amestecat cu multe și felurite arome (mirodenii), pregătit (fiert) cu o rânduială solemnă în primele trei zile din Săptămâna Patimilor și sfințit de către sinodul arhierilor în frunte cu Patriarhul țării, în joia aceleiași săptămâni, la Liturghia Sfântului Vasile, fiind apoi împărțit episcopilor și tuturor bisericilor. Prin sfințire, el devine nu un simplu simbol sau o imagine, ci un vehicul purtător al energiilor Sfântului Duh, pe care le conține în chip real.

Prin mulțimea mirodeniilor din care e făcut, Sfântul și Marele Mir arată tocmai mulțimea și felurimea darurilor și a puterilor Sfântului Duh, care pune în lucrare diferitele virtuți creștine. El îl închipuise și pe Hristos însuși, căci despre Acesta a zis Solomon: „Mir vărsat este numele tău” (Cânt. Cânt. I, 2)⁸³. De aceea, el este folosit și la sfințirea bisericilor și a antimiselor, ca izvor de sfințire.

Ungerea cu Sfântul Mir a noului botezat este deci semnul văzut al împărtășirii lui reale din darurile Sfântului Duh, Care S-a pogorât, în chip văzut, mai întâi asupra Mântuitorului (ca un porumbel) la Botez și apoi asupra Sfinților Apostoli (în chip de limbi de foc) la Cincizecime și care acum ni se dă și nouă, după botez, sub chipul văzut al Sfântului Mir. Este „armătura Sfântului Duh”, cum zice Sfântul Chiril al Ierusalimului⁸⁴. Așadar, după ce, prin botez, am rețrăit moartea și învierea lui Hristos, prin Sfântul Mir primim și Darurile Cincizecimii. De aceea, întrucât Sfântul Duh S-a pogorât asupra Mântuitorului îndată după Botezul Acestuia în Iordan, tot așa și ungera noastră cu Sfântul Mir trebuie făcută îndată după botez, iar nu amânată peste ani în șir după botez, cum fac romano-catolicii (căci se poate întâmpla ca cei nemiruiți să moară între timp, lipsiți de această taină fundamentală)⁸⁵.

Sfântul Mir fiind totodată și semnul și pecetea lui Hristos, prin ungera cu el noul botezat devine creștin adevărat și deplin, un nou *Hristos*, adică *uns* al Domnului (deoarece, precum am spus, în grecește *χριστός* înseamnă *uns*); ungera, făcută în semnul Sfintei Cruci, este deci o *pecetluire* a membrilor Bisericii lui Hristos, semnul văzut al apartenenței lor la trupul mistic al Domnului⁸⁶. De aceea, unii dogmatiști socotesc ungera cu Sfântul Mir ca „taina preoției universale”, care face din toți creștinii acea „seminție aleasă” sau „preoție împărătească”, „poporul sfânt al lui Dumnezeu”, despre

care vorbește Sfântul Apostol Petru (I Ptr. II, 5, 9-10), folosind limbajul din *Legea Veche* (Ieș. XIX, 6)⁸⁷.

Ungerea cu Sfântul Mir – ca și cea cu untdelemnul bucuriei – se face la organele principale ale trupului noului botezat: la frunte, ochi, nări, gură și urechi, pentru sfințirea simțurilor, pe piept și pe spate, pentru sfințirea inimii și a voinței, la mâini și la picioare, pentru sfințirea faptelor și a căilor creștinului⁸⁸. Formula sacramentală a ungerii („Pecetea darului Sfântului Duh”) e luată din cuvintele epistolei a doua a Sfântului Apostol Pavel către Corinteni, cap. I, versetele 21-22: „Iar Cel ce ne întărește pe noi împreună cu voi în Hristos și ne-a uns pe noi este Dumnezeu, Care ne-a și pecetluit pe noi și a dat arvuna Duhului în inimile noastre”. Despre vechimea întrebuințării acestei formule, ca și a ritualului de astăzi al ungerii, ne încredințează canonul al șaptelea al sinodului al doilea ecumenic, care o citează exact⁸⁹, de unde reiese deci că, la data aceea (381), ea era de mult generalizată.

5. Riturile finale ale slujbei

a) *Înconjurarea mesei și a colimvitrei* de către slujitori, noul botezat și nași, în formă de horă, este expresia jubilării și a bucuriei Bisericii „pentru că s-a născut om în lume” (In. XVI, 21) și pentru intrarea în sânul ei a unui nou credincios al lui Hristos; ea este o reminiscență din dansul ritual care odinioară făcea parte integrantă din cultul religios, ca de ex., la evrei. Precum se pare din unele aluzii din scrierile Sfântului Ioan Gură de Aur și ale Sfântului Grigorie de Nazianz, ritul acesta era deja în practica Bisericii din secolul IV⁹⁰. Înconjurarea se face de trei ori, spre slava Sfintei Treimi. Cuvintele cântării care se execută arunci („Câți în Hristos v-ați botezat...”) sunt luate din Epistola Sfântului Apostol Pavel către Galateni (III, 27). Cântarea aceasta făcea parte, după cât se pare, mai degrabă din slujba Liturghiei baptismale decât din slujba botezului; așa s-ar explica faptul că ea s-a păstrat până azi în rânduiala Liturghiei din zilele praznicelor în care se săvârșea odinioară botezul catehumenilor și că în nici una din descrierile vechi ale ritualului botezului nu întâlnim mențiunea expresă a ritului înconjurării. În secolele XIV-XV, „Câți în Hristos v-ați botezat...” era cântat de către cei care-i însoțeau acasă pe neofiti, după slujba botezului⁹¹.

b) Tot de la Sfântul Apostol Pavel – și anume din epistola sa către Romani (VI, 3-11) – e luată și *pericopa Apostolului* care se citește după aceasta și în care autorul descrie simbolismul și efectele botezului⁹²; iar *Evanghelia* botezului e luată din locul de la

⁸⁷ P. Evdokimov, *L'Orthodoxie*, pp. 279, 283.

⁸⁸ Comp. Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateh. III mystag.*, 4, 5. N-a existat nici în Biserica veche și nu există nici azi o uniformitate absolută în rânduiala din *Evloghii*, în ceea ce privește numărul și ordinea organelor la care se face ungera (comp. T. Tarnavski, *op. cit.*, rev. „Candela”, 1895, p. 542).

⁸⁹ „Pe cei cari dintre eretici se întorc la Ortodoxie... îi primim... pecetluindu-i, adică ungându-i mai înainte cu Sfântul Mir pe frunte și pe ochi, și pe nări, și pe gură, și pe urechi; și pecetluindu-i zicem: Pecetea Darului Duhului Sfânt...” (CBO, I, 2, pp. 118-119). Cam în aceeași vreme, Sfântul Chiril al Ierusalimului ne dă aceeași formulă, în varianta: „Pecetea împărtășirii Sfântului Duh” (Σφραγίς κοινωνίας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, *Cateh. XVIII*, 33).

⁹⁰ Comp. Iacob Goar, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*, p. 370, și T. Tarnavski, *op. cit.*, 1895, p. 544.

⁹¹ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 68 (trad. rom., p. 81, col. 2).

⁹² Pericopa Apostolului e precedată de prochimatul: „Domnul este luminarea mea și Mântuitorul meu...”, luat din Ps. XXVII (versetele 1 și 2), pentru că e vorba de *luminare* (φωτισμός), care era una din numirile vechi ale botezului.

⁸² *Adv. Pelagium*, III, 15: „De baptismatis fonte surgentes et regenerati in Deum Salvatorem, impleto illo, quod de se scriptura est: Beati quorum remissae sunt iniquitates...” (P.L., t. XXIII, col. 613 B).

⁸³ Pseudo-Dionisie Areopagitul, *op. cit.*, IV, 3 (trad. rom., pp. 112, 116); Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 65 și 71 (trad. rom. pp. 80, 84) și *Tălcuire despre sfânta biserică*, trad. rom., p. 251.

⁸⁴ *Cateh. III mystag.*, 1-4 (trad. rom. cit., pp. 555-558). Comp. și Sfântul Ioan Damaschinul, *Dogmatica*, IV, 9 (trad. rom. cit., p. 252); Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 64 (trad. rom., p. 80) ș.a.

⁸⁵ Comp. Fapte, II, 38 și XIX, 5-6; Can. 48 Laodicea; *Constituțiile apostolice* VII, 43; Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateh. III mystag.*, 1; Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfântul Mir*, cap. 71-73, trad. rom., pp. 83-87; Nichifor Theotokis, *op. cit.*, p. 639.

⁸⁶ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, capitolele 43 și 65, trad. rom., pp. 64, 80, 83.

Sfântul Evanghelist Matei (XXVIII, 16-20) unde se vorbește despre trimiterea Sfinților Apostoli de către Mântuitorul, spre a boteza neamurile⁹³.

c) *Ritualul spălării pruncului*, prin ștergerea cu fașă udă a locurilor unde s-a făcut ungerea cu Sfântul Mir, se face spre a șterge Sfântul Mir rămas pe trupul noului botezat și a-l feri astfel de o eventuală profanare sau pângărire prin atingerea de ceva necurat; iar formula sacramentală folosită atunci („Îndreptatu-te-ai, luminatu-te-ai, sfințitu-te-ai, spălatu-te-ai...”) este de origine paulină (vezi I Cor. VI, 11).

d) Cât privește *ritul tunderii neofitului*, el nu este amintit în nici una dintre descrierile vechi ale botezului, fiind introdus în rânduiala botezului – după părerea unor liturgisti⁹⁴ – după generalizarea pedobaptismului, adică din secolul VI înainte. Aceasta constituie o veche și persistentă reminiscență a ritualului primei tunderi, ritual cu caracter religios, care se practica la multe popoare orientale, ca și la greci și la romani. La popoarele antice, părul capului era privit ca un simbol al puterii și al tăriei bărbătești, cum se vede la evrei mai ales în cazul lui Samson (Jud. XVI, 18-20); de aceea, tunderea simbolizează predarea desăvârșită a neofitului sub stăpânirea și ascultarea lui Dumnezeu, întru Care s-a botezat și pe Care de aici înainte îl recunoaște ca singurul cap sau stăpân⁹⁵. Fiind făcută cruciș, tunderea e și pecetea lui Hristos, iar întrucât părul este un produs al trupului, tunderea și aruncarea lui în colimivtră reprezintă, după unii, și o pârgă sau jertfă a trupului omenesc, adusă lui Hristos⁹⁶.

Atât ritul spălării, cât și cel al tunderii din rânduiala de azi a botezului nu sunt decât reminiscențe ale spălării și tunderii complete a neofitului, care odinioară avea loc în a opta zi după botez. Precum am spus, orice nou botezat purta haina albă a botezului opt zile în șir după botez, fără să o dezbrace și fără să se spele⁹⁷. În tot acest timp, neofitii frecventau regulat biserica, luând parte la serviciul divin, desăvârșindu-se în cunoașterea adevărurilor de credință și împărtășindu-se zilnic⁹⁸. A opta zi, când neofitul venea la biserică, preotul îl dezbrăca de haina luminată a botezului⁹⁹, îl spăla și apoi îl tunde complet.

Tunderea amintea, deci, și înlocuia ritul tăierii-împrejur din Legea Veche, care se făcea la evrei la opt zile după naștere și pe care a desființat-o botezul creștin. Ea amintea, de asemenea, și nazireatul iudaic, adică acele voturi, juruینțe sau făgăduینțe

⁹³ Nici una dintre vechile descrieri sau explicații ale rânduielii botezului nu amintește despre citirea Evangheliei și Apostolului, care apar în manuscrise abia din sec. XVII înainte. Absența lecturilor biblice din rânduiala veche a botezului e explicabilă, având în vedere că botezul se săvârșea pe atunci în strânsă unire cu Liturghia, la care se citea apostol și evanghelie; abia după generalizarea pedobaptismului, când botezul a început să se officieze independent de Liturghie, s-a simțit nevoia introducerii lecturilor biblice, care au fost astfel plasate la sfârșitul slujbei (Comp. T. Tarnavski, *op. cit.*, rev. „Candela”, an. 1895, p. 546).

⁹⁴ Ca de ex., T. Tarnavski, *op. cit.*, rev. „Candela”, an. 1896, pp. 23-24.

⁹⁵ Comp. Mitrop. Iacob Putneanu, *Sinopsis*, Iași, 1751, f. 5 v: „Tunderea părului pe cap cruciș însemnează cum că să numără în turma cea aleasă a lui Hristos și primește tunderea ca o oaie semnul stăpânului său, ca să se cunoască că iaste din turma lui”.

⁹⁶ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 67 (*trad. rom. cit.*, pp. 80-81).

⁹⁷ Vezi Tertulian, *De corona militis*, 3: „Exque ea die lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus...” (*P.L.*, t. II, col. 99 A).

⁹⁸ Comp. Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cuv. 40 (In sanctum Baptismum)*, nr. 46, (*P.G.*, t. XXXVI, 425-426); Fer. Augustin, *Sermones de tempore. Sermo CCCVII, Ad infantes, De Sacramentis* (*P.L.*, t. XXXVIII, 1099-1100).

⁹⁹ Comp. Fer. Augustin, *Sermo CLXXII (In octavis Paschae ad neophytos)*: „Paschalis solemnitas hodierna festivitate concluditur, et idem hodie neophytorum habitus commutatur, ita tamen, ut candor, qui de habitu deponitur, semper in corde teneatur”.

solemne, prin care unii se legau să se consacre lui Dumnezeu sau să se supună la anumite abstinence și înfrânări, pe perioade de timp diferite, la sfârșitul cărora părul lung, purtat până atunci, era tăiat și ars pe altarul de jertfă, ca o ofrandă adusă lui Dumnezeu (vezi Num. VI, 1 ș.u.)¹⁰⁰.

Datina de a se face spălarea și tunderea rituală a neofitului în a opta zi după botez s-a păstrat multă vreme după desființarea catehumenatului și generalizarea pedobaptismului; pe vremea sa, Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului (†1430), amintea neofitilor adulți și mamelor pruncilor de curând botezați datoria de a-l aduce din nou la biserică pe cel botezat, la șapte zile după botez, pentru a i se face spălarea rituală a trupului și tunderea¹⁰¹.

Rânduiala aceasta veche a persistat în unele locuri, alături de cea nouă (adică așa cum se face azi), până la sfârșitul secolului trecut, precum menționează mai toate edițiile *Molitfelnicului* românesc din acea vreme¹⁰². Cu timpul, practica mai nouă a biruit și s-a generalizat pretutindeni: spălarea și tunderea rituală și simbolică a pruncului nu se mai face la opt zile după botez, ca odinioară, ci îndată după botez, iar ritul și rugăciunile respective ale spălării și tunderii au fost intercalate în însăși rânduiala botezului, între Evanghelie de o parte și ectenia dinainte de otpust, de alta.

e) Precum am arătat, după botez, preotul îl împărtășește cu *Sfintele Taine pe noul botezat*. Astfel, după ce pruncul s-a curățit de păcatul strămoșesc prin botez și după ce, apoi, a dobândit întărirea Duhului Sfânt prin ungerea cu Sfântul Mir, primește în cele din urmă Sfânta Împărtășanie, căci aceasta este sfârșitul și coroana tainelor: prin ea, neofitul se unește pe deplin cu Hristos, devenind astfel membru adevărat și desăvârșit al trupului Său mistic, adică al Bisericii creștine¹⁰³.

Botezul, Mirungerea și Împărtășirea sunt deci cele trei taine de căpetenie ale încreștinării. În vechimea creștină, ele erau nedespărțite una de alta: catehumenii erau întâi botezați, apoi unși cu Sfântul Mir și după aceea luau parte pentru prima oară la Liturghia credincioșilor, când se și împărtășeau. Așa a rămas situația până astăzi în toate Bisericile răsăritene (doar că la noi botezul se face de cele mai multe ori după Liturghie, deși cele trei taine se administrează în aceeași ordine, ca și odinioară). La catolici, de prin secolul IX înainte, prima împărtășanie nu se dă pruncilor îndată după botez, ci se amână – ca și Mirungerea – abia atunci când aceștia împlinesc vârsta de 7-12 ani, făcându-se atunci cu mare solemnitate; de aceea, cei ce nu ajung la această vârstă mor neîmpărtășiți (Vezi mai departe, la cap. *Împărtășirea*).

În vechime, *ziua botezului*, fiind privită ca foarte importantă în viața religioasă, era sărbătorită în fiecare an, ca zi de naștere pentru viața spirituală (γενέφλια)¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Comp. I. Goar, *op. cit.*, p. 337.

¹⁰¹ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele taine*, cap. 68, *trad. rom. cit.*, p. 82.

¹⁰² Vezi, de ex, *Molitfelnic*, Sibiu, 1874, pp. 42-47 și *Evhologhiu sau Molitfelnic mai îndreptat*, București, 1858, pp. 31-32. Rânduiala veche s-a păstrat până azi în *Molitfelnicele* slave (ca de ex. *Trebnic*, Belgrad, 1956, p. 59).

¹⁰³ Obiceiul de a da neofitilor, după împărtășire, să guste dintr-un amestec de lapte și miere (ca semn al participării din abundența roadelor pământului), se pare că s-a practicat în vechime numai în Apus (menționat în *Epist. lui Barnaba*, 6; Tertulian, *De corona militis*, 3; *Canoanele lui Ipolit*, 19; Ieronim, *Contra Lucifer*, 4).

¹⁰⁴ J. Goar, *op. cit.*, p. 378 și T. Tarnavski, *op. și rev. cit.*, an. 1896, p. 26.

BIBLIOGRAFIE

- R. Beraudy, *L'initiation chrétienne*, în vol. *L'Eglise en prière. Introd. à la Liturgie*, publiée sous la direction de A.G. Martimort, Tournai, 1961, pp. 528-584.
- A. Benoit, B. Bobrinskoy, F. Coudreau, *Baptême, sacrement de l'unité*, Tours, 1971.
- P. Bernard, *Chrême*, în *DTC*, II (1905), col. 2395-2424.
- L. Bouyer, *Le mystère pascal*, 4-e éd., Paris, 1956 („Lex Orandi”, 4).
- Pr. Prof. Ene Braniște, *Rânduieile Bisericii ortodoxe cu privire la taina botezului și a mirungerii și explicarea lor*, în *MO*, an. 1969, nr. 3-4, pp. 187-201; Același, *Explicarea botezului în catehezele baptismale ale Sfântului Ioan Gură de Aur*, în *ST*, an. 1970, nr. 7-8, pp. 519-527.
- F. Cabrol, O.S.B., *Huile*, în *DACL*, VI, 2 (1925), col. 2777-2791.
- P.Th. Camelot, *Spiritualité du baptême*, Paris, 1960 (Col. „Lex Orandi”).
- J. Corblet, *Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de baptême* 2 vol., Paris, 1881-1882.
- J. Danielou, *Le symbolisme des rites baptismaux*, în rev. „Dieu Vivant” (Paris), Cahier I (1945), pp. 1743; Același, *Bible et Liturgie. La théologie biblique des sacrements et des fêtes d'après les Pères de l'Eglise*, Ed. II, Paris, 1958 (și trad. germ.: *Liturgie und Bibel. Die Symbolik der Sakramente bei den Kirchenvätern*, München, 1963); Același, *L'entrée dans l'histoire du salut. Baptême et Confirmation*, Paris, 1967 (Coll. „Foi Vivante”, 36); Același, *La Catéchèse aux premiers siècles*, Paris, 1968, pp. 173-226 (cap. IV: *La catéchèse sacramentaire*).
- L. Eisenhofer, *Handbuch der Kath. Liturgik*, I (1932), pp. 308-317 (despre *chrismă*).
- Kurt Froer, *Confirmatio. Forschungen zur Geschichte und Praxis der Konfirmation*, Berlin, 1959 (Evang. Presserverband).
- P.M. Gy, *Histoire liturgique du sacrement de Confirmation*, în rev. „La Maison-Dieu”, 58 (1959), pp. 135-145.
- A. Hamman, OFM, *Je crois en un seul baptême. Essai sur Baptême et Confirmation*, Paris, 1970; Idem, *Le baptême et la Confirmation*, Paris, 1969 (Le Mystère chrétien. Théologie sacramentaire); Idem, *Le Baptême d'après les Pères de l'Eglise*, Paris, 1962; Idem, *L'initiation chrétienne*, Paris, 1963 (Lettres chrétiennes 7).
- P. Hofmeister O.S.B., *Die heiligen Ole in der morgen und abendländischen Kirche*, Würzburg, 1948 (Das östliche Christentum, Neue Forsch. Heft 6-7).
- B. Jordahn, *Der Taufgottesdienst im Mittelalter bis zur Gegenwart*, în „Leiturgia”, V. Kassel, 1970, pp. 349-640.
- V.S. Janeras, *L'iniziazione cristiana nelle Liturgie orientali*, în „Revista Liturgica”, 54 (1967), 445-462.
- Kleinheyer Bruno, *Auf der Mauer* (Hansjörg), u.a., *Zeichen des Glaubens Studien zur Taufe und Firmung* (Balthasar Fischer zum 60. Geburtstag), Freiburg, 1972.
- G. Kretschmar (prot.), *Die Geschichte des Taufgottesdienstes in der alten Kirche*, în vol. col. *Leiturgia*, V. Kassel, 1970, pp. 1-348.
- H.J. Lawlor a. H. Thurston, *Confirmation*, în „Encyclopedia of Religion and Ethics”, ed. by J. Hastings, vol. IV (Edinburg-New York, 1911), pp. 1-10.
- J. Lécuyer, *Théologie de l'initiation chrétienne chez les Pères*, în rev. *MD*, vol. 58 (1959), pp. 5-16.
- F.J. Leenhardt, *Le baptême chrétien, son origine, sa signification*, Neuchâtel-Paris, 1944 (Cahiers Théologiques).

- L. Ligier, *Le symbolisme biblique du baptême selon les Pères et la liturgie*, în rev. „Concilium”, nr. 22 (1967), 21-32; Același, *La Confirmation en Orient et en Occident*, în rev. „Gregorianum”, 1972, pp. 267-321.
- F. Lovsky, *Notes d'histoire pour contribuer à l'étude du problème baptismal*, în rev. „Foi et Vie”, an. 1950, pp. 109-138.
- Per Lundberg, *La typologie baptismale. dans l'ancienne Eglise*, Upsal, 1942.
- T. Maertens, *Histoire et pastorale du rituel du catechumenat et du baptême*, Bruges (Abbaye Saint-André), 1962.
- Menevichoglu Paul, arhim., *Sfântul Mir în Biserica Ortodoxă de Răsărit* (în grec.), Tesalonic, 1972 (Analecta Vlatadon, 14).
- Prof. N. Mladin, *Sfânta taină a botezului și viața morală creștină*, în vol. *Studii de Teologie Morală*, Sibiu, 1969, p. 286 ș.u.
- D. Moraitis, Βάπτισμα, în *Enciclopedia religioasă și morală* (în grec.), III, Atena, 1963, pp. 583-590.
- B. Neunheuser, *Baptism and Confirmation*, 1964 (și trad. fr.: *Baptême et Confirmation*, Paris, 1966).
- I.C. Popovici, *Taina botezului din punct de vedere liturgic și Taina ungerii cu Sfântul Mir, ca act liturgic*, în vol. *Studii religios-morale și liturgice*, Chișinău, 1934, p. 332 ș.u.
- P. de Puniet, artic. *Baptême et Confirmation*, în *DACL*, II, 251-297 și III, 2515-2544.
- F.M. Rendtorff, *Die Taufe im Urchristentum im Lichte der neuen Forschungen*, Leipzig, 1905; același, *Die Geschichte des christlichen Gottesdienstes unter dem Gesichtspunct der liturgische Erfolge*, Leipzig, 1914.
- L. von Rudolff, *Taufe und Firmung im Byzantinischen Ritus*, Paderborn, 1938.
- Safiridis Gherasimos, *Die Entwicklung des Chrismas in den verschiedenen Riten des Ostens. Die Bedeutung der Firmung vor und nach der Taufe*, în rev. „Kyrrios” (Berlin), XI (1971), Heft 1.
- G. Schille, *Katechese und Tauf liturgie*, în rev. „Zeitschrift für Neutest Wissenschaft”, 51 (1960), pp. 118-131; *Taufe und Firmung. Zweites Regensburger-Ökumenisches Symposium*, hrg. v. Dr. Chr. E. Suttner, Regensburg, 1971 (referate ținute la al doilea symposion ecumenic de la Regensburg, iulie 1970).
- Alex. Schmemann, *Of Water and the Spirit. A liturgical Study of Baptism*, St. Wladimir's, Seminary Press, 1974.
- P. Trembelas, *Rânduiala botezului* (în grec.) în rev. *Θεολογία* (Atena), an. XX (1949), pp. 220-244, 420-456, 615-656 și an. XXI (1950), p. 57-79, 159-179.
- L. Vischer, *La Confirmation au cours des siècles*, Neuchâtel, 1959 (prot).
- J. Ysebaert, *Greek Baptismal Terminology. Its origins and early developement*, Nimègue, 1962; *Le baptême d'après les Pères de l'Eglise* (texte), coll. „Ictys”, 5, Paris, 1962, 2 vol.; *L'Initiation chrétienne* (texte), coll. „Ictys”, 7, Paris, 1953.
- Autori varii, *La Confirmation*, Tournai, 1964.
- B. Botte, J. Lecuyer, D. Van den Eynde, T. Camelot et a., *La Confirmation*, în rev. *MD*, 54 (1958).

Mărturisirea (spovedania)

1. **Ce este spovedania.** Spovedania sau mărturisirea păcatelor în fața preotului constituie partea principală a tainei pocăinței, taina prin care credinciosul dobândește iertarea păcatelor săvârșite după botez și împăcarea cu Dumnezeu și cu Biserica. Este deci ca un al doilea botez, cum a și fost numită¹, adică taina curățirii de păcatele personale și a refacerii legăturii spirituale cu Biserica, întreruptă sau slăbită temporar prin păcat; locul apei curățitoare a botezului îl țin aici lacrimile pocăinței pentru păcatele săvârșite.

Taina pocăinței are patru faze sau momente distincte:

- a) Căința sau părerea de rău pentru păcatele săvârșite;
- b) Spovedania sau mărturisirea păcatelor către duhovnic;
- c) Îndeplinirea canonului de pocăință (a epitimiei sau certării) dat de duhovnic;
- d) Dezlegarea sau iertarea păcatelor, pe care o dă Sfântul Duh, prin duhovnic².

Dintre aceste faze sau trepte, cea dintâi e de ordin psihologic, lăuntric, iar celelalte sunt acte rituale (liturgice), care fac parte din rânduiala mărturisirii. Ultimele două (îndeplinirea epitimiei și dezlegarea de păcate) se pot inversa ca ordine. În principiu, dezlegarea ar trebui dată numai după îndeplinirea canonului, așa cum se și proceda, de fapt, odinioară; în practică însă, ea se dă astăzi îndată după spovedanie, rămânând ca fiecare penitent în parte să-și îndeplinească epitimia în timp, adică fie înainte, fie după împărtășire.

Odinioară, și anume prin secolele III-VI, atât mărturisirea păcatelor mai grave, cât și penitența se făceau în public. Administrarea tainei pocăinței era mult mai riguroasă și mai complicată decât astăzi, fiind strict reglementată prin *disciplina penitențială*, care-i separa pe păcătoși (cei supuși penitenței) de credincioșii fără păcate, obligându-i să rămână în pronaosul bisericii (uneori în pridvor ori afară din biserică) și luându-le dreptul de a aduce daruri la biserică, de a participa la Liturghia credincioșilor și de a se împărtăși; dar din pricina scandalurilor la care dădea loc adesea mărturisirea publică, ea a fost cu timpul părăsită și a rămas în practică numai mărturisirea individuală și secretă, obișnuită astăzi³.

¹ Vezi, de ex., Simeon al Tesalonicului, *Despre pocăință*, cap. 252, trad. rom. cit. p. 166. Comp. și *Molitfelnicul la Rând. Mărturisirii* (ed. 1937, pp. 46 și 64).

² *Carte foarte folosite de suflet*, București, 1928, p. 129.

³ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfânta biserică și târnosirea ei*, capitolele 152-155, trad. rom. pp. 128-129. Amănunte despre variațiile disciplinei penitenței în vechime, vezi la Pr. D. Stăniloae, *Mărturisirea păcatelor și pocăința în trecutul Bisericii*, art. în rev. BOR, an. 1955, nr. 3-4, pp. 218-250. Comp. și H. Karpp, *La Pénitence. Textes et Commentaires des origines de l'ordre pénitentiel de l'Eglise ancienne*, Neuchâtel-Paris, 1970; V. Rauschen, *Eucharistie und Bussakrament in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche*, ed. II, Freiburg im Breisgau, 1910; A.I. Almazov, *Mărturisirea secretă în Biserica Ortodoxă de Răsărit*, Odesa, 1894 (în rus.); F. Probst, *Sakramente und Sakramentalien in den drei ersten christlichen Jahrhunderten*, Tübingen, 1872; V. Mitrofanovici și colab. *Liturgica*, ed. 1929, p. 788 ș.u.; J. Tixeront, *Le sacrement de la pénitence dans l'antiquité chrétienne*, Paris, 1914; Th. Schermann, *Die allgemeine Kirchenordnung, frühchristliche Liturgien und Kirchliche Überlieferung*, zweite Teil, Paderborn, 1915, pp. 335-381; L. Bertsch, *Busse und Beichte, Theologische und seelsorgliche Überlegungen*, Frankfurt am Main, 1967; *Busse und Beichte*. Drittes Regensburger oekumenisches Symposium, Hrgb. von Ernst Chr. Suttner u.a., Regensburg, 1972; G. Wagner, *Bussdisziplin in der*

De fapt, în practica vieții religioase a majorității credincioșilor noștri, spovedania este astăzi strâns legată de împărtășire, pentru că de regulă împărtășirea fără spovedanie nu se poate face, iar cei ce se spovedesc o fac de cele mai multe ori cu scopul de a se împărtăși.

2. Ministrul (săvârșitorul) tainei: Cine poate spovedi ?

Arhiereii și preoții duhovnici. Nu orice preot poate spovedi, pentru că darul duhovniciei, adică dreptul de a lega și a dezlega păcatele, aparține, de fapt, arhierilor (ca urmași ai Sfinților Apostoli, cărora le-a încredințat Mântuitorul acest dar), iar aceștia îl transmit preoților printr-o delegație sau hirotiesie specială, deosebită de hirotonie⁴; prin hirotonie, orice preot capătă în chip virtual puterea dezlegării păcatelor, dar dreptul de a o exercita în practică se acordă de către arhieriu prin hirotiesie specială.

Până la o vreme, darul acesta se dădea numai preoților mai în vârstă, cu autoritate și cu experiență⁵; astăzi însă, se dă, de obicei, mai tuturor preoților de enorie, îndată după hirotonie. Canonisirea și iertarea păcatelor mai grele, ca lepădarea de credință, uciderea, păcatele legate de exercitarea slujbei preoțești, dezlegarea de jurământ (blessurem) constituiau până nu demult un drept rezervat exclusiv arhierilor⁶.

Monahii care n-au hirotonie de preot nu pot spovedi, pentru că ei, neavând darul preoției, nu pot da dezlegarea păcatelor. Cu delegația specială a arhierelui, ei pot însă asculta doar mărturisirea păcatelor, pentru a le transmite arhierelui, sau pot îndeplini unele însărcinări în legătură cu spovedania (de exemplu, să-l învețe pe cel ce se spovedește, să-i citească din canoane etc.)⁷.

Este bine să nu schimbăm duhovnicul, decât la caz de mare nevoie (de pildă, când ne mutăm cu locuința în altă parohie, depărtată). În tot cazul, un duhovnic nu-l poate dezlega pe cel legat de alt duhovnic, atâta vreme cât trăiește acela⁸.

3. Subiectul (primitorul) tainei: Cine trebuie să se spovedească ?

Toți creștinii, care își simt conștiința împovărată de păcate și, mai ales, cei care vor să se împărtășească. Sunt obligați însă la mărturisire chiar și aceia cărora li se pare că n-au nimic pe conștiință. Iată ce spune despre aceasta Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului: „Și cei cărora li se pare că nu sunt căzuți – ceea ce, precum se știe, nu se poate – toți sunt datori să se pocăiască. A se socoti cineva că nu e căzut este o cădere și cel mai mare păcat..., precum ne învață ucenicul cel iubit al Domnului (I In. I, 8-9): „*De vom zice că n-avem păcat, ne amăgim pe noi înșine..., iar de vom mărturisi păcatele noastre, El este credincios și drept să ne ierte păcatele noastre...*”⁹.

Îndeosebi, bolnavii trebuie să aibă grijă a se spovedi din vreme, pentru a se putea împărtăși și pentru ca sfârșitul să nu-i prindă, fără veste, nepregătiți.

Tradition des Ostens, în vol. „Liturgie et rémission des péchés”, Roma, 1975, pp. 251-264; C. Vogel, *Le pécheur et la pénitence dans l'Eglise ancienne*, Paris, 1966; L. Ligier, *Dimension personnelle et dimension communautaire de la pénitence en Orient*, în MD, 90 (1967), pp. 154-187.

⁴ Comp. canoanele 6, 7 și 43 ale sin. Cartagina, cu comentariile respective, în CBO, vol. II, part. I, p. 154 ș.u. (de aceea, până astăzi, molitfele de dezlegare și iertare, care se citesc la morți, sunt atribuite în Molitfelnic arhierelui. Vezi slujba înmormântării). Comp. și Învățătura din Molitfelnic către cel ce va să fie făcut duhovnic (înainte de slujba Mărturisirii).

⁵ De ex., *Îndreptarea Legii* (Pravila lui Matei Basarab), gl. 319, prevedea vârsta de la 40 de ani în sus pentru preotul care voia să se facă duhovnic (vezi ediția București, 1962, p. 295).

⁶ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Răspunsuri la întrebările unui arhieriu*, 10-13, trad. rom. cit., p. 313.

⁷ *Ibidem*, 36, trad. rom., p. 321.

⁸ Comp. Can. 32 apostolic, și cap. 119 din *Nomocanonul slav în 228 titluri*.

⁹ *Despre pocăință*, capitolele 263-264, trad. rom., p. 172.

Sunt exceptați de la obligația spovedaniei (adică pot fi împărtașiți fără să se spovedească) numai copiii până la vârsta de 7 ani împliniți¹⁰.

Preotul trebuie să se spovedească și el? Da! Iată ce spune în această privință Simeon al Tesalonicului: „Toți trebuie să ne pocăim: și mireni și călugări și preoți și arhierei și nici unul să nu se depărteze de la pocăință, pentru că toți am greșit și greșim și suntem datori să ne pocăim... Iar cun că spovedania sau pocăința e trebuincioasă și pentru preoți ca și pentru călugări și mireni, chiar *Apostolul* mărturisește zicând (Iac. V, 16): *Mărturișiți-vă păcatele unul altuia și vă rugați unul pentru altul, ca să vă tămăduiți*... Iar în altă parte, același mare ierarh ortodox îi sfătuiește atât pe preoții de mir, cât și pe cei din clerul monahal, care au slujit Liturghie, ca „pururea să se ispoveduiască... Și mai văroș preoților le este de trebuință aceasta, fiindcă se apropie pururea la Dumnezeu Cel ce știe toate și numai prin pocăință dă iertare...”¹².

Preotul trebuie să-și mărturisească îndeosebi păcatele și neglijențele comise în exercițiul funcțiunii lui de liturghisitor, spunându-le arhiereului, căci păcatele de acest fel sunt specifice misiunii preoțești și, după vechile rânduieli, ele ar trebui canonisite numai de arhiereu¹³. *Povățuirile din Liturghier* prescriu pentru preot obligația de a se spovedi duhovnicului său, înainte de slujire, nu numai în cazul că s-a făcut vinovat de vreunul din cele șapte păcate capitale (trufie, iubirea de argint, desfrânare, mânia, lăcomie, zavistie și trândăvie la faptele cele bune)¹⁴, ci și ori de câte ori își simte cugetul încărcat cu păcate mai mici, care l-ar putea împiedica de a sluji cu vrednicie, ca de ex., arunci când e ispitit noaptea în vis din vina lui (adică din pricina vorbelor sau a gândurilor necurate de cu seara, a mâncării și a băuturii peste măsură, a prelungirii somnului etc.)¹⁵.

4. Timpul mărturisirii: când (de câte ori pe an) trebuie să ne spovedim?

Ca și alte taine, în principiu spovedania individuală nu este legată de date sau termene fixe din cursul anului sau al vieții omului. Individual deci credincioșii pot alerga la duhovnic ori de câte ori și oricând simt nevoia de a-și ușura cugetul de povara păcatelor și de a primi mângâierea și nădejdea iertării. Cu cât ne spovedim mai des, cu atât mai bine: sufletul nostru este atunci ca o casă des văruită și acrisită, în care nu se poate încuiba praful și mușgaiul păcatului¹⁶. „Dacă greșești în fiecare zi, pocăiește-te în

¹⁰ *Pravila cea mare*, gl. 321 (ed. cit., p. 295), citându-l pe Sfântul Ioan Citrul (Răsp. 4 către Constantin Cabasila), impunea spovedania numai de la 14 ani înainte pentru bărbați și 12 ani pentru femei; dar Teodor Balsamon (Răspuns la întreb. 50 a lui Marcu, patr. Alexandriei, în *Sint. Aten.*, IV, 484-485) și *Nomocanonul 116* (Pravila a IV-a a episcopului Matei al Citrului) prevede obligația spovedaniei pentru copiii de ambele sexe de la șase ani înainte.

¹¹ *Despre pocăință*, cap. 252, trad. rom., pp. 166-167 (reprodus și în *Învățătura pentru spovedanie* din *Molitfelnic*, vezi, de ex., ed. 1937, p. 47).

¹² *Despre preoție*, trad. rom., p. 355. Comp. și Sfântul Nicodim Aghioritul, *Carte foarte folosite de suflet*, București, 1898, p. 183.

¹³ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfântul Maslu*, cap. 293, trad. rom., p. 190 și Răsp. la întreb. unui arhiereu, întrebările 10, 11, 12 și 13, trad. rom., p. 313.

¹⁴ Vezi de ex., *Liturghierul*, București, 1967, p. 388 ș.u.

¹⁵ *Ibidem*, p. 390: „Unul ca acela nicidecum să nu îndrăznească a liturghisi până ce nu se va mărturisi la părintele său cel duhovnicesc și de la dânsul va lua canon și dezlegare”. Vezi și: Patr. Justinian, *Cuvântare la deschiderea cursurilor de îndrumare misionară socială a clerului la Centrul Cărtă de Argeș*, 20 dec. 1951, în *AS*, IV, 375-376; † Teofil (Herineanu), episcop, *Spovedania clericilor*, art. în *MMS*, an. 1955, nr. 10-11, p. 698-702; Gr. T. Marcu, *Atitudini - și fețele bisericești trebuie să se spovedească*, în „Rev. Teologică” (Sibiu), an. 1938, nr. 11-12, pp. 506-508; Gh. Tulbure, *Spovedirea fezelor bisericești*, în aceeași rev., an. 1909, pp. 165-168; Dr. Il. Felea, *Datoria preotului de a se mărturisi*, în aceeași rev., an. 1924, nr. 4, pp. 117-121; G. Vedeanu, *Mărturisirea preoților. Necesitatea și foloasele ei*, în rev. „Candela”, an. 1928, nr. 6-8, pp. 216-219.

¹⁶ Comp. Sfântul Nicodim Aghioritul, *op. cit.*, pp. 130, 181-187.

„fiecare zi” – zice Sfântul Ioan Gură de Aur. „Și după cum facem la casele dărăpănate, unde, după ce am scos părțile putrede, cârpinim locul cu material nou și mereu suntem cu grijă și cu luare-aminte, tot așa să facem și cu noi înșine. Dacă din pricina păcatului astăzi te-ai dărăpănat, înnoiește-te prin pocăință...”¹⁷.

Privită însă ca o obligație obștească, impusă tuturor creștinilor, spovedania – ca și împărtășirea, cu care este corelată – este legată, în practică, de termenele obștești ale posturilor, deoarece vremea postului este cea mai potrivită pentru căință și mărturisire. De aceea, *porunca a patra a Bisericii* ne învață să ne mărturisim păcatele de patru ori pe an, adică în cele patru posturi din cursul anului bisericesc (al Paștilor, al Crăciunului, al Sfintei Marii și al Sfinților Apostoli), la sfârșitul cărora se presupune că ne și împărtășim. Aceeași poruncă îi sfătuiește pe credincioși mai înaintați în virtute și trăire duhovnicească să se spovedească în fiecare lună, iar ceilalți – cel puțin o dată pe an, și anume în Postul Păresimilor¹⁸.

5. Locul unde se săvârșește mărturisirea este, de regulă, biserica (de obicei, în pridvor sau în pronaos, locul rezervat odinioară penitenților)¹⁹, în fața unei icoane a Mântuitorului Hristos, pentru ca penitentul să știe că își mărturisește păcatele ca și când ar sta în fața lui Hristos Însuși, preotul fiind doar reprezentantul sau martorul Acestuia.

Bolnavii și toți cei care, din pricini mai presus de voia lor, nu pot veni la biserică (de ex., deținuții din închisori), pot fi spovediți acasă sau în locul în care se află.

În tot cazul, spovedania trebuie făcută într-un cadru și în condiții externe de loc și de timp, care să asigure atât secretul spovedaniei, cât și sinceritatea ei, iar nu în timpul slujbei, la ușa de nord a altarului, sau chiar în naos, de față cu ceilalți credincioși (cum fac unii preoți), căci atunci nici preotul n-are dispoziția și răgazul necesar spre a asculta spovedania și nici penitentul nu e încurajat spre o mărturisire completă, sinceră și conștiințioasă, fie din pricina grabei preotului, fie din teama de a nu fi auzit de ceilalți.

6. Rânduiala Mărturisirii în Biserica Ortodoxă Română²⁰

La săvârșirea tainei Mărturisii, *Molitfelnicul* impune preotului îmbrăcarea în toate veșmintele sau – de va fi grabă – cel puțin în epitrahil și felon. În practică însă,

¹⁷ Predica VIII 1, *Despre pocăință*, trad. de St. Bezdechi, în vol.: Sfântul Ioan Gură de Aur, *Predici despre pocăință și Despre Sfântul Vavila*, Sibiu, 1938, p. 86.

¹⁸ Vezi *Mărturisirea Ortodoxă*, Partea I, răsp. la întreb. 90; *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, tip. cu aprob. Sfântului Sinod, București, 1952, p. 294, întrebarea 188.

¹⁹ Vezi Pr. P. Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, București, 1937, p. 76, și B. Cireșeanu, *Tezaurul liturgic*, III, 325.

²⁰ Rânduiala Mărturisirii din *Molitfelnicul* românesc de azi se deosebește de cea din *Evhologhiile* grecești (vezi, de ex. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, Atena, 1970, p. 221 ș.u.) și o urmează pe cea din *Trebnicele* slave (vezi, de ex., *Trebnic*, Moscova, 1906, f. 36 ș.u. și Belgrad, 1956, p. 70 ș.u.), a cărei sursă este *Rânduiala pentru duhovnici* (Ἀκολουθία καὶ τάξις τῶν ἐομολογουμένων) din *Nomocanonul* atribuit Sfântului Ioan Postitorul (P.G., t. LXXXVIII, col. 1892), de unde a trecut și în *Nomocanonul* în trad. slavă din *Trebnicele* (*Molitfelnicul*) rusești. De altfel, manuscrisele și edițiile mai vechi ale *Molitfelnicului* românesc (secolele XVII-XVIII) prezintă multe variante de text și de ritual în rânduiala Mărturisirii înainte de răspândirea rânduiei uniforme de azi; de ex., vechile rânduiei cuprindeau și citirea Apostolului și a Evangheliei, pericopele respective fiind încă păstrate în *Apostol și Evanghelie*. A se vedea îndeosebi: Dr. Gh. Ciuhandu, *Rânduiala Sfintei Mărturisiri la Români*, Cernăuți, 1933 (extras din rev. „Candela”, an. 1932); V. Chițu, *Rânduiala Mărturisirii în Molitfelnicul românesc și slave*, în „Ortodoxia”, an. 1960, nr. 3, p. 431-447; C. Cornescu (Cornel Creangă), *Rânduiala Cuminiei, Mărturisirii și Maslului în diferitele ediții ale Molitfelnicului slav și român*, în MO, an. 1962, nr. 10-12, pp. 602-623. Vezi și *Molitfelnicul* rom., manuscris copiat de Popa Flore din Josani (Bihor) la 1705, descris de M. Mălinaș, în rev. BOR, 1975, nr. 9-10, p. 1135. Comp. și Pr. D. Buzatu, *Din istoria Molitfelnicului ortodox*, în MO, an. 1966, nr. 1-2, p. 28; S. Heitz, *Der Orthodoxe Gottesdienst*, I, p. 490 ș.u.

Sunt exceptați de la obligația spovedaniei (adică pot fi împărtășiți fără să se spovedească) numai copiii până la vârsta de 7 ani împliniți¹⁰.

Preotul trebuie să se spovedească și el? Da! Iată ce spune în această privință Simeon al Tesalonicului: „Toți trebuie să ne pocăim: și mireni și călugări și preoți și arhierei și nici unul să nu se depărteze de la pocăință, pentru că toți am greșit și greșim și suntem datori să ne pocăim... Iar cun că spovedania sau pocăința e trebuincioasă și pentru preoți ca și pentru călugări și mireni, chiar *Apostolul* mărturisește zicând (Iac. V, 16): *Mărturișiți-vă păcatele unul altuia și vă rugați unul pentru altul, ca să vă tămăduiți*”¹¹. Iar în altă parte, același mare ierarh ortodox îi sfătuiește atât pe preoții de mir, cât și pe cei din clerul monahal, care au slujit Liturghie, ca „pururea să se ispoveduiască... Și mai vărtos preoților le este de trebuință aceasta, fiindcă se apropie pururea la Dumnezeu Cel ce știe toate și numai prin pocăință dă iertare...”¹².

Preotul trebuie să-și mărturisească îndeosebi păcatele și neglijențele comise în exercitiul funcțiunii lui de liturghisitor, spunându-le arhiereului, căci păcatele de acest fel sunt specifice misiunii preoțești și, după vechile rânduieli, ele ar trebui canonisite numai de arhiereu¹³. *Povăturile* din *Liturghier* prescriu pentru preot obligația de a se spovedi duhovnicului său, înainte de slujire, nu numai în cazul că s-a făcut vinovat de vreunul din cele șapte păcate capitale (trufie, iubirea de argint, desfrânare, mânie, lăcomie, zavistie și trândăvie la faptele cele bune)¹⁴, ci și ori de câte ori își simte cugetul încărcat cu păcate mai mici, care l-ar putea împiedica de a sluji cu vrednicie, ca de ex., arunci când e ispitit noaptea în vis din vina lui (adică din pricina vorbelor sau a gândurilor necurate de cu seara, a mâncării și a băuturii peste măsură, a prelungirii somnului etc.)¹⁵.

4. Timpul mărturisirii: când (de câte ori pe an) trebuie să ne spovedim?

Ca și alte taine, în principiu spovedania individuală nu este legată de date sau termene fixe din cursul anului sau al vieții omului. Individual deci credincioșii pot alerga la duhovnic ori de câte ori și oricând simt nevoia de a-și ușura cugetul de povara păcatelor și de a primi mângâierea și nădejdea iertării. Cu cât ne spovedim mai des, cu atât mai bine: sufletul nostru este atunci ca o casă des văruiată și acrisită, în care nu se poate încuiba praful și mucegaiul păcatului¹⁶. „Dacă greșești în fiecare zi, pocăiește-te în

¹⁰ *Pravila cea mare*, gl. 321 (ed. cit., p. 295), citându-l pe Sfântul Ioan Citrul (Răsp. 4 către Constantin Cabasila), impunea spovedania numai de la 14 ani înainte pentru bărbați și 12 ani pentru femei; dar Teodor Balsamon (Răspuns la întreb. 50 a lui Marcu, patr. Alexandriei, în *Sint. Aten.*, IV, 484-485) și *Nomocanonul* 116 (Pravila a IV-a a episcopului Matei al Citrului) prevede obligația spovedaniei pentru copiii de ambele sexe de la șase ani înainte.

¹¹ *Despre pocăință*, cap. 252, trad. rom., pp. 166-167 (reprodus și în *Învățătura pentru spovedanie* din *Molitifelnice*, vezi, de ex., ed. 1937, p. 47).

¹² *Despre preoție*, trad. rom., p. 355. Comp. și Sfântul Nicodim Aghioritul, *Carte foarte folositoare de suflet*, București, 1898, p. 183.

¹³ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfântul Maslu*, cap. 293, trad. rom., p. 190 și *Răsp. la întreb. unui arhiereu*, întrebările 10, 11, 12 și 13, trad. rom., p. 313.

¹⁴ Vezi de ex., *Liturghierul*, București, 1967, p. 388 ș.u.

¹⁵ *Ibidem*, p. 390: „Unul ca acela nicidecum să nu îndrăznească a liturghisi până ce nu se va mărturisi la părintele său cel duhovnicesc și de la dânsul va lua canon și dezlegare”. Vezi și: Patr. Justinian, *Cuvântare la deschiderea cursurilor de îndrumare misionară socială a clerului la Centrul Curtea de Argeș*, 20 dec. 1951, în *AS*, IV, 375-376; † Teofil (Herineanu), episcop, *Spovedania clericilor*, art. în *MMS*, an. 1955, nr. 10-11, p. 698-702; Gr. T. Marcu, *Atitudini - și fețele bisericești trebuie să se spovedească*, în „Rev. Teologică” (Sibiu), an. 1938, nr. 11-12, pp. 506-508; Gh. Tulbure, *Spovedirea fețelor bisericești*, în aceeași rev., an. 1909, pp. 165-168; Dr. Il. Felea, *Datoria preotului de a se mărturisi*, în aceeași rev., an. 1924, nr. 4, pp. 117-121; G. Vedeanu, *Mărturisirea preoților. Necesitatea și foloasele ei*, în rev. „Candela”, an. 1928, nr. 6-8, pp. 216-219.

¹⁶ Comp. Sfântul Nicodim Aghioritul, *op. cit.*, pp. 130, 181-187.

fiecare zi” – zice Sfântul Ioan Gură de Aur. „Și după cum facem la casele dărăpănate, unde, după ce am scos părțile putrede, cârpim locul cu material nou și mereu suntem cu grijă și cu luare-aminte, tot așa să facem și cu noi înșine. Dacă din pricina păcatului astăzi te-ai dărăpănat, înnoiește-te prin pocăință...”¹⁷

Privită însă ca o obligație obștească, impusă tuturor creștinilor, spovedania – ca și împărtășirea, cu care este corelată – este legată, în practică, de termenele obștești ale posturilor, deoarece vremea postului este cea mai potrivită pentru căință și mărturisire. De aceea, *porunca a patra a Bisericii* ne învață să ne mărturisim păcatele de patru ori pe an, adică în cele patru posturi din cursul anului bisericesc (al Paștilor, al Crăciunului, al Sfintei Marii și al Sfinților Apostoli), la sfârșitul cărora se presupune că ne și împărtășim. Aceași poruncă îi sfătuiește pe credincioși mai înaintați în virtute și trăire duhovnicească să se spovedească în fiecare lună, iar ceilalți – cel puțin o dată pe an, și anume în Postul Păresimilor¹⁸.

5. Locul unde se săvârșește mărturisirea este, de regulă, biserica (de obicei, în pridvor sau în pronaos, locul rezervat odinioară penitenților)¹⁹, în fața unei icoane a Mântuitorului Hristos, pentru ca penitentul să știe că își mărturisește păcatele ca și când ar sta în fața lui Hristos Însuși, preotul fiind doar reprezentantul sau martorul Acestuia.

Bolnavii și toți cei care, din pricini mai presus de voia lor, nu pot veni la biserică (de ex., deținuți din închisori), pot fi spovediți acasă sau în locul în care se află.

În tot cazul, spovedania trebuie făcută într-un cadru și în condiții externe de loc și de timp, care să asigure atât secretul spovedaniei, cât și sinceritatea ei, iar nu în timpul slujbei, la ușa de nord a altarului, sau chiar în naos, de față cu ceilalți credincioși (cum fac unii preoți), căci atunci nici preotul n-are dispoziția și răgazul necesar spre a asculta spovedania și nici penitentul nu e încurajat spre o mărturisire completă, sinceră și conștiințioasă, fie din pricina grabei preotului, fie din teama de a nu fi auzit de ceilalți.

6. Rânduiala Mărturisirii în Biserica Ortodoxă Română²⁰

La săvârșirea tainei Mărturisii, *Molitfelnicul* impune preotului îmbrăcarea în toate veșmintele sau – de va fi grabă – cel puțin în epitrahil și felon. În practică însă,

¹⁷ *Predica VIII 1, Despre pocăință*, trad. de St. Bezdechi, în vol.: *Sfântul Ioan Gură de Aur, Predici despre pocăință și Despre Sfântul Vavila*, Sibiu, 1938, p. 86.

¹⁸ Vezi *Mărturisirea Ortodoxă*, Partea I, răsp. la întreb. 90; *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, tip. cu aprob. Sfântului Sinod, București, 1952, p. 294, întrebarea 188.

¹⁹ Vezi Pr. P. Vintilescu, *Spovedania și duhovnicia*, București, 1937, p. 76, și B. Cireșeanu, *Tezaurul liturgic*, III, 325.

²⁰ Rânduiala Mărturisirii din *Molitfelnicul* românesc de azi se deosebește de cea din *Ephologhiile* grecești (vezi, de ex. Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, Atena, 1970, p. 221 ș.u.) și o urmează pe cea din *Trebnicele* slave (vezi, de ex., *Trebnic*, Moscova, 1906, f. 36 ș.u. și Belgrad, 1956, p. 70 ș.u.), a cărei sursă este *Rânduiala pentru duhovnici* (Ἀκολουθία καὶ τάξις τῶν ἑομολογουμένων) din *Nomocanonul* atribuit Sfântului Ioan Postitorul (P.G., t. LXXXVIII, col. 1892), de unde a trecut și în *Nomocanonul* în trad. slavă din *Trebnicele* (*Molitfelnicul*) rusești. De altfel, manuscrisele și edițiile mai vechi ale *Molitfelnicului* românesc (secolele XVII-XVIII) prezintă multe variante de text și de ritual în rânduiala Mărturisirii înainte de răspândirea rânduiei uniforme de azi; de ex., vechile rânduiei cuprindeau și citirea Apostolului și a Evangheliei, pericopele respective fiind încă păstrate în *Apostol și Evanghelie*. A se vedea deosebi: Dr. Gh. Ciuhandu, *Rânduiala Sfintei Mărturisiri la Români*, Cernăuți, 1933 (extras din rev. „Candela”, an. 1932); V. Chișu, *Rânduiala Mărturisirii în Molitfelnicul românesc și slave*, în „Ortodoxia”, an. 1960, nr. 3, p. 431-447; C. Cornescu (Cornel Creangă), *Rânduiala Cuminiei, Mărturisirii și Maslului în diferitele ediții ale Molitfelnicului slav și român*, în *MO*, an. 1962, nr. 10-12, pp. 602-623. Vezi și *Molitfelnicul* rom., manuscris copiat de Popa Flore din Josani (Bihor) la 1705, descris de M. Mălinaș, în rev. *BOR*, 1975, nr. 9-10, p. 1135. Comp. și Pr. D. Buzatu, *Din istoria Molitfelnicului ortodox*, în *MO*, an. 1966, nr. 1-2, p. 28; S. Heitz, *Der Orthodoxe Gottesdienst*, I, p. 490 ș.u.

majoritatea preoților fac spovedania numai cu epitrahilul (mai ales în afara de biserică).

Rânduiala slujbei Mărturisirii poate fi împărțită în trei părți:

- a) Partea introductivă, care precede mărturisirea;
- b) Mărturisirea însăși;
- c) Partea finală (de după mărturisire).

a) *Partea introductivă a slujbei.* Stând în picioare, în fața icoanei Mântuitorului Hristos și având în mână Sfânta Cruce, preotul face începutul cu: „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”, rugăciunile începătoare obișnuite („Slavă Ție..., împărate ce resc...” etc.), Psalmul L (psalmul specific al mărturisirii și al pocăinței), cele trei tropare de umilință („Miluiește-ne pe noi, Doamne, miluiește-ne pe noi...”), după care citește cele două rugăciuni de iertare din *Molitfelnic* („Dumnezeule, Mântuitorul nostru, Care prin prorocul Tău Natan...” și „Doamne Iisuse Hristoase, Fiule al lui Dumnezeu Celui viu...”).

b) *Mărturisirea.* Apoi preotul șade în scaunul de spovedanie și, după ce-l îndeamnă pe penitent: „Iată, fiule, Hristos stă nevăzut, primind mărturisirea ta cea cu umilință...”, primește mărturisirea păcatelor acestuia, fie că le enumeră penitentul însuși, mai ales dacă e adult, fie că e ajutat de preot prin întrebări.

Molitfelnicul cuprinde un lung formular clasic cu întrebări pe care preotul ar urma să le pună celui ce se spovedește și care urmăresc să cerceteze atât credința, cât și moralitatea acestuia. El a fost făcut însă pentru oameni și stări de lucruri din trecut, care astăzi nu mai există, și de aceea în practică nu se mai face nicăieri uz de el, decât ca un ghid aproximativ sau ca un pomelnic aproape complet al păcatelor posibile sau imaginabile, pe care le-ar putea săvârși omul. În practică, examinarea conștiinței penitentului se face mult mai sumar, procedeele variind de la preot la preot și de la caz la caz, după vremea pe care preotul o are la dispoziție, după calitatea și personalitatea penitentului, adaptându-se adică întrebările și procedeele mărturisirii, după vârsta acestuia, situația lui socială, gradul lui de cultură și moralitate etc. (Cu tehnica mărturisirii sau felul cum trebuie să procedeze preotul în scaunul de spovedanie se ocupă mai pe larg Pastorală.)

Preotul este însă dator să atragă atenția penitenților sau să-și catehizeze din vreme credincioșii, că mărturisirea lor, pentru ca să le fie de folos, trebuie să îndeplinească următoarele condiții:

- a) Să fie benevolă, adică făcută din toată inima și din proprie inițiativă, iar nu silită sau din constrângere, din teamă sau din alte motive;
- b) Să fie completă, adică să cuprindă toate păcatele făptuite de la ultima spovedanie și să nu ascundă nimic (după cum, atunci când ne arătăm la doctor, trebuie să-i arătăm toată boala de care suferim, pentru ca el să știe ce leac să ne dea);
- c) Să fie sinceră și obiectivă, adică să arate păcatele așa cum s-au săvârșit, fără să caute să ascundă, să diminueze gravitatea lor sau să arunce răspunderea asupra altora;
- d) Să fie făcută cu umilință și zdrobire de inimă, deci cu adâncă părere de rău pentru păcatele săvârșite, și cu dorința sinceră și hotărârea de a nu le mai repeta. Simpla înșirare sau istorisire a păcatelor, fără pocăință adevărată și fără hotărârea și dorința de îndreptare, nu are nici un efect asupra sufletului nostru și nu contribuie cu nimic la purificarea și la îmbunătățirea lui²¹.

c) *Partea finală a slujbei.* După mărturisire, preotul pune epitrahilul peste capul penitentului, care stă în genunchi, și-i citește *molitfa de iertare* („Stăpâne Doamne Dum-

²¹ Aceste condiții ale adevăratei mărturisiri erau sintetizate, în *Trebnicele slave*, într-o frumoasă *învățătură* care o face preotul către cel ce se căuște, mai înainte de mărturisire, care a fost tradusă și în *Molitfelnicul* rom. de Chișinău, 1920, f. 37-38.

nezeule, Cela ce ești mântuirea robilor Tăi...”); apoi zice o scurtă *ectenie* întreită, face *otputul* și, punând mâna dreaptă pe capul penitentului, îi dă dezlegarea („Domnul și Dumnezeuul nostru Iisus Hristos...”)²², făcând la sfârșit semnul Sfintei Cruci cu mâna peste capul lui. Apoi zice: „Cuvine-se cu adevărat să te fericim...” și dă (eventual) cuvenitul canon sau epitimia, pe măsura păcatelor mărturisite. Apoi penitentul sărută Sfânta Cruce și dreapta preotului.

La păcătoșii cu păcate mari, care nu pot fi admiși imediat la împărtășire, dezlegarea nu se dă însă îndată după spovedanie, ci se amână până la împlinirea canonului dat sau după expirarea termenului fixat pentru ispășire. Pentru astfel de cazuri, în locul formulei obișnuite de dezlegare, *Molitfelnicul* prevede o altă formulă, sfătuindu-l așa pe duhovnic: „Însă pentru cele mari păcate, să zici către dânsul așa: „Fiule, atâția ani poruncesc dumnezeieștii Părinți să nu te împărtășești...” etc. (vezi ed. 1937, pp. 65-66).

Observație. Când avem mulți candidați la spovedit (ca în ultimele zile din Postul Mare) și nu dispunem de suficient timp pentru a face rânduiala de mai sus pentru fiecare în parte, atunci de obicei preotul citește, afară din biserică (sau chiar în pronaos), rugăciunile introductive și molitfele de iertare de la început, o singură dată pentru toți (în timp ce credincioșii stau în genunchi). Este bine să se citească, în astfel de cazuri, și molitfa intitulată *Rugăciunea pe care o citește arhierul sau duhovnicul pentru iertarea păcatelor celor de voie și fără de voie și la tot jurământul și blestemul*, pe care edițiile vechi ale *Molitfelnicului* o așezau fie înainte, fie după *Rânduiala Mărturisirii*, dar care, în ultimele ediții ale *Molitfelnicului* românesc (începând cu cea din 1937), au despărțit-o de această rânduială, așezând-o în altă grupă de rugăciuni; apoi intră în biserică și vine fiecare pe rând și își mărturisește păcatele, iar preotul rostește doar formula finală de dezlegare asupra fiecăruia în parte (prima rugăciune de după mărturisire și ectenia se omit de obicei în asemenea cazuri).

d) Amintim că, după mărturisire, preotul este obligat să păstreze *secretul spovedaniei*. Nu este îngăduit duhovnicului să divulge sau să destăinuiească nimănui absolut nimic din cele ce i s-au spus de către credincioși în cursul mărturisirii. Chiar atunci când era practică și mărturisirea publică (în Biserica veche), canoanele Sfinților Părinți interziceau divulgarea secretului spovedaniei individuale, mai ales în anumite cazuri²³. Legiurile civile bizantine prevedeau pedepse foarte aspre (tăierea limbii și închisoarea pe viață) pentru duhovnicul care ar fi trădat secretul spovedaniei. În cap. 120 al *Nomocanonului* în 228 capitole, ca și în *Pravila* lui Matei Basarab (gl. 319), se prevede pentru astfel de cazuri suspendarea preotului pe timp de trei ani și canonicizarea cu 100 metanii pe zi, iar după noul *Regulament de procedură al instanțelor disciplinare și de judecată ale BOR*, violarea secretului mărturisirii e considerată ca delict (vezi artic. 3, alin. d) și se pedepsește cu depunerea (artic. 28).

7. Câteva considerații pastorale în legătură cu spovedania

Canonul (epitimia sau certarea), care se dă de către duhovnic celui ce s-a spovedit, nu trebuie considerat ca o pedeapsă pentru păcatul săvârșit, ci ca mijloc de pocăință și

²² Prima parte a acestei formule („Domnul și Dumnezeuul nostru...”, să te ierte pe tine, fiule X, și să-ți ierte toate păcatele...) are caracter *deprecativ*, ca și cea din *Molitfelnicele* grecești; partea a doua („iar eu, nevrednicul preot..., te iert și te dezleg...”), cu caracter *indicativ*, e de origine latină, fiind venită prin *Trebnicul* lui Petru Movilă, tipărit la Kiev în 1646, și adoptată de Biserica rusească în 1757, de unde a trecut și în *Molitfelnicele* românești (cp. P. Evdokimov, *op. cit.*, pp. 291-292).

²³ Vezi, de ex., Can. 34 al Sfântului Vasile cel Mare, Can. 28 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul și Can. 132 Cartagina. Comp. și Sfântul Ioan Gură de Aur, *Despre obligația de a nu divulga păcatele fraților*, P.G., t. LII, col. 356; Sfântul Ioan Scărarul, *Cuvânt către păstor*, P.G., t. LXXXVIII, col. 1196; Sfântul Nil Sinaitul, în P.G., t. LXXIX, col. 436.

de îndreptare a penitentului. Cuvântul *canon* e luat aici în sens de „normă sau dreptă” după care omul are să-și reorganizeze viața, ca s-o conducă spre idealul omului adevărat, voit de Dumnezeu”²⁴. Epitimiile trebuie să fie deci exerciții de întărire în virtute și de depărtare de la păcat. Ele constau, de obicei, din rugăciuni (metanii), cercetarea și ajutorarea bisericilor, fapte de milostenie și de caritate, posturi și abțineri sau înfrânări de la anumite mâncăruri sau de la fapte care prilejuiesc sau înlesnesc săvârșirea păcatului, lecturi din cărțile sfinte sau de pietate ș.a. Cea mai aspră epitimie care se poate da unui penitent este oprirea de la împărtășire; durata acestei oprii variază după gravitatea păcatului comis.

Canoanele sau epitimiile se fixează, după chibzuința duhovnicului, de la caz la caz²⁵, avându-se în vedere pe de o parte personalitatea sau individualitatea penitentului respectiv (vârsta, caracterul, firea sau temperamentul lui, cultura și gradul lui de pricepere, nivelul vieții lui religioase-morale, condițiile de viață și posibilitățile lui sufletești și materiale etc.), iar pe de alta, felul și natura sau gravitatea păcatului săvârșit (motivul, intenția și scopul, împrejurările în care a fost săvârșit, gradul de publicitate, dacă e pentru prima oară sau, dimpotrivă, e caz de recidivă și cumul de păcate ș.a.m.d.). Se are, de asemenea, în vedere gradul de căință pentru păcatele săvârșite și dispoziția spre îndreptare a penitentului. De pildă, într-un fel îl epitimisim pe unul care păcătuiește pentru prima oară și într-alt fel pe cel care se află în recidivă; într-un fel pe cei cu o viață religioasă-morală avansată și într-alt fel pe cei cu un nivel spiritual scăzut; într-un fel epitimisim păcatele mai mici și mai ușoare (clewetirea, neascultarea, minciuna, înjurătura ș.a.) și într-alt fel pe cele mai mari și mai grave (uciderea, curvia, furtul ș.a.)²⁶.

În această privință, duhovnicul trebuie să procedeze cu foarte multă grijă, cu tact și cu prudență, cu înțelepciune, măsură și echilibru, pentru ca nici să nu încurajeze sau să promoveze păcatul printr-o blândețe și îngăduință excesivă, dar nici să-l descurajeze pe penitent sau să-l îndepărteze de Biserică printr-o prea mare asprime și severitate, ci să aibă în vedere numai și numai îndreptarea penitentului și desăvârșirea lui progresivă spre virtute. Această grea sarcină a duhovnicului este minunat de bine formulată în *Canonul 102* al sinodului trulan (quini-sext, 691-692): „Cei ce au primit de la Dumnezeu puterea de a lega și a dezlega trebuie să țină seama de calitatea păcatului și de aplecarea spre întoarcere a celui ce a păcătuit, și astfel să dea bolii tratament potrivit, ca nu cumva aplicând (tratamentul) în chip disproportionat pentru fiecare din cele două, să greșescă în privința mântuirii celui bolnav. Căci boala păcatului nu este simplă, ci de multe feluri și deosebită, și odrăștește multe vlăstare ale pierzaniei, din care răul mult se revarsă și se lățește mai departe, până când se oprește prin puterea medicului. Drept aceea, cel ce dovedește pricepere medicală în privința sufletului, mai întâi trebuie să cerceteze dispoziția celui ce a păcătuit, și dacă (acela) înclină spre sănătate, sau dimpotrivă, (dacă) prin moravurile sale provoacă asupra-și boala, să supravegheze în ce chip se îngrijește el între timp de întoarcerea sa, și de nu se împotrivește medicului, și de nu crește rana sufletului prin întrebuițarea doftoriilor puse asupra ei, și așa să măsoare milostivirea după vrednicie. Căci toată grija lui Dumnezeu și a celui ce i s-a încredințat puterea pastorală este de a întoarce oaia rătăcită și de a o tămădui pe cea rănită de șarpe, și nici spre prăpastia deznădejdei a o împinge, nici frânele a le slăbi spre renunțarea la viață și spre disprețuirea ei; ci la orice caz să stea

²⁴ Pr. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 219.

²⁵ Comp. Can. 30 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul (CBO, II, 2, p. 239).

²⁶ Vezi mai pe larg, la Pr. P. Vintilescu, *op. cit.*, p. 289 ș.u.

într-un chip împotriva patimei, ori prin doftoriile cele mai amare și astringente, ori prin cele mai delicate și blânde, și să se nevoiască spre cicatrizarea ranei, cercetând rodurile pocăinței, și îndreptând înțelepțește pe omul cel chemat către strălucirea cea de sus. Deci se cuvine nouă să le știm pe amândouă, și pe ale strictetei, și pe ale obiciei, și la cei ce nu le primesc pe cele extreme, să urmărim felul cel predanisit, precum ne învață Sfântul Vasile²⁷.

În trecut, au existat chiar anumite călăuze sau îndreptare, scrise de diferiți ierarhi și canoniști, pentru duhovnici și cuprinzând regulile sau normele după care se dau diferite canoane sau epitimii în raport cu păcatele săvârșite. Cele mai cunoscute dintre ele au fost, în vechime, *Canoanele Sfântului Vasile cel Mare și Canoanele Sfântului Ioan Postitorul* (Postnicul) sau *Ajunătorul*, patriarh al Constantinopolului din secolul VI²⁸, iar în timpurile mai noi lucrarea intitulată, pe drept cuvânt, *Cartea foarte folosită de suflet* (numită și *Exomologhitarion*, adică Manual de spovedanie), scrisă de cărturarul pustnic Sfântul Nicodim Aghioritul (de la Sf. Munte), la sfârșitul secolului XVIII, tradusă și tipărită în românește, de mai multe ori²⁹. La acestea se poate adăuga și lucrarea *Despre pocăință* a arhiepiscopului Simeon al Tesalonicului (sec. XV), precum și *Răspunsul la întrebarea 72*, al aceluiași³⁰. Mare parte din conținutul acestora a trecut, simplificat și sistematizat, în *Învățătura pentru canoane* din *Molitfelnic*, așezată de obicei după Rânduiala Mărturisirii³¹.

Multe din normele și recomandațiile acestor călăuze sunt însă învechite și nu mai pot fi aplicate astăzi, date fiind condițiile noi de viață și mentalitatea lumii de astăzi, cu totul alte față de cele din trecut, pe care le-au avut în vedere canoniștii respectivi. De aceea, în general, epitimiile pe care le vom da păstoriților noștri trebuie să fie adoptate la spiritul, felul de viață, posibilitățile și condițiile de trai ale lumii de astăzi și îndeosebi ale fiecărei parohii și ale fiecărui credincios în parte. Precum au făcut și fac încă mulți dintre duhovnicii buni ai Bisericii noastre – să dăm credincioșilor noștri ca epitimii nu atât metaniile tradiționale, care nu folosesc nici lor înșile și nici Bisericii, ci mai mult epitimii cu scop și caracter nu numai pedagogico-educativ (moralizator), ci și practic și social, adică opere în folosul obștii credincioșilor, care să tindă deci la îmbunătățirea generală a nivelului și a condițiilor de trai din parohie, la ridicarea stării economice și materiale a satului, prin efortul și munca personală a penitentului sau prin punerea la contribuție a posibilităților lui materiale, ca de ex.: sădirea de pomi pe marginea drumurilor, facerea de punți sau poduri peste ape, ajutorarea efectivă a văduvelor, a săracilor și a orfanilor din parohie, înzestrarea unei fete sărace, întreținerea în școală a unui copil sărac sau crearea de burse în acest scop, contribuția cu munca la lucrările de interes obștesc (de ex., la săparea de șanțuri pe marginea șoselelor, înfrumusețarea comunei, construcția de instituții culturale sau sanitare, reparația și îmbodirea bisericii, îngrijirea cimitirului și a curții bisericii etc.)³².

²⁷ CBO, vol. I, part. a 2-a, p. 488.

²⁸ CBO, vol. II, part. 2, pp. 39-149 și 205-226.

²⁹ Βιβλίον ψυχοφελέστατον, ed. I Veneția, 1794, ed. II, *ibidem* 1804, ed. III, *ibidem* 1818 (de monahii Neofit și Ștefan de la Athos, care au adăugat la titlu: 'Εξομολογητάριον, adică *Manual de mărturisire*), Ed. nouă: 'Εξομολογητάριον, Atena, 1974, Trad. rom. de Gherontie și Grigore, București, 1799, 1800, 1827 ș.a. (ed. a X-a la București, 1928).

³⁰ P.G., t. CLV, col. 469-503 și 925-933; trad. rom. cit., pp. 166-179 și 336-339.

³¹ Vezi, de ex., ed. București, 1971, pp. 61-62 (în *Molitfelnic*ele mai vechi era mai dezvoltată).

³² Vezi, de ex., *Îndrumările date de P.F. Patriarh Justinian, noilor protoierei de raioane* din cuprinsul Arhiep. Bucureștilor, în ziua de 9 Ian. 1951 (GB, Ian.-Martie 1951, p. 45 și AS, IV, 344). Comp. și Pr. D. Cristescu, în GB, sept. 1948, p. 68.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Să nu uităm, de asemenea, că spovedania este cel dintâi, cel mai la îndemână și cel mai eficace mijloc de pastorație individuală, adică cel mai indicat și mai frecvent prilej al adesea singurului – pentru păstorul de suflete, de a-și exercita misiunea lui de învățător și îndrumător spiritual, adică de a sta de vorbă cu fiecare credincios în parte, de a-i cunoaște exact viața și personalitatea religioasă-morală, virtuțile și calitățile, scăderile și lipsurile și de a da deci povața, îndemnul și învățătura cea mai potrivită pentru fiecare³³.

De aceea, nu trebuie să bagatelizăm acest divin mijloc care ni s-a pus la îndemână, făcând spovedania de mântuială și în grabă, oricum și oriunde, ca pe o simplă formalitate, așa cum fac, din nefericire, mulți preoți îndeosebi în ajunul sărbătorilor mari, când au multă lume de spovedit. Ci, dimpotrivă, să facem din această sfântă taină un mijloc pentru îndreptarea, înălțarea și progresul vieții religioase-morale a credincioșilor noștri. Trebuie de asemenea combătute cu severitate și evitate orice tendințe de inovații sau abateri de la tradiția ortodoxă a spovedaniei individuale și secrete, ca de ex. practica mărturisirii în masă (de obște) și admiterea la împărtășire fără îndeplinirea prealabilă a unui canon, așa cum proceda mai de mult preotul rus Ioan din Kronstadt (+1908) sau cum se încerca de curând a se face în mănăstirile moldovene Sihastru și Vladimirești, sub pretext că așa se proceda în vechime³⁴.

³³ Vezi pentru aceasta mai ales Pr. P. Vintilescu, *Spovedania, prilej de pastorație individuală*, în *ST*, an. 1949, nr. 9-10, pp. 695-712.

³⁴ Vezi amănunte despre această practică și combaterea ei, la Pr. D. Stăniloae, *op. cit.*, supra; Pr. Prof. Sp. Căndea, *Mărturisirea păcatelor*, art. în *MO*, an. 1954, nr. 9-10, pp. 456-477; † Tit Simedrea, *Însemnări despre împărtășanie și duhovnic*, în *MO*, an. 1955, nr. 7-8, pp. 399-409. Comp. și A. Gheorghevsky, *Mărturisirea înainte de împărtășire după mărturiile vechii literaturi creștine* (în rus.), în *JMP*, an. 1970, nr. 1, pp. 68-73.

Despre importanța tainei Mărturisirii în viața religioasă vezi și: P. Kovalevsky, *Le sacrement de la Pénitence, chaine important dans la vie chrétienne*, în vol. „Liturgie et remission des péchés” (Conférences Saint-Serge, Paris), Roma, 1975, pp. 139-151; A.M. Triacca, *Le sacrement de la Pénitence, acte de culte. Contribution à la spiritualité sacramentaire*, *ibidem*, pp. 239-250; L. Ligier, *Le sacrement de pénitence selon la tradition orientale*, în „Nouv. Revue Théol.”, 89 (1967), pp. 940-967.

Împărtășirea sau cuminecarea

Precum am spus la slujba botezului, participarea credincioșilor la viața harică transmisă prin Sfintele Taine începe cu botezul și culminează cu Sfânta Taină a Împărtășirii, prin care se realizează unirea noastră deplină cu Hristos cel întrupat. În spiritualitatea creștină ortodoxă, împărtășirea reprezintă deci culmea cea mai înaltă sau termenul final al urcușului nostru duhovnicesc, încununarea Golgotei strădaniilor noastre ascetice de a ne apropia de Hristos, modelul suprem și dumnezeiesc și idealul desăvârșirii creștine. Căci pe când prin celelalte taine dobândim numai anumite daruri ale Harului mântuitor, prin Sfânta Euharistie ni se oferă Hristos Însuși, izvorul nesecat al tuturor darurilor, visticernicul și împărțitorul tuturor bunătăților ce privesc viața și pietatea (II Ptr. I, 3-4)¹.

1. Ministrul (săvârșitorul) împărtășirii. Cine poate împărtăși?

Încă din vechime avem mărturii că laicii primeau Sfânta Împărtășanie numai din mâna sfinților slujitori². De aceea, dreptul de a da Sfânta Împărtășanie îl au până astăzi numai arhieriei și preoții (vezi can. 58 trulan). În cazuri normale le este interzis acestora să dea Sfânta Împărtășanie pe mâna laicilor, ca s-o administreze³. Clericii caterisiți și mirenii nu se pot împărtăși singuri cu Sfintele Taine, ci trebuie să vină la preot⁴.

Diaconul îl poate împărtăși, la caz de mare nevoie, pe mireanul care e pe moarte, numai dacă lipsește preotul.

Monahii și pustnicii, aflându-se în locuri depărtate, unde nu există biserici sau preoți, se pot împărtăși singuri, cu o anumită rânduială⁵.

2. Subiectul (primitorul) împărtășirii. Cine se poate împărtăși?

Împărtășirea este „piscul cel mai înalt al vieții duhovnicești”⁶; de aceea, se pot împărtăși numai credincioșii pregătiți și vrednici de a primi Trupul și Sângele Domnului, verificați ca atare de către duhovnic, prin spovedanie. „Să se cerceteze omul pe sine și așa să mănânce din pâine și să bea din pahar, căci cel ce mănâncă și bea cu nevrednicie, își mănâncă și își bea osânda, nesocotind trupul Domnului”, poruncește Sfântul Apostol Pavel (I Cor., XI; 28-29). *Povățuirile din Liturghier* precizează că „toți

¹ Nicolae Cabasila, *Despre viața în Hristos*, cart. IV, P.G., t. CL, col. 582; Comp. Pr. P. Vintilescu, *Sfânta împărtășire în viața creștină*, în rev. ST, an. 1953, nr. 5-6, p. 382 ș.u.; E. Braniște, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, București, 1943, p. 115 ș.u.

² Comp. Tertulian, *De corona militis*, cap. 3: „Eucharistiae sacramentum non de aliorum manu, quam praesidentium sumimus” (P.L., t. II; col. 99 A).

³ „Preotul de va trimite țarcovnicul sau pre altcineva să precestuiască pe vreun om, să se afurisească, după canonul 14 Laodiceea” (cap. 141 din *Nomocanonul în 228 titluri*, reproduș și în *Învățătură bisericească* de Antim Ivireanul, București, 1774, f. 57). Totuși, *Pravila mică* (Govora, 1640), gl. 47, alin. 2 prevedea că, fiind preotul în liturghie, dacă venea cineva să-l cheme ca să împărtășească pe vreun muribund, el nu trebuia să întrerupă slujba, ci putea și dea Sfintele Daruri citețului (cântărețului), care mergea și-l împărtășea pe muribund.

⁴ Can. 58 trulan. Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb. 40*, trad. rom., p. 323.

⁵ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb. 41*, trad. rom. cit., p. 323.

⁶ Nic. Cabasila, *Despre viața în Hristos*, trad. rom. de Pr. T. Bodogae, Sibiu, 1946, p. 81.

creștinii cei ce sunt de o credință, de o Biserică, cari n-au asupra lor îndepărtare ori blestem și își aduc prin mărturisire pocăință curată, care trăiesc în dreapta credință și de duhovnicul lor nu sunt opriți pe o vreme, aceia să se împărtășească cu trupul lui Hristos și cu sângele Lui, cu cuvenita cinste. Asemenea și copilașii cei ce sunt mai în vârstă, cari pot fi primiți la mărturisire, și pruncii cei mici, după obiceiul Bisericii, se cade pentru credința celor ce-i aduc pe dânșii, să se învrednicească de Sfintele Taine, întru sfințirea sufletelor lor și întru primirea harului Domnului⁷.

Povățuirile îi enumeră mai departe și pe aceia care *nu pot fi împărtășiți*, și anume: cei care au asupra lor blestem de la episcop, sau care sunt opriți fie de părinți, fie de duhovnic, pentru vreo pricină oarecare, păcătoșii înveterați, desfrânații, concubinii (cei cu țiitoare și țiitoarele înseși), pervetiții sexual, cămătarii, fermecătorii și vrăjitorii, ghicitorii și descântătorii, cei care fură cele sfinte, jucătorii de cărți, hulitorii și cei ce grăiesc cuvinte de ocară, provocatorii de neorânduială și de scandal (betivii, scandalagii) etc. În general, toți cei cu păcate grave (ucigașii, hoții etc.) nu pot fi primiți la împărtășire decât după un răstimp mai lung sau mai scurt de pocăință și curățire. Durata opririi de la împărtășire pentru fiecare păcat de acest fel ne-o arată *Molitfelnicul*, la *Învățătura pentru canoane* (așezată după *Rânduiala Mărturisirii*), dar ea poate fi scurtată după socotința duhovnicului, de la caz la caz.

Păcătoșii aflați pe patul de moarte, după ce se vor mărturisi pot fi însă împărtășiți, dacă cer aceasta, fără împlinirea canonului, sau chiar fără spovedanie și fără ajunare⁸.

Nu se poate da Sfânta Împărtășanie alienaților (celor ieșiți din minte) sau celor leșinați, atâta vreme cât sunt în stare de nebunie sau de leșin⁹, precum nici celor care nu au capacitatea fizică de a primi și reține Sfânta Împărtășanie (de ex., cei care vomează, tușesc sau scuipă neconținut)¹⁰. Cei îndrăciți pot fi împărtășiți în momentele de luciditate, dacă nu hulesc Sfintele Taine¹¹. Nu pot fi împărtășite femeile în timpul scurgerii lunare (menstruație) și în perioada lăuziei (primele 40 de zile după ce au născut)¹² și nici bărbații care în noaptea precedentă au avut scurgere în vis¹³.

Neofiții însă, adică cei de curând botezați, indiferent de vârsta lor, inclusiv pruncii, vor fi admiși la împărtășire îndată după botez, fără nici o excepție, așa cum a fost practica unanimă a Bisericii universale până în secolele XII-XIII. Numai de atunci încocoace, Biserica apuseană (atât catolică, cât și protestantă), iar după ea și cea armeană,

⁷ *Liturghier*, București, 1950, p. 403.

⁸ Comp. Can. 13 al sin. I ecum.; Can. 5 al Sfântului Grigore de Nissa; Can. 7 Cartagina și Can. 9 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul. Dar după Sfântul Ciprian, cei ce în viață n-au făcut deloc pocăință nu pot primi Sfânta împărtășanie nici pe patul de moarte, chiar dacă o cer atunci, pentru că nu părerea de rău pentru păcate îi face să o ceară atunci, ci frica de moarte (*Epist.* LV, 23, ed. Hartel în *CSEL*, vol. III; pars. II, pp. 641-642): „Et idcirco, frater carissime, poenitentiam non agentes nec dolorem delictorum suorum toto corde et manifesta lamentationis suae professione testantes prohibendos omnino censuimus a spe communicationis et pacis, și in infirmitate atque periculo coeperint deprecari, quia rogare illos non delicti poenitentia sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solacium qui se non cogitavit esse moriturum”.

⁹ Vezi Can. 4 al Sfântului Nicolae I (Misticul), patriarhul Constantinopolului, și *Povățuirile* din *Liturghier* (ed. 1850, p. 404).

¹⁰ V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 678.

¹¹ Can. 3 al Sfântului Timotei al Alexandriei.

¹² Can. 2 al Sfântului Dionisie al Alexandriei și Can. 7 al Sfântului Timotei al Alexandriei (*CBO*, vol. II, part. a II-a, pp. 6-7 și 152). Comp. și *Pravila* lui Matei Basarab (*Îndreptarea Legii*), gl. 331. Dacă însă e primejdie de moarte, lăuzele pot fi împărtășite și înainte de împlinirea celor 40 de zile (*Pravila de la Govora*, 48).

¹³ Can. 8 al Sfântului Ioan Postitorul (comp. și Can. 9 al aceluiași), *CBO*, II, 2, 212.

au început a amâna împărtășirea pruncilor până la vârsta priceperii (7-12 ani, *annus discretionis*), sub pretext că împărtășirea n-ar fi indispensabilă pentru mântuire, ca bozezul, și în plus, primirea ei cere primitorului să-și dea seama de importanța tainei¹⁴.

3. Timpul sau termenele pentru împărtășire când trebuie (putem) să ne împărtășim. Se pare că primii creștini se împărtășeau zilnic (vezi Fapte II, 42, 46)¹⁵. Mai pe urmă, până prin secolele VII-VIII, majoritatea credincioșilor se împărtășeau în toate zilele în care se săvârșea Liturghia, adică în toate duminicile și sărbătorile de peste an, și mai ales la aniversările sfinților martiri; erau excluși de la acest drept numai penitenții și excomunicații. În sec. IV, Sfântul Vasile cel Mare zicea că „este bine și folositor a se împărtăși în fiecare zi și a primi dumnezeieștile Taine...”, dar că, prin părțile sale, era obiceiul de a se împărtăși de patru ori pe săptămână: duminica, miercurea, vinerea și sâmbăta¹⁶; Can. 9 apostolic și Can. 2 al sinodului din Antiohia îi pedepseau cu excomunicarea pe cei ce asistau la Liturghie fără să se împărtășească.

Mai târziu, răcindu-se zelul creștinilor, dar și crescând respectul lor pentru Sfânta Împărtășanie, numărul celor ce se apropiu de Sfântul Trup și Sânge a început să se micșoreze treptat și împărtășirea lor s-a făcut din ce în ce mai rar. Așa s-a ajuns la situația de astăzi, când la Liturghie se împărtășesc uneori numai sfinții slujitori, pe când cei mai mulți credincioși se împărtășesc de obicei o singură dată pe an, și anume la Paști.

În general, împărtășirea fiind condiționată și precedată obligatoriu de spovedanie, tot ceea ce am spus despre termenele pentru spovedanie este valabil și pentru împărtășire.

Povățuirile din *Liturghier* socotesc obligatorie împărtășirea generală de cel puțin patru ori pe an: „Preoții de popor să învețe pe poporenii lor, ca în cuget curat, parte bărbătească și femeiască, *de va fi cu puțință la praznice, iar de nu, negreșit în cele patru posturi de peste an* să se gătească spre aceasta... Iar de vor vrea, oșebit de cele patru posturi obișnuite, să se apropie către Sfânta Împărtășire...”¹⁷.

După Simeon al Tesalonicului¹⁸, fiecare creștin temător de Dumnezeu ar trebui să se împărtășească cel puțin la 40 de zile, iar cel se păstrează curat și se simte vrednic se poate apropia și mai des, chiar în fiecare duminică, mai ales bătrânii și bolnavii, căci aceasta este pentru dânsii izvor de sănătate și întărire. În aceeași categorie pot fi socotiți toți aceia care se află în preajma unui eveniment hotărâtor pentru restul vieții lor, ca de ex. candidații la preoție înainte de hirotonie, femeile înainte de naștere, ostașii înainte de luptă¹⁹ ș.a. E de asemenea frumos obiceiul – general odinioară, păstrat și astăzi pe alocurea – ca și tinerii care se căsătoresc să se spovedească și să se împărtășească înainte de cununie.

¹⁴ Mai pe larg despre aceasta vezi la Pr. I. Bunea, *Sfânta Împărtășanie în viața creștină*, în MO, 1967, 3-4, 182-187.

¹⁵ Comp. și Sfântul Ciprian, *De dominica oratione*, 21 (P.L., t. IV, col. 551).

¹⁶ Vezi *Epist. 93 către nobila Chesaria*, în CBO, vol. II, part. 2, p. 258. Comp. și Fer. Augustin, *Epist. LIV, 2* (P.L., t. XXXVI, col. 200).

¹⁷ *Liturghier*, ed. 1950, p. 399. Comp. și artic. 228 al *Nomocanonului slav* din *Trebnicele* rusești, care condiționează împărtășirea de respectarea postului de miercuri și vineri și a celor patru posturi de durată din cursul anului, la care împărtășirea este considerată obligatorie (vezi și trad. rom. din *Trebnic*, Chișinău, 1908, p. 1118).

¹⁸ *Despre sfârșitul nostru*, cap. 360, trad. rom. cit., p. 242; comp. și *Tomosul sinodal* din apr. 1785 al patr. ecumenic Gavriil și cele din aug. 1807 și aug. 1819, ale patr. ecum. Grigore V (la M. Ghedeon, *op. cit.*, t. I, p. 271 și t. II, pp. 123-124 și 152-155).

¹⁹ Vezi de ex. *Pravila rom.* de la Ieud (sec. XVI); „Iară cine va merge la războiu mai înainte să se cuminece” (la C.A. Spulber, *Cea mai veche Pravilă românească*, Cernăuți, 1930, p. 8).

Idealul este ca fiecare creștin care ia parte la Sfânta Liturghie să se cuminece cât mai des cu Sfântul Trup și Sânge, pregătindu-se din vreme pentru aceasta; condiția principală impusă pentru aceasta, indiferent cât de rar sau cât de des ne împărtășim, este curăția conștiinței și a inimii, cu care trebuie să-L primim pe Hristos, potrivit cuvintelor Sfântului Apostol Pavel: „Să se cerceteze omul pe sine, și așa să mănânce din pâine și să bea din pahar...” (I Cor. XI, 28)²⁰.

4. Pregătirea pentru împărtășire. Împărtășirea fiind taina tainelor – unirea cu însuși Hristos, sub forma Sfântului Său Trup și Sânge – se înțelege că primirea ei trebuie să fie precedată de îndeplinirea unei anumite pregătiri, prin care ființa noastră să fie curățită și ridicată la rangul de sălaș vrednic și cinstit al Sfântului Trup și Sânge. Această pregătire este și trupească, și sufletească, și constă din următoarele:

a) Spovedania (mărturisirea păcatelor) și îndeplinirea canonului de pocăință dat de duhovnic; numai copiii până la vârsta de șapte ani împliniți sunt scutiți de mărturisire;

b) Împăcarea cu toți; cel ce vrea să se împărtășească trebuie să nu fie certat cu nimeni, să nu aibă nimic împotriva cuiva (vezi Mt. V, 23-24 și Mc. XI, 25-26);

c) Post și rugăciune; cel ce vrea să se împărtășească în afara celor patru posturi de peste an trebuie să postească o săptămână mai înainte²¹ sau măcar trei zile, sau cel puțin o zi²², iar în ziua respectivă, să se abțină complet de la mâncare și băutură, până la vremea împărtășirii, începând de cu seara, sau cel puțin de la miezul nopții. Numai celor bolnavi pe moarte li se poate da Sfânta împărtășanie pe mâncate²³. Poate fi împărtășit și cel ce, fără voie, a înghițit apă, spălându-și gura, după ajunare²⁴. Pentru cei căsătoriți, în noțiunea de post se înțelege și înfrânarea de la împreunarea cu soțiile²⁵.

d) Citirea Pravilei pentru împărtășire, adică a rugăciunilor pregătitoare pentru împărtășirea cu vrednicie, tipărite în *Liturghier* (pentru clerici), în *Ceaslov* și în *Cărțile de rugăciune* (pentru laici). Pe cele mai importante dintre ele le citește de obicei preotul însuși, în numele credincioșilor, ori unul dintre aceștia, în biserică, înainte de împărtășire.

5. Rânduiala împărtășirii. Ca și mirungerea, taina împărtășirii nu constituie o slujbă liturgică de sine stătătoare, ci e legată de slujba Sfintei Liturghii, în care se încadrează atât pregătirea ei (Sfânta Jertfă), cât și administrarea ei.

Pregătirea Sfintei Împărtășanii pentru cei ce se împărtășesc în împrejurări normale (sfințirea Darurilor sau jertfa euharistică) se face la fiecare Liturghie, după rânduială pe care am arătat-o atunci când am vorbit despre Sfânta Liturghie.

²⁰ Mai pe larg despre disciplina Bisericii Ortodoxe cu privire la termenele pentru împărtășire, vezi Pr. P. Vintilescu, *Sfânta Împărtășire în spiritualitatea creștină. Deasă ori rară împărtășire?*, în *ST*, an. 1953, nr. 5-6, pp. 382-406. Comp. și † Tit Simedrea, *artic. și loc. cit.* Monahul atonit Teodoric, *Când și cum trebuie să ne împărtășim* (în grec.), Tesalonic, 1974.

²¹ Cum prevede (îndeosebi pentru monahi) *Tipicul cel mare*, cap. 34, p. 42.

²² Cum prevăd (pentru mireni) *Povăuirile din Liturghier* (vezi, de ex., ed. 1950, p. 399). Despre obligația postirii înainte de împărtășire vezi A.G. Hebert, *The Parish Communion in its spiritual Aspect, with a note on the Fast before Communion*, în vol. *The Parish Communion. A Book of Essays*, edited by A.G. Hebert, London, 1937, pp. 23-29.

²³ Vezi Can. 9 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul. Comp. și *Molitfelnic*, București, 1832, p. 483.

²⁴ Can. 16 al Sfântului Timotei al Alexandriei (*CBO*, vol. II, part. 2, p. 155).

²⁵ Vezi I Cor. VII, 5; Can. 5 al Sfântului Timotei al Alexandriei (*CBO*, vol. II, part. 2, p. 152); Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb.*, 16, trad. rom. cit., p. 315; *Povăuirile din Liturghier* (ed. 1950, p. 365) ș.a. După *Pravila cea mare (Îndreptarea Legii)*, gl. 170, ed. București, 1962, p. 173, „trei zile trebuie omului celui ce va să se precestuiască să nu se împreune cu muiera lui, și dacă se va precestuia, iarăși să se ție o zi” (reprodus și în *Pravila bis.* a Mitrop. Nifon, ed. II, București, 1854, p. 29).

Cât privește actul împărtășirii, adică săvârșirea tainei, de regulă are loc tot în cursul Sfintei Liturghii, și anume după ce preotul zice: *Să luăm aminte ! Sfintele, sfinților*, iar strana (poporul) răspunde: *Unul Sfânt...* etc.

a) *Împărtășirea clericilor*. Clericii care liturghisesc sunt obligați să se împărtășească. După *Povătuirile* din *Liturghier*, a liturghisi fără să te împărtășești constituie păcat de moarte, pasibil de caterisire²⁶, iar *Regulamentul de disciplină a clerului* (art. 41, alin. 3) prevede pedeapsa opririi de la lucrarea celor sfinte, pe timp de 1-3 luni și cu canonicisire la mănăstire, pentru clericii împreună-liturghisitori care nu se împărtășesc la Sfânta Liturghie.

Preoții slujitori se împărtășesc înaintea laicilor, în altar, din păticia HS, după rânduiala arătată atunci când am vorbit despre Sfânta Liturghie; ei iau întâi Sfântul Trup cu mâna și apoi sorb Sfântul Sânge de-a dreptul din potir. Când slujesc în sobor clerici de trepte diferite, ei se împărtășesc în ordinea descrescândă a treptelor ierarhice: întâi arhieriei, apoi preoții și apoi diaconii²⁷. Diaconii nu se pot împărtăși singuri, ci – chiar atunci când slujesc – ei primesc Sfânta Împărtășanie fie de la arhieriu (la Liturghia arhierescă), fie de la preot. La liturghia arhierescă, arhieriu slujitor îi împărtășește el însuși atât pe preoți, cât și pe diaconi, așa cum și Mântuitorul a dat El însuși Sfântul Său Trup și Sânge Sfinților Apostoli, la Cina cea de taină.

Clericii care vor să se împărtășească fără să fi slujit la Liturghia din ziua respectivă (ca de ex., la cursurile de îndrumare, la conferințele de orientare etc.) se împărtășesc tot în altar, o dată cu liturghisitorii și după aceeași rânduială ca și aceștia. Ei trebuie să fie pregătiți ca și când ar trebui să slujească, citindu-și din vreme rugăciunile dinainte de împărtășire. Iar la vremea convenită, ei intră în altar, își pun epitrahilul (diaconii, orarul), își spală mâinile și apoi se împărtășesc după rânduială obișnuită pentru clerici, adică luând fiecare cu mâna păticia din Sfântul Trup după ce au luat preoții care au slujit, apoi sorbind din sfântul potir, în urma clericilor slujitori. Iau apoi anafura, își clătesc gura cu vin și apă, își spală din nou mâinile, își scot epitrahilul și citesc în taină *Rugăciunile de mulțumire* de după împărtășire.

Clericii bătrâni sau greu bolnavi, care nu pot veni la biserică, pot fi împărtășiți la patul de suferință, după rânduială mirenilor (cu lingurița)²⁸. În unele părți ale țării (Bucovina și nordul Moldovei), din Agnețul pregătit în Joia Mare pentru tot anul, se rezervă părțile IS și HS anume pentru împărtășirea clericilor bolnavi, deși atât *Povătuirile* respective din *Liturghier*, cât și *Învățătura* din *Penticostar* nu fac nici o distincție în această privință²⁹.

b) *Împărtășirea laicilor*. Credincioșii laici se împărtășesc după clerici, în fața ușilor împărătești, atunci când răsună chemarea: „Cu frică de Dumnezeu, cu credință și cu dragoste să vă apropiați !”. În fruntea lor, adică îndată după clerici, se împărtășesc mai întâi slujitorii bisericești inferiori, care au hirotesie de ipodiaconi, citeți și cântăreți, apoi monahii neclerici (fără hirotonie) și în urmă mirenii de rând³⁰.

²⁶ Vezi *Liturghierul*, ed. 1950, p. 386.

²⁷ Cum se procedează în amănunțime, vezi în *Liturghier*, ed. 1967, pp. 160-162 și în *Manualul de față*, la *Rânduială Liturghiei în sobor*. Comp. și Pr. Prof. E. Braniște, *Rânduiala slujbei în sobor de preoți fără diaconi*, în rev. BOR, an. 1960, nr. 3-4, p. 254 ș.u. și *Tipic bisericesc*, București, 1976, pp. 99-100.

²⁸ Vezi *Povătuirile* din *Liturghier* (ed. 1950, p. 384).

²⁹ Practica preoților moldoveni a fost combătută de mitropolitul Veniamin Costache în *Prefața Liturghierului* revăzut de el și tipărit la Iași în 1818 (transcrisă de Pr. I. Gherghiță, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Neamțu, 1946, p. 157).

³⁰ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 99 și cap. 142 (trad. rom. cit., pp. 105, 107, 126).

Înainte de a începe împărtășirea, preotul (sau chiar unul dintre credincioși) citește în auzul tuturor, rugăciunile pe care le zic și sfinții slujitori în altar, înainte de împărtășirea lor: „Cred, Doamne, și mărturisesc...”, „Cinei Tale celei de taină...”, și „Nu spre judecată sau spre osândă...”. Unii preoți citesc acum și *Molitfa de dezlegare* din *Molitfelnic*, iar la Paști și la Crăciun se poate citi, tot din *Molitfelnic*, *Rugăciunea în luminata zi a Învierii lui Hristos* (resp. *Rugăciunea ce se citește la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos*), pentru fiii cei duhovnicești. În timpul acesta, credincioșii stau în genunchi. După aceasta, se apropie fiecare cu umilință și evlavie, în liniște și ordine (întâi bărbații, începând cu cei mai bătrâni, apoi femeile și la urmă copiii), închinându-se și ținând în dreapta lumânarea aprinsă, în semn de bucurie și de cinste pentru Sfântul Trup și Sânge, cu care se vor împărtăși.

Spre deosebire de clerici, credincioșii laici primesc deodată atât Trupul, cât și Sângele Domnului, de la preot, cu lingurița. Preotul stă între ușile împărătești, ținând în stânga sfântul potir cu un acoperământ, iar în dreapta lingurița, și dă Sfânta Împărtășanie spunând la fiecare: „Se împărtășește robul (roaba) lui Dumnezeu X, cu Cinstitul și Sfântul Trup și Sânge al Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, spre iertarea păcatelor și spre viața de veci”. Acolo unde sunt mai mulți slujitori, doi dintre ei, sau în lipsă doi bătrâni (epitropi ai bisericii), stând înaintea ușilor împărătești, de o parte și de alta a preotului, țin întins Aerul sub sfântul potir, pentru ca nu cumva să pice ceva jos³¹.

Odinioară, și anume până prin secolele VIII-IX, credincioșii laici se împărtășeau – ca și clericii – separat, întâi cu Trupul Domnului (primind de la preot părticia în palma dreaptă pusă peste cea stângă) și apoi cu Sfântul Sânge, sorbind direct din sfântul potir, pe care îl ținea diaconul³². Cu vremea, din pricina riscurilor de profanare a Sfântului Trup (pe care unii nu-l consumau îndată, ci îl ascundeau și îl duceau acasă, păstrându-l pentru scopuri și întrebuințări superstițioase), ca și din pricina altor dificultăți de natură practică (se putea vărsa Sfântul Sânge, sau pica pe jos), s-a introdus uzul împărtășirii credincioșilor cu lingurița, deși sinodul trulan (Can. 101) recomanda păstrarea practicii vechi (fără linguriță).

Lingurița (grec. λαβίς, lat. *cochlear*) folosită la împărtășirea credincioșilor simbolizează cleștele cu care îngerul din vedenia prorocului Isaia (cap. VI) a luat cărbunele de foc și l-a pus pe buzele aceluia, închipuind însuflarea și trimiterea lui spre a vorbi oamenilor în numele lui Dumnezeu³³. Cărbunele de foc este însuși Sfântul Trup și Sânge, care este numit *cărbune* și foc arzător³⁴, de aceea, în grecește, se întrebuințează termenul de λαβίς-idoș, care însemnează *clește* (instrument de apucat)³⁵.

În timpul cât se împărtășesc credincioșii, cântăreții (corul) cântă diferite chinonice (imne) ca: „Trupul lui Hristos primiți..., Cinei Tale celei de taină..., Gustați și vedeți..., Paharul mântuirii...” ș.a.

După împărtășire, fiecare își șterge buzele cu acoperământul pe care îl ține preotul (sau diaconul) și se închină, mulțumind lui Dumnezeu, apoi primește anafura (la Paști, *artos* sau *Paște mic*) și puțin vin, pentru a-și spăla gura și pentru ca să nu mănânce altceva îndată după Sfânta Împărtășanie³⁶. Cel ce a primit Sfânta Împărtășanie

³¹ Vezi *Liturghierele* românești mai vechi (ca de ex. ed. București, 1862, p. 105).

³² Vezi, de ex., Sfântul Vasile, *Epist. XCIII către nobila Chesaria* (Despre împărtășire), *P.G.*, t. XXXII, c. 485; *Constituțiile apostolice*, VIII, 13 (trad. rom. cit., p. 247); Sfântul Chiril al Ierusal., *Cateh.*, V-a *mystag.*, 21-22 (trad. rom. de Pr. D. Fecioru, pp. 576-577) ș.a.

³³ Vezi, de ex., *Îndreptarea Legii*, gl. 59 (ed. cit., p. 108).

³⁴ Vezi, de ex., rugăciunea a treia (a Sfântului Simeon Metafrastul) de mulțumire după împărtășire: „Cel ce de bună voie mi-ai dat spre hrană Trupul Tău, foc fiind, care arde pe cei nevrednici...” (*Liturghier*, București, 1967, p. 300).

³⁵ S. Salaville, *Liturgies Orientales. Notions générales...*, pp. 137-138.

³⁶ Vezi *Tipicul cel mare*, cap. 54, p. 42-43: „Pentru spălarea gurii fraților celor ce se împărtășesc...”.

nu mai sărută nici sfintele icoane și nici mâna preotului; el trebuie să aibă grijă să nu scuipe ori să rostească vreun cuvânt necuviincios, de ocară și blestem. Când se împărtășesc grupe mai mari de credincioși, la sfârșitul Liturghiei preotul (sau unul din credincioși) va citi rugăciunile de mulțumire pentru împărtășire.

c) *Împărtășirea bolnavilor și a pruncilor.* Numai bolnavii, pruncii și cei care, din binecuvântate pricini, nu pot veni la biserică sau care trebuie să fie împărtășiți grabnic și în împrejurări excepționale, sunt *exceptați* de la regula generală de mai sus. Aceștia pot fi împărtășiți de preot acasă, sau în locul unde se află, cu pârțicele din Sfânta Împărtășanie sfințită în fiecare an la Liturghia din Joia Patimilor (dar și mai des, dacă e nevoie), uscată de obicei în marțea Săptămânii Luminate, după rânduiala arătată în *Povăturile din Liturghier* și (mai precis și mai amănunțit) în *Penticostar* (la Învățătura de după slujba din luna Săptămânii Luminate), ea este apoi păstrată anume în acest scop, în chivotul de pe Sfânta Masă³⁷. Nu este permisă păstrarea ei în afară de biserică³⁸.

În aceste cazuri excepționale, Sfânta Împărtășanie se dă după o rânduială deosebită, pe care o găsim în *Molitfelnic*: *Rânduiala ce se face când se va întâmpla a se da foarte grabnic celui bolnav împărtășirea*. Preotul ia atunci cu sine epitrahilul și *Molitfelnicul*, precum și cele necesare împărtășirii, adică Sfintele Taine, lingurița și un pocrovăț sau două. Înainte de a lua Sfintele Taine din chivotul în care se păstrează, preotul își pune epitrahilul, își spală mâinile și, închinându-se cu evlavie în fața Sfintei Mese, ia cu buretele sau cu o linguriță mică pârțicelele necesare din chivot, le învelește într-o pânză curată, sau măcar într-o hârtie curată, și le pune într-o cutie mică, de metal sau lemn, anume destinată în acest scop și închisă ermetic (de se poate, aurită pe dinăuntru). Când este posibil, această cutiuță se pune într-alta mai mare, în care să încapă lingurița și pocrovețele sau chiar și un potir mic de serviciu, care să fie folosit la împărtășirea bolnavului, așa cum prescrie *Molitfelnicul*.

Pe drum, preotul va păstra o atitudine de cea mai desăvârșită cuviință și evlavie³⁹. Ajuns la casa bolnavului, preotul își pune epitrahilul, desface cutiile și, luând un po-

³⁷ Despre vechimea practicii de a pregăti Sfintele prin uscare la foc, vezi Pr. P. Vintilescu, *Păstrarea Sfintei Împărtășanii pentru cei bolnavi*, în rev. BOR, an. 1925, nr. 5 și 6, pp. 422-432 și 520-527. La începutul sec. al XVIII-lea, Mitrofan Critopolos justifică această practică împotriva obiiceților catolice și protestante (Mărt. lui Mitrofan, cap. 9, la I. Michalcescu, Φυσικὸς τῆς Ὀρθοδοξίας, Leipzig, 1904, pp. 226-227).

³⁸ Vezi, de ex., *Învățătură preoților pe scurt, de șapte taine a Bisericii*, tip. de mitropolitul Teodosie al Ungro-Vlahiei la Buzău, 1702, f. 19: „Vă dăm încă poruncă să nu să ție (Sfintele) măcar și în casa popei, că nu iaste loc sfințit de arhieru, nici altar, nici biserică...”. Mitropolitul Teodosie admitea luarea Sfintelor din altar și transportarea lor de către preot numai în vremuri de bejenie, când creștinii erau nevoiți să fugă dinaintea năvălitorilor sau a epidemiilor de ciumă și holeră, a revărsărilor de ape etc. Aceeași dispoziție o dădea și Mitropolitul Grigorie al Țării Românești, la 21 mai 1762: „Sfânta Priceșanie să nu o ție (preoții) prin case, precum am înțeles că fac unii din preoți...” (cit. la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, vol. VII, București, 1904, p. 53). În secolul trecut, episcopul Filotei al Buzăului (1850-1860) a reînnoit această poruncă (vezi rev. GB, an. 1961, nr. 1-2, pp. 149-150). Comp. și *Povăturile din Liturghier* (ed. 1967, p. 412): „Chivotul în care se vor păstra Sfintele Taine... să stea totdeauna... pe Sfânta Masă, iar nu într-alt loc”.

³⁹ Odinioară, în astfel de cazuri, Sfânta Împărtășanie era purtată în procesiune la casa bolnavului, mergând înainte paracliserul cu un sfeșnic și cădelnița, iar preotul în urma lui, cu epitrahilul pe grumaji și ținând în mâini potirul ori un mic chivot cu Sfintele. Vezi, de ex.: Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb.* 82, trad. rom. cit., p. 345; Pravila din Codicele de la Ieud (la C.A. Spulber, *Cea mai veche Pravilă românească. Text. Transcriere. Studiu*, Cernăuți, 1930, p. 18); *Învățătură preoților pe scurt*... Buzău, 1702, f. 18 v și 19; Mitrop. Iacob Putneanul al Moldovei, *Sinopsis*, Iași, 1715, f. 62; *Pravila bis.* tip. de mitrop. Nifon al Țării Românești, București, 1854, p. 122. Episc. Filotei al Buzăului (1850-1860), încă reînnoia această dispoziție (vezi rev. GB, an. 1964, nr. 1-2, p. 150).

crovăt mai mare, îl întinde pe o măsuță acoperită cu așternut curat, pe care se pune și un sfeșnic mic cu lumânarea aprinsă și așază lingurița și cutiuța cu Sfintele pe pocrovățul întins, făcând o închinăciune în fața lor. Citește apoi rugăciunile după rânduiala din *Molitfelnic*; iar la momentul împărtășirii pune Sfintele în linguriță și toarnă puțin vin (dacă este, dacă nu, agheazmă sau, în lipsă, apă curată) și-l împărtășește pe bolnav. După împărtășire, îi mai dă o linguriță de vin (agheasmă sau apă), ca să nu-i rămână particelă din Sfântui Trup prin gură, apoi citește restul rânduielii de slujbă din *Molitfelnic*.

Tot din Sfintele pentru tot anul se împărtășesc de obicei, chiar în biserică, și *pruncii*, la a căror împărtășire trebuie o deosebită grijă și atenție din partea preotului. În acest caz, se toarnă în linguriță foarte puțin lichid (vin sau apă curată) și apoi se pune din Sfântul Trup și Sânge numai o mică fărâmiță, luată din chivot cu capătul unui bețișor de busuioc păstrat în acest scop în cutia cu Sfintele. Se pune sub bărbia pruncului un acoperământ cu fața în sus, care, îndată după împărtășire, se ține la gura pruncului, până ce acesta înghite Sfintele.

După un obicei rusesc, pruncii nu se împărtășesc decât cu Sânge (probabil o măsură de prevedere, pentru pruncii prea fragezi, care n-ar putea înghiți și asimila particula din Sfântul Trup). De aceea, unele cărți de ritual rusești interzic împărtășirea copiilor la Liturghia Celor mai înainte sfințite, întrucât atunci se află în sfântul potir numai vin⁴⁰.

Întrucât pruncii și copiii până la șapte ani nu au păcate personale, iar cel original e spălat prin botez, Biserica rusă a introdus următoarea *formulă pentru împărtășirea pruncilor*: „Se împărtășește robul (roaba) lui Dumnezeu X, spre sfințirea sufletului și a trupului” (în loc de: „spre iertarea păcatelor”).

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

Despre aspectele ecumenice ale Tainei Împărtășirii, a se vedea mai ales volumul *Eucharistie Zeichen der Einheit*, Erstes Regensburger Ökumenisches Symposium, ed. de Ernst Chr. Suttner, Regensburg, 1970.

Despre explicarea patristică a Sfintei Euharistii vezi, de ex., J. Danielou, *La catéchèse eucharistique chez les Pères de l'Eglise*, în vol. *La Messe et sa catéchèse*, Paris (Le Cerf), („Lex Orandi”, 7), pp. 73-85.

Despre variațiile ritualului euharistic în diferitele rituri liturgice vezi: J. Corblet, *Histoire dogmatique, liturgique et archéologique du sacrement de l'Eucharistie*, 2 vol., Paris, 1885 (încă valabil); N. Maurice – Denis Boulet, *Eucharistie ou la Messe dans les variations, son histoire et ses origines*, Paris, 1953.

Despre raportul dintre Spovedanie și Împărtășire: L. Ligier, *Pénitence et Eucharistie en Orient. Théologie sur une interférence de prières et de rites*, în *OCP*, 29 (1963), pp. 5-78.

⁴⁰ Vezi, de ex., S. Bulgakoff, *Cartea de căpătâi a sfinților silitori* (în rus.), ed. II-a, Harkov, 1900, p. 1042.

Cununia (slujba nunții)

Cununia sau *slujba nunții* este serviciul divin prin care Biserica binecuvântează și consfințește *căsătoria*, adică legătura dintre bărbat și femeie, ridicând-o la rangul de taină¹.

1. **Săvârșitorul cununiei** este arhiereul și preotul. Vechile *Pravile* îi opresc pe preoții-călugări (ieromonahi) să officieze nunta, ca unii care au făcut votul castității și care nu pot deci lua parte nici la dansul ritual de la „Isaie, dănuiește...”, nici la ospățul și petrecerea cu care e împreunată de obicei nunta². (În vremea noastră, ieromonahii săvârșesc adesea slujba cununiei). Preotul poate oficia cununia propriului său fiu sau a fiicei sale, dacă nu există alt preot³.

2. **Primitorul tainei.** În legătură cu primitorii (subiectele) tainei, ne vom ocupa numai de *căsătoriile mixte* (între creștini și necreștini sau între ortodocși și neortodocși, catolici și protestanți). Acestea erau oprite în vechime, prin canoane⁴. Dacă însă într-o căsnicie de neortodocși, căsătorii legitim, unul din soți se convertea la Ortodoxie, iar celălalt rămânea mai departe în credința (confesiunea sau secta) lui, soțul convertit putea păstra mai departe legătura căsătoriei (dacă celălalt consimțea), potrivit sfatului Sfântului Apostol Pavel, care zice că bărbatul necredincios se sfințește prin femeia credincioasă și invers (I Cor. VII, 12 ș.u.)⁵.

În timpurile mai noi, până de curând, în fața faptului împlinit, Biserica nu refuza săvârșirea căsătoriilor mixte, pentru a nu lăsa fără binecuvântarea ei asemenea însoțiri. În astfel de cazuri, preotul era obligat să stăruie pe lângă soțul ortodox ca să rămână statornic în credință și să-și crească copiii în credința ortodoxă. În ultimul timp însă, s-a oprit din nou, formal, oficierea căsătoriilor mixte, prin actualul *Regulament de procedură al instanțelor disciplinare și de judecată ale Bisericii Ortodoxe Române* (artic. 47), asemenea căsătorii fiind îngăduite numai cu dezlegarea chiriarhului locului; cei de alt cult sunt obligați, înaintea căsătoriei, să îndeplinească formalitățile de trecere la Ortodoxie.

3. **Nașii.** Atât la logodnă, cât și la cununie, mirii sunt asistați de *nași* sau *nuni*. Rostul și datoriile acestora sunt aceleași ca și ale nașilor la botez. Ei sunt martori și garanți (chezași) ai seriozității angajamentelor reciproce luate de viitorii soți și ai trăinicieii legăturii lor; de aceea, la logodnă, ei pun mâna, cu preotul, pe inele, iar la cununie, pe cununiiile care se pun pe capetele mirilor, atât la așezarea, cât și la depunerea lor, fiind

¹ Vezi Prof. N. Chițescu, Pr. Prof. I. Todoran și Pr. Prof. I. Petreună, *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. II, București, 1958, pp. 915-916.

² Vezi *Răsp. canonice* ale lui Petru Hartofilaxul (sec. XI), în „Sint. Aten.”, V, 570; Regulile călugărești ale Sfântului Teodor Studitul (P.G., t. XCIX, col. 941); *Pravila Mare (Îndreptarea Legii)*, gl. 135, alin. 2; Cap. 84 din *Nomocanonul slav în 228 titluri*.

³ *Pravila Mare (Îndreptarea Legii)*, gl. 155 și *Pravila bisericească* a mitropolitului Nifon, ed. II, p. 9; artic. 210 din *Nomocanonul slav în 228 titluri*.

⁴ Vezi Canoanele 10 și 31 Laodicea; Can. 14 sin. IV ecum. și 72 trulan; Can. 23 al Sfântului Ioan Postitorul ș.a. Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 227, trad. rom., p. 180.

⁵ Vezi Can. 72 trulan.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

deci oarecum pătași la actul sfânt care se săvârșește. Nașii trebuie să fie ortodocși⁶, cu viațuire creștinească exemplară și mai în vârstă decât mirii, purtându-se față de miri ca niște părinți și învățători ai lor⁷. Vechile *Pravile* îi opreau pe călugări să îndeplinească oficiul de nași, atât la botez, cât și la nuntă (*Îndreptarea legii*, gl. 135, alin. 1).

În unele părți din nord-estul țării (Bucovina) este curiosul obicei ca mirii să fie asistați de cât mai multe perechi de nași.

4. Locul săvârșirii. Slujba Cununiei se săvârșește de regulă în biserică, iar nu în casă, cum se obișnuiește uneori. De ce ?

Întâi, pentru că biserica este locașul în care Dumnezeu e totdeauna prezent (mai ales prin Sfintele Daruri) și în care se săvârșesc și celelalte sfinte taine; săvârșindu-se deci în biserică, nunta e făcută în fața lui Dumnezeu însuși și cu binecuvântarea Lui, căpătând astfel caracterul de act sfânt și o garanție mai mare de trăinicie și durabilitate⁸. Al doilea, pentru că nunta, fiind unul dintre actele cele mai de seamă din viața omului, trebuie săvârșită în mijlocul colectivității, adică în văzul și cu participarea obștii creștine din care facem parte, deci în biserică – locașul de adunare al comunității, în care ea ne poate asista la toate actele și momentele cele mai importante din viața noastră religioasă. De aceea, preoții (mai ales cei de la orașe) sunt datori să-i sfătuiască pe cei ce se căsătoresc să vină pentru aceasta la biserică; ei nu vor oficia cununia în case decât în cazuri cu totul excepționale și pentru motive bine întemeiate.

5. Timpul săvârșirii. Fiind slujbă de bucurie, cununia se săvârșește în zilele de sărbătoare (de regulă, duminică); *Molitfelnicul* prescrie să se facă dimineața, îndată după Liturghie⁹ (cum se face de regulă în Moldova), deși obiceiul mai nou este să se facă după-masă (spre seară).

Conform poruncii a IX-a a Bisericii, nu se fac însă nunți în următoarele perioade și zile din cursul anului bisericesc:

a) În cele patru posturi de peste an (inclusiv săptămâna albă sau a brânzei), ca și în toate zilele de post din cursul anului (miercurea și vinerea, 14 sept. sau Înălțarea Sfintei Cruci, 29 august sau Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul), pentru că petrecerile și ospetele adesea zgomotoase care însoțesc de obicei taina nunții ar contrasta cu atmosfera de rugăciune, înfrânare și pocăință, ce trebuie să caracterizeze vremea postului¹⁰.

⁶ Cf. *Regulamentul de procedură*, art. 47: „Clericii sunt obligați să nu officieze taina cununii decât între ortodocși, asistați de nuni ortodocși”.

⁷ Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 280, trad. rom., p. 181 (reprodus și în *Aghiazmatarul* din 1950, p. 75, cu titlul: *Scurtă învățătură despre nuntă, din Simeon arhiepiscopul Tesalonicului, pentru nuni*): „Cade-se a se ști că nunții cei primitori ai curăției și ai unirii, făcându-se în loc de părinți și învățători ai tocmirii la un gând și ai însoțirii, trebuie să fie ortodocși și iubitori de Dumnezeu”.

⁸ Comp. Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 282, trad. rom., p. 182. După acesta (*op. cit.*, capitolele 277-278, trad. rom., pp. 180-181), logodna se face în pronaos, iar cununia în naos, mirii fiind aduși, după logodnă, în mijlocul sfântului locaș, ca niște fii ai Bisericii, în dreptul Sfintei Mese, înaintea ușilor împărătești, ca înaintea lui Dumnezeu.

⁹ Vezi însemnarea de tipic din fruntea Rânduiei Logodnei (*Molitfelnic*, ed. 1971, p. 62). Vechile cărți de învățătură pentru preoți impuneau mirilor să nu mănânce și să nu bea nimic înainte de cununie, oricât de târziu s-ar fi făcut cununia, deoarece e vorba de primirea unei sfinte raine, tot atât de sfântă ca toate celelalte (vezi de ex., *Învățătură preoților pe scurt...*, de Mitrop. Teodosie al Ungrovlahiei, Buzău, 1702, f. 28 v).

¹⁰ Vezi, de ex., tâlc. can. 69 apost., can. 52 Laodiceea; *Pravila Mare (Îndreptarea Legii)*, gl. 202 (ed. Acad. Rom., 1962, p. 212). Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb.* 25, în trad. rom., p. 318.

După o tradiție statornicită în unele părți ale Bisericii noastre, se face pogorământ în cazuri excepționale, admitându-se oficierea căsătoriei în prima parte a Postului Crăciunului (până la Sfântul Nicolae), dar fără petrecerea și ospetele obișnuite și numai cu dispensă sau aprobare specială de la chiriarhul locului. În Păresimi este îngăduită, la nevoie, numai logodna (așezământul) și aceasta numai în ziua Bunei-Vestiri (dacă nu cade în Săptămâna Patimilor) și în Duminica Floriilor¹¹.

b) Nu se fac, de asemenea, nunți în Săptămâna Luminată, în răstimpul dintre Crăciun și Bobotează (25 dec. – 6 ian.), în Duminica Rusaliilor, în toate praznicele împărătești, precum și în ajunul tuturor praznicelor împărătești, pentru ca veselia luminească a nunții să nu întunece sau să eclipseze bucuria duhovnicească a celor mai mari sărbători creștine, transformându-le în prilejuri de desfătare și petrecere lumească¹².

6. Rânduiala Cununiei. Slujba cununiei propriu-zise e precedată obligatoriu de cea a *logodnei* religioase, o ierurgie prin care Biserica binecuvântează și consfințește o veche datină strămoșească, respectată în popor, și anume *legământul* sau *așezământul*, adică tocmirea, așezarea sau punerea solemnă la cale a căsătoriei dintre doi tineri.

a) *Logodna* (grec. ἡ μνηστεία, cerere în căsătorie, ὁ ἀρραβών, arvună, gaj, angajament, chezașie).

Se pune din vreme în naos o masă pe care se așază Sfânta Cruce și două sfeșnice mici cu lumini aprinse, iar la mijloc, Sfânta Evanghelie și deasupra ei cununiile¹³. Alături se pune și un pahar cu vin și o bucată de pâine (cozonac sau pișcot), pe care de obicei le aduc nuntașii.

Preotul îmbracă epitrahilul și felonul, iar la sosirea mirilor îi întâmpină în mijlocul bisericii¹⁴, binecuvântează cele două făclii aprinse, pe care le aduc nașii, și o dă pe cea dintâi nașului, iar pe cea de-a doua nașei. Mirii și nașii se așază în fața mesei: mirii la mijloc (bărbatul în dreapta, adică spre sud, mireasa în stânga, adică spre nord), nașul în dreapta bărbatului, nașa în stânga miresei, amândoi ținând făcliile aprinse în mâini.

Preotul face de trei ori semnul binecuvântării spre capetele mirilor și luând inelele de logodnă le așază pe Sfânta Evanghelie, astfel: în dreapta pe cel gravat cu numele bărbatului (și care deci va fi purtat de femeie), iar în stânga pe cel gravat cu numele miresei (care deci va fi purtat de bărbat). Apoi ia cădelnița și cădește în jurul mesei și spre nuntași; după aceea, stând în fața mesei, dă binecuvântarea („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”). Urmează ectenia mare și cele două rugăciuni din *Molitfelnic*, din care pe prima preotul o citește cu glas, iar pe a doua în taină (cu fața spre miri).

Apoi preotul ia inelul din dreapta, face cu el semnul Sfintei Cruci peste Sfânta Evanghelie (unii îl ating și de Sfânta cruce), și apoi peste fața bărbatului, de trei ori, zicând de fiecare dată: „Se logodește robul lui Dumnezeu X (acum atinge cu inelul fruntea bărbatului), cu roaba lui Dumnezeu X (atinge cu inelul fruntea femeii), în

¹¹ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb.* 25, trad. rom., p. 318. În ultima vreme, Sinodul Bisericii Greciei a luat hotărârea (circulara nr. 898/1957) de a permite, cu încuviințarea chiriarhilor eparhioți, oficierea căsătoriilor și în timpul Păresimilor (afară de Săptămâna Patimilor), dar numai în cazuri excepționale și fără nici un fast sau petrecere (vezi *MO*, 1962, nr. 3-4, p. 255).

¹² Vezi *Învățătura de credință creștină-ortodoxă*, tip. cu aprob. Sfântului Sinod, București, 1952, pp. 300-301.

¹³ Arhiep. Simeon al Tesalonicului recomandă să se pună pe masă și chivotul sau cutia cu Sfintele Taine, pentru ca slujba să se officieze ca în fața lui Hristos Însuși (*Despre cinstita nuntă*, cap. 276, trad. rom., p. 180).

¹⁴ În unele părți ale Bisericii noastre, când intră în biserică, mirii merg mai întâi și se închină la iconostas și la icoanele de pe catapeteasmă (cp. F. Balamace, *op. cit.*, p. 448).

numele Tatălui (atinge fruntea bărbatului), și al Fiului (la piept), și al Sfântului Duh¹⁵ (la umărul drept și apoi la cel stâng); a treia oară adaugă: „acum și pururea și în vecii vecilor, amin”. După aceasta, preotul, împreună cu nunul, pune inelul în degetul inelar de la mâna dreaptă a mirelui. La fel face și cu inelul al doilea (al miresei), zicând de trei ori: „Se logodește roaba lui Dumnezeu X (atingând fruntea miresei) cu robul lui Dumnezeu X (atingând fruntea bărbatului), în numele Tatălui...” etc. (ca mai sus). Și împreună cu nuna, preotul pune inelul în inelarul mâinii drepte a miresei. Apoi nunii schimbă inelele, adică le inversează, punându-le așa cum urmează să fie purtate de către miri tot timpul¹⁵.

După aceea, preotul citește rugăciunea de consfințire a logodnei, întorcându-se cu fața spre miri și făcând semnul binecuvântării spre ei acolo unde indică textul sau unde se pomenesc numele mirilor. Urmează ectenia întreită și otpustul (zilei), atunci când nu se face îndată cununia.

b) *Cununia*. Dacă însă urmează îndată cununia, atunci nu se mai face otpustul, ci îndată după rugăciunea de binecuvântare se citește Psalmul CXXVII, cântându-se, după fiecare verset al lui, refrenul: *Mărire Ție, Dumnezeuul nostru, Mărire Ție!* (în unele biserici nu se mai citește psalmul, ci se cântă numai *Mărire Ție, Dumnezeuul nostru, Mărire Ție*, de trei ori); în timpul acesta *preotul cădește din nou masa și pe miri*. Apoi își descoperă capul, se închină, sărută Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce, ia în mâini Sfânta Evanghelie (unii iau și Sfânta Cruce) și dă binecuvântarea („Binecuvântată este împărăția Tatălui...”), făcând cu Evanghelia semnul Sfintei Cruci deasupra cununilor. Apoi așază cununiile peste Sfânta Evanghelie și rostește ectenia mare (cu cereri speciale pentru miri), urmată de cele trei rugăciuni *de binecuvântare a mirilor*. La a treia, preotul împreunează dreapta mirelui cu dreapta miresei, atunci când rostește cuvintele: „Însuși și acum, Stăpâne, trimite mâna Ta din sfântul Tău locaș și unește pe robul Tău X cu roaba Ta X...” etc.

Se face apoi *punerea cununilor*, astfel:

Preotul ia cununia din dreapta (a mirelui), face cu ea semnul Sfintei Cruci peste Sfânta Evanghelie (unii o ating și de Sfânta Cruce), apoi peste fața mirelui, de trei ori, zicând de fiecare dată: „Cunună-se robul lui Dumnezeu X (atinge cu cununia fruntea mirelui), cu roaba lui Dumnezeu X (atinge fruntea miresei), în numele Tatălui (atinge fruntea mirelui), și al Fiului (atinge pieptul) și al Sfântului Duh” (atinge umărul drept și apoi pe cel stâng); a treia oară adaugă: „acum și pururea...”. Și sărutând mirele cununia, preotul i-o pune pe cap, ținând-o și nașul cu dreapta.

La fel face preotul cu cununia miresei, rostind formula: „Cunună-se roaba lui Dumnezeu X (atinge cu cununia fruntea miresei), cu robul lui Dumnezeu X (atinge fruntea mirelui), în numele Tatălui...” etc. (ca mai sus). Mireasa sărută cununia și preotul i-o pune pe cap, ținând-o și nașa cu dreapta.

Apoi cântă preotul o dată: „Doamne Dumnezeuul nostru, cu mărire și cu cinste încununază-i pe dâșii”, iar corul (cântăreții) repetă aceeași cântare de două ori; de fiecare dată, preotul face semnul binecuvântării spre miri.

Urmează citirea *Apostolului* și a *Evangheliei*, cu regula știută. În timpul Apostolului, de vrea, preotul cădește, iar Evanghelia o citește cu fața spre miri și nuntași și cu capul descoperit; după citire, se închină, sărută Sfânta Evanghelie, o închide și face semnul Sfintei Cruci cu ea spre popor. Urmează o *ectenie întreită* scurtă, o rugăciune pe care

¹⁵ După Simeon al Tesalonicului (*op. cit.*, cap. 278, trad. rom. p. 180), preotul schimbă inelele de trei ori, în cinstea Sfintei Treimi.

preotul o citește cu fața spre miri, binecuvântându-i, apoi *ectenia ceverilor* (acestea se omit uneori sau se prescurtează). „Tatăl nostru” și *rugăciunea pentru binecuvântarea paharului cu vin* (cu fața spre răsărit). Preotul ia apoi paharul și dă pe rând întâi mirelui apoi miresei să guste din el de câte trei ori, în timp ce cântăreții (corul) cântă: „Paharul mântuirii...” (Ps. CXV, 4). Dacă se obișnuiește a se aduce și o bucată de pâine sau de cozonac, preotul dă mirilor să guste întâi din ea, după ce o înmoaie în vin, și apoi dă paharul¹⁶.

Urmează *înconjurarea*, astfel: preotul primește cădelnița, dă stânga nunului, iar acesta dă stânga sa mirelui ș.a.m.d. și ținându-se toți de mână, iar preotul cădind, face înconjurarea mesei de trei ori, cântând la prima înconjurare: „Isaie, dăntuiește...”, la a doua „Sfinților mucenici...”, iar la a treia „Slavă Ție, Hristoase Dumnezeule...”¹⁷.

După înconjurare urmează *luarea (depunerea) cununilor*: mirele înainteașă lângă masă, se închină de trei ori și, plecându-și capul, pune mâinile cruciș pe Sfânta Evanghelie, cu toată evlavia; preotul, de o parte a mirelui, iar nunul de cealaltă, îi iau cu dreapta cununia, zicând preotul: „Mărit să fii, mire, ca Avraam...” etc. Mirele sărută cununia, iar preotul o pune pe Sfânta Evanghelie. Mirele se retrage la locul lui și se face același lucru pentru mireasă, punând nuna mâna dreaptă pe cununie și zicând preotul: „Și tu, mireasă, mărită să fii ca Sarra...”.

Apoi, stând cu fața spre miri, preotul zice cele *două rugăciuni de binecuvântare a mirilor*, din *Molitfelnic*, binecuvântându-i, și face *otrustul* (acum sau înainte de otrust, preotul poate ține *cuvântarea ocazională*, când e cazul)¹⁸. După aceea, cântăreții cântă „Cuvine-se cu adevărat...” sau altă cântare îndătinată (în multe biserici se cântă acum „Mulți ani trăiască...”); în timpul acesta, vin mai întâi mirii și nunii, se închină și sărută pe rând Sfânta Evanghelie Sfânta Cruce și cununile, primind felicitări de la preot; același lucru îl fac apoi părinții și rudele mirilor. La sfârșit, preotul încheie cu „Pentru rugăciunile...”.

La opt zile după cununie, urmează ceea ce în popor se numește *ieșirea la biserică*: tinerii căsătoriți vin din nou la biserică și, stând la ușa bisericii (în pronaos), în genunchi, preotul, îmbrăcat cu epitrahilul, le pune epitrahilul pe cap și le citește *Rugăciunea de curățire și binecuvântare* (pe care credincioșii o numesc, în virtutea tradiției, *dezlegarea cununilor*)¹⁹.

c) *A doua nuntă (cununie)*. Rânduiala obișnuită a cununiei (prima nuntă) se face de obicei și atunci când unul dintre miri (indiferent care) a mai fost căsătorit. Când însă amândoi mirii au mai fost căsătoriți, li se face cununie după o rânduială deosebită, întocmită pentru asemenea cazuri, adică a doua nuntă.

Odinioară, a doua și a treia nuntă erau privite și tratate de Biserică cu mai multă severitate decât azi; ele erau îngăduite numai ca un pogorământ făcut pentru slăbiciu-

¹⁶ *Molitfelnicile* românești mai vechi, ca și cele grecești și slave, nu pomenesc decât despre paharul cu vin; pâinea, deși obișnuită mai de mult în practica românească, nu e menționată decât în *Molitfelnicile* românești mai noi, începând cu cel din 1965 (p. 84).

¹⁷ Prin unele părți ale Bisericii noastre (Ardeal), se face acum înconjurarea mare: atât mirii, cât și nașii sărută de fiecare dată întâi Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce de pe masă, apoi icoana de pe iconostas și pe cele împărătești de la tâmplă, iar când trec prin dreptul ușilor împărătești se închină spre altar (Comp. Tipic bisericesc de I. Boior și Șt. Roșianu, ed. a II-a, p. 187).

¹⁸ Vechile *Molitfelnice* de tip rusesc cuprindeau chiar o *Învățătură către miri*, de dimensiunile unei adevărate predici, introdusă în momentul acesta al slujbei (vezi de ex., *Molitfelnic*, Chișinău, 1820, p. 68 ș.u. și *Trebnic*, Chișinău, 1908, p. 1307-1911). Ultimele ediții românești, începând cu cea din 1965, au introdus aici o scurtă povățuire, adresată de preot tinerilor, dacă nu li se ține cuvântare.

¹⁹ Vezi mai departe, la explicarea Cununiei, înțelesul acestei numiri.

nea firii omenești, iar mirii erau supuși la unele epimii sau canoane de pocăință (oprire de la Sfânta Împărtășire)²⁰. Astăzi însă asemenea căsătorii au devenit destul de frecvente și de aceea Biserica e nevoită să le binecuvânteze, pentru a nu-i lăsa pe cei împreunați cu legătura trupească fără binecuvântarea lui Dumnezeu.

Rânduiala nunții a doua reflectă încă vechea disciplină a asprimii cu care erau privite odinioară asemenea căsătorii, precum și concepția că, de fapt, numai prima nuntă este socotită ca o taină adevărată și deplină. De aceea, această rânduială este, în prima ei parte, mai simplă și mai puțin solemnă decât rânduială primei cununii. Rânduială logodnei e contopită cu cea a cununiei, făcând amândouă o singură slujbă și având binecuvântarea de început nu ca la taine (cununie), ci ca la ierurgii (logodnă): „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”, după care urmează rugăciunile începătoare obișnuite („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte). Lipsește toată partea de la începutul slujbei, până la punerea cununiilor (binecuvântarea, ectenia și rugăciunile pentru binecuvântarea mirilor); deci, după punerea și schimbarea inelelor, se citesc două rugăciuni speciale, apoi se trece îndată la punerea cununiilor²¹. Atât ectenia de la început (dinainte de punerea inelelor), cât și cele două rugăciuni de după schimbarea inelelor au caracter penitențial, deci cuprind cereri pentru pocăință și iertarea mirilor, pentru că însoțirea lor prin a doua (sau a treia) nuntă le este socotită ca un păcat izvorât din aprinderea trupească, pe care ei n-au putut-o birui, începând de la punerea cununiilor pe cap, rânduiala slujbei la a doua nuntă e absolut întocmai ca la prima nuntă.

Rânduiala nunții a doua se face neschimbat și la *nunta a treia*.

A patra nuntă e socotită de Biserică drept o fărâdelege; de aceea *Molitfelnicul* îi oprește pe preoți de a o sluji, sub amenințarea pedepsei caterisirii²².

7. Însemnare despre „nunta de argint” și „nunta de aur”

Se obișnuiește în timpul din urmă, mai ales în unele familii din orașe, să se serbeze, într-un cadru mai mult sau mai puțin familial, așa-zisa *nunta de argint* ori *nunta de aur*, adică aniversarea a 25 de ani (respectiv 50 de ani) de la încheierea căsătoriei. La asemenea prilejuri este chemat uneori și preotul. Ce slujbă poate face el în acest caz?

– Numai unele ediții ale *Trebmicului* slavo-rus cuprind o slujbă pentru astfel de cazuri (în *trad. germ. cit.*, de S. Heitz, p. 550, nota 2); *Molitfelnicul* românesc nu prevăd nimic pentru astfel de cazuri până acum. Se obișnuiește însă să se citească atunci *Rugăciunea de mulțumire pentru câștigarea cererii și pentru toată facerea de bine a lui Dumnezeu*, din *Liturghier*, ori parte din *Tedeumul de mulțumire* adaptat la împrejurarea respectivă, binecuvântându-se și inelele de argint (ori de aur), care se pun în de-

²⁰ Vezi de ex.: *Constituțiile apostolice*, III, 2 (*trad. rom. cit.*, p. 88); Can. I. Laodicea, Can. 7 Neocezarea, Canoanele 4 și 87 ale Sfântului Vasile cel Mare, Can. 19 al Sfântului Ioan Postitorul și Can. 2 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul (CBO, vol. II, part. I, pp. 32, 82; vol. II, partea II, pp. 52-53, 129, 215 și 227-228). Comp. Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 276, *trad. rom.*, p. 179; *Pravila Mică* (Govora, 1640), gl. 51, alin. 3, gl. 76, 83 și 92; *Pravila Mare (Indreptarea Legii)*, gl. 205-206.

²¹ *Evphologhiul* de azi prevede punerea cununiilor la nunta a doua, deși după Can. 2 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul (trecut și în *Pravila Mică* de la Govora, gl. 76), cel ce se căsătorește a doua oară nu se încununază.

²² Vezi, de ex., *Pravila* de la Govora, gl. 83, alin. 3, și *Molitfelnic*, București, 1965, p. 98. Căsătoria a patra a fost interzisă formal prin *tomul unirii* (τόμος ενώσεως) al patriarhului Nicolae I (Misticul) al Constantinopolului, la 920. În ultimul timp s-au formulat însă cereri pentru abolirea acestor restricții și pentru admiterea căsătoriei a patra (vezi, de ex., I. Th. Panagopoulos, 'Ο τέταρτος γάμος, Atena, 1958).

getele soților, alături de cele vechi. Slujba se face de regulă în case. (Pentru aceasta a se vedea și *Molitfelnicul*, ed. III, București, 1976, p. 92.)

8. Explicarea rânduielii nunții. Atât rânduiala Logodnei, cât și rugăciunile principale din slujba Cununiei (cele pentru binecuvântarea mirilor) și din rânduiala Nunții a doua sunt atribuite, în cel mai vechi manuscris al *Evhologhiului* grecesc (*Cod. Barberini*, din secolele VIII-IX), lui Metodice Mărturisitorul, patriarhul Constantinopolului (+846)²³.

a) *Logodna*. Actul principal din slujba logodnei e *punerea și schimbarea inelelor*. Întrebuintarea inelelor la logodnă e obicei străvechi, pe care Biserica creștină numai l-a preluat și l-a consfințit, prin încadrarea lui în slujba bisericească. Inelele, care sunt cercuri închise, fără început și fără sfârșit, erau în Vechiul Testament simbol al puterii și încrederii care se acorda cuiva, precum se vede din textul rugăciunilor pe care le citește preotul pentru binecuvântarea logodnicilor după punerea inelelor (*Molitfelnic*, 1956, p. 73); în ritualul creștin al logodnei ele sunt simbolul iubirii nesfârșite și al fidelității reciproce pe care și-au jurat-o logodnicii unul față de altul, precum și semnul trăinicieii legăturii dintre viitorii soți²⁴.

Făcliile aprinse, pe care le țin în mâini nașii – iar odinioară le purtau și sfinții slujitori – sunt simbol al curăției mirilor, al luminii darului de sus și al bucuriei nuntașilor²⁵. În unele părți, la logodnă făcliile le țin logodnicii (mirii) înșiși, cum prevedeau unele din vechile *Molitfelnice* românești (ca cel de Chișinău, 1820, f. 51 v) și cum prevăd și azi *Evhologhiile* grecești (Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, Atena, 1970, p. 238).

b) *Cununia*. *Psalmul CXXVII* („Fericiți toți cei ce se tem de Domnul...”), cu care începe slujba Cununiei, zugrăvește fericirea vieții familiale a celor ce se tem de Domnul.

Momentul principal din slujba Cununiei, acela în care se săvârșește consfințirea legăturii dintre bărbat și femeie, este atunci când preotul rostește cuvintele din a treia rugăciune de binecuvântare a mirilor: „Însuți, și acum, Stăpâne, trimite mâna Ta din sfântul Tău locaș și unește pe robul Tău X, cu roaba Ta X...” etc. (cuvinte care sunt socotite ca o epicleză a slujbei Cununiei, echivalentă celei din rugăciunea pentru sfințirea apei din slujba botezului). Semnul văzut al sfințirii nevăzute a acestei legături este unirea mâinii drepte a bărbatului cu dreapta femeii, de către preot, iar actul ritual care simbolizează și pecetluiește săvârșirea tainei este *punerea cununilor* pe capetele mirilor. *Cununile* sunt făcute în chipul coroanelor cu care se încununau odinioară regii și împărații, biruitoarii în războaie și în întrecerile din arene și palestre, precum și fecioarele în anumite rituri și procesiuni religioase. Ele erau semnele puterii, ale stăpânirii și ale biruinței (la bărbați), ori ale frumuseții și curăției virginală (la fecioare), întruchipând totodată podoaba, cinstea și slava ce se dădea împăraților de către supușii lor, precum și sentimentele de admirație, recunoștință sau omagiu datorate biruitoarelor în lupte. Ele se pun pe capul mirilor ca un elogiu sau ca o răsplată adusă curăției și fecioriei acestora, pe care ei au păstrat-o până la nuntă și pentru care

²³ V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 964.

²⁴ Comp. Clement al Alexandriei, *Pedagogul*, III, 11, trad. rom. de Dr. N. Ștefănescu, în col. „Izvoarele Ortodoxiei”, București, 1939, p. 312 (comp. și p. 314). Astăzi amândouă inelele se fac de obicei din aur, dar în vechime, inelul mirelui era din fier, simbolizând tăria bărbătească, iar al miresei din aur, simbolizând frumusețea, gingașia și curăția femeiască (Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 276, trad. rom., p. 180). După *Molitfelnicele* românești vechi, inelul pe care bărbatul îl dădea femeii să-l poarte era de aur, înfățișând strălucirea soarelui, iar cel dat de femeie bărbatului era de argint, înfățișând strălucirea lunii, deoarece strălucirea femeii vine de la bărbat (V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 846).

²⁵ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 279, trad. rom. p. 181.

sunt încununată²⁶. De aceea se și cântă pentru miri rugăciunea: „Doamne Dumnezeule nostru, cu mărire și cu cinste încununază-i pe dânsii !”²⁷. Punerea cununilor a dat și de numirea tainei, obișnuită la greci: τὸ στεφάνωμα = încununare, încoronare.

Apostolul de la cununie este luat din epistola Sfântului Apostol Pavel către Efeseni (V, 20-33), în care acesta compară nunta cu legătura sfântă și indisolubilă dintre Hristos și Biserică, îndemnându-i pe viitorii soți să se iubească între ei cu aceeași dragoste netărmurită și sfântă.

Evanghelia e formată din pericopa în care se istorisește minunea săvârșită de Mântuitorul la nunta din Cana Galileii, la care El a luat parte cu Sfânta Sa Maică (In. II, 1-11).

Paharul cu vin, pe care preotul îl binecuvântează și din care apoi gustă mirii, e numit în *Molitfelnic* paharul comun sau de obște (τὸ κοινὸν ποτήριον). El închipuie atât bucuria și veselia nunții, cât și soarta comună a viitorilor soți, pe care vor o împărtăși împreună, având parte de aceleași necazuri și aceleași bucurii²⁷. Același lucru vrea să arate și bica de pâine (cozonac sau pișcot) din care, prin unele părți, se dă acum mirilor să guste, o dată cu paharul de obște; aceasta din urmă este o reminiscență veche, precreștină, moștenită din ritualul nunții la romani și amintind de pâinea comună (un fel de plăcintă) care se frângea la ei cu ocazia nunții și pe care mirii o mâncau arunci împreună (*libum farreum, confarreatio*)²⁸. Atât paharul, cât și pâinea ne aduc însă aminte și de împărtășirea mirilor, care avea odinioară loc în acest moment al slujbei, deoarece cununia se săvârșea de regulă îndată după Sfânta Liturghie, când mirii se și împărtășeau²⁹. De aceea se cântă acum: „Paharul mântuirii...” (Ps. CXV, 4), cântare întrebuințată ca priceasnă în timpul împărtășirii credincioșilor; în rânduiala Cununii ea nu se găsește decât în *Molitfelnic* românesc mai noi (în cele grecești și slave nu există).

Înconjurarea mesei de către alaiul de nuntă format din slujitori, miri și nași, în chip de horă, simbolizează și exprimă bucuria firească și sentimentul de jubilaire prilejuite de nuntă, sentimente care s-au exprimat totdeauna prin cântare și joc sau dans. Cereemonia aceasta este, ca și cea analoagă de la botez și de la hirotonie, un rest din dansul ritual (religios), care făcea parte integrantă din cultul ebraic, ca și din cultele altor religii și popoare vechi precreștine. Și deoarece nunta se face în vederea nașterii de prunci

²⁶ Comp. Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 276, trad. rom. p. 179 Comp. și Sf. Ioan Gură de Aur, *Omil. IX, la Epist. I Tim.*, în *P.G.*, t. LXII, col. 564.

²⁷ Comp. Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 277, trad. rom., p. 180.

²⁸ Vezi N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, București, 1965, p. 285.

²⁹ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 282 (trad. rom., p. 182). Comp. și Rânduiala Cununii din *Erbologhiul* slav – manuscris, tradus de episc. Melchisedec, în *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice*, București, 1885, p. 149: Mirii erau împărtășiți după ecfonisul rugăciunii *Tatăl nostru*. Preotul zicea: „Să luăm aminte ! Cele mai înaintea sfințite, Sfintele, sfinților !” și împărtășea pe miri, zicând: „Primiți Trupul și Sângele Domnului nostru Iisus Hristos, care se dau spre iertarea păcatelor”. Li se dădea apoi anafura, după care urma ritualul paharului de obște. La sfârșit, se rostea și ectenia: „Drepti, primind dumnezeieștile... Taine” etc. (ca la Liturghie). Vezi și rânduiala din *Molitfelnic* slave tipărite la noi (Târgoviste, 1545, Câmpulung, 1635, Bălgrad, 1689), la C. Cornescu (Creangă), *Rânduiala Cununii, a Mărturisirii și a Maslului în diferitele ediții ale Molitfelnicului slav și român folosit în Biserica Română*, în rev. *M.O.*, an. 1962, nr. 10-12, p. 605, 606, 609, și cea din *Molitfelnicul* rom. manuscris, copiat de preotul Popa Flore din Josani (Bihor) la 1705, descris de M. Mălinaș, *Manuscrise liturgice din Bihor*, în rev. *BOR*, an. 1975, nr. 9-10, p. 1135-1135. Comp. și Nic. Darvareus, *Mănealnic*, în rom. de Dim. Sturza, ed. III-a, Iași, 1846, p. 106. De altfel, bunul obicei al împărtășirii mirilor cu ocazia nunții se mai păstrează și azi în unele eparhii ale Bisericii noastre (mai ales în Ardeal și nordul Moldovei), numai că împărtășirea are loc înainte de cununie, fie dimineața, la Liturghie, fie într-o sărbătoare anterioară (vezi P. Procopoviciu, *Ritualistica*, p. 132 și I. Bojor și Șt. Roșianu, *Tipic bis.*, ed. II, p. 186).

în frica Domnului, Biserica ne duce cu gândul mai întâi la nașterea minunată a dumnezeiescului Prunc din Sfânta Fecioară, naștere pe care a prezis-o mai ales prorocul Isaia (VII, 13). De aceea cântăm acum imnul prin care Biserica îl înțeapmă pe prorocul Isaia să dăntuiască împreună cu noi, de bucurie că i s-a împlinit prorocia: „Isaie, dăntuiește ! Fecioara a avut în pântec...” etc.³⁰. Cele două tropare care se cântă după aceea („Sfinților mucenici...” și „Slavă Ție, Hristoase Dumnezeule...”), care sunt stihiri mucenicești luate din cântările *Octoihului* (Vecernia de vineri seara, glas. 7), vor să spună că mirii trebuie să se facă părtași lui Hristos și sfinților Lui, prin viața lor curată, pe care o vor duce și în căsnicie³¹; cununile care li s-au pus pe capete sunt asemenea celor cu care Mântuitorul îi încununează în ceruri pe sfinții și pe aleșii Săi după moarte (vezi vechea iconografie religioasă a martirilor).

Formulele: „Mărit să fii, mire, ca Avraam...” și „Iar tu, mireasă, mărită să fii ca Sarra...”, pe care preotul le rostește la depunerea cununilor, sunt formulele de felicitare (hiritisire) rituală a mirilor de către Biserică, prin glasul preotului.

Obiceiul ca tinerii căsătoriți să vină a opta zi după cununie la biserică, pentru a li se citi rânduiala pe care credincioșii o numesc *dezlegarea cununilor* (ἡ λύσις τῶν στεφάνων), este străvechi. El are analogie cu ritualul spălării și al tunderii noului botezat, din rânduiala botezului, care odinioară – precum am spus – avea loc la opt zile după botez.

În vechime, se puneau pe capetele mirilor cununi de ramuri (frunze) de merișor, pe care ei le purtau timp de o săptămână și cu care veneau după opt zile de la nuntă la biserică, unde preotul le lua de pe capete (uneori lucrul acesta îl făcea preotul mergând el însuși la casa mirilor)³². Depunerea cununilor se făcea deci a opta zi după cununie; ulterior, a fost încadrată în însăși slujba cununiei, dar obiceiul ca tinerii să vină la biserică la opt zile după cununie s-a păstrat până azi, în virtutea tradiției, păstrând vechea denumire: *dezlegarea cununilor*, adică desfacerea cununilor de ramuri și depunerea lor. Tinerii stau atunci la ușile bisericii (sau în pronaos), ca unii ce se socotesc nevrednici de a intra în biserică, pentru că și-au pierdut curăția feciorelnică de mai înainte. Tocmai de aceea, preotul se roagă, în molitfa pe care le-o citește, ca Dumnezeu să-i învrednicească a intra din nou în biserică și a se împărtăși cu Sfintele Taine, la vremea convenită.

În practică, astăzi tinerii vin de obicei la preot după slujbă. Odinioară însă, molitfa li se citea dimineața, înainte de slujbă, pentru ca ei să poată intra apoi cu preotul în biserică și să asiste la slujbă, cum prevede încă *Molitifelnicul*.

BIBLIOGRAFIE

- P. Anciaux, *Le sacrement du mariage*, Louvain, 1963.
J. Basaroff, *Die Ehe nach der Lehre und dem Ritus der orthodox. russ. Kirche*, Stuttgart, 1873.

³⁰ Această cântare nu e menționată în rânduiala nunții descrisă de Simcon al Tesalonicului (*op. cit.*, cap. 282, trad. rom., p. 182). Ea face parte din Canonul Miezonopticii de Duminică, glas. V, Imnosul Cânt. a 9-a (vezi *Octoihul rom.*, București, 1952, p. 375, col. 2).

³¹ Comp. Simeon al Tesalonicului, *Despre cinstita nuntă*, cap. 282, trad. rom., p. 182. Despre simbolismul ceremoniilor nunții vezi și Mărturisirea lui Mitrofan Critopulos (la I. Mihălescu, *Die Bekenntnisse...*, pp. 231-233).

³² Comp. Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice*, p. 150. Comp. și M. Mălinaș, *op. și rev. cit.*, supra, p. 1134.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

J.H. Dalmais, O.P., *La liturgie du mariage dans les rites orientaux*, în rev. *MD*, 50 (Paris, 1957).

P. Jounel, *Le mariage*, în vol. *L'Eglise en prière*, réd. par A. Martimort, 1961, pp. 595-617.

M. Jugie, *Mariage dans l'Eglise greco-russe*, în *DTC*, IX, 2317 ș.u.

Ev. Mantzouna, *Slujba nunții după tipicul Bisericii Ortodoxe de Răsărit* (în grec), în „Arhiva de Drept bisericesc și canonic”, 26 (1971), pp. 29-47.

A. Nelidow, *Caractère pénitentiel du rite des deuxièmes noces*, în vol. „Liturgie et remission des péchés” (Conférences Saint-Serge, Paris), Roma, 1975, pp. 163-177.

R. Raes, *Le mariage dans les Eglises d'Orient*, Chevetogne, 1958.

Ambrosios Stavrinu, ' *Ἱερολογία τοῦ γάμου*, Constantinopol, 1923.

Despre particularitățile ritului slavo-rus al logodnei și cununiei, în comparație cu cel românesc, vezi recenzia noastră la trad. germ. a lui S. Heitz (*Der orthodoxe Gottesdienst I*), în rev. „Ortodoxia”, an. 1967, nr. 3, pp. 418-429.

Despre diferitele datini și obiceiuri populare la cununie, a se vedea S.F.L. Marian, *Nunta la Români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, București, 1890, pp. 436-445. Comp. și Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, part. II, cap. XVIII (Despre ceremoniile pe care moldovenii le observă la logodne și nunți), trad. rom. de G. Pascu, București, 1923, pp. 158-164.

Hirotonia și hirotesiile¹

Hirotonie și hirotésie. Taina preoției se dă (sau se dobândește) prin hirotonie (ordinatio). Din punct de vedere etimologic, cuvântul grecesc *hirotonie* (χειροτονία) însemnează *întinderea mâinilor* (de la χεῖρ = mână și τέινω = a întinde), apoi *votare* sau *alegere*, pentru că votarea sau alegerea cuiva se făcea și se face de obicei prin ridicarea mâinii. În sens creștin, cuvântul χειροτονία însemna, deci, la început, *alegerea* sau desemnarea cuiva pentru preoție, lucru pe care Biserica sau obștea credincioșilor îl făcea prin votare²; iar pentru că această alegere era confirmată apoi prin *punerea mâinilor episcopului* asupra celui ales, cu timpul, termenul de hirotonie s-a aplicat rânduielii de slujbă sau ceremoniei religioase a consacrării candidaților la preoție, slujbă al cărei miez este, astăzi ca și odinioară, punerea mâinilor episcopului asupra celui ales, unită cu invocarea harului Sfântului Duh.

Punerea mâinilor e un rit care se practica și în cultul Vechiului Testament. Așa erau consacrați, de exemplu, leviții Legii Vechi (Num. VIII, 10; XXVII, 18), așa îl consacră Moise pe Iosua ca succesor al său la conducerea poporului (Deut. XXIV, 9). În creștinism a fost practicat, în continuare, ca rit de consacrare, sau ca semn al transmiterii unei funcții religioase și al harului special necesar pentru împlinirea ei (Fapte VI, 6; XIV, 23; II Tim. I, 6; I Tim. IV, 14; V, 22 ș.a.)³.

Prin hirotonie înțelegem deci astăzi taina (slujbă) prin care cineva este investit cu darul sau vrednicia uneia din cele trei trepte ale preoției, adică: diaconia, preoția, arhieria; ea este deci, transmiterea mai departe a „lîmbilor de foc”, adică a puterii harismatice venite, prin Apostoli, de la Mântuitorul însuși.

Hirotesia este cuvânt de origine tot grecească și înseamnă *punerea mâinilor* (χεῖρ = mână și τίθημι = a pune). La început, el se întrebuința pentru a exprima, în general, acordarea – prin punerea mâinilor episcopului – a oricărui dar în legătură cu slujba preoției, de orice natură ar fi fost; însemna deci și ceea ce înțelegem azi prin *hirotonie*⁴. Astăzi însă prin *hirotésie* înțelegem rânduiala de slujbă prin care se acordă fie una dintre treptele clerului bisericesc inferior de odinioară (citeț sau cântăreț și ipodiacon), fie una dintre gradele (rangurile) onorifice care se dau fețelor bisericești pentru merite deosebite pe tărâmul activității pastorale (sachelar, iconom și iconom-stavrofor, la preoții de mir, sincel, protosincel și arhimandrit, la preoții călugări), fie confirmarea într-o funcție bisericească administrativă (stareț sau igumen, protoiereu ș.a.).

¹ Ca bibliografie generală pentru acest capitol a se vedea studiile din vol. colectiv *Etudes sur le sacrement de l'ordre*, Paris, 1957 („Lex Orandii, 22”), și Pl. de Meester, *Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito byzantino*, Roma, 1947, pp. 243-274. Comp. și O. Bârlea, *Die Weihe der Bischöfe, Presbyter und Diakone in vorncänischer Zeit*, München, 1969 (Soc. Academica Dacoromana. Acta philos. et theol., III). Pentru amănunte de ordin canonic vezi și Sever Buzan, *Hirotonie și hirotésie*, în rev. „Ortodoxia”, an. 1957, nr. 4, p. 586 ș.u.

² Vezi, de ex., *Didahia (Învățătura) celor 12 Aposotoli*, cap. XV: „Alegeți-vă (Χειροτονήσατε) episcopi și diaconi...” (trad. rom., din SPA, vol. I, 92); *Constituțiile apostolice*, cart. VII, cap. 31 (trad. rom., p. 197).

³ Comp. și J. Forget, *Diacres*, în DTC, t. IV, col. 708.

⁴ Comp. și Pr. C. Dron, *Canoanele*, vol. II; București, f.a., p. 55 (citându-l pe J. Tixeront, *L'ordre et les ordinations*, p. 2, n. 6).

Între hirotonie de o parte și hirotesie de alta, este deci o deosebire de esență: cea dintâi este o taină, cea de-a doua o simplă ierurgie (binecuvântare)⁵. De aceea, hirotoniile se săvârșesc numai în altar, iar hirotesiile afară din altar (în naos). Hirotonia are caracter indelebil, pe când hirotesiile se pot anula formal.

Cele mai vechi rânduieli de hirotonie le aflăm în Răsărit, în diferitele rânduieli bisericești, ca de ex.: *Constituțiile apostolice*, VIII, 17 (hirotonia diaconului), *Testamentum Domini* I, 38 (idem), *Canoanele lui Ipolit*, 33, 39-42 (idem) ș.a., iar în Apus, în *Sacramentarul Gregorian* (P.L., t. LXXII, 222).

1. Ministrul (săvârșitorul) hirotoniei este numai episcopul (arhiereul). Hirotonia, de diacon și cea de preot o săvârșește un singur arhiereu, iar pentru hirotonia arhiereului trebuie cel puțin doi sau mai mulți arhierei⁶.

Hirotesiile, de asemenea, se săvârșesc de regulă de către arhiereu. Numai în mănăstiri, starețul sau igumenul poate hirotesi citeti și ipodiaconi pentru mănăstirea respectivă și numai cu voia sau cu consimțământul episcopului⁷.

Orice episcop hirotonește preoți și diaconi numai pentru și în eparhia sa; în altă eparhie poate săvârși hirotonii sau hirotesi numai cu voia sau cu delegația episcopului acelei eparhii⁸.

2. Locul săvârșirii. Hirotoniile se săvârșesc totdeauna numai în biserică⁹ și anume în sfântul altar, în jurul Sfintei Mese, deoarece Sfânta Masă este în Biserică izvorul sfințirii, iar exercitarea darului preoției este strâns legată de ea. Hirotesiile, de asemenea, se săvârșesc, de regulă, tot în biserică, dar în naos. În chip excepțional, ele se pot săvârși în paraclisul episcopal sau chiar în reședința episcopală, înaintea unui iconostas¹⁰.

3. Timpul săvârșirii. Ca și Mirungerea, taina hirotoniei nu constituie o slujbă independentă, de sine stătătoare, ci se încadrează în slujba Sfintei Liturghii depline, la Sfântului Ioan ori a Sfântului Vasile. Nu se săvârșesc hirotonii la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite¹¹. *Hirotoniile* se săvârșesc în orice zi de sărbătoare, în cursul Sfintei Liturghii, și anume:

a) *Hirotonia în arhiereu* se face înainte de citirea Apostolului și a Evangheliei (îndată după „Sfinte Dumnezeule...”), deoarece în acest moment se începea odinioară Liturghia, în prezența arhiereului;

⁵ Se pare că distincția care se face azi în limbajul ortodox între *hirotonie* și *hirotesie* datează din sec. al VIII-lea. Teologia și practica Bisericii Catolice nu face nici azi această diferențiere între „hirotonie” și „hirotesie” (Vezi Cyrille Vogel, *Chirotonie et chirotesie. Importance et relativité de l'imposition des mains dans la collation des ordres*, în rev. *Ir.*, t. XVI (1972), nr. 1, pp. 7-21 și nr. 2, pp. 207-238).

⁶ Vezi can. 1 și 2 apost., can. 4 al Sin. I ecum., can. 3 al Sin. VII ecum., can. 19 și 23 Antiohia, can. 13 Cartagina; *Constituțiile apostolice*, VIII, 4-5 și 27.

⁷ Vezi can. 14 al Sin. VII ecum. și can. 6 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul. Comp. și *Arhieraticonul*, la sfârșitul rânduielii hirotesiei de ipodiacon.

⁸ Can. 35 al Sfinților Apostoli și can. 22 Antiohia.

⁹ Can. 7 al Sfântului Teofil al Alexandriei (CBO, vol. II, part. II, p. 179).

¹⁰ Vezi *Arhieraticonul* la *Rânduiala hirotesiei de citeț și de duhovnic* (ed. București, 1926, pp. 6 și 44). Până în vremea patriarhului ecumenic Manuil I (1217-1222) ipodiaconii erau consacrați în diaconicon, după vohodul mic de la Liturghie; acesta hotărî ca ei să fie de aici înainte hirotesii în naos, înainte de Liturghie (vezi CBO, vol. II, part. 1, pp. 97-98. Comp. și Pr. C. Dron, *Canoanele*, I, 25-26).

¹¹ Așa la Teodor Balsamon, în *Coment. la can. 49 Laodiceea* (Pidalion, trad. rom., f. 297 v, nota 1. Comp. și B. Cireșeanu, *op. cit.*, t. III, p. 224, nr. 2). Dar după alții, la Liturghia Darurilor mai înainte sfințite se poate face hirotonie de diacon. Vezi, de ex., Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb.* 25, trad. rom., p. 318; *Arhieraticonul* la sfârșitul rânduielii hirotoniei de diacon; Ghenadie, *Liturghia*, p. 189.

b) *Hirotonia în preot* se săvârșește înainte de sfințirea Darurilor (îndată după intrarea cu Cinstitele Daruri), deoarece preotului i se dă puterea de a sfinți Darurile, adică de a sluji Sfânta Liturghie.

c) *Hirotonia în diacon* are loc după sfințirea Darurilor (îndată ce arhiereul rostește ecfonismul: „Și să fie milele marelui Dumnezeu...”), deoarece diaconul nu poate sluji singur și nu poate sfinți Darurile.

Hirotesile treptelor inferioare ale clerului se săvârșesc de regulă înainte de Liturghie, în mijlocul bisericii; hirotesia de igumen sau stareț se poate face și înainte de Vecernie. Hirotesile pentru acordarea de distincții onorifice se fac și în cursul Sfintei Liturghii (de obicei, după intrarea cu Sfânta Evanghelie) sau chiar după Liturghie, când este popor mai mult în biserică, spre deosebita cinste a celor ce le primesc; de aceea ele se fac mai aproape de altar, în fața ușilor împărătești (pe solee).

La aceeași Liturghie nu se pot hirotoni mai mulți diaconi (preoți sau arhierei), ci numai câte unul, dar se pot face mai multe hirotesii deodată¹².

4. *Rânduiala hirotoniilor și a hirotesilor* se află în cartea de slujbă numită *Arhieraticon*.

a) *Hirotesia clericilor inferiori (citeț și ipodiacon)*. Având în vedere importanța marelui act al hirotoniei în viața spirituală a celui ce e pe punctul de a primi preoția, acesta trebuie să se pregătească din vreme pentru aceasta, prin rugăciune și meditație la sarcinile impuse de sfânta taină a preoției. Întrucât la slujba hirotoniei el se va și împărtăși cu Sfântul Trup și Sânge, e obligat să postească cel puțin câteva zile înainte de hirotonie, iar în ajunul hirotoniei, candidatul la diaconic trebuie să se mărturisească la duhovnic (de obicei, dohovnicul catedralei unde urmează să se facă hirotonia) și să-și citească de cu seara rugăciunile pregătitoare din *Rânduiala Sfintei Împărtășiri*, precum și povățuirile necesare din *Liturghier*, privitoare la pregătirea sufletească și trupească pentru sfânta slujbă¹³.

Hirotonia în diacon e precedată de rânduiala hirotesirii sau a primirii celor două trepte ale clerului inferior, subordonate diaconatului, adică treapta de *anagnost (citeț)* și cea de *ipodiacon*, singurele care au supraviețuit în Biserica ortodoxă, dintre numeroasele trepte ale clerului inferior de odinioară. Cel ce se hirotonește diacon este făcut deci întâi *anagnost (citeț)* și apoi *ipodiacon*, după care, de regulă în aceeași zi, primește și hirotonia de diacon.

Hirotesia de citeț (cântăreț) și apoi cea de *ipodiacon* se face înainte de începutul Sfintei Liturghii (la sfârșitul Utreniei sau al Ceasurilor), astfel: Arhiereul care va face hirotonia, înconjurat de membrii clerului slujitor, stă în mijlocul bisericii, pe vultur, fiind toți îmbrăcați în veșminte pentru slujba Sfintei Liturghii. Candidatul face trei metanii mari (către răsărit), între sfeșnicele împărătești. Apoi, întorcându-se spre apus, îl iau doi diaconi, unul de o parte și altul de alta, și, plecându-i puțin capul, îl aduc în fața arhiereului, zicând pe rând: (I) „Poruncește”, (II) „Porunciți !”, (I) „Poruncește, Sfințite Stăpâne, pe cel ce vi se aduce înainte spre a fi hirotesit citeț (cântăreț)”.

Candidatul ingenunchează în fața arhiereului, care îl binecuvăntează pe cap de trei ori și îl tunde cruciș, zicând: „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh”, iar diaconii răspund: „Amin”, de fiecare dată.

¹² Simeon al Tesalonicului, *Răsp. la întreb.* 39, trad. rom., p. 322. Comp. și *Pidalionul*, notă la Can. 68 apostolic.

¹³ Comp. și *Îndreptar pentru candidații care vin la hirotonie*, întocmit de Arh. Emilian Antal-Târgovișteanul, București, 1939.

Tunderea aceasta, care se făcea și leviților din serviciul Cortului Mărturie (Num. VIII, 7), simbolizează consacrarea candidatului în slujba Domnului și a Bisericii; prin aceasta, candidatul devine levit, om în slujba altarului, pentru că părul este un produs al trupului și prin tundere el se aduce lui Dumnezeu ca pârgă din partea omului. Se tunde la creștet, pentru că Hristos este capul și creștetul tuturor¹⁴. Totodată, cununa mai închipuie și cununa de spini a Patimilor¹⁵.

Apoi arhiereul, luând un felon scurt, dinainte pregătit (sau, în lipsă, un stihar), îl binecuvântează și îl pune îndoit pe grumajii candidatului; felonul acesta aduce aminte de veșmântul special pe care îl purtau slujitorii bisericești inferiori (οὐβηρέτοι) în Biserica veche¹⁶. Arhiereul îl binecuvântează din nou pe candidat, făcându-i semnul Sfintei Cruci pe cap de trei ori, îi pune mâna dreaptă pe creștet și, zicând diaconului: „Domnului să ne rugăm!”, arhiereul citește rugăciunea de hirotresire („Doamne Dumnezeule atotțiitorule, alege pe robul Tău acesta...”); apoi dă candidatului *Apostolul* (sau *Psaltirea*), – semnul funcției citețului – din care candidatul citește puțin, ca probă; este o reminiscență din „cercarea” sau „ispitirea” sub formă de examen (ἐξετάσις), la care erau supuși odinioară candidații la treapta de citeț, pentru a se vedea dacă știu să citească frumos din Cărțile Sfinte. După aceea, candidatul se ridică în picioare, e binecuvântat din nou de către arhiereu, primește de la diaconi stiharul și orarul (veșmintele treptei următoare, de ipodiacon, pe care urmează să o primească îndată); el le prezintă arhiereului spre binecuvântare, zicând: „Binecuvântează, Prea Sfintite Stăpâne, stiharul și orarul”¹⁷. Apoi sărută mâna arhiereului și, ajutat de diaconi, care îl aduc în altar și îi iau felonul, îmbracă stiharul și orarul, încrucișat pe piept și pe spate.

După aceasta, noul citeț e făcut *ipodiacon*, după o rânduială asemănătoare cu cea dinainte, astfel: face din nou trei metanii spre răsărit, între sfeșnicele împărătești, se întoarce, iar diaconii îl iau și îl duc în fața arhiereului, zicând aceeași formulă (doar schimbând la sfârșit: *ipodiacon* în loc de *citeț*). În fața arhiereului îngenunchează, iar acesta îl binecuvântează pe creștet de trei ori. Diaconul zice: „Domnului să ne rugăm”, iar arhiereul, punând mâna dreaptă pe capul candidatului, îi citește rugăciunea de hirotresire întru ipodiacon („Doamne Dumnezeul nostru, Căla ce prin unul și același Duh Sfânt...”). Diaconii prezintă un lighean gol, acoperit cu un prosop, și o cană cu apă. Candidatul, ținând ligheanul cu stânga, toarnă cu dreapta din cană, de trei ori, arhiereului să se spele pe mâini, deasupra ligheanului, zicând încetișor, de fiecare dată: „Câți sunteți credincioși”; în timpul acesta, diaconii țin prosopul sub lighean, ca să nu pice apă pe jos. Arhiereul își șterge mâinile, pune ștergarul pe grumajii noului ipodiacon, îl binecuvântează, iar acesta îi sărută mâna și, trecând printre sfeșnicele împărătești, merge și stă în fața icoanei împărătești a Domnului nostru Iisus Hristos, ținând ligheanul în mâini și zicând în taină rugăciunile pe care le știe pe deasupra.

Se începe apoi Sfânta Liturghie. Candidatul rămâne în fața icoanei până la Heruvic. După căderea din timpul Heruvicului, noul ipodiacon trece în fața ușilor împărătești și, venind arhiereul, îi toarnă de trei ori de se spală pe mâini, zicând de fiecare dată: „Câți sunteți credincioși...”; apoi îi sărută dreapta și trece în fața icoanei Maicii

¹⁴ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele hirotonii*, cap. 158-159, trad. rom., p. 130.

¹⁵ Același, *Răspuns la întreb. 22*, trad. rom., p. 317.

¹⁶ Simeon al Tesalonicului, (*op. cit.*, cap. 186, trad. rom., pp. 140-141) numește acest veșmânt *camision* și îl socotește „începătura” veșmintelor sfinte.

¹⁷ După unii liturgiști se dă noului citeț și *ficlie* (sfeșnic), pentru că citețul e numit și „purător de lumină” (vezi de ex., V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, pp. 835-836 și Pr. G. Teleaga, *Tipicon*, p. 446).

Domnului, unde rămâne mai departe cu ligheanul în mâini și cu prosopul pe grumaji, rugându-se până în momentul hirotonirii în diacon¹⁸.

b) *Hirotonia în diacon*. În timpul Axionului, candidatul intră în altar pe ușa de nord și, stând lângă proscomidiar, toarnă din nou arhiereului să se spele pe mâini. După aceasta, i se iau ligheanul, șervetul și cana, iar el desface orarul și rămâne numai în stihar. La ecfonisul: „Și ne dă nouă cu o gură și cu o inimă...” vine și își pleacă capul sub mâna arhiereului, care-l binecuvântează, sărută mâna arhiereului și iese pe ușa de nord în mijlocul bisericii. Îndată urmează *hirotonia în diacon*, astfel:

Candidatul face trei metanii mari în mijlocul naosului, apoi e luat de doi diaconi care au ieșit din altar și care, plecându-i capul, îl duc spre arhiereu, în fața ușilor împărătești, zicând: (întâiul) „Poruncește!”; (al doilea) „Porunciți!”; (din nou întâiul) „Poruncește, Preasfințite Stăpâne pe cel ce vi se aduce înaine, spre a fi hirotonit diacon”. Candidatul îngenunchează, iar arhiereul, care stă între ușile împărătești, îl binecuvântează pe cap de trei ori, apoi merge și se așază pe un jeț în latura de nord a Sfintei Mese, cu fața spre apus. Candidatul, intrând în sfântul altar prin ușile împărătești, e luat de mâini de diaconi (ca unul care va intra în tagma lor) și înconjoară cu toții Sfânta Masă de trei ori, cântând la prima înconjurare: „Sfinților mucenici...”, la a doua, „Slavă Ție, Hristoase Dumnezeu...”, iar la a treia, „Isaie, dăntuiește...”.

Precum vedem, se cântă la hirotonie aceleași cântări ca și la cununie (deși nu exact în aceeași ordine), deoarece hirotonia nu e altceva decât cununia noului slujitor cu Biserica lui Hristos, în slujba căreia el intră acum. Se cântă „Sfinților mucenici...”, pentru că în sfântul altar sunt prezenți la hirotonie și sfinții mucenici, prin sfințele lor moaște care se află la temelia Sfintei Mese, și pentru că noul hirotonit intră de acum în ceata celor care L-au mărturisit pe Hristos și L-au slujit, propovăduindu-L cuvântul și dându-și viața pentru El și pe care El i-a încununat în ceruri cu cinste și cu mărire¹⁹.

La fiecare înconjurare, candidatul sărută pe rând cele patru colțuri ale Sfintei Mese, iar când ajunge în fața arhiereului, după fiecare înconjurare face câte două metanii mari înaintea lui, fără să se închine, îi sărută omoforul, engolpionul și mâna dreaptă, apoi face a treia metanie.

După terminarea întreitei înconjurări și a metaniilor în fața arhiereului, candidatul face trei metanii mari în fața Sfintei Mese (cu închinăciuni), se apropie de colțul ei de miazăzi-apus, îngenunchează numai cu piciorul drept (arătând cu acesta că nu va primi preoția deplină), își pune mâinile pe Sfânta Masă cruciș (dreapta peste stânga) și își reazemă fruntea peste ele. Deoarece Sfânta Masă îl reprezintă pe Hristos, candidatul la hirotonie își reazemă fruntea pe Hristos însuși, ca Sfântul Ioan Evanghelistul pe sânul Domnului, la Cină (In. XIII, 23)²⁰. Arhidiaconul zice: „Să luăm aminte!”; toți slujitorii îngenunchează, iar arhiereul, sculându-se din jeț, își ia mitra de pe cap, pune capătul omoforului și apoi mâinile cruciș pe capul candidatului și zice, cu glas: „Dumnezeiescul Har...” (vezi *Arhieratikonul*). Arhidiaconul: „Domnului să ne rugăm”, iar slujitorii cântă încetișor, rar și dulce: „Doamne miluiește” întreit, în timp ce arhiereul îl binecuvântează de trei ori pe candidat și apoi, ținând mâinile cruciș, pe capul lui, îi citește încetișor cele două rugăciuni de hirotonie („Doamne, Dumnezeul

¹⁸ După rânduiala din *Arhieratikon*, la ieșirea cu Darurile, ipodiaconul merge în urma ultimului preot, ținând ligheanul în mâini, iar la reîntrirea soborului în altar, el rămâne în fața icoanei Maicii Domnului (la fel în *Țipicul* de Gherasim Saffirin, București, 1905, pp. 62-63).

¹⁹ Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfintele hirotonii*, cap. 169, trad. rom., pp. 133 și 134.

²⁰ Comp. P. Evdokimov, *L'art de l'icône*. – *Théologie de la beauté*, Paris, 1970, p. 130.

nostru...” și „Dumnezeule, Mântuitorul nostru...”). În același timp, arhidiaconul zice în șoaptă ectenia.

Apoi, se ridică toți: arhiereul și noul diacon vin între ușile împărătești unde, stând cu fața spre popor, arhiereul primește de la diaconi și dă pe rând, noului diacon, veșmintele treptei lui (afară de stihar, pe care îl are îmbrăcat dinainte), astfel: ia orarul, îl arată poporului, zicând: „Vrednic este !” și îl dă noului diacon, care sărută dreapta arhiereului și orarul, punându-l pe umărul stâng, în timp ce soborul slujitorilor cântă de trei ori: „Vrednic este”. Același lucru se face apoi cu mânecutele și cu ripida (în lipsă, pocrovățul mare), răspunzând de fiecare dată credincioșii (corul): „Vrednic este”.

Credincioșii din biserică mărturisesc astfel sau confirmă vrednicia celui hirotonit, aducându-ne aminte de vremea când poporul lua parte efectivă la alegerea și confirmarea clericilor, strigând, ca și azi: *Vrednic este !* (vezi, de ex., *Constituțiile apostolice*, VIII, 4 și Căn. 7 al Sf. Teofil al Alexandriei).

După aceea, noul diacon se pleacă spre credincioși (întâi în față, apoi spre dreapta și spre stânga) și se întoarce, intrând în sfântul altar.

După aceasta, se continuă rânduiala obișnuită a Liturghiei arhieresti, iar noul diacon stă în dreapta Sfintei Mese, arătând Sfintele Daruri cu ripida (ori cu pocrovățul primit la hirotonie). Pentru cinstea darului de curând primit, la momentul împărtășirii clerului, noul diacon primește, de la arhiereu, Sfântul Trup și Sfântul Sânge înaintea celorlalți diaconi, iar la vremea convenită, el rostește ectenia: „Drepti, primind dumnezeieștile... Daruri...”, arătând astfel credincioșilor că a primit darul diaconiei și dreptul de a-i îndemna pe credincioși la rugăciune²¹.

c) *Hirotonia în preot* are loc, precum am spus, îndată după intrarea cu Cinstitele Daruri și exact după aceeași rânduială ca și hirotonia în diacon, doar cu următoarele deosebiri:

– Înainte de hirotonie, candidatul citește, în mijlocul bisericii, formularul-tip de angajament pentru îndeplinirea cu cinste a dregătoriei preoțești la care vine. Acesta i se dă dinainte, apoi îl semnează și rămâne la dosarul cu acte al candidatului.

– La intrarea în altar, pentru hirotonie, candidatul e luat de mâini nu de către diaconi, ci de către doi preoți, cu care face înconjurarea Sfintei Mese (ca unul care va intra între preoți), iar după înconjurare îngenunchează în fața Sfintei Mese cu amândoi genunchii (arătând cu aceasta că va primi toate ale preoției), de asemenea, formulele de îndemn la rugăciune în timpul hirotoniei („Să luăm aminte !, Domnului să ne rugăm !” și ectenia) le zice preotul cel dintâi în rang după episcop.

– După rugăciunea de hirotonisire, fostul diacon dezbracă orarul și i se dau veșmintele specifice treptei preoțești: întâi epitrahilul²², apoi brâul și la urmă felonul (sfita); în plus, primește *Liturghierul*, cartea de slujbă prin excelență a slujirii preoțești²³.

Apoi, noul preot rămâne în dreapta arhiereului, ca primul dintre preoți, spre cinstea Harului de curând primit. La vremea sărutării păcii, el se sărută cu preoții din altar, după rânduială, ca unul care a intrat în treapta lor.

²¹ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 184, trad. rom., p. 140.

²² Odinioară, nu i se dădea noului preot epitrahilul, ci i se făcea din orarul pe care acesta îl purtase până acum, aducându-se capătul din spate al orarului peste grumaz, în față, ca un jug (Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 180-181, trad. rom., pp. 138-139).

²³ În Biserica rusească orice preot primește la hirotonie o cruce, pe care arhiereul i-o pune atunci peste grumaz și pe care preoții o poartă toată viața.

– Îndată după sfințirea Darurilor, noul preot merge și-și spală mâinile, apoi trece în spatele Sfintei Mese, își pune mâinile încrucișate pe Sfânta Masă (stânga sub dreapta) sau peste un pocrovăț, iar arhiereul îi dă Sfântul Agneț, pe burete sau pe un disc (o tăviță), zicându-i: „Primește odorul acesta și-l păzește pe el până la a doua venire a Domnului nostru Iisus Hristos, când El îl va cere de la tine”. Prin acest avertisment se caută a se insufla noului preot conștiința răspunderii grave cu care se încarcă cel ce se face acum chivernisitor, iconom sau ispravnic al Tainelor lui Dumnezeu²⁴. Noul preot sărută dreapta arhiereului și apoi rămâne cu Sfântul Trup în mâini, ținând capul puțin plecat spre Sfântul Trup, pomenindu-i pe ai lui și zicând oricâte rugăciuni știe pe dinafară; el poate rosti ecfonisul de după rugăciunea *Tatăl nostru* („Că a Ta este împărăția...”), iar înainte de „Sfintele, sfinților”, dă înapoi Sfântul Trup arhiereului, revine la locul lui (în dreapta arhiereului) și își șterge mâinile cu buretele peste sfântul disc.

La împărtășire, noul preot primește Sfintele Taine de la arhiereu înaintea celorlalți preoți.

– La vremea cuvenită, cu binecuvântarea arhiereului, noul preot citește *Rugăciunea amvonului*, arătând astfel credincioșilor că a primit darul preoției și puterea de a se ruga pentru ei. Tot el împarte anafura, dacă nu o face arhiereul însuși, și îi miruiește pe credincioși.

După o veche tradiție, atât diaconul, cât și preotul nou hirotonit trebuie să slujească Sfânta Liturghie șapte zile de-a rândul, după hirotonie²⁵, lucru pe care ei îl fac de obicei la catedrala chiriarhală unde au fost hirotoniți sau la vreo mănăstire, făcând în același timp și practica sau ucenicia necesară pentru deprinderea rânduielilor slujbei.

d) *Hirotonia arhiereului*. Candidatul ales sau desemnat de Sfântul Sinod pentru arhierie și confirmat ca atare de conducerea Statului, poartă până la hirotonie atributul de *ipopsifiu* (ὑποψήφιος), adică ales, propus sau desemnat pentru arhierie. Hirotonia lui în arhiereu e precedată de *solemnitatea vestirii și chemării la treapta arhieriei*, care are loc în ajunul hirotoniei, după Vecernie (vezi rânduiala în *Arhieraticon*). În dimineața următoare, înainte de Liturghie (la sfârșitul Utreniei), ipopsifiul citește, în mijlocul bisericii, la cererea și în fața arhierilor slujitori, o mărturisire solemnă și amănunțită a credinței ortodoxe, împărțită în trei părți, scrisă dinainte și pecetluită apoi de candidat, cu semnătura lui. Rânduială aceasta se numește *Rânduială pentru cercarea (examinarea) și desemnarea ipopsifiului* (vezi *Arhieraticonul*).

Precum spune Simeon al Tesalonicului, rânduiala aceasta este ca o logodire a ipopsifiului cu Biserica (eparhia) pentru care a fost ales și care i se va da în grijă să o păstorească²⁶.

Hirotonia propriu-zisă în arhiereu are loc, precum am spus, în timpul Liturghiei, îndată după ce s-a cântat „Sfinte Dumnezeule” (înainte de citirea Apostolului), adică în momentul când odinioară (până prin secolele VI-VII) se începea de fapt Liturghia. În Biserica românească ea se face după aceeași rânduială ca și la celelalte două trepte, cu următoarele deosebiri:

²⁴ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 182, p. 139. Vezi și S. Salville, *Un rite d'ordination en Orient: l'hostie dans la main de l'ordonné*, în rev. *EO*, an. XVI, nr. 102 (sept.-oct. 1913), pp. 424-430. Astăzi se dă de obicei noului preot Sfântul Agneț scos pentru Liturghia zilei (din care urmează să se împărtășească sfinții slujitori); mai înainte însă i se dădea un Agneț deosebit, scos în acest scop, la Proskomidie (Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 179, trad. rom., p. 137).

²⁵ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfintele hirotonii*, cap. 176, trad. rom., p. 137. Comp. Levitic VIII, 33,35: „Șapte zile să nu vă depărtați de la ușa cortului adunării până se vor împlini zilele sfințirii voastre, că sfințirea voastră trebuie să se săvârșească în șapte zile...”.

²⁶ *Despre sfintele hirotonii*, capitolele 197 și 202, trad. rom., pp. 144, 146.

Slujba e oficiată, precum am spus, de cel puțin doi arhieri.

La vremea hirotoniei, candidatul e condus în mijlocul bisericii, pentru a se închina, și apoi readus în fața ușilor împărătești și a arhierilor, nu de către diaconi, ci de către doi preoți, de regulă arhimandriți sau ieromonahi, deoarece arhierul e ales dintre monahi, sau trebuie să facă votul monahal, înainte de hirotonie, dacă a fost ales dintre clericii de mir sau dintre laici.

La înconjurarea Sfintei Mese, candidatul e purtat de doi dintre arhierii slujitori²⁷. În timpul hirotoniei, formulele de invitare la rugăciune și ectenia în taină le zic arhierii, iar la rugăciunea de hirotonie, arhierii hirotonisitori pun pe capul ipopsifului și peste mâinile lor omoforul și Sfânta Evanghelie.

După hirotonie, se dau noului arhieru veșmintele și insignele specifice treptei sale: sacos, epigonat (dacă n-a avut mai înainte), omofor, engolpion, cruce pectorală și mitră, apoi noul arhieru se sărută cu ceilalți arhierii.

În tot restul Sfintei Liturghii, noul arhieru are protia la slujbă; el zice la Apostoli: „Pace tuturor !”, se împărtășește cel dintâi, iar după sfârșitul Liturghiei, primul arhieru (la noi, de obicei, președintele Sfântului Sinod sau reprezentantul lui) îl îmbracă pe cel nou hirotonit cu mantia și-i dă toiagul arhieresc, după care acesta împarte anafura la popor și ține cuvântarea oficială.

Orice cleric trebuie să serbeze în fiecare an ziua hirotoniei sale, „cinstind-o ca pe o zi în care i s-au dăruit lui darurile cele mari și mai presus de cuget. Sau, cel puțin, să slujească Liturghia în acea zi, mulțumind Domnului și cerând ca darul lui Dumnezeu să rămână într-însul”²⁸.

e) *Hirotesile pentru acordarea de funcții administrative și de ranguri (distincții) onorifice* se săvârșesc după o rânduială comună pentru toate cazurile. Candidatul sau alesul e dus în fața episcopului cu același ceremonial ca și la hirotonie: după ce face trei metanii în mijlocul bisericii, îl iau diaconii (preoții) și, plecându-i capul, zic pe rând: „Poruncește ! Porunciți ! Poruncește, Preasfințite Stăpâne, pe cel ce vi se aduce înaintea spre a fi hirotesit... (arhidiacon, duhovnic, protoiereu, iconom, igumen etc.)”. În fața episcopului, care stă între ușile împărătești, candidatul îngenunchează, episcopul îi binecuvântează pe cap de trei ori și, punându-i mâna dreaptă pe cap, îi citește rugăciunea respectivă de hirotesire. Candidatul se ridică și primește de la episcop insignele demnității sau rangului care i s-a dat (crucea pectorală la stavrofori, cârja sau toiagul păstoresc la stareți, brâul roșu, violet sau ciclamen la protopopi, profesori universitari și consilieri etc.), în timp ce se cântă: „Vrednic este”. La hirotesia de duhovnic se dă noului duhovnic crucea și *Molitfelnicul*.

Ceva mai lungă și mai solemnă este hirotesia de stareț sau igumen (vezi rânduiala ei la sfârșitul *Arhieraticonului*).

BIBLIOGRAFIE

B. Botte, *L'ordination des évêque*, în rev. MD, 98 (1962), pp. 113-126.

F. Cabrol, O.S.B., *Imposition des mains*, în DACI, VII, 1 (1926), col. 391-413.

²⁷ Înconjurarea Sfintei Mese la hirotonia de arhieru se practică azi numai în Biserica greacă și în cea română; în Biserica rusă ea a dispărut din secolul XVII (A. Neselovski, *Rânduiala hirotesilor și a hirotoniilor*, 1960, pp. 125-128, 298, citat la Prof. L. Voronov, *Concepția ortodoxă asupra laturii sacramentale a preoției*, în JMP, an. 1962, nr. 10, p. 72).

²⁸ Simeon al Tesalonicului, *Despre biserică și târâsirea ei*, cap. 122, trad. rom., p. 117.

LITURGICA SPECIALĂ

J. Coppens, *L'imposition des mains et les rites connexes dans le Nouveau Testament et dans l'ancienne Eglise*, Gembloux, 1925.

J.H. Dalmais, *Ordinations et ministères dans les Eglises Orientales*, în rev. MD, nr. 102 (an. 1970, nr. 2), pp. 73-81.

Etudes sur le sacrement de l'ordre (sessions de Vanves (1954-1955)), Paris, 1957 („Lex Orandi”, 22).

I.M. Funtuli, *Hirotonia de preot* (în grec.), Tesalonic, 1970.

P. Galtier, S.J., *Imposition des mains*, în DTC, VII, 2 (1923), col. 1302-1425.

M. Siotis, *Die klassische und die christliche Cheirotomie in ihrem Verhältniss*, Atena, 1951 (extr. din rev. „Θεολογία”, t. 20-22, an. 1949-1951).

J. Tchékan, *Eléments d'introduction à l'étude de la liturgie byzantine des ordinations*, în „Bulletin du Comité des Etudes” (Compagnie de Saint-Sulpice), 1961, pp. 190-208.

P. Trembela, *Rânduială hirotoniilor și a hirotesuilor* (în grec.), Atena, 1949 (extr. din rev. „Θεολογία”, t. 19-20, an. 1948-1949).

Vogel Cyrille, *L'imposition des mains dans les rites d'ordination en Orient et en Occident*, în rev. MD, nr. 102 (an. 1970, vol. 2), pp. 57-72.

Völker Alexander, Lehmann Karl u.a., *Ordination heute*, Kassel, 1972.

Sfântul Maslu

Sfântul Maslu (Τὸ Εὐχέλαιον, *Eleoungerea*, *Sviatii Eléa*, *Eleosvesteniia*) este slujba sfântă prin care Biserica se roagă, prin sfinții ei slujitori, pentru sănătatea bolnavilor, acordându-le iertarea de păcate prin ungerea cu untdelemn sfințit. Denumirea de maslu este de origine slavă (de la cuvântul vechi-slav *maslo*, care înseamnă untdelemn). Se mai întrebuițează și denumirea de *eleoungere* (ungere cu untdelemn); grecii folosesc denumirea de εὐχέλαιον, adică slujba untdelemnului (de la εὐχή = rugăciune, slujbă și ἔλαιον = untdelemn), iar la popoarele slave se folosește denumirea de *Sviatii Eléa* (Untdelemn sfânt) sau *Eleosvesteniia* (sfințirea untdelemnului). La romano-catolici se întrebuițează mai înainte denumirea de *extrema unctione* (ungerea cea mai de pe urmă), pentru că ei o administrau numai muribunzilor, dar după Conciliul II Vatican s-au apropiat de concepția și practica ortodoxă (vezi mai departe) și folosesc denumirea de *ungerea bolnavilor*¹.

1. Subiectul (primitorul) și efectele tainci: pentru cine se săvârșește sfântul maslu ?

Conform practicii Sfinților Apostoli, care, după prima lor trimitere, „ungeau cu untdelemn pe mulți bonavi și-i tămăduiau” (Mc. VI, 13) și potrivit sfatului Sfântului Apostol Iacov (V, 14), sfântul maslu se săvârșea mai întâi de toate pentru cei bolnavi, ca un rit de tămăduire, care să aducă bolnavului sănătatea sa fizică, socotită ca un dar al lui Dumnezeu și ca un semn al acțiunii Sale divine². Dar întrucât prin această sfântă taină se cere și se dobândește nu numai tămăduirea de bolile trupului, ci și iertarea păcatelor, în Biserica Ortodoxă se poate face maslul nu numai pentru cei bolnavi, ci și pentru cei sănătoși, chiar și pentru copii, și nu numai o singură dată, ci de mai multe ori. Căci în fond, orice om este virtualmente bolnav și muritor³. Astfel, Simeon al Tesalonicului îl îndemna pe fiecare creștin să se nevoiască a-și face maslu⁴. Ba în unele părți ale Ortodoxiei (la greci), se obișnuia mai de mult a se face maslu chiar pentru sufletele morților⁵. De aceea, mai ales în bisericile din orașe, în mănăstiri și la cate-

¹ Vezi Decretul „De Liturgia”, nr. 73. Pentru punctul de vedere catolic anterior Concil. II Vatican, vezi de ex. H. Leclercq, *Extreme-unction*, în *DACL*, t. V, col. 1029-1037, iar după Vatican II vezi, de ex., F. Bourassa, *L'onction des malades*, Roma, 1970 (Presses de l'Univ. Grégorienne); R. Béraudy, *Le sacrement des malades*, în „Nouvelle Revue Théologique” 96 (1974), pp. 600-634; B. Sessbotie, *L'onction des malades*, Lyon, 1972.

² Comp. Ed. Cothenet, *La guérison comme signe du Royaume et l'onction des malades*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie”, Roma, 1975, pp. 101-125.

³ P. Evdokimov, *L'Orthodoxie*, pp. 298-299.

⁴ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Pentru sfântul Maslu*, cap. 285, trad. rom. cit., pp. 184 și 188. Comp. Prof. N. Chițescu și colab., *Teologia dogmatică și simbolică*, vol. II, pp. 928-929.

⁵ Vezi Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 287, trad. rom., p. 185. În vechile *Ephologhii* grecești (ca de ex. ed. de Veneția, 1537 și 1566, cap. 96, p. 191 ș.u.) exista chiar o rânduială specială a Maslului pentru morți, atribuită mitropolitului Nicolae al Atenei. Această practică a fost interzisă zadarnic de patriarhul ecumenic Nichifor II din sec. al XIII-lea (1260-1262, vezi la Manuel Ghedeon, II, 43-44), iar Biserica rusă a fost de la început și permanent împotriva ei (a se vedea artic. 164 din *Nomocanonul slav în 228 titluri*, tipărit de obicei în *Trebnicele* slave). Artic. 163 din același *Nomocanon* interzice, de asemenea, practica grecească de a se da maslul ca epitimie celor păcătoși (patriarhul ecumenic Matei I dăduse unui ucigaș maslul drept canon, vezi *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich-Müller, t. II, p. 319).

drale, se săvârșește adesea *maslu de obște*, adică atât pentru bolnavi, cât și pentru cei sănătoși, ca un rit cu sens evident penitențial, menit să acorde o iertare generală de păcate, mai ales înainte de Paști⁶.

În practică, bolnavul pentru care se săvârșește în chip special maslul mai întâi se spovedește (atunci când e posibil), pentru ca să capete, prin dezlegarea dată de duhovnic, curățirea sufletului de păcate, care va fi pecetluită apoi prin maslu, aducând după sine și tămăduirea trupului de boală⁷; din punct de vedere dogmatic însă, efectele maslului nu sunt condiționate de săvârșirea în prealabil a tainei pocăinței⁸.

După vechile *Pravile bisericești*⁹ nu trebuie să se facă maslu celor ce li s-a legat limba, pruncilor până la șapte ani (pentru că ei nu au păcate) și nebunilor până ce nu își vin în fire.

2. Ministrul (săvârșitorul) sfântului maslu. Conform tradiției vechi a Bisericii, formulată adesea în scris prin hotărâri canonice ale autorității bisericești, pentru săvârșirea tainei sfântului maslu trebuie de regulă șapte preoți¹⁰, după numărul celor șapte daruri ale Duhului, despre care vorbește prorocul Isaia (XI, 2-3). Numărul acesta simbolic amintește și unele fapte din istoria sfântă a Vechiului Testament, care au fost ulterior privite ca niște preînchipuiri ale acțiunii și efectelor sfântului maslu. Astfel, șapte au fost preoții care sunau din trâmbițe și de șapte ori a fost înconjurată cetatea Ierihonului, când israeliții au cucerit-o, la intrarea lor în pământul sfânt, după izbăvirea din robia egiptenilor (Iosua VI, 13-16). Și tot de șapte ori s-a rugat prorocul Ilie pe muntele Carmel, până când Dumnezeu a dat ploaie pământului ars de secetă (III Regi XIX, 42-44). Prorocul Elisei l-a înviat pe un tânăr mort, culcându-se peste el de șapte ori (IV Regi IV, 34-35)¹¹; și tot de șapte ori s-a cufundat în Iordan Neeman sirianul, când s-a curățit de lepră, potrivit sfatului prorocului Elisei (IV Regi V, 14). De aceea, rânduială sfântului maslu cuprinde șapte apostole și șapte evanghelii, precum și șapte rugăciuni deosebite pentru binecuvântarea untdelemnului și tămăduirea bolnavului (câte una pentru fiecare preot), motiv pentru care această taină mai e cunoscută la greci și sub numele de „taina celor șapte preoți” (*Heptapadion*), iar în rușește sub numele de *soboravanie*, adică slujba adunării sau soborului (preoților)¹².

În practică însă, la nevoie pot sluji sfântul maslu și mai puțini preoți: de obicei cinci sau trei, pentru numărul Treimii – cum recomandă *Evhologhiul* și Simeon al Tesalonicului¹³ – sau cel puțin doi. În tot cazul, săvârșirea sfântului maslu numai de un singur

⁶ În favoarea generalizării acestei practici militează unii teologi, ca de ex., Pr. Elie Mélia (Paris), în studiul său *Le sacrement de l'onction des malades dans son développement historique et quelques considérations sur la pratique actuelle*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie”, Roma, 1975, pp. 193-228.

⁷ Vezi *Molitfelnicul*, Povățuirea de la începutul slujbei Maslului (ed. 1937, p. 101) și *Mărturisirea Ortodoxă*, part. I, răsp. la întreb. 118. Comp. și *Învățătură preoților pe scurt...*, f. 29.

⁸ Comp. Prof. N. Chițescu și colab., *op. și vol cit.*, p. 926. B. Paschmann, *Pénitence et onction des malades*, Paris, 1966 (Coll. „Hist. des dogmes”).

⁹ Ca de ex. *Învățătură preoților pe scurt...*, Buzău, 1702, f. 29-30.

¹⁰ Vezi, de exemplu, hotărârea patriarhului ecumenic Arsenie (secolul al XIII-lea), la Pan. Trembela, Μικρὸν εὐχολόγιον, p. 108.

¹¹ Comp. Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 283, trad. rom. cit., pp. 183-184.

¹² Comp. Pr. O. Căciulă, *Practici cultice denaturate*, în rev. BOR, an. 1952, nr. 6-8, pp. 420.

¹³ Pentru sfântul maslu, cap. 283, trad. rom., p. 184: „...Cu toate că (Sfântul Iacob) nu scrie numărul (preoților), trebuie a păzi așezământul cel dintâi, adică să fie șapte (preoți), după obiceiul cel dintâi, iar la nevoie mai puțin, adică trei, și toate câte sunt rânduite a se zice, să le zică, căci toate cele de la Părinți sunt ale Duhului. Numai un preot însă să nu facă maslu, căci precum pentru arhieriei scrie să nu se hirotonisească de la unul singur, asemenea și pentru maslu, să nu se facă de un

preot, cum se obișnuiește pe alocurea – ca la romano-catolici – este o abatere de la tradiție. O asemenea practică, în împrejurări normale, este împotriva cuvântului lămurit al Sfântului Apostol Iacov (V, 14) care ne îndeamnă să-i chemăm pe *preoții* bisericii, iar nu pe un singur preot¹⁴. Ea este admisibilă numai în cazuri de mare nevoie (lipsă de preoți), cum ar fi de ex. pe câmpul de război, sau în satele răzlețe, de munte, în pustie și locuri depărtate etc.¹⁵; de altfel, în mod practic e foarte greu, dacă nu chiar imposibil pentru un singur preot, să facă singur toată slujba, care e foarte lungă.

3. Locul și timpul săvârșirii (*unde și când se săvârșește sfântul maslu*)

Sfântul maslu se săvârșește fie la biserică (pentru mai mulți), fie la casa bolnavului pentru care ne rugăm sau la locul de zăcere (spital).

În ceea ce privește timpul, săvârșirea lui nu e legată de zile sau soroace anumite (fixe), ci se face oricând e nevoie. Se obișnuiește însă să se facă mai ales în zilele de luni, miercuri și vineri, și de preferință în timpul posturilor de peste an. În unele biserici de orașe, la catedrale și în mănăstiri, se face maslu de obște mai ales în Sfânta și Marea Miercuri (în Săptămâna Patimilor), în amintirea ungerii Mântuitorului cu mir de către femeia cea păcătoasă (Lc. VII, 37-38). Se face, de asemenea, maslu pentru cei sănătoși, și Joi sau Vineri din Săptămâna Patimilor, iar pe alocurea chiar în Marea Sâmbătă, înaintea Ceasurilor (sau a Liturghiei), în amintirea ungerii trupului Mântuitorului cu miresme, de către mironosițe¹⁶. În Bucovina se îndătimează a se face maslu în Joia Săptămânii Patimilor, în loc de spălarea picioarelor care se face prin mănăstiri, iar în unele locuri din Biserica Greciei se obișnuiește să se facă maslu și în ziua Sfântului Iacob, fratele Domnului (23 oct.)¹⁷.

În ceea ce privește timpul din zi, se indică dimineața, cum se făcea de regulă pretutindeni, până nu de mult; în ultimul timp se obișnuiește pe alocuri să se facă maslu de obște și după masă (spre seară), când credincioșii sunt mai liberi (mai ales la orașe) și pot lua parte la slujbă.

4. Rânduiala slujbei și explicarea ei. Când se săvârșește maslul la casa bolnavului, atunci bolnavul trebuie întâi spovedit (și la urmă împărtășit, dacă e cazul). Apoi se pun pe o masă așternută cu acoperitoare albă, lângă patul de zăcere, Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce, iar alături, un vas (castron) cu grâu sau făină (unii pun și vin)¹⁸; în

preot, căci zice (Sfântul Iacob): „Să se cheme preoții Bisericii, iar nu un preot, și să se roage pentru dânsul, ungându-l cu untdelemn”. Vezi de același, *Răspuns la întreb.* 48 (trad. rom., p. 324). Comp. și *Pravila mare (Îndreptarea Legii)*, gl. 66 (ed. București, 1962, p. 111); *Învățătură preoților pe scurt*... (cit. supra), f. 30; Mitrop. Iacov Putneanul, *Sinopsis*, Iași, 1951, f. 14 v.

¹⁴ Vezi *Îndreptarea Legii*, gl. 66 (ed. cit., p. 111). În Biserica Greciei, arhiepiscopul Dorotei al Atenei și A toată Grecia a interzis, de curând, printr-un ordin circular, săvârșirea maslului de un singur preot (vezi rev. *BOR*, an. 1957, nr. 1-2, p. 121).

¹⁵ Vezi *Pidaliamul*, Neamț, 1844, f. 322 verso, subînsemnarea 2 la tâlc. can. 12 și 13 Cartagina. Pentru părerea contrarie, vezi, de ex.: Prof. N. Chițescu și colab., *op. și vol. cit.*, p. 927. Atât în Biserica rusă, cât și la sirienii ortodocși (melkiți) din patriarhatul Antiohiei, se admite săvârșirea maslului de un singur preot (vezi, de ex., *Calendarul bisericesc ortodox* al Patriarhiei Moscovei pe anul 1947, p. 44 și C. Charon, *Le rite byzantin dans les patriarchats melkites*, în *Χρυσόστομος*, Roma, 1908, p. 694).

¹⁶ Vezi V. Mitrofanovici și colab., *Liturgica*, ed. 1929, p. 851; Pr. P. Procopoviciu, *Ritualistica*, p. 73, 134; Ic.D. Lungulescu, *Manual de practică liturgică*, p. 178; *Îndrumătorul tipiconal* al Mitropoliei Banatului pe anul 1955, Timișoara, p. 173; *Îndrumătorul bisericesc* al Mitropoliei Ardealului, Sibiu, 1953, p. 15 ș.a.

¹⁷ Vezi *Ἡμερολόγιον*, Atena, 1960, p. 178.

¹⁸ Făina și grâul, obișnuite în practica românească din unele regiuni, nu sunt menționate decât în ultimele ediții ale *Molitfelnicului* românesc, începând cu cea din 1937.

mijlocul lui (sau deasupra) se pune o candelă (un pahar) cu untdelemn curat (materia tainei), iar în jurul ei se înfig în grâu (făină) șapte bețișoare – preferabil de busuioc – înfășurate cu vată la un capăt, pentru ungere¹⁹. Se aprind lumânări (de obicei șapte), legate snop sau lipite pe marginea vasului cu făină (*Molitfelnicul* prescrie să se dea și preoților lumânări în mâini).

Dacă se face maslu de obște în biserică, atunci se pun pe o masă, în mijlocul bisericii, Sfânta Evanghelie, Sfânta Cruce și sfeșnice mici, iar credincioșii aduc și pun pe ea vâșișoare cu grâu sau făină și untdelemn, în care se înfig lumânări aprinse (uneori se aduc și diferite lucruri de ale celor bolnavi sau absenți, ce vor fi binecuvântate de către preoți, spre ajutorul și sănătatea celor care le vor folosi).

Slujba propriu-zisă a tainei sfântului maslu e precedată de o rânduială deosebită, asemănătoare Utreniei și alcătuită din cântări menite să-i pregătească sufletește pe primitorul tainei și pe cei prezenți, inspirându-le încrederea în puterea, milostivirea și îndurarea lui Dumnezeu pentru alinarea suferințelor oamenilor; partea principală a acesteia o alcătuiește *canonul Sfântului Arsenic* (pustnic din sec. IX, devenit arhiepiscop de Corfu)²⁰. Această rânduială se citește, pe alocuri, de către cântăreți singuri, înainte de maslul propriu-zis. Preoții, îmbrăcați în patrafire și feloane, stau în jurul mesei. La început, protosul cădește în jurul mesei și pe credincioși (în casă cădește: icoana, pe bolnav și pe ai casei). Dacă nu s-a citit dinainte partea introductivă (cu *canonul Sfântului Arsenic*), se citește acum, zicând preoții pe rând irmoasele canonului și celelalte (vezi *Molitfelnicul*).

După aceea, se aprind luminile; protosul, cu capul descoperit, se închină, ia în mâini Sfânta Evanghelie și dă *binecuvântarea* pentru începutul maslului propriu-zis („Binecuvântată este împărăția Tatălui...”), făcând cruce cu Sfânta Evanghelie (unii și cu Sfânta Cruce) peste vasul (vasele) cu făină și untdelemn, apoi o sărută și o pune la loc (dacă partea cu *canonul Sfântului Arsenic* s-a citit dinainte, îndată după cădere se dă binecuvântarea pentru maslul propriu-zis)²¹. Diaconul (dacă este) sau preotul cel dintâi zice ectenia, care cuprinde cereri speciale pentru binecuvântarea untdelemnului și pentru tămăduirea bolnavului; la cererea: „pentru ca să binecuvânteze untdelemnul acesta...” toți preoții fac semnul binecuvântării deodată cu mâna spre untdelemn; asemenea și la cererea următoare: „pentru robul (robii) lui Dumnezeu X...”, la care preoții fac semnul binecuvântării spre bolnavul pentru care se face slujba.

Urmează apoi *rugăciunea pentru sfîntirea untdelemnului* („Doamne, Care cu mila și cu îndurările Tale...”), pe care o rostesc preoții pe rând, începând cu protosul, până se plinește de șapte ori, făcând fiecare, la timpul convenit, semnul binecuvântării peste untdelemnul care constituie materia tainei.

După aceea se cântă (sau se citesc) un șir de tropare scurte, în care invocăm pe Mântuitorul, pe Sfânta Fecioară și pe unii sfinți mai venerați în popor sau reputați ca tămăduitori de boli (Sfinții Nicolae, Dimitrie, Pantelimon, Sfinții doctori fără de arginți ș.a.), spre tămăduirea bonavului.

Începe apoi citirea celor șapte *Apostole și Evanghelii*. Apostolele le citesc diaconii (dacă sunt) sau cântăreții, în timp ce se cădește; Evangheliile le citesc pe rând preoții,

¹⁹ În graiul bisericesc vechi, acestea se numesc *pomazelnice* sau *pomăzuitoare* (de la slavo-rus, *pomozati* = a unge, a mirui). Vezi, de ex., *Molitfelnic*, Chișinău, 1820, f. 79 v și *Tipicul* (mare), Iași, 1816, p. 94.

²⁰ V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 364.

²¹ Formula specială pentru binecuvântarea de la început a maslului propriu-zis („Binecuvântată este împărăția...”) se află numai în *Molitfelnicele* românești mai noi (lipsește din *Evghloghiile* grecești, din *Trebnicele* slave, ca și din *Molitfelnicele* uniților de rit bizantin).

începând cu protosul, așezat cu fața spre credincioși (în casă Evanghelia se ține peste capul bolnavului, care, după citire o sărută)²².

Cele șapte pericope din Apostol încep cu cea din Epistola Sfântului Apostol Iacov (V, 10 ș.u.), unde se vorbește despre puterea vindecătoare a Maslului. Toate vorbesc fie despre răbdarea în suferința și nădejdea vindecării, pe care trebuie s-o nutrească cel bolnav, fie despre darul tămăduirilor dat de Dumnezeu sfinților Săi slujitori, fie despre puterea și efectele minunate ale rugăciunii făcute pentru cel bolnav ș.a.m.d.

Dintre cele șapte Evanghelii, unele istorisesc pocăința unor persoane biblice, care sunt date ca pildă celui bolnav, ca de exemplu Zaheu (Lc. XIX, 1 ș.u.); altele conțin pilde și învățături ale Mântuitorului, socotite ca simboluri sau analogii ale Maslului (ca de exemplu, pilda samarineanului milostiv, care unge cu untdelemn rănilor, celui căzut între tâlhari. Lc. X, 25 ș.u.), iar altele istorisesc vindecări minunate săvârșite de Domnul (ca de exemplu, vindecarea soacrei lui Petru și a femeii cananence, Mt. VIII, 14 și XV, 21); menite să însuflească și să întărească nădejdea și încrederea bolnavului în puterea lui Dumnezeu.

După fiecare Evanghelie urmează o ectenie întreită, o *molitvă pentru sfințirea untdelemnului* (de fiecare dată alta) și *rugăciunea pentru ungerea și tămăduirea bolnavului* („Părinte Sfinte, doctorul sufletelor și al trupurilor...”); fiecare preot citește astfel câte o Evanghelie, continuând cu ectenia și molitva următoare, după care citește rugăciunea: „Părinte Sfinte...”, ungându-l totodată cruciș pe bolnav, cu unul din bețișoare muiat în untdelemn sfințit: la frunte, la ochi, la nări, urechi, obraz (gură), piept, pe mâini și pe picioare²³, în timp ce cântăreții (preoții ceilalți) cântă troparul: „Doamne, armă asupra diavolului crucea Ta o ai dat nouă...”. Rugăciunea: „Părinte Sfinte...”, împreună cu ungerea, care constituie miezul slujbei sau forma tainei, precum și troparul amintit, se repetă deci de șapte ori, la fiecare ungere întrebuintându-se alt bețișor. La maslul de obște, această rugăciune, precum și ungerea celor prezenți, se poate lăsa la sfârșitul slujbei (vezi mai departe).

După ce s-a citit Evanghelia a șaptea și s-a făcut ultima ungere a bolnavului, preotul-protos deschide Sfânta Evanghelie²⁴ și o pune peste capul bolnavului, cu fața în jos (unii pun și Sfânta Cruce peste Sfânta Evanghelie)²⁵. Credincioșii din biserică îngeunchează (când se face maslul de obște în biserică), iar protosul citește rugăciunea: „Împărate Sfinte, îndurate și mult-Milostive...”, prin care cere de la Dumnezeu iertarea păcatelor bolnavului. În acest timp, preoții ceilalți țin și ei cu mâna Sfânta Evanghelie sau pun epitrahilele peste capetele credincioșilor și cântă încetișor și rar „Doamne, miluiește”, întreit, pe glasul II (ca la hirotonie). Această punere a Sfintei Evanghelii pe capul bolnavului închipuie punerea mâinii Domnului însuși peste capul bolnavu-

²² Cum recomandă Simeon al Tesalonicului (*Despre sfântul maslu*, cap. 290, trad. rom., p. 187) și unele manuale particulare de *Tipic*, ca cele de P. Procopoviciu (*op. cit.*, p. 133), F. Balamace (*Explicațiuni la practica liturgică*, p. 442) ș.a.

²³ După Simeon al Tesalonicului (*loc. cit.* supra), fiecare preot citește molitva ținând mâna pe capul bolnavului, imitându-l pe Mântuitorul, Care-i vindeca pe bolnavi punându-și mâinile peste ei; totodată, la fiecare ungere, după același, preotul respectiv zicea formula: „Ajutorul nostru în numele Domnului”.

²⁴ Simeon al Tesalonicului nu pomeneste de deschiderea Evangheliei, dar spune că preoții își pun nouă mâinile peste capul bolnavului (*Despre sfântul maslu*, cap. 290, trad. rom., p. 188).

²⁵ Unii preoți dau Sfânta Evanghelie bolnavului însuși, ori unuia dintre cei de față, să o sărute și să o deschidă, cum se indică numai în ultimele ediții ale *Molitfelnicului* românesc, începând cu cea de București, 1950. O asemenea practică favorizează însă cultivarea superstițiilor privitoare la acest moment al slujbei (comp. și Pr. D. Buzatu, Din istoria *Molitfelnicului ortodox*, în *MO*, 1966, 1-2, p. 30).

lui, așa cum reiese și din cuprinsul rugăciunii respective. După aceea, bolnavul sărută Sfânta Evanghelie.

Apoi se cântă *două podobii*, în timp ce preoții se ung reciproc pe frunte și după aceea îi ung și pe cei ai casei.

Urmează o ultimă ectenie întreită scurtă și apoi protosul face *otпустul* slujbei.

După aceea, bolnavul (credincioșii din biserică, stând în genunchi) zic(e) de trei ori, către preoții slujitori: „Bindecuvențați, părinți sfințiți, și mă iertați pe mine, păcătoșul”, iar preoții răspund, de fiecare dată, binecuvântând: „Dumnezeu să te (vă) ierte și să te (vă) binecuvânteze și sănătate să-ți (vă) dăruiască”²⁶. Protosul încheie cu: „Pentru rugăciunile Sfinților Părinților noștri...”.

Dacă suntem în biserică (când se face maslul de obște), după *otпуст* preoții slujitori iau fiecare câte un bețișor cu vată și se aliniază în dreapta iconostasului (spre strana stângă) cu fața spre credincioși, în ordinea ierarhică; se pun pe iconostas Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce. După ce preoții se ung reciproc pe frunte, credincioșii vin pe rând și sărută icoana, Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce așezate pe iconostas și sunt unși succesiv pe frunte cu bețișorul înmuiat în untdelemnul sfințit de către fiecare din preoți. Se ung de obicei, cruciș, și lucrurile aduse de credincioși. Dacă nu s-a citit la timpul ei rugăciunea ungerii („Părinte Sfinte, doctorul sufletelor și al trupurilor...”), se zice acum în șoaptă, de către fiecare preot, în timp ce cântăreții cântă troparul: „Doamne, armă asupra diavolului...”. Apoi protosul încheie cu: „Pentru rugăciunile...”.

Uneori, maslul se împreună cu Agheasmă mică. În acest caz, sfințirea apei se face înaintea maslului, dar stropirea casei și a bolnavului, cu cântările respective, se face la sfârșit, după ultima ungere a bolnavului²⁷.

5. Întrebuințarea untdelemnului de la maslu. E știut că untdelemnul, care alcătuiește materia tainei sfântului maslu, este simbol al îndurării divine și totodată medicament, mijloc de însănătoșire, întrebuințat în acest scop din adâncă vechime (vezi, de exemplu, Mc. VI, 13). În unele părți, în untdelemnul de la maslu, se amestecă și vin, amestecul acesta amintind de vindecarea în acest mod, de către samarineanul milostiv, a celui căzut între tâlhari (Lc. X, 34).

Untdelemnul de la maslu, fiind binecuvântat de preoți cu invocarea lui Dumnezeu, este sfânt, plin de darul dumnezeiesc al Sfântului Duh, ca și apa botezului. El are puterea de a curăți sufletul, prin iertarea păcatelor, și a tămădui trupul, prin izgonirea bolilor, împărtășind mila și îndurarea lui Dumnezeu. De aceea, untdelemnul rămas de la maslu, ca și făina binecuvântată atunci, trebuie păstrate cu cinste, în loc curat și ales și pot fi folosite numai în scopuri pioase²⁸.

²⁶ Acestea sunt formulele prevăzute în *Molitfelnic*, dar în practică se folosesc și alte formule, ca cele date de Ic.D. Lungulescu, *op. cit.* p. 178.

²⁷ Vezi P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 134 și Pr. I. St. Popescu, *Noțiuni liturgice sau explicare pe scurt o serviciului divin*, Iași, 1922, p. 124. Din cauza lungimii slujbei, în Biserica rusă există o prescurtare a maslului, întrebuințată atunci când slujește un singur preot, lăsându-se cea lungă pentru maslurile de obște, la care de obicei slujesc mai mulți clerici în sobor (vezi C. Charon, *Le rite byzantin dans les patriarchats melkites*, în *Χριστοστομικά*, p. 695 și S. Heitz, *Der orthodoxe Gottesdienst*, Band I, Mainz, 1965, p. 534). O asemenea slujbă e în uz și la Uniții de rit bizantin. Ea constă din: binecuvântarea pentru ierurgii, rugăciunile comune începătoare, ectenie, binecuvântarea untdelemnului, un apostol, o evanghelie, ectenie, o rugăciune, o singură ungere și *otпустul*. Vezi, de exemplu, *Evhologhion sau Molitfelnic*, Blaj, 1940, pp. 77-80: *Rânduiala sfântului maslu care se slujește de un singur preot* (tipărit și separat, la Blaj, 1930). Dacă se întâmplă ca bolnavul să moară în timpul slujbei, slujba se lasă neîncheiată, dar dacă bolnavul a apucat măcar prima ungere, se socotește că a primit maslul complet.

²⁸ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 291-292, trad. rom., pp. 188-189.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Astfel, untdelemnul se poate pune în candelă să ardă, fie în casă, fie în biserică, unde poate fi folosit și la miruit. După Simeon al Tesalonicului²⁹, chiar și trupurile morților se pot unge cu untdelemnul păstrat de la maslul ce li s-a făcut pe când erau în viață³⁰. La noi, prin Bucovina și nordul Moldovei, se obișnuiește să se ungă osemințele dezgropate, cu untdelemnul sfințit la maslu, în cazul reînhumării lor. Pe alocurea este obiceiul ca, din făina și din untdelemnul binecuvântat la maslu, să se facă pâinișoare din care se dă bonavului să mănânce, în unele părți (ca de ex. Bucovina), din untdelemnul sfințit se dă bolnavului să guste îndată după Sfânta Împărtășire, apoi restul e folosit la pregătirea mâncărilor destinate lui³¹.

În alte părți, din făina binecuvântată la maslu, se fac prescuri pentru Liturghie (dacă este mai multă)³².

Betișoarele folosite pentru ungere se adună și se îngroapă ori se ard, aruncându-se cenușa în loc curat.

²⁹ *Op. și loc. cit. supra.*

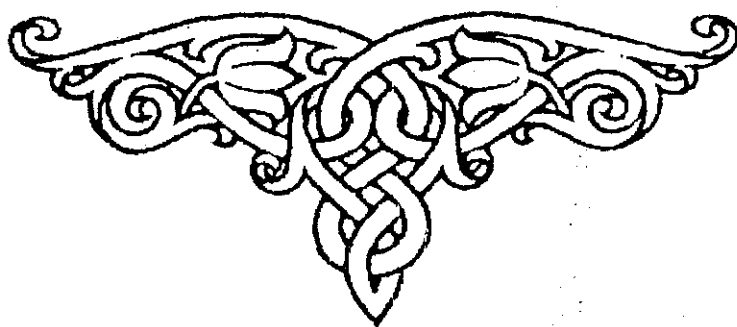
³⁰ Obiceiul acesta exista și la noi odinioară, cel puțin prin părțile Moldovei, unde îl semnală acum două secole în urmă, mitropolitul Iacov Putneanul: „Însă și morții cu untdelemn se ung, după cum zice dumnezeiescu Dionisie, spre închipuirea untului de lemn celui de la botez. Și aceasta se face întru închipuirea lui Hristos și peceltuirea celor ce întru Hristos s-au mutat de la noi și întru cinstea lor, ca celor ce au viețuit aici după poruncile Lui, precum peste moaștele sfinților mucenici mare să pune în locul untdelemnului acestuia. Căci celor desăvârșiți cele desăvârșite și sfinte li se cade” (*Sinopsis*, Iași, 1751, f. 15).

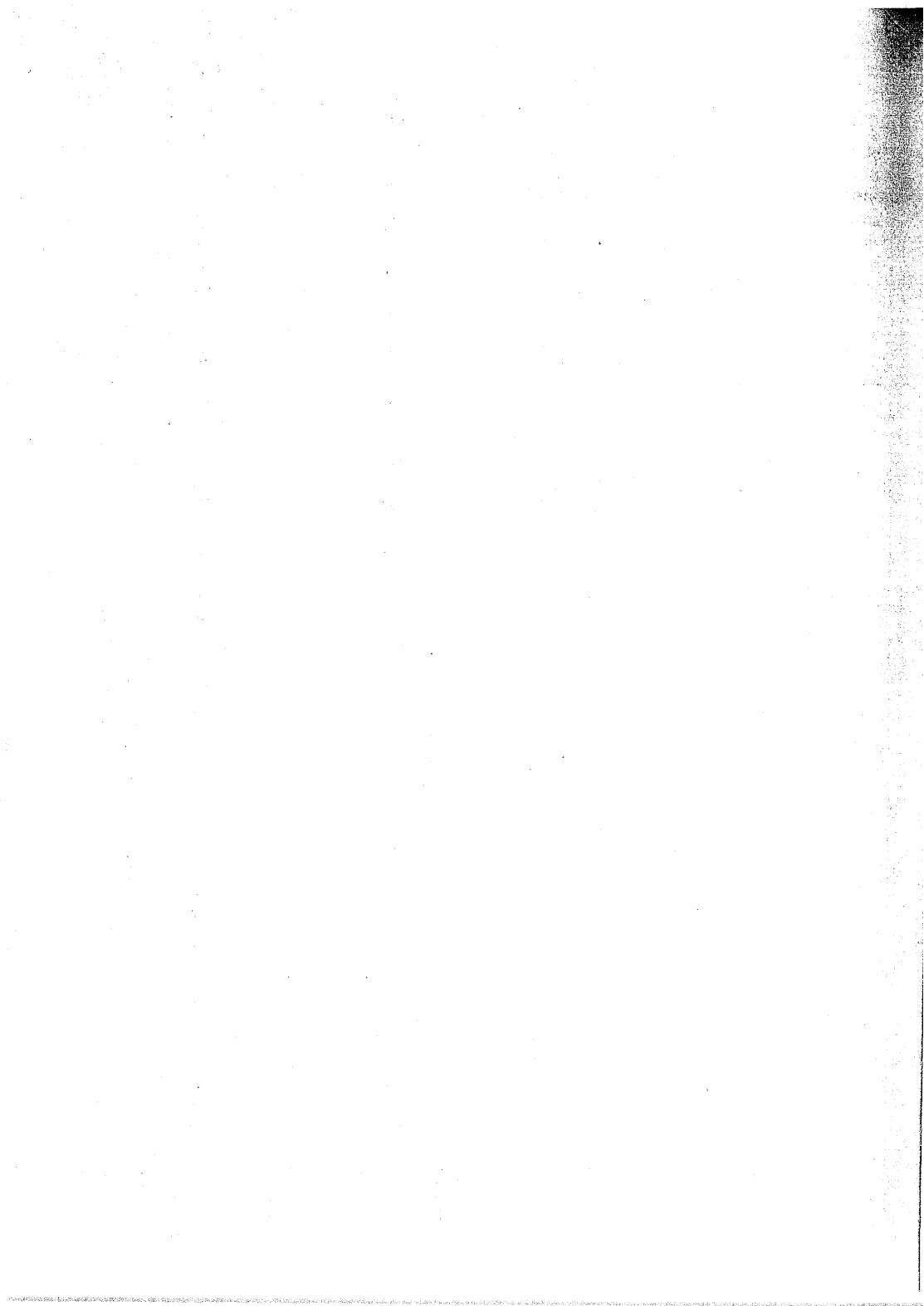
³¹ Vezi Juv. Stefanelli, *Liturgica*, p. 128.

³² Unii autori de manuale de *Tipic* interzic obiceiul acesta (ca de ex. F. Balamace, *op. cit.*, p. 440).

PARTEA A CINCEA

Ierurgiile

Introducere generală despre ierurgii

În afară de rânduiala sfintelor taine, *Molitfelnicul* ortodox cuprinde și alte rânduieli, slujbe și rugăciuni, pe care le numim, cu un termen general, *ierurgii* sau *evhologii*¹ (la romano-catolici = *sacramentalii*).

1. Ce sunt ierurgiile. Sunt slujbe, rânduieli și rugăciuni pentru binecuvântarea și sfințirea omului în diferite momente și împrejurări din viața sa, ca și pentru binecuvântarea și sfințirea naturii înconjurătoare și a diferitelor lucruri sau obiecte de folos omului. Ele stau de obicei în legătură cu sfintele taine și cu Sfânta Liturghie, fiind săvârșite ori înaintea acestora, ca o pregătire a lor (cum sunt ierurgiile dinaintea botezului, în legătură cu nașterea omului), ori în timpul lor (de ex., sfințirea Mirului la Liturghie, sfințirea apei la botez), ori după ele, ca o încoronare sau desăvârșire a lor (ca de exemplu dezlegarea cununilor în a opta zi după cununie, parastasul după Liturghie ș.a.).

2. Care este scopul sau rostul ierurgiilor. Este să-l purifice pe omul credincios și firea înconjurătoare, în care trăiește el, adică vietățile și lucrurile de care omul credincios are nevoie pentru trai sau pentru viața sa materială și spirituală. Și de ce este nevoie de această purificare?

După învățătura Bisericii noastre, păcatul primilor oameni a introdus dezordinea, suferința, durerea și nefericirea nu numai în viața omenească, ci a stricat și frumusețea și armonia dintru început a firii înconjurătoare dinaintea păcatului primilor oameni, când toate câte făcuse Dumnezeu „erau foarte bune” (Fac. I, 31). Blestemul Ziditorului, de după căderea lui Adam, s-a răsfrânt nu numai asupra tuturor oamenilor, care se trag din prima pereche, moștenind păcatul originar, ci și asupra tuturor lucrurilor din natură, în mijlocul căreia omul își trăiește viața: „...Blestemat să fie pământul întru lucrurile tale; întru necazuri vei mânca dintr-însul în toate zilele vieții tale. Spini și pălămidă va răsări ție și vei mânca iarba pământului, întru sudoarea feței tale vei mânca pâinea ta, până când te vei întoarce în pământ, din care ești luat; că pământ ești și în pământ te vei întoarce” (Fac. III, 17-19).

Între om și natură a existat de la început o solidaritate nu numai de structură, făptura fizică a omului fiind alcătuită din aceleași elemente primordiale ca și natura, ci și o comunitate de destin, în ordinea religioasă. După învățătura Bisericii, păcatul omului a făcut întreaga natură să sufere împreună cu el: „Printr-un om a intrat păcatul în lume, iar prin păcat moartea...” (Rom. V, 12). Urmările dezastruoase ale păcatului originar asupra firii zidite au făcut-o să aștepte și să dorească și ea izbăvirea din stricăciune, ca și omul, precum spune Sfântul Apostol Pavel: „Căci făptura s-a supus deșertăciunii, nu de voie, ci din pricina celui ce a supus-o, în nădejdea că și făptura însăși se va slobozi din robia stricăciunii, spre slobozenia mării fiilor lui Dumnezeu. Căci știm că toată făptura împreună suspină și împreună arc durere până acum...” (Rom. VIII, 20-22).

Soarta naturii a fost astfel strâns legată de aceea a omului; coruptă din pricina omului, ea își aștepta vindecarea sau restabilirea tot prin el. Căzută sub influența celui

¹ Ἱεουργία = lucrare (slujbă) sfântă; *Euhologia* = εὐχὴ și λόγος (cuvânt de rugăciune sau slujbă cu rugăciune).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

rău din pricina păcatului omenesc (comp. Efes II, 2), natura a redobândit o dată cu omul posibilitatea de a fi restabilită întru curăția, frumusețea și armonia inițială, prin întruparea Mântuitorului. Îmbrăcând cu adevărat firea omenească, Mântuitorul și-a împletit toată viața Sa pământească cu aceea a oamenilor și a naturii. El a mers pe pământ, a străbătut ogoarele și lanurile de grâu, a iubit florile câmpului și păsările cerului, pe care le-a dat pildă omului pentru frumusețea și strălucirea lor (comp. Mt. VI, 26-29), a mâncat din roadele pământului, a fost botezat în apa Iordanului, trupul Său a fost uns cu mir și aromate, înainte de înmormântare ș.a.m.d. Într-un cuvânt, nimic din opera creației n-a rămas străin omenității Sale și nimic n-a rămas în afara harului Sfântului Duh, care plutea pe deasupra apelor, la facerea lumii (Fac. I, 2).

Astfel, sfințind El însuși firea omenească pe care a purtat-o, Mântuitorul a lăsat Sfinților Săi Apostoli și puterea de a resfinți natura, de a o sustrage înrăuririi și puterii celui rău (comp. Mt. X, 8; Mc. XVI, 17-18 ș.a.), de a o readuce sub sfera de influență a Harului divin și la destinația ei originală, aceea de a sluji spre slava lui Dumnezeu și spre folosul omului. De aceea, Biserica binecuvântează nu numai toate lucrurile pe care slujitorii ei le întrebuințează în serviciul religios (apa, pâinea, vinul, tămâia, untdelemnul, vasele și veșmintele liturgice etc.), ci și toate elementele naturii cu care omul vine în atingere sau pe care el urmează să le folosească: florile și iarba câmpului, țarinile, livezile și lanurile din care omul își scoate hrana (1 februarie, sfeștaniile), roadele pământului și fructele pomilor (la Sânpetru, Sfântul Ilie și 6 august), ramurile sau stâlpii arborilor (la Florii și Rusalii), mâncărurile și cărnurile (la Paști), apele (la Bobotează), casele și lucrurile din ele și, în sfârșit, tot ce este de trebuință sau de folos omului². Ea binecuvântează, de asemenea, munca omului și îndeletnicirile cu care el își susține viața sau cu care supune și înfrumusețează natura, începutul și sfârșitul oricărei lucrări sau acțiuni, momentele, întâmplările și împrejurările cele mai de seamă din viața noastră, atât cele de bucurie, cât și cele de întristare (Rugăciunea pentru cei ce călătoresc și cele pentru tot felul de trebuințe, ierurgiile în legătură cu nașterea și cu moartea, tedeumurile și poli-hroniul la diferite împrejurări, rânduielile intrării în călugărie ș.a.).

3. Care sunt deci efectele ierurgiilor. Prin ele, puterea și acțiunea curățitoare și sfințitoare a Bisericii se revarsă nu numai asupra ființei omului, ci și asupra întregii lumi creaturale, scoțând-o de sub puterea blestemului și sfințind-o. Cu alte cuvinte, prin Biserică, sau mai bine zis prin puterea sfințitoare dată slujitorilor săi, se împărtășește și firii neînsuflețite, precum și ființelor neraționale, harul Sfântului Duh, în măsura în care le este de trebuință. În felul acesta, după cuvântul Sfântului Apostol Pavel, „toată făptura lui Dumnezeu e bună și nimic nu este de lepădat, dacă se ia cu mulțumire, căci se sfințește prin cuvântul lui Dumnezeu și prin rugăciune” (I Tim. IV, 4-5). Natura neînsuflețită, care, în urma blestemului ajunsese în dezarmonie cu omul, redevine astfel în mediu prielnic pentru traiul omului, un auxiliar pentru existența și mântuirea lui; prin om, ea devine totodată asociată sau pătașă cu el la cultul divin, adică la preamărirea Ziditorului de către om, prin Biserică.

Om, care este coroana creației și sinteza sau rezumatul ei (microcosmos), reîmpăcat cu Dumnezeu, trage deci cu sine toată creatura din nou spre Creatorul ei, apropiind-o de El, ca totul să fie mediu și instrument al mijlocirii Harului dumnezeiesc³. Ierurgiile operea-

² Comp. S. Boulgakoff, *L'Orthodoxie* (coll. „Les Religions”), Paris, 1932, pp. 190-191.

³ Comp. Dr. Josef Casper, *Die sakramentale Welt*, în vol. *Morgenländisches Christentum. Wege zu einer ökumenischen Theologie*. Hrgb. v. Dr. Paul Krüger u. Dr. J. Tyciak, Paderborn, 1940, p. 175.

ză deci o „deprofanare” în chiar ființa acestei lumi. Prin sfințirea elementelor naturii, universul se transformă într-o „liturghie cosmică”, într-un templu al prezenței și acțiunii lui Dumnezeu. Totul e pus în legătură cu Dumnezeu, se referă la El, creștinul fiind astfel conștient că el trăiește, se mișcă și activează nu într-o lume ostilă, ci într-o lume a lui Dumnezeu, pătrunsă de puterea și iubirea Lui⁴.

Ierurgiile constituie astfel mijlocul prin care Biserica țintește să realizeze desăvârșirea creației; ele pregătesc și anticipează sau prevestesc făptura cea nouă care va să fie, adică acel „cer nou și pământ nou”, pe care le-a văzut Sfântul Ioan Evanghelistul în viziunea sa din Apocalipsă (XXI, 1) și pe care le așteptăm, potrivit făgăduinței, după sfârșitul veacului acestuia (II Ptr. III, 13)⁵.

Iată de ce, pe drept cuvânt, s-a vorbit despre *sensul sau caracterul (pan) cosmic al rugăciunii ortodoxe*: prin ierurgii, sfera de influență a rugăciunilor cultului ortodox se extinde dincolo de persoana omului și tinde să îmbrățișeze întreaga lume creaturală.

4. Originea și vechimea ierurgiilor. Se obiectează uneori că ierurgiile n-ar fi fost practicate în Biserica veche, ci ar fi creații sau născociri mai noi ale Bisericii, sub presiunea mentalității magice a poporului simplu. Celor ce pretind astfel le răspundem că ierurgiile sunt tot atât de vechi ca și Biserica creștină. Ba, pe unele din ele le moștenim încă din Legea Veche, ca de exemplu slujba pentru curățirea femeii la 40 de zile după naștere (vezi Lev. XII; comp. Lc. II, 22-24); pe altele le-a săvârșit Mântuitorul însuși (tămăduirea bolnavilor, izgonirea duhurilor necurate, binecuvântarea pâinii și a vinului, a peștilor etc.). În sfârșit, despre cele mai multe dintre ele ne vorbesc Sfinții Părinți și scriitorii bisericești din primele veacuri creștine, ca: Sfântul Justin Martirul⁶ și Tertulian⁷ în secolul II, Sfântul Vasile cel Mare în secolul IV⁸ ș.a. Rugăciuni pentru binecuvântarea și sfințirea apei (agheasmă), a untdelemnului, a fructelor, sfeștaniei pentru ploaie ș.a., dintre care unele asemănătoare sau chiar identice cu cele din *Molitfelnicul* ortodox de azi, găsim scrise chiar în cele mai vechi rânduieli bisericești care ni s-au transmis, ca în *Constituțiile Sfinților Apostoli*⁹, precum și în cele mai vechi cărți de slujbă, ca *Evhologhiul episcopului Serapion de Thumuis din Egipt* (secolul IV)¹⁰.

La acestea s-au adăugat, desigur, și altele mai noi, iar rânduiala unora din cele mai vechi s-a dezvoltat treptat, prin adăugarea de rituri sau ceremonii, rugăciuni și cântări noi, dar sâmburele sau miezul lor original a rămas același ca în vechime¹¹. Atât ierurgiile mai noi, cât și dezvoltările adăugate de Biserică la rânduiala vechilor ierurgii sunt cerute de desfășurarea și evoluția normală a vieții religioase a credincioșilor, care creează mereu împrejurări, condiții noi de viață și nevoi noi, care se cer satisfăcute prin noi servicii religioase. Ierurgiile constituie sectorul cultic în care se manifestă deci în cea mai mare măsură puterea de creație liturgică a Bisericii; așa se explică îmbogățirea *Molitfelnicelor*

⁴ Comp. P. Evdokimov, *L'Orthodoxie*, pp. 202-203.

⁵ Comp. S. Boulgakoff, *op. cit.*, p. 192.

⁶ *Apologia* I, 61, 65.

⁷ *De baptismo*, cap. VII; *De corona militis*, II, IV.

⁸ *Despre Sfântul Duh*, cap. 67.

⁹ Cartea VII, cap. 27 (mulțumire pentru Sfântul Mir), cartea VIII, cap. 19-26 (rugăciuni pentru hirotesia treptelor inferioare ale clerului), cap. 29 (rugăciuni pentru sfințirea apei și a untdelemnului), cap. 40 (rugăciune pentru binecuvântarea premițiilor), cap. 42 (rugăciune pentru pomenirea morților).

¹⁰ Rugăciuni pentru bolnavi (VII și VIII), pentru roade (IX), pentru binecuvântarea uleiului și a apei (*MELV*, pp. 54-56, 66-67).

¹¹ Comp. și Placide Meester, *Rituale-Benedizionale Bizantino*, Roma, 1929, p. 3.

unor Biserici Ortodoxe, ca cele slave, cu atâtea slujbe și rugăciuni noi, precum și deosebiri existente între diferitele *Molitfelnice* în domeniul ierurgiilor¹².

5. Taine și ierurgii. Rânduiala de azi a ierurgiilor o aflăm în *Evhologhiu* (*Molitfelnic*), unde găsim și sfintele taine. Ierurgiile se apropie de sfintele taine atât prin scopul, cât și prin mijloacele și efectele lor. Atât unele, cât și celelalte urmăresc și mijlocesc, în primul rând, binecuvântarea și sfințirea noastră; și unele, și altele lucrează în chip tainic prin aceeași putere nevăzută a Harului dumnezeiesc, pe care ele îl mijlocesc. De aceea, în vechime nu se făcea o distincție atât de riguroasă ca azi între taine și ierurgii; multe din ierurgiile principale de azi erau socotite odinioară de Biserică între taine, ca de exemplu sfințirea apei (agheasmă), slujba înmormântării, târnosirea bisericii ș.a. Cu timpul, Biserica a fixat numărul tainelor la cele șapte, pe care le-am enumerat, după numărul darurilor Sfântului Duh¹³.

Ierurgiile se deosebesc însă de sfintele taine din mai multe puncte de vedere.

a) Astfel, lăsând la o parte deosebirile de structură (rânduială), mai întâi tainele sunt întemeiate, direct sau indirect, de Mântuitorul însuși și se referă exclusiv la persoana și viața noastră, sfințind momentele și actele sau împrejurările de căpetenie din cursul ei; pe când ierurgiile sunt orânduite în cea mai mare parte de Biserică și au o sferă de înrăurire mult mai largă, adică efectele lor se aplică nu numai la viața omenească, ci și la natură și la faptele necuvântătoare.

b) Al doilea, din punct de vedere soteriologic, sfintele taine sunt fundamentale pentru mântuirea noastră, unele dintre ele fiind absolut obligatorii și indispensabile pentru orice creștin (ca de exemplu, botezul și mirungerea, pocăința și Sfânta Euharistie), pe când ierurgiile – chiar acelea care privesc viața noastră – nu au acest caracter de absolută necesitate; lipsa lor nu atrage nedobândirea sau pierderea mântuirii, dar prezența lor sporește și întărește Harul și sfințenia primită prin sfintele taine.

c) Al treilea, sfintele taine lucrează în chip necesar, adică prin ele înseși: efectele și eficacitatea lor nu atarnă nici de vrednicia celui ce le administrează, nici de a celui ce te primește, pe când efectul ierurgiilor depinde și de credința și de vrednicia primitorului sau de a celor pentru care se săvârșesc sau care beneficiază de ele¹⁴.

6. Împărțirea ierurgiilor. După obiectul sau destinația lor, ierurgiile se împart în două mari grupe:

a) Unele se referă la persoane, adică cele care privesc viața omului (ca, de exemplu, ierurgiile în legătură cu nașterea, cu moartea ș.a.);

b) Altele se aplică la lucruri (natura neînsuflețită și diferite obiecte), cum sunt, de ex., cele pentru binecuvântarea ogoarelor, pentru ploaie, pentru sfințirea obiectelor de cult ș.a. De fapt, în chip indirect, toate ierurgiile mijlocesc binecuvântarea și harul dumnezeiesc pentru cel credincios, deoarece chiar atunci când ele se aplică lucrurilor sau naturii neînsuflețite, acestea se curățesc și se sfințesc tot spre folosul omului, care rămâne în centrul atenției Bisericii și al planului mântuirii.

După forma, structura externă sau lungimea lor, ierurgiile se pot împărți în trei categorii: rugăciuni, rânduiri și slujbe.

¹² Vezi amănunte în studiul nostru *Unitate și varietate în cultul Bisericilor ortodoxe*, în ST, an. 1955, nr. 7-8, pp. 432-444.

¹³ Mai pe larg despre numărul tainelor vezi *Teologia dogmatică și simbolică*. Manual pentru Institutul teologic, vol. II, București, 1958, pp. 836-838.

¹⁴ Comp. Hr. Andrusos, *Dogmatica*, trad. rom. de D. Stăniloae, p. 340; Pr. Prof. Isidor Todoran, *Sfinte taine și ierurgii*, în rev. MA, an. 1965, nr. 1-3, pp. 100-107.

a) Cele mai scurte ierurgii sunt alcătuite din o simplă *rugăciune sau molitvă* (εὐχὴ, molitva), ca de exemplu: Rugăciunea la binecuvântarea sălciei (care se citește în Duminica Floriilor), Rugăciunea pentru binecuvântarea strugurilor (care se citește la 6 august), Rugăciunea la toată neputința ș.a. Ele sunt citite de preot îmbrăcat numai cu epitrahilul.

b) Ceva mai lungi (dezvoltate) sunt ierurgiile care poartă titlul general de *rânduiești* (ῥάξιος sau διαῤῥάξιος). Acestea, pe lângă rugăciunea sau rugăciunile principale, care alcătuiesc miezul lor și care sunt citite de preot, cuprind și alte elemente: cântări, citiri, ectenii, tropare, rituri sau ceremonii ș.a., executate de diacon sau de cântăreț. În această categorie intră, de ex.: Rânduială pentru binecuvântarea colivei și a prinoaselor la diferite praznice, Rânduială în ziua întâi după nașterea pruncului, Rânduiala parastasului ș.a.

c) Cele mai lungi și cele mai importante ierurgii sunt cele care poartă titlul de *slujbe* (ἀκολουθία, *posleadovanie, officium*). Acestea au, pe lângă altele, și Apostol, și Evanghelie, iar la săvârșirea lor preotul trebuie să îmbrace deci fie toate veșmintele, fie măcar epitrahilul și felonul, ca și la sfintele taine. În rândul acestora intră, de ex., Agheasma (sfințirea apei) mică și mare, slujba înmormântării, slujba sfințirii bisericii ș.a.¹⁵.

După scopul sau efectele lor, ierurgiile sunt de patru feluri. Începând de jos în sus, după gradul de sfințenie pe care îl conferă, ele se pot împărți în patru categorii sau grupe, și anume:

- a) exorcisme,
- b) curățiri și dezlegări,
- c) binecuvântări,
- d) sfințiri.

a) *Exorcismele* sunt rugăciuni sau rânduiești pentru eliberarea omului, a naturii și a lucrurilor, de sub înrăurirea și puterea nefastă a diavolului sau a duhurilor rele. Rugăciunile acestea au de obicei forma imperativă, de poruncă, de imprecăție sau de blestem; prin ele, puterile răului sunt conjurate, în numele Domnului, să plece de la omul sau lucrul exorcizat, să se depărteze de la el și să nu-i mai facă nici un rău. Astfel de ierurgii, în afară de exorcismele clasice de la botez, avem, de ex.: Molitfa Sfântului Trifon la grădini, la vii și la holde, care se citește la 1 februarie – vezi *Molitfelnic*, Buc., 1937, p. 382, și Molitfele, adică blestemele Sfântului Vasile cel Mare pentru cei care pătimesc de la diavol și la toată neputința, ce se citesc în biserici la 1 ianuarie (vezi *Molitfelnic*, ed. cit., p. 434, ș.u.).

b) *Curățirile și dezlegările* sunt rugăciuni și rânduiești prin care anumite persoane sunt dezlegate sau curățite de prihana păcatelor sufletești și de întinăciunea păcatelor trupești fără de voie, adică legate de rânduiala firii, sau rugăciuni prin care lucrurile sunt curățite de atingerea cu ceva spurcat. Deoarece asemenea păcate îl situează pe om în starea de necurăție, materială ori spirituală, Biserica a rânduit o seamă de ierurgii care să redea fiilor ei curăția pierdută și să îi pună din nou în legătură cu Biserica și cu Harul dumnezeiesc. Așa avem, de exemplu: ierurgiile în legătură cu botezul (Rânduiala în ziua dintâi la femeia lăuză, Rugăciunea când leapadă femeia, Molitfa femeii la 40 de zile după naștere), Molitfele de iertare și de dezlegare de blestem sau de jurământ, Rugăciunile pentru curățirea fântânii sau a vaselor spurcate, Slujba preotului care se ispitește în vis, Rugăciunea la a opta zi după cununie ș.a. Aici pot fi enumerate și diferitele ierurgii în legătură cu sfârșitul omului, ca slujba înmormântării.

¹⁵ Pentru acest paragraf, compară și Pr. M. Popescu, *Diortosind Molitfelnicul*, București, 1938 (extras din B.O.R.), pp. 9-13.

c) *Binecuvântările* (eulogiile, αἱ εὐλογίαι, benedictiones) sunt rugăciuni sau rânduieli în care, mai ales prin semnul Sfintei Cruci, se invocă Harul și ajutorul dumnezeiesc asupra unei persoane sau a unui lucru curat, menit pentru hrana, folosul sau mântuirea omului. Astfel de ierurgii avem, de exemplu, în *Molitfelnic*: Molitfa ce se citește la hainele sau lucrurile ce se împart de pomană după moarte; Rugăciunile pentru binecuvântarea meselor și a pomenilor; Rugăciunea pentru temelia casei și cea pentru casă nouă; Rugăciunea la săparea fântânii; Rânduiala binecuvântării ogoarelor la începerea semănăturii; Rugăciunile pentru binecuvântarea roadelor, a fructelor și a mâncărilor aduse ca pârgă (premiții) sau prinoase la biserică (ouăle, cărnurile și brânza la Paști, strugurii la 6 august, salcia la Florii, coliva) ș.a. În aceeași categorie intră *Rugăciunile pentru diferite trebuințe*, de la sfârșitul *Liturghierului*, precum și *Tedeum-urile* și polihroniul, adică rugăciunile pentru invocarea sporului și ajutorului dumnezeiesc asupra unei persoane, sau pentru inaugurarea și binecuvântarea începutului unei munci sau al unui așezământ oarecare, ca de ex.: Tedeum-ul la sărbătorile naționale, la începutul unui an școlar, la Anul Nou, la aniversări și onomastici etc.

Unele din binecuvântări sunt încorporate în rânduiala altor slujbe mai mari, ca de ex.: binecuvântarea tămâiei (cădelniței), a anafurii și a prinoaselor (colivei), intercalate în cursul Liturghiei, binecuvântarea untdelemnului și a apei din slujba botezului, binecuvântarea paharului de obște din rânduiala cununiei ș.a.

d) *Sfințirile* sau *consacrările* sunt ierurgiile prin excelență (καθιερώσεις, *consecrationes*), adică cele care, prin efectele și importanța lor, se apropie cel mai mult de sfintele taine. Prin ele, anumite persoane sau lucruri nu numai că sunt binecuvântate, ci în plus – sunt consacrate, afierosite sau închinatelor unor scopuri sau întrebunțări sfinte (în cultul divin), fiind scoase cu totul din întrebunțarea profană zilnică sau obișnuită. Astfel de slujbe sunt în *Molitfelnic*: diferite sfeștanii sau agheasme (slujbe pentru sfințirea apei) și slujbele pentru sfințirea bisericii și a obiectelor de cult (sfintele vase și odăjdii, antimise, cruci și troițe, icoane și prapuri, clopote și cristelnițe), sfințirea Sfântului și Marelui Mir ș.a. Tot aici intră și diferitele *hirotessii*, precum și rânduielile în legătură cu viața călugărească (tunderea în monahism, facerea rasoforului, îmbrăcarea chipului celui mare sau îngeresc etc.).

7. **Locul și timpul săvârșirii ierurgiilor.** Unele ierurgii se săvârșesc în biserică (de exemplu, binecuvântarea prinoaselor, molitfa femeii la 40 de zile după naștere, binecuvântarea și sfințirea obiectelor de cult); altele se fac în case (ca de pildă, sfeștaniile, ierurgiile în legătură cu nașterea și cele în legătură cu înmormântarea), iar altele în afară din case, în mijlocul naturii, pe câmp (ca de exemplu, binecuvântarea țărinilor, a holdelor și a fântânilor, sfeștaniile pentru ploaie ș.a.). Cu ierurgiile, sfințirii slujitori ies deci afară din sfântul locaș – unde se săvârșesc de regulă Laudele zilnice și sfintele taine –, ducând puterea curățitoare și sfințitoare a Bisericii în mijlocul naturii și intervenind în viața noastră de toate zilele, pentru a o înrăuri și sfinți.

Cât privește *timpul săvârșirii*, unele ierurgii sunt legate de anumite sărbători sau date fixe din cursul anului bisericesc, ca de ex. binecuvântarea salciei sau a stâlpărilor (care se face la Florii), binecuvântarea ouălor roșii (la Paști), a strugurilor (la 6 august), Agheasma mare (la Bobotează), sfințirea Sfântului și Marelui Mir (în Joia din Săptămâna Patimilor), Rânduiala Sfântului Trifon (care se oficiază la 1 februarie, ziua Sfântului Trifon, patronul grădinarilor și al florarilor) ș.a.m.d. Cele mai multe nu sunt însă legate de nici un termen, ci se săvârșesc oricând este de trebuință, ca de ex. sfeștaniile prin case (care se fac de obicei miercurea și vinerea), dezlegările și rugăciunile pentru diferite trebuințe ș.a.

LITURGICA SPECIALĂ

8. Săvârșitorul ierurgiilor. Dintre toate ierurgiile, sunt doar câteva pe care le poate săvârși numai arhiereul (episcopul), și anume: sfințirea Sfântului și Marelui Mir, sfințirea bisericilor și a antimiselor și hirotesiile; pe toate celelalte le poate face și preotul.

Ca săvârșitor al ierurgiilor, preotul trebuie să observe următoarele:

- a) Să respecte întru totul rânduiala slujbei din *Molitfelnic*, nelăsând nimic la o parte, dar nici născocind sau adăugând ceva de la sine.
- b) Să slujească fără grabă, cu cuviință, cu pietate, cu credință și cu convingere, pentru a insufla celor prezenți respect pentru cele sfinte și încredere în puterea și în ajutorul lui Dumnezeu, care se capătă prin aceste slujbe.
- c) Să-i povățuiască și să-i îndemne pe credincioși a chema cât mai des mila și ajutorul lui Dumnezeu în toate cele ce fac, prin rugăciunile preotului (mijloc prin care preotul va contribui la frecventarea ierurgiilor de către credincioși).
- d) Este dator preotul să lămurească, ori de câte ori i se cere sau se ivește prilejul, rostul și folosul ierurgiilor în viața religioasă a creștinilor și să tâlcuiască semnificația morală, simbolică și doctrinară a diferitelor acte, rituri sau ceremonii din rânduiala slujbelor, care au nevoie de explicare sau lămurire (ca de exemplu, rânduiala înmormântării).

Ierurgiile în legătură cu nașterea și cu botezul

Cele mai de seamă ierurgii privitoare la viața noastră sunt cele în legătură cu nașterea și cu moartea, adică cele două momente cronologice între care se desfășoară firul vieții noastre.

Biserica îl asistă pe om și îl ia sub aripa ei ocrotitoare încă de la primele clipe ale venirii lui în lume. Ierurgiile prin care ea își arată grija față de pruncul nou-născut și de mama lui sunt următoarele trei:

- 1) Rânduiala din ziua întâi pentru femeia lăuză (îndată după naștere);
- 2) Rugăciunea la însemnarea pruncului, când i se pune numele, a opta zi după naștere;
- 3) Rânduiala îmbisericii pruncului și a curățirii lăuzei, la 40 de zile după naștere. Să vedem, succesiv, rânduiala și rostul sau semnificația fiecăreia din aceste ierurgii.

1. În ziua întâi după nașterea pruncului, moașa sau altă femeie, din cele care au ajutat la naștere, vine la preot acasă (sau la biserică, de se află acolo preotul) cu un vas (sticlă) cu apă, pe care preotul o sfințește după rânduiala arătată în *Molitfelnic*, adică: Binecuvântarea obișnuită la ierurgii; Rugăciunile începătoare („Sfinte Dumnezeule...” și celelalte); cele trei tropare de umilință („Miluiește-ne pe noi, Doamne, miluiește-ne pe noi...” și celelalte); o rugăciune de sfințirea apei („Dumnezeule, Cel cu nume mare...”); la cuvintele: „Și sfințește apa aceasta...”, preotul atinge cu mâna apa din vas (sticlă), binecuvântând-o cruciș.

Molitfelnicul cuprinde apoi o rânduială intitulată *Rugăciunile la femeia lăuză*, alcătuită din: Binecuvântarea obișnuită; rugăciunile începătoare; troparul și condacul Nașterii Domnului; trei molitfe pentru lăuză; o molitfă pentru moașă și alta pentru femeile care au ajutat la naștere (preotul le pomenește nominal) și otpustul Nașterii Domnului.

După *Molitfelnic*, această rânduială ar urma să o citească preotul chiar la casa unde s-a născut pruncul, să stropească, cu apa sfințită, casa (cruciș, întâi spre răsărit sau spre icoană), pe mamă, pe prunc, pe femeile care au ajutat la naștere și pe toți ai casei și apoi să-l însemneze cu semnul Sfintei Cruci pe prunc la frunte, la gură și la inimă, zicând: „Măinile Tale m-au făcut și m-au zidit”.

În practica generală, însă, preotul nu mergea nici înainte la locul de naștere al pruncului, din motive de jenă (având în vedere dezordinea și situațiile specifice unor astfel de împrejurări)¹, ci cu apa sfințită de preot (acasă sau la biserică) după rânduiala arătată, este stropit pruncul nou-născut, mama lui și cei ai casei, după rânduială², atunci când mama și pruncul vin acasă de la maternitate (casa de nașteri).

Apa sfințită de preot în ziua întâi după naștere este, după Simeon al Tesalonicului, ca o preînchipuire sau anticipare a botezului³. Ea are sensul unei ape lustrale (curățitoare), care spală necurăția fizică produsă de naștere.

¹ În ultimul timp, la noi în țară, în urma măsurilor de îmbunătățire a situației igienico-sanitare a populației, luate de Conducerea Statului, nașterile au loc, în majoritatea cazurilor, în maternități sau case de naștere.

² Pr. I.St. Popescu, *Noțiuni liturgice...*, Iași, 1922, pp. 131-132; C. Vladu, *Curs de Tipic preotesc*, p. 25.

³ *Despre sfintele taine*, cap. 59, trad. rom., p. 71.

În unele părți, din această apă se obișnuiește a se pune în apa pentru baia copilului, în primele trei zile după naștere (sau chiar mai mult)⁴.

Menționăm că rânduiala sfințirii apei din ziua întâi după naștere lipsește din *Evloghiile* grecești și rusești, ca și din unele ediții mai vechi ale *Molitfelnicului* românesc (ca de ex. cele de București, 1832 și 1858); în practică însă mulți dintre preoții greci folosesc apa sfințită în această împrejurare, ca și la noi.

Cât privește cele trei molitfe pentru lăuză, prevăzute în rânduiala din *Molitfelnic*, în ele preotul se roagă pentru grabnica ridicare a mamei de pe patul lăuziei, pentru iertarea păcatelor ei, pentru ocrotirea ei și a pruncului de băntuiala duhurilor necurate și, mai ales, pentru curățirea ei de întinăciunea truască pricinuită prin naștere. Precum se vede, la baza acestor rugăciuni stă concepția ebraică, moștenită de Biserica de la Legea Veche, că zămislirea omului pornește din aprinderea poftii truștii a părinților și că, deci, noi oamenii suntem zămisliți întru fărădelegi și născuți în păcate, precum zice psalmistul (Ps. L, 6).

Aceeași concepție se reflectă și în celelalte molitfe pentru moașă și pentru femeile care au ajutat la naștere: atingerea de lăuză și de prunc le este socotită ca o întinare truască, de care trebuie curățite și ele, ca și lăuza⁵.

Unii interpreți ai cultului ortodox caută să atenueze caracterul vădit, lustral (curățitor) al apei și al rugăciunilor din prima zi de după naștere, ca și al celor pentru curățirea lăuzei de la 40 de zile după naștere (vezi mai departe). Ei susțin că rânduilele mozaice pentru curățire s-au desființat (comp. Gal. IV, 9-10). Necurăția fizică nu poate constitui un păcat și deci obligație pentru vreo curățire rituală. Versetul 7 al Ps. L („Că în păcate m-a născut maica mea...”) se referă nu la zămislirea pruncului, ci la păcatele omenești în general, care sunt consecința păcatului originar (comp. Fac. III, 16). Nașterea de copii nu este produsul unui păcat, ci consecința firească a unei legi naturale și totodată scopul tainei căsătoriei, sfințite de Dumnezeu („Creșteți și vă înmulțiți...”). Rugăciunile de curățire din rânduiala zilei întâi apar în manuscrise abia din secolul XIV înainte, iar cele pentru curățirea lăuzei din ziua a 40-a, din secolul XI înainte, pe când restul rugăciunilor din aceste rânduile (în care nu e vorba de curățire) sunt mai vechi⁶. Rânduiala din prima zi are deci sensul unei mulțumiri aduse lui Dumnezeu pentru că „s-a născut om în lume”, pentru izbăvirea mamei din greutatea purtării sarcinii și din durerile nașterii și totodată exprimă rugăciunea de cerere pentru sănătatea femeii și a copilului; iar cea din ziua a patruzecia este o aducere-aminte de ceea ce a făcut Maica Domnului, pruncul fiind adus pentru închinarea sa lui Dumnezeu, prin însemnarea pe frunte⁷.

2. Rânduiala punerii numelui celui nou-născut e prescrisă, după *Molitfelnic*, să se facă în ziua a opta după naștere; pruncul ar trebui adus atunci de către moașă la biserică și, stând afară, înaintea ușilor bisericii sau în pronaos (deoarece pruncul nu este încă botezat și îmbisericit), preotul îi citește o rânduială specială, alcătuită din

⁴ Vezi Ic. I.C. Beldie, *Sfințirea apei. Contribuții liturgice*, Galați, 937, p. 29.

⁵ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 58, trad. rom., p. 71. Comp. și Mitrop. Iacov Putneanul, *Sinopsis*, Iași, 751, f. 59 v: Curățirea lăuzei și a moașelor prin stropirea cu apa sfințită se face „de vreme ce nașterii cei din păcatul dezmierdării au slujit ele”.

⁶ Vezi P. Trembela, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, t. I, Atena, 1950, p. 259 ș.u. După unii liturgiști ruși (ca de ex. P. Lebedev, *Liturgica*, trad. rom. de Icon. N. Filip, p. 378, notă), astfel de rugăciuni ar exista încă din sec. IV.

⁷ Vezi Icon. C-tin Papaiani (Tesalonic), *Curățirea după naștere a femeilor* (în grec.) în rev. „Grigorie Palama” (Tesalonic), an. 1963, nr. 5-6, pp. 223-229; I.M. Funtulis, *Răsp. la nedumeriri liturgice, canonice și altele* (în grec.), Întreb. 29 în rev. „Ο Εφημέριος” (Preotul), Atena, an. XV, nr. 8 (15 apr. 1966), pp. 343-346.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

următoarele: Binecuvântarea; rugăciunea începătoare; *Tatăl nostru* și troparul zilei sau al hramului bisericii.

Apoi preotul îl binecuvântează pe prunc, făcându-i semnul Sfintei Cruci la frunte (pentru luminarea minții și a gândurilor), la gură (pentru sfințirea cuvântului și a suflării), și la piept (pentru ferirea inimii de poftele și de patimile trupesti); după aceea, îi citește o moliftă pentru punerea numelui, care înseamnă un fel de pregătire pentru botez, dându-i numele, la cuvintele: „Să se însemneze lumina feței Tale peste robul Tău acesta...”.

Apoi preotul îl ia pe prunc în brațe și face cu el semnul Sfintei Cruci spre ușile bisericii sau în fața icoanei Maicii Domnului (în pronaos, cântând troparul și condacul Întâmpinării Domnului⁸ și face apolisul mic.

În practică, în cele mai multe cazuri, *rânduiala însemnării pruncului* se face nu la opt zile după naștere, ci ori se face o dată cu sfințirea apei din prima zi⁹, ori se amână, făcându-se chiar în ziua botezului, înainte de rânduiala catehumenarului (în cazul acesta, apolisul nu se mai face, ci urmează îndată botezul).

Datina de a pune numele pruncului a opta zi după naștere e veche, fiind moștenită din Legea Veche, care orânduise această zi pentru curățirea pruncilor evrei de sex bărbătesc, prin tăierea împrejur și punerea numelui (vezi Lev. XII, 3). Noi creștinii am păstrat-o, pentru că și Mântuitorul Însuși, supunându-Se rânduiei Legii, a fost tăiat împrejur a opta zi după naștere, când i s-a pus numele de *Isus* (vezi Lc. II, 21). Precum zice Simeon al Tesalonicului, într-această zi luăm numele pentru că a opta zi înseamnă înnoire (începutul unei noi săptămâni) și pentru că și Domnul a înviat în ziua a opta¹⁰.

Numele care se dă pruncului, după tradiția Ortodoxiei românești, este de obicei numele nașului sau al sfântului zilei de naștere sau de botez, ori al altui sfânt, pe care părinții îl aleg ca patron sau ocrotitor al copilului. E bine să se pună nume de sfinți din calendarul ortodox sau din cele obișnuite în popor, iar nu din cele neromânești, imitate după cele străine sau inventate (ca Franț, Rudi, Alis, Bubi etc.)¹¹.

Sfântul al cărui nume îl purtăm este pentru noi nu numai un patron (ocrotitor sau păzitor), ci și un model de urmat, un necurmat imbold spre viețuire creștinească. „Prin mijlocirea acestor sfinți, noi strângem legăturile care ne împreună cu lumea spirituală. Nimic nu ne amintește așa de bine de Biserica cerească, precum numele ce-l purtăm. Mai ales pentru prunc, această legătură, care îl unește cu Biserica cerească, este un dar neprețuit”¹². Totodată, numele de botez îl leagă pe noul-născut de părinții, moșii și străbunii săi, integrându-l în comunitatea religioasă a Bisericii și în cea națională, a neamului din care face parte; acest nume constituie și un simbol sau un îndreptar de orientare în viață, deoarece la originea lor etimologică toate numele vechi de persoane derivă din substantive sau adjective și au o semnificație morală, socială, religioasă etc. (de ex: *Teodosie* = darul lui Dumnezeu, *Nicolae* = biruitor de popoare, *Gheorghe* = lucrător de pământ, agricultor, *Marin* = om al mării, marinăr ș.a.m.d.)¹³.

⁸ Condacul Întâmpinării lipsește în unele din edițiile vechi ale *Molitfelnicului* românesc (ca cea de Chișinău, 1820).

⁹ V. Mitrofanovici și colab. *op. cit.*, p. 889 și P. Lebedev, *op. cit.*, p. 379, notă.

¹⁰ *Despre sfintele taine*, cap. 60, trad. rom., pp. 71-72.

¹¹ Prin enciclica 934/1957 (care întărește enciclica mai veche, nr. 814 din 20 mai 1955), Sfântul Sinod al Bisericii Greciei hotărăște să nu se mai dea pruncilor la botez decât un singur nume, și anume cel al sfântului zilei respective (vezi *MO*, an. 1962, nr. 3-4, p. 255).

¹² M. Beleuță, *Convorbiri asupra legăturilor Bisericii cu credincioșii pe baza Molitfelnicului. Studiu din domeniul Teologiei Pastorale*. Prelucrare din limba franceză, Sibiu, 1922, p. 8.

¹³ Comp. artic. (nesemnat) *Care îi va fi numele?*, în rev. *MB*, an. 1955, nr. 1-3, pp. 1-4. Comp. și: Pr. D. Buzatu, *Despre numele românești*, în rev. *MO*, an. 1968, nr. 9-10, pp. 732-744; A. Andres,

3. La 40 de zile după naștere se face *rânduiala pentru îmbisericirea pruncului și pentru curățirea lăuzei*, după datina moștenită tot din Legea Veche (vezi Lev. XII, 1-8), datină pe care a păzit-o și Maica Domnului, aducându-L pe dumnezeiescul său Prunc la templu, unde a fost întâmpinat și ținut în brațe de bătrânul Simeon (vezi Lc. II, 22 ș.u.).

Pruncul e adus de maica sa ori de naș(ă) înaintea ușilor bisericii (în pridvor). Preotul, cu epitrahilul, îi însemnează cu semnul Sfintei Cruci pe mamă și pe prunc; mama (sau nașa) stă în genunchi cu pruncul în brațe, iar preotul pune epitrahilul și mâna dreaptă pe capul ei și – după o scurtă introducere, formată din: Binecuvântarea, rugăciunile începătoare obișnuite și troparul zilei sau al Întâmpinării Domnului – citește cele cinci molitfe din *Molitfelnic (Agheasmatar)*, în care se roagă întâi pentru mamă, ca Dumnezeu să o curățească de întinăciunea lăuzei și să o învrednicească a intra din nou în sfântul locaș și a se împărtăși cu Sfintele Taine; se roagă apoi pentru prunc, ca Dumnezeu să-l crească, să-l binecuvânteze și să-l sfințească, învrednicindu-l la vremea cuvenită de luminarea botezului (în cazul că pruncul e nebotezat; se înțelege de la sine că, dacă pruncul e deja botezat, molitfele respective nu se mai citesc sau se adaptează textul lor la situația de fapt).

Urmează apoi *îmbisericirea pruncului*, adică introducerea lui în biserică (dacă pruncul e botezat)¹⁴: preotul îl ia în brațe pe prunc, închipuindu-l pe dreptul Simeon, care L-a purtat în brațele sale pe pruncul Iisus¹⁵, și face semnul Sfintei Cruci cu el înspre răsărit, în fața ușilor bisericii (pronaosului) zicând: „Se îmbisericește robul (roaba) lui Dumnezeu X, în numele Tatălui...” etc. Apoi intră în biserică (în naos), zicând: „Intra-voi în casa Ta...” etc. și face din nou semnul Sfintei Cruci în mijlocul bisericii, zicând: „Se îmbisericește robul (roaba) lui Dumnezeu...” etc., și: „În mijlocul bisericii Te voi (va) lăuda” (Ps. XXI, 24). Apoi merge în fața ușilor împărătești, unde face din nou semnul Sfintei Cruci, zicând: „Se îmbisericește robul (roaba) lui Dumnezeu...”, și-l închină pe prunc pe la icoane, zicând troparele obișnuite. Dacă pruncul e parte bărbătească, preotul merge cu el și în sfântul altar, intrând pe ușa de miazăzi, ocolind Sfânta Masă (unii îl ating chiar cu fruntea de colțurile Sfintei Mese). Apoi îl pune jos pe solee în fața ușilor împărătești, în semn că e închinat Domnului, zicând: „Acum slobozește pe robul Tău, Stăpâne...”; mama (nașa), închinându-se de trei ori, îl ridică pe prunc.

Preotul face apoi apolisul Întâmpinării și îl împărtășește pe prunc.

După Simeon al Tesalonicului¹⁶, prin ritualul îmbisericii pruncul ar deveni „catehumen” sau „chemat”, ceea ce presupune că îmbisericirea s-ar face pruncilor încă nebotezați (de fapt însă îmbisericirea trebuie să urmeze botezului, iar nu să-l preceadă, căci este nelogic și absurd să introduci în sfântul locaș și în obștea creștină un nebotezat).

În *Molitfelnic*, molitfa pentru curățirea mamei și rânduiala îmbisericii pruncului sunt împreunate într-o singură slujbă, ca și când s-ar face amândouă odată. În practică însă, de cele mai multe ori, ele se săvârșesc separat una de alta; îmbisericirea pruncului se face (mai ales la orașe), îndată după slujba botezului, înainte de împărtășirea prun-

Unsere Namenspatrone, Freiburg, 1916; N. Iorga, *Numele de botez la români*, București, 1934; V. Ursăchescu, *Vechi nume românești de botez*, în rev. BOR, an. 1939, nr. 11-12, pp. 612-663; Prof. Maria C. Marinescu-Hîmu, *Observațiuni privind onomastica română*, în rev. „Ausonia” (București), an. III (1943), nr. 3-5, p. 72 ș.u.

¹⁴ Vezi *Molitfelnicul* de Chișinău, 1820, f. 7 r.

¹⁵ Vezi *Sinopsis...*, Iași, 1751, f. 61 v.

¹⁶ *Despre Sfintele Taine*, cap. 69, trad. rom. cit., p. 72.

cului¹⁷, iar molitfa pentru curățirea mamei o citește preotul atunci când mama vine la biserică (fără prunc), fie exact la 40 de zile după naștere (mai rar), fie chiar înainte, de obicei la patru săptămâni după naștere (înainte de acest termen, numai pentru motive întemeiate, ca de ex. apropierea Paștilor, temere de moarte etc.). Motivul pentru care lăuza cere să i se facă molitfa de curățire înainte de termenul reglementar de 40 de zile este că ea trebuie să facă cele ale gospodăriei (de exemplu, să frământă și să coacă pâine) și să-și alăpteze pruncul, lucruri pe care nu le poate face atâta vreme cât e considerată necurată.

Totuși, chiar după ce i se citește molitfa, lăuza nu intră în biserică înainte de 40 de zile. În acest răstimp, ea nu poate lua nici anafură și nici „Paște (mic)”, pentru că acestea sunt de fapt ἀντιδώρον, adică țin locul Sfintei Împărtășanii¹⁸. Atât lăuza, cât și pruncul nebotezat pot fi însă stropiți cu agheasmă, la botezul obștesc al caselor, adică atunci când preotul merge „cu botezul” sau „zi-întâi”.

Dacă pruncul nu a fost încă botezat până la 40 de zile după naștere, nu i se poate face îmbisericirea (care e condiționată de botez), ci se citesc numai molitfele pentru curățirea mamei, îmbisericirea pruncului rămânând a se face numai după botez.

Neofiții adulți se îmbisericesc la 40 de zile după botez.

Potrivit vechilor canoane bisericești, dacă pruncul e botezat îndată după naștere, el va trebui alăptat de altă femeie botezată și curată, până când lăuza își va face molitfa de curățire¹⁹.

4. Tot în legătură cu nașterea pruncului, *Molitifelnicul* mai cuprinde și o rugăciune deosebită **pentru cazul când femeia leapădă pruncul**. E asemănătoare cu cea pentru lăuza în prima zi după naștere; în ea se accentuează însă mai stăruitor rugăciunea pentru iertarea celei în cauză, deoarece lepădarea pruncului i se socotește ca un păcat de ucidere cu voce sau fără voce. În astfel de cazuri, vechile *Molitifelnice* prevăd oprirea femeii de la împărtășire timp de un an²⁰.

În asemenea cazuri, nu se face nici sfințirea apei și nici nu i se mai citește femeii molitfa de 40 de zile.

¹⁷ În cazul acesta, rugăciunile speciale pentru prunc (care în forma actuală presupun că el e încă nebotezat) trebuie să fie ori adaptate situației (pruncul fiind botezat), ori suprimate, rostindu-se numai formulele scurte pentru îmbisericire („Se îmbisericește robul lui Dumnezeu X...” etc.) și celelalte.

¹⁸ Vezi *Răspunsul Patriarhului Nicolae III Gramaticul* al Constantinopolului, la M. Ghedeon, Κανονικὰ διατάξεις I, 14.

¹⁹ Vezi Can. 38 al Sfântului Nichifor Mărturisitorul (CBO, vol. II, part. 2, p. 241).

²⁰ Vezi, de exemplu, *Molitifelnicul* de București, 1832, p. 479.

Agheasma sau sfințirea apei (mică și mare)

Cea mai de seamă dintre ierurgiile privitoare la lucruri și, totodată, cea mai frecventă în activitatea liturgică a preotului, este *agheasma* sau *sfințirea apei*. Ea se săvârșește cel mai des, deoarece apa a fost considerată totdeauna ca una dintre cele patru stihii sau elemente constitutive primordiale ale cosmosului (apa, pământul, aerul și focul) și este, totodată, elementul natural cel mai util și cel mai folosit în viața casnică și gospodărească a omului¹.

Cuvântul grecesc *agheasmă* (popular *aiazmă*) înseamnă *sfințire*: τὸ ἁγιάσμα sau ὁ ἁγιάσμος τοῦ ὕδατος – sfințirea apei. La noi, prin acest termen se înțelege atât apa sfințită, cât și slujba sfințirii. În ambele înțelesuri, agheasma e de două feluri: mare și mică. *Agheasma mare* se săvârșește o singură dată pe an (la Bobotează), iar cea mică, la mai multe ocazii sau date din cursul anului bisericesc.

Ne vom ocupa mai întâi de agheasma mică.

1. **Agheasma mică** (τὸ μικρὸν ἁγιάσμος τοῦ ὕδατος) se mai numește în unele părți și *sfeștanie* sau *feștanie*, cuvânt slavon, care înseamnă *luminare* sau *slujba luminării*, pentru că la început se înțelegea prin el numai agheasma cea mare, care se săvârșește la Bobotează, sărbătoare care – precum am văzut – se mai numește și *ziua luminilor* sau *a luminării*, deoarece în această zi se botezau odinioară catehumenii.

a) *Locul săvârșirii*. Agheasma mică se săvârșește în biserică și prin case, iar uneori chiar la râuri și fântâni (izvoare), în grădini, țarine sau în orice loc curat și cuviincios, la cererea și trebuința credincioșilor.

b) *Când se săvârșește*. În biserică, Agheasma mică se săvârșește de regulă la fiecare zi întâi a lunii², mai ales la 1 august (începutul postului Sfintei Marii), 1 septembrie (începutul anului bisericesc), precum și în Vinerea din Săptămâna Luminată (Izvorul Tămăduirii).

Originea obiceiului de a face sfințirea apei la fiecare început de lună nouă trebuie căutată în dorința Bisericii de a înlocui, printr-un serviciu religios creștin, obiceiurile păgânești (practice și la iudei) de la serbările lunilor noi (*neomeniile*), pe care le-au preluat și creștinii și împotriva cărora au luptat unii dintre Sfinții Părinți și unele din sinoade (vezi, de ex., can. 65 al sin. trulan)³.

În unele părți (ca de ex., în Bucovina), sfințirea mică a apei se face și în ziua Înjumătățirii Praznicului Cincizecimii (adică miercuri în săptămâna a patra după Paști), pentru că atunci ar fi vorbit Domnul cu samarineanca despre *apa cea vie*, la puțul lui Iacov (vezi In. IV, 5-38), precum și la unele sărbători mari, la hramul bisericilor și în Lunea Paștilor. În biserici, agheasma se face de obicei după Liturghie, fie la sfârșitul Utreniei⁴,

¹ Vezi *Înțelepciunea lui Isus Sirah XXXIX*, 31. Comp. Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheza III*, 5 (trad. rom. de Pr. D. Fecioru, p. 91): „Apa este mare lucru și cel mai nobil din cele patru elemente care sunt în lume...” (Comp. și *Cateh. XVI*, 12, trad. rom., pp. 442-443).

² Vezi *Molitfelnicul*, ed. 1937, p. 139.

³ V. Mitrofanovici și colab., *Liturgica*, p. 863.

⁴ Vezi, de ex., *Mineiul pe august*, ziua 1, însemnarea de la sfârșitul Utreniei.

fie chiar după Cântarea a 6-a a Canonului Utreniei, ca în Săptămâna Luminată (în Lunea Paștilor sau în Vinerea Izvorului Tămăduirii)⁵.

În case (sau la râuri și izvoare), sfințirea apei se săvârșește ori de câte ori cer credincioșii; se obișnuiește mai ales în zilele de post: miercuri și vineri dimineața (uneori și luni), pe nemâncate, și de preferință în cursul posturilor de durată (de ex., în prima și în ultima săptămână din Postul Mare), apoi la datele din cursul anului indicate mai sus (1 august, Vinerea Izvorului Tămăduirii), precum și în anumite momente și ocazii din viața casnică a omului (ca de exemplu, la mutarea în casă nouă sau la inaugurarea ei, la sfințirea fântânii și a izvoarelor, a icoanelor, a cimitirului etc.).

c) *Rânduiala slujbei. Rânduiala slujbei pentru tot anul.*

Când sfințirea apei se face în biserică, se pune o masă în mijlocul bisericii (sub policandru), iar pe ea, Sfânta Evanghelie, Sfânta Cruce, sfeșnice cu lumini aprinse, căldărușa (vasul) cu apă care va fi sfințită și mănunchiul de busuioc pentru stropit (*sfitocul* sau *sfiștocul*)⁶. Când se face în casă, se pune la icoană o masă acoperită cu o față curată, pe ea Sfânta Cruce, vasul (castronul) cu apă și pământul, iar alături o ulcică (farfurioară) cu tămâie (în loc de cădelniță), pentru cădit. Pe masă se aprind lumânări (și candela, de este).

Preotul, îmbrăcat în epitrahil și felon, dă *binecuvântarea* („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”), iar cântărețul începe cu: „Slavă Ție..., Împărate ceresc...”, și celelalte *rugăciuni introductive*, în timp ce preotul cădește, în biserică: întâi masa împrejur, apoi ușile și icoanele împărătești, iconostasul, jețul arhieresc și pe cei de față, iar în case: mai întâi icoana, apoi masa împrejur și pe cei din casă.

După „Tatăl nostru” și „Veniți să ne închinăm...”, se citește *Psalmul CXLII* („Doamne, auzi rugăciunea mea, ascultă cererea mea...”) ⁷.

Apoi se cântă „Dumnezeu este Domnul...”, pe glasul 4 (de trei ori) și două *tropare* de invocare a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu („Către Născătoarea de Dumnezeu acum cu osârdie să alergăm noi, păcătoșii...” și: „Nu vom tăcea, Născătoare de Dumnezeu...”), după care se citește *Psalmul L*.

După aceasta se cântă o *serie lungă de tropare scurte*, majoritatea adresate Preasfintei Născătoare de Dumnezeu și precedate de stihul: „Preasfântă Născătoare de Dumnezeu, miluiește-ne pe noi !”; ele se termină cu „Sfinte Dumnezeule...” (de trei ori).

Precum se vede, cele mai multe dintre cântările din rânduiala acestei slujbe sunt adresate Sfintei Fecioare, deoarece slujba a fost alcătuită de Biserică pentru a înlocui unele vechi rituri și obiceiuri păgâne, legate de sărbătorile lunilor noi și mai ales de sărbătorile solstițiului de vară (22-23 iunie), care aveau loc pe malurile apelor și în care rolul principal îl avea o fecioară, frumos împodobită și îmbrăcată ca o mireasă, care trebuia să ghicească viitorul concertenților ei, cu ajutorul unor lucruri (obiecte) aruncate în apă și apoi scoase de ea⁸. De aceea, majoritatea cântărilor din slujba creștină a sfințirii apei invocă și laudă pe Sfânta Fecioară, Mireasa cea curată a Duhului Sfânt, în a cărei putere mijlocitoare și-au pus nădejdea, rugând-o să-i curățească de urmările păcatelor și să-i apere de boli, de nevoi și de suferințe⁹.

⁵ *Molitfelnic*, București, 1937, p. 157 și Pr. P. Procopoviciu, *Ritualistica*, pp. 77 și 141.

⁶ De la cuvântul slavo-rus *pitoc* (floare mică, florică).

⁷ În *Ephologhiile* grecești și în edițiile mai vechi ale *Molitfelnicului* românesc lipsesc rugăciunile introductive (îndată după binecuvântare se citește Ps. CXLII).

⁸ Riturile acestea sunt descrise mai ales de marele canonist ortodox Teodor Balsamon, în tâlcuirea sa la can. 65 al sinodului trulan (P.G., t. CXXXVII, vol. 741), care interzice creștinilor practicarea unor astfel de obiceiuri păgânești.

⁹ Comp. V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 861-862.

Se citește *Apostolul* (de la Evrei II, 11-18), în timpul căruia preotul cădește, și apoi *Evanghelia* (de la Ioan V, 14).

Urmează *ectenia mare*, cu cereri speciale pentru sfințirea apei, după care preotul citește rugăciunea principală pentru sfințirea apei („Stăpâne, Doamne Dumnezeu nostru, Cel mare în sfat și minunat întru lucruri...”). Când rostește epicleza, adică partea de rugăciune pentru invocarea Sfântului Duh („Însuși, Iubiturile de oameni împărate, Cela ce ne-ai dat nouă să purtăm veșmânt luminat ca zăpada, din apă și din Duh, și acum trimite darul Preasfântului și de viață făcătorului Tău Duh, Care sfințește toate, și sfințește apa aceasta...”), pe care o repetă de trei ori, afundă de fiecare dată mâna dreaptă în apă, făcând semnul Sfintei Cruci, imitându-l astfel și închipuindu-l pe îngerul Domnului, care tulbura apa la vreme (In. V, 4); iar cântărețul răspunde de fiecare dată: „Amin”¹⁰.

După ecfonisul rugăciunii de sfințire, preotul rostește: „Pace tuturor !” și „Capetele voastre...”, iar în timp ce cântărețul răspunde rar „Ție, Doamne !”, preotul citește în taină rugăciunea: „Pleacă, Doamne, urechea Ta...”, sfârșind-o cu ecfonisul: „Că Tu ești sfințirea sufletelor și a trupurilor noastre...” etc.

După aceasta, preotul ia cu amândouă mâinile Sfânta Cruce și sfitocul și, cântând: „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...”, de trei ori (el o dată și cântăreții de două ori), le afundă de fiecare dată cruciș în apa sfințită. Apoi înmoaie sfitocul și, cântând *troparul* „Darurilor tale fă-ne vrednici, Născătoare de Dumnezeu Fecioară...”, stropește întâi spre răsărit (în casă spre icoană), apoi spre apus, nord și sud (la binecuvântarea casei de locuit se stropeesc toate camerele).

Apoi preotul se închină, sărută Sfânta Cruce (în biserică întâi icoana de la iconostas) și se botează pe el însuși (dacă e în biserică rămâne lângă iconostas), iar după el vin, pe rând, toți cei de față, se închină și sărută icoana de la iconostas (în biserică) și Sfânta Cruce, iar preotul îi stropește pe frunte cu sfitocul muiat în apa sfințită, în timp ce cântăreții cântă *cele trei stihiri de laudă*, dintre care prima pentru sfinții fără de arginți („Izvorul tămăduirilor având, sfinților fără de arginți...”), iar celelalte pentru Sfânta Fecioară („Caută spre rugăciunile robilor tăi...” și: „Stăpână, primește rugăciunile robilor tăi...”).

Acum se intercalează slujbele sau molitfele speciale, pentru cazurile când sfințirea apei se face cu un scop anumit: binecuvântarea casei, a unui monument, a fântânii noi etc.

Sfârșindu-se stropirea, se zice o *ectenie întreită* (asemănătoare cu cea de la Litie), după care preotul zice: „Pace tuturor !”, „Capetele noastre...” și rugăciunea: „Stăpâne, mult-Milostive...”¹¹. Apoi face otpustul, stând în biserică cu fața spre popor, iar în case cu fața spre răsărit.

În practică, atât în case, cât și în biserică, stropirea credincioșilor cu agheasmă se face la sfârșitul slujbei (după otpust), iar nu înainte de ectenia întreită, cum e prevăzut în rânduiala din *Molitfelnic*¹².

¹⁰ Epicleza lipsește din textul rugăciunii în *Evhologhiile* grecești (vezi, de ex., Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, Atena, 1970, p. 345), în *Trebnicele* slave și în unele din edițiile vechi ale *Molitfelnicului* românesc (ca cea de Chișinău, 1820). După unii preoți greci, epicleza ar fi de prisos aici, întrucât sfințirea apei s-ar face în timpul ecteniei premergătoare, și anume la cererea: „Pentru ca să se sfințească apa aceasta...” și cele două următoare, în care se află verbele ἁγιάζω καταπέμτω și καταφάτω, specifice terminologiei liturgice (comp. Pr. I. Beldie, *op. cit.*, pp. 18-19).

¹¹ Aceași de la sfârșitul primei părți a Litiei. Lipsește în *Evhologhiile* grecești, în *Trebnicele* slavonești și în unele ediții mai vechi ale *Molitfelnicului* românesc.

¹² Vezi, de ex., Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 140.

Cea mai veche mențiune despre practica creștină a sfințirii apei la zi-ntâi a fiecărei luni o aflăm la începutul secolului al IX-lea, în *Răspunsurile canonice* atribuite patriarhului Nichifor Mărturisitorul al Constantinopolului¹³, iar întocmirea rânduielii de azi a agheasmei este atribuită de unii lui Fotie, patriarhul Constantinopolului¹⁴, care a folosit, probabil, rugăciuni mai vechi, ca cele care se găsesc, încă din secolele IV-V, în rânduielile din *Constituțiile apostolice* (cart. VIII, cap. 29).

d) În *Vinerea Izvorului Tămăduirii și în orice zi din Săptămâna Luminată*, sfeștania se face după o rânduială deosebită, în care psalmii și cântările din rânduiala obișnuită a acestei slujbe sunt înlocuiți cu cântări ale Învierii.

După binecuvântarea dată de preot („Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”), se cântă de trei ori „Hristos a înviat...”, cântând întâi preotul; se zic apoi *stihurile Paștilor* („Să învieze Dumnezeu...” și celelalte), cădind preotul în jurul mesei pe care e pusă Sfânta Evanghelic, Sfânta Cruce, vasul cu apa pentru sfințit și sfeșnice mici cu lumini aprinse. Apoi din nou cântă preotul: „Hristos a înviat...”, răspunzând cântăreții: „...și celor din mormânturi viață dăruindu-le”, de trei ori la rând.

Preotul (ori diaconul, de este) rostește apoi *ectenیا mare*, cu cererile speciale pentru sfințirea apei, din slujba Agheasmei mici de peste tot anul. După aceasta se cântă Canonul Paștilor („Ziua Învierii, popoare, să ne luminăm...”), punându-se stihurile pe 8, ori pe 6 (la caz de mare grabă se cântă numai irmoasele); după Cântarea a treia, ectenia mică și ipacoi: „Venit-au mai înainte de dimineață...” (iar de se întâmplă sărbătoarea Sfântului Gheorghe, zicem întâi condacul lui, apoi ipacoi); după Cântarea a șasea, iarăși ectenia mică, apoi condacul Paștilor („Deși Te-ai pogorât în mormânt...”) și icosul („Pe Soarele Cel mai înainte de soare...”). Se citește apoi *Apostolul și Evanghelia* din slujba Agheasmei mici, după care se cântă „Învieria lui Hristos văzând...” (de trei ori) și stihira: „Înviind Iisus din mormânt...” (de trei ori).

Urmează restul Canonului (Cântările VII-IX), cântându-se, la sfârșitul fiecărei cântări, „Hristos a înviat...”, de trei ori.

După Cântarea a noua, din nou *ectenیا mică și Luminânda Praznicului* („Cu trupul adormind...”), de trei ori. Preotul citește apoi *rugăciunea de sfințire a apei*, după care afundă Sfânta Cruce și sfitocul în apa sfințită, stropind și cântând „Hristos a înviat...” (preotul prima dată și cântăreții a doua și a treia oară). Apoi, în timp ce preotul îi botează pe cei de față, cântăreții cântă *stihurile Paștilor* („Paștile cele sfințite astăzi nouă s-au arătat...”) cu stihurile lor și slava Laudelor („Ziua Învierii și să ne luminăm cu prăznuirea...”) și se termină cântându-se: „Hristos a înviat...” până se botează toți credincioșii.

În ziua de *Izvorul Tămăduirii* la mănăstiri se obișnuiește a se face această slujbă între Utrenie și Liturghie, afară din biserică (în curtea mănăstirii), iar la unele biserici de enorie ea se face după Liturghie, în curtea bisericii, ori la anumite izvoare sau fântâni. În acest din urmă caz, slujitorii și credincioșii merg la locul respectiv în procesiune, cântându-se pe drum Canonul Învierii (ori irmoasele Cântărilor); tot așa și la întoarcere, dacă se revine la biserică în procesiune¹⁵.

¹³ *Capitole despre diferite chestiuni*, cap. I, la J. Pitra, *Juris Eccl. Græcorum Historia et monumenta*, t. II, p. 320.

¹⁴ Vezi B. Cireșeanu, *op. cit.*, t. III, p. 344; P. Lebedev, *op. cit.*, p. 428.

¹⁵ Rânduiala specială a sfințirii apei pentru Săptămâna Luminată este specifică *Molitfelnicului* românesc (lipsește din *Evhodghiiie* grecești, din *Trebnicele* slave, ca și din unele din edițiile vechi ale *Molitfelnicului* românesc).

O rânduială cu unele deosebiri față de cea descrisă aici găsim în *Molitfelnicul* editat de Mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (București, 1854, pp. 104 și 1858, pp. 114-115); ea e asemănătoare cu

e) *Efectele și folosul Agheasmei mici.* Apa binecuvântată sau sfințită a jucat un rol de prim rang în viața religioasă a tuturor popoarelor lumii; ea a fost întrebuințată ca mijloc principal de spălare și curățire a oamenilor și a lucrurilor, fiind considerată ca simbolul cel mai expresiv al purității și curățirii spirituale¹⁶.

În creștinism, apa sfințită și-a păstrat rolul de simbol și vehicul sau purtător preferat al puterii curățitoare și sfințitoare a Sfântului Duh¹⁷. Efectele ei de căpetenie, adică alungarea demonilor și a bolilor, însănătoșirea trupului și îndepărtarea tuturor curse-
lor celui rău, erau enumerate încă în cele mai vechi formulare de rugăciuni pentru sfințirea apei, care au circulat în Biserica primelor 4-5 veacuri¹⁸. Mai pe larg, ele sunt enumerate însă în însemnarea introductivă de la începutul slujbei Agheasmei mici, în *Molitfelnic* și *Agheasmatar*. „Sfințirea apei acesteia, pe care Duhul Sfânt prin rugăciunile preoților o sfințește, multe feluri de lucrări are, precum însăși ectenia sfințirii și rugăciunea mărturisesc. Că prin stropirea ei, duhurile cele viclene din tot locul se gonesc și se iartă și păcatele cele mici de preste toate zilele, adică nălucirile diavolești, gândurile cele rele; iar mintea se curățește de toate lucrurile cele spurcate și îndreptată spre rugăciune se face; aduce dar, pază, înmulțire a câștigului și îndestulare; bolile gonesc și dă sănătate sufletească și trupească. Și mai în scurt să zicem: toți cei ce o primesc cu credință iau sfințenie și binecuvântare...”¹⁹.

Așa se explică frecvența acestei ierurgii în viața religioasă a creștinătății ortodoxe și de aceea apa sfințită se întrebuințează la așa de multe servicii liturgice (la mai toate sfințirile sau consacrarile: de biserici, cimitire, case, fântâni, obiecte de cult) și în așa de numeroase ocazii sau împrejurări din viața omenească (la maslu, în unele părți – ca în Transilvania – după înmormântare, pentru stropirea casei mortului, pentru binecuvântarea ogoarelor și a semănăturilor, pentru însănătoșirea animalelor bolnave etc.).

2. Agheasma mare

a) *Țîmpul și locul săvârșirii.* Agheasma mare (ὁ μέγας ἁγιασμός τ.β.) se săvârșește la Bobotează, în amintirea botezării Domnului de către Ioan în Iordan. Ea se săvârșește atât în ajunul Bobotezei, când se sfințește apa cu care preoții botează apoi casele, cât și în însăși ziua Bobotezei, când se sfințește agheasma pe care credincioșii o iau pe la casele lor, pentru tot anul.

Se spune *Agheasma mare*, pentru că apa de la Bobotează are o putere deosebită, fiind sfințită, precum vom vedea, printr-o dublă epicleză, iar sfințirea are loc în însăși ziua în care Domnul nostru Iisus Hristos a sfințit apele, prin botezul Său în apa Iordanului. De aceea, și slujba Agheasmei mari este mai dezvoltată și mai solemnă ca la Agheasma mică, iar cântările și rugăciunile din cursul ei pomenesc și proslăvesc îndeosebi botezul Domnului în apele Iordanului.

cea descrisă la Pr. P. Procopoviciu (*op. cit.*, p. 141), care recomandă să se facă nu după Liturghie, ci după Cântarea a șasea din Canonul Paștilor de la Utrenie.

¹⁶ Vezi H. Leclercq, *Eau bénite*, în *DACL*, t. IV, col. 1681-1685; P. de Puniet, *Bénédictions de l'eau*, II, 685-713; Amedée Gastoué, *L'eau bénite*, Paris, 1908; Comp. și Pr. I. Beldie, *op. cit.*, pp. 8-13 și I. Petreună, *Apa în practica religioasă*, în *MB*, an. 1958, nr. 1-3, pp. 141-143.

¹⁷ Comp. Juv. Stefanelli, *Liturgica*, pp. 128-129.

¹⁸ Vezi, de ex., formularul din *Constituțiile apostolice*, VIII, 29 (*trad. rom. cit.*, p. 254), sau pe cel din *Evhologhiul lui Serapion* (*MELV*, p. 66). Alte dovezi despre practicarea sfințirii apei și a folosirii apei sfințite în Biserica veche, vezi la: Sfântul Epifanie, *Adv. haereses*, I, 2, hares. 30 (*P.G.*, t. XLI, col. 421); Fer. Ieronim, *Viața Sfântului Ilarion* (*P.G.*, t. XXIII, col. 45); Teodoret al Cirului, *Ist. bis.*, V, 21 (*P.G.*, t. LXXXII, col. 1244) ș.a.

¹⁹ *Molitfelnicul*, București, 1937, p. 139. Această însemnare lipsește din *Evhologhiile* grecești, din *Trebnicele* slave și din edițiile dinainte de 1852 ale *Molitfelnicului* românesc.

În ziua ajunului Bobotezei, sfințirea apei se face de obicei chiar în biserică (în pro-naos), dimineața, după Utrenie, cu mai puțină solemnitate, fiindcă, după unii, ea amintește atunci de botezul cu care boteza Sfântul Ioan Botezătorul în pustiul Iordanului; în ziua Bobotezei, ea se face după Liturghie, în biserică sau în fața bisericii, și amintește de însuși botezul Mântuitorului în apele Iordanului²⁰; de aceea se face de obicei în chip mai solemn, prin ieșirea afară din biserică.

b) *Rânduiala Agheasmei mari* nu are forma (structura) unei slujbe de sine stătătoare, cu formule de binecuvântare la început și de otpust la sfârșit, ci e încadrată în rânduiala Liturghiei (între Rugăciunea amvonului și otpust)²¹. Ea se află în *Molitfelnic* și în *Mineiul pe ianuarie* (ziua 5) și se săvârșește în chipul următor:

Către sfârșitul Liturghiei, după Rugăciunea amvonului sau chiar după otpust, iese toată lumea din biserică, în frunte cu sfințiții liturghisitori, care ies prin ușile împărătești. Dacă sunt mai mulți clerici, primul preot (în mănăstiri, starețul sau egumenul) ia Sfânta Evanghelie, al doilea Sfânta Cruce, iar diaconii, cădelnițe, înaintea lor merg cântăreții cu lumini, prapuri și icoana Botezului, cântând troparele care amintesc de botezul Domnului: „Glasul Domnului peste ape strigă, grăind..., Astăzi firea apelor se sfințește...” și celelalte. În unele părți, se trag și clopotele.

Ajunși la locul din fața bisericii unde s-au pregătit din vreme vasele cu apa curată care va fi sfințită, preotul stă în fața mesei (analogului), pe care se pun: icoana Botezului, Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce, sfeșnice cu lumini, un vas (sau mai multe) cu apă și mănunchiul de busuioc. Preotul cădește mai întâi masa (analogul) cu icoana în cele patru laturi, pe ceilalți slujitori (dacă sunt) și pe credincioși (dacă este și diacon, el merge cu lumânarea înaintea preotului)²².

Se citesc *trei paremi*, toate din prorocia lui Isaia (cap. XXV, 1-10; LV, 1-13 și XII, 3-6), după care urmează *Apostolul* (din I Cor. X, 14) și *Evanghelia* (de la Mc. I, 9-12), în care se istorisește pe scurt evenimentul botezului Domnului.

Urmează apoi *ectenia mare*, care cuprinde cereri speciale pentru sfințirea apei. Dacă este diacon, o zice el, în timp ce preotul citește în taină prima rugăciune („Doamne Iisuse Hristoase Dumnezeu, Fiule Unule-Născut...”)²³. Dacă nu, o zice preotul, iar după vosglasul ecteniei, începe *marea și frumoasa rugăciune a sfințirii apelor*, adresată Sfintei Treimi („Treime mai presus de fire...”)²⁴ și compusă de Sfântul Sofronie al Ierusalimului. Cuvintele: „Mare ești, Doamne, și minunate sunt lucrurile Tale...” le rostește preotul de trei ori la rând, cu glas mai puternic ca de obicei. Unii încep, de altfel, rostirea rugăciunii direct cu aceste cuvinte, nemaicitind deloc, sau citind numai în taină, partea dinainte²⁴. Când rostește cuvintele de invocare a Sfântului Duh pentru

²⁰ Explicare atribuită mitropolitului Paisie Ligarides de Gaza și reprodusă la Nicodim Aghiotirul (*Pidalion*, ed. Astir, Atena, 1957, p. 278, nota I), ambii citați la C. Papoulidis, *Nicodème l'Hagiorite (1749-1809)*, în rev. Θεολογία (Atena), t. 37, caiet 4, p. 578. Comp. și Pl. de Meester, *Rituale benedizionale bizantino*, Roma, 1929, p. 419.

²¹ Numai în *Trebnicul* bulgăresc slujba Agheasmei mari, fiind săvârșită după otpustul Liturghiei, are la început formula „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”, iar la sfârșit otpustul Bobotezei: „Cela ce în Iordan de la Ioan...” (vezi, de ex., ed. de Sofia, 1949, pp. 367 și 388).

²² Căderea e prevăzută numai în *Tipicul cel mare* (ed. Iași, 1816, p. 210).

²³ Această rugăciune în unele manuscrise e atribuită Sfântului Gherman, patriarhul Constantinopolului (la Pl. de Meester, *op. cit.*, p. 447).

²⁴ Așa recomandă, de ex., *Tipicul mare*, p. 210. De aceea, în *Trebnicele* slave (cu excepția celor tipărite la Liov și Vilna) și în unele din edițiile vechi ale *Molitfelnicului* românesc (ca cea de Chișinău, 1820), partea de la început a acestei rugăciuni (până la cuvintele: „Mare ești, Doamne...”), numită și *prolog*, lipsește cu totul. În *Ephologiile* grecești această parte e scrisă, dar în practică nu se citește nici la

sfințirea apei („Tu însuși, dar, Iubitorule de oameni Împărate, vino și acum prin pogorârea Sfântului Tău Duh, și sfințește apa aceasta”), pe care le repetă de trei ori la rând, preotul binecuvântează de fiecare dată apa cu mâna, afundând-o cruciș, pe rând, în fiecare din vasele cu apă. De asemenea, și la cuvintele: „Însuși și acum, Stăpâne, sfințește apa aceasta, cu Duhul Tău cel Sfânt”, pe care le rostește de trei ori la rând, binecuvântează de fiecare dată apa, cu mâna cruciș.

Rugăciunea pentru sfințirea apei din Rânduiala Agheasmei mari este una dintre cele mai remarcabile creații ale inspirației euhologice ortodoxe, atât prin conținutul ei profund teologic, cât și prin stilul și tonul ei, care seamănă cu acela al panegiricelor solemne la praznicele împărătești din literatura omiletică patristică. De aceea a și fost numită „Imnul Bobotezei”²⁵. Ca structură, ea are o vizibilă analogie cu marea rugăciune a Sfintei Jertfe (anafora) din slujba Sfintei Liturghii, cuprinzând aceleași motive euhologice și aceleași momente sau părți componente, în aceeași înlanțuire a ideilor din anafora liturgică (prefața sau rugăciunea euharistică, cu caracter doxologic, recapitularea sau anamneza, epicleza și dipticele sau rugăciunile de mijlocire pentru aplicarea generală a efectelor binefăcătoare ale apei sfințite asupra Bisericii întregi).

După ecfonisul rugăciunii, preotul zice: „Pace tuturor! Capetele voastre...” și, în timp ce cântăreții cântă prelung: „Ție, Doamne!”, preotul, cu capul plecat, citește în tăină rugăciunea plecării capetelor (aceeași ca și la Agheasma mică: „Pleacă, Doamne, urechea Ta și ne auzi pe noi...”), zicând cu glas ecfonisul: „Că Tu ești sfințirea noastră...”.

Apoi preotul, cântând troparul Bobotezei: „În Iordan botezându-Te Tu, Doamne...”, ia Sfânta Cruce și busuiocul cu amândouă mâinile și le afundă drept în apă, cruciș, apoi le scoate ținându-le cu amândouă mâinile și făcând Sfânta Cruce cu ele²⁶. Așa se face de trei ori la rând, cântându-se de fiecare dată troparul Bobotezei; momentul acesta simbolizează, după unii, însuși botezul Domnului, prin care s-a sfințit firea apelor²⁷. Apoi, trecând Sfânta Cruce în stânga, preotul stropește, cu busuiocul muiat în agheasmă, întâi biserică, începând cu altarul (dacă suntem în biserică), apoi spre cele patru puncte cardinale. După aceea, preotul stă cu fața spre apus și, ținând Sfânta Cruce în stânga, iar în dreapta busuiocul, vin toți credincioșii pe rând, sărută Sfânta Cruce, iar preotul îi botează, stropindu-i cu busuiocul pe frunte, cruciș (dacă sunt și alți slujitori, ei se botează cei dintâi, reciproc). În tot timpul cât durează stropirea credincioșilor, se cântă troparul Bobotezei. În unele părți, stropirea credincioșilor cu agheasmă de către preot se face nu afară, ci în biserică, după otpustul Liturghiei, în loc de miruire.

După aceasta, intră toți în biserică în timp ce se cântă stihira: „Să cântăm credincioșii...”, iar preotul stropește biserică, începând cu altarul. Acum își ia fiecare, în vasul său, agheasmă pentru tot anul. Apoi se cântă: „Fie numele Domnului binecuvântat...”

Constantinopol, nici la Sfântul Munte, precum arată însemnarea de locul respectiv (vezi, de ex., ed. de Veneția, 1832, p. 410), tradusă și în unele *Molitfelnice* românești (ca de ex., cel de București, 1858, p. 123). În edițiile mai noi ale *Evloghiului* grecesc citirea ei e lăsată la liberă voie a preotului; dacă nu vrea să o zică, îndată după ecfonisul ecteniei dinainte începe rugăciunea, de la cuvintele: „Mare ești, Doamne...” (vezi, de ex., *Evloghiul mare*, Atena, 1970, p. 355, nr. 1).

²⁵ P. de Puniet, *La fête de l'Épiphanie et l'hymne du Baptême au rit grec*, în rev. „Rassegna Gregoriana”, t. V (1906), col. 497-514.

²⁶ *Tipicul mare*, p. 210; *Molitfelnic*, București, 1858, p. 128; *Tipicul bisericesc* de Bojor și Roșianu, p. 210; *Tipic bisericesc*, București, 1976, p. 266.

²⁷ Vezi de ex., Juv. Stefanelli, *Liturgica*, p. 130 și Pr. V: Aga, *Simbolica biblică și creștină*, Timișoara, 1935, pp. 7-8.

și se face otpustul Liturghiei (dacă acesta nu s-a făcut înainte de sfințirea apei). Fiecare gustă mai întâi din agheasmă și apoi ia (primește) anafura²⁸.

c) *Originea și vechimea slujbei*. Inițial, sfințirea apei de la Bobotează era legată de botezul catehumenilor, care se săvârșea în ajunul praznicului, seara (până târziu în noapte) și pentru care se sfințea apa necesară de botez. Ulterior, desființându-se catehumenatul și generalizându-se pedobaptismul, s-a păstrat sfințirea apei, legată de praznic, ea căpătând altă semnificație. Precum accentuează arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului, în ziua Bobotezei se face nu numai reînnoirea botezului Domnului, ci și a harului botezului primit de fiecare dintre noi²⁹. Teodor Lectorul pune pe seama patriarhului monofizit Petru Fullo al Antiohiei (sec. V) hotărârea de a se săvârși sfințirea apei în ajunul Bobotezei, seara³⁰. În secolul VI, unul dintre pelerinii apuseni la Locurile Sfinte (Antonim din Piacenza) descrie cum se făcea pe atunci „botezul” la apele Iordanului, în dimineata marelui praznic³¹.

Originea slujbei Agheasmei mari este, în tot cazul, Ierusalimul, unde se păstra amintirea puternică a botezului Mântuitorului prin mâna Înainte-Mergătorului, în apele Iordanului; de aici ea s-a răspândit la Antiohia, apoi la Constantinopol și în Asia Mică. De aceea, rânduiala de azi a slujbei Agheasmei mari e atribuită de tradiție, în întregime, Sfântului Sofronie, patriarhul Ierusalimul (†638)³², căruia în *Mineiul pe ianuarie* i se atribuie troparele care se cântă la începutul slujbei, iar în *Molitfelnic* i se atribuie frumoasa rugăciune pentru sfințirea apei³³. O dovadă a vechimii acestei slujbe este că ea se află, în diverse variante foarte asemănătoare între ele, în riturile liturgice ale tuturor Bisericilor orientale necalcedoniene (la armeni, la copti, etiopieni, sirienii iacobiti)³⁴, și a influențat, într-o mare măsură, chiar ritualul corespunzător din ritual liturgic roman (catolic)³⁵.

d) *Efectele Agheasmei mari și întrebuințarea ei*. Prin atingerea Sa de apa Iordanului, în care S-a botezat, Mântuitorul a sfințit-o nu numai pe ea, ci însăși firea apelor în general, a apelor de pretutindeni, făcând din ele un factor de purificare și de sfințire, prin energia divină introdusă în apa Iordanului, precum cântăm în troparul din rânduiala slujbei: „Astăzi firea apelor se sfințește...”³⁶. De aceea, apa sfințită la Bobotează posedă, într-o măsură mult mai mare, darurile și puterea tămăduitoare și sfințitoare, despre care am vorbit la Agheasmă mică.

Efectele Agheasmei mari le arată însăși rânduiala slujbei, îndeosebi textul ecteniei și al rugăciunii de sfințire (după epicleză), unde preotul se roagă: „Și-i dă ei harul izbăvirii și binecuvântarea Iordanului. Fă-o pe dânsa izvor de nestricăciune, dar de

²⁸ *Molitfelnic*, Chișinău, 1820 și *Tipic bisericesc*, București, 1976, p. 256.

²⁹ *Despre sf. locaș*, P.G., t. CLV, col. 325 A.

³⁰ *Fragm. din Ist. Bis.*, 48 (P.G., t. LXXXVI, col. 209 A).

³¹ *Itinera hierosolymitana saec. IV-VIII*, c. XI, ed. de P. Geyer, în *CSEL*, Viena, 1898, t. XXXIX, pp. 166-167.

³² Vezi, de ex., B. Cireșeanu, *op. cit.*, t. II, p. 343; V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 638 și P. Lebedev, *op. cit.*, p. 430.

³³ În unele manuscrise, rânduiala slujbei este însă atribuită Sfântului Vasile cel Mare (vezi Pl. de Meester, *op. cit.*, p. 426).

³⁴ Vezi John Marquess of Bute – EA. Walis Badge, *The Blessing of the waters on the eve of the Epiphany*, London, 1901.

³⁵ O veche traducere latină a formularului grecesc al slujbei Epifaniei a fost publicată în „Revue bénédictine”, t. XXIV (1912), pp. 29-30. Comp. Pl. de Meester, *op. cit.*, pp. 421-422. Vezi, *ibidem*, pp. 439-456, variantele slujbei în diferitele manuscrise grecești și slave.

³⁶ Com. I. Petreună, *Apa în practica religioasă*, în rev. *MB*, an. 1958, nr. 1-3, p. 142.

sfințenie, dezlegare de păcate, vindecare de boli, diavolilor pieire, îndepărtare a puterilor celor potrivnice, plină de putere îngerească. Ca toți cei ce se vor stropi și vor gusta dintr-însa să o aibă spre curățirea sufletelor și a trupurilor, spre vindecarea patimilor, spre sfințirea caselor și spre tot folosul de trebuință...³⁷

De aceea, Agheasma mare se păstrează nestrictă vreme îndelungată, rămânând tot așa de proaspătă, de curată și de bună la gust, ca și atunci când a fost scoasă din izvor³⁸, fapt pe care îl remarcă, din vechime, Sfinții Părinți și scriitorii bisericești³⁹. O parte din ea se păstrează în biserică, în vas anume (vasul de agheasmă, numit și agheasmatar)⁴⁰, și e folosită de preot la o mulțime de slujbe (ierurgii). Cu dânsa preoții stropesc casele credincioșilor și pe cei ai casei, în ajunul Bobotezei (ori în însăși ziua Bobotezei, după Liturghie, dacă „mersul cu Botezul” nu s-a putut termina până atunci); cu Agheasma mare se stropesc toate persoanele și lucrurile care trebuie să fie exorcizate, curățite și binecuvântate sau sfințite, ca de pildă, rânduiala la curățirea fântânii spurcate, la vasul cel spurcat, la binecuvântarea și sfințirea prapurilor, la sfințirea Crucii și a troițelor, a clopotului, a vaselor și a veșmintelor bisericești ș.a. Ba în unele părți (ca de exemplu prin Bucovina și Transilvania) este obiceiul de a stropi cu agheasmă și trupurile celor răposați, pentru ca astfel sufletele lor să se înfățișeze sfințite la înfricoșătoarea judecată⁴¹.

Agheasma mare e folosită de asemenea, de către arhieru, la sfințirea bisericii, a antimiselor, a Sfântului și Marelui Mir ș.a.

În casele credincioșilor, agheasma se păstrează la loc de cinste, în vase (sticle) curate, în care se pune de obicei un fir de busuioc. Credincioșii gustă dintr-însa pe nemâncate, în zilele de post și ajunare sau la sărbători mari fie înainte, fie după biserică. Se obișnuiește (mai ales în Moldova) să se guste dintr-însa timp de opt zile în șir, mai ales de la ajunul Bobotezei până la odovania praznicului, adică până la 13 ianuarie inclusiv. Îndeosebi cei opriți de la împărtășire se pot mângâia luând agheasmă⁴² și apoi anafură (când ne împărtășim, agheasma se ia după împărtășanie, iar când luăm numai anafura, agheasma se ia înainte de anafură)⁴³.

³⁷ *Molitfelnic*, București, 1937, p. 170.

³⁸ *Vezi Tipicul cel mare*, p. 211.

³⁹ Vezi de ex., Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia XXIV, despre Botezul Domnului* (P.G., t. XLIX, col. 365 și trad. rom. de Pr. D. Fecioru, în vol. *Cuvântări la praznice împărătești* de Sfântul Ioan Hrisostom. București, 1942, p. 46).

⁴⁰ Aceeași denumire se dă, prin unele părți (ca de ex. în Banat), și la căldărușa de aramă în care se poartă agheasma mare cu care preotul stropește casele credincioșilor; după unii, vasul acesta simbolizează apele Iordanului, sfințite prin botezul Mântuitorului într-însule (Pr. V. Aga, *op. cit.*, p. 8).

⁴¹ D. Ieremiev, *Pimenica ortodoxă*. Cernăuți, 1929, p. 246; Juv. Stefanelli, *op. cit.*, p. 130. Cf. și Ic. I. Beldie, *op. cit.*, p. 26.

⁴² *Vezi Rânduiala Mărturisirii*, la învățătura duhovnicului către penitenții cu păcate mari: „Fiule, atâția ani poruncesc dumnezeieștii Părinți să nu te împărtășești cu Sfintele Taine, ci numai să bei Agheasma mare” (*Molitfelnic*, București, 1937, p. 66). Obiceiul de a lua agheasmă mare în loc de Sfânta Împărtășanie în ziua Bobotezei e menționat și de unionistul Leo Allatius, în secolul XVI (*De Ecclesiae Occidentalis et Orientalis perpetua consensione*, Coloniae Agrippinae 1648, lib. III, c. IXK, col. 1038).

După Tratatul canonic atribuit Sfântului Ioan Postitorul (editat de Nicodim Aghioritul, în *Pidalion*, ed. grec. de Atena, 1957, p. 718) se poate lua agheasma mare în loc de Sfânta Împărtășanie în Joia Săptămânii Patimilor, la Paști, la Crăciun și la Sfinții Apostoli Petru și Pavel (vezi C. Papoulidis, *Nicodeme I Hagiorite*, în rev. *Θεολογία* (Atena), t. 37, caiet 4; oct.-dec. 1966, p. 578; Comp. și PL. de Meester, *op. cit.*, p. 425).

⁴³ *Vezi Mineiul pe ianuarie*, la însemnarea de la sfârșitul Utreniei din ziua de Bobotează.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

Uneori se stropesc cu agheasmă casele și lucrurile dintr-însele, curțile, viile și anume mite obiecte din uzul pietății particulare (cruciulițe, iconițe ș.a.). În caz de boală, bolnavii gustă agheasmă sau se stropesc cu ea părțile bolnave ale trupului, spre a ajuta la tămăduire.

Dacă prisosește sau s-a învechit, nu trebuie aruncată oriunde, ci să o vărsăm în loc neumblat și curat, pentru a nu fi pângărită.

Atât Agheasma mică, precum și cea mare, e împreună cu obiceiul „mersului cu zi-ntâi” sau „cu botezul”. Peste tot în ajunul Bobotezei, iar în unele părți încă de două sau trei ori pe an (la Înălțarea Sfintei Cruci, în Vinerea Izvorului Tămăduirii și, pe alocuri, la 1 august), preoții vizitează parohia întreagă ori anumite sectoare ale ei, stropind casele și pe credincioși cu agheasmă și cântând troparul: „În Iordan botezându-Te Tu, Doamne...” (la Bobotează) sau „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...” (în celelalte ocazii). Odinioară, preoții, conformându-se învățaturii de la începutul slujbei Agheasmei mici din *Molitfelnic*, făceau (mai ales la orașe) stropirea caselor cu apă sfințită la fiecare început de lună. Dar în ședința Sfântului Sinod din 17 iunie 1952, s-a hotărât ca mersul cu zi-ntâi (practicat mai ales în Capitală) să se desființeze, iar preoții să viziteze casele credincioșilor, stropindu-le cu apă sfințită, numai de patru ori pe an, ținându-se seama și de obiceiul locului, și anume:

- a) la Bobotează;
- b) în prima săptămână din Postul Mare;
- c) în Vinerea Izvorului Tămăduirii;
- d) la 1 august (începutul postului Adormirii Maicii Domnului sau în prima săptămână din acest post)⁴⁴.

În Ardeal nu se face vizitarea caselor cu Sfânta Cruce și stropirea lor cu agheasma (mare) decât în ajunul Bobotezei (5 ianuarie).

3. În afară de Agheasmă propriu-zisă (mică și mare), se face sfințirea apei și în alte ocazii și slujbe, după rânduieli deosebite (de obicei mai reduse sau mai simple), sau în cadrul altor ierurgii, ca, de exemplu, în Rânduiala care se face la femeia lăuză în ziua întâi după naștere, în slujba botezului, la sfințirea bisericii ș.a. Apa sfințită în aceste împrejurări nu poartă însă denumirea de agheasmă; de exemplu, apa sfințită în prima zi după nașterea pruncului se numește în popor, pur și simplu, apă (în Banat = molitvă).

De asemenea, Biserica binecuvântează apa de băut, prin rugăciuni deosebite, pe care le găsim în *Molitfelnic*, atât la începutul săpării fântânii celei noi, cât și la terminarea sau darea ei în folosință.

CAPITOLUL IV

Tedeumul sau doxologia

1. **Ce este Tedeumul.** Tedeumul este o slujbă de mulțumire și de laudă adusă lui Dumnezeu în anumite ocazii festive din viața personală sau din cea socială a credincioșilor. Este o ierurgie de origine mai nouă decât cele studiate până acum. Se numește așa, pentru că, între alte cântări care alcătuiesc rânduiala acestei slujbe intră și vechiul

⁴⁴ Vezi sumarele ședinței Sfântului Sinod din sesiunea iunie 1952, în rev. BOR, an. 1952, nr. 6-8, p. 442.

imn: „Te Deum laudamus...” („Pe Tine, Dumnezeule, Te lăudăm...”). Slujba aceasta se mai numește și *Doxologie* (cuvânt sau cântare de slăvire), pentru că ea are un pronunțat caracter doxologic, adică exprimă îndeosebi sentimentele noastre de recunoștință, de mulțumire, de laudă și de slăvire față de Dumnezeu, pentru binefacerile primite de la El; de altfel, în însăși rânduiala slujbei este integrată și cunoscuta cântare bisericească numită *Doxologie* (Slavoslovie): „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...”, care uneori se înlocuiește cu cântarea cealaltă, amintită mai sus („Pe Tine, Dumnezeule, Te lăudăm...”).

2. Când se săvârșește. Se săvârșește *Tedeum* la anumite date fixe din cursul anului bisericesc, ca de ex.: la începutul anului bisericesc (1 septembrie)¹ și al anului civil (1 ianuarie), la sărbătorile naționale (ca de ex., 24 Ianuarie, 1 Decembrie); apoi la anumite momente de seamă din viața bisericească (ca de exemplu, la deschiderea ședințelor Sfântului Sinod, la deschiderea cursurilor în instituțiile de învățământ religios, la începutul conferințelor de orientare a preoților, la vizitele chiriarhilor în eparhii, la zilele onomastice ale chiriarhilor etc.), la diferite aniversări din viața particulară sau socială a credincioșilor (ca de ex., la sărbătorirea a 25 de ani sau 50 de ani de la căsătorie), la inaugurarea unei lucrări importante și la sfârșitul ei (ca de ex., la punerea temeliei unui locaș, la sfințirea sau încheierea lucrărilor unei instituții ori corporații bisericești), precum și în alte ocazii în care suntem datori să aducem slavă și mulțumire lui Dumnezeu.

3. Cât privește locul unde se săvârșește *Tedeumul*, acesta este de regulă biserica (de exemplu, la începutul anului bisericesc și civil); dar *Tedeumul* poate fi săvârșit și în afară de biserică, la locul cerut de împrejurarea respectivă (de ex., în palatul episcopal, în clădirea care s-a terminat și se sfințește etc.).

4. Rânduiala slujbei *Tedeumului* se tipărește, de regulă, într-o carte separată de slujbă, intitulată *Tedeum sau Doxologie*². Ea are mai multe variante, după natura momentelor sau a împrejurărilor în care se săvârșește. Așa, de exemplu, avem o rânduială a *Tedeumului* pentru Anul Nou, alta pentru sărbători comemorative, alta pentru zilele onomastice ale chiriarhilor, altele pentru diferite sfințiri și inaugurări etc. Textul (formularul) cântărilor și al rugăciunilor din care e alcătuită slujba acestor tedeumuri variază, fiind adaptat la împrejurarea sau ocazia respectivă, iar tipicul sau planul lor general, adică ordinea în care sunt înșiruite aceste rugăciuni și cântări, este aceeași în toate tedeumurile.

De obicei, *Tedeumul* se face după Sfânta Liturghie, dar se face și independent de această sfântă slujbă.

Când avem de săvârșit *Tedeum*, se pune în mijlocul bisericii, sub policandru (sau în locul unde urmează să facem slujba, dacă ea se face în afară de biserică), o masă pe care se așază sfeșnice cu lumini aprinse. Preotul îmbrăcat cu epitrahilul și sfta (dacă e după Sfânta Liturghie rămâne îmbrăcat cu toate veșmintele), ieșind din sfântul altar

¹ Cu o deosebită solemnitate se săvârșește *Tedeumul* pentru începutul anului bisericesc la catedrala Patriarhiei ecumenice din Constantinopol (vezi *Imerologhion tis Ekklesias tis Ellados tu etus* 1961, Atena, 1961, p. 160).

² La noi s-au tipărit ediții ale acestei cărți de slujbă, de ex., la: Buzău, 1869 (*Tedeum de mulțumire lui Dumnezeu...*); București, 1879 (*Carte de Tedeumuri... a creștinilor ortodocși*, prima ediție a Sfântului Sinod); București, 1922 (a treia ed. a Sfântului Sinod); București, 1950 (*Carte de Tedeum (Doxologii) la diferite prilejuri obștești*, ed. Patr. Justinian).

prin ușile împărătești, vine în mijlocul bisericii, purtând în mâini Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce, pe care le așază pe masă³. Primind cădelnița și stând în fața mesei, rostește *formula de binecuvântare* pentru începutul slujbei: „Slavă Sfintei Treimi...” (nu mai la *Tedeumul* pentru începerea anului școlar din învățământul teologic se dă binecuvântarea mică: „Bine este cuvântat Dumnezeuul nostru...”), cădînd totodată în fața mesei. Apoi cădește masa de jur-împrejur, icoanele împărătești și cele laterale, iconostasul, jetul arhieresc, credincioșii din biserică (sau de față) și termină cădîrea tot în fața mesei pe care e așezată Sfânta Evanghelie⁴. În timpul acesta, cântăreții (corul) cântă „Împărate ceresc...” (la noi se cântă de obicei pe glasul VI)⁵, apoi se zice „Sfinte Dumnezeule...” și celelalte rugăciuni începătoare. După „Veniți să ne închinăm...” se citește *Psalmul* rînduit, care variază cu fiecare împrejurare, după cum arată rînduiala respectivă; de ex., la *Tedeumul* din ziua de Anul Nou se citește *Psalmul* LXIV („Ție se cuvine laudă, Dumnezeule, în Sion...”), la sărbătorile naționale sau comemorative *Psalmul* XIX („Auză-te Domnul la vremea necazului...”), la începutul anului școlar din instituțiile de învățământ teologic *Psalmul* XXXIII („Binecuvânta-voi pe Domnul în toată vremea...”) ș.a.m.d.

După aceasta preotul rostește *ectenیا mare* („Cu pace Domnului să ne rugăm...”), care cuprinde cereri speciale pentru ocazia respectivă. Apoi se cântă „Dumnezeu este Domnul...”, de patru ori, urmat de *troparele* rînduite, care și ele variază; așa, de exemplu, la sărbătorile naționale se cântă *troparul* Sfintei Cruci („Mântuiește, Doamne, poporul Tău...”); la inaugurarea cursurilor școlare din învățământul teologic sau la deschiderea sesiunilor Sfântului Sinod se cântă *troparul* Rusaliilor („Bine ești cuvîntat, Hristoase Dumnezeul nostru...”); la *Tedeumurile* de mulțumire, *troparele*: „Mulțumitori fiind noi, nevrednicii...” (glasul IV), „Slavă..., De binefacerea și darurile Tale..., Și acum..., Făcătorule a toată făptura...” ș.a.m.d.

Urmează *Apostolul* rînduit (pericopa de asemenea variază, după felul *Tedeumului* pe care îl facem)⁶, în care timp preotul (diaconul) face cădîrea reglementară; apoi preotul citește *Evanghelia* (al cărei text de asemenea variază)⁷, cu fața spre credincioși. Preotul (diaconul, dacă este) rostește apoi *ectenیا întreită*, care cuprinde cereri speciale pentru împrejurarea respectivă. După ecfonisul ei, preotul zice: „Domnului să ne rugăm !” și citește apoi, cu glas mare, rugăciunea care urmează și care este de fapt

³ Când se face slujbă în sobor (de ex., la catedralele chiriarhale), ies înainte diaconii cu cădelnițe și lumânări, apoi preoții în ordinea crescîndă a rangurilor (de la cei mai mici până la protos), protosul, care iese cel din urmă, la Sfânta Cruce și Sfânta Evanghelie.

⁴ *Tipicul* Pr. Ic. D. Lungulescu (*Manual de practică liturgică*, București, 1926, p. 193) recomandă să facem cădîrea înainte de începutul slujbei (de binecuvîntare), pentru a crea atmosfera necesară, de reculegere și solemnitate.

⁵ De la Paști până la Înălțare, în loc de: „Împărate ceresc...” se cântă întîi: „Hristos a înviat...”, de trei ori, și apoi: „Sfinte Dumnezeule...” și celelalte. La *Tedeumul* pentru Anul Nou (1 ian.) rugăciunile începătoare nu se pun, deoarece atunci *Tedeumul* se face de regulă după Sfânta Liturghie; deci, îndată după binecuvîntare, începem cu: „Veniți să ne închinăm...”.

⁶ De ex., la sărbătorile naționale se citește *Apostolul* de la Romani XIII, 1-7, unde se recomandă supunerea față de autorități („Tot sufletul să se supună înaltelor stăpîniri...”); la Anul Nou se citește pericopa de la I Tim. II, 1-6, în care Sfântul Apostol Pavel recomandă credincioșilor să facă rugăciuni pentru cei în dregătorii; la inaugurarea cursurilor școlare din învățământul teologic, pericopa de la II Tim. III, 16-17 și IV, 2-5, unde *Apostolul* îndeamnă la studiul Sfintelor Scripturi ș.a.m.d.

⁷ De ex., la sărbătorile naționale se citește *Evanghelia* cu banul dajdiei (Matei XXII, 15-22), în care se recomandă deci supunerea față de autorități; la deschiderea sesiunilor Sfântului Sinod se citește pericopa de la Matei XVIII, 15-20, unde este vorba de autoritatea Bisericii, reprezentată prin soboarele sau sinoadele ei ș.a.m.d.

rugăciunea principală a acestei slujbe (textul ei, de asemenea, variază după natura *Tedeumului* săvârșit).

Apoi se cântă *Doxologia mare* („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...”) sau imnul „Pe Tine, Dumnezeu, Te laudăm...”, după care preotul face *otputul* zilei în care ne aflăm: „Slavă Ție, Hristoase...”⁸, „(Cel ce a înviat din morți) Hristos, Adevăratul Dumnezeu nostru...” etc. Acum se rostește, când e cazul, *cuvântarea ocazională* (comemorativă, festivă sau omagială), cerută de împrejurare.

Urmează partea finală a slujbei, pe care o numim de obicei, cu un termen grecesc, *polihroniu* (πολύ = mult, și χρόνος = timp, adică mult timp, mulți ani sau îndelungă zădărnici) și care se săvârșește astfel: Preotul (în sobor, protosul) ia în mână dreaptă Sfânta Cruce, merge pe solee și, stând cu fața spre credincioși, în dreptul ușilor împărătești, rostește cele trei formule de urare (felicitare), dintre care cea dintâi pentru conducerea de Stat, a doua pentru căpeteniile bisericești (ierarhul locului, patriarhul sau membrii Sfântului Sinod), iar a treia pentru cei de față și tot poporul (dacă este diacon, aceste formule le zice el, din mijlocul bisericii, cu fața spre răsărit). După fiecare formulă, preotul (protosul) ridică Sfânta Cruce în sus și rostește cu glas tare: „Mulți ani trăiască!”, făcând totodată semnul binecuvântării, prima dată spre apus, a doua oară spre miazăzi (strana dreaptă), iar a treia oară spre miazănoapte (strana stângă). De fiecare dată, cântăreții (corul sau credincioșii) cântă: „Mulți ani trăiască!”, de trei ori. După aceasta preotul se întoarce cu fața spre altar și încheie cu formula finală: „Pentru rugăciunile...”.

Apoi preotul (protosul) sărută întâi el Sfânta Cruce și, ținând-o în mână dreaptă, se așază lângă iconostas, iar credincioșii vin pe rând de sărută icoana de pe iconostas și apoi Sfânta Cruce din mână preotului⁹.

După ce s-au închinat toți cei de față, preotul ia Sfânta Cruce și Sfânta Evanghelică de pe masa din mijlocul bisericii și le duce, cu respectul cuvenit, la locul lor în sfântul altar, prin ușile împărătești, dacă acestea au rămas deschise, dacă nu, prin ușa de miazăzi.

Recapitulăm, prezentând mai departe o *schită a rânduielii Tedeumului în general*, în care se indică pe scurt ordinea rugăciunilor și a cântărilor din care este alcătuită rânduiala tuturor Tedeumurilor:

- Preotul (în sobor protosul); Binecuvântarea (de regulă „Slavă Sfintei... Treimi...”) și căderea de început.
- Cântăreții sau corul: „Împărate ceresc” (cântat) și Rugăciunile începătoare.
- Cânt.: Psalmul rânduit (variabil, după natura Tedeumului).
- Preotul sau diaconul dacă este: Ectenia mare, cu alineate speciale, adaptate împrejurării respective.
- Cânt.: „Dumnezeu este Domnul...” și troparele rânduite (variabile).
- Cânt.: Apostolul (concomitent cu căderea).
- Preotul: Evanghelia (pericopa, atât la Apostol, cât și la Evanghelică, variabilă).
- Preotul sau diaconul: Ectenia întreită (cu cereri speciale).
- Preotul (în sobor, protosul): Rugăciunea principală a slujbei (cu text variabil).
- Cânt: Doxologia sau: „Pe Tine, Dumnezeu, Te laudăm...”.
- Preotul (în sobor, protosul): Otpustul zilei.
- Cel rânduit: Cuvântarea festivă (comemorativă, ocazională).

⁸ Dacă este diacon, zice el întâi: „Înțelepciune!”.

⁹ Când sunt mai mulți preoți, cel dintâi ia Sfânta Cruce, al doilea stă în dreapta lui cu Sfânta Evanghelică, iar al treilea, în dreapta acestuia, îi miruiește pe credincioși.

PREOT PROF. DR. ENE BRANISTE

- Preotul și cânt.: Polihroniul.
- Preotul (în sobor, protosul): „Pentru rugăciunile...”.

Când nu avem timp suficient pentru săvârșirea întregii slujbe a *Tedeumului*, ea se prescurtează, făcându-se după Liturghie numai partea de la sfârșit, pe care am numit-o *Polihronion*, adică urarea sau felicitarea de îndelungă-zilire, care se adaugă fie îndată după Rugăciunea amvonului (înainte de otpustul Liturghiei), fie între otpustul Liturghiei și formula de închidere: „Pentru rugăciunile...”.

5. Scurt istoric al slujbei. Originea *Tedeumului* trebuie căutată în vechea doxologie, adică în imnul de laudă al îngerilor la Nașterea Domnului („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...”), al cărui text îl găsim în Sfânta Scriptură (Lc. II, 14). După modelul acestui imn, întrebuițat în cultul creștin încă din cea mai adâncă vechime¹⁰, s-au compus cu timpul alte imne similare, sub diverse forme și denumiri (stihiri, tropare, condace, canoane), spre a exprima lauda și mulțumirea adusă lui Dumnezeu, Sfintei Fecioare ori diferiților sfinți; acestea se intercalau în rânduiala serviciilor divine zilnice, mai ales la Vecernie și la Utrenie, devenind cu timpul părți componente ale rânduialelor acestor sfinte slujbe.

Unul dintre aceste imne este și *Te Deum laudamus*, care a dat numele său slujbei de care ne ocupăm. Este unul dintre cele mai vechi imne creștine, dar asupra vechimii, originii și paternității lui, istoricii literaturii creștine și liturgiștii nu sunt încă de acord, exprimând cele mai diverse păreri în această privință¹¹. Astfel, unii îl atribuie Sfântului Ambrozio al Milanului¹²; alții îl atribuie altor autori¹³. Cei mai mulți patrologi din vremea mai nouă îl atribuie integral Sfântului Niceta (Nichita), episcop de Remesiana († c. 414)¹⁴. Dar mult mai aproape de adevăr se pare că sunt cei ce afirmă că imnul, în forma lui dezvoltată de azi, constituie rezultatul unei lungi evoluții; nucleul originar, provenind din Africa latină (unele idei și expresii din el le aflăm chiar la Tertulian și la Sfântul Ciprian, *De mortalitate*, c. 26), a primit diverse adaose și dezvoltări de-a lungul secole-

¹⁰ Vezi la cap. despre *Explicarea Utreniei* și notele 88-91 de la acel capitol.

¹¹ Amănunte vezi mai ales la: A.E. Burn, *The Hymn Te Deum and its Author*, 1926; Același, *Der Hymnus tTe Deum*, Kassel, 1930; J. Jungmann, în „Zeitschrift für Kath. Theologie”, 1937, 105-107; A. Baumstark, în rev. „Oriens Christianus”, 1937, 1-26; Frost, în „The Journal of Theological Studies”, 1933, 250-257; 1938, 388-391; 1940, 195-198; P. Cagin, *L'Euchologie latine, I: Te Deum ou Illatio? Contribution à l'histoire de l'euchologie latine à propos des origines du Te Deum*, Solesmes, 1906; G. Morin, *Nouvelles recherches sur l'auteur du „Te Deum”*, în „Revue Bénédictine”, XI (1894), pp. 49-77; Același, *Le „Te Deum” type anonyme d'anaphore latine préhistorique?*, în „Revue Bénédictine”, t. XXIV, 1907, pp. 180-223; P. Siffirin, în „Enciclopedia Cattolica”, vol. XI (1953), col. 1862 ș.u. (cu bibliogr.) ș.a.

¹² Ca de exemplu, copistii unor manuscrise cu textul imnului și liturgistul german L. Eisenhofer, *Handbuch der katholischen Liturgik*, vol. II, Freiburg im Breisgau, 1933, p. 516. Dar în rezumatul de mai târziu al cursului său (*Grundriss der katholischen Liturgik*, Freiburg, 1937, p. 243), el revine asupra acestei păreri, considerând imnul ca pe o operă alcătuită din dezvoltări succesive, timp de secole.

¹³ Așa, de ex., unele manuscrise cu textul imnului îl atribuie lui Ilarie de Pictavium, alte Fericitului Augustin, iar V. Mitrofanovici și colab. (*Liturgica*, ed. 1929, p. 351) afirmă că imnul n-ar fi decât o prelucrare latină a unui imn mai mare, al Sfântului Grigorie de Nazianz (comp. Pr. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică*, p. 176).

¹⁴ Vezi, de exemplu, Pr. Prof. I. Coman, *Patrologie*. Manual pentru uzul studenților Institutelor teologice, București, 1956, p. 237. Mai pe larg, același, *Operele literare ale Sfântului Niceta de Remesiana*, în ST, an. 1957, nr. 3-4, p. 220 ș.u. Comp. și J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, XIII-e éd., Paris, 1942, p. 319; E. Aman, *Nicetas de Remesiana*, în DTC, t. XI, col. 478-479; asist. Șt.C. Alexe, *Sfântul Niceta de Remesiana și ecumenicitatea patristică din secolele IV și V*, București, 1969, p. 35.

lor, până la Sfântul Niceta care i-ar fi dat forma ultimă, în care se întrebuințează până azi în cultul catolic¹⁵. În slujba ortodoxă numită *Tedeum* nu se întrebuințează însă din acest imn decât începutul (primele 7 versuri) și câteva versuri de la mijocul lui¹⁶.

În Biserica Ortodoxă Română se compuneau mai de mult (secolele XVII ș.u.) rugăciuni de cerere sub formă de canoane și stihiri, adresate lui Dumnezeu, Maicii Domnului și altor sfinți, la diferite momente din viața creștină¹⁷.

În vremea mai nouă, în Biserica ortodoxă Română și în cea rusă s-a simțit nevoia de a se alcătui chiar slujbe întregi, de sine stătătoare, pentru a da glas sentimentelor de recunoștință, de laudă (slăvire) și mulțumire ale credincioșilor izolați ori ale obștii religioase (Bisericii întregi), față de Dumnezeu, în diferite prilejuri și împrejurări cu caracter festiv, comemorativ ori jubiliar din viața lor casnică, gospodărească ori religioasă. Astfel de rugăciuni și slujbe au început să se alcătuiască și să se tipărească, mai întâi în rusește, în cărțile separate, traduse și tipărite în românește pentru românii de peste Prut de la începutul secolului al XIX-lea¹⁸. Dar abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, diferiți ierarhi români au tipărit, pentru folosința eparhiilor lor, cărți de ritual cuprinzând mai multe slujbe de acest fel, adunate la un loc sub titlul de *Tedeum*, întrebuințat atunci pentru prima dată în acest sens¹⁹. În 1879 se tipărește prima ediție completă și oficială a acestei cărți pentru uzul întregii Biserici Ortodoxe Române, aprobat de Sinodul ei de atunci²⁰.

În Biserica Rusă *Tedeum*urile de la noi le corespund, aproximativ, slujbele care poartă denumirea de *Molebim* sau *Moleben* (МОЛЕБЕН) de la *molenie* (rugăciune). Dintre acestea, se întrebuința, încă din sec. al XIV-lea, o rânduială pentru începutul anului nou, bisericesc (1 sept.), întrucâtva asemănătoare cu cea din Biserica românească (folosită la 1 ian.), iar în secolul al XIX-lea alta la ziua Nașterii Domnului (25 dec.), ca mulțumire pentru izbăvirea Rusiei de invazia lui Napoleon²¹. Cele mai multe au însă forma de rugăciuni pentru împlinirea dorințelor și nevoilor particulare

¹⁵ Vezi îndeosebi, Kl. Gamber, *Die Autorschaft von „De Sacramentis...“*, Regensburg, 1967 („Studia Patristica et Liturgica”, fasc. I), pp. 121-129.

¹⁶ Textul latinesc integral al imnului, cu trad. rom. paralelă, la Arhim. Ghenadie Enăceanu, *Un sbornic. Istoria Te-deumurilor în Biserica creștină și specialmente în cea română*, în BOR, an. VIII (1884), nr. 11, pp. 835-836. O trad. franceză a imnului la A. Hamman, *Prières des premiers chrétiens*, Paris, 1962, pp. 325-326.

¹⁷ Un sbornic (manuscris miscellaneu) de origine moldoveana, din secolul al XVII-lea, cuprinzând astfel de rugăciuni, a publicat Melchisedec al Romanului, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, a lui Gr. Tocilescu, an. II (1884), vol. I, fasc. 1, p. 142 ș.u.

¹⁸ Vezi, de exemplu, *Slujba de mulțumire în ziua pomenirii încheierii păcii între Rusia și Suedia și la aducerea moaștelor Sfântului Alexandru Nevski*, Chișinău, 1823; *Rugăciune de mulțumire... pentru pomenirea izbăvirii Bisericii și țării rusești de năvala Galilor (francezilor)*, trad. din rus. Chișinău, 1826 (BRV, III, pp. 428-429 și 485).

¹⁹ Vezi *Tedeum*, Neamț, 1862 și *Tedeum de mulțumire lui Dumnezeu, ce se cântă la sărbători naționale, la ocazii când cineva dorește a mulțumi lui Dumnezeu, la deschiderea școalelor*. Tipărit de episcopul Dionisie al Buzăului, Buzău, 1869.

Denumirea e întrebuințată și de episcopul Melchisedec al Dunării de Jos, pentru colecția lui de ierurgii, intitulată *Evhologii (Tedeumuri)* și tipărită la București în 1873.

²⁰ *Te-Deumurile la diferite ocazii din viața publică și particulară a creștinilor ortodocși*, București, 1879. Alte ediții, la București, 1915, 1922, 1950.

²¹ Comp. Arhim. Ghenadie Enăceanu, *op. și rev. cit.*, p. 839 ș.u.

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

ale credincioșilor, fiind adresate nu direct lui Dumnezeu, ci sfinților, cum sunt la noi slujbele numite Acatiste și Paraclise sau *Canoane de rugăciune*²².

În Biserica Ortodoxă Românească însă Tedeumurile sunt concepute și practicate ca slujbe aduse din partea întregii obști religioase (parohii ori Biserici naționale), fiind totdeauna adresate lui Dumnezeu însuși, iar în conținutul lor, cu excepția câtorva Tedeumuri, predomină nota euharistică și doxologică, adică exprimarea sentimentelor de recunoștință și de mulțumire, de laudă și de preamărire.

Biserica grecească întrebuițează puține slujbe corespunzătoare Tedeumurilor din Biserica noastră; ele sunt intitulate „doxologii” și au o rânduială deosebită de cele din Biserica noastră²³.

Servicii religioase cu un scop și conținut similar Tedeumurilor românești există și în Biserica Romano-Catolică, încă din sec. IX, oficiindu-se în toate duminicile și sărbătorile sau la diferite ocazii, ca hirotonia de episcop, încoronarea regilor, consacrarea fecioarelor, canonizările de sfinți ori alte momente festive din viața publică și religioasă²⁴.

²² Vezi rânduiala lor în trad. germ. la Al. Maltzev, *Bitt-Dank-und Weihe Gottesdienste* (Kniga Molitvenn pieții), Berlin, 1897, pp. 643-662; același, *Begräbniss-Ritus und einige specielle und alterthümliche Gottesdienste*, part. II, pp. 1-37. Comp. și Pl. de Meester, *Rituale benedizionale bizantino*, pp. 523-525.

²³ Vezi, de ex., cele două „Rânduiele de doxologie”: la Anul Nou și la ziua de 25 Martie (sărbătoarea națională a eliberării Greciei de sub robia turcească), în *Liturghierul grecesc (Ieraticon)* de Atena, 1968, pp. 238-242; 'Ημερολόγιο, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔτους, 1961, pp. 39-40 și 85-86. Comp. și Pl. de Meester, *Rituale benedizionale bizantino*, p. 521 ș.u.

²⁴ Rânduiala Tedeumului din ritul roman vezi-o la Arhim. Ghenadie Enăceanu, *art. și rev. cit.* supra, pp. 837-838 (la începutul slujbei se cântă imnul Tedeum, care la noi se cântă la sfârșit).

Ierurgiile și rânduielile tradiționale în legătură cu sfârșitul omului și cu grija pentru cei morți

INTRODUCERE

Precum am spus, Biserica este prezentă și-l asistă, cu harul și cu binecuvântarea ei, pe om, în toate momentele și împrejurările mai importante ale vieții lui, de la leagăn până la mormânt. Ea îl întâmpină pe om încă de la venirea lui pe lume și îl însoțește până în ultimele clipe ale existenței lui pământești, petrecându-l și pe calea cea fără de întoarcere a mormântului. Ba ceva mai mult, grija ei pentru morți se prelungește și dincolo de pragul mormântului; ea nu-i dă uitării pe cei duși din această lume, ci păstrează legătura nevăzută, dar strânsă, care trebuie să existe între cei vii și cei morți („comuniunea sfinților”), pomenindu-i pe cei din urmă, rugându-se și mijlocind pentru iertarea păcatelor, pentru odihna și fericirea sufletelor lor în lumea cealaltă.

De aceea, în viața religioasă a tuturor popoarelor ortodoxe și îndeosebi la poporul nostru, cultul morților – adică ansamblul ierurgiilor și al rânduielilor tradiționale prin care Biserica celor vii își arată grija față de cei răposați – este foarte dezvoltat, constituind una din manifestările caracteristice și esențiale ale vieții religioase ortodoxe. În afară de scopul lor principal – cel soteriologic – aceste slujbe au și unul catehetic și pedagogic; prin ele, Biserica urmărește adică nu numai să-i ajute pe morți, ci să-i și mângâie pe cei rămași în viață, să le ușureze durerea, să le amintească nestatornicia lucrurilor pământești și să le întărească speranța și credința în nemurirea sufletului și în învierea morților, dogme de căpetenie ale credinței creștine ortodoxe¹.

Ierurgiile din categoria aceasta sunt patru:

- 1) Slujba la ieșirea cu greu a sufletului,
- 2) Panihida,
- 3) Slujba înmormântării,
- 4) Parastasul.

Dintre acestea, cea dintâi se săvârșește înainte de moarte, iar celelalte trei – după moarte.

A. IERURGIILE ȘI RÂNDUIELILE ÎN LEGĂTURĂ CU MOARTEA ȘI CU ÎNMORMÂNTAREA

1. Slujba la ieșirea cu greu a sufletului. Cea dintâi slujbă din *Molitfelnic*, cu care Biserica îl asistă pe creștin în clipa grea a sfârșitului său, căutând să i-l ușureze, este *slujba la ieșirea cu greu a sufletului*. Se face la căpătâiul celor care luptă greu și îndelungat cu moartea, adică cei care se chinuiesc rău și nici nu se fac sănătoși, dar nici nu-și pot da sufletul. Situațiile de acest fel erau socotite, de obicei, ca urmări ale unor păcate

¹ Mathäus Rothenhäusler, *Slujbele de înmormântare în Biserica bizantină*, în vol. „Ut omnes unum sint”, Paderborn, 1939, pp. 91-100.

PREOT PROF. DR. ENE BRANISTE

grele, săvârșite de muribund și nemărturisite sau neispășite, care apasă greu conștiința lui și nu-l lasă să moară până când nu-și va ușura sufletul prin spovedanie și căință².

Când preotul este chemat în astfel de cazuri, își ia epitrahilul și *Molitfelnicul* și citește, la patul de zăcere al bolnavului, slujba cu titlul de mai sus, alcătuită din următoarele:

Binecuvântarea și rugăciunile începătoare, până la: „Veniți să ne închinăm...” (inclusiv); Psalmii: LXIX, CXLII și L; Canonul, alcătuit de Sfântul Andrei Criteanul, în care muribundul e înfățișat ca mărturisindu-și lumii întregi păcatele sale, tânguindu-se și pocăindu-se pentru ele; două rugăciuni, dintre care cea dintâi intitulată *Rugăciunea pentru sufletul cel osândit*, iar cea de-a doua: *Altă rugăciune pentru cel ce se luptă greu cu moartea*; în ele preotul îl roagă pe Dumnezeu să dezlege sufletul muribundului de blestemul sau de păcatul care-l ține legat de trup, să-i ierte păcatele și să-i dea sfârșit ușor și grabnic, precum și odihnă netulburată după moarte.

O slujbă asemănătoare pentru ieșirea sufletului există și la catolici, cu titlul *Ordo commendationis animae, quando infirmus est in extremis* (*Rânduiala ieșirii sufletului, când este bolnav pe moarte*), care se face la căpătâiul agonizanților. Originea ei e destul de veche, cel puțin din a doua jumătate a secolului IV³.

2. Rânduielele tradiționale la moarte. Când moare vreunul din creștini, se trag clopotele bisericii (până în clipa înmormântării), pentru ca să se vestească și celorlalți membri ai parohiei că unul dintre ei a plecat pe calea veșniciei, să-i îndemne să se roage pentru el (de aceea zic toți: „Dumnezeu să-l ierte”) și să le aducă și lor aminte că toți vom muri. Glasul clopotului ne duce totodată cu gândul la trâmbița cu care îngerul va vesti sfârșitul lumii și scularea celor morți din morminte pentru înfricoșătoare judecată de apoi (vezi Mt. XXIV, 31; I Cor. XV, 52; I Tes. IV, 16).

Trupul mortului e scăldat (spălat) în semn de curățire, după pilda primilor creștini (vezi Fapte IX, 37), cu apă curată, care ne aduce aminte de apa botezului, prin care răposatul a intrat în Biserică⁴; apoi e îmbrăcat în straie noi și curate, închipuind veșmântul cel nou al nestricăciunii, cu care vom învia la ziua judecății (I Cor. XV, 42-44).

Trupul e pus apoi în sicriu (racă sau coșciug), pentru a fi ocrotit de greutatea pământului, înainte de descompunere și pentru a arăta că el se află „sub acoperământul Celui Preaînalt și odihnește sub umbra Celui Atotputernic” (Ps. XC, 1)⁵. Mortul e așezat cu privirea spre răsărit, ca și la botez și cum facem toți când ne rugăm, pentru că dinspre răsărit ne-a răsărit Hristos, „lumina cea adevărată”, și tot dintr-acolo va veni El la judecata viitoare (Mt. XXIV, 27). Pe piept i se pune o icoană sau o cruce, pentru a arăta

² Un astfel de caz este relatat de Pr. N.M. Popescu, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, p. 127 ș.u.

³ Vezi textul acestei rânduiele în *DACL*, t. IV, part. I, pp. 435-436. Comp și A.G. Martimort, *L'Ordo commendationis animae*, în *MD*, 15 (1948), p. 150 ș.u. și D. Sicard, *Préparation à la mort et prière pour les agonisants*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie” (Conf. Saint-Serge, XXI-e Semaines des Etudes liturgiques, Paris 1-er-4 juillet 1974), Roma, 1975, pp. 327-337.

⁴ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfârșitul nostru*, cap. 368, în *trad. rom. cit.*, p. 248. Nu trebuie să se citească vreo molitvă pentru curățirea celor ce au spălat mortul, cum fac unii preoți (de altfel, o asemenea molitvă nici nu există în *Molitfelnic*); căci pentru noi, creștinii, trupurile morților nu sunt necurate, ca să fie nevoie să ne curățim după atingerea de ele, cum credeau evreii (vezi *Constituțiile apostolice*, VI, 30).

⁵ Nu avem în *Molitfelnicul* românesc o rugăciune pentru binecuvântarea coșciugului, deși credincioșii cer aceasta în multe părți ale Bisericii noastre. O astfel de rânduială aflăm numai într-un *Molitfelnic rutean* (*Euchologhin ili Trebnic*) tipărit la Leopoli (Lemberg sau Lwow), 1873, p. 1059; în trad. germană la Al. von Maltzew, *Begräbnissritus...*, Berlin, 1898, part. a II-a, pp. 172-174.

că un creștin își dă duhul lui Hristos, întru Care crede și Căruia I se încredințează la moarte⁶, iar Crucea Lui sau sfântul zugrăvit pe icoană e scut și armă împotriva îngerilor răi care caută să ia sufletele morților și, totodată, mijlocitor înaintea lui Dumnezeu.

La capul mortului și în sfeșnicele aduse în jurul sicriului se aprind lumânări, căci lumina este, pe de o parte, călăuză sufletului pe calea spre eternitate, risipind întunericul morții, iar pe de alta, ea îl simbolizează pe Hristos și Evanghelia Sa, precum El însuși a spus: „Eu sunt lumina vieții: Cel ce-Mi urmează Mie nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieții” (In. VIII, 12. Comp. și II Cor. IV, 4, 6). Lumânările simbolizează apoi candelile aprinse sau lumina faptelor bune, cu care creștinul îl va întâmpina pe Mirele Hristos la judecata de apoi, asemenea fecioarelor înțelepte, din pilda celor zece fecioare (Mt. XXV, 1-13). Același lucru îl simbolizează și lumânarea care se pune în mâinile celui ce trage să moară, precum și lumânările care se împart celor de față la înmormântare și la parastas⁷.

3. Fie chiar în ziua morții, fie în ziua înmormântării (iar uneori chiar în fiecare zi până la înmormântare), preotul săvârșește, la casa mortului, slujba numită **panihidă** (*panahidă*) care nu e altceva decât o anticipare pe scurt a slujbei înmormântării.

Preotul își pune epitrahilul (de culoare neagră, dacă are) și, primind în mâna stângă lumânare aprinsă, iar în mâna dreaptă având cădelnița (sau un vas cu tămâie pentru cădit), începe slujba, care este alcătuită din următoarele:

Binecuvântarea și rugăciunile începătoare (în timpul acesta, preotul cădește trupul mortului de jur-împrejur, icoana, casa și pe cei de față);

Troparele morților pe gl. 4: „Cu duhurile dreptilor..., Întru odihna Ta, Doamne...” și celelalte;

Ectenia pentru morți: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...”; la fiecare alineat, preotul îl cădește pe mort;

Rugăciunea: „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul...”;

Otpustul specific slujbelor funebre: „Cel ce a înviat din morți...” etc. (vezi *Molitfelnicul* sau *Panihida*).

Apoi, tămâind spre mort, preotul zice: „Întru fericită adormire...” și se cântă: „Veșnică pomenire”, de trei ori⁸.

Preotul binecuvântează mortul, zicând: „Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească” și încheie cu: „Pentru rugăciunile...”.

Termenul *panihidă* vine de la cuvintele grecești παννυχίς (πᾶς = tot, νύξ = noapte) și ᾄδω = cânt, și însemnează *priveghere* sau *slujbă de toată noaptea*, deoarece

⁶ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 362, *trad. rom. cit.*, p. 244.

⁷ Despre alte datini, rituri și credințe cvasi-religioase din folclor în legătură cu momentul morții și al înmormântării, a se vedea frumoasa antologie folclorică de Sim. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. - Studiu etnografic*. București, 1892. Apoi: T.T. Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, 1882; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, partea a II-a, cap. XIX (Despre înmormântarea moldovenilor), în *trad. rom. de G. Pascu, București, 1923*, pp. 164-165.

⁸ În rânduiala din *Molitfelnice* ca și din *Panihidă* nu era prevăzută formula: „Întru fericită adormire...” și „Veșnică pomenire”, deși ea era generalizată în practică peste tot; a fost introdusă abia în edițiile ultime ale *Molitfelnicului* (1966 și 1971) și ale *Panihidei* (1967).

În unele părți din Biserica noastră (nordul Moldovei și în Ardeal) preotul stropește acum cruciș, cu vin (paus) sau cu agheasmă, trupul mortului, zicând: „Se stropește robul (roaba) lui Dumnezeu X cu apă sfințită, în numele Tatălui...” etc., apoi și sicriul zicând: „Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți...” (Ps. L, 8). Stropirea aceasta amintește îmbalsămarea morților de odinioară (Vezi: P. Procopoviciu, *Ritualistica*, pp. 158-159; Bojor și Roșianu, *Tipic bisericesc*, p. 192, 197, 200; V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, p. 895; Juv. Stefanelli, *op. cit.*, p. 149 ș.a.).

slujba numită panihidă înlocuiește *priveghiile*, adică rugăciunile și cântările din timpul nopții, pe care credincioșii le făceau odinioară în biserică, în ajunul praznicelor mari, sau în case, la căpătâiul celor morți, mai ales în vremea când morții se îngropau noaptea, din pricina persecuțiilor⁹. Astfel de privegheri la casa mortului au rămas în uz până astăzi în unele părți (ca de ex. în Ardeal și pe alocurea și în Moldova), dar ele s-au transformat în prilejuri de adunare și petrecere, sau în adevărate șezători cu glume și istorisiri uneori necuviincioase, pe seama celui mort, obiceiuri osândite adesea de ierarhii români de odinioară¹⁰.

Lumânarea aprinsă care se pune în mâna mortului (în unele părți sub formă de roată sau colac), precum și lumânările aprinse pe care le poartă în mâini atât sfinții slujitori, cât și credincioșii participanți la slujbele funebre (panihidă, înmormântare, parastas), îl simbolizează atât pe Hristos – Lumina lumii, întru Care cel ce umblă nu va umbla întru întuneric (comp. In. VIII, 12) – cât și lumina candelii credinței și a faptelor bune, cu care îl vom întâmpina și noi, împreună cu răposatul, ca și fecioarele înțelepte, pe Hristos Mirele Ceresc și Judecătorul nemitarnic, când El va veni pe neașteptate, la sfârșitul lumii (comp. Mt. XXV, 1 ș.u.). Lumina aceasta călăuzește sufletul pe calea cea fără de întoarcere, risipind întunericul morții; având deci lumânarea în mâinile sale, omul trece la cele de dincolo împreună cu Hristos și având cu el „lumina vieții” celei veșnice, pe care a primit-o încă de la botez. Viața pământească a creștinului, începută cu Hristos, se sfârșește astfel tot cu El, pentru a se prelungi în ceruri lângă El, dacă în viață a împlinit poruncile Lui.

Același lucru îl simbolizează și luminile din sfeșnicele care ard în jurul sicriului, lumânările pe care le aduc și le aprind credincioșii la căpătâiul morților ori la morminte, precum și candelile care ard la morminte¹¹.

În timpul cât mortul stă în casă sau în biserică (dacă e dus acolo), pe lângă Panihida reglementară, se obișnuiește pe alocurea să se citească de către preot, la capul mortului, așa-numiții *stâlpi*, adică pericope din cele patru Evanghelii; unii preoți citesc din *Evangheliar* toate pericopele dintre Paști și Înălțare, alții numai pericopele de sâmbătă, alții numai Evangheliile morților pentru toate zilele săptămânii, alții Evangheliile Patimilor Domnului sau pe cele din rânduiala Maslului, iar alții cele 11 Evanghelii ale Învierii, care se citesc Duminica la Utrenie și care au și fost tipărite în edițiile mai noi ale *Panihidei* și ale *Molitfelnicului*, sub titlul de *Evanghelii ce se citesc la stâlpi*¹². Evangheliile acestea se intercalează de obicei între ectenie și rugăciunile de dezlegare din rânduiala Panihidei. Alteori, se citește din *Apostol* sau din *Psaltire* (din care pot citi și cântăreții sau simplii laici). Citirea se face în mai multe rânduri¹³.

⁹ Vezi, de ex., Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilie la martiri*, P.G., t. L., col 665: „Ați prefăcut noaptea în zi prin sfintele privegheri (διὰ τῶν Παννυχίδων τῶν ἱερῶν)...” Comp. V. Mitrofanovici și colab. *op. cit.*, pp. 896 și 905.

¹⁰ Vezi, de ex., Mitrop. Iacob Putneanul al Moldovei, *Sinopsis*, Iași, 1751, f. 62-63.

¹¹ Pr. Prof. Ene Braniște, în *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, București, 1952, pp. 318-319. Comp. și Pr. V. Ağa, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic*, Timișoara, 1935, pp. 183-184.

¹² Vezi, de ex., *Molitfelnic*, București, 1971, pp. 252-272 și *Panihida*, ed. București, 1928, p. 119 ș.u. și ed. București, 1967, p. 147 ș.u.

¹³ Despre practica stâlpilor vezi și Sim. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București, 1892, p. 223 ș.u.; Pr. M. Apostol, *Stâlpii funebri*, art. în rev. „Tomis” (Constanța), an. 1948, nr. 4-6, pp. 13-17; același, *Despre „stâlpii” care se citesc la morți*, în GB, an. 1957, nr. 4-5, pp. 265-278.

4. Slujba înmormântării (*prohodul sau pogribania*). În ziua înmormântării¹⁴, preotul merge (din nou) la casa mortului și face serviciul Panihidei după rânduiala arătată. După „Veșnica pomenire”, mortul e scos din casă și pornit spre biserică. Convoiul mortuar se aranjează astfel: în frunte merge cineva cu crucea care va fi pusă la capul mortului; urmează cei ce poartă coliva și vinul (pomenite și pomul, numit prin unele părți *paos*)¹⁵, apoi purtătorii steagurilor (prapurii), cei cu coroanele (dacă sunt), purtătorii de sfeșnice, cântăreții și clerul, apoi sicriul (carul mortuar), urmat de rudele mortului și de ceilalți.

Pe drum se cântă „Sfinte Dumnezeule...”, funebru. Se cântă această cântare, ca una ce este închinată Sfintei Treimi, Căreia mortul I-a slujit, și ca una ce este cântată și de îngerii din ceruri, cu care nădăjduim și ne rugăm ca mortul să se unească, pentru a-L slăvi împreună cu ei pe Dumnezeu¹⁶.

Deși *Molitfelnicul* nu prescrie, mai pretutindeni se obișnuiește a se face popasuri sau „stări” (trei sau mai multe), mai ales pe la răscruci (răspântii de drumuri) sau în locurile legate de viața și activitatea răposatului¹⁷; convoiul se oprește, preotul, cu fața spre sicriu, zice ectenia pentru morți, rugăciunea: „Dumnezeul duhurilor...”, ecfonisul respectiv și „Veșnica pomenire”, iar unii citesc și câte o Evanghelie, fie din cele 11 ale Învierii, fie din cele 7 de la Maslu, fie din cele 5 de la înmormântarea preoților (în unele părți din Moldova, se cere preoților să citească 12 Evanghelii la aceste stări)¹⁸.

Înainte de a fi dus la cimitir și înmormântat, trupul mortului e adus la biserică, unde i se face *slujba înmormântării*. Aici mortul se află pentru ultima oară în mijlocul parohiei sau al familiei creștine din care a făcut parte. El își ia acum rămas bun nu numai de la cei rămași în viață, ci și de la locașul sfânt unde a luat parte la sfintele slujbe și în jurul căruia s-a desfășurat întreaga sa viață religioasă. Și după cum în biserică a primit botezul și îmbisericirea, adică începutul vieții sale în Hristos, se cuvine ca tot aici să i se facă și cea din urmă slujbă, aceea care binecuvântează sfârșitul vieții noastre pământești și intrarea pe poarta veșniciei¹⁹.

Slujba înmormântării nu este însă aceeași pentru toți morții. *Molitfelnicul* cuprinde cinci rânduieli deosebite ale înmormântării: una pentru credincioșii laici în vârstă (de la șapte ani în sus), a doua pentru prunci și copii până la șapte ani, a treia pentru diaconii și preoții de mir, a patra pentru călugări și arhierei și a cincea pentru toți cei ce mor într-un anumit timp al anului, și anume în Săptămâna Luminată. Cea mai des săvârșită dintre acestea e cea dintâi, de aceea vom descrie mai întâi rânduiala ei pe larg.

a) *Rânduiala înmormântării mirenilor adulți* după *Molitfelnic* este, pe larg, următoarea: După ce se aduce trupul mortului în biserică (de regulă în pronaos)²⁰, unde e așe-

¹⁴ Din cauza caracterului funebru al slujbei prohodirii morților, nu se fac înmormântări în zilele praznicelor împărătești, când trebuie să predomine bucuria duhovnicească. După tradiție, nu se fac de asemenea înmormântări de morți în ziua de luni, ca început al săptămânii.

¹⁵ Despre semnificația colivei și despre paos vezi mai departe, la rânduiala Parastasului.

¹⁶ Simeon al Tesalonicului, *op. cit.*, cap. 363, trad. rom., p. 244.

¹⁷ Stările acestea se numesc, prin Moldova, *poduri* sau *vâmi*.

¹⁸ Vezi Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 159; Bojor și Roșianu, *op. cit.*, pp. 193-194; C. Vladu, *Manual de Tipic preotesc*, p. 156. Comp. și F. Balamace, *op. cit.*, pp. 433-434.

¹⁹ Pr. Prof. Ene Braniște, în *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, pp. 320-321. E curios obiceiul, general în Ardeal și care a început să se strecoare și prin alte părți, de a se face mortului slujba înmormântării acasă și de aici să fie dus direct la cimitir, fără să mai treacă pe la biserică (vezi Bojor și Roșianu, *op. cit.*, p. 192).

²⁰ După indicațiile din *Evhologhiu*, în însemnările de la începutul rânduielilor înmormântării, morții se așază în biserică astfel: mireni în pridvor, clerul de enorii (preoți și diaconii) și călugării

zat cu fața spre răsărit, se împart lumânări aprinse la cei de față; precum am văzut, lumânările acestea, ca și cea care se pune – în unele părți – în mâiniile mortului, îndată după ce i s-a făcut toaleta funeabră, simbolizează lumina lui Hristos, care călăuzește sufletele celor răposați în întunericul morții, căci Hristos este „Lumina lumii și cine urmează Lui nu va umbla întru întuneric, ci va avea lumina vieții” (comp. In. VIII, 12). Preotul, înveșmântat în epitrahil și felon (de culoare neagră), vine și, primind făclie aprinsă în mână, face începutul, dând binecuvântarea obișnuită la ierurgii (în sobor o zice protosul)²¹. Cântărețul începe cu *rugăciunile introductive* („Sfinte Dumnezeule...”, cântat funebru) și apoi citește *Psalmul XC* („Cel ce locuiești sub acoperământul Celui Preaînalt...”), în care se exprimă deosebita purtare de grijă a lui Dumnezeu față de cei ce și-au pus încrederea într-însul. În timpul acesta, preotul cădește icoanele împărătești, apoi în jurul sicriului și pe cei de față²². Apoi se cântă Ps. CXVIII („Fericiți cei fără prihană în cale...”), împărțit în trei stări; după fiecare verset se repetă refrenul „Aliluia” la starea I, „Miluiește pe robul Tău” la starea II și „Numele Tău, Aliluia” la starea III. Între stări se zice *ectenția mică pentru morți*. Apoi se cântă *Binecuvântările Pogribaniei* (ale morților: „Binecuvântat ești, Doamne..., Ceata sfinților...” și celelalte).

În practică însă, mai peste tot (mai ales la orașe), se suprimă citirea celor doi psalmi și se face începutul slujbei astfel: După binecuvântare, preotul cântă „Aliluia” (de 3 ori) pe gl. 8, troparele „Cela ce cu adâncul înțelepciunii..., Slavă..., Și acum..., Pe tine zid și liman te avem...”²³. În timpul acesta, preotul (în Sobor protosul) cădește mortul împrejur, pe slujitori și pe credincioșii din biserică. Apoi îndată încep *Binecuvântările morților* (pe alocurea, înainte de Binecuvântări, se mai cântă câteva stihuri din Ps. CXVIII, și anume cele însemnate în *Molitfelnic* cu cruce). În unele părți (Bucovina), în timpul Binecuvântărilor preotul cădește din nou.

Urmează *ectenția întreită* pentru morți („Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule...”), cădindu-se spre mort, la fiecare alineat. Apoi se cântă *troparele gl. 5*: „Odihnește, Mântuitorul nostru, cu dreptii, pe robul Tău (roaba Ta)..., Slavă..., Și acum..., Cela ce din Fecioară ai răsărit lumină...” și se citește Ps. L (care însă, de cele mai multe ori, se suprimă).

După aceasta urmează *Canonul morților*, alcătuit de Teofan Graptul (Scriitorul de cântări, †843), din care în practică, mai ales la orașe, se cântă numai irmoasele de la

simpli (fără hirotonie) în pronaos (tindă), iar clerul monahal și arhierii în naos, cât mai aproape de ușile împărătești (vezi, de ex., *Molitfelnic*, București, 1937, pp. 189, 237, 257). După Pseudo-Dionisie Areopagitul (*Despre ierarhia bisericească*, VII, 2, trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, pp. 141-142), trupurile clericilor adormiți se pun „în fața dumnezeiescului altar”, iar ale monahilor „lângă cinstitul presbiteriu, înaintea intrării preoților”. Dar în practică această distincție nu se mai respectă astăzi, toți răposații – de orice fel – fiind așezați în mijlocul bisericii (naos, sau pronaos), ceea ce se făcea încă de pe vremea arhiepiscopului Simeon al Tesalonicului, adică secolele XIV-XV (vezi *Despre sfârșitul nostru*, capitolele 363 și 364, trad. rom., pp. 244-245).

²¹ De obicei, preotul (preoții) se așază pe solee (sau între sfeșnicele împărătești), cu fața spre mort; dar în unele părți (Rusia, Moldova) se preferă așezarea la capul mortului, cu fața spre răsărit, punându-se Sfânta Evanghelie și Sfânta Cruce pe sicriu (vezi, de ex., Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 159. Comp. și F. Balamce, *op. cit.*, p. 434).

²² Căderea aceasta nu e prevăzută în rânduiala din *Molitfelnic*, dar e generalizată în practică (vezi, de ex., F. Balamce, *op. cit.*, p. 434).

²³ Aceste două tropare au fost introduse la începutul slujbei înmormântării mirenilor adulți numai în ultimele ediții ale *Molitfelnicului* românesc (începând cu cea de București, 1950). În edițiile anterioare, ele se aflau numai la începutul slujbei pentru înmormântarea pruncilor, la cea pentru înmormântarea călugărilor și în rânduiala Parastasului.

cântarea a treia („Nu este sfânt ca Tine, Doamne Dumnezeu meu...”), a șasea („Mare viață văzând-o înălțându-se de viforul ispitelor...”) și a noua („Pe Dumnezeu a-L vedea nu este cu puțință oamenilor...”). După irmosul cântării a treia se citește *Sedea* „Cu adevărat deșertăciuni sunt toate...”, iar după irmosul cântării a șasea se cântă *Condacul gl. 8* („Cu sfinții odihnește, Hristoase...”), se citește *Icosul* („Tu însuși ești fără de moarte...”) și se cântă din nou *Condacul*.

După irmosul Cântării a noua se cântă (sau se citesc) *cele opt stihiri idiomele* (cate una pentru fiecare glas), alcătuite de Sfântul Ioan Damaschinul, în care se deplânge scurtarea vieții omenești și zădărnicia lucrurilor pământești, înălțându-ni-se cugetul și nădejdea la Dumnezeu cel veșnic.

Urmează Fericirile cu stihirile lor (pe gl. 6). Se citește apoi *Apostolul* din I Tes. IV, 13 ș.u., unde Sfântul Apostol Pavel ne mângâie, încredințându-ne despre învierea morților. În timpul Apostolului preotul cădește (ca la început), apoi citește *Evanghelia* de la In. V, 24 ș.u., unde Mântuitorul vorbește iudeilor despre învierea morților.

După aceea, preotul citește lângă mort *molitfa de dezlegare*, caracteristică tuturor slujbelor funebre: „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul...”²⁴ și apoi *rugăciunile de iertare* („Doamne Dumnezeu nostru, Care cu înțelepciunea Ta cea negrăită ai zidit pe om din țărână...”, și celelalte) în care se roagă ca Dumnezeu să dezlege sufletul răposatului de orice blestem sau afurisenie, să-i ierte tot păcatul suflesc și truesc, ca sufletul lui să se odihnească împreună cu dreptii, iar trupul să se dea firii, desfăcându-se în cele din care a fost zidit.

Apoi se cântă frumoasele *podobii gl. 2*: „Veniți, fraților, să dăm mortului sărutarea de pe urmă...” și celelalte, în care Biserica ne zugrăvește din nou piericiunea și vremelnicia vieții pământești, ne amintește că toți vom muri și ne îndeamnă să ne rugăm cu toții pentru iertarea și odihna celui răposat. În timpul acesta, începând cu preotul, rudele, prietenii și cunoscuții mortului vin pe rând și dau mortului sărutarea cea mai de pe urmă (se sărută de fapt Sfânta Cruce sau icoana de pe pieptul mortului)²⁵. Această sărutare este pecetea dragostei și a unirii care-i leagă pe cei vii cu cei morți și totodată semnul iertării și al împăcării, prin care ne luăm rămas bun de la cel ce pleacă dintre noi²⁶.

Preotul face apoi *apolisul*. Acum, de e cazul, se ține *cuvântarea funebră* (necrologul). După care, preotul zice: „Întru fericită adormire...” și se cântă „Veșnică pomenire” de trei ori (prima oară clericii, a doua și a treia oară corul sau cântăreții). În timpul acesta, preotul și rudele apropiate ale mortului ridică și leagănă coliva (parastasul sau paosul).

Prin cântarea „Veșnică pomenire” ne rugăm lui Dumnezeu ca, pe de o parte, El să-și aducă pururea aminte de cel mort întru împărăția cerurilor, iar pe de alta, cei vii sunt îndemnați să păstreze neîntreruptă legătura spirituală cu cel răposat, să nu-l dea uitării, ci să-l pomenească neîncetat în rugăciunea lor.

Preotul încheie cu: „Pentru rugăciunile...”²⁷.

²⁴ Pentru vechimea acestei rugăciuni, vezi rugăciunile similare din *Constituțiile apostolice* (cart. VIII, cap. 41), și din *Despre ierarhia bisericească* a lui (Pseudo) Dionisie-Areopagitul (VII, 3, trad. rom. de Pr. Cic. Iordăchescu, p. 144), în care întâlnim aceleași expresii ca și în textul rugăciunii de azi.

²⁵ Obiceiul e vechi. Vezi, de ex., Pseudo-Dionisie Areopagitul (*op. cit.*, VII, 2, 3, trad. rom., pp. 144, 149): arhiereul dădea cel dintâi sărutarea.

²⁶ Vezi Simeon al Tesalonicului, *Despre sfârșitul nostru*, capitolele 367 și 368, trad. rom. cit., pp. 247-248.

²⁷ Formula aceasta de încheiere nu e prevăzută în rânduiala din *Molitfelnic*, dar e obișnuită în practică (vezi, de ex., F. Balamace, *op. cit.*, p. 437); în unele părți ea nu se zice acum, ci se încheie cu ea la cimitir, după punerea mortului în groapă.

Trupul mortului este apoi ridicat și dus la groapă, procesiunea formându-se ca și pe drumul dintre casă și biserică. Pe drum se cântă „Sfinte Dumnezeule...”, funebru, iar uneori (acolo unde cimitirul e departe de biserică) se fac *stări* sau opriri pe lângă răspântii de drumuri sau lângă locurile legate de viața pământească a mortului (de obicei *trei stări*, prin analogie cu cele prevăzute în *Molitfelnic* la rânduiala înmormântării călugărilor), rostindu-se ectenia pentru morți și cântându-se „Veșnică pomenire”, iar uneori citindu-se și câte o Evanghelie din cele pentru *stâlpi*²⁸.

În cimitir, lângă groapă, preotul zice pentru ultima dată *ectenیا pentru morți*, rugăciunea: „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul...” și „Veșnică pomenire”. Înainte de a se închide sicriul, preotul varsă cruci peste trup untdelemn din candelă (mai ales din cea de la Sfânta Masă), sau – mai des – din vinul zis *paus* (paos), adus de rudele răposatului o dată cu coliva, zicând: „Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți...” (Ps. L, 8)²⁹. Unii varsă acum și cenușa sau cărbunii din cădelniță sau din vasul cu care preotul a cădit, zicând: „Praf și cenușă suntem”³⁰. După ce se acoperă sicriul și e coborât în mormânt, preotul aruncă peste el cea dintâi lopată de țărână, cruciș, zicând: „Al Domnului este pământul și plinirea lui, lumea și toți cei ce locuiesc într-însa” (Ps. XXIII, 1). Prin aceasta ni se aduce aminte cuvântul Domnului: „Că pământ ești și în pământ te vei întoarce” (Fac. III, 19); dar, totodată, se caută a-i mângâia pe cei rămași în viață cu credința că, chiar în pământ, trupul mortului rămâne tot în puterea și sub ocrotirea lui Dumnezeu, Care este Stăpânul cerului și al pământului. Sau precum ne învață Sfântul Apostol Pavel: „Căci dacă trăim, pentru Domnul trăim, și dacă murim, pentru Domnul murim. Deci, și dacă trăim, și dacă murim, ai Domnului suntem. Căci pentru aceasta a murit și a înviat Hristos ca să stăpânească și peste morți și peste vii” (Rom. XIV, 8-9)³¹.

Apoi preotul încheie, zicând: „Slavă lui Dumnezeu, Cel ce așa a binevoit!”³².

Se varsă cenușa peste trupul mortului (sicriul), pentru a adevăra cuvântul Sfintei Scripturi că „pământ și cenușă suntem” (Fac. XVIII, 27; Iov XXX, 19; Eccles. XII, 7). Apoi această cenușă, fiind binecuvântată și sfințită cu semnul Sfintei Cruci, prin tămâie, îl pune

²⁸ Vezi Ic. D. Lungulescu, *Manual de Practică liturgică*, p. 185. Prin unele părți (Ardeal și Banat), la poarta cimitirului se citește Evanghelia de la Ioan X, 7-16 („Eu sunt ușa oilor...”), iar la groapă, Evanghelia cu învierea lui Lazăr (Ioan XI, 145). Vezi Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 161; *Tipicul bisericesc*, de Bojor și Roșianu, pp. 193-194 și 200 și C. Vladu, *op. cit.*, pp. 167-170.

²⁹ Formula, obișnuită mai de mult în practică (vezi de ex. F. Balamace, *op. cit.*, pp. 437-438), a fost introdusă în *Molitfelnicul* nostru numai în ultimele ediții (București, 1965, 1971).

³⁰ Vezi, de ex., Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 180. După Simeon al Tesalonicului (*op. cit.*, cap. 287, trad. rom., p. 185) și mitrop. Iacob Putneanul al Moldovei (*Sinopsis*, Iași, 1751, f. 15), cenușa din cădelniță se varsă peste sicriu, după coborârea lui în groapă, așa cum se face și acum prin unele părți (vezi de ex. Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, pp. 160-161 și C. Vladu, *op. cit.*, p. 156).

³¹ În unele părți (Moldova și Ardeal), înainte de a arunca pământ peste sicriu, preotul face semnul Sfintei Cruci cu lopata în cele patru laturi ale mormântului, zicând: „Se pecetluiește mormântul robului lui Dumnezeu X, până la a doua venire a Domnului și Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, în numele Tatălui (la capul mortului), și al Fiului (la picioare), și al Sfântului Duh (în laturile de nord și de sud), Amin”. Vezi Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 160; Bojor și Roșianu, *op. cit.*, p. 194 și Pr. I. St. Popescu, *Noțiuni liturgice...*, p. 141.

³² Unii adaugă: „Dumnezeu să-l ierte și cu dreptii să-l odihnească...” și: „Pentru rugăciunile...”. Amintim și formula cu care preoții de prin Ardeal încheiau odinioară slujba: „Toate cele din pământ în pământ le trimiți, Doamne, iară sufletul care l-ai luat, cu sfinții îl odihnești!” (*Molitfelnicul* de Bălgrad, 1689, vezi V.M., *Un interesant manuscris al Molitfelnicului românesc*, în rev. „Cultura creștină” (Blaj), an. 1942, nr. 10-12, p. 652).

pe mort sub scutul lui Hristos până la înviere³³. Iar untdelemnul din candelă este semnul și pecetea lui Hristos, ca și untdelemnul de la botez. „Atunci (la botez), ungerea cu untdelemn îl chema pe candidatul la botez la luptele cele sfinte; acum însă untdelemnul cel vărsat înseamnă că cel adormit a luptat în luptele sfinte și s-a desăvârșit”³⁴.

La capătul mortului se pune apoi cruce, care este semnul creștinătății celui adormit, semnul lui Hristos și al biruinței Lui împotriva morții. Crucea care străjuiește deci mormântul creștinului arată că cel ce doarme sub scutul ei a adormit întru Hristos, biruitorul morții, și cu nădejdea că se va scula împreună cu El, la învierea cea de obște³⁵.

După înmormântare (mai ales la țară), preotul revine la casa mortului, unde face din nou *Panihida* sau *Parastasul pe scurt*, binecuvântând totodată *pomana* sau praznicul mortului (numit prin Transilvania și Moldova, *comând*)³⁶, rămășiță a vechilor agape sau mese frățești, care la primii creștini însoțeau înmormântările și care de altfel reprezintă o supraviețuire sau prelungire a vechilor obiceiuri funerare (*convivia funebrală*) din religiile mai vechi, greco-romane. Acum preotul citește, dacă e nevoie, și *molitfa* specială prevăzută în *Molitfelnic*, pentru binecuvântarea hainelor sau a altor lucruri care se dau de pomana sau pentru sufletul mortului („Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeu nostru, Cea ce stăpânești morții și viii...”³⁷). În unele părți, în Transilvania și Bucovina de regulă, înainte de parastas și de binecuvântarea ospățului funerar preotul face *sfințirea cea mică a apei* cu care stropește apoi casa și pe cei de față³⁸; e o reminiscență a străvechii practici păgâne și iudaice, a lustrațiilor (curăților) bazată pe ideea că atingerea de cadavrele morților pângărește și că deci cei în cauză trebuie să fie curățiți³⁹.

După ce am expus, mai pe larg, rânduiala obișnuită a înmormântării laicilor în vârstă, pe care preotul o săvârșește cel mai adesea, vom vorbi mai departe, pe scurt, despre rânduiala înmormântării pruncilor, a clericilor de mir și a călugărilor, precum și despre slujba specială a înmormântării pentru Săptămâna Luminată, arătând doar

³³ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfântul maslu*, cap. 287, trad. rom., p. 185.

³⁴ Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească*, VII, 3 (trad. rom., p. 149). Comp. și Simeon al Tesalonicului, *Despre sfântul maslu*, capitolele 286-287 (trad. rom. cit., p. 185) și *Despre sfârșitul nostru*, cap. 368 (trad. rom., p. 248).

³⁵ În ultimele ediții ale *Molitfelnicului* românesc (București, 1965, pp. 617 și 1071, p. 281-283) și ale *Panihidei* (București, 1967, pp. 131-133) s-a adăugat o *Rânduială pentru binecuvântarea crucii ce se așază la mormânt*, care există mai de mult în alte evhologhii ortodoxe (*Trebnic*, Belgrad, 1956, p. 408). Nu avem încă în *Molitfelnicul* românesc o rânduială pentru binecuvântarea (*sfințirea*) *locului de cimitir*, care există mai de mult în practica rutenilor ortodocși și care pătrunsese și la românii ortodocși din nordul Moldovei (vezi *Trebnicul* de Lemberg 1873, pp. 683-691; trad. germ. la Al. Maltzew, *Begräbnissritus...*, Berlin, 1898, part. II, pp. 156-172; trad. rom. de Pr. P. Procopoviciu, *Rânduiala slujbei sfințirii cimitirului*, 1942. Comp. și V. Mitrofanovici și colab., *op. cit.*, pp. 876-877 și Juv. Stefanelli, *Liturgica*, pp. 136-138). Numai în *Euhologhion sau Molitfelnic*, Blaj, 1940, p. 322, există o scurtă rânduială în acest scop, deosebită de cea din *Molitfelnicul* rutean citat.

³⁶ De la cuv. latinesc *commendare* = a-și da sufletul, a-și încredința sufletul lui Dumnezeu. Vezi I.A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1926-1931, p. 313.

³⁷ Rânduiala liturgică îndătinată la mesele pentru pomenirea morților e descrisă la Ghen. Enăceanu, *Panaghia*, în rev. BOR, an. X, nr. 11, pp. 857-872; vezi și *Panihida*, București, 1967, p. 137 ș.u.

³⁸ Vezi Juv. Stefanelli, *op. cit.*, p. 158 și Bojor-Roșianu, *op. cit.*, p. 202. Prin părțile Ardealului, în timp ce preotul face sfințirea apei, cântărețul ori fătul (paracliserul) desenează cu ceară pe perete o cruce cu multe înflorituri și cu inițialele Mântuitorului, care se numește ea însăși „sfeștanie”.

³⁹ Vezi Gavril Pop, *Datinile romanilor la înmormântări în raport cu ale noastre*, Blaj, 1900, p. 16. Comp. și Diac. Prof. Em. Vasilescu, *Riturile de înmormântare în diferite religii*, în MMS, an. 1961, nr. 1-2, pp. 63-65.

deosebirile mai importante față de rânduiala expusă până acum, urmând ca pentru amănunte să se consulte *Molitfelnicul*, la locurile respective.

b) *Rânduiala înmormântării pruncilor*. Pruncii și copiii până la șapte ani, curățiți de păcatul originar prin baia botezului, sunt neîntinați de alte păcate și deci mor nevinovați, deoarece ei nu au nici conștiința păcatului și nici puțința de a face deosebire între bine și rău. Pentru sufletul lor neprihănit și lipsit de răutate, Mântuitorul i-a dat ca pildă celor vârstnici, asigurându-ne că „a lor este împărăția cerurilor” (Mc. X, 14 și Lc. XVIII, 16).

De aceea, slujba înmormântării pruncilor, deși alcătuită după un plan identic cu al celei pentru oamenii în vârstă, este mult mai scurtă decât aceea (lipsește, de exemplu, Ps. CXVIII, Binecuvântările morților și cele opt stihiri idiomele ale Sfântului Ioan Damaschinul), Cântările și rugăciunile ei exprimă mai puțină jale și durere (avem alt Canon, alt Apostol și altă Evanghelie). În aceste cântări și rugăciuni nu ne rugăm pentru iertarea păcatelor, ca la oamenii în vârstă, ci pentru odihna pruncului și alinarea durerii părinților. De aceea, atât molitfa de dezlegare („Dumnezeul duhurilor și a tot trupul...”), cât și rugăciunile de iertare din rânduiala obișnuită a înmormântării sunt înlocuite cu o scurtă rugăciune pentru primirea sufletului pruncului în locașurile dreptilor („Doamne, Cea ce păzești pruncii în viața de acum...”). Ectenia funebră din această slujbă, în ultimele ediții ale *Molitfelnicului*⁴⁰, are de asemenea cereri speciale în locul alineatelor pentru iertarea păcatelor din ectenia obișnuită (ectenia specială pentru slujba înmormântării copiilor exista mai dinainte în practica rusească, de unde fusese introdusă și în *Molitfelnicele* românești tipărite sub influența rusească)⁴¹.

Pruncilor născuți morți sau celor ce mor nebotezați, li se poate face slujba înmormântării, ca și la pruncii morți botezați⁴².

c) *Rânduiala înmormântării clericilor de mir* (preoți și diaconi) se deosebește de cea obișnuită, a mirenilor, mai întâi prin aceea că, după moarte, trupurile preoților și diaconilor nu se spală (scaldă) ca cele ale credincioșilor de rând, pentru că ele au fost vase alese ale darului lui Dumnezeu, ci numai se șterg, de către trei preoți, cu un burete muiat în untdelemn sau cu o pânzătură udată în apă curată, închipuind astfel ungerea trupului Domnului cu miresme, de către Iosif și Nicodim⁴³.

Pe lângă hainele preoțești obișnuite, clericii răposați sunt îmbrăcați și în veșmintele (odăjdiile) treptei din care au făcut parte⁴⁴; după ce sunt așezați în sicriu, li se acoperă fața cu un pocrovăț (acoperământ) nesfințit; pe piept, în semn de deosebită cinste, li se așază Sfânta Evanghelie, căreia au slujit și din care li se citește acum la căpătâi (stâl-

⁴⁰ Începând cu cea de București, 1960 (p. 208).

⁴¹ Vezi, de ex., *Trebnic (Molitfelnic)*, Chișinău, 1908, p. 344. O variantă a acestei ectenii, tradusă după un *Trebnic* slavon, publicase mai înainte Ic. D. Lungulescu (*op. cit.*, pp. 185-186).

⁴² Vezi hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din 5 mai 1908 (BOR, an. XXXII, nr. 3, iunie 1908, p. 258). Dar în alte Biserici ortodoxe în astfel de cazuri preotul binecuvântează doar groapa și slujba e înlocuită cu cântarea trisaghionului („Sfinte Dumnezeule...”) în timpul îngropării. Pentru amănunte a se vedea Arhim. Alexandre (Nelidow), *Rite des funérailles des enfants*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie”, Roma, 1975, pp. 229-242.

⁴³ Juv. Stefanelli, *op. cit.*, p. 155.

⁴⁴ De aceea, vechile *Pravile* îl obligau pe orice preot să aibă un rând de veșminte pentru îngropare, oșebit de ale bisericii (vezi de ex., *Manual de Pravilă bisericească*, de Mitrop. Nifon al Ungro-Vlahiei, ed. II. București, 1854, p. 121). Obiceiul de a-i înmormânta pe clerici îmbrăcați în veșmintele lor liturgice este vechi, continuând privilegiul pe care îl aveau în antichitate dregătorii și demnitarii de stat de a fi îngropați cu hainele de ceremonie și insignele demnității lor (comp. Ic. C. Popovici, *Studii religio-morale și liturgice*, p. 437).

pii Evangheliei)⁴⁵, iar în mână li se pune Sfânta Cruce⁴⁶. După ce i se face acasă Panihida obișnuită, trupul preotului (diaconului) răposat e purtat de clerici, dus la biserică și așezat în naos, în fața sfântului altar, de care e legată slujirea preotească⁴⁷, și unde rămâne până la înmormântare.

În al doilea rând, slujirea înmormântării clericilor e mult mai lungă și mai solemnă decât cea a laicilor, ca pentru unii care au fost purtători ai Harului dumnezeiesc, săvârșitori ai sfințelor taine și organe ale sfințirii mirenilor⁴⁸. Această slujbă e alcătuită din cântări, rugăciuni și citiri mai multe, mai lungi și mai impresionate; de pildă, se citește cinci Apostole și cinci Evanghelii, urmate fiecare de câte o rugăciune de dezlegare și de o serie de antifoane, sedelne și tropare. După Ps. L, slujba urmează în general rânduiala Utreniei zilelor de rând (a se vedea mai ales analogia cu rânduiala din slujba Sfințelor Patimi, la Denia celor 12 Evanghelii de Joi seara în Săptămâna Patimilor). Stihirile idiomele ale celor opt glasuri au câte două ori chiar trei stihiri (strofe) pentru fiecare glas.

De aceea, slujba înmormântării clericilor se oficiază de obicei în sobor de mai mulți preoți (cel puțin cinci, pentru a citi fiecare câte o Evanghelie); pe alocuri este și obiceiul ca, după slujbă, să se înconjoare cu trupul mortului biserica unde a slujit sau unde i s-a făcut slujba înmormântării (în Orient înconjurarea aceasta se făcea odinioară înainte de a se depune trupul în biserică, după ce era adus de acasă)⁴⁹. Pentru preoți, s-a păstrat pe alocuri privilegiul de a fi îngropați ca odinioară, aproape de biserică, de obicei lângă zidul altarului.

În Bisericele grecești și în Biserica românească, slujba înmormântării preoților se face, de regulă, și la înmormântarea diaconilor. În Biserica rusească însă s-a contestat diaconului dreptul de a fi înmormântat cu această slujbă, deoarece în ea se vorbește despre dreptul preotului de a săvârși sfințele taine, pe care diaconul nu îl are; de aceea, de multe ori diaconii sunt îngropați după rânduiala mirenilor, cazurile contrare fiind aprobate de arhieru.

d) *Rânduiala înmormântării călugărilor* se deosebește de cele precedente, prin următoarele:

Trupul călugărului adormit în Domnul nu este spălat, ca al laicilor, ci numai însemnat cruciș cu un burete înmuiat în apă caldă, la frunte, la piept, la mâini, picioare și genunchi, arătându-se prin aceasta că răposatul a păstrat curăția trupului toată viața sa sau, cel puțin, după intrarea în monahism. După ce i se pune cămașă curată, e

⁴⁵ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfârșitul nostru*, cap. 361, trad. rom., p. 244.

⁴⁶ În Biserica rusă se pune pe fruntea preotului (ca și la alți morți) o fâșie de pânză sau stofă pe care este brodată sau atașată o iconiță cu Mântuitorul încadrat de Sfânta Fecioară și Sfântul Ioan Botezătorul, precum și inscripția cu cuvintele Trisaghionului: „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte”. Aceasta simbolizează cununa despre care Sfântul Apostol Pavel spune că a făgăduit-o Hristos tuturor celor ce așteaptă a doua Sa venire (II Tim. IV, 8).

⁴⁷ Vezi Pseudo-Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia bisericească* VII, 2 (trad. rom. cit., p. 141). Prin unele părți (Ardeal și Bucovina) trupul preotului mort se așază cu fața spre apus, adică privind spre poporul pe care l-a păstorit (Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 161).

⁴⁸ O amplă și frumoasă analiză a conținutului teologic al slujbei înmormântării preoților, la A. Kniazeff, *La mort du prêtre d'après le „Trebnik” slave*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie”, Roma, 1975, pp. 155-192.

⁴⁹ Pl. de Meester, *op. cit.*, p. 107. Despre variațiile slujbei în trecut, a se vedea și V. Bruni, *Les funérailles d'un prêtre au rite byzantin selon les euchologes manuscrits de langue grecque (origine, développement, contenu)*. Thèse, Institut Catholique, Paris, 1970 (și trad. ital. Ierusalim 1972: *I funerali di un sacerdote nel rito bizantino secondo gli eucologi manoscritti di lingua greca*).

îmbrăcat în hainele călugărești (de este schivnic, i se înfășoară capul cu camilafca până sub barbă, ca să nu i se vadă fața); e învelit apoi în mantia (rasa) călugărească, ale cărei margini sunt tăiate în fâșii, cu care se leagă trupul, făcându-se astfel trei cruci (una la cap, alta la piept, alta la genunchi); după aceea e așezat pe o năsalie (pe un pat simplu, pe care e și înmormântat, dar nu în sicriu), arătându-se cu aceasta sărăcia de bunăvoie în care călugărul a viețuit, precum și jugul crucii, pe care el l-a purtat.

La căpătâiul călugărilor răposați se citește din *Psaltire*⁵⁰.

Cât privește slujba înmormântării călugărilor, ea e tot așa de lungă și de bogată ca și a clericilor de enorie, dar are cântările, citirile și rugăciunile ei proprii, deosebite de cele din celelalte slujbe ale înmormântării; în ele se amintește de lupta și de nevointele vieții călugărești (numai Apostolul și Evanghelia, precum și parte din stihirile de la sărutarea de pe urmă sunt aceleași ca și la înmormântarea mirenilor). Idiomele lui Damaschin se cântă pe drumul de la biserică la mormânt, făcându-se trei popasuri, la care se rostește ectenia și rugăciunea: „Dumnezeul duhurilor...”. La punerea trupului în mormânt se toarnă peste el untdelemn din candelă, iar după astuparea gropii se cântă patru tropare speciale („Cu semnul Crucii Tale...” și celelalte).

Arhiereilor răposați li se face slujba înmormântării călugărilor, deoarece ei au făcut parte din cinul monahal înainte de a fi hirotoniți arhierei⁵¹. După moarte ei sunt îmbrăcați în veșmintele arhieresti și li se pune pe piept Sfânta Evanghelie, ca și la preoții de mir.

e) *Rânduiala înmormântării în Săptămâna Luminată*. Pentru cei ce mor sau trebuie să fie înmormântați în vreuna din zilele Săptămânii Luminată (de la Paști până la Duminica Tomii), nu se face rânduiala obișnuită a înmormântării, pentru că, precum scrie în *Molitfelnic*: „acestea sunt zile de bucurie și de veselie, iar nu de jale și de plângere. Și tot câți murim întru nădejdea învierii și a vieții celei veșnice, întru Hristos înviem”⁵².

De aceea, pentru ca bucuria Învierii Domnului să nu fie întunecată sau măcar umbră de jale și de durerea pentru cei morți, atât Panihida care se face acasă, cât și slujba înmormântării din restul anului e înlocuită cu o rânduială specială a înmormântării, alcătuită aproape numai din cântările învierii (troparul și stihurile Paștilor, Canonul, stihirile și Bindecuvântările Învierii, Evanghelia primă a Învierii, „Câți în Hristos...” etc.). Din slujba obișnuită a înmormântării se păstrează numai ectenia pentru morți, condacul („Cu sfinții odihnește, Hristoase...”), rugăciunile de dezlegare și de iertare („Dumnezeul duhurilor...” și celelalte) și „Veșnică pomenire”⁵³.

Preotul îmbracă veșminte luminate, iar pe drumul de acasă până la biserică și apoi la cimitir, în loc de „Sfinte Dumnezeule...” pe melodie funebră, se cântă Canonul În-

⁵⁰ Simeon al Tesalonicului, *Despre sfârșitul nostru*, cap. 361, p. 244.

⁵¹ Vezi *Învățătură cum să se îngroape arhierii*, în *Eshologhion* sau *Molitfelnic*, București, 1858, pp. 203-204 și București, 1937, p. 256 (reprodusă și în *Rânduialile călugăriei...*, București, 1951, p. 96). Sunt, totuși, cazuri când arhierii, proveniți din preoții de enorie, se înmormântează cu slujba preoților de mir, dacă și-au exprimat această dorință, din viață (cazul mitrop. Sebastian al Moldovei, sept. 1956, vezi rev. BOR, an. 1956, nr. 10-11, p. 878). În Biserica rusă se întrebuintă, încă din sec. XVI, o rânduială specială pentru înmormântarea arhierilor, alcătuită de călugărul bulgar Eremia și tipărită în *Potrebnik*, Moscova, 1623, dar, începând din 1767, înmormântarea arhierilor după rânduiala înmormântării preoților de mir devenise regulă (N. Lebedev-N. Filip, *Liturgica*, p. 443); dar de curând (în 1963), arhiepiscopul Modest din Patriarhatul Rusiei a alcătuit un rit special pentru slujba îngropării arhierilor, aprobat de toți episcopii ruși.

⁵² *Molitfelnic*, București, 1937, p. 301.

⁵³ „Veșnică pomenire” e prevăzută numai în edițiile *Molitfelnicului* și *Agheasmatarului* românesc. Unii o înlocuiesc cu „Hristos a înviat”, de 3 ori.

vierii și „Hristos a înviat...”. Otpustul se face ca la Paști⁵⁴, iar la mormânt se citește rugăciunea de dezlegare din slujba obișnuită a înmormântării⁵⁵.

Rânduiala aceasta se oficiază la toți cei morți în Săptămâna Luminată: mireni, clerici și călugări, de orice vârstă (atât la maturi, cât și la prunci)⁵⁶; odinioară, ea se făcea și celor ce erau înmormântați în ziua odovanici praznicului Paștilor (miercurea săptămânii a șasea după Paști)⁵⁷.

Observ. Pe baza Canonului 11 al Sfântului Timotei al Alexandrici, care oprește a se aduce jertfă (deci a face pomenire cu Liturghie) pentru sinucigași (cu excepția celor ieșiți din minte), vechile *Pravile* interziceau să se facă slujba înmormântării și parastase pentru sinucigași (artic. 178 al *Nomocanonului slav* și *Pravila de la Govora*, gl. 40 și 143); după *Pravila de la Govora* (gl. 40) același tratament se aplica și celor uciși când au fost prinși asupra unui furt, în preacurvie etc.

5. Vechimea și evoluția ritualului liturgic al înmormântării. Nu avem documente despre ritualul liturgic întrebuințat de Biserică pentru înmormântarea creștinilor în primele trei secole. Probabil că la început s-au respectat, în această privință, datinile, obiceiurile și formulele de rugăciune obișnuite în ritualul iudaic (pentru creștinii proveniți dintre iudei) ori în păgânism, dintre care, de altfel, multe s-au păstrat și mai târziu, Biserica străduindu-se să le dea însă un înțeles creștin⁵⁸. Dar curând, transportarea trupurilor la locul de îngropare a început să fie însoțită de cântări cu conținut creștin. După pacea Bisericii, mulțimile de credincioși și clerici însoțeau trupurile morților pe drumul către cimitire, ca și moaștele sfinților martiri care erau deshumate și aduse în orașe, purtând lumini în mâini și cântând psalmi sau diverse imne. Așa au fost transferate, de exemplu, osemintele Sfântului Martir Vavila de la Dafni în Antiohia⁵⁹ pe vremea împăratului Iulian Apostatul (361-363), iar Sfântul Ioan Gură de Aur spune că luminile și cântările cu care erau petrecuți morții exprimă mulțumirea față de Dumnezeu pentru că i-a încununat, ca pe niște atleti, pe cei ce pleacă din mijlocul nostru⁶⁰. În casele unde erau depuși după ce li se făcea toaleta funebă, ori în biserici, morții erau privegheați, zi și noapte, din ziua morții până la înmormântare,

⁵⁴ F. Balamace, *op. cit.*, p. 439.

⁵⁵ În unele părți (nordul Moldovei), Catisma a XVII-a (Ps. CXVIII), care lipsește din rânduiala înmormântării pentru Săptămâna Luminată, se citește la casa mortului (Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 162).

⁵⁶ În Biserica rusă există însă o rânduială deosebită pentru preoții morți în Săptămâna Luminată, a cărei alcătuire e atribuită patriarhului Filaret al Moscovei (descrișă la Pr. P. Procopoviciu, *op. cit.*, p. 162). Și în unele părți ale Bisericii noastre, la înmormântarea preoților morți în Săptămâna Luminată se adaugă cele specifice slujbei înmormântării preoților de mir, adică Antifoanele și cele cinci Apostole și Evanghelii cu molitfele respective, înainte de Canonul Învierii (vezi Ic. D. Lungulescu, *op. cit.*, pp. 188-189).

⁵⁷ Vezi Pl. de Meester, *op. cit.*, p. 90. Amănunte despre practica din Biserica rusească privitoare la slujbele funebre din perioada Paștilor, vezi la P. Kovalevsky, *Les funérailles selon le rite de Pâques et les prières pour les morts pendant le temps de Pâques à l'Ascension*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie”, Roma, 1975, pp. 141-151.

⁵⁸ Despre aceste datini, uzuri și rituri funerare, practicate la înmormântarea creștinilor până pe la anul 250, vezi Cyrille Vogel (Strasbourg, *L'environnement culturel de défunt durant la période pa-léochrétienne*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien...”, pp. 381-413 (cu bogată bibliografie, la zi).

⁵⁹ Vezi Socrate, *Ist. bis.*, III, 18.

⁶⁰ *Omilia IV-a la Epist. către Evrei...*, P.G. t. LXIII, col. 43.

cum s-a făcut, de exemplu, cu trupul împăratului Constantin cel Mare⁶¹ sau cu cel al Sfântului Ambrozie⁶².

Conform sfatului Sfântului Apostol Pavel: „Fraților, nu voim să fiți în neștiință despre cei ce au adormit, *ca să nu vă întristați*, ca ceilalți, care n-au nădejde...” (I Tes. IV, 13 ș.u.), era interzisă jelirea morților și purtarea hainelor de doliu (culoare neagră), pentru că moartea nu constituia motiv de plângere și întristare, ci de bucurie, ca trecere la viața cea fericită și eternă⁶³.

Fără îndoială, cele dintâi cântări și lecturi sfinte cu care creștinii îi privegheau pe morți și îi petreceau la groapă vor fi fost psalmii biblici, îndeosebi aceia în care era vorba despre viață și moarte. Astfel, Sfântul Grigorie de Nissa spune că, la moartea surorii sale Macrina, s-au cântat psalmi și imne⁶⁴ și același lucru ne relatează și Sfântul Grigorie de Nazianz la moartea fratelui său, Cezar (Chesarie)⁶⁵; iar Ieronim spune că la înmormântarea matroanei Paula în Betleem, s-au cântat psalmi în limbile ebraică, latină și siriană, deoarece erau adunați creștini de multe neamuri și fiecare cânta sau asculta psalmi în limba sa⁶⁶.

Cele dintâi reguli privitoare la ritualul creștin de înmormântare le găsim în *Constituțiile apostolice*. Astfel, în cartea a VI-a (cap. 37) din acest document se combate obiceiul iudaic și păgân al spălărilor lustrale după atingerea de morți și se spune că morții care au răposat întru bună-credință să fie scoși din casă și petrecuți spre groapă cu cântări; autorul anonim citează, mai departe, versete din Psalmii CXV (vers. 6: „Cinstită (scumpă) este înaintea Domnului moartea cuvioșilor Lui”) și CXIV (vers. 7: „Întoarce-te, suflă al meu, la odihna ta...”), care se cântau (citeau) probabil în astfel de ocazii. În cimitire, se recomanda să se citească din Cărțile Sfinte (ceva mai jos se citează, de ex., din Prov. X, 7; Înțel. lui Isus Sirah III, 1; Ieș. III, 6 și Lc. XX, 38), să se cânte psalmi și să se aducă, în biserici și în cimitire, ca jertfă, „plăcuta Euhartistie, icoana trupului împărătesc al lui Hristos” (trad. rom., p. 179). Probabil că de aici s-a luat obiceiul, răspândit în multe regiuni ale Bisericii vechi, de a se pune părțile din Sfânta Euhartistie în gura celor răposati, obicei pe care l-a condamnat sinodul cartaginean din 393 (can. 18 între cele de la Cartagina) și apoi sinodul trulan în canonul 83.

Tot în *Constituțiile apostolice* (cartea VIII, cap. 41) ni se dă cea dintâi rânduială de slujbă pentru cei morți, în care găsim și textul unor ectenii și rugăciuni în acest scop. Un diacon rostea mai întâi o ectenie mare, apoi o ectenie specială pentru cei morți, după care episcopul rostea o rugăciune, în care găsim idei și formule din rugăciunile slujbelor funebre de azi. Slujba se încheia cu o rugăciune pentru plecarea capetelor și concedierea credincioșilor din biserică⁶⁷.

În *Evphologhionul* episcopului Serapion de Thmuis (în Egipt) din sec. IV găsim textul unei rugăciuni pentru cei morți, asemănătoare cu cea din *Constituțiile apostolice*⁶⁸, iar în sec. V, scrierea cu titlul *Despre ierarhia bisericească* a lui Dionisie Pseu-

⁶¹ Vezi Eusebiu, *Viața lui Constantin*, IV, 66.

⁶² Vezi Paulin, *Viața Sfântului Ambrozie*, 47-49, P.L., t. XIV, col. 46-47.

⁶³ Vezi, de ex., Sfântul Ciprian, *De mortalitate*, 20-21, P.L., t. IV, col. 618-619: „Nu trebuie să-i plângem pe frați (răposati)... și nici să nu îmbrăcăm pentru ei haine mohorate...”.

⁶⁴ *Viața Macrinei*, P.G., t. XLVI, col. 992 D-993.

⁶⁵ Vezi *Cuv. VII-a*, P.G., t. XXXV, col. 755.

⁶⁶ *Epitaphium Paulae (Epist. CVIII)*, 29, P.L., t. XXII, col. 904-905.

⁶⁷ *Constituțiile apostolice*, trad. rom. din SPA, II, pp. 262-263.

⁶⁸ Vezi textul la F.X. Funk, *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, Paderborn, 1905, vol. II, p. 192.

do-Areopagitul (cap. VII, 2-3), ne dă o descriere și o interpretare a rânduiei slujbei pentru înmormântarea unui cleric, cum se făcea probabil prin părțile Antiohiei de atunci. Membrii familiei, adunându-se în jurul celui adormit, înălțau cântări de laudă către Izvorul izbăvirii, rugându-L să ajungă și ei la locul de odihnă în care sălășluiesc cei drepti. Apoi îl luau și îl duceau la ierarh, „pentru a-i da cununile cele sfinte”. Acesta aduna ceata preoților și dacă răposatul era cleric, trupul lui era așezat în biserică în fața dumnezeiescului altar, iar dacă era monah era așezat „lângă cinstitul presbiteriu, înaintea intrării preoților” în altar. Ierarhul începea el însuși „rugăciunea și mulțumirea cea către Dumnezeu”; când o termina, diaconii citeau, pe rând, „făgăduințele cele nemincinoase cuprinse în dumnezeieștile Scripturi despre sfânta noastră înviere și cu evlavie cântă cântările psalmistice care au același cuprins și înțeles”. Apoi, primul dintre diaconi făcea concedierea catehumenilor, după care rostea o ectenie, pomenindu-i pe sfinții care au adormit mai înainte și pe cel adormit atunci și îi îndemna pe toți să se roage pentru fericitul său sfârșit întru Hristos.

După aceea, apropiindu-se de trupul celui adormit, ierarhul rostea o rugăciune pentru el și îi dădea sărutarea sfântă, urmat de toți cei de față. Apoi turna untdelemn sfințit peste trupul celui adormit și „făcând pentru toți rugăciunea cea sfântă, așază trupul lui în loc de cinste, împreună cu celelalte trupuri sfinte de aceeași treaptă”⁶⁹. Pseudo-Dionisie nu redă textul rugăciunii rostite de episcop pentru cel mort înainte de sărutarea sfântă; dar în explicarea care urmează, el o rezumă astfel: „Rugăciunea imploră bunătatea dumnezeiască să ierte celui adormit toate cele ce el a greșit din pricina slăbiciunilor omenești și să-l învrednicească pe dânsul de lumină și în țara celor vii, în sânurile lui Avraam și Isaac și Iacov, în locul unde nu este durere, nici întristare, nici suspin”⁷⁰.

Precum se vede, atât rugăciunea din *Constituțiile apostolice*, cât și cea rezumată în descrierea și explicarea slujbei funebre din *Despre ierarhia bisericească*, conține aceleași idei și expresii pe care le aflăm și în rugăciunea: „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul...” (Ὁ Θεὸς τῶν πνευμάτων), specifică tuturor slujbelor funebre din ritul bizantin de azi. După părerea unor liturgiști⁷¹, aceasta ar fi cea mai veche dintre rugăciunile funebre folosite azi. Textul ei îl aflăm nu numai în cele mai vechi *Evhologhii*-manuscrise grecești (*Barberinus* gr. 336, sec. VIII și Cod. gr. 226 din Biblioteca publică Leningrad), ci chiar într-un document anterior, și anume *Papirusul ele la Nessana* din jurul anului 600⁷², iar formule din ea le găsim reproduse într-o serie întreagă de inscripții mai vechi din Nubia.

Nici cel mai vechi *Evhologhii*-manuscris grecesc (*Barberinus* gr. 336, din sec. VIII) și nici altele, ulterioare, nu conțin o rânduială (ἀκολουφία) a slujbelor funebre, ci numai rugăciuni izolate, pentru diferite categorii de răposati (clerici, bărbați, femei, copii). Abia manuscrise mai târzii cuprind rânduilele slujbelor funebre din *Molitfelnițele* ortodoxe de azi; primele ediții tipărite ale lor provin abia din secolul XVII⁷³. Rân-

⁶⁹ P.G., t. III, col. 560 și trad. rom. de Pr. Cicerone Iordăchescu, pp. 141-142.

⁷⁰ *Ibidem*, col. 560 B și trad. rom. cit., p. 144.

⁷¹ B. Botte, *Les plus anciennes formules de prière pour les morts*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie”, Roma, 1975, p. 92.

⁷² Ed. de Jr. C. Kraemer, *Excavations at Nessana*, III, Princeton, 1958, p. 310.

⁷³ În slavă – *Potrebnic*, Moscova, 1623, 1636, 1651 și 1677, Lvov, 1645, și Kiev, 1646 (ed. lui Petru Movilă); în grec. – J. Goar, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum*, Paris, 1647, și Veneția, 1730. Vezi M. Arranz, *Les prières presbytérales de la „Pannychis” de l’ancien Euchologie byzantin et la „Panikhida” des défunts*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien...”, p. 69 ș.u.

duielile actuale reprezintă o combinație a rugăciunilor pentru morți din vechile Rânduiri bisericești și manuscrise de *Evhologhiu* cu cântările și lecturile din rânduiala Privegherii de toată noaptea (Pannikhis), care se făcea încă din vechime în biserici în ajunul duminicilor și al sărbătorilor mari și care era cea mai potrivită pentru acest scop. Astfel, Psalmul CXVIII („Fericiți cei fără prihană în cale...”), care alcătuiește Catisma a XVII-a, specifică slujbelor funebre, împărțită în trei antifoane, constituia încă de la început psalmodia Utreniei de duminică și de sâmbătă, în oficiul mănăstiresc, așa cum se cânta la catedrala patriarhală (Marea Biserică) din Constantinopol⁷⁴. El se cânta odinioară și la slujba înmormântării Domnului de la Denia din Sfânta și Marea Vineri (azi rămas numai sub forma de versete izolate printre strofele Prohodului).

O parte dintre cântările și rugăciunile din rânduială actuală a slujbelor funebre, care provin din fondul vechi al slujbei Privegherii de toată noaptea (Panichida), îl au ca autor, după tradiție, pe Sfântul Gherman I, patriarhul Constantinopolului din sec. al VIII-lea. Din același veac provin și stihirile de la Binecuvântările morților („Ceata sfinților...”), care se cântă în prima parte a slujbelor funebre, precum și cele opt frumoase *stihiri idiomele* din slujba înmormântării, care se datorează marelui imnograf și dogmatist, Sfântul Ioan Damaschinul (†754)⁷⁵.

Canonul slujbelor funebre este opera lui Teofan, episcopul Niceei († c. 850), dar a înglobat probabil în textul lui formule și expresii din producții mai vechi, în legătură cu cultul martirilor. În cadrul lui, la slujba înmormântării preoților se intercalează, după Cântarea a șasea, Condacul și Icosul obișnuit al slujbelor funebre („Cu sfinții odihnește, Hristoase...”), dar nu singure, ci urmate de încă alte 24 de strofe, care alcătuiesc un *condac* complet, în forma sa originală. Acest condac este atribuit de unii Sfântului Roman Melodul⁷⁶, după alții călugărului Anastasie, probabil prietenul Sfântului Maxim Mărturisitorul.

Până în sec. XIV nu exista decât o singură slujbă a înmormântării, comună pentru toate categoriile de morți (clerici, laici, monahi, copii), care se pare că era cea a înmormântării monahilor de azi; în ea se încadrau rugăciunile proprii pentru diferitele categorii de morți, existente mai dinainte în *Evhologhiile*-manuscrise. Slujba de azi a înmormântării laicilor adulți a apărut în Biserica din Constantinopol în cursul secolului XIV. Tot atunci se pare că a apărut o rânduială specială pentru înmormântarea preoților (clericilor de mir), datorită probabil patriarhului ecumenic Filotei (Kokinos), al cărui rol important în creația liturgică bizantină din secolul XIV e cunoscut; ea a fost introdusă în Biserica Rusiei de mitropolitul Ciprian (1380-1406), fost discipol al patriarhului Filotei⁷⁷. Această slujbă nu era însă uniformă peste tot, ci avea deosebiri locale; în unele variante se citeau, de ex., șapte, opt sau nouă Evanghelii, în altele, 14 sau 15 Evanghelii, dintre care ultima, cea citită la groapă, era de obicei a învierii lui Lazăr⁷⁸.

Slujba specială pentru înmormântarea copiilor nu se întâlnește în manuscrise decât din secolul XV înainte; după însemnările din unele cărți de ritual, întocmirea ei s-ar datora unui ieromonah, Gavriil, din Sfântul Munte⁷⁹.

⁷⁴ M. Arranz, *op. cit.*, pp. 81-82.

⁷⁵ Comp. și Pr. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică...*, p. 339.

⁷⁶ Ca de ex., liturgistul contemporan Ciprian Kern.

⁷⁷ Vezi, de ex., *Trebnicul slav (Molitfelnic)*, ed. la Grottaferrata, în 1945.

⁷⁸ Vezi amănunte asupra variațiilor acestor slujbe, la V. Bruni, *op. cit.*, la nota 47, și la A. Kniazeff, *La mort du prêtre d'après le „Trebnik” slave*, în vol. „La maladie et la mort du chrétien dans la Liturgie”, Roma, 1975, pp. 155-192.

⁷⁹ Vezi, de ex., *Penticostarul rom.*, la sfârșitul slujbei din Duminica Paștilor (ed. București, 1936, p. 16).

B. IERURGIILE ȘI RÂNDUIELILE TRADIȚIONALE DE DUPĂ ÎNMORMÂNTARE. POMENIRILE MORTILOR

1. Slujbele pentru pomenirea morților (Parastasele). După credința creștină, viața omului nu se sfârșește cu moartea trupului; sufletul își continuă existența și dincolo de hotarele vieții pământești, într-o altă viață. De aceea, precum am spus, Biserica nu-i dă uitării pe cei morți, nici după înmormântarea lor. Purtarea ei de grijă se întinde și dincolo de pragul mormântului, pomenindu-i pururea pe cei răposați, rugându-se și mijlocind pentru odihna și pentru iertarea păcatelor lor, atât în rugăciunile și cântările din slujbele în care Biserica face pomenirea generală a tuturor morților, în zilele îndătinate din cursul anului bisericesc (Sâmbetele morților, Moșii de iarnă și de vară ș.a.)⁸⁰, cât și în ierurgiile speciale, alcătuite de Biserica pentru pomenirea individuală a morților.

Slujba pe care ea o face pentru cei morți, după înmormântarea lor, se numește în-deobște *parastas*, de la cuvântul grecesc παράστασις, care înseamnă: înfățișare înaintea cuiva, mijlocire, deci mijlocire la Dumnezeu pentru cei morți. Parastasul (numit uneori și *Panihida mare*, corespunzător *Requiem-ului* din cultul romano-catolic) se săvârșește fie la casa mortului (mai ales îndată după înmormântare), fie la biserică, după sfârșitul Liturghiei sau după Rugăciunea amvonului, fie la mormânt.

Se aduc spre pomenirea mortului colivă, pâine (colac sau prescură) și vin, care în biserică se pun pe masa ofrandelor, de lângă sfeșnicul împărătesc din stânga, ori pe altă masă așezată în mijlocul bisericii.

Coliva (τὰ κόλυβα sau κόλλυβα), făcută din grâu fiert, îndulcit cu miere sau zahăr⁸¹, închipuie însuși trupul mortului, deoarece hrana principală a trupului omenesc e grâul. Ea este, totodată, o expresie materială a credinței noastre în nemurire și în înviere, fiind făcută din boabe de grâu, pe care Domnul însuși le-a înfățișat ca simboluri ale învierii trupurilor: după cum bobul de grâu, ca să încoltească și să aducă roadă, trebuie să fie îngropat mai întâi în pământ și să putrezească, tot așa și trupul omenesc mai întâi se îngroapă și putrezește, pentru ca să învieze apoi într-o nestrăcătoreală (vezi In. XII, 24. Comp. și I Cor. XV, 36 ș.u.)⁸². Dulciurile și ingredientele care intră în compoziția colivei reprezintă virtuțile sfinților sau ale răposaților pomeniți, ori dulceața vieții celei veșnice, pe care nădăduim că a dobândit-o mortul⁸³. În vechime existau rugăciuni sau chiar rânduieli speciale pentru binecuvântarea colivei folosite la slujbele funebre⁸⁴.

Același lucru ca și coliva simbolizează și *pâinea* sau *colacul* (prescura) care se aduce la morți pe lângă colivă (sau uneori în loc de colivă) și care în unele părți ale țării (ca

⁸⁰ Mitrop. T.E. Mattheakis, *Lucrarea Bisericii în cimitire* (în grec.), Atena, 1973.

⁸¹ Despre originea colivei, vezi: Sinaxarul din Sâmbăta primei săptămâni a Postului Mare (în *Triod*, București, 1945, pp. 219-220); Gavriil al Filadelfiei, *Despre colive* (în grec.), ed. R. Simon, în „Fides Ecclesiae Orientalis”, Paris, 1671, pp. 23-30 și 265; J. Goar, *Εὐχολόγιον sive Rituale Graecorum...*, ed. I, pp. 658-661; Nicodim Aghioritul, *Mărturisirea credinței* (în grec.), Veneția, 1819, pp. 8-50 ș.a. Comp. L. Petit, *La grande controverse des colybes*, în rev. *EO*, an. II, nr. 8 (aug.-sept. 1899), p. 321 ș.u.; PL. de Meester, *Rituale benedizionale...*, pp. 124-131.

⁸² Simeon al Tesalonicului, *Despre sfârșitul nostru*, cap. 371, trad. rom., p. 249. Comp. și Mitrofan din Konewets, *Viața repausaților noștri*. Trad. din fr. de Iosif (Gheorghian) ed. II, București, 1899, pp. 172-173. Vezi și M. Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientaliū*, vol. IV, p. 169, nr. 4.

⁸³ Vezi J. Stefanelli, *Liturgica*, pp. 149-150; V. Mitrofanovici și colab., *Liturgica*, ed. 1929, pp. 905-906; P. Procopoviciu, *Ritualistica*, p. 142, n. 1; Pr. V. Aga, *op. cit.*, p. 252.

⁸⁴ Vezi PL. de Meester, *Rituale benedizionale...*, pp. 130-131.

de ex. în Ardeal) se numește *parastas*⁸⁵. Colacii întrebuințați la mesele rituale și la slujbele funebre (parastase și pomeni) sunt de obicei împlețiți și împodobiți cu diferite motive ornamentale, care dovedesc simțul pentru frumos și gustul artistic al poporului, care se exercită și în acest domeniu⁸⁶.

Obiceiul de a aduce *vin* la înmormântare și la parastas și de a turna din el cruciș peste trupul mortului sau peste groapă (la cimitir), ori pe pardoseala bisericii (la parastas), reprezintă o datină foarte veche, fiind o prelungire a *libațiunilor* (stropirilor) de vin, pe care strămoșii noștri romani le făceau pe mormintele morților⁸⁷. La noi, stropirea aceasta a căpătat însă o semnificație creștină, simbolizând aromatele și balsamul cu care a fost uns trupul Domnului. Totodată vinul, care este sângele strugurelui (mai ales când e roșu, comp. Deut. XXXII, 14), este și simbolul sângelui, adică al sevei de viață care curge prin măduarele trupului omenesc și îl însuflețește. Turnarea lui peste trupul sau mormântul mortului este deci prin analogie cu Sfântul Sânge din Sfintele Taine, preînchipuirea nemuririi sau a învierii pentru viața cea veșnică, pe care o nădăjduim.

În unele părți, vinul de la morți e amestecat cu untdelemn, și atunci stropirea trupului mortului (sau a gropii) cu el este simbolul curățirii trupului de întinăciunea păcatelor din viață („Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți...”)⁸⁸; iar în alte părți vinul e înlocuit cu apă îndulcită cu miere (mied), ori cu agheasmă și poartă numele de *paos* sau *paus* (de la cuvântul latinesc *pausum* = încetare, odihnă, moarte, de unde și cuvântul românesc de *repausat* sau *răposat*)⁸⁹.

Prin unele părți ale țării (Ardeal și Moldova), la înmormântări și parastase, pe lângă colivă și vin, sau chiar în loc de colivă, se aduce și *pomul*, adică un copăcel (de obicei un brăduț) împodobit cu fructe, zaharicale și lumânările, care se poartă înaintea mortului când îl pornesc la cimitir și care se înfige la mormânt după astuparea gropii, iar la parastase se dă de pomană⁹⁰. Uneori, „pomul” se reduce la o simplă ramură înfiptă în pâine (colac) și se ridică în timpul cântării: „Unde umbrează darul tău, arhanghele...”, așa cum se ridică coliva, la: „Veșnică pomenire”⁹¹. *Pomul*, care prin pierderea frunzelor toamna și reînverzirea lui primăvara, e simbolul vieții și al morții, închipuie raiul în care s-a dus sufletul mortului sau pomul cunoștinței binelui și răului, din care au mâncat protopărinții noștri în rai⁹².

La parastas se împart celor de față (inclusiv preoților) lumânări aprinse, a căror semnificație este aceeași ca și la înmormântare; se aprind de asemenea și lumânările înfipite în colivă (colac)⁹³.

⁸⁵ Vezi I. Aurel Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1926-1931, p. 901; Bojor-Roșianu, *op. cit.*, p. 195, nota 1 și p. 201.

⁸⁶ Vezi amănunte și diverse modele la Pr. D. Buzatu, *Paniornamentica*, în rev. *MO*, an. 1963, nr. 7-8, p. 568 ș.u.

⁸⁷ Vezi Pop Gavril, *op. cit.*, p. 16.

⁸⁸ Comp. și Pr. V. Aga, *op. cit.*, p. 359, col. 2 și 236, 238.

⁸⁹ Prin extensiune, în unele părți, *paos* (*paus*) înseamnă orice ofrandă (pâine, vin, vase) adusă pentru morți la biserică (vezi I. Aurel Candrea și Gh. Adamescu, *op. cit.*, p. 895 și *Dicționarul limbii române*, ed. de Acad. R.S.R., 1958, p. 582).

⁹⁰ Vezi Ghenadie Enăceanu, *Panaghia*, în *BOR*, an. X, nr. 11, pp. 878-879.

⁹¹ Vezi Bojor-Roșianu, *op. cit.*, pp. 194-195. În Moldova pomul se obișnuiește numai la 40 de zile după moarte și se binecuvăntează o dată cu lucrurile care se dau de pomană, după o rânduială specială (vezi *Rânduiala ridicării Panaghiei pentru cei răposați*, în *Panihidă cuprinzând slujbele înmormântării, precum și alte slujbe ce se săvârșesc de preot pentru cei răposați*, București, 1967, pp. 140-146).

⁹² Juv. Stefanelli, *op. cit.*, p. 150; Pr. V. Aga, *op. cit.*, p. 71; L. Petit, *artic. și rev. cit.*, p. 321 ș.u.

⁹³ Despre diferitele datini cvasirituale în popor, în legătură cu moartea, înmormântarea și pomenirea morților, vezi mai ales Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 223 ș.u.

Slujba parastasului pe larg, așa cum o aflăm în cartea numită *Panibidă* și cum o descrie *Molitfelnicul*, nu e altceva decât rânduiala înmormântării, cu singura deosebire că lipsesc doar Fericitirile, Apostolul și Evanghelia, cele opt stihiri idiomele ale Sfântului Ioan Damaschinul și stihirile finale ale sărutării de pe urmă. Fiind însă prea lungă, la bisericile de enorie (și mai ales la orașe), în practică, această rânduială se prescurtează, făcându-se în modul următor:

Dacă parastasul se face în biserică, după otpustul Liturghiei (uneori îndată după Rugăciunea amvonului), preotul, având cădelnița, stă înaintea mesei cu coliva și vinul, cu fața spre răsărit, și dă binecuvântarea: „Binecuvântat este Dumnezeu nostru...”. Apoi cădește împrejur masa (la cimitir, mormântul), icoanele de pe catapeteasmă, iconostasul, strana arhierască și pe cei de față⁹⁴, în timp ce cântăreții zic rugăciunile începătoare obișnuite (unii le omit). Preotul începe să cânte „Aliluia” (de trei ori) pe gl. 8 și *troparele*: „Cela ce cu adâncul înțelepciunii..., Slavă..., Și acum..., Pe tine zid și liman te avem...”. Urmează citirea *Catisme* a 17-a, formată din Psalmul CXVIII („Fericii cei fără prihană în cale...”), din care unii cântă recitativ numai stihurile însemnate în *Molitfelnic* cu cruce, ori scrise cu litere groase; alții, după tropare, trec îndată la *Binecuvântările morților* („Bine ești cuvântat, Doamne..., Ceata Sfinților..., și celelalte). Apoi preotul zice *ecten*ia pentru morți („Miluiește-ne pe noi, Dumnezeu...”) și *troparele* gl. 5: „Odihnește, Mântuitorul nostru, cu dreptii pe robul Tău..., Slavă..., Și acum..., Cela ce ai răsărit lumii din Fecioară...”. Unii zic apoi ecfonisul: „Cu mila și cu îndurările...”, după care urmează *Canonul morților*, din care de obicei se cântă recitativ numai irmoasele Cântării a III-a („Nu este sfânt ca Tine, Doamne Dumnezeu meu...”), a VI-a („Marea vieții văzând-o înălțându-se de viforul ispitelor...”) și a IX-a („Pe Dumnezeu a-L vedea nu este cu puțință oamenilor...”). După irmosul Cântării a III-a se citește *Sedealna* („Cu adevărat deșertăciuni sunt toate...”); după irmosul Cântării a VI-a se cântă *condacul* („Cu sfinții odihnește, Hristoase...”), se citește *icosul* („Tu însuși ești fără de moarte...”) și se cântă din nou *condacul* (mai grăbit); iar după irmosul Cântării a IX-a se zic din nou *rugăciunile introductive* („Sfinte Dumnezeu”, și celelalte), urmate de troparele gl. 4: „Cu duhurile dreptilor...” și celelalte (de cele mai multe ori rugăciunile introductive și troparele acestea sunt omise).

Apoi preotul zice: „Domnului să ne rugăm” și citește *molitfele de dezlegare și iertare* („Dumnezeul duhurilor...” și celelalte), din rânduiala înmormântării (uneori când urmează a se merge la cimitir, *molitfele de dezlegare* se lasă și se citesc la mormânt)⁹⁵.

Apoi preotul zice: „Slavă Ție, Hristoase...” și face *otpustul morților* („Cel ce a înviat din morți...”). După aceea, zice: „Întru fericită adormire...” și se cântă de trei ori „Veșnică pomenire”, în timp ce preotul și rudele mortului ridică și leagă coliva (colacul sau pomul), simbolizând astfel comuniunea sau legătura lor cu răposatul (același lucru simbolizează și gustarea din colivă, după slujbă). Preotul toarnă apoi cruciș puțin vin peste colivă (colac) sau jos (în cimitir, pe mormânt), zicând: „În veci să fie pomenit(i), Dumnezeu să-l (să-i) ierte și să-l (să-i) odihnească și pe noi să ne miluiască, ca un bun și iubitor de oameni”⁹⁶.

Apoi încheie cu: „Pentru rugăciunile...”.

Când se face parastasul propriu-zis cu Liturghie (parastas mare), mortul (pomelnicul cu numele morților) e pomenit la Proscomidie, iar la troparele obișnuite de după ieșirea cu Evanghelia se adaugă și troparul și *condacul morților*; pe lângă Evanghelia și Apostolul zilei

⁹⁴ Vezi F. Balamace, *op. cit.*, p. 458.

⁹⁵ Ic. D. Lungulescu, *op. cit.*, p. 190.

⁹⁶ F. Balamace, *op. cit.*, pp. 456, 462.

respective se pun și Apostolul și Evanghelia pentru morți, iar după ectenia întreită din rânduiala Liturghiei se zice și ectenia pentru morți, cu rugăciunea: „Dumnezeul duhurilor...”⁹⁷. Mortul e pomenit apoi și la ieșirea cu Darurile, iar în locul Chinonicului sau al Sinaxarului se citește, în zilele de rând, Canonul morților⁹⁷.

Atât în *Panihida*, cât și în *Molitfelnic* și în *Liturghier*, mai găsim și un *parastas mic* sau pe scurt, prescurtare a celui mare, tipărit de obicei sub titlul de *Litia mică pentru morți*. Rânduiala ei e aceeași cu a *Panihidei* care se face la casa mortului îndată după moarte sau în ziua înmormântării, cu singura deosebire că la ectenie se face pomenirea generală, nenominală, a tuturor morților. Se face de obicei pe la mănăstiri, îndeosebi vineri seara, și se numește *Litie* (procesiune), pentru că se face ieșind în pridvor (pronaos), ori chiar se merge în procesiune la cimitir (gropniță), ieșind din biserică după slujbă⁹⁸.

În catedralele și în bisericile de mir (mai mult la orașe), Parastasul acesta pe scurt (*Litia mică*) se face de obicei la sfârșitul Liturghiei – fie după Rugăciunea amvonului, fie după otpust – și poartă numele de *Trisaghion* pentru morți sau *Panihidă mică*.

Acceași rânduială se face și la cimitir, lângă mormânt, sau la casa mortului, cu ocazia pomenilor care se fac la termenele sau soroacele îndătinate pentru pomenirea morților, despre care vom vorbi mai departe.

În Ardeal există și o rânduială specială a *parastasului din Sâmbăta lui Lazăr* (pentru dezlegarea Păresimilor, la cimitir, unită cu binecuvântarea mățișoarelor)⁹⁹.

2. Soroacele sau termenele pentru pomenirea individuală a morților și explicarea lor. După tradiția veche și generală a Bisericii Ortodoxe, se face pomenirea mortului prin slujbe cu rugăciuni la următoarele termene sau soroace: ziua a treia (τὸ τρίτῃ, care corespunde de obicei cu ziua înmormântării), ziua a nouă (τὸ ἐννῆτα) și ziua a patruzecă (τὸ τεσσαράκοστῃ, șase săptămâni) după moarte¹⁰⁰; la trei luni, la șase luni, la nouă luni și la 12 luni (un an) după moarte; apoi în fiecare an, în ziua morții, până la împlinirea a șapte ani de la moarte.

Se face pomenirea mortului la trei zile după moarte, în cinstea Sfintei Treimi, într-o care ne mântuim și în amintirea Învierii celei de a treia zi a Domnului, Care, sculându-Se din morți, S-a făcut pârgă sau începătură și arvună sau cheazășie a învierii celor adormiți (comp. I. Cor. XV, 20). La nouă zile se face pentru ca răposatul să se învrednicească de părtășia cu cele două cete îngerești sau cele nouă cete ale sfinților, și în amintirea Ceasului al nouălea, când Domnul, înainte de a muri pe cruce, a făgăduit

⁹⁷ Vezi *Panihida*, la sfârșitul rânduielii Parastasului (ed. 1928, pp. 110-111); D. Lungulescu, *op. cit.*, pp. 189-190; F. Balamace, *op. cit.*, pp. 456-457.

⁹⁸ *Tipicul mare*, pp. 22-23.

⁹⁹ Vezi Bojor-Roșianu, *op. cit.*, pp. 204-205 și *Evhologhion sau Molitfelnic*, Blaj, 1940, p. 178.

¹⁰⁰ În unele părți (mai ales în Moldova) se obișnuiește să se facă pomenirea și la 20 sau 21 zile (trei săptămâni) după moarte, obicei rămas probabil de la romani. Vezi, de ex., *Hrisovul* din 1466 al lui Ștefan cel Mare, care, în schimbul unei danii către Mănăstirea atonită Zografu, orânduiește să i se facă acolo, după moarte, slujbele de ziua a treia, a nouă, a douăzecea și a patruzecă, de o jumătate de an și de un an (la I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 102). Comp. și: *Pravila de la Govora 1640*, gl. 29 (în ed. Bujoreanu, p. 99, col. 2 sus); Ghenadie Enăceanu, *Panaghia*, în BOR, an. X, nr. 11, p. 872; Mitrofan Critopulos, *Mărturisirea Ortodoxă* (la I. Mihălcescu, *Die Bekenntnisse...*, p. 246); Iacob Antonovici, *Rânduiala ridicării Panaghiei*, Cernica, 1924, pp. 6, 9, 12; *Panihida*, București, 1967, p. 137: „Rânduiala ce se săvârșește pentru pomenirea morților la 3 zile, la 9 zile și la trei săptămâni de la ziua morții”. În unele părți, pomenirea se face și în fiecare sâmbătă până la șase săptămâni (D. Lungulescu, *op. cit.*, p. 132).

tâlharului raiul, pe care ne rugăm să-l moștenească și morții noștri¹⁰¹. La patruzeci de zile sau șase săptămâni, în amintirea Înălțării la cer a Domnului, care a avut loc la 40 de zile după Înviere, pentru ca tot așa să se înalțe și sufletul nostru la cer¹⁰². La trei luni, la șase luni și la nouă luni, în cinstea și slava Sfintei Treimi (căci $6 = 2 \times 3$, iar $9 = 3 \times 3$). La un an, după pilda creștinilor din primele veacuri, care prăznuiau în fiecare an ziua morții martirilor și a sfinților, ca zi de naștere a lor pentru viața de dincolo¹⁰³, după cuvântul lui Solomon că „mai bună este ziua morții decât a nașterii” (Eccles. VII, 1). Termenul de 7 ani, când se face ultima pomenire anuală a mortului, e număr sfânt, amintind de cele șapte zile ale creației.

În afară de această explicație, pe care am putea-o numi *teologică* sau *simbolică*, s-au dat și alte interpretări ale soroacelor pentru pomenirea morților până la 40 de zile. Astfel, cărțile noastre de slujbă dau o explicație fiziologică sau naturală, bazată pe analogia cu fazele prin care trece descompunerea trupului omenesc până la completa lui putrezire. De exemplu, facem pomenirea mortului în a treia zi după moarte, pentru că în această zi fața mortului începe să se desfigureze; în ziua a noua, pentru că atunci trupul mortului începe să se strice, afară de inimă; la 40 de zile, pentru că atunci se pierde și inima. Conform acestei interpretări, procesul descompunerii fizice urmează deci procesul invers al zămislirii și formării trupului omenesc în pântecul mamei: „Alcătuirea omului se face tot la fel: în a treia zi se formează inima; în a noua se fixează la trup, iar în a patruzecia zi se alcătuiește desăvârșit trupul”. În sfârșit, se face la șapte ani, pentru că atunci trupul mortului e cu totul prefăcut în țărână¹⁰⁴.

Alții pun soroacele pentru pomenirea morților în legătură cu credințele populare despre *vămile văzduhului*, prin care ar trece sufletul mortului până să ajungă la cer. Astfel, pomenirea din ziua a treia se face pentru că abia atunci s-ar înălța sufletul la cer; în primele trei zile după moarte el ar da târcoale trupului. Cea din a noua zi se face pentru că atunci sufletul se înfățișează a doua oară lui Dumnezeu în cer, pentru a

¹⁰¹ Pomenirile la trei și nouă zile existau și la grecii antici (Vezi Em. Vasilescu, *op. și rev. cit.*, la nota 39 din cap. anterior, p. 64), iar strămoșii noștri romani făceau un ultim sacrificiu pentru mort, la 9 zile după moarte, numit *novemdiale sacrificium* (G. Pop, *op. cit.*, p. 20).

¹⁰² După Sfântul Ambrozie, pomenirea de la 40 de zile se face după pilda lui Iosif patriarhul, care, împreună cu tot Egiptul, l-a plăns pe tatăl său Iacov, la 40 de zile după moartea acestuia (Fac. L, 3). Comp. Juv. Stefanelli, *op. cit.*, p. 158.

¹⁰³ Vezi *Constituțiile apostolice*, VIII, 42; Sfântul Ambrozie, *Oratio de obitu Theodosii*, 3, P.L., t. XVI, col. 1448 (despre pomenirea la 3 și 30 sau 7 și 40 zile), Feric. Augustin, *Quaest. CLXXII in Genesim*, P.L., t. XXXIV, col. 596, osăndește pomenirea la nouă zile, ca fiind de origine păgână; în schimb, o găsește pe cea de la șapte zile ca având bază biblică: *Înțelepciunea lui Isus Sirah*, XXII, 11. Sfântul Grigorie cel Mare, *Dialogi liber IV*, cap. 55 (pomenirea la 30 de zile, după pilda poporului evreu, care l-a plăns pe Moise timp de 30 zile după moartea lui, vezi *Deut.* XXXIV, 8). Simeon al Tesalonicului, *Despre sfârșitul nostru*, cap. 372, trad. rom., p. 250; Mitrofan Critopulos, *Mărturisirea ortodoxă*, cap. 20 (ed. I. Mihălcescu, *Die Bekenntnisse...*, p. 246). Comp. și Mitrofan din Konewets, *op. cit.*, pp. 169-172.

¹⁰⁴ Vezi, *Triodul*, în Sinaxarul din Sâmbăta lăsatului sec de carne și Simeon al Tesalonicului, *Despre sfârșitul nostru*, cap. 371, trad. rom., p. 249. Scriitorii clasici români au consemnat uneori în operele lor cât de adânc este înrădăcinat între credincioși cultul morților, prin respectarea soroacelor tradiționale de pomenire a lor, la care uneori se adaugă și altele, în afară de cele menționate aici. Cităm, de ex., din cunoscuta nuvelă *Sultânica* a lui Barbu Delavrancea: „Doamne ferește, apăi moașa Safta, cu Sultânica lăsată pe drumuri, (biata Stanca) n-a avut parte nici de parastasul de trei zile... Și pe deasupra mai va parastase la nouă zile, la trei și șase săptămâni; la trei, la șase, la nouă luni; la anu, la anu și jumătate, la doi ani, apoi la doi ani și patru luni. Cine să i le facă? Astea-s capetele creștinești pentru mântuirea sufletului. Și cine poate, la șapte ani, scoate oasele din sânul pământului pentru sfânta moliftă. După șapte ani omul e curat, că e țărână. Și țărâna cu oasele binecuvântate se vor întrupa în ziua d-apoi, mai curate ca lacrima, în fața tronului de lumină veșnică” (B. Delavrancea, *Nuvela*, București, 1967, E.P.L., p. 27).

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

I se închina, după ce a vizitat raiul. Cea din ziua a 40-a, pentru că atunci ar avea loc judecata particulară a fiecărui suflet, după peregrinarea de 40 de zile prin vămile văzduhului, prin rai și prin iad¹⁰⁵.

Pomenirea mortului la soroacele de mai sus se face fie cu parastas și Liturghie (mai ales la 6 săptămâni, la un an și la 7 ani după moarte), fie ducându-se numai colivă, colac și vin la mormânt, unde preotul face parastasul pe scurt (*Litia mică*) și stropește mormântul cu vin (așa se obișnuiește, mai ales în primele 40 de zile după moarte). Când parastasul e precedat de Liturghie, se face pomenirea mortului la Proskomidie (prin scoaterea de miride), la ectenii și la ieșirea cu Darurile, punându-se și ectenia pentru morți, cu rugăciunea: „Dumnezeul duhurilor...”, după ectenia întreită. Uneori, pomenirea e însoțită de mese pentru săraci (pomeni) și se împart, mai ales la șase săptămâni și la un an, diferite lucruri de pomană pentru sufletul mortului, care sunt mai întâi binecuvântate prin rânduiri de slujbă înscrise în edițiile mai noi ale cărților noastre de slujbă¹⁰⁶.

De obicei, soroacele nu se fac în orice zi a săptămânii, ci mai ales joia, sâmbăta și duminica.

3. Zilele în care se fac și cele în care nu se fac parastase, în cursul anului bisericesc. Precum am văzut, ziua săptămânală, stabilită de tradiția constantă, pentru pomenirea morților, e sâmbăta. Sâmbăta e deci ziua cea mai potrivită din săptămână, pentru săvârșirea parastaselor și a pomenilor¹⁰⁷.

De la o vreme, a început a se face parastase (mai ales la orașe) și în alte zile din cursul săptămânii, mai ales în zilele de sărbătoare, inclusiv duminica (de ex., la hramul bisericii se face parastas pentru ctitorii răposați, iar la sărbătorile sfinților se face parastas pentru răposații care au purtat numele sfântului respectiv). Săvârșirea parastaselor în zi de duminică este însă admisă ca o excepție sau ca un pogorământ pentru cei ce nu pot veni la biserică în zi de lucru; ea a dat naștere unei aprige și interminabile controverse, cunoscută sub numele de „*cearta colivelor*”, care a tulburat Ortodoxia grecească și îndeosebi mănăstirile Sfântului Munte, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea înainte¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Sfântul Macarie Alexandrinul († 395). *Cuvânt pentru ieșirea sufletului* (citat la Macarie, *Teologia dogmatică ortodoxă*, trad. rom., t. II, p. 778). Comp. și Mitrofan, *op. cit.*, pp. 25, 29-31; Pravila lui Matei Basarab (*Îndreptarea Legii*), gl. 162 (ed. Academiei Române, 1962, p. 169). Vezi toate cele trei interpretări ale soroacelor de pomenire, expuse sumar și la Nicodim Munteanu, *Cuvântări liturgice* („Semințe evanghelice pentru ogrorul Domnului”, vol. VIII), Neamțu, 1933, pp. 393-396.

¹⁰⁶ Vezi, de ex., *Molitfelnic*, București, 1965, pp. 275-279 (*Litia mică pentru morți și Rugăciunea care se citește de către preot la împărțirea hainelor și altor lucruri pentru cei adormiți în Domnul*); *Panihida*, București, 1948, p. 112 ș.u.; *Rânduiala ridicării Panaghiei*, de episcop. Iacob Antonovici al Hușilor, Cernica, 1924, pp. 27-28. Mai pe larg: E. Freistedt, *Altchristliche Totengedächtnistage und ihre Beziehung zum Jenseits-Glauben und Totenkultus der Antike*, 2 Aufl., Münster, 1971.

¹⁰⁷ T. Balsamon, *P.G.*, t. CXXXVII, col. 1411; M. Vlăstare, *P.G.*, t. CXLV, col. 145, 149; Nicodim Aghioritul, *Mărturisirea credinței*, pp. 1-50.

¹⁰⁸ Vezi hotărârile (contradictorii) date de diferiți patriarhi ecumenici, asupra acestei chestiuni, la M. Ghedeon, *Κανονικαὶ διατάξεις*, I, 262, 263-264, 269, 272-273 și II, 122-125, 152-155. Comp. și M. Ghedeon, ‘Ο ‘Αφός, pp. 152-156; L. Petit, *La grande controverse des colybes*, în *EO*, an. II, nr. 8 (aug.-sept., 1899); Dom Pl. de Meester, *Rituale-benedizionale bizantino*, Roma, 1929, pp. 224-231; C. Papulidis, *Nicodème l'Hagiorite*, în rev. grec. *Θεολογία* (Atena), an. 1966, caiet. 4, p. 581 ș.u. Comp. și Arhim. Amfilohie Radovici, *Réformes liturgiques dans l'Eglise de Grèce*, în vol. „Liturgie de l'Eglise particulière et liturgie de l'Eglise universelle” (Conf. Saint-Serge ^ Paris), Roma, 1976, p. 260 ș.u.

Nu se fac parastase în următoarele zile și perioade din cursul anului bisericesc:

a) În cele 12 zile dintre Naștere și Bobotează (sau, mai bine zis, de la 20 dec., de când începe Înainte-prăznuirea Nașterii, până la Sfântul Ioan Botezătorul), pentru că bucuria duhovnicească a celor două mari praznice (Nașterea și Bobotează) nu se potrivește cu doliul pentru cei morți;

b) La praznice împărătești;

c) În Săptămâna Patimilor și în toată Săptămâna Luminată, adică din Sămbăta Floriilor (Sămbăta lui Lazăr) până la Duminica Tomii (inclusiv), pentru că în Săptămâna Patimilor primează doliul pentru patimile și moartea Mântuitorului¹⁰⁹, iar în Săptămâna Luminată bucuria pentru Învierea Domnului nu trebuie să fie întunecată sau umbră de jalea pentru morții noștri; pomenirile morților și pelerinajele la morminte, practicate pe alocurea în Săptămâna Luminată, sub denumirea de *Paștile Blașenilor*¹¹⁰, constituie o tradiție cu caracter local, pe care Biserica nu a acceptat-o oficial și nu a generalizat-o. Pe cât este cu putință, ar fi de dorit ca nici în duminicile Penticostarului (dintre Paști și Rusalii) să nu se facă parastase, pentru a nu se întuneca bucuria marelui praznic al Învierii;

d) De la lăsatul secului de carne (Duminica înfricoșătoarei Judecăți) până la Sămbăta a doua din Postul Mare¹¹¹.

În timpul Postului Mare nu se fac parastase în zilele de rând (de luni și până vineri inclusiv), în care se face Liturghia Celor mai înainte sfințite, deoarece parastasul e legat de Liturghia deplină sau normală (a Sfântului Ioan sau a Sfântului Vasile), care în timpul Postului Mare nu se săvârșește decât sâmbăta și duminica, potrivit canonului 49 al sinodului din Laodicea și can. 52 al sinodului trulan. Toate soroacele care cad în zilele de rând din acest răstimp se amână pentru sâmbăta următoare (sâmbetele a doua, a treia și a patra din Postul Mare).

În zilele și în perioadele menționate, morții pot fi pomeniți nominal numai în taină, la Proskomidie, și în momentele din cursul Liturghiei prevăzute de tipic și de tradiție pentru pomenirea generală a viilor și a morților (de ex., la ieșirea cu Darurile).

4. Despre sărindare. În unele părți, în afară de soroacele îndătinate pentru pomenirea morților, se face pomenirea nominală a unui mort (sau a unui pomelnic întreg de morți) la 40 de Liturghii în șir, îndeosebi în primele 40 de zile după moartea cuiva, precum ne îndeamnă Simeon al Tesalom'cului să facem¹¹². Lucrul acesta se face mai ales în mănăstirile și la catedralele chiriarhale, unde Sfânta Liturghie se săvârșește

¹⁰⁹ În unele părți ale Bisericii noastre (Muntenia, Oltenia și nordul Moldovei) se fac, totuși, dezlegări de sărindare pentru morți, în Joia din Săptămâna Patimilor, după Liturghie (vezi, de ex., Pr. P. Procopoviciu, *Ritualistica*, p. 73). După practica din Biserica Greciei, „în Sămbăta lui Lazăr, în Duminica Floriilor și în Duminica Tomii nu se fac pomeniri cu colive, dar se pomenesc numele morților, dacă trebuie, cântându-se la sfârșitul Liturghiei cele patru tropare funebre: „Cu duhurile dreptilor...” și celelalte (vezi ' Ημερολόγιον, pe 1960, Atena, 1959, p. 92).

¹¹⁰ Vezi *Manualul de Liturgică generală*, la cap. *Zilele pentru pomenirea generală a morților, în cursul anului bisericesc*.

¹¹¹ Vezi can. 11 din cele disciplinare atribuite Sfântului Nichifor, patr. Constantinopolului (la J. Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, t. II, Roma, 1848, p. 326); *Îndreptarea Legii*, gl. 162, alin. 2 (ed. București, 1962, p. 169) și artic. 169 din *Nomocanonul slav în 228 titluri; Molitfelnic*, București, 1832, p. 483 și București 1888, p. 562; *Synopsis*, Iași, 1751, f. 44 v; *Prăvălioară*, București, 1781, f. 34 v, *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, București, 1952, p. 327.

¹¹² *Despre sfârșitul nostru*, capitolele 369-370, trad. rom. cit., pp. 248-249. Vezi și *Pravila* lui Matei Basarab *Îndreptarea Legii*, gl. 160, ed. cit., pp. 166-168. Comp. și Pl. de Meester, *op. cit.*, pp. 117-118.

aproape zilnic. Acest fel de pomenire se numește în popor *sărindar* (de la cuvântul din greaca modernă *ἡ σαρανταριά* = un grup de 40, slavonește = *soroc*) sau (prin Ardeal) și *saracustă* (de la *τεσσαρακοστή ἡμέρα* = a patruzecă zi) și se întemeiază pe credința populară (de origine monahală) că în a 40-a zi de la moarte, după ce sufletul mortului a străbătut vânturile văzduhului și a vizitat raiul și iadul, se înfățișează la judecata particulară, pentru a i se hotărî soarta provizorie până la judecata din urmă¹¹³, soartă care se poate ușura, prin mijlocirile și milosteniile făcute de cei vii în folosul morților. La sfârșitul celor 40 de Liturghii se face Liturghie cu parastas și se pomenesc toate pomelnicele expirate, ceea ce în popor se numește *dezlegarea* sau *slobozirea sărindarelor*, însoțită uneori de Agheasmă mică și masă de obște pentru praznic¹¹⁴.

Tot un fel de sărindar sunt și așa-numitele *capete* sau *căpețele*, obișnuite în unele părți (ca de ex., în Muntenia). Se aduce adică, la biserică sau direct la mormânt, spre pomenirea mortului, o colivioară, un colac sau covrig mai mare (numit căpetel), puțin vin și lumânare. Preotul face parastasul pe scurt (*trisaighionul*) și stropește mormântul cu vin. Aceste pomeniri se fac prin Moldova în primele 40 de zile după moarte, iar în alte părți în Postul Mare, timp de 40 de zile în șir¹¹⁵; sfârșitul acestora se numește *dezlegarea Păresimilor* și se face, prin unele parohii, în Sâmbăta lui Lazăr, prin altele în Joia Patimilor, în Sâmbăta Tomii, ori luni și marți după Duminica Tomii (la Paștile „Blajenilor” sau al morților).

La unele biserici parohiale se mai obișnuiește a se face pomenirea individuală neîntreruptă a morților la toate Liturghiile din cursul unui an bisericesc, ceea ce în unele părți (ca nordul Moldovei) se numește *parusie* (de la cuvântul grecesc *παρουσία* = prezență, a sta cuiva neîntrerupt în ajutor)¹¹⁶.

5. Câteva cuvinte despre dezgroparea morților. În timpul din urmă, s-a încetățenit prin unele părți ale Bisericii noastre obiceiul sporadic de a se dezgropa osemintele morților la șapte ani după moarte – când corpul a putrezit deplin și când încetează pomenirea anuală a mortului – și de a li se face panihida și parastasul (unii fac din nou slujba înmormântării), pentru a fi înhumate din nou, fie în același mormânt, fie în altă parte.

Vechele *Pravile* interziceau categoric exhumările¹¹⁷ ori le îngăduiau numai cu știrea și dezlegarea chiriarhului locului¹¹⁸. Ele au devenit astăzi mai dese, mai ales în cimitirele din orașe, cu locuri de înmormântare pe șapte ani, în care, după împlinirea termenului de șapte ani, trebuie îngropați alți morți; sunt, de asemenea, permise, cu autorizațiile necesare, atunci când e vorba de transportarea unor oseminte pentru a fi reînhumate în alt loc decât cel al înmormântării inițiale (de ex., pentru cei care au murit și au fost înmormântați în călătorie, departe de locul de origine, soldații morți pe câmpul de război etc.). În toate aceste cazuri, osemintele dezgropate se spală cu vin, se

¹¹³ Vezi *Pravila* lui Matei Basarab, gl. 162; Mitrofan din Konewets, *op. cit.*, pp. 29-31. Comp. și Nicodim (Munteanu), *op. cit.*, p. 410.

¹¹⁴ Vezi mai pe larg la Pr. D. Lungulescu, *op. cit.*, pp. 191-192. Se pot da sărindare și pentru cei vii, de obicei cu prilejul unui eveniment mai important din viața parohiei, ca de exemplu, la sfințirea unei biserici sau a unei fântâni, ori când vine preot nou în sat etc.

¹¹⁵ Vezi Ierod. Firmilian, *Carte de rugăciuni*, ed. II, București, 1937, pp. 171-173.

¹¹⁶ V. Mitrofanovici, *op. cit.*, pp. 904-905.

¹¹⁷ Vezi, de ex., *Pravila cea mare (Îndreptarea Legii)*, gl. 138. Comp. și unele Răspunsuri ale patriarhului ecumenic Nicolae III Gramaticul, la M. Ghedeon, *Κανονικαὶ διατάξεις*, I, p. 9 ș.u.

¹¹⁸ Vezi, de ex., *Manual de Pravilă bis.*, tipărit de mitrop. Nifon al Ungro-Vlahiei, ed. II, București, 1854, p. 128 și *Agheasmatar*, București, 1854, p. 128: „Nimeni să nu îndrăznească a face dezgropări de oase de răposăți, fără știrea și dezlegarea chiriarhiei eparhiei, nici a îngropa morți prin biserici”.

LITURGICA SPECIALĂ

ung cu untdelemn (eventual de la Maslu) și, fiind așezate într-un sicriu mic ori într-un sac, se așază la loc în mormânt, alături de sicriul noului mort, ori sunt transportate la locul unde urmează să fie reînhumate, făcându-li-se acolo slujba parastasului ori panihida mică pentru morți¹¹⁹.

În nici un caz nu se vor face exhumări de oseminte nejustificate de motive serioase și nu se va face slujba înmormântării în cazul în care astfel de exhumări sunt îngăduite.

¹¹⁹ În vechile manuscrise grecești și în unele filade grecești mai noi există rânduieli speciale de slujbă pentru astfel de ocazii (cp. Pl. de Meester, *op. cit.*, pp. 147-148).

Cuprins

Prefață	5
Prescurtări folosite	7
 PARTEA ÎNTÂI	
INTRODUCERE ÎN LITURGICA SPECIALĂ	9
<i>Capitolul I.</i> Liturgica specială ca disciplină de învățământ teologic.....	11
1. Obiectul sau materia de studiu a Liturgicii speciale.....	11
2. Izvoarele Liturgicii speciale.....	11
3. Metoda folosită	12
4. Împărțirea materiei.....	13
5. Folosul și importanța studiului Liturgicii speciale.....	13
<i>Capitolul II.</i> Slujbele bisericesti și împărțirea lor	15
1. Ce sunt slujbele bisericesti	15
2. Alcătuirea (componenta) slujbelor bisericesti	15
3. Împărțirea slujbelor bisericesti	17
 PARTEA A DOUA	
LAUDELE BISERICESTI SAU SLUJBELE SERVICIULUI DIVIN ZILNIC AL BISERICII ORTODOXE	21
<i>Capitolul I.</i> Noțiuni generale despre cele șapte Laude bisericesti.....	23
1. Care sunt cele șapte Laude bisericesti.....	23
2. Pentru ce sunt șapte Laude bisericesti	23
3. Temeiurile biblice și religioase ale instituirii Laudelor bisericesti.....	24
4. Împărțirea (gruparea) Laudelor bisericesti după momentele din zi când se săvârșesc	26
<i>Capitolul II.</i> Istoria Laudelor bisericesti. Formarea serviciului divin zilnic al Bisericii	27

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

1. Caracterul nocturn al serviciului divin public în Biserica primară	27
2. Scindarea serviciului divin și formarea primelor Laude bisericești	28
3. Ceasurile de rugăciune zilnică a Bisericii în primele trei secole	28
4. Fixarea numărului de azi al Laudelor bisericești (sec. IV ș.u.)	30
<i>Capitolul III. Vecernia</i>	34
A. RÂNDUIALA SLUJBEI	34
1. Denumirile slujbei	34
2. Timpul săvârșirii	34
3. Scopul Vecerniei	35
4. Rânduiala Vecerniei	35
B. ISTORIA ȘI EXPLICAREA VECERNIEI	46
1. Scopul și semnificația religioasă a rugăciunii de seară	46
2. Originea ritualului principal al Vecerniei. Descrieri vechi ale Vecerniei	47
3. Explicarea rânduiei actuale a Vecerniei	49
4. Simbolismul Vecerniei în raport cu viața Mântuitorului	55
<i>Capitolul IV. Litia</i>	57
1. Ce este Litia și când se săvârșește	57
2. Rânduiala Litiei	57
3. Istoria Litiei. Originea și formarea rânduiei de azi	60
4. Explicarea rânduiei actuale a Litiei	61
<i>Capitolul V. Pavcernița</i>	66
1. Ce este Pavcernița. Timpul săvârșirii. Pavcernița mică și Pavcernița mare	66
2. Rânduiala Pavcerniței mici	66
3. Rânduiala Pavcerniței mari	67
4. Observații tipiconale în legătură cu Pavcernița	69
5. Scurte lămuriri în legătură cu istoria și explicarea Pavcerniței	69
<i>Capitolul VI. Miezonoptica (Polunoșnița)</i>	75
RÂNDUIALA SLUJBEI. ISTORIA ȘI EXPLICAREA EI	75
1. Ce este Miezonoptica. Timpul săvârșirii. Cele trei variante ale slujbei	75
2. Rânduiala Miezonopticii de toate zilele	75
3. Rânduiala Miezonopticii pentru sâmbete	76
4. Miezonoptica pentru duminici	76
5. Observații tipiconale	77
6. Tablou sinoptic	77
7. Explicarea Miezonopticii	77
<i>Capitolul VII. Utrenia</i>	83
A. NOȚIUNI INTRODUCTIVE ȘI RÂNDUIALA SLUJBEI	83
1. Numele slujbei	83

LITURGICA SPECIALĂ

2. Timpul săvârșirii.....	83
3. Rânduiala Utreniei sărbătorilor	84
4. Rânduiala Utreniei în cadrul Privegherii mănăstirești	89
5. Rânduiala Utreniei din zilele de rând.....	90
6. Utrenii cu rânduială deosebită din cursul anului bisericesc	92
B. ISTORIE ȘI EXPLICARE	98
1. Originea Utreniei. Evoluția slujbei până la rânduială actuală.....	98
2. Scopul Utreniei și simbolismul ei, în general	99
3. Explicarea rânduiei actuale a Utreniei	100
<i>Capitolul VIII. Ceasurile Liturgice (orele canonice)</i>	112
1. Ce sunt Ceasurile Liturgice. Locul și timpul săvârșirii lor	112
2. Rânduiala Ceasurilor comune (obișnuite).....	112
3. Observații tipiconale și rituale.....	115
4. Ceasuri cu rânduială specială.....	116
5. Explicarea slujbei Ceasurilor	118
<i>Capitolul IX. Mijloceasurile și Obednița</i>	124
 PARTEA A TREIA	
SFÂNTA LITURGHIE	129
<i>Secțiunea I. LITURGHIA CREȘTINĂ ÎN BISERICA VECHE (până la formarea Liturghiilor ortodoxe).....</i>	131
<i>Capitolul I. Ființa și instituirea Sfintei Liturghii</i>	131
1. Liturgia, jertfa Legii celei Noi. Instituirea ei	131
2. Raportul dintre ritualul pascal iudaic, Cina cea de taină și Liturgia creștină	132
3. Diferitele numiri ale jertfei liturgice	134
<i>Capitolul II. Istoria Liturghiei creștine.....</i>	140
A LITURGHIA CREȘTINĂ ÎN PRIMELE TREI VEACURI	140
1. Liturgia în epoca Sfinților Apostoli	140
2. Liturgie și agapă.....	141
3. Liturgia creștină în veacul al doilea	142
4. Liturgia în veacul al treilea (Liturgia descrisă în „Rânduielele bisericești”)..	143
5. Uniformitatea liturgică în primele trei secole	145
B LITURGHIA CREȘTINĂ DIN SECOLUL IV ÎNAINTE. RITURILE LITURGICE ȘI LITURGHIILE CREȘTINE DE AZI	147
1. Originea și formarea riturilor liturgice	147
2. Clasificarea riturilor liturgice	149

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

3. Liturgia Sfântului Iacob și Liturgiile derivate din ea (Liturgiile ritului antiohian sau Liturgiile de tip sirian)	149
4. Liturgia Sfântului Marcu și Liturgiile derivate din ea (Ritul liturgic alexandrin sau liturgiile de tip egiptean).....	153
5. Riturile liturgice apusene.....	155
6. Rit liturgic și confesiune.....	157
7. Liturgiile oficiate astăzi în creștinătatea răsăriteană și la romano-catolici	158
Secțiunea a II-a. LITURGIILE RITULUI BIZANTIN (Liturgiile ortodoxe).	162
<i>Capitolul I. Noțiuni introductive Originea și vechimea, autorii (autenticitatea) și răspândirea Liturgiilor ortodoxe</i>	162
1. Originea, formarea și răspândirea Liturgiilor ortodoxe	162
2. Autorii Liturgiilor ortodoxe. Autenticitatea acestor Liturghii	163
3. Raportul dintre Liturgia Sfântului Vasile și cea a Sfântului Ioan și raportul lor cu Liturgiile de rit antiohian	167
4. Răspândirea Liturgiilor Ortodoxe. Traduceri și limbile în care se săvârșesc ..	168
5. Manuscrise și ediții	169
<i>Capitolul II. Întrebuințarea liturgiilor ortodoxe în cursul anului bisericesc</i>	173
TIMPUL ȘI LOCUL SĂVÂRȘIRII. OBIECTELE NECESARE PENTRU SĂVÂRȘIREA SFINTEI LITURGHII	173
1. Întrebuințarea celor trei Liturghii în cursul anului bisericesc.....	173
2. Timpul săvârșirii Sfintei Liturghii. Zile liturgice și aliturgice	174
3. Locul săvârșirii Sfintei Liturghii	175
4. Obiectele necesare pentru săvârșirea Sfintei Liturghii.....	176
Capitolul III	177
Săvârșitorul Sfintei Liturghii și pregătirea lui pentru slujbă	177
1. Cine poate săvârși Sfânta Liturghie.....	177
2. Necesitatea pregătirii speciale a slujitorilor pentru Sfânta Liturghie	177
3. Pregătirea sufletească (morală).....	178
4. Pregătirea trupească.....	180
5. Efectele și folosul pregătirii pentru slujbă.....	182
Capitolul IV	183
Rânduiala Liturghiei Sfântului Ioan și a Liturghiei Sfântului Vasile	183
A. RÂNDUIALA PROSCOMIDIEI	183
1. Ce este Proskomidia	183
2. Timpul săvârșirii Proskomidiei.....	183
3. Locul săvârșirii Proskomidiei	183

LITURGICA SPECIALĂ

4. Pregătirea slujitorilor înainte de începerea Proskomidiei	184
5. Rânduiala Proskomidiei	185
6. Momentele distincte ale Proskomidiei	188
7. Continuarea proskomidiei după începerea Liturghiei	188
B. RÂNDUIALA LITURGHIEI CATEHUMENILOR	189
1. Ritualul pregătitor pentru începerea Liturghiei	189
2. Prima parte a Liturghiei catehumenilor (până la vohodul cu Sfânta Evanghelie)	189
3. Vohodul mic (ieșirea cu Sfânta Evanghelie)	190
4. Partea a treia (după vohodul cu Sfânta Evanghelie)	190
C. RÂNDUIALA LITURGHIEI CREDINCIOȘILOR	192
1. Partea întâi (până la ieșirea cu Cinstitele Daruri)	192
2. Vohodul mare (ieșirea cu Cinstitele Daruri)	193
3. Pregătirea pentru săvârșirea Sfintei Jertfe	193
4. Partea centrală a Liturghiei: Anaforaua (Rugăciunea Sfintei Jertfe) cu sfințirea Darurilor	194
5. Împărtășirea cu Sfintele Daruri	195
6. Riturile finale	196
D. RÂNDUIALA LITURGHIEI ÎN SOBOR	197
1. Protia în sobor	198
2. Rânduiala Liturghiei oficiate în sobor de preoți fără diaconi	201
3. Rolul diaconului (diaconilor) la slujba în sobor	206
Capitolul V. Istoria Liturghiei ortodoxe. Rânduiala ei inițială și evoluția acesteia până azi	208
A. PROSCOMIDIA	208
1. Locul și ritualul Proskomidiei în Liturghie, până în secolul al VI-lea	208
2. Deplasarea ritualului Proskomidiei și cauzele ei	209
3. Dezvoltarea ritualului Proskomidiei după secolul al VI-lea	210
4. Ritualul pregătirii slujitorilor pentru Liturghie	212
B. LITURGHIA CATEHUMENILOR	213
1. Originea, scopul și caracterul Liturghiei catehumenilor	213
2. Rânduiala Liturghiei catehumenilor în Răsărit, în secolele IV-V	213
3. Partea de la început a Liturghiei catehumenilor (enarxa) și formarea ei	214
4. Vohodul mic (ieșirea cu Evanghelia) și Trisaghionul	215
5. Lecturile din Sfânta Scriptură	216
6. Partea ultimă a Liturghiei catehumenilor	216
C. LITURGHIA CREDINCIOȘILOR	217
1. Partea introductivă (până la ieșirea cu Darurile)	219

;189

-208

2. Vohodul mare sau ieșirea (intrarea) cu Darurile	219
3. Sărutarea păcii	220
4. Anafora sau Rugăciunea Sfintei Jertfe	220
5. Împărtășirea și riturile finale	223
<i>Capitolul VI. Explicarea Sfintei Liturghii</i>	230
A. SCOPUL SFINTEI LITURGHII. SFÂNTA LITURGHIE CA JERTFĂ A CULTULUI DIVIN PUBLIC ORTODOX	230
1. Scopul Sfintei Liturghii	230
2. Caracterul de jertfă al Liturghiei	231
3. Raportul dintre jertfa Mântuitorului și jertfa liturgică	231
4. Liturgia ca formă de prelungire a sacerdoțiului Mântuitorului în Biserică	232
B. LITURGHIA CA FORMĂ DE CULT ȘI CENTRU AL CULTULUI DIVIN ORTODOX	235
1. Liturgia ca centru al cultului divin public ortodox	235
2. Liturgia ca formă a cultului de adorație	236
3. Liturgia ca formă a rugăciunii de cerere (mijlocire)	237
C. SIMBOLISMUL SFINTEI LITURGHII (RÂNDUIALA LITURGHIEI CA FORMĂ DE COMEMORARE SAU ACTUALIZARE A ISTORIEI SFINTE)	238
1. Liturgia Bisericii primare ca „mister” al patimii și morții Domnului	238
2. Extinderea simbolismului istoriei mântuirii în rânduiala Liturghiei	239
3. Scopul și efectul simbolismului liturgic	240
D. SIMBOLISMUL PROSCOMIDIEI	242
1. Semnificația simbolică a materiei Sfintei Jertfe	243
2. Simbolismul ritualului pregătirii Sfântului Agneț	245
3. Scopul și semnificația miridelor	247
4. Simbolismul eclesiologic și eshatologic al Proskomidiei	248
E. EXPLICAREA LITURGHIEI CATEHUMENILOR	248
1. Începutul Liturghiei până la vohodul cu Evanghelia	248
2. Vohodul mic	250
3. Trisaghionul liturgic	251
4. Lecturile biblice	252
5. Partea finală a Liturghiei catehumenilor	254
F. EXPLICAREA LITURGHIEI CREDINCIOȘILOR	254
1. Partea introductivă	254
2. Vohodul mare sau ieșirea cu Cinstitele Daruri	255
3. Partea pregătitoare pentru săvârșirea jertfei	256
4. Momentul central al Liturghiei: săvârșirea jertfei (sfîntirea Darurilor)	258

LITURGICA SPECIALĂ

5. Săvârșirea tainei (împărtășirea)	260
6. Partea finală a Liturghiei.....	263
<i>Capitolul VII. Liturgia darurilor mai înainte sfințite</i>	266
1. Originea și vechimea acestei Liturghii.....	266
2. Autorul Liturghiei	267
3. Timpul săvârșirii.....	268
4. Rânduiala slujbei	269
5. Schema rânduiei Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite	273
6. Istoria și explicarea riturilor principale din rânduiala acestei Liturghii.....	274

PARTEA A PATRA

SFINTELE TAINE	285
<i>Capitolul I. Introducere generală</i>	287
Ce sunt sfintele taine, scopul lor, timpul și locul săvârșirii	287
<i>Capitolul II. Botezul și ungerea cu Sfântul Mir</i>	289
A. NOȚIUNI INTRODUCTIVE ȘI RÂNDUIALA SLUJBEI	289
B. ISTORIA ȘI EXPLICAREA RÂNDUIELII SFÂNTULUI BOTEZ ȘI A MIRUNGERII	296
1. Descrieri vechi ale botezului	296
2. Rânduiala catehumenatului	297
3. Rânduiala botezului.....	300
4. Mirungerea.....	304
5. Riturile finale ale slujbei	305
<i>Capitolul III. Mărturisirea (spovedania)</i>	310
<i>Capitolul IV. Împărtășirea sau cuminecarea</i>	319
<i>Capitolul V. Cununia (slujba nunții)</i>	327
<i>Capitolul VI. Hirotonia și hirotesiile</i>	337
<i>Capitolul VII. Sfântul Maslu</i>	346

PARTEA A CINCEA

IERURGIILE	353
<i>Capitolul I. Introducere generală despre ierurgii</i>	355
<i>Capitolul II. Ierurgiile în legătură cu nașterea și cu botezul</i>	362

PREOT PROF. DR. ENE BRANIȘTE

<i>Capitolul III. Agheasma sau sfințirea apei (mică și mare)</i>	367
<i>Capitolul IV. Tedeumul sau doxologia</i>	376
<i>Capitolul V. Ierurgiile și rânduielile tradiționale în legătură cu sfârșitul omului și cu grija pentru cei morți</i>	383
— INTRODUCERE.....	383
— A. IERURGIILE ȘI RÂNDUIELILE ÎN LEGĂTURĂ CU MOARTEA ȘI CU ÎNMORMÂNTAREA	383
— B. IERURGIILE ȘI RÂNDUIELILE TRADIȚIONALE DE DUPĂ ÎNMORMÂNTARE. POMENIRILE MORȚILOR.....	399

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100